
·HELENÆ·AVGV
STÆ·DVCISSÆ
EX·LIBRIS

SCRIPTORES

LATINI CLASSICI

IN UNUM REDACTI CORPUS

PERPETUISQUE COMMENTARIIS ILLUSTRATI

VOLUMEN II

CAIUS
JULIUS CÆSAR

AD OPTIMAS EDITIONES RECENSITUS

CUM COMMENTARIO INTEGRO

JER. JAC. OBERLINI

ET SELECTIS OUDENDORPII ACHAINTERII VARIORUMQUE NOTIS

CURANTE

AUG. BARON

IN ACAD. PARIS. LITT. D. SCHOLÆ NORMALIS GALL. OLIM ALUMNO
PROFESS. IN MUSÆO BRUXELLENSI

TOMUS II

BRUXELLIS

H. TARLIER ET A. WAHLEN BIBLIOPOLÆ

PARISIIS DUFOUR ET Cie BIBLIOPOLÆ

M DCCC XXVII

EXCUDEBAT AUGUSTUS WAHLEN
TYPOGRAPHUS AULICUS

FASTI BELLI CIVILIS,

SIVE

SERIES RERUM ET TEMPORUM PERTINENTIUM

AD COMMENTARIOS

DE BELLIS CIVILI, ALEXANDRINO, AFRICANO, HISPANIENSI, ET USQUE AD CAII JULII CÆSARIS NECEM,

PER CONSULES DIGESTA.

ANNI

Urbis conditæ DCCV. — Ante Christum natum 49.

C. Claudio Marcello, L. Cornelio Lentulo, Coss.

SC. adversus Cæsarem. Kal. Jan. (ex Fastis Romanis secundum Julianam emendationem, 12 Nov. anno 48 ante Christum). Cæsar B. C. lib. 1, cap. 3; Dio Cassius, XLI, 2.

SC. videant coss., etc. VIII Id. Jan. (17 Nov.). *Ibid.* lib. 1, 5; Cic. ep. ad Famil. lib. XVI, 11.

Cæsar Rubiconem transit; Id. Jan. (24 Nov.). *Ibid.* 1, 11; Cic. ad Att. VII, 12.

Pompeius Roma fugit; XV Kal. Febr. (27 Nov.). *Ibid.* 1, 14; Cic. ep. XVI, 12; ad Att. VII, 10 seq.

Labienus ad Pompeium transit; IX Kal. Febr. (3 Dec.). Cic. l. c. ad Att. VII, 12, 13.

Cæsar ad Corfinium; XIV Kal. Mart. (26 Dec.). B. C. 1, 23.

Feralia. Cæsar Corfinium capit; VIII Kal. Mart. (1 Jan. anno ante Chr. natum 49). *Ibid.* 1, 23; Cic. ad. Att. VIII, 14.

Pompeius Brundisii; V Kal. Mart. (4 Jan.). *Ibid.* 1, 24. Cic. *ibid.* IX, 1, seq.

Cæsar Brundisium oppugnat; VII Id. Mart. (16 Jan.). *Ibid.* 1, 27; Cic. *ibid.* IX, 13.

Liberalia. Pompeius mare transit; XVI Kal. Apr. (24 Jan.). *Ibid.* 1, 28; Cic. *ibid.* IX, 15.

Cæsar Brundisium capit; XV Kal. Apr. (25 Jan.). *Ibid.* 1, 28.

— ad urbem proficiscitur; Kal. Apr. (1 Febr.). *Ibid.* 1, 32; Cic. ad Att. IX, 15, 19.

— in ulteriorem Galliam abit; V Id. Apr. (8 Febr.). *Ibid.* 1, 33.

Pompeius Vibullium in Hispaniam mittit; Domitium ad occupandam Massiliam. *Ibid.* 1, 34.

Cæsar ad Ciceronem scribit; XV Kal. Maii (23 Febr.). Cic. ad Atticum, X, 8.

Massilia Pompeio adhæret; V Non. Maii, seq. (11 Mart. seq.). *Ibid.* 1, 34; Cic. *ibid.* 10 et 14.

— oppugnatur; XVI Kal. Jun. (25 Mart.).

Ejus obsessio commissa Trebonio VIII Kal. Quinct. (1 Maii). *Ibid.* 1, 36; lib. II, 1; Dio XLI, 19.

Cæsar in Hispaniam transit, 40 diebus ante victos Afranium et Petreium; VII Kal. Quinct. (2 Maii). *Ibid.* II, 32.

Hispania citerior devicta; IV Non. Sext. (9 Jun.). *Ibid.* 1, 84; Fragm. Fast. ap. Grut., p. 133, et in Tab. Antiatina, ed. a Rocco Vulpio, Rom. 1726.

Cæsar Cordubæ conventum agit, fine Junii. *Ibid.* II, 19.

Cæsar Dictator primum; VII Kal. Oct. (30 Julii). Patet ex æra Syro-Macedonum. Vide Usserii Annal. ad annum mundi 3956.

Massilia capta, medio Augusti mensis. *Ibid.* II, 22.

Cæsar Roma Brundisium abit; VI Kal. Jan. (28 Oct.).

U. C. DCCVI. — A. C. 48.

C. Julio Cæsare II, P. Servilio Vatia Isaur., Coss.

Cæsar in Epirum transit gravissima hieme. Prid. Non. Jan. (5 Nov.). B. C. III, 6.

Pompeius hibernat Apolloniæ.

Cæsar Oricum expugnat et Apollonia potitur; VII Id. Jan. seq. (8 Nov.). *Ibid.* III, 11 seq.

Antonius et Kalenus copias Brundisio transferunt hieme præcipitante, circa finem Merkedonii (med. Jan.). *Ibid.* III, 25, 26.

Cæsar Antonio jungitur; IV Non. Mart. (18 Jan.). *Ibid.* III, 30.

Cæsar Pompeium Dyrrhachio excludere tentat.

Uterque exercitus male habet ad tempus messis.

Cæsar clade affectus prope Dyrrhachium; IV Non. Quinct. (24 Maii). *Ibid.* III, 66–71.

— Apolloniam versus cedit; III Non. Quinct. (25 Maii). *Ibid.* III, 75.

— inde in Thessaliam; Prid. Non. Quinct. (26 Maii). *Ibid.* III, 78.

Pompeius sequitur.

Cæsar Domitio junctus ad Pharsalum accedit, segete prope matura; XVI Kal. Sext. (6 Jun.). *Ibid.* III, 81.

Pompeius Scipioni junctus eo accedit; XII Kal. Sext. (10 Jun.). *Ibid.* III, 82.

Pugna ad Pharsalum tempore messis; V Id. Sext. (29 Junii, ante C. natum 48). B. C. lib. III, 85 seq. — Fragm. Fastorum apud Murator., t. I, p. 150, et Tab. Antiatina.

Pompeius fugit in Ægyptum. *Ibid.* III, 102 seq.

— necatur pridie suum natalem diem, 48 die (v. 50) post pugnam Pharsalicam. Prid. Kal. Oct. (17 Aug.). *Ibid.* III, 104; Vell. Pat. II, 53.

Cæsar in Ægyptum pervenit; v Non. Oct. (20 Aug.). *Ibid.* III, 106.

— ibi retinetur a ventis etesiis; (ad finem Aug.). *Ibid.* III, 107; Plin. II, 47; Colum. II.

— Romæ renuntiatur Dictator II, circa finem Oct. (ad med. Sept.).

Inde sumit sibi lites Ptolemæi et Cleopatræ dirimere; *Ibid.* III, 107.

Cicero e bello redux Brundisio appellit; prid. Non. Nov. (21 Sept.).

Cæsar bello detinetur in Ægypto.

U. C. DCCVII. — A. C. 47.

C. Julio Cæsare, Dict. II; M. Antonio, Magistro equitum.

Cæsar bellat in Ægypto hieme. Bell. Alex.

Cæsar potitur Alexandria; VI Kal. April. (6 Febr.). B. Al., c. 32. — Fragm. Fastorum apud Grut., p. 133.

Cleopatræ amore captus tres porro menses in Ægypto moratur.

Cicero Cæsaris gratiam aucupatur; mense Aprili, Maio et Jun. (m. Aprili). Cic. ep. XIV, 2; et ad Att. XI, 20.

Cæsar in Syriam abit; id Romæ nuntiatum; III Non. Quinct. (16 Maii). Cic. ad Att. XI, 19.

— Pharnacem superat ad Zelam; XII Kal. Sept. (31 Maii). B. Alex. c. 72. — Fragm. Fastorum cit.

Cicero a Cæsare litteras accipit ex Ægypto; prid. Id. Sept. (22 Junii). Cic. ad Att. XIV, ep. 23.

Cæsar Athenas approperat; Kal. Sept. (10 Julii). Cic. ad Att. XI, 21.

— Romam redit; medio Octobris mensis. B. Alex. c. 78.

— Lilybæum venit; XIV Kal. Jan. (23 Oct.). B. Afr. c. 1.

— in Africam transit ante brumam; VI Kal. Jan. (31 Oct.). B. Afr., c. 2; Cic. de Divin. II, 24; Min. Fel., c. 26.

— Adrumetum venit; prid. Kal. Jan. (4 Nov.).

U. C. DCCVIII. — A. C. 46.

C. Julio Cæsare, Dictatore III; M. Æmilio Lepido, Magistro equitum.

Vulgo annus confusionis.

Cæsar castra ad Ruspinam locat; Kal. Jan. (5 Nov., sec. Usser. 13 Oct.). B. Afr. c. 6.

— cum Labieni copiis confligit parum feliciter; IV Non. Jan. (8 Nov.). *Ibid.* 19.

— iterum pugnat ad Uzitam; VI Kal. Febr. seq. (29 Nov., sec. Usser. 6 Nov.). *Ibid.* c. 37 seq.

— aciem instruit contra Scipionem; XII Kal. Apr. (12 Febr., sec. Uss. 21 Jan.). *Ibid.* 75.

— adversus Sarsuram tendit; Kal. April. (23 Febr.). *Ibid.* c. 76.

— Thapsum oppugnare parat; VII Id. Apr. (1 Mart.). *Ibid.* c. 79.

Cæsar potitur Usceta, Thapso, Adrumeto, Utica, etc., et Jubam pellit. *Ibid.* c. 79 seq.

— Africa pacata, navem conscendit Uticæ; Id. Jun. (6 Maii, sec. Usser. 14 Apr.). *Ibid.* c. 98.

— Caralin transit; XIV Kal. Quinct. (10 Maii).

— Romam abit; III Kal. Quinct. (21 Maii, sec. Uss. 29 April.).

— eo advenit; VI Kal. Sextiles, (18 Junii).

Cæsari reduci senatus decernit supplicationem 40 dierum, triumphum, dictaturam in decennium, censuram in triennium; Kal. sept. (22 Julii). Dio Cass. XLIII, 14.

Cæsar quatuor triumphos celebrat; mense Octobri (mense Augusto). Dio Cass. XLIII, 19.

Sosigene aliisque mathematicis usus, annum ad cursum solis reformat, additis duobus mensibus intercalaribus. Dio Cass. XLIII, 26.

Cicero defendit Ligarium, pridie mensis intercalaris. Cic. ep. VI, 14.

Kal. intercalares priores dierum 23 (19 Oct., secundum Uss. 25 Sept.). — Kal. intercalares posteriores dierum 22 (11 Nov.). — Kal. Decembris (3 Dec.).

Circa finem anni Cæsar in Hispaniam movet adversus Pompeii liberos.

Cn. Pompeius junior ulteriore Hispania potitus.

U. C. DCCIX. — A. C. 45.

C. Julio Cæsare, Dictatore IV, Cos. III, solo.

Bellum Hispanicum.

Sextus Pompeius Cordubam tenet.

Cæsar Atcgua potitur; XI Kal. Martias. B. Hisp. c. 19.

Imperator appellatur. *Ibid.*

Cæsar ad Mundam. *Ibid.* c. 27 seq.

Prælium, quo pereunt Labienus, et Attius Varus; Cæsar victor; XVI Kal. Apr. Liberalibus. *Ibid.* 31, Kal. vetus.

Cn. Pompeii filii caput allatum Cæsari Hispalim; prid. Idus Apriles. *Ibid.* 38.

Nuntius de victoria Mundensi Romam pervenit, prid. Palilium, XII Kal. Maias. Dio XLIII, 42.

Cæsar Hispali ad Ciceronem litteras dat consolatorias, prid. Kal. Maias. Cic. ad Att. XIII, 20.

Munda capta. B. Hisp. c. 41.

Cæsar Romam victor ingreditur, ignoscit adversariis, mense Octobri. Vell. II, 56.

— fit dictator perpetuus, aliosque honores recipit. Dio XLIV, 8; T. Liv. Epitome 116.

U. C. DCCX. — A. C. 44.

C. Julio Cæsare, Dict. Perp., Cos. IV; Kal. Jan.

Cæsar Hyrcano et Judæis favet. Jos. Ant. XIV, 14 et 17 (Haverc. 8 et 10).

In ejus honorem Julius mensis appellatur. Dio XLIV, 5; Cic. ad Att. XVI, 1.

Cæsar Corinthum et Carthaginem instaurat. Strabo, lib. VIII, p. 381; et XVII, p. 833; Dio XLIII, 50.

— bellum parat in Getas, sc. Dacos, Parthos, Syriam. Dio XLIII, 51.

— ovans ex monte Albano urbem ingreditur, VII Kal. Febr. Dio XLIV, 4; Grut., p. 297.

— rex salutatur specie invitus. Suet. 79; Livius, Epitome 116; Dio XLIV, 10.

Ei M. Antonius, Mag. Eq., Lupercalibus, diadema offert. Vell. II, 56.

Urbe exire parat.

In senatu confossus perit, Idibus Martiis. Dio XLIV, 19.

C. JULII CÆSARIS

COMMENTARII

DE BELLO CIVILI.

LIBER PRIMUS.

C. JULII CÆSARIS

COMMENTARII

DE BELLO CIVILI.

LIBER PRIMUS.

ARGUMENTUM.

Cap. I. Causa et origo belli civilis. De litteris Cæsaris ad senatum non refertur, obstantibus Lentulo Cos. et Scipione. — II. Cæsar exercitum jubetur dimittere. — III. Senatus Pompeio aperte favet coactus, refragantibus tribunis plebis. — IV. Pompeius se Cæsari infensum ostendit. — V. SC. Videant Coss., Prætores, Tribuni plebis, ne quid R. P. detrimenti capiat. — VI. Provinciæ Pompeianis commissæ. Tota Italia delectus habentur. — VII. Cæsar, de militum voluntate certus. — VIII - X. Ariminum tendit. Tribunos plebis convenit; pacem servare tentat. — XI. Iniqua conditione Pompeii rejecta, occupat Arretium, Pisaurum, Fanum, Anconam; — XII, Iguvium; toto Piceno delectus habet. — XIII. Auximo potitur. — XIV. Roma trepidat; Pompeius ex urbe excedit. Lentulus, aperto ærario, fugit; gladiatores Cæsaris Capuæ armat. — XV. Cæsar Asculum recipit; ex delectibus Pompeianis suas cohortes auget. — XVI. Corfinii obsidet Domitium, qui — XVII, frustra a Pompeio auxilium petit. — XVIII. Sulmonenses Cæsari portas aperiunt. — XIX. Corfinii trepidatur. — XX. Domitius fugam moliens impeditur. — XXI, XXII. De tradendo oppido agitur. — XXIII. Eo tradito, Pompeii duces Cæsar dimittit; milites sacramento adigit; in Apuliam transit. — XXIV. Pompeius ipse Brundisium fugit, copias contrahit, servos, pastores armat. Pompeianorum cohortes ad Cæsarem transeunt, qui rursus de pace cum Pompeio coram agere cupit. — XXV. Hunc Cæsar Brundisii obsidet — XXVI, colloquium recusantem. — XXVII. Pompeius Dyrrhachium trajicit. — XXVIII. Brundisini se Cæsari reddunt. — XXIX. Hic Hispaniam con-

firmare statuit. — XXX, XXXI. E Sardinia Cottam Valerius, e Sicilia Catonem Curio ejicit. Tuberoni in Africa resistit Varus. — XXXII. Cæsar Romæ in senatu de pace agit; legatos ad Pompeium mitti suadet. — XXXIII. Legationem nemo suscipit. Cæsar in Galliam ulteriorem abit. — XXXIV. Domitii suasu, Massilia portas Cæsari claudit, qui — XXXV, frustra eam a bello dehortatur. — XXXVI. Domitius Massiliam pervenit; hanc Cæsar oppugnare parat. — XXXVII. Pyrenæos saltus occupat. — XXXVIII. Afranius et Petreius, Pompeii legati, Hispaniam obtinent. — XXXIX - XLII. Cum iis certatur pluribus præliis. — XLIII - LII. Potissimum ad Ilerdam bellum geritur. — LIII. Res Afranii et Petreii prospere gestæ, Romam nuntiatæ, Pompeianorum partes firmant. — LIV, LV. Cæsar strenue resistit. — LVI, LVII. Pugna ad Massiliam. — LVIII. Prospero Bruti prælio — LIX, nuntiato Cæsari ad Ilerdam, fortuna mutatur. — LX. Hispaniæ populi, Oscenses, Calagurritani, alii, desciscunt ab Afranio. — LXI - LXIII. Cæsar, Sicoris parte aversa, Afranium et Petreium terret. — LXIV - LXX. Cum his prospere pugnat. — LXXI - LXXIII. Afranianis parcit, misericordia motus, sine prælio iis se potiturum sperans. — LXXIV. Agitur cum Cæsare de Afranii et Petreii vita; pax videtur coitura. — LXXV, LXXVI. Petreius Cæsarianos per inducias receptos perfide trucidari curat. — LXXVII. Cæsar contra Pompeianos salvos dimittit. — LXXVIII. Afraniani, omnis generis inopia pressi, castra relinquunt. — LXXIX - LXXXIII. In itinere impediuntur a Cæsare. — LXXXIV. Omnibus rebus obsessi, colloquium petunt. — LXXXV. Afranium reprehendit Cæsar. — LXXXVI, LXXXVII. Dimittitur exercitus. Duces libere abeunt.

I. Litteris a Caio Cæsare consulibus redditis, ægre ab iis impetratum est, summa tribunorum plebis contentione, ut in senatu recitarentur; ut vero ex litteris ad se-

Cap. I. *Litteris — redditis.* De his litteris ad VIII, 55, paulo ante dictum est. Cf. Sueton. Jul. 29, 30; Dio Cass. XLI, 1. M. Non opus est longo Vossii supplemento, quo nexus constet cum præcedentibus. Legebatur in Edd. *a Fabio C. Cæsaris*; sed hoc est falsum: nam Dio Cass. d. l. et Appian. Civ. II, 32, eas a Curione redditas consulibus dicunt, nec fuit tum aliquis Fabius, in hac controversia insignis. Ergo ant *a Curione* legendum, aut, ut mihi videtur, verba *a Fabio* plane tollenda sunt, aut cum Oudendorpio, *Litteris a Caio Cæsare*, legetur, quia in ant. et bono cod. reperitur, *a Fabio Cæsare*. M. Legebatur *Litteris a Fabio C. Cæsaris cons. redd.* Mendum adesse manifestum omnes consentiunt. Quidni tollatur? Oudendorpii emendatio malo medetur. *Litteræ a C. Cæsare* sunt lit-

natum referretur, impetrari non potuit. Referunt consules de republica in civitate. L. Lentulus consul « senatui reique publicæ se non defuturum pollicetur, si audacter ac fortiter sententias dicere velint : sin Cæsarem respiciant, atque ejus gratiam sequantur, ut superioribus fecerint temporibus, se sibi consilium capturum, neque senatus auctoritati obtemperaturum ; habere se quoque ad Cæsaris gratiam atque amicitiam receptum. » In eamdem sententiam loquitur Scipio : « Pompeio esse in animo reipublicæ non deesse, si senatus sequatur ; sin cunctetur, atque agat lenius, nequidquam ejus auxilium, si postea velit, senatum imploraturum. »

II. Hæc Scipionis oratio, quod senatus in urbe habebatur, Pompeiusque aderat, ex ipsius ore Pompeii mitti videbatur. Dixerat aliquis leniorem sententiam, ut primo M. Mar-

teræ Cæsaris, ut infra III, 36 : « litteræ a M. Favonio. » Respice ad not. ad B. G. v, 54. [Summa litterarum in Dione, XLI, 1, legitur his verbis : ἐν δὲ τῇ ἐπιστολῇ τά τε ἄλλα ὅσα περὶ καλῶς τὸ κοινὸν Καῖσαρ ἐπεποιήκει ἐνεγέγραπτο, καὶ ἀπολογισμὸς ὑπὲρ ὧν ἠτιάζετο, καταλύσειν τε τὰ στρατόπεδα, καὶ τῆς ἀρχῆς ἐκστήσεσθαι ὑπισχνεῖτο ἂν καὶ ὁ Πομπήϊος τὰ αὐτὰ οἱ ποιήσῃ.... Et in App. II, 32.]

Tribunorum plebis, Cassii et Antonii. Cf. c. 2 extr. Appian. II, 33. Dio Cass. d. l. M.

Ex litteris, ea de re, quæ in litteris scripta erat. M.

[*Referunt consules*. Loquuntur, quæstionem habent, senatorum sententias requirunt de salute reipublicæ. B.]

In civitate. Multis hæc verba suspecta sunt, quasi a librario inserta, quia Cæsar potius *in urbe* dixisset, ut c. 2, quod senatui extra urbem habito (cap. 3 et 6) opponitur. CELLARIUS. Ciacconius sine necessitate substitui volebat *indefinite* vel *infinite*, quod placebat Hotomanno. Petrus Faber ad Cic. Acad. II, 5, *incitate*. Jurinius legi jubet *ad senatum*.

L. Lentulus. Collegam habuit C. Marcellum, an. 705 p. U. C. M.

Agat lenius. Sic et Liv. III, 31 ; Sall. Jug. 60.

Senatum imploraturum. Τὸ *senatum* male expunxere editores. Revocavit Oud. [Ex his judicare est quanta tunc fuerit Rom. reip. imbecillitas quæ unum e civibus suis frustra imploraret. B.]

CAP. II. *Pompeius aderat*, in suburbio erat. Dio Cass. XLI, 2. CELLARIUS. Manutius Victorius, V. L. III, 1, et alii male *aberat*. In codd. Ciacconii et Mureti (V. L. X, 20) legitur *averat*, quod ortum putant ex *a. u. erat*, *ad urbem erat*. Sane sic τὸ *aderat* est capiendum.

[*M. Marcellus*, idem cui post

cellus, ingressus in eam orationem, non oportere ante de ea re ad senatum referri, quam delectus tota Italia habiti et exercitus conscripti essent; quo præsidio tuto et libere senatus, quæ vellet, decernere auderet: ut M. Calidius, qui censebat, ut Pompeius in suas provincias proficisceretur, ne qua esset armorum causa; timere Cæsarem, abreptis ab eo II legionibus, ne ad ejus periculum reservare et retinere eas ad urbem Pompeius videretur: ut M. Rufus, qui sententiam Calidii, paucis fere mutatis rebus, sequebatur. Hi omnes, convitio L. Lentuli consulis correpti, exagitabantur. Lentulus sententiam Calidii pronuntiaturum se omnino negavit. Marcellus, perterritus convitiis, a sua sententia discessit. Sic vocibus consulis, terrore præsentis exercitus, minis amicorum Pompeii, plerique compulsi, inviti et coacti Scipionis sententiam sequuntur: « uti ante certam diem Cæsar exercitum dimittat; si non faciat, eum adversus rempublicam facturum videri. » Intercedit M. Antonius, Q. Cassius, tribuni plebis. Refertur confestim de intercessione tribunorum: dicuntur sententiæ graves: ut quisque acerbissime crudelissimeque dixit, ita quam maxime ab inimicis Cæsaris collaudatur.

Pompeianum bellum Cæsar ignovit.]

De ea re. Sic codd. Sed vulgo, *de republica*. M.

Abreptis. Gifan. in Obs. L. L. p. 53, minus bene *correptis*.

Duabus legionibus. Vid. supra, VIII, 54. M.

[*M. Rufus*, Cæsari amicus, pro quo postea egit Cicero.]

Mutatis rebus. Al. *verbis*, e glossa. Ciaccon. expungebat.

Pronuntiaturum. Pronuntiat consul sententias, quum eas, quæ dictæ sunt, breviter repetit et enumerat, ut senatus in suffragia discedere possit. M.

Terrore præsentis exercitus. Qui cum Pompeio erat. M. Τὸ *præsentis* in Lovan. deest, quod probat Davis. non ego.

Adversus rempublicam facturum. Mollior formula, quam hostem judicari; re autem huic fere consentiens. CELLARIUS.

Intercedit. Sic codd. Alii *intercedunt*, contra codd. Vid. B. Alex. c. 2. Cf. Virg. Georg. II, 495; Lucan. I, 422. [Intercedebant tribuni, seu opponebant se cuivis edicto, solemni verbo, *veto*.]

[*Q. Cassius*, frater C. Cassii, unius e Cæsaris interfectoribus.]

III. Misso ad vesperum senatu, omnes, qui sunt ejus ordinis, a Pompeio evocantur. Laudat Pompeius, atque in posterum confirmat; segniores castigat atque incitat. Multi undique ex veteribus Pompeii exercitibus spe præmiorum atque ordinum evocantur : multi ex duabus legionibus, quæ sunt traditæ a Cæsare, arcessuntur : completur urbs, et

CAP. III. *A Pompeio evocantur;* extra urbem evocantur senatores, ut senatus habeatur. Conf. c. 6. CELLARIUS. Οἱ ἄρχοντες στρατοπέδων (ac talis erat Pompeius) *εἰς τὴν πόλιν οὐκ εἰσίασι*. Plutarch. in Pompeio, c. 58. Præterea Marclandus (in Explicationibus vett. aliquot auctorum, ad calcem Suppl. Eurip. p. 264) legi vult : *Omnes sui — a Pomp. evocantur :* ut *sui* sint fautores et amici partium Pompeii : esse enim incredibile, totum senatum evocatum esse a Pompeio, et Cæsarem nullos ibi amicos habuisse. Sed nonne sponte intelligitur, illud *omnes* in tantum, in quantum res patitur, capiendum esse? Talia non puto corrigi debere. Eodem modo argutantur interpretes in sequentibus verbis : *Laudat Pomp. atque in p. confirmat :* in quibus nemo hærere potest. Tamen edd. quædam habent : *Laudat promptos atque...* Alius maluit : *Laudat acres atque...* Rursus Marclandus voluit legi : *Laudat alteros atque...* Quasi vero non sponte appareat, si *segniores* sint castigati, eos, qui laudati sint, fuisse a segnioribus diversos. Mant. Loco τοῦ *omnes* Jurinius velit *primores, qui sunt ejus ordinis.* Τὸ *promptos* unice verum putat Bentleius, et apte citat Tacitum in Agric. c. 21. Ita jam judicarat Ciaccon. [Vulgata bene se habet.]

Ordinum evocantur. De verbo *evocantur*, vid. B. G. VII, 65; *ordinum*, hæc habet Morus in indice : *Ordo*, centuria, I, 40, 41; C. I, 13; II, 28. Hinc *ordines primi*, V, 28, 44, centuriæ primæ alicujus legionis : et *inferiores*, quibus opponuntur *superiores*, VI, 40 : et *infimi*, C. II, 35, quibus *honesti* opponuntur. *Spes ordinis* olim ducendi; facit iis spem, fore ut ordini s. centuriæ præficiantur, C. I, 3.

Duabus legionibus. Cf. VIII, 58. M.

Completur urbs. Utrum hoc vult, omnes in urbem confugisse metu adventantis Cæsaris? an, militibus Pompeii urbem completam fuisse? Appian. II, 33. Etiam, quæ sequuntur, incerta et obscura sunt : nam vulgata lectio, *ad jus comitiorum tribunos plebis C. Curio evocat*, est ex emendatione interpretum, et potest e c. 9 quodammodo defendi, ubi, ut libera comitia populo permittantur, Cæsar postulat. Sed plerique codd. habent : *completur urbs et jus comitium*, et pro *Curio* in plerisque est *Centurio*. Nolo conjecturas interpretum ab Oudend. collectas repetere : unam addam, quam ille vir doctus non potuit indicare, e Christiani Crusii Probabilibus criticis, p. 20, qui legi vult : *completur urbs, et in comitium tribunos pl. C. Curio evocat*, sc. ut tribuni in comitio ante deliberarent, quam senatus haberetur. Sed puto, locum hunc non posse

jus comitium tribunus, plebem centurio evocat. Omnes amici consulum, necessarii Pompeii atque eorum, qui veteres inimicitias cum Cæsare gerebant, in senatum coguntur; quorum vocibus et concursu terrentur infirmiores, dubii confirmantur, plerisque vero libere decernendi potestas eripitur. Pollicetur L. Piso censor, sese iturum ad Cæsarem; item L. Roscius prætor, qui de his rebus eum doceant; VI dies ad eam rem conficiendam spatii postulant. Dicuntur etiam a nonnullis sententiæ, ut legati ad Cæsarem mittantur, qui voluntatem senatus ei proponant.

IV. Omnibus his resistitur, omnibusque oratio consulis, Scipionis, Catonis opponitur. Catonem veteres inimicitiæ

nostris conjecturis plane sanari: nam enarrantur singulæ res, quæ tum evenerunt, quæ non possunt aliæ ex aliis intelligi, itaut, conjectura unam ex altera ernat; et oratio, per incisa procurrens, hoc ipsum declarat, singulas περιστάσεις singulis membris expressas esse. Quis ergo ausit dicere, quænam potissimum περίστασις in verbis corruptis lateat? M. E variis lectionibus Oud. confecit lectionem, quam recepi. Similis fere locus est apud Cic. pro Sextio, c. 35: « Forum, comitium, curiam armatis hominibus implevissent, occupassent. » Comitium erat locus in foro, comitiis curiatis et aliis agendis destinatus. [Duas lectiones proposuit *Ach.*, priorem, quam ipse in textu recepit: *Completur urbs. At jus comitiorum tribunus plebis C. Curio evocat;* quasi Cæsar, expositis quæ ipsius hostes fecerant, nunc narraret quæ fecerint sui. Sed præterquam *C. Curio* audacior emendatio est pro *centurio* quod in codd. legitur, Cæsar sane quid dixerint aut fecerint sui pluribus verbis exposuisset. Nihil Cæsarem hic de suis amicis loqui arbitror. Posteriorem ergo lectionem amplexus sum, quæ ingeniosa mihi videtur, et quæ nihil fere in codd. lectione mutat. Nam in plerisque hæ voces *Tribunus plebis* scriptæ sunt TR. PL. Lego igitur: *Et jus comitium tribunus* (nempe *militum*), *plebem centurio evocat;* quasi, ut ipse notavit *Ach.*, Pompeianos milites togatorum magistratuum munera sibi vindicantes Cæsar ostenderet, quod inimicis suis eo acrius crimini vertere debebat, quod ipsi eum viribus exercitus ad pravas artes usum semper fuisse dictitarent. Jac. Jurinius habet: *Complentur curiæ aditus et comitium tribunis militum, centurionibus evocatis.* Judicent lectores; cæterum nullam unquam historicam fidem in neutram partem habent sententiæ illæ tam multis conjecturis criticorum exagitatæ. B.]

Libere. Alii *libera.*

L. Piso, censor cum Appio Claudio, idemque socer Cæsaris. Cellarius. Conf. Dio Cass. XL, 63. M.

Cæsaris incitant, et dolor repulsæ. Lentulus æris alieni magnitudine, et spe exercitus ac provinciarum, et regum appellandorum largitionibus movetur, seque alterum fore Syllam inter suos gloriatur, ad quem summa imperii redeat. Scipionem eadem spes provinciæ atque exercituum impellit, quos se pro necessitudine partiturum cum Pompeio arbitratur; simul judiciorum metus, adulatio atque ostentatio sui et potentium, qui in republica judiciisque tum plurimum pollebant. Ipse Pompeius ab inimicis Cæsaris incitatus, et, quod neminem secum dignitate exæquari volebat, totum se ab ejus amicitia averterat, et cum communibus inimicis in gratiam redierat, quorum ipse maximam partem illo affinitatis tempore injunxerat Cæsari. Simul infamia duarum legionum permotus, quas ab itinere Asiæ Syriæque ad suam potentiam dominatumque converterat, rem ad arma deduci studebat.

V. His de causis aguntur omnia raptim atque turbate : nec docendi Cæsaris propinquis ejus spatium datur : nec tribunis plebis sui periculi deprecandi, neque etiam ex–

CAP. IV. *Dolor repulsæ.* Consulatum cum M. Marcello et Ser. Sulpicio, ut invalescenti Cæsaris et Pompeii potentiæ resisteret, petierat; sed impeditus ab utriusque amicis fuit. V. Dio Cass. XL, 58. CELLARIUS. Rectiora Vell. Pat. II, 49, et Plut. in Pomp. c. 54. [Nec sane Catonis auctoritatem et virtutis famam infirmare debent Cæsaris verba. B.]

Quos se — partiturum cum Pompeio. Ciaccon. mavult *quæ secum pro nec. partiturum Pompeium.* Bentl., *quos se pro nec. participaturum c. P.*

Judiciorum metus : quia Scipio, Pompeii socer, lege Pompeia fuerat a Memmio ambitus accusatus. CELLARIUS. Conferatur Plutarchus in Cæs. c. 62. Pro *simul* Jurinius conjicit *multos* ac post *sui* delet copulam.

Ostentatio sui et potentium, ostentabat se et amicitiam potentium. MANUTIUS.

Injunxerat, tanquam onus suscipiendum necessitudinis gratia. Cf. Gron. ad Liv. VIII, 32. [De Pompeio vid. Lucan. I, 125.]

Infamia duarum legionum, quam sibi contraxerat retentis duabus legionibus. Conf. supra VIII, 54. M.

Iter Asiæ, in Asiam, ad bellum Parthicum. Vid. ibid. et Plutarch. Anton. c. 5. M.

CAP. V. *Raptim*, plures *ruptim.* Sed illud probat et Oud. Cellarius recepit. Sequor. Tò *ruptim* alibi non occurrit. *Raptim* codd. habent.

Tribunis plebis. Adeo acris con-

tremi juris intercessione retinendi, quod L. Sylla reliquerat, facultas tribuitur; sed de sua salute septimo die cogitare coguntur, quod illi turbulentissimi superioribus temporibus tribuni plebis octavo denique mense suarum actionum respicere ac timere consuerant. Decurritur ad illud extremum atque ultimum senatus consultum, quo nisi pæne in ipso urbis incendio atque in desperatione omnium salutis, latorum audacia nunquam ante discessum

tentio fuit inter consulem, Antonium, Cassiumque tribunos, et Curionem, ut ad extremum consul iis suaderet e curia discedere, ne fortasse violarentur; Appian. II, 33, p. 448; Dio Cass. XLI, 2, 3; Plutarch. in Cæs. c. 31; in Anton. c. 5. Hinc paulo post: *Profugiunt ex urbe tribuni*. M.

Intercessione, alii *intercessionem*.

Sylla reliquerat. Cf. c. 7. Vid. Ernesti Clav. Cic. in Lege Cornelia tribunitia, ubi et noster locus explicatur. M. [Locus Ciceronis est de Leg. III, 9: « Quamobrem in ista quidem re vehementer Syllam probo, qui tribunis plebis sua lege injuriæ faciendæ potestatem ademerit, auxilii ferendi reliquerit: Pompeiumque nostrum cæteris rebus omnibus, semper amplissimis summisque effero laudibus; de tribunitia potestate taceo, nec enim reprehendere libet, nec laudare possum. »]

Septimo die, post quam litteras Cæsaris (vid. cap. 1) consulibus reddiderant. M.

Octavo den. mense suarum actionum, (sui muneris) h. e. mense eo, quo novi consules creabantur, ex quo tempore tribuni hos designatos consules timere cœperunt, quibus rationem actorum deberent reddere. Sic Cellarius ex Hotomanni notis explicavit locum. M. Non ex quo magistratum iniere tribuni, ut Ursino et Ciacconio visum erat. Vossius malebat XII loco τοῦ IIX. Pro *suarum* alii *variarum*. Oud. conjicit *vanarum*. Recte vulgatum explicat Morus. [*Turbulentissimi*, qui in tam multis Reipublicæ periculis et tempestatibus versantur. B.]

Decurritur — senatus consultum. Vid. Liv. III, 4; Sallust. Cat. 29; Cic. Cat. 1, 2. CELLARIUS. Comparari debet et de hoc, et de omnibus, quæ hic narrantur, Cic. ad Divers. XVI, 11. M. — *Senatus consultum*. Vide Brisson. de form. L. 2, §. 101.

Latorum audacia. Utique legendum, *latronumque audacia*, ut Manutius monuit. Latrones sunt pessimi cives: et ipse Cæsar hoc ipso tempore latro dictus et habitus est ab inimicis. Plutarch. in Pompei. cap. 58, Μάρκελλος λῃστὴν ἀπεκάλει τὸν Καίσαρα. Id. in Cæs. cap. 30: Λέντλος ἰδίᾳ, ὅπλων δεῖν πρὸς ἄνδρα λῃστὴν, οὐ ψήφων. M. Oud. explicat *audacia eorum qui tulerunt*, et id, scil. ut fieret, perpulerunt senatores. Gronovius, diatr. in Stat. c. 3, p. 20, verba hæc *latorum audacia* uncis includit tanquam parenthesin, et puncto exclamandi insignit. Davis. expungi volebat; recte, credo. [Servandum *latorum*: inter-

est : « dent operam consules, prætores, tribuni plebis, quique consulares sunt ad urbem, ne quid respublica detrimenti capiat. » Hæc senatus consulta perscribuntur a. d. VIII Idus Januarias. Itaque quinque primis diebus, quibus haberi senatus potuit, qua ex die consulatum iniit Lentulus, biduo excepto comitiali, et de imperio Cæsaris et de amplissimis viris, tribunis plebis, gravissime acerbissimeque decernitur. Profugiunt statim ex urbe tribuni plebis, seseque ad Cæsarem conferunt. Is eo tempore erat Ravennæ, exspectabatque suis lenissimis postulatis responsa, si qua hominum æquitate res ad otium deduci posset.

VI. Proximis diebus, habetur senatus extra urbem. Pompeius eadem illa, quæ per Scipionem ostenderat, agit;

pretor ut *Ach.*: ad nullum unquam violentius decretum discessum est (quid est id jam vidimus) *audacia*, in sexto casu, *latorum* decretorum, sive, ad tale nunquam discesserunt vel audacissimi legum latores. Nam *latorum* esse quoque potest secundus casus vocis *latores*.]

Discessum est. Leg. *Descensum est*, quam viri docti conjecturam etiam probavit Oud. Et videtur cuivis in mentem venire debere. M. Vid. Oud. ad B. G. VII, 78. Non tamen ausus est invitis codd. mutare, [et recte fecit].

Consulares. Probo hos, qui *Proconsules* legere volunt, partim quia sic in Cic. ad Divers. XVI, 11, legitur, partim quia adduntur verba *ad urbem*, quæ indicant, eos non in provinciis fuisse. Atqui esse in provinciis fuit proconsulum. M. Sed codd. et edd. vet. habent *Consules* vel *Consulares*, et *Proconsules* sunt *Consulares*. Nil ergo mutandum.

A. d. VIII Idus Jan. Vulgo VII, sed is comitialis erat, et hoc de sua salute cogitare cœperunt. Errorem detexit Ursinus, emendavit Oud. [Vid. Vossium ad h. l.; nil tamen mutavit *Ach.*]

Biduo comitiali. Dies comitialis erat, quo comitia populi habebantur, ideoque senatus haberi non poterat. Vid. Ernesti, Clav. Cic. in Lege Pupia. M. Vide Macrob. Sat. I, 16. Pro *excepto* Gronov. ad Sen. N. Q. l. III, præf. vult *exempto*. Sic et Lipsius; sed codd. vulgatum habent.

Profugiunt, vestitu servili in rheda meritoria: quæ res Cæsaris milites vehementer contra Pompeianos irritavit. Plutarch. in Cæs. c. 31; Appian. II, 33, p. 448. M.

Lenissimis postulatis. Sunt litteræ, cap. I commemoratæ, quas tamen, ut Hotomannus monuit, Cicero ad Divers. XVI, 11, minaces et acerbas appellat. M.

CAP. VI. *Extra urbem*, ut Pompeius interesse deliberationi posset. Cf. c. 2 et 3. M.

Per Scipionem. V. c. 2. M. [Quod de legionibus dicit, id omnino falsum, ut ex Plut. colligere licet.]

senatus virtutem constantiamque collaudat; copias suas exponit; legiones habere sese paratas X: præterea cognitum compertumque sibi, alieno esse animo in Cæsarem milites, neque iis posse persuaderi, uti eum defendant aut sequantur saltem. De reliquis rebus ad senatum refertur: tota Italia delectus habeantur; Faustus Sylla propere in Mauritaniam mittatur; pecunia uti ex ærario Pompeio detur. Refertur etiam de rege Juba, ut socius sit atque amicus: Marcellus vero passurum se in præsentia negat. De Fausto impedit Philippus, tribunus plebis. De reliquis rebus senatus consulta perscribuntur, provinciæ privatis decernuntur, duæ consulares, reliquæ prætoriæ: Scipioni obvenit Syria, L. Domitio Gallia; Philippus et Marcellus

Cognitum compertumque sibi. Consulto fuerant ejusmodi rumores de Cæsaris exercitu sparsi, ut Pompeius falleretur. Plutarch. Pomp. c. 57. M.

Saltem addidit Oud. e codd. et sic interpretatus est: *quidquid sit, saltem de rel.* Edd. multæ habent *statim*. Quid vero, si hoc verbum *saltem* referatur ad superiorem periodum, *aut sequantur saltem*, h. e. saltem ab ejus partibus stent, non contra eum arma capiant, etsi defendere nolint eum armis. M. Conjectabat Oud. legendum *saltim*, i. e. saltuatim, raptim. De quo Vorst. de Latin. merito suspecta, cap. 18. Bene Morus, post alios, qui sic jam ediderant, id *saltem* jungendum judicat τῷ *sequantur*. Nec dubito hoc ita dare. Probat et Bentl.

[*Faustus Sylla*, dictatoris filius, Pompeianas partes semper secutus est.]

[*Propere*: ita omnes codd. Oberlin. habet *proprætor*, sed addit:] *Proprætor* est emendatio Aldi Manutii: in MSS. omnibus et edd. primis *propere* legitur. Oud. Apud Cic. ep. ad Att. IX, 1, *proquæstor* dicitur, sed et ibi forsan *proprætor* legendum bariolatur Vossius, ni senatus consulto, non, ut videtur, perscripto, *pro quæstore* sit missus. Vide quæ mox sequuntur.

In Mauritaniam; propriam, ut videtur, ut reges Bocchum et Bogudem a Cæsaris partibus abstraheret. Vid. Noris. Cenot. Pis. p. 236.

Privatis, non consularibus, non prætoriis. Vid. c. 85. Monuit Cellarius. M.

Philippus, quia Cæsaris affinis, vitricus Octaviani fuit. Sueton. Aug. cap. 8. CELLAR. Pro *Marcellus* habent plerique codd. et edd. *Cotta*. Ergo in hoc nomine incerta est lectio. M. Vossius legi suadet *Marcellinus*. Hic scilicet Lentulus Marcellinus Philippi collega fuit, A.U.698. Isti autem consules in provincias anno sequenti non sunt profecti, quia eas Gabinius et Cæsar obtinebant; nunc autem eorum ratio erat habenda, quod non placebat Pompeianis.

privato consilio prætereuntur, neque eorum sortes dejiciuntur. In reliquas provincias prætores mittuntur, neque exspectant, quod superioribus annis acciderat, ut de eorum imperio ad populum feratur, paludatique, votis nuncupatis, exeant. Consules, quod ante id tempus acoiderat nunquam, ex urbe proficiscuntur, lictoresque habent in urbe et capitolio privati, contra omnia vetustatis exempla. Tota Italia delectus habentur, arma imperantur, pecuniæ a municipiis exiguntur, e fanis tolluntur, omnia divina humanaque jura permiscentur.

VII. Quibus rebus cognitis, Cæsar apud milites concionatur : « Omnium temporum injurias inimicorum in se commemorat, a quibus deductum ac depravatum Pom-

Privato consilio. Paucorum voluntate.

Prætores mittuntur. Pighius mavult *Prætorii.*

Ad populum feratur. Sic in codd. bonis. Vulgo *referatur*, ut in epp. Cœlii ad Cic. ad Fam. VIII, 8. Sed bene monet Manutius dici *ferre ad pop.*, *referre ad senatum.* Cf. Duker. ad Flor. III, 21, 9.

Paludatiq. votis nunc. Cic. ep. XV, 17; ad Att. IV, 13; Plin. paneg. c. 5.

Consules, quod ante id tempus acciderat nunquam, ex urbe proficiscuntur. Hæc, sic posita, non videntur a Cæsare esse. Dudum existimaram, excidisse verbum, quod indicaret *modum illegitimum*, quo ex urbe profecti sint, quum Gland. vidi legere voluisse : *Similiter* (i. e. nondum votis nuncupatis) *consules*... Ac tale quid paulo post accidisse, Plut. in Pomp., c. 61, refert, et in Cæs., c. 34. Eodem tendit conjectura Oud. quæ hæc est : *paludatique, votis non nuncupatis, consules ... proficiscuntur.* M. Vossius verba, *quod ... nunquam*, e margine irrepsisse putat. Petavius ea removet post *lictoresque.* Davisius locanda ante *consules* censet. Hæc vera loci medicina, quam recipio. Τὸ *exeant* e cod. Ursini dedit Gland. Vulgo erat *exeunt.* [Credo quoque veram esse medicinam, sed codd. omnes in altera lectione consentiunt. Itaque servavi. B.]

Privati, quibus privatis decretæ erant provinciæ. M.

Habentur, bene; alii *habetur.*

E fanis tolluntur. Vulgo *et e fanis.* Conjunctionem sustulit Oud. auctoritate codd.

CAP. VII. *Deductum.* [Ob. *seductum.*] Sic Oud. ex ingenio. In omnibus codd. est *diductum* vel *deductum*, i. e. a Cæsaris amicitia et veteri consuetudine deductum. Conf. VII, 37. Poterat ergo vetus lectio servari, etsi Oudendorp. eumdem sensum habet. M. Oud. e membranis dedit *seductum.* Habent quidam *inductum*, quod placebat Hotomanno. [De hac oratione vid. Suet. Cæs. 33; Lucan. 1,299. Sed de transitu Rubiconis

peium queritur, invidia atque obtrectatione laudis suæ, cujus ipse honori et dignitati semper faverit adjutorque fuerit. Novum in republica introductum exemplum queritur, ut tribunitia intercessio armis notaretur atque opprimeretur, quæ superioribus annis armis esset restituta. Syllam, nudata omnibus rebus tribunitia potestate, tamen intercessionem liberam reliquisse; Pompeium, qui amissa restituisse videatur, dona etiam, quæ ante habuerit, ademisse. Quotiescumque sit decretum, darent magistratus operam ne quid respublica detrimenti caperet, qua voce et quo senatus consulto populus Romanus ad arma sit vocatus, factum in perniciosis legibus, in vi tribunitia, in secessione populi, templis locisque editioribus occupatis. Atque hæc superioris ætatis exempla expiata Saturnini atque Gracchorum casibus docet. Quarum rerum illo tempore nihil factum, ne cogitatum quidem; nulla lex promulgata, non cum populo agi cœptum, nulla secessio facta. Hortatur, cujus imperatoris ductu novem annis rempu-

ne verbum quidem apud Cæsarem, quod sane mirum est, nisi pars aliqua horum Comment. perierit.]

In republica. Cod. Petavii *in rempublicam*, quod probat Oud. Conf. Drakenb. ad Liv. XLIII, 2.

Armis notaretur; adventante exercitu Pompeii, curiam cincturo, ignominia afficiuntur tribuni, quia nihil valet eorum intercessio. Appian. II, 38, p. 448. M. Apposite Cic. ad Att. VII, 9: « Tribunus pl. notatus. »

Restituta. Sallust. Cat. 38; Ascon. in Cic. Divinat. p. 19. CELLARIUS. Atqui eam Pompeius non restituit *armis*, sed lege. Cic. Verr. I, 15. Ergo verbum *armis* delendum est. M. Sed *armis* habent codd. et edd. ante Scaligerum. Et armis quasi subjectam tum habebant Crassus et Pompeius, quare Cæsar sic ad invidiam huic conflandam. OUD. Forsan *armis* priori loco est delendum; [et delevit *Ach.* reposuitque *annis.*]

Syllam. Vid. cap. 5. M.

Dona. Multi voluerunt legi *bona;* Marclandus in explicationibus vett. auctor. maluit, *omnia.* Certe *dona* dici h. l. non possunt. M. *Dona* Oud. hic intelligit prærogativas tribunitiæ potestati concessas. Pro præcedenti *amissa* scil. *dona*, vel *omnia*, edd. vet. dant *amissam* scil. *liberam intercessionem.* Recepit Scaliger.

Templis — occupatis, ut Gracchus Capitolium occupavit. RHELLICANUS.

Saturnini atque Gracchorum. Vid. Florus III, 14, 15, 16. CELLARIUS. Adde Livii Epit. 58, 59, 69.

blicam felicissime gesserint, plurimaque prælia secunda fecerint, omnem Galliam Germaniamque pacaverint, ut ejus existimationem dignitatemque ab inimicis defendant.» Conclamant legionis tertiæ decimæ, quæ aderat, milites, (hanc enim initio tumultus evocaverat; reliquæ nondum convenerant) sese paratos esse, imperatoris sui tribunorumque plebis injurias defendere.

VIII. Cognita militum voluntate, Ariminum cum ea legione proficiscitur, ibique tribunos plebis, qui ad eum confugerant, convenit; reliquas legiones ex hibernis evocat et subsequi jubet. Eo L. Cæsar adolescens venit, cujus pater Cæsaris erat legatus. Is, reliquo sermone confecto, cujus rei causa venerat, habere se a Pompeio ad eum privati officii mandata demonstrat: « velle Pompeium se Cæsari purgatum, ne ea, quæ reipublicæ causa egerit, in suam contumeliam vertat; semper se reipublicæ commoda privatis necessitatibus habuisse potiora: Cæsarem quoque pro sua dignitate debere et studium et iracundiam suam reipublicæ dimittere; neque adeo graviter irasci inimicis, ne, quum illis nocere se speret, reipublicæ noceat.» Pauca ejusdem generis addit, cum excusatione Pompeii conjuncta. Eadem fere atque eisdem rebus prætor Roscius agit

Rempublicam...gesserint. Remp. gerunt milites, qui eam defendunt. M.

Omnem tantummodo ad Galliam referri potest. M.

Evocaverat hibernis. Sic c. 8. M. [Vid. Pet. Arb. Satyr. c. 122.]

Cap. VIII. *Ariminum...proficiscitur*. Multi sunt veteres in hac re narranda. Sueton. Jul. 31, 32; Plutarch. Cæs. 32. Nunc ergo armorum civilium initium factum est. M.

Tribunos plebis. Cf. c. 5. M.

A Pompeio..... mandata. Perpulit Pompeium ad hoc consilium mite, quod de Cæsaris molitionibus multa inaudierat, ipse vero exercitum nondum collectum habebat, denique, qui ei favebant, maluerant conditionibus ferendis, quam armis committendis controversias componi. Dio Cass. XLI, 5. M. [De L. Cæsare vid. Cic. Epist. ad Atticum, l. VII, e. 13.]

Necessitatibus. Libri antiquiores habent, *necessitudinibus*: utrumque significat idem; sed poterat antiquior lectio servari. M. Respice ad VIII, 58.

Eisdem rebus. Leg. *eisdem de reb.* Nec magis hoc rejici potest, quam apud Ciceronem: « hæc atque talia narrat.» Alia lectio, *eisdem diebus*,

cum Cæsare, sibique Pompeium commemorasse demonstrat.

IX. Quæ res etsi nihil ad levandas injurias pertinere videbantur, tamen, idoneos nactus homines, per quos ea, quæ vellet, ad eum perferrentur, petit ab utroque, « quoniam Pompeii mandata ad se detulerint, ne graventur sua quoque ad eum postulata deferre, si parvo labore magnas controversias tollere, atque omnem Italiam metu liberare possint : sibi semper reipublicæ primam fuisse dignitatem, vitaque potiorem : doluisse se, quod populi Romani beneficium sibi per contumeliam ab inimicis extorqueretur, ereptoque semestri imperio, in urbem retraheretur, cujus absentis rationem haberi proximis comitiis populus jussisset : tamen hanc jacturam honoris sui reipublicæ causa æquo animo tulisse : quum litteras ad senatum miserit, ut omnes ab exercitibus discederent, ne id quidem impetravisse : tota Italia delectus haberi; retineri legiones duas, quæ ab se simulatione Parthici belli sint abductæ : civitatem esse in armis. Quonam hæc omnia, nisi ad suam perniciem, pertinere? Sed tamen ad omnia se descendere paratum, atque omnia pati reipublicæ causa. Proficiscatur Pompeius in suas provincias, ipsi exercitus dimittant, dis-

ex emendatione Rubenii *est*. M. In Electis, I, 8, *eisdem rebus* dedit Oud. *e* codd. et *rebus* accipit pro *argumentis*, ut c. 2. Clarkius volebat *verbis*. Sic et Jurinius.

CAP. IX. *Reipublicæ primam fuisse dignitatem*. Codd. quidam, *Rempublicam primam fuisse dignitate*.

Ereptoque semestri imperio. Vid. VIII, 58. M.

Proximis comitiis ; consularibus. Appian. II, 28, p. 442. M. [Pop. enim Rom. sanxerat ut absenti Cæsari petitio consulatus daretur; quod plebiscitum postea Pompeius sustulit, lege lata *de* jure magistratuum, qua sanxerat, ut a petitione bonorum absentes summoverentur.]

Parthici belli. Vid. VIII, 54. M.

Ipsi (Cæsar et Pompeius) *exercitus dimittant*. Monuit Clarkius post Hotomannum. Vulgo, *dimittantur*. M. Male. [Optima hic de causis utrinque allatis notavit *Ach*. quibusque probatur ambos duces fuisse ambitiosos, neutri sane credendum, sed h. l. Cæsaris postulata videri cum jure et ipsius Reipublicæ commodo magis congruentia. Quid *enim* respondere possint Pompeiani?]

cedant in Italia omnes ab armis, metus e civitate tollatur, libera comitia atque omnis respublica senatui populoque Romano permittatur. Hæc quo facilius certisque conditionibus fiant, et jurejurando sanciantur, aut ipse propius accedat, aut se patiatur accedere : fore, uti per colloquia omnes controversiæ componantur. »

X. Acceptis mandatis, Roscius cum L. Cæsare Capuam pervenit, ibique consules Pompeiumque invenit. Postulata Cæsaris renuntiat. Illi, deliberata re, respondent, scriptaque ad eum mandata per eos remittunt, quorum hæc erat summa : « Cæsar in Galliam reverteretur, Arimino excederet, exercitus dimitteret : quæ si fecisset, Pompeium in Hispanias iturum. Interea, quod fides esset data, Cæsarem facturum, quæ polliceretur, non intermissuros consules Pompeiumque delectus. »

XI. Erat iniqua conditio, postulare, ut Cæsar Arimino excederet, atque in provinciam reverteretur; ipsum et provincias et legiones alienas tenere : exercitum Cæsaris velle dimitti; delectus habere; polliceri se in provinciam iturum, neque ante quem diem iturus sit, definire; ut, si, peracto Cæsaris consulatu, Pompeius profectus non esset, nulla tamen mendacii religione obstrictus videretur : tempus vero colloquio non dare, neque accessurum polliceri, magnam pacis desperationem afferebat. Itaque ab Arimino M. Antonium cum cohortibus V Arretium mittit; ipse Arimini cum duabus subsistit, ibique delectum ha-

Cap. X. *Deliberata re. Re* omissum in codd. et edd. vet. Gruterus factum id monet ob seq. *respondent*.

Cap. XI. [*Ipsum*, Pompeium.]

Legiones alienas, ereptas Cæsari. Cf. VIII, 54. M.

Pompeius profectus non esset. Vocem *Pompeius* intrusam Oud. cum Grutero putat. [Necessaria tamen est: mallem cum Rhellicano et Glandorpio, quos approbat *Ach.*, emendare *proconsulatu* pro *consulatu*. Sic omnis difficultas tollitur. B.]

Ab Arimino. Solet Cæsar præpositione sic uti. Conf. c. XV, 18; XXV, 78. V. et not. ad B. G. VI, 3; et Cic. ep. IV, 12.

Cum duabus, addunt edd., *legionibus*. Immo, *cohortibus* : vid. c. 12 : nam unam tantum legionem Arimini

bere instituit. Pisaurum, Fanum, Anconam singulis cohortibus occupat.

XII. Interea certior factus, Iguvium Thermum prætorem cohortibus V tenere, oppidum munire, omniumque esse Iguvinorum optimam erga se voluntatem, Curionem cum III cohortibus, quas Pisauri et Arimini habebat, mittit. Cujus adventu cognito, diffisus municipii voluntate Thermus, cohortes ex urbe educit, et profugit; milites in itinere ab eo discedunt ac domum revertuntur. Curio omnium summa voluntate Iguvium recipit. Quibus rebus cognitis, confisus municipiorum voluntatibus Cæsar, cohortes legionis tertiæ decimæ ex præsidiis deducit, Auximumque proficiscitur, quod oppidum Attius cohortibus introductis tenebat, delectumque toto Piceno circummissis senatoribus habebat.

XIII. Adventu Cæsaris cognito, decuriones Auximi ad Attium Varum frequentes conveniunt. Docent « sui judicii rem non esse; neque se, neque reliquos municipes pati

habuit. Vid. c. 8. Ergo bene monuit Dav., *legionibus* delendum, et *cohortibus* e superioribus repetendum esse. M. Vide et c. 15, ubi, *legione duodecima consecuta, duas se habuisse* Cæsar scribit. Manifestus error, quovis modo tollendus. Deleo cum Clarkio *legionibus;* si cui magis arridet opinio Oudendorpii, substituet *cohortibus*. Legionis XIII tribus cohortibus Cæsar Pisaurum, Fanum, Anconam occupavit, quinque Arretium misit, duas secum reliquas habuit.

Cap. XII. *Prætorem*. Freinshemius, in ind. ad Florum, mavult *Proprætorem*, sed *Prætor* sæpe dicitur, qui cum imperio præest. V. van Staveren ad Corn. Hannib. 4; et Duker. ad Flor. II, 20, 5. Simile quid c. 5. [Forte Thermus ille est Q. Minucius Thermus, qui postea tribunus plebis et ædilis fuit.]

Diffisus municipii voluntate. Quidam pro *municipii* habent *civium*, glossa; alii *voluntati*, invitis bonis codd. Th. Bentleius ablativum respuit. Eodem modo *confisus* struitur. Vid. III, 24, et Vitruvius, II, 9: « naturali munitione confisus. »

Cap. XIII. *Decuriones*, municipiorum senatores. De his nuperrime diligenter exposuit Georg. Henr. Martini, in Propemptico, p. 30, sqq. est *Decurio* turmæ equestris, qui ei præest, ut centurio centuriæ, ut I, 23; Af. 29; Veget. de re mil. II, 14.

[*Sui judicii rem non esse*. Suum non esse judicare an justis de causis Cæsar et Pompeius inter se decertarent. V.]

posse, C. Cæsarem, imperatorem bene de republica meritum, tantis rebus gestis, oppido mœnibusque prohiberi : proinde habeat rationem posteritatis et periculi sui. » Quorum oratione permotus Attius Varus, præsidium, quod introduxerat, ex oppido educit, ac profugit. Hunc ex primo ordine pauci Cæsaris consecuti milites consistere cogunt. Commisso prælio, deseritur a suis Varus; nonnulla pars militum domum discedit, reliqui ad Cæsarem perveniunt; atque una cum iis deprehensus L. Pupius, primipili centurio, adducitur, qui hunc eumdem ordinem in exercitu Cn. Pompeii antea duxerat. At Cæsar milites Attianos collaudat, Pupium dimittit, Auximatibus agit gratias, seque eorum facti memorem fore pollicetur.

XIV. Quibus rebus Romam nuntiatis, tantus repente terror invasit, ut, quum Lentulus consul ad aperiendum ærarium venisset, ad pecuniam Pompeio ex senatus consulto proferendam, protinus, aperto sanctiore ærario, ex

Posteritatis, famæ apud posteros. Vossius. Rubenius in Electis, I, 8, emendare volebat *potestatis*, perperam. Eo sensu, quo hic, vox *posteritatis* legitur et apud Tacitum Annal. III, 19, et H. II, 53; item Cic. Tusc. I, 15. Oud. in notis ad Sueton. Cæs., c. 30, conjicit, locum nostrum ita emendandum, *pr. h. rat. dum potest, civitatis* vel *necessitatis et periculi sui*, quia Celsus ita habet, p. 183, « orant, ut famæ, ut suo suorumque discrimini, dum tempus est, consulat. » Jurinius ita velit legi : *proin, dum potestas sit, hab. rat. p. s.*

Profugit, in Africam. Vid. c. 31. M.

Ex primo ordine. Vossius maluit, *ex primo agmine* : Marclandus vero in Explic. vet. auct. p. 265, *ex primis ordinibus* : scilicet ne nimis exigua manus fuisse videatur. Est autem *ordo* ex usitata ratione centuria. M.

L. Pupius. Marclandus ibidem e codd. lectione SL *Pupius* eruit *Spurius Pupius*. M.

At Cæsar. Hoc *at* deleri vult Jurinius, ortum e repetito fine vocis præcedentis.

Cap. XIV. *Ex senatus consulto*. Cf. c. 6. M.

Aperto sanctiore ærario. Aliter scribere Cæsari non permittebat posteritatis verecundia, ut ærarium, quod ab eo effractum omnes auctores testantur (Dio Cass. XLI, 17; Appian. II, 41, p. 453; Plut. Cæs. 35; Florus, IV, 2, 21), diceret se apertum a Lentulo invenisse. Vossius. De terroribus, quibus ipsa Roma tum exagitata est, vid. Dio Cass. XLI, 6-10; Appian. II, 36, p. 450; [Lucan. Phars. I, 469]. M. Rubenius in Electis, I,

urbe profugeret; Cæsar enim adventare, jam jamque et adesse ejus equites falso nuntiabantur. Hunc Marcellus collega et plerique magistratus consecuti sunt. Cn. Pompeius, pridie ejus diei ex urbe profectus, iter ad legiones habebat, quas a Cæsare acceptas in Apulia hibernorum causa disposuerat. Delectus intra urbem intermittuntur. Nihil citra Capuam tutum esse omnibus videtur. Capuæ primum sese confirmant et colligunt, delectumque colonorum, qui lege Julia Capuam deducti erant, habere instituunt; gladiatoresque, quos ibi Cæsar in ludo habebat, in forum productos Lentulus libertati confirmat, atque iis equos attribuit et se sequi jussit; quos postea, monitus ab suis, quod ea res omnium judicio reprehendebatur, circum familias conventus Campani custodiæ causa distribuit.

24, volebat, *non aperto*, male. [Cæterum duo erant æraria, sive thesauri publici. Unum quo solita tributa reipublicæ condebantur; alterum quod sacrum et sanctius ad ultimos casus munitiore loco reservabatur, ut patet ex T. Livio, XXVII, 10.]

Et adesse. Conjunctionem adjecit Oud. e codd. Jurinius malit *et jam jamque.*

Pridie ejus diei. Ursinus et Ciacc. volunt *pridie eidus*, idque e Cicerone probare tentant. Oud. potius data opera hæc non satis aperte tradi arbitratur.

Ex urbe profectus, *e* suburbio. Cf. c. 2, 3, 6. M.

[*Capuam.* Illa ora Ciceroni, utpote consulari, a Pompeianis fuerat attributa, quam adversus Cæsarem tueretur. GOD.]

[*Gladiatores.* Servi erant a nobilibus viris empti, ut munera gladiatoria postea populo exhiberent.]

Libertati confirmat. Al. *libertatis* al. *in libertatem.* Malim cum Lipsio, Saturn. I, 14: *libertate* (donanda) *confirmat* (reddit firmos, liberat dubitatione, ne dubitent accedere ad partes Pompeii). Cf. c. 15, 21. M. Sub *libertatis* Vossius intelligit *munere.* Oud. reddit *libertatis firmos* sive certos esse jubet. Servat tamen *libertati*, i. e. in libertatem. Et recte quidem, is enim genitivus plane hic insolens nec admittendus.

Circum familias conventus Campani. Rubenius, Elect. I, 8, restituit, *circum familias conv. Campani*, quod et Dion. Vossio placebat, et Gronovio Obs. III, 23. CELLARIUS. Idem Davisio placuit. Nititur emendatio loco Ciceronis, ad Att. VII, 14, *eoque* valde perspicuo. Conventus Campanus, ut constat, sunt cives Romani, Capuæ viventes: ideoque familiæ conventus sunt familiæ illorum civium Romanorum. [Nempe eorum servi qui custodirentur ab his gladiatoribus, ne per bellum civile rebella-

XV. Auximo Cæsar progressus, omnem agrum Picenum percurrit. Cunctæ earum regionum præfecturæ libentissimis animis eum recipiunt, exercitumque ejus omnibus rebus juvant. Etiam Cingulo, quod oppidum Labienus constituerat, suaque pecunia exædificaverat, ad eum legati veniunt, quæque imperaverit, se cupidissime facturos pollicentur. Milites imperat; mittunt. Interea legio duodecima Cæsarem consequitur. Cum his duabus Asculum Picenum proficiscitur. Id oppidum Lentulus Spinther X cohortibus tenebat; qui, Cæsaris adventu cognito, profugit ex oppido, cohortesque secum abducere conatus, a magna parte militum deseritur. Relictus in itinere cum paucis, incidit in Vibullium Rufum, missum a Pompeio in agrum Picenum, confirmandorum hominum causa; a quo factus Vibullius certior, quæ res in Piceno gererentur, milites ab eo accipit, ipsum dimittit. Item ex finitimis regionibus, quas potest, contrahit cohortes ex delectibus Pompeianis : in iis

rent.] M. Legebatur vulgo *circum familiares conv. Campaniæ*, et sic dedit Morus. Ego Rubenium sequor cum Cellario. Probat et Bentl.

Cap. XV. *Auximo*. Codices quidam habent *Maximo C. progressu*, quod perperam probat Victor. V. L. IV, 15.

Præfecturæ. H. l. sunt oppida Italiæ a colonis et municipiis diversa, quæ non habebant suos magistratus, sed in quæ quotannis Roma mittebat præfectos juris dicendi causa. Vid. Festus, h. v. M.

Cingulo, alii *ex Cingulo*.

[*Labienus*, præstantissimus Cæsaris legatus in Gallia, ad Pompeianas partes transvolavit, non sane patriæ amore ductus, sed vanitate et arrogantia. Sed nihil in civili bello commendabile fecit. De eo Lucanus, V, 345 : .... « Fortis in armis Cæsareis Labienus erat, nunc trans fuga vilis Cum duce prælato terras atque æquora lustrat. » Vide quoque *Turpin de Crissé*, t. II, p. 279. B.]

Vibullium. De hoc et Hirro et Domitio cf. mutuas Ciceronis et Pompeii epistolas, in Epp. ad Att. VIII, 11, sqq. *Ulcilles* est corruptum nomen. *Domitius* est is, de quo supra, cap. 6, qui jussus erat Cæsari in Gallia succedere. Epistolæ Pompeii, ad Domitium scriptæ, exstant in Epp. Cic. ad Att. VIII, 12. M. *Hirrum* dedit Oud. e codd. Faernus et Manutius pro *Ulcille* malunt *Lucceium*, notum gentis nomen, in qua *Hirri* occurrunt. Ursinus *C. Hirrium* legendum putat. Sed *Hirrius* est nomen gentis; hic autem cognomini locus est. Mihi arridet sententia Glandorpii, emendantis *Lucilium Hirrum*, ex quo in *Ulcillem* facilis lapsus fuit.

Camerino fugientem Ulcillem Hirrum cum VI cohortibus, quas ibi in præsidio habuerat, excipit; quibus coactis XIII efficit. Cum iis ad Domitium Ahenobarbum Corfinium magnis itineribus pervenit, Cæsaremque adesse cum legionibus II nuntiat. Domitius per se circiter XX cohortes Alba ex Marsis et Pelignis et finitimis ab regionibus coegerat.

XVI. Recepto Firmo, Asculoque expulso Lentulo, Cæsar conquiri milites, qui ab eo discesserant, delectumque institui jubet; ipse, unum diem ibi rei frumentariæ causa moratus, Corfinium contendit. Eo quum venisset, cohortes V, præmissæ a Domitio ex oppido, pontem fluminis interrumpebant, qui erât ab oppido millia passuum circiter III. Ibi cum antecursoribus Cæsaris prælio commisso, celeriter Domitiani, a ponte repulsi, se in oppidum receperunt. Cæsar, legionibus traductis, ad oppidum constitit, juxtaque murum castra posuit.

XVII. Re cognita, Domitius ad Pompeium in Apuliam peritos regionum, magno proposito præmio, cum litteris mittit, qui petant atque orent, ut sibi subveniat: « Cæsarem duobus exercitibus et locorum angustiis facile intercludi posse, frumentoque prohiberi. Quod nisi fecerit, se cohortesque amplius XXX, magnumque numerum senatorum atque equitum Romanorum in periculum esse venturum. » Interim suos cohortatus, tormenta in muris disponit certasque cuique partes ad custodiam urbis attribuit; militibus in concione agros ex suis possessionibus pollicetur, quaterna in

Alba ex Marsis. Alii *ex Alba et Marsis.*

Cap. XVI. [*Recepto Firmo.* Oberl. habet *Recepto Asculo expulsoque Lentulo*, et addit:] Quidam codd. *Firmo;* unus *oppido.* Ergo Oud. conjecit, vel legi posse, *Recepto Firmo, Asculoque exp. Lent.*, vel *Recepto oppido;* sic enim alium e cap. 15 adscripsisse *Asculo* (ibi Lentulus erat); alium *Firmo* e Cic. ad Att. VIII, 12. Posterior ratio jam Vossio placuit, et est sine dubio vera. M. Vossius modo notat, in Ursini codice sic legi. Apud Cicer. l. c. in Pompeii epistola ista *Firmi* fit mentio. [Lectionem Oud. quam *Ach.* jam receperat, admisi. B.]

Pontem fluminis. Aterni.

Cap. XVII. *Certasque.* Jurinius malit sine copula.

singulos jugera et pro rata parte centurionibus evocatisque.

XVIII. Interim Cæsari nuntiatur, Sulmonenses, quod oppidum a Corfinio VII millium intervallo abest, cupere ea facere, quæ vellet; sed a Q. Lucretio senatore et Attio Peligno prohiberi, qui id oppidum VII cohortium præsidio tenebant. Mittit eo M. Antonium cum legionis octavæ cohortibus V. Sulmonenses, simul atque nostra signa viderunt, portas aperuerunt, universique et oppidani et milites obviam gratulantes Antonio exierunt. Lucretius et Attius de muro se dejecerunt. Attius, ad Antonium deductus, petit, ut ad Cæsarem mitteretur. Antonius cum cohortibus et Attio eodem die, quo profectus erat, revertitur. Cæsar eas cohortes cum exercitu suo conjunxit, Attiumque incolumem dimisit. Cæsar tribus primis diebus castra magnis operibus munire, et ex finitimis municipiis frumentum comportare, reliquasque copias exspectare instituit. Eo triduo legio octava ad eum venit, cohortesque ex novis Galliæ delectibus XXII, equitesque ab rege Norico circiter CCC. Quorum adventu altera castra ad alteram oppidi partem ponit. His castris Curionem præfecit; reliquis diebus oppidum vallo castellisque circumvenire instituit. Cujus operis maxima parte effecta, eodem fere tempore missi ad Pompeium revertuntur.

XIX. Litteris perlectis, Domitius dissimulans in conci–

[*Quaterna*. Quum Domitius haberet XXX legiones, nempe 12000 h. danda erant 48000 jugera militibus, duplex pars centurioni, nam ex Livio novimus duplicem fuisse eorum partem, ergo pro 180 centur. 1440, summa 49440 jugera, quod immensum est.]

Cap. XVIII. *Legionis octavæ*. Aut hic, aut paulo post, ubi triduo post demum legio VIII venisse dicitur, numerus VIII vitiosus est. M. Monuerat Ursinus.

Deductus, petit. Gruterus vult *petiit*, sed frequens nostro temporum variatio modorumque. V. B. G. v, 2. [Cæsarem non dixisse miror quomodo Attius, quum se de muro dejecisset, superesse potuerit, vivusque et incolumis ad Antonium deduci. B.]

Circumvenire. Sic codd. Alii *circummunire*. Similis variatio lectionis infra, cap. 81, itemque II, 16, 36; III, 97.

Cap. XIX. *Dissimulans*. Alii *si-*

lio pronuntiat, Pompeium celeriter subsidio venturum; hortaturque eos, ne animo deficiant, quæque usui ad defendendum oppidum sint, parent. Ipse arcano cum paucis familiaribus suis colloquitur, consiliumque fugæ capere constituit. Quum vultus Domitii cum oratione non consentiret, atque omnia trepidantius timidiusque ageret, quam superioribus diebus consuesset, multumque cum suis consiliandi causa secreto præter consuetudinem colloqueretur, concilia conventusque hominum fugeret; res diutius tegi dissimularique non potuit. Pompeius enim rescripserat, « sese rem in summum periculum deducturum non esse, neque suo consilio aut voluntate Domitium se in oppidum Corfinium contulisse : proinde, si qua facultas fuisset, ad se cum omnibus copiis veniret. » Id ne fieri posset, obsidione atque oppidi circummunitione fiebat.

XX. Divulgato Domitii consilio, milites, qui erant Corfinii, prima vesperi secessionem faciunt, atque ita inter se per tribunos militum centurionesque atque honestissimos sui generis colloquuntur : « obsideri se a Cæsare, opera munitionesque prope esse perfectas; ducem suum Domitium, cujus spe atque fiducia permanserint, projectis omnibus, fugæ consilium capere : debere se suæ salutis rationem habere. » Ab his primo Marsi dissentire incipiunt, eamque oppidi partem, quæ munitissima videretur, occu-

mulans. Male. [*Dissimulare* enim est fingere id non esse quod est : *simulare*, fingere id esse quod non est.]

In concilio. Alii *in consilio*.

Arcano. Alii *arcana*.

Constituit. Alii *instituit*. Sic Clarkius e cod. Reg.

Consiliandi causa. Sic codd. ita et c. 73 : « hæc consiliantibus. » Cf. Cellarii curas poster. p. 56. Plinius etiam, ep. IV, 17, *consiliator*. Sic et Horat. A. poet. 196. Alii *consultandi*.

Pompeius enim rescripserat. Exstat epistola in Cic. epp. ad Atticum, l. VIII post 12.

Facultas fuisset. Sic codd. et edd. vet. Alii mallent *esset*.

Cap. XX. *Prima vesperi*, hora. Vulgo *vespera* contra codd. Oud.

Honestissimos sui generis, eos militum gregariorum, qui ætate rebusque fortiter gestis essent cæteris honestiores, s. nobiliores. M.

Projectis omnibus. Proditis, neglecta omnium salute. M.

pant; tantaque inter eos dissensio existit, ut manum conserere atque armis dimicare conentur : post paulo tamen, internuntiis ultro citroque missis, quæ ignorabant, de L. Domitii fuga cognoscunt. Itaque omnes uno consilio Domitium, productum in publicum, circumsistunt et custodiunt, legatosque ex suo numero ad Cæsarem mittunt : « sese paratos esse portas aperire, quæque imperaverit, facere, et L. Domitium vivum in ejus potestatem tradere. »

XXI. Quibus rebus cognitis, Cæsar, etsi magni interesse arbitrabatur, quam primum oppido potiri, cohortesque ad se in castra traducere, ne qua aut largitionibus, aut animi confirmatione, aut falsis nuntiis commutatio fieret voluntatis, quod sæpe in bello parvis momentis magni casus intercederent; tamen veritus, ne militum introitu et nocturni temporis licentia oppidum diriperetur, eos, qui venerant, collaudat, atque in oppidum dimittit; portas murosque asservari jubet. Ipse iis operibus, quæ facere instituerat, milites disponit, non certis spatiis intermissis, ut erat superiorum dierum consuetudo, sed perpetuis vigiliis stationibusque, ut contingant inter se, atque omnem munitionem expleant. Tribunos militum et præfectos circummittit, atque hortatur, non solum ab eruptionibus caveant, sed etiam singulorum hominum occultos exitus asservent. Neque vero

Dissensio existit. Alii *exstitit, ut conarentur.*

Quæ ignorabant. Jurinius, *qui*, ut ad Marsos referatur.

[*L. Domitii.* De *Domitio* Lucan. loquitur II, v. 478.]

Cap. XXI. *Animi confirmatione*, vel est oratio, qua mœsti eriguntur ad spem, dubitantesque dubitatione liberantur; vel erit contumacia eorum, qui sibi proponunt utique pugnare aut perire. Malim prius; nam de posteriore potius dixisset *obfirmatio*. M.

Intercederent. Immiscerent se, acciderent. M. [Hanc Cæsaris sententiam sic expressit Gallicus poeta, *Voltaire* : « Et j'ai toujours connu qu'en chaque événement, Le destin des états dépendait d'un moment. » *Mort de César*, *act.* 1, *sc.* 1.]

Et nocturni temporis licentia. Sic codd. et edd. vet. Ciaccon. malit *in*; Davis. *ex.* Omitti jubet Clarkius.

Asservari. P. Faber e codd. dat *observari.* Semestr. 1, 20.

Asservent. Alii *observent*, quod Oud. mallet.

Neque vero. Sic Faernus e vet.

tam remisso ac languido animo quisquam omnium fuit, qui ea nocte conquieverit. Tanta erat summa rerum exspectatio, ut alius in aliam partem mente atque animo traheretur, quid ipsis Corfiniensibus, quid Domitio, quid Lentulo, quid reliquis accideret, qui quosque eventus exciperent.

XXII. Quarta circiter vigilia, Lentulus Spinther de muro cum vigiliis custodibusque nostris colloquitur, « velle, si sibi fiat potestas, Cæsarem convenire. » Facta potestate, ex oppido mittitur, neque ab eo prius Domitiani milites discedunt, quam in conspectum Cæsaris deducatur. Cum eo « de salute sua orat atque obsecrat, sibi ut parcat, veteremque amicitiam commemorat, Cæsarisque in se beneficia exponit, quæ erant maxima: quod per eum in collegium pontificum venerat; quod provinciam Hispaniam ex prætura habuerat; quod in petitione consulatus ab eo erat sublevatus. » Cujus orationem Cæsar interpellat: « se non maleficii causa ex provincia egressum, sed uti se a contumeliis inimicorum defenderet; ut tribunos plebis, ea re ex civitate expulsos, in suam dignitatem restitueret; ut se et populum Romanum, paucorum factione oppressum, in libertatem vindicaret. » Cujus oratione confirmatus Lentu-

eod. Vulgo *Neque eo* [quod revocavit *Ach.*].

Summa rerum. Leg. *summæ rerum*. Monuit Lipsius, probavit Oud. *tanta summa* conjungi non possunt. M. Posses struere sic: *Summa rerum exspectatio erat tanta. Summæ* maluit et Jurinius.

Exciperent; alii *exciperet*, minus recte.

Cap. XXII. *Cum eo... orat*. Cum eo per preces agit. Formulam loquendi Davisius e Plauti Asin. III, 3, 72, et Curcul. III, 62 (ubi vid. Gronov.) defendit. Ergo vulgatum *agit* pro *orat* est ex emendatione. Et fortasse totum illud, *de salute sua agit*, est interpretamentum, et Cæsar simpliciter scripsit: *cum eo orat atque obsecrat*: sic simile erit hoc exemplis aliis. M. Adde Terent. Hec. IV, 4, 64. Bentleius servandum putat *agit*.

Ab eo erat sublevatus. Voculæ *ab eo* in aliis desunt.

Ea re ex civitate expulsos. Ea de causa, scil. quod Cæsarem defenderent. Forsan *ea re* delebis rectius, judice Jurinio. Celsus habet *sui odio*.

In libertatem vindicaret. Codd.

lus, uti in oppidum reverti liceat, petit: « quod de sua salute impetraverit, fore etiam reliquis ad suam spem solatio; adeo esse perterritos nonnullos, ut suæ vitæ durius consulere cogantur. » Facta potestate, discedit.

XXIII. Cæsar, ubi illuxit, omnes senatores senatorumque liberos, tribunos militum, equitesque romanos ad se produci jubet. Erant senatorii ordinis L. Domitius, P. Lentulus Spinther, L. Vibullius Rufus, Sex. Quinctilius Varus, quæstor, L. Rubrius; præterea filius Domitii aliique complures adolescentes, et magnus numerus equitum Romanorum et decurionum, quos ex municipiis Domitius evocaverat. Hos omnes productos a contumeliis militum conviciisque prohibet. Pauca apud eos loquitur, quod sibi a parte eorum gratia relata non sit pro suis in eos maximis beneficiis. Dimittit omnes incolumes. Sestertium sexagies, quod

quidam *libertati*, ut c. 14: « libertati confirmat. »

Ad suam spem solatio. Sic codd. unde male Scaliger *suampse*. Ciacconius conjicit *ad suam spei et solatio*; non opus. Intellige, *quo ipsi sperent de salute*.

Consulere cogantur. Sic et B.G. VI, 5: « congredi cogeretur. » [Ipse Domitius animum adeo desponderat, ut peteret a servo medico venenum, et datum hauriret. Postquam autem Cæsaris adversus captos lenitatem cognovit, levitatem consilii sui reprehendit: sed quum audiisset a medico non lethale, sed soporiferum datum esse sibi pharmacum, hilaris ad Cæsarem contendit. Gon. Sic Plutarch. c. 45, et Jul. Celsus. Aliter sane Lucan. II, v. 509. Sed historicis potius quam poetis credamus.]

Cap. XXIII. *Erant senatorii ordinis*. Omnes codd. Oud. habent: *erant quinquaginta ordines*: sed Ursini libri, *erant primi ordinis*. Inde conjicit Oud. *erant quinque primi ordinis*. Dubito, an Cæsar sic scripserit; quid scripserit, exputare non possum. — De rebus ad Corfinium gestis v. Dio Cass. XLI, 11; App. II, 38, p. 451; Plutarch. Cæs. c. 34. Sed hi omnes e pleniore Cæsaris narratione explicandi sunt. M. Davisius bene ostendit, unde error ortus. Scriptum erat in codice *I ordinis*. Id *I* mutatum ab aliis in *L*, unde *quinquaginta*. [*Ach*. ingeniosius credit litteram L, Domitii prænomen in numerum mutatam, et ante *ordinis* male relatam fuisse.]

P. Lentulus Spinther, etc. Alii *L. Cæcilius Spinther Rufus*.

Dimittit omnes incolumes. Huc pertinet epistola Cæsaris in Cic. Epp. ad Att. IX, 6 et 16. M.

Sestertium sexagies. Conf. Gronov. de Sestertiis, II, 3. [LX. HS. sexagies centena millia sestertiorum

advexerat Domitius atque in publicum deposuerat, allatum ad se ab duumviris Corfiniensibus, Domitio reddit, ne continentior in vita hominum, quam in pecunia, fuisse videatur; etsi eam pecuniam publicam esse constabat, datamque a Pompeio in stipendium. Milites Domitianos sacramentum apud se dicere jubet; atque eo die castra movet, justumque iter conficit, VII omnino dies ad Corfinium commoratus, et per fines Marrucinorum, Frentanorum, Larinatium, in Apuliam pervenit.

XXIV. Pompeius, iis rebus cognitis, quæ erant ad Corfinium gestæ, Luceria proficiscitur Canusium atque inde Brundisium. Copias undique omnes ex novis delectibus ad se cogi jubet; servos, pastores armat, atque his equos attribuit; ex iis circiter CCC equites conficit. L. Manlius prætor Alba cum cohortibus VI profugit, Rutilius Lupus prætor Tarracina cum III; quæ procul equitatum Cæsaris conspicatæ, cui præerat Bivius Curius, relicto prætore, signa ad Curium transferunt, atque ad eum transeunt. Item reliquis itineribus nonnullæ cohortes in agmen Cæsaris, aliæ in equites incidunt. Reducitur ad eum deprehensus ex itinere Cn. Magius, Cremona, præfectus fabrum Cn. Pom-

ex computatione cl. v. *Ach.* 1,230,000 fr. monetæ gallicæ.]

Quod advexerat. Vulgo interponitur *aurum*, invitis codd. glossam sapit. Conf. Gron. de Pec. Vet. II, 3. Mox alii *in publico.*

Ab duumviris Corfiniensibus. Male alii *ab iis viris*, *ab his*, *abis*, quæ monstra nata ex signo numerali *a II viris.* [Iidem sunt qui Gallice vocantur, *officiers municipaux.*]

Frentanorum. Bene Ortelius et alii *Ferantanorum.* Cf. Gronov. ad Liv. IX, 45.

Cap. XXIV. *Luceria.* Inde litteras dedit ad Ciceronem, insertas epp. ad Att. VIII, 11. M.

Inde Brundisium. Quo die, e Cic. epp. ad Att. IX, 1, disci potest. M.

Servos, pastores. Davisius, sublato commate, *servos pastores* jungit. Displicet Oud. qui confert infra III, 4: « ex servis suis pastorumque suorum. »

Bivius; corruptum prænomen. De re est aliquid in Cic. epp. ad Att. IX, 6. M. Ubi male quidam *Curtium* habent. In loco nostro videtur legendum *Vibius Curius*, ut apud Quinctil. Inst. Or. VI, 3, 73.

Cn. Magius. Mentio ejus in ep. Cæsaris ad Oppium et Cornelium apud Cicer. in epp. ad Atticum, IX, 8. Eam repetit Celsus, p. 187, ubi

peii, quem Cæsar ad eum remittit cum mandatis : « quoniam ad id tempus facultas colloquendi non fuerit, atque ad se Brundisium sit venturus, interesse reipublicæ et communis salutis, se cum Pompeio colloqui; neque vero idem profici longo itineris spatio, quum per alios conditiones ferantur, ac si coram de omnibus conditionibus disceptetur. »

XXV. His datis mandatis, Brundisium cum legionibus VI pervenit, veteranis III, reliquis, quas ex novo delectu confecerat, atque in itinere compleverat. Domitianas enim cohortes protinus a Corfinio in Siciliam miserat. Reperit consules Dyrrhachium profectos cum magna parte exercitus, Pompeium remanere Brundisii cum cohortibus XX : neque certum inveniri poterat, obtinendine Brundisii causa ibi remansisset, quo facilius omne Hadriaticum mare, extremis Italiæ partibus regionibusque Græciæ, in potestatem haberet, atque ex utraque parte bellum administrare

male legitur *N. Magni*. Apud Cic. l. cit. IX*, 13, dicitur *N. Mogius*. Plutarchus in Pompeio, c. 63, *Numerium* vocat, prænomine scilicet. — *Cremona ;* oriundus. M. Similia vide III, 71. Alibi additur præpositio. Gell. II, 29 : « Æsopus e Phrygia. » [*Præfectus fabrum*. Dux eorum quos habebat legio tignarios, carpentarios, et præses operibus omnibus bellicis perficiendis. *A.*]

Atque ad se — venturus. Cæsar ad Pompeium venturus est. Sed hoc nullo modo his verbis exprimi potest : *Cæsar nuntiari Pompeio jubet, quoniam — atque ad se* (Pompeium) *sit venturus*. Ergo pro *atque ad se* legendum puto : *antequam ipse Br. sit vent*. Si quis malit, cum Ciacconio leget, *atque ipse Br. s. v.* M. Marclandus, l. c., p. 265, ita legendum suadet : *quon. — fuerit, atque* (i. e. statim, v. not. ad C. II, 42.) *ad te Brund. sit venturus,* (dicit) *interesse reipublicæ — se* (Cæsarem) *cum P. colloqui,* etc. Hariolatur porro, posse scribi, *se venturum*.

Profici, alii *perfici*. Leg. *profici*, e duobus codd. bonis, probante Oud. M. Recte, restituo.

Cap. XXV. *Brundisium... pervenit*. Vid. litteras Cæsaris ad Oppium datas illo tempore, in Cic. epp. ad Attic. IX, 13, 14. M.

Veteranis tribus. Vulgo *vet. IV*. Male, nam optimi codd. *III ;* et Vossius docet, eas esse XII, XIII et VIII.

Extremis Italiæ. Leg. *cum extr. It.* Marclandus in Explicat. vet. anct. p. 266, putabat legi posse : *extremis — Græciæ opportunum*. M. Alii *ex ultimis*. Credo, verum vidisse Morum.

In potestatem haberet. Sic Sallust. Jug. c. 112 ; Liv. II, 14 ; Cic.

posset; an inopia navium ibi restitisset : veritusque, ne Italiam ille dimittendam non existimaret, exitus administrationesque Brundisini portus impedire instituit; quorum operum hæc erat ratio. Qua fauces erant angustissimæ portus, moles atque aggerem ab utraque parte littoris jaciebat, quod his locis erat vadosum mare. Longius progressus, quum agger altiore aqua contineri non posset, rates duplices, quoquo versus pedum XXX, e regione molis collocabat. Has quaternis anchoris ex quatuor angulis destinabat, ne fluctibus moverentur. His perfectis collocatisque, alias deinceps pari magnitudine rates jungebat. Has terra atque aggere integebat, ne aditus atque incursus ad defendendum impediretur; a fronte atque ab utroque latere cratibus ac pluteis protegebat. In quarta quaque earum turres binorum tabulatorum excitabat, quo commodius ab impetu navium incendiisque defenderet.

XXVI. Contra hæc Pompeius naves magnas onerarias, quas in portu Brundisino deprehenderat, adornabat. Ibi turres cum ternis tabulatis erigebat, easque multis tormentis et omni genere telorum completas ad opera Cæsaris appellebat, ut rates perrumperet, atque opera disturbaret. Sic quotidie utrinque eminus fundis, sagittis, reli-

Manil. c. 12; Gell. I, 7. Liv. etiam XXII, 25 : « in custodiam habitum. » Conf. Bergerus de st. pulchrit. orat. p. 407. In omnibus istis Clarkius ad Af. 47, subaudiri æstimat *redactum*, *traditum*, *susceptum* vel tale quid, quod mihi prorsus placet. Vide et B. C. III, 109.

Administrationesque... portus, quum quis utitur portu, ut vult. M.

Moles atque aggerem. Bene; sic et c. 28, et Cæsar apud Cic. ad Attic. IX, 14. Nec obstat, quod *agger* in singulari jungatur. Ita et G. III, 12, et Lucan. II, 660 et 678.

Contineri, an, *continuari?* ut hoc sit, ulterius produci. M. Nil mutandum. Sensus plenus.

Destinabat. *Destinare*, figere, firmare, « antennas ad malum destinare, » alligare, III, 14 : rem prehensam immotam tenere, ut VII, 22, ubi vid. Ciacconius. Cf. Bergerus de st. pulchr. orat. p. 461. Hinc fluxit metaphora quum destinare est decernere, constituere, ut certum sit, ut Græcorum τέτακται, *constitutum est*.

Integebat. Alii *contegebat*. Prius Bentl. malit *colligatisque*, citra necessitatem.

quisque telis pugnabatur. Atque hæc ita Cæsar administrabat, ut conditiones pacis dimittendas non existimaret. Ac tametsi magnopere admirabatur, Magium, quem ad Pompeium cum mandatis miserat, ad se non remitti, atque ea res sæpe tentata etsi impetus ejus consiliaque tardabat, tamen omnibus rebus in eo perseverandum putabat. Itaque Caninium Rebilum legatum, familiarem necessariumque Scribonii Libonis, mittit ad eum colloquii causa. Mandat, ut Libonem de concilianda pace hortetur; in primis, ut ipse cum Pompeio colloqueretur, postulat. Magnopere sese confidere demonstrat, si ejus rei sit potestas facta, fore ut æquis conditionibus ab armis discedatur; cujus rei magnam partem laudis atque existimationis ad Libonem perventuram, si, illo auctore atque agente, ab armis sit discessum. Libo, a colloquio Caninii digressus, ad Pompeium proficiscitur. Paulo post renuntiat, quod consules absint, sine illis de compositione agi non posse. Ita sæpius rem frustra tentatam Cæsar aliquando dimittendam sibi judicat, et de bello agendum.

XXVII. Prope dimidia parte operis a Cæsare effecta, diebusque in ea re consumptis IX, naves a consulibus Dyrrhachio remissæ, quæ priorem partem exercitus eo deportaverant, Brundisium revertuntur. Pompeius, sive operibus Cæsaris permotus, sive etiam quod ab initio Italia excedere constituerat, adventu navium profectionem parare incipit;

CAP. XXVI. *Omnibus rebus perseverandum;* omnino perseverare. M. [Cæsar tamen ad Oppium scribebat: « Pompeius est Brundisii : misit ad me Cn. Magium de pace; quæ visa sunt respondi. » Non vera ergo Cæsar narrabat. Vid. Ep. ad Att. IX, 13.]

Auctore atque agente. Sic Cornel. Att. III, 2, « hunc actorem auctoremque habebat. » Cf. et Cicero de Orat. II, 46.

Quod Consules absint. Quod pro *quia,* vel *eo quod.* Sic sensus bene sibi constat, nec opus est Perizonii observatione ad Sanctii Min. III, 14, nec Apuleii loco citato ab Oudendorpio. [Et sane, reipublicæ institutis, nihil sine consulibus per se facere poterat. A.]

CAP. XXVII. [*Profectionem parare.* Hoc Pompeii consilium laudant Plutarch.; Frontin. I, 5; vitupe-

et, quo facilius impetum Cæsaris tardaret, ne sub ipsa profectione milites oppidum irrumperent, portas obstruit, vicos plateasque inædificat, fossas transversas viis præducit, atque ibi sudes stipitesque præacutos defigit. Hæc levibus cratibus terraque inæquat; aditus autem atque itinera duo, quæ extra murum ad portum ferebant, maximis defixis trabibus, atque eis præacutis, præsepit. His paratis rebus, milites silentio naves conscendere jubet; expeditos autem ex evocatis, sagittariis funditoribusque raros in muro turribusque disponit. Hos certo signo revocare constituit, quum omnes milites naves conscendissent; atque iis expedito loco actuaria navigia relinquit.

XXVIII. Brundisini, Pompeianorum militum injuriis atque ipsius Pompeii contumeliis permoti, Cæsaris rebus favebant. Itaque, cognita Pompeii profectione, concursantibus illis atque in ea re occupatis, vulgo ex tectis significabant. Per quos re cognita, Cæsar scalas parari militesque armari jubet, ne quam rei gerendæ facultatem dimittat. Pompeius sub noctem naves solvit. Qui erant in muro custodiæ causa collocati, eo signo, quod convenerat, revocantur, notisque itineribus ad naves decurrunt. Milites, positis scalis, muros ascendunt; sed moniti a Brundisinis, ut vallum cæcum fossasque caveant, subsistunt, et, longo iti-

rant ipse Cæsar; Dio, l. XLI; Cic. ad Att. IX, 10 et X, 8. In utramque partem rationes videat lector ad l. l. B.]

Inædificat. [Ædificia erigit ut impediantur aditus viarum et platearum. B.]

Ex evocatis. Respice ad cap. 3 et 17. [De re confer. Lucan. II, 691.]

Expedito loco, e quo facile, sine difficultate et periculo discedere possent. M. [*Actuaria*, vid. B. G. V, 1.]

CAP. XXVIII. *Vallum cæcum.* Hic *vallum* puto abusive dici: est enim fossa, ponequam stipites defixi erant. Vid. c. 27. Ergo habet similitudinem cum vallo, h. e. fossa et aggere, quo castra aut oppida vulgo cinguntur. M. Festus: « Cæcum vallum dicitur, in quo præacuti pali terræ affixi herbis vel frondibus occuluntur. » Plut. in Pomp. c. 62, nihil de *vallo*, modo de *stipitibus* loquitur. Vossius mallet *vallos cæcos. Cæcum*, h. e. quod cerni non potest. [De captis infra navibus v. Lucan. II, 713.]

nere ab his circumducti, ad portum perveniunt, duasque naves cum militibus, quæ ad moles Cæsaris adhæserant, scaphis lintribusque deprehendunt, deprehensas excipiunt.

XXIX. Cæsar, etsi ad spem conficiendi negotii maxime probabat, coactis navibus mare transire et Pompeium sequi, prius quam ille sese transmarinis auxiliis confirmaret, tamen ejus rei moram temporisque longinquitatem timebat, quod, omnibus coactis navibus, Pompeius præsentem facultatem insequendi sui ademerat. Relinquebatur, ut ex longinquioribus regionibus Galliæ Picenique et a freto naves essent exspectandæ. Id propter anni tempus longum atque impeditum videbatur. Interea veterem exercitum, duas Hispanias confirmari, quarum altera erat maximis beneficiis Pompeii devincta, auxilia, equitatum parari, Galliam Italiamque tentari, se absente, nolebat.

XXX. Itaque in præsentia Pompeii insequendi rationem omittit, in Hispaniam proficisci constituit. Duumviris municipiorum omnium imperat, ut naves conquirant, Brundisiumque deducendas curent. Mittit in Sardiniam cum legione una Valerium legatum, in Siciliam Curionem proprætorem cum legionibus IV. Eumdem, quum Siciliam recepisset, protinus in Africam traducere exercitum jubet. Sardiniam obtinebat M. Cotta, Siciliam M. Cato, Africam

Cap. XXIX. [*E longinquioribus regionibus Galliæ*, nempe naves quibus Venetica et Britannica bella confecerat.]

A freto. Davisius Gaditanum fretum, Oud. Siculum intelligit. Posterius verisimilius est ideo, quia Cæsar, c. 25, copias in Siciliam miserat, unde reversuras naves nunc exspectabat. M.

Hispanias confirmari, ut tanto certius in Pompeii fide permanerent. M.

Altera (citerior) *maximis beneficiis* (inde a bello Sertoriano). Cellarius. De rebus, ad Brundisium gestis, conf. Plutarch. in Pompeio, c. 62, 63; Appianus, C. II, 38, p. 452. Fuga Pompeii prudenter reprehensa est a Dione Cass. XLI, 13. M.

Cap. XXX. *Pompeii insequendi rationem*, cogitationem de ins. Pompeio, consilium insequendi. M.

Legionibus quatuor. Vulgo *tribus*. Sed *IV* legendum docent Davisius et Clarkius, ut II, 23, ubi II ex IV transportatæ, et c. 37, duæ reliquæ summissæ narrantur.

M. Cato. Vid. Plutarch. in hujus

sorte Tubero obtinere debebat. Caralitani, simul ad se Valerium mitti audierunt, nondum profecto ex Italia, sua sponte ex oppido Cottam ejiciunt. Ille perterritus, quod omnem provinciam consentire intelligeret, ex Sardinia in Africam profugit. Cato in Sicilia naves longas veteres reficiebat, novas civitatibus imperabat. Hæc magno studio agebat. In Lucanis Brutiisque per legatos suos civium Romanorum delectus habebat; equitum peditumque certum numerum a civitatibus Siciliæ exigebat. Quibus rebus pæne perfectis, adventu Curionis cognito, queritur in concione, sese projectum ac proditum a Cn. Pompeio, qui, omnibus rebus imparatissimus, non necessarium bellum suscepisset, et, ab se reliquisque in senatu interrogatus, omnia sibi esse ad bellum apta ac parata confirmavisset. Hæc in concione questus, ex provincia fugit.

XXXI. Nacti vacuas ab imperiis, Sardiniam Valerius, Curio Siciliam, cum exercitibus eo perveniunt. Tubero, quum in Africam venisset, invenit in provincia cum imperio Attium Varum, qui ad Auximum, ut supra demonstravimus, amissis cohortibus, protinus ex fuga in Africam pervenerat, atque eam sua sponte vacuam occupaverat, delectuque habito II legiones effecerat, hominum et locorum notitia et usu ejus provinciæ nactus aditus ad ea conanda, quod paucis ante annis ex prætura eam provinciam obtinuerat. Hic venientem Uticam navibus Tuberonem portu

vita, c. 53. Sed et hic, et Appian. II, 40, p. 452, Asinium Pollionem venisse cum Cæsariano exercitu dicunt, quum Cæsar h. l. et Dio Cass. XLI, 41, Curionem nominet. Fortasse Pollio cum paucis præmissus, Curio cum pluribus secutus est. Cf. Appian. II, 41, p. 453. M.

Sese projectum. Cf. Cic. ep. ad Att. 10, 16. [Ex his fictum videtur quod ait Cato, nam, si ita tulerat animus, « Siciliam tenere nullo negotio poterat » ut testatur Cic. quod et ipse sensit, si Plutarcho fides. DAV.]

CAP. XXXI. *Tubero*. Vid. Cic. pro Ligar. c. 1, 2. M.

Supra demonstravimus. Cf. cap. 13. M.

Sua sponte vacuam, imperio: nolebat habere præsidem, etsi Tubero ei destinatus erat præses. Vid. Cic. d. l. M.

atque oppido prohibet, neque affectum valetudine filium exponere in terram patitur, sed sublatis anchoris excedere eo loco cogit.

XXXII. His rebus confectis, Cæsar, ut reliquum tempus a labore intermitteretur, milites in proxima municipia deducit; ipse ad urbem proficiscitur. Coacto senatu, inimicorum injurias commemorat; docet, « se nullum extraordinarium honorem appetisse, sed exspectato legitimo tempore consulatus, eo fuisse contentum, quod omnibus civibus pateret : latum ab X tribunis plebis, contradicentibus inimicis, Catone vero acerrime repugnante, et pristina consuetudine dicendi mora dies extrahente, ut sui ratio absentis haberetur, ipso consule Pompeio; qui si improbasset, cur ferri passus esset? Sin probasset, cur se uti populi beneficio prohibuisset? Patientiam proponit suam, quum de exercitibus dimittendis ultro postulavisset, in quo jacturam dignitatis atque honoris ipse facturus esset. Acerbitatem inimicorum docet, qui, quod ab altero postularent, in se recusarent, atque omnia permisceri mallent, quam imperium exercitusque dimittere. Injuriam in eripiendis legionibus prædicat; crudelitatem et insolentiam in circumscri-

In terram; alii *in terra*, ut Vell. II, 79.

CAP. XXXII. *Coacto senatu*, ab Antonio et Cassio, tribunis plebis. Dio Cass. XLI, 15. M.

Exspectato legitimo tempore, h. e. decennio post primum consulatum. M.

[*Latum*. Legem latam fuisse, ut vel absens, consulatum petere posset.]

Ab decem tribunis plebis. Cic. ad Att. VII, 3. HOTOMANNUS.

Pristina consuetudine. Cf. Gellium N. A. IV, 10. M. Pro *dies* Scal. *diem*, male, nam plures dies exemit. Cf. Gronov. ad Liv. XXII, 18. [Sic se habet A. Gellii locus : « Cato rem, quam consulebatur, quoniam non e republica videbatur, perfici nolebat. Ejus rei gratia ducendæ, longa oratione utebatur, eximebatque dicendo diem : erat enim jus senatori ut, sententiam rogatus, diceret ante quidquid vellet alius rei et quoad vellet; » et « senatus consultum ante exortum aut post occasum solem factum, ratum non fuisse » notavit idem scriptor ex Varrone, l. XIV, c. 7.]

Consule Pompeio. Sueton. Jul. 28; App. II, 25, p. 442. M.

Ultro postulavisset in litteris, de quibus c. 1, et de B. G. VIII, ult. M.

Permisceri mallent. Mavult Davis. *permiscere*; non opus. Cf. VII, 60.

Eripiendis legionibus. Cf. VIII, 54.

bendis tribunis plebis, conditiones a se latas et expetita colloquia et denegata commemorat. Pro quibus rebus orat ac postulat, rempublicam suscipiant, atque una secum administrent: sin timore defugiant, illis se oneri non futurum et per se rempublicam administraturum. Legatos ad Pompeium de compositione mitti oportere; neque se reformidare, quod in senatu paulo ante Pompeius dixisset, ad quos legati mitterentur, iis auctoritatem attribui, timoremque eorum, qui mitterent, significari. Tenuis atque infirmi hæc animi videri; se vero, ut operibus anteire studuerit, sic justitia et æquitate velle superare. »

XXXIII. Probat rem senatus de mittendis legatis, sed, qui mitterentur, non reperiebantur, maximeque timoris causa pro se quisque id munus legationis recusabat. Pompeius enim discedens ab urbe in senatu dixerat, eodem se habiturum loco, qui Romæ remansissent, et qui in castris Cæsaris fuissent. Sic triduum disputationibus excusationibusque extrahitur. Subjicitur etiam L. Metellus, tribunus plebis, ab inimicis Cæsaris, qui hanc rem distrahat, reliquasque res, quascumque agere instituerit, impediat. Cujus cognito consilio, Cæsar, frustra diebus aliquot con-

Prædicare est narrare, ut B. G. IV, 34. M.

Circumscribendis tribunis plebis. V. c. 5. M. [H. l. significat eos a foro et curia amovere, quod reipsa accedit.]

Illis se oneri non futurum. Non negligenda est aliorum codd. lectio: *illi se oneri non defuturum*: etsi, utra sit a Cæsaris manu, nemo certo dixerit. M. Respice ad cap. I et ad III, 93.

Operibus, rebus gestis, ut Liv. I, 16, «opera immortalia» dixit. Altera lectio, *opibus*, et in paucis codicibus, nata e compendio scribendi, ut Oud. vidit, reperitur, et parum commoda est. M. Adde Justinum II, 6; Velleium, II, 106; Scaliger male *opibus*.

Cap. XXXIII. *Legationis.* Hoc e glossa accessisse Davisio videtur.

Metellus. Vid. Plutarch. Cæs. cap. 35; Appian. II, 41, p. 453; Dio Cass. XLI, 17. M. [Idem ille est qui Cæsari sacrum ærarium aperire paranti restitit, quod factum Cæsar, de industria, silentio præteriit. Sed vide de eo Flor. l. IV, c. 2; Lucan. Phars. III, v. 117. In isto ærario fuisse 65,894,850 fr. colligere est ex auctoribus qui de eo loquuntur, quosque laudat *Ach.* hoc loco.]

Reliquasque res, h. e. Cæsari, ærarium sanctius (vid. ad c. 14) spoliaturo, Metellus restitit. M.

sumptis, ne reliquum tempus omittat, infectis iis, quæ agere destinaverat, ab urbe proficiscitur, atque in ulteriorem Galliam pervenit.

XXXIV. Quo quum venisset, cognoscit, missum in Hispaniam a Pompeio Vibullium Rufum, quem paucis diebus ante Corfinio captum ipse dimiserat; profectum item Domitium ad occupandum Massiliam navibus actuariis VII, quas, Igilii et in Cosano a privatis coactas, servis, libertis, colonis suis compleverat; præmissos etiam legatos Massilienses domum, nobiles adolescentes, quos ab urbe discedens Pompeius erat adhortatus, ne nova Cæsaris officia veterum suorum beneficiorum in eos memoriam expellerent. Quibus mandatis acceptis, Massilienses portas Cæsari clauserant; Albicos, barbaros homines, qui in eorum fide antiquitus erant, montesque supra Massiliam incolebant, ad se vocaverant; frumentum ex finitimis regionibus atque ex omnibus castellis in urbem convexerant; armorum officinas in urbe instituerant; muros, classem, portas reficiebant.

XXXV. Evocat ad se Cæsar Massiliensium XV primos;

Infectis iis. Sed revera sustulit pecuniam ex ærario. M.

Cap. XXXIV. *Dimiserat.* Vid. c. 23. M. Præcedens *ipse*, quod agnoscunt codd. et edd. vet. male Scaliger omisit.

Igilii et in Cosano. Inepte legebatur olim *in Sicilia et Sardinia.* De *Igilio* Rutilius v. 325.

Legatos Massilienses. Fortasse Massilienses adolescentes tum Romæ erant, quum Pompeius urbe discessit, quibus hæc mandata ad civitatem dedit. Cellarius.

Domum, nobiles. Sic codd. et edd. vet. Male Scal. ex Ciacconii conjectura *domi nobiles.*

Veterum suorum beneficiorum. Scal. male *veterem*, invitis codd.

Albicos. Cf. c. 57. M. V. Strabo, l. IV, p. 203.

Reficiebant. Sic e codicibus et editionibus veteribus Oud. Contra Scaliger e cod. Carrar. dederat *refecerant*, quod secutus Morus. Verum in opere tum adhuc occupati fuisse videntur.

Cap. XXXV. *Quindecim primos.* Senatus Massiliensium constabat sexcentis : his præfuere quindecim : his rursus tres. Strabo, IV, pag. 179. Vossius. Simile quid est in Cicerone pro Roscio Am. 9, ubi *decem primi* occurrunt. Ciacconius. Adde Lucian. in Toxari, c. 24 et 26; [etiam Valerium Maximum II, 6].

cum his agit, ne initium inferendi belli ab Massiliensibus oriatur : « debere eos Italiæ totius auctoritatem sequi potius, quam unius hominis voluntati obtemperare. » Reliqua, quæ ad eorum sanandas mentes pertinere arbitrabatur, commemorat. Cujus orationem legati domum referunt, atque ex auctoritate hæc Cæsari renuntiant : « Intelligere se, divisum esse populum Romanum in partes duas ; neque sui judicii, neque suarum esse virium discernere, utra pars justiorem habeat causam. Principes vero esse earum partium Cn. Pompeium et C. Cæsarem, patronos civitatis ; quorum alter agros Volcarum Arecomicorum et Helviorum publice iis concesserit; alter bello victas Gallias attribuerit, vectigaliaque auxerit. Quare paribus eorum beneficiis parem se quoque voluntatem tribuere debere, et neutrum eorum contra alterum juvare, aut urbe aut portibus recipere. »

XXXVI. Hæc dum inter eos aguntur, Domitius navibus Massiliam pervenit, atque, ab iis receptus, urbi præficitur. Summa ei belli administrandi permittitur. Ejus imperio classem quoquoversus dimittunt, onerarias naves quas ubique possunt, deprehendunt, atque in portum deducunt; parum clavis aut materia atque armamentis instructis ad

Ex auctoritate; senatus. De re vid. Dio Cass. XLI, 19. M.

Discernere. Oberl. *decernere*, ex emendatione Gronov. Obs. III, 13. p. 547, [sed nulla auctor. Codd. firmata.]

Volcarum Arecomicorum. Conf. VI, 24. M.

Iis concesserit. Marclandus l. c. p. 266, legit *sibi*.

Victas Gallias. Non apparet, quomodo Galliæ fuerint attributæ Massiliensibus. Quamdiu vero non constat, nec de re, ad quam respicitur, nec de lectione, (est autem in uno cod. *attriverit* pro *attribuerit*) : vix locum habebit emendatio. Probant tamen Clarkius et Oudendorpius conjecturam Glandorpii, *victos Salyas*, qui vicini Massiliensibus fuerunt. M. Forsan *Sallyes* scripserat Cæsar. Saltem duplici elemento expressum olim nomen. V. Holsten. ad Steph. de Urb. p. 278; Salmas., Exercit. Plin. p. 66. Hotomannus conjiciebat *victa Gallia* vel *attriverit*.

Cap. XXXVI. *Parum clavis*. Vitiosa emendatio est *earum* pro *parum*. Omnino describuntur naves, vetustate collapsæ, quarum instrumenta

reliquas armandas reficiendasque utuntur; frumenti quod inventum est, in publicum conferunt; reliquas merces commeatusque ad obsidionem urbis, si accidat, reservant. Quibus injuriis permotus Cæsar, legiones III Massiliam adducit; turres vineasque ad oppugnationem urbis agere, naves longas Arelate numero XII facere instituit. Quibus effectis armatisque diebus XXX, a qua die materia cæsa est, adductisque Massiliam, his D. Brutum præficit; C. Trebonium legatum ad oppugnationem Massiliæ relinquit.

XXXVII. Dum hæc parat atque administrat, C. Fabium legatum cum legionibus III, quas Narbone circumque ea loca hiemandi causa disposuerat, in Hispaniam præmittit, celeriterque Pyrenæos saltus occupari jubet, qui eo tempore ab L. Afranio legato præsidiis tenebantur. Reliquas legiones, quæ longius hiemabant, subsequi jubet. Fabius, ut erat imperatum, adhibita celeritate, præsidium ex saltu dejecit, magnisque itineribus ad exercitum Afranii contendit.

XXXVIII. Adventu L. Vibullii Rufi, quem a Pompeio missum in Hispaniam demonstratum est, Afranius et Petreius, et Varro, legati Pompeii, quorum unus III legionibus Hispaniam citeriorem, alter a saltu Castulonensi ad Anam II legionibus, tertius ab Ana Vettonum agrum Lusi-

attrita erant. Sic naves parum instructæ erant. M. Davis. malit *harum clavis et materia a. a. instructi.* Inde Oud. legi suadet *parum — instructi iis ad rel.* Pro *instructis* Jurinius legi vult *detractis* vel *extractis*; dein *ad reliquas longas armandas.* [Sensus est : Massilienses suas naves onerarias in portum deduxerunt, sed illis quæ parum instructæ clavis, materia, et armamentis essent, usi sunt ad reficiendas alias naves, scil. longas.]

Cap. XXXVII. *Cum legionibus tribus.* Videtur *quatuor* habuisse. Cf. c. 40. Jurinius notavit.

Cap. XXXVIII. *Demonstratum est.* Conf. c. 34. M.

[*Castulonensi. Castulo* oppidum, et *Castulonenses* populi, quorum meminit præter alios Plin. Hist. Nat. l. III, c. 3, « Ex colonia salariense oppidani Latii veteris *Castulonenses*, qui *Cæsari venales* appellantur. » Nescio quid sibi velit per illa verba *Cæsari venales*. V. Nunc esse *Cazlona* in Andalusia contendit *Ach.* Ind. geograph.]

taniamque pari numero legionum obtinebat, officia inter se partiuntur, uti Petreius ex Lusitania per Vettones cum omnibus copiis ad Afranium proficiscatur; Varro cum iis, quas habebat, legionibus omnem ulteriorem Hispaniam tueatur. His rebus constitutis, equites auxiliaque toti Lusitaniæ a Petreio; Celtiberis, Cantabris, barbarisque omnibus, qui ad Oceanum pertinent, ab Afranio imperantur. Quibus coactis, celeriter Petreius per Vettones ad Afranium pervenit. Constituunt communi consilio bellum ad Ilerdam, propter ipsius loci opportunitatem, gerere.

XXXIX. Erant, ut supra demonstratum est, legiones Afranii III, Petreii II, præterea scutatæ citerioris provinciæ et cetratæ ulterioris Hispaniæ cohortes circiter LXXX, equitum utriusque provinciæ circiter V millia. Cæsar legiones in Hispaniam præmiserat, ad VI millia auxilia peditum, equitum III millia, quæ omnibus superioribus bellis habuerat, et parem ex Gallia numerum, quem ipse paraverat, nominatim ex omnibus civitatibus nobilissimo et fortissimo quoque evocato. Hinc optimi generis homi-

[*Varro*, ipse ille est Romanorum doctissimus, de quo Plin. lib. XVIII, c. 5; Val. Max. VIII, 7; Lactant. I, 6; Quinctil. X, 1.]

[*Constituunt*. Cæsaris prudentiam in hujus belli ratione constituenda non immerito laudant qui de istis rebus egerunt: et eadem sane putabis si oculos in oppidi Ilerdæ (*Lerida*) situm conjicias, mappamque geographicam attentius considerare velis. B.]

Cap. XXXIX. *Scutatæ* et *cetratæ* refertur ad *cohortes*. Monuit Glandorpius. Cf. c. 55. M. Scal. male *scutati* invitis codd. et edd. vet. [Sic dictæ cohortes ab armis quas gestabant; *scutum* erat clypei genus, oblongum et quadratum; *cetra* vero, ait Nonnius, scutum breve, peltæ parum absimile.]

Cæsar legiones. Jurinius addit IV, ut c. 37.

Quæ omnibus. Hoc *quæ* deesse in codd. et edd. vet. testatur Oud. Verum in Mediol. 1478, Ven. 1482, et seq. legitur. [Omnis sententia perturbatur in codd. *Ach*. proponit ex suis: Cæsar *legiones in Hispaniam præmiserat sex, nulla auxilia peditum, equitum tria millia, quæ...*]

Quem ipse paraverat. Alii *quam ipse pacaverat*. Quasi vero Cæsar necesse habeat dicere, se Galliam pacasse.

Hinc. [Oberlinus habet, *optimi generis hominum*; sed addit:] verba hoc loco mutilata esse, apparet; et

nes M ex Aquitanis montanisque, qui Galliam provinciam attingunt. Audierat Pompeium per Mauritaniam cum legionibus iter in Hispaniam facere, confestimque esse venturum. Simul a tribunis militum centurionibusque mutuas pecunias sumpsit; has exercitui distribuit. Quo facto duas res consecutus est, quod pignore animos centurionum devinxit, et largitione redemit militum voluntates.

XL. Fabius finitimarum civitatum animos litteris nuntiisque tentabat. In Sicore flumine pontes effecerat duos, inter se distantes millia passuum IV. His pontibus pabulatum mittebat; quod ea, quæ citra flumen fuerant, superioribus diebus consumpserat. Hoc idem fere, atque eadem de causa, Pompeiani exercitus duces faciebant, crebroque inter se equestribus præliis contendebant. Huc quum quotidiana consuetudine congressæ pabulatoribus præsidio proprio legiones Fabianæ II flumen transissent, impedimentaque et omnis equitatus sequeretur, subito vi vento-

monuere multi. M. Davis. suspicatur legendum *adhuc opt. gen. homines*, ut habet editio Vascos. Inde recepit Clarkius *hinc opt. gen. homines*, quod probat Oud. cui cum Clarkio arridebat et altera Davisii conjectura *optimi gen. hominum*. M. Nil tamen in textu mutare est ausus, quia ἀπὸ κοινοῦ subaudiri possit *fortissimo quoque optimi gen. hominum evocato*. [Lectionem Clarkianam cum Strada, Gryphio, et *Ach.* recepi.]

Audierat. Duo codd. recentes : *postquam audierat*. Ita saltem intelligendum est, ne h. l. rursus aliquid desit. M. Habent et edd. Florent. et Beroaldi. Gruterus putat olim affuisse *audito*. Probat hoc Bentleius.

Pignore; alii *pignere*. Utrumque valet. [*Pignus* vocat hoc promissum solvendi tribunis centurionibusque pecuniam quam ab illis sumebat, quam ipsi credebant ut debitum, hoc enim est *mutuas pecunias*. B.]

Cap. XL. *Huc... congressæ*, quæ huc iverant. Ut *commeare aliquo* est, *adire aliquem locum* : sic *congredi aliquo* eodem modo dici potuit. M. Male Scalig. vocem *congressæ* deletam cupit. Lipsius malebat *hac;* non est necesse. Jurinius malit *egressæ*.

Præsidio proprio, quod semper et certo comitabatur pabulatores. M. Scal. perperam τὸ *proprio* uncis incluserat. Vossius legi vult *propere*, quo non est opus. Jurinius volebat *primum*, frustra. [De re vide *Rêveries du maréchal de Saxe, t.* 1, *ch.* 3, *art.* 6.]

Subito vi ventorum. Ita scribendum conjecere viri docti pro *jumentorum*, quod habent codd. et edd. vet. Ipse Cæsar c. seq. tempestate interruptum dicit.

rum et aquæ magnitudine pons est interruptus, et reliqua multitudo equitum interclusa. Quo cognito a Petreio et Afranio ex aggere atque cratibus, quæ flumine ferebantur, celeriter suo ponte Afranius, quem oppido castrisque conjunctum habebat, legiones IV equitatumque omnem trajecit, duabusque Fabianis occurrit legionibus. Cujus adventu nuntiato, L. Plancus, qui legionibus præerat, necessaria re coactus, locum capit superiorem, diversamque aciem in duas partes constituit, ne ab equitatu circumveniri posset. Ita, congressus impari numero, magnos impetus legionum equitatusque sustinet. Commisso ab equitibus prælio, signa duarum legionum procul ab utrisque conspiciuntur, quas C. Fabius ulteriore ponte subsidio nostris miserat, suspicatus fore id, quod accidit, ut duces adversariorum occasione et beneficio fortunæ ad nostros opprimendos uterentur: quarum adventu prælium dirimitur, ac suas uterque legiones reducit in castra.

XLI. Eo biduo Cæsar cum equitibus DCCCC, quos sibi præsidio reliquerat, in castra pervenit. Pons, qui fuerat tempestate interruptus, pæne erat refectus. Hunc noctu perfici jussit. Ipse, cognita locorum natura, ponti castrisque præsidio VI cohortes relinquit atque omnia impedimenta, et postero die omnibus copiis, triplici instructa

A Petreio et Afranio. Hæc falso suspecta sunt Ciacconio et Scaligero.

Ex aggere, materia congesta, qua pons instratus fuerat. M.

Suo ponte. Tò *suo* omisit Scal. invitis codd. et edd. vet.

Diversamque... constituit. Idem est, ut si dixisset: *diversam aciem in diversis locis constituit*, seu, *duas acies in duobus locis constituit.* M. [Accuratius interpretatur God.: «Fecit aciem ancipitem, ita ut utrinque esset hosti opposita et adversa.»]

Commisso ab equitibus prælio. Quid hoc? jam legiones quoque pugnabant. Itaque Jurinius vel delendum statuit *ab equitibus*, vel substituendum *ab utrisque.* Mihi videtur *commisso ab equit. prælio* significare *dum equites præliantur* sejunctim.

Ulteriore (superiore) *ponte.* M.

Cap. XLI. *Sibi præsidio*; alii *ibi*, minus bene.

Pæne. Vulg. *neque*, contra codices. M.

Instructa acie; al. *structa.* V. Oud. ad III, 37.

acie, ad Ilerdam proficiscitur, et sub castris Afranii constitit; et, ibi paulisper sub armis moratus, facit æquo loco pugnandi potestatem. Potestate facta, Afranius copias educit, et in medio colle sub castris constituit. Cæsar, ubi cognovit per Afranium stare, quo minus prælio dimicaretur, ab infimis radicibus montis, intermissis circiter passibus CD, castra facere constituit: et, ne in opere faciendo milites repentino hostium incursu exterrerentur, atque opere prohiberentur, vallo muniri vetuit, quod eminere et procul videri necesse erat; sed a fronte contra hostem pedum XV fossam fieri jussit. Prima et secunda acies in armis, ut ab initio constituta erat, permanebat; post hos opus in occulto a tertia acie fiebat. Sic omne prius est perfectum, quam intelligeretur ab Afranio castra muniri.

XLII. Sub vesperum Cæsar intra hanc fossam legiones reducit, atque ibi sub armis proxima nocte conquiescit. Postero die omnem exercitum intra fossam continet, et, quod longius erat agger petendus, in præsentia similem rationem operis instituit, singulaque latera castrorum singulis attribuit legionibus munienda, fossasque ad eamdem magnitudinem perfici jubet; reliquas legiones in armis expeditas contra hostem constituit. Afranius Petreiusque, terrendi causa atque operis impediendi, copias suas ad infimas montis radices producunt et prælio lacessunt. Neque idcirco Cæ-

Constitit. Sic codd. Contra edd. vet. *consistit.* Sed frequens est variatio temporis.

Sub armis. Mox, *in armis.* M.

Constituit. Bene sic codd. et edd. vet. Alii *consistit;* item *constitit.* [Quærit Glareanus an Afranius et Fabius ultra aut citra Sicorim castra metati erant. Ex præcedentibus paret, ambos citra flumen nempe ad latus sinistrum stetisse. Quum vero ad c. 48, dicatur Cæsarem inter Cingam et Sicorim castra habuisse, difficultatem solvit *Ach.* conjiciendo Ilerdam (*Lerida*) quæ nunc dextrum Sicoris fluvius habet, sinistrum olim habuisse.]

A tertia acie fiebat. Alii *acies tertia faciebat.*

Cap. XLII. *Legiones reducit.* Al. *deducit.* [*Agger*, h. l. materia, lignum ad muniendum vallum.]

Similem rationem operis, qua usus erat superiore die. M. [Confer quæ de hoc opere dixit *Turpin de Crissé*, t. II, p. 335, et *Rêveries du maréchal de Saxe*, *tom.* II, *chap.* 2, *art.* 12.]

sar opus intermittit, confisus præsidio legionum III et munitione fossæ. Illi non diu commorati, nec longius ab infimo colle progressi, copias in castra reducunt. Tertio die Cæsar vallo castra communit; reliquas cohortes, quas in superioribus castris reliquerat, impedimentaque ad se traduci jubet.

XLIII. Erat inter oppidum Ilerdam et proximum collem, ubi castra Petreius atque Afranius habebant, planities circiter passuum CCC, atque in hoc fere medio spatio tumulus erat paulo editior; quem si occupasset Cæsar et communisset, ab oppido et ponte et commeatu omni, quem in oppidum contulerant, se interclusurum adversarios confidebat. Hoc sperans, legiones III ex castris educit, acieque in locis idoneis instructa, unius legionis antesignanos procurrere, atque occupare eum tumulum jubet. Qua re cognita, celeriter, quæ in statione pro castris erant Afranii cohortes, breviore itinere ad eumdem occupandum locum mittuntur. Contenditur prælio, et, quod prius in tumulum Afraniani venerant, nostri repelluntur, atque, aliis summissis subsidiis, terga vertere, seque ad signa legionum recipere coguntur.

XLIV. Genus erat pugnæ militum illorum, ut magno impetu primo procurrerent, audacter locum caperent, ordines suos non magnopere servarent, rari dispersique pugnarent; si premerentur, pedem referre et loco excedere non turpe existimarent, cum Lusitanis reliquisque barbaris

In superioribus castris; v. c. 41. M.

Cap. XLIII. *Planities*. Sic codd. boni; in aliis *planicia*, quod recepit Scal. aliique; ita et apud Gruterum in thes. Inscr., p. 151.

Acieque . . . instructa. Plerique codd. *constructa*, duo *structa*. Et sæpe dicitur, *struere aciem*. M. Sed et *instruere*. V. B. G. I, 22; et Cic. pro Murena, c. 9.

[*Antesignanos*. Sic dicti sunt milites qui ante signa in acie constituuntur.]

Procurrere. Proprium huic rei verbum. Sic et c. 44, et II, 34. Alii *præcurrere*, minus bene.

Summissis subsidiis. Sic B. G. II, 6. Alii *præsidiis*.

Cap. XLIV. *Loco excedere*. Ed. vet. *locum*, ut Liv. II, 37, *urbem*; sed codd. *loco*. [Cæterum, ut animadvertit *Ach.*, notatu dignum est desultatorium hoc belli genus ab antiquissimis temporibus ad nostram ætatem Lusitanis Hispanisque quasi proprium fuisse.]

genere quodam pugnæ assuefacti : quod fere fit, quibus quisque in locis miles inveteraverit, uti multum earum regionum consuetudine moveatur. Hæc tamen ratio nostros perturbavit, insuetos hujus generis pugnæ : circumiri enim sese ab aperto latere, procurrentibus singulis, arbitrabantur; ipsi autem suos ordines servare, neque ab signis discedere, neque sine gravi causa eum locum, quem ceperant, dimitti censuerant oportere. Itaque, perturbatis antesignanis, legio, quæ in eo cornu constiterat, locum non tenuit, atque in proximum collem sese recepit.

XLV. Cæsar, pæne omni acie perterrita, quod præter opinionem consuetudinemque acciderat, cohortatus suos, legionem nonam subsidio ducit; hostem, insolenter atque acriter nostros insequentem, supprimit, rursusque terga vertere, seque ad oppidum Ilerdam recipere, et sub muro consistere cogit. Sed nonæ legionis milites, elati studio, dum sarcire acceptum detrimentum volunt, temere insecuti fugientes, in locum iniquum progrediuntur, et sub montem, in quo erat oppidum positum Ilerda, succedunt. Hinc se recipere quum vellent, rursus illi ex loco superiore nostros premebant. Præruptus locus erat, utraque ex parte directus; ac tantum in latitudinem patebat, ut tres instructæ cohortes eum locum explerent, et neque subsidia a lateribus summitti, neque equites laborantibus usui esse possent. Ab oppido autem declivis locus tenui fastigio vergebat in longitudinem passuum circiter CD. Hac nostris erat receptus, quod eo, incitati studio, inconsultius processerant. Hoc pugnabatur loco, et propter angustias ini-

Genere quodam. An, *genere eodem?* M.

Moveatur ad imitandum. M.

Perturbavit. Clarkius *perturbabat*. [Sine utilitate.]

Cap. XLV. *Supprimit;* reprimit, remoratur. M.

Directus; h. l. est locus qui linea perpendiculari descendit. Mantissa.

Tenui fastigio; arcto, non extenso in latitudinem. Sic « tenuis tellus, » Ovid. Her. IV, 106; « limes », id. Trist. I, 9, 16; « trames », Vell. II, 3. In aliis codd. legitur : *Ab opp. autem declivi fastigio vergebat*, quod præplacet Jurinio.

quo, et quod sub ipsis radicibus montis constiterant, ut nullum frustra telum in eos mitteretur; tamen virtute et patientia nitebantur, atque omnia vulnera sustinebant. Augebatur illis copia, atque ex castris cohortes per oppidum crebro summittebantur, ut integri defessis succederent. Hoc idem Cæsar facere cogebatur, ut, summissis in eumdem locum cohortibus, defessos reciperet.

XLVI. Hoc quum esset modo pugnatum continenter horis V, nostrique gravius a multitudine premerentur, consumptis omnibus telis, gladiis destrictis, impetum adversus montem in cohortes faciunt, paucisque dejectis, reliquos sese convertere cogunt. Summotis sub murum cohortibus, ac nonnulla parte propter terrorem in oppidum compulsis, facilis est nostris receptus datus. Equitatus autem noster ab utroque latere, etsi dejectis atque inferioribus locis constiterat, tamen summum in jugum virtute connititur, atque, inter duas acies perequitans, commodiorem ac tutiorem nostris receptum dat. Ita vario certamine pugnatum est. Nostri in primo congressu circiter LXX ceciderunt, in his Q. Fulginius, ex primo hastato legionis quartæ de-

Augebatur... copia. Sic boni codd. Alii *augebantur copiæ.* Sed *copia* sæpe utuntur scriptores pro *copiæ.*

Cap. XLVI. *Paucisque dejectis.* Hausius mallet *interfectis*, sed is sensus est τοῦ *dejectis*, ut B. G. II, 27.

Dejectis... locis, ad radices tumuli. M. Boni codd. *atque infer.* Vulgo *aut.*

Ex primo hastato. Oud. intelligit *qui primus hastatus fuerit*, ut alibi sæpe *ex prætura*, i. e. post præturam. Manut. in Quæs. per epist. II, 3, explicat etiam per *primum hastatum*, in quem locum a decimo pervenerit. Lips. de milit. Rom. II, 8, scriptum esse autumat, 7 *primi hastati*, i. e. *Centurio pr. h.*; sed ea nota centurionis, [fixa ad formam flagelli, quia vitem centuriones gestabant], lapidibus trita, in codd. non occurrit. Interpres Germanicus Viennensis a. 1794, suspicatur subaudiendum esse *ex primo hastato primus princeps.* [Arridet *Ach.* conjectura, qui credit aliquod verbum ut *tribunus, quæstor*, aut aliud hujusmodi excidisse.] *Ex primo hastato Guischard*, p. 118, etiam reddit, qui antehac primus hastatus fuerat. Sic III, 91, occurrit « Crastinus, qui olim primum pilum duxerat. » Ita in lapidibus occurrunt *ex Præfecto, exoptio, exsignifer.* V. Muratori thes. inscr. 1980, 5; 788, 5; Grut. 1159, 15. Sub Cæsare ista antiqua distinctio in hastatos, princi-

cimæ, qui propter eximiam virtutem ex inferioribus ordinibus in eum locum pervenerat. Vulnerantur amplius DC. Ex Afranianis interficiuntur T. Cæcilius, primi pili centurio, et præter eum centuriones IV, milites amplius CC.

XLVII. Sed hæc ejus diei præfertur opinio, ut se utrique superiores discessisse existimarent: Afraniani, quod, quum esse omnium judicio inferiores viderentur, cominus tam diu stetissent, et nostrorum impetum sustinuissent, et initio locum tumulumque tenuissent, quæ causa pugnandi fuerat, et nostros primo congressu terga vertere coegissent; nostri autem, quod, iniquo loco atque impari congressi numero, V horis prælium sustinuissent, quod montem gladiis destrictis ascendissent, quod ex loco superiore terga vertere adversarios coegissent, atque in oppidum compulissent. Illi eum tumulum, pro quo pugnatum est, magnis operibus munierunt, præsidiumque ibi posuerunt.

XLVIII. Accidit etiam repentinum incommodum biduo, quo hæc gesta sunt. Tanta enim tempestas cooritur, ut nunquam illis locis majores aquas fuisse constaret. Tum autem ex omnibus montibus nives proluit, ac summas ripas fluminis superavit, pontesque ambo, quos C. Fabius fecerat, uno die interrupit. Quæ res magnas difficultates exercitui Cæsaris attulit. Castra enim, ut supra demonstratum est, quum essent inter flumina duo, Sicorim et Cingam, spatio millium XXX, neutrum horum transiri pote-

pes, triarios, non amplius erat in usu.

In eum locum; in quem, an *primi hastati? primi principis? primi pili?* Nam obscura hæc sunt; nec Oud. conjectura sufficit. [Ergo *quæstor* aut *tribunus* excidit.]

Cap. XLVII. *Præfertur.* An sensus, utrique præ se ferebant hanc opinionem? M. [Credo equidem.]

Tam diu. Sic codd. boni, bono sensu. Vulgo *tamen.*

Cap. XLVIII. *Nives proluit,* scil. tempestas. Ergo tempestas fecit, ut nives diffluerent. Vulgo, *nix profluit.* M. Alii *nix proluit.* Cod. Voss. *nivis proluit* [pro nives] bene.

Pontesque ambo. Sic cod. Leid. Vulgo *pontesque ambos.*

Ut supra demonstratum est. Videtur respicere c. 40 et 41, ubi hoc fere dixit; sed his ipsis verbis, et hoc plane, non dixit. M. [Confer notam ad c. 41.]

rat, necessarioque omnes his angustiis continebantur. Neque civitates, quæ ad Cæsaris amicitiam accesserant, frumentum supportare; neque ii, qui pabulatum longius progressi erant, interclusi fluminibus, reverti; neque maximi comitatus, qui ex Italia Galliaque veniebant, in castra pervenire poterant. Tempus erat anni difficillimum, quo neque frumenta in hibernis erant, neque multum a maturitate aberant; ac civitates exinanitæ, quod Afranius pæne omne frumentum ante Cæsaris adventum Ilerdam convexerat; reliqui si quid fuerat, Cæsar superioribus diebus consumpserat; pecora, quod secundum poterat esse inopiæ subsidium, propter bellum finitimæ civitates longius removerant. Qui erant pabulandi aut frumentandi causa progressi, hos levis armaturæ Lusitani, peritique earum regionum cetrati citerioris Hispaniæ, consectabantur, quibus erat proclive tranare flumen, quod consuetudo eorum omnium est, ut sine utribus ad exercitum non eant.

XLIX. At exercitus Afranii omnium rerum abundabat

Maximi comitatus. Vulgo hodie *carawanen;* [Galliee, *un convoi*], ἡ συνοδία, in Luc. Evang. II, 44. M.

In hibernis, in iis locis, ubi fuerant nuper hiberna, et in quos erant per hiemem comportata frumenta. Vulgo contra codd. *in herbis*. M. Hoc Scal. receperat ex Nic. Hallebodii conjectura, probantibus Manutio et Ciacconio. Sed bene se habet vulgata lectio.

Cetrati citerioris Hispaniæ. Vulgo *milites cit. Hisp.* Scutati fuerant; v. c. 39. Ex h. l. patet, quosdam et *cetratos* fuisse. Nec opus est hic *ulterioris* legi, nec cum Lipsio Anal. ad Mil. III, 1, alium aspectum supponere.

Utribus, quibus incubantes flumina tranarent. Suetonius, Jul. 57. Davisius. Conf. Liv. XXI, 27. M. De usu hoc *utribus tranandi flumina* conferri meretur docta diss. Calveti *sur un monument singulier des utriculaires de Cavaillon*, 8.° *Avignon*, 1766. Exponit ibi vir egregius monumentum ex ære, Cabellione detectum, nummi forma, quod altera parte, utris sistit anaglyphum, parti alteri insculpta sunt verba sequentia: COLLEGIUM UTRICULARIORUM CABELLICENSIUM L. VALERIUS SUCCESSUS. Frequens utriculariorum fit mentio in lapidibus. Conf. Gruter., p. 413, 448, 547, seq. Vide et Casaub. ad Suet. l. c. [Nec memorare absurdum fuerit *ascogephyros*, pontes nempe utribus junctis constantes. Vide quoque Xenoph. et Flor.; Curtium, VII, 8, et demum *Rêveries du maréchal de Saxe*, *t.* II, *art.* 7, *du passage des rivières.*]

copia. Multum erat frumentum provisum et convectum superioribus temporibus, multum ex omni provincia comportabatur: magna copia pabuli suppetebat. Harum rerum omnium facultates sine ullo periculo pons Ilerdæ præbebat, et loca trans flumen integra, quo omnino Cæsar adire non poterat.

L. Hæ permanserunt aquæ dies complures. Conatus est Cæsar reficere pontes; sed nec magnitudo fluminis permittebat, neque ad ripam dispositæ cohortes adversariorum perfici patiebantur; quod illis prohibere erat facile, tum ipsius fluminis natura atque aquæ magnitudine, tum quod ex totis ripis in unum atque angustum locum tela jaciebantur; atque erat difficile, eodem tempore, rapidissimo flumine, opera perficere et tela vitare.

LI. Nuntiatur Afranio, magnos comitatus, qui iter habebant ad Cæsarem, ad flumen constitisse. Venerant eo sagittarii ex Rutenis, equites ex Gallia cum multis carris magnisque impedimentis, ut fert Gallica consuetudo. Erant præterea cujusque generis hominum millia circiter VI cum servis liberisque; sed nullus ordo, nullum imperium certum, quum suo quisque consilio uteretur, atque omnes sine timore iter facerent, usu superiorum temporum atque itinerum licentia. Erant complures honesti adolescentes, senatorum filii, et ordinis equestris; erant legationes civitatum, erant legati Cæsaris. Hos omnes flumina continebant. Ad hos opprimendos cum omni equitatu tribusque

Cap. XLIX. *Loca integra*, nondum vacuefacta pabulationibus. M.

Cap. L. *Hæ permanserunt.* Al. *eæ*.

Fluminis natura. Erat enim, ut sequitur, rapidissimum. M.

Cap. LI. *Servis liberisque.* Sic codd. et edd. vet. Alii *libertisque*. [Sed *liberi* erant omnis generis homines qui non merebant. Codd. ergo lectio retinenda.]

Superiorum temporum atque itinerum licentia; i. e. licentia s. securitas, qua iter fecerant superiore tempore, antequam ad hoc flumen impeditum venerant. Est ἓν διὰ δυοῖν, iter et superius tempus, pro, iter superioris temporis. M. Reposui cum Oud. *usu*, quod optimi codd. habent. Vulgo legitur *usi*. Leve discrimen est.

legionibus Afranius de nocte proficiscitur, imprudentesque ante missis equitibus aggreditur. Celeriter tamen sese Galli equites expediunt, prælium que committunt. Hi, dum pari certamine res geri potuit, magnum hostium numerum pauci sustinuere; sed, ubi signa legionum appropinquare cœperunt, paucis amissis, sese in montes proximos conferunt. Hoc pugnæ tempus magnum attulit nostris ad salutem momentum: nacti enim spatium, se in loca superiora receperunt. Desiderati sunt eo die sagittarii circiter CC, equites pauci, calonum atque impedimentorum non magnus numerus.

LII. His tamen omnibus annona crevit; quæ fere res non solum inopia præsentis, sed etiam futuri temporis timore ingravescere consuevit. Jamque ad denarios L in singulos modios annona pervenerat, et militum vires inopia frumenti deminuerat; atque incommoda in dies augebantur, et tam paucis diebus magna erat rerum facta commutatio, ac se fortuna inclinaverat, ut nostri magna inopia necessariarum rerum conflictarentur, illi omnibus abundarent rebus superioresque haberentur. Cæsar iis civitatibus, quæ ad ejus amicitiam accesserant, quo minor erat frumenti copia, pecus imperabat; calones ad longinquiores civitates dimittebat; ipse præsentem inopiam, quibus poterat subsidiis, tutabatur.

Cap. LII. *His tamen.* Intellige quamvis hoc pugnæ tempus magnum attulerit momentum ad salutem. Ergo non opus legere *His tum.* [Nisi malis cum Davisio *tamen* esse pro *tandem* quod jam vidimus, B. G. VIII, 19.]

Non solum inopia præsentis. Legebatur in aliis *inopia non solum præs.* eodem sensu; nec operæ pretium erat mutare *in præsenti* aut expungere *inopia.*

Ad denarios L. Cum codd. habeant, *ad XL*, Oudendorpius hoc judicat esse compendium scribendi, ut X sit nota denarii, L nota numeri, probatque adeo hos, qui *ad denarios L* ediderunt. M. [Signum denarii argentei quod cum X confunditur, et in nummis sæpius invenitur, tale erat ✕, vel ✖. Ergo *modius* mensura capacitatis apud Romanos repræsentans 9 lit. 6156, 72, pervenerat ad 50 denarios, nempe 21 fr.]

LIII. Hæc Afranius Petreiusque et eorum amici pleniora etiam atque uberiora Romam ad suos perscribebant. Multa rumor fingebat, ut pæne bellum confectum videretur. Quibus litteris nuntiisque Romam perlatis, magni domum concursus ad Afranium, magnæ gratulationes fiebant; multi ex Italia ad Cn. Pompeium proficiscebantur; alii, ut principes talem nuntium attulisse, alii, ne eventum belli exspectasse, aut ex omnibus novissimi venisse viderentur.

LIV. Quum in his angustiis res esset, atque omnes viæ ab Afranianis militibus equitibusque obsiderentur, nec pontes perfici possent, imperat militibus Cæsar, ut naves faciant, cujus generis eum superioribus annis usus Britanniæ docuerat. Carinæ primum ac statumina ex levi materia fiebant; reliquum corpus navium, viminibus contextum, coriis integebatur. Has perfectas carris junctis devehit noctu millia passuum a castris XXII, militesque his navibus flumen transportat, continentemque ripæ collem improviso occupat. Hunc celeriter, prius quam ab adversariis sen-

Cap. LIII. *Multa rumor fingebat.* Credit Oud. legendum *Multa rumor affingebat*, quia in codd. est *Multorum ora fingebant.*

Concursus ad Afranium. Domum Afranii Romæ adierunt, ejusque propinquis gratulati sunt. *Domum concursus* dicitur, ut «domum reditio,» B. G. I, 5. *Ad Afranium* est, ad domum Afranii. Hæc fere monuerat Davisius. M. Sic Terent. Ad. IV, 4, 19: «ad me adducta est domum,» ubi Donatus: «i. e. ad domum meam.» Sic non opus erat conjecturis et emendationibus criticorum, de quibus Oud.

Cap. LIV. *Ut naves faciant*, etc. Posterior ætas dixit *carabos*. Vid. Isidori orig. XIX, 1: [«Carabus, parva scapha ex vimine facta, quæ crudo corio genus navigii præbet.» Papias: «Carabus, navicula discurrens in Pado, id est, linter. Est autem ex vimine et corio.» Non dubito quin carabus sit vox Britannica aut Belgica: quibus hodieque *caravelen* genus navis est et quidem fluviatilis (Anglis *coricle*), nisi malis a Κάραβος deducere *carabus*, quod alii faciunt; mihi id non placet; namque non nisi in sequioris ævi scriptoribus eam reperias, ut in Moschi prato spirituali, qui ait, c. 76: «Ecce ego ascendo in carabum.» Voss. Duæ voces a Vossio relatæ nusquam occurrunt in hodierna Anglica Belgicaque lingua. B.]

Primum... statumina, etc. Sic boni codd. pro quo alii *primum stramine et* — sine sensu.

tiatur, communit. Huc legionem postea trajicit, atque ex utraque parte pontem institutum biduo perficit. Ita comitatus, et qui frumenti causa processerant, tuto ad se recipit, et rem frumentariam expedire incipit.

LV. Eodem die equitum magnam partem flumen trajecit, qui, inopinantes pabulatores et sine ullo dissipatos timore aggressi, quam magnum numerum jumentorum atque hominum intercipiunt: cohortibusque centuriatis subsidio missis, scienter in duas partes sese distribuunt, alii, ut prædæ præsidio sint, alii, ut venientibus resistant atque eos propellant; unamque cohortem, quæ temere ante cæteras extra aciem procurrerat, seclusam ab reliquis circumveniunt atque interficiunt, incolumesque cum magna præda eodem ponte in castra revertuntur.

LVI. Dum hæc ad Ilerdam geruntur, Massilienses, usi L. Domitii consilio, naves longas expediunt numero XVII, quarum erant XI tectæ. Multa huc minora navigia addunt,

Trajicit. Sic codd. vel *trajecit*. Vulgo *traducit*.

Pontem institutum...perficit. Tres optimi codd. habent *instituit*; reliqui servant *institutum*. Forte legendum : *pontem instituit, institutum biduo perficit*. Hæc sunt verba Marclandi in Explicat. vet. auct. p. 266. M.

Qui... processerant. Cf. c. 48. M.

Expedire, difficultates illius rei minuere. M.

Cap. LV. *Quam magnum*. Idem ac *permagnum*. Vulgo, *quam maximum*. M. Contra codd.

[*Centuriatis*. Oberl. et omnes recentiores habent *cetratis*, et Oberl. sic notat:] Bene sic Aldus et Scal. Male codd. et edd. vet. *centuriatis*. [Quum tamen omnes codd. in *centuriatis* quod est *divisis centuriatim* consentiant, verbum restitui, quod fecerat *Ach*. 1.° Quia nullibi dicitur Cæsarem cetratas Hispanorum cohortes habuisse; 2.° Quia vox *centuriatus* non absona est, quum vulgo cohortes duabus centuriis constarent. B.]

Præsidio. Scalig. cum aliis *subsidio*, invitis codd. [De re vide *Turpin de Crissé*, t. II, p. 358.]

Cap. LVI. *Massilienses*. Redit narratio ad c. 36. M.

Usi L. Domitii consilio. Vocem *usi* abjicit Gruterus. Male. Cf. B. G. I, 5.

Tectæ. *Tecta navis*, quæ tabulis tegitur, s. tabulata habet, e quibus milites pugnent, et sub quibus remiges tuti sint. Eadem est *constrata*, *contecta*, κατάφρακτος, Polyb. I, 20. Oppon. *aperta*. Cf. Ernesti, Cl. Cic. in *aphractus*. M. Conf. *Scheffer* de re Nav. II, 5.

ut ipsa multitudine nostra classis terreatur : magnum numerum sagittariorum, magnum Albicorum, de quibus supra demonstratum est, imponunt, atque hos præmiis pollicitationibusque incitant. Certas sibi deposcit naves Domitius, atque has colonis pastoribusque, quos secum adduxerat, complet. Sic, omnibus rebus instructa classe, magna fiducia ad nostras naves procedunt, quibus præerat D. Brutus. Hæ ad insulam, quæ est contra Massiliam, stationes obtinebant.

LVII. Erat multo inferior numero navium Brutus; sed delectos ex omnibus legionibus fortissimos viros antesignanos, centuriones Cæsar ei classi attribuerat, qui sibi id muneris depoposcerant. Ii manus ferreas atque harpagones paraverant, magnoque numero pilorum, tragularum reliquorumque telorum se instruxerant. Ita, cognito hostium adventu, suas naves ex portu educunt, cum Massiliensibus confligunt. Pugnatum utrinque est fortissime atque acerrime; neque multum Albici nostris virtute cedebant, homines asperi et montani, exercitati in armis: atque ii, modo digressi a Massiliensibus, recentem eorum pollicitationem animis continebant; pastoresque indomiti, spe libertatis excitati, sub oculis domini suam probare operam studebant.

LVIII. Ipsi Massilienses, et celeritate navium et scientia gubernatorum confisi, nostros eludebant, impetusque eorum excipiebant; et, quoad licebat latiore spatio, pro-

Supra demonstratum est; c. 34. M.

Certas... naves, certum numerum navium. M.

[*Insulam.* Insula illa e tribus est quæ portui Massiliæ præjacent, veteribus *Stœchades*, nobis dictæ *les Pomègues*. A.]

Cap. LVII. *Centuriones.* Ideo, ut essent centuriones, fungerentur munere centurionum. M.

[*Harpagones.* De manibus ferreis et harpagonibus, quæ idem sunt, vid. Liv. xxxvi, 44; xxx, 10; Q. Curt. iv, 2; Plin. vii, 57; Frontin. ii, 3.]

Pastoresque indomiti. Sermo de iis, quos Domitius secum adduxerat. Unde Jurinius legi jubet vel *Domitiani*, vel postea pro *domini* poni *Domitii*.

Cap. LVIII. *Latiore spatio*, quip-

ducta longius acie, circumvenire nostros, aut pluribus navibus adoriri singulas, aut remos transcurrentes detergere, si possent, contendebant; quum propius erat necessario ventum, ab scientia gubernatorum atque artificiis ad virtutem montanorum confugiebant. Nostri, quod minus exercitatis remigibus minusque peritis gubernatoribus utebantur, qui repente ex onerariis navibus erant producti, neque dum etiam vocabulis armamentorum cognitis, tum etiam gravitate et tarditate navium impediebantur: factæ enim subito ex humida materia non eumdem usum celeritatis habebant. Itaque, dum locus cominus pugnandi daretur, æquo animo singulas binis navibus objiciebant, atque, injecta manu ferrea et retenta utraque nave, diversi pugnabant, atque in hostium naves transcendebant; et, magno numero Albicorum et pastorum interfecto, partem navium deprimunt, nonnullas cum hominibus capiunt, reliquas in portum compellunt. Eo die naves Massiliensium cum iis, quæ sunt captæ, intereunt IX.

LIX. Hoc primum Cæsari ad Ilerdam nuntiatur; simul,

pe extra portum. M. [Parisini codd. habent, *et quo alliciebat latiore aut spatio*, unde conjicit *Ach. et quoad licebat latiore uti spatio*. Acute.]

Producta longius, in longitudinem extensa. M.

Transcurrentes, transcurrendo. Navis, per medias hostiles vecta, vi et impetu vecturæ remos earum refringit (hoc enim est *detergere remos*), iisque refractis, conversa ad suos redit. Sexcenties hoc in narrationibus veterum scriptorum occurrit. Græce dicitur διέκπλους. M. Vid. Liv. XXVIII, 30 et 36, 44; XXXVIII, 5. Cf. *Scheffer* de re Nav. III, 6; *detergere* notat, distorquere, infringere.

Artificiis. Codd. et edd. vet. *artificis*. Inde Scal. bene *artificiis*. Alii perperam *artificii* vel *artificum*. [Hæc ultima vox ferri posset.]

Subito ex humida materia. Cf. omnino c. 36. M. [Et de incommodis humidæ materiæ, Veget. v, 6.]

Diversi pugnabant, pars cum hac, pars cum illa nave, nam singulæ naves Cæsaris cum binis hostilibus pugnabant. M.

[*Intereunt*; deprimuntur. Proprie autem interire dicuntur animalia: hinc ad res inanimas facta est translatio. Sic lib. III, B. G., c. 27: « Naves Rhodias afflixit, ita ut omnes... naufragio interirent. » Hirtius, Bello Alex. c. 21. DAV. B. C. II, 16: « Usus tormentorum interit. » OUD.]

CAP. LIX. *Hoc primum Cæsari*. Aut legetur, *hoc prælium*, quam lectio-

perfecto ponte, celeriter fortuna mutatur. Illi, perterriti virtute equitum, minus libere, minus audacter vagabantur : alias, non longo ab castris progressi spatio, ut celerem receptum haberent, angustius pabulabantur, alias longiore circuitu : custodias stationesque equitum vitabant, aut, aliquo accepto detrimento, aut procul equitatu viso, ex medio itinere projectis sarcinis fugiebant. Postremo et plures intermittere dies, et, præter consuetudinem omnium, noctu constituerant pabulari.

LX. Interim Oscenses et Calagurritani, qui erant cum Oscensibus contributi, mittunt ad eum legatos, seseque imperata facturos pollicentur. Hos Tarraconenses et Jacetani et Ausetani et paucis post diebus Illurgavonenses, qui flumen Iberum attingunt, insequuntur. Petit ab his omnibus, ut se frumento juvent; pollicentur, atque, omnibus undique conquisitis jumentis, in castra deportant. Transit etiam cohors Illurgavonensis ad eum, cognito civitatis consilio, et signa ex statione transfert. Magna celeriter commutatio

nem Ciacconius codicum esse dicit; sed codices non nominavit: aut, quia exstat etiam in codd. *hoc primum quum Cæsari...*, inde erui poterit, *Hoc quum primum Cæsari... nuntiatur....* M. Ut G. III, 9. Scalig. dederat : *Hoc Cæsari ad Il. nuntiato.* Ciaccon. conjiciebat egregie : *Hoc simul C. ad Il. nuntiato*; et id *simul* Jurinius in duabus edd. vetustis reperit. [*Ach.* ex uno e suis recepit : *Hoc primum ut Cæsari*, quod omnibus aliis lectionibus anteponerem.]

Perterriti virtute equitum. Redit ad c. 55. M.

Minus libere. Hæc verba in utraque editione sua omisit Oud. sed codd. et edd. omnes habent.

Cap. LX. [*Cum Oscensibus contributi.* Ciacconius putabat illud *cum* delendum. Arbitror retineri posse, ut *cum Oscensibus contributi* dicatur eadem ratione qua dicimus *cum aliquo conjunctus*. Usus Plinius eadem voce, III, 3 : « Præter civitates contributas aliis », ut arbitrer illud *contributas* esse, quod supra sæpius dixit Cæsar *attributas* : uti quum ait, « Suessiones Remis attributos esse, » hoc est, in eorum ditione positos. Plinius eodem loco et cap. inquit : « Colonia immunis Illici, unde Illicitanus sinus. In eam contribuuntur Icositani. » Voss.]

Jacetani. Alii *Lacetani.* M.

Illurgavonenses. Liv. XXII, 21, *Ilercaonenses* dicit. [*D'Anville*, *Géogr. anc.*, t. 1, p. 28, dicit nunc esse *Dertosa.*]

Celeriter (fit) commutatio. Sic

rerum. Perfecto ponte, magnis V civitatibus ad amicitiam adjunctis, expedita re frumentaria, exstinctis rumoribus de auxiliis legionum, quæ cum Pompeio per Mauritaniam venire dicebantur, multæ longinquiores civitates ab Afranio desciscunt, et Cæsaris amicitiam sequuntur.

LXI. Quibus rebus perterritis animis adversariorum, Cæsar, ne semper magno circuitu per pontem equitatus esset mittendus, nactus idoneum locum, fossas pedum XXX in latitudinem complures facere instituit, quibus partem aliquam Sicoris averteret, vadumque in eo flumine efficeret. His pæne effectis, magnum in timorem Afranius Petreiusque perveniunt, ne omnino frumento pabuloque intercluderentur, quod multum Cæsar equitatu valebat. Itaque constituunt ipsi iis locis excedere, et in Celtiberiam bellum transferre. Huic consilio suffragabatur etiam illa res, quod ex duobus contrariis generibus, quæ superiore bello cum L. Sertorio steterant civitates, victæ nomen atque imperium absentis timebant; quæ in amicitia manserant, Pompeii magnis affectæ beneficiis eum diligebant : Cæsaris autem in barbaris erat nomen obscurius. Hinc magnos equitatus magnaque auxilia exspectabant, et suis locis bellum in hiemem ducere cogitabant. Hoc inito consilio, toto flumine Ibero naves conquirere et Octogesam adduci jubent.

edd. vulg. M. Verbum abest a codd. et edd. vet.

Per Mauritaniam. Conf. c. 39. M.

Cap. LXI. *In latitudinem.* Discordant codd. Eorum multi et edd. vet. *latitudinem* habent; vulgo recentiores receperant *altitudinem*, sed nimius is labor futurus fuisse videtur. [De scissionibus fluminum vide Veg. III, 7; et de Cæsaris ipsius industria *Guischard, Mém. crit. et hist. sur plusieurs points d'antiq. milit.* II, 5.]

Partem aliquam Sicoris. Alii *parte aliqua Sicorim.* [Vid. Lucan. IV, 138.]

Ipsi iis locis; al. *ipsis.* Emendavit Oud.

Contrariis generibus; quorum alii Romanis adhæserant, alii cum Sertorio steterant.

Nomen... absentis. Pompeii. Florus III, 2. *Davisius* suadebat hic nomen *Pompeii* e linea seq. transferre post *absentis.*

Magnos equitatus. Raro in plurali occurrit. V. tamen Sall. Jug. 46; Flor. III, 11.

Naves conquirere. Subaudi mili-

Id erat oppidum positum ad Iberum, milliaque passuum a castris aberat XX. Ad eum locum fluminis, navibus junctis, pontem imperant fieri, legionesque II flumen Sicorim traducunt, castraque muniunt vallo pedum XII.

LXII. Qua re per exploratores cognita, summo labore militum Cæsar, continuato diem noctemque opere in flumine avertendo, huc jam deduxerat rem, ut equites, etsi difficulter atque ægre fiebat, possent tamen atque auderent flumen transire; pedites vero tantummodo humeris ac summo pectore exstare, et quum altitudine aquæ, tum etiam rapiditate fluminis ad transeundum impedirentur. Sed tamen eodem fere tempore pons in Ibero prope effectus nuntiabatur, et in Sicori vadum reperiebatur.

LXIII. Jam vero eo magis illi maturandum iter existimabant. Itaque, II auxiliaribus cohortibus Ilerdæ præsidio relictis, omnibus copiis Sicorim transeunt, et cum II legionibus, quas superioribus diebus traduxerant, castra conjungunt. Relinquebatur Cæsari nihil, nisi uti equitatu agmen adversariorum male haberet et carperet; pons enim ipsius magnum circuitum habebat, ut multo breviore itinere illi ad Iberum pervenire possent. Equites ab eo missi flumen transeunt, et, quum de tertia vigilia Petreius atque Afranius castra movissent, repente sese ad novissimum agmen ostendunt, et, magna multitudine circumfusa, morari atque iter impedire incipiunt.

tes. Alibi quoque cum infinitivo activo et passivo simul struitur *jubere*, ut apud Lucanum I, 589, et X, 347.

CAP. LXII. *Deduxerat*. Vulgo *duxerat*. Alii *reduxerat*. Manutius recte emendavit e more nostri. Vid. c. 70.

Exstare. Leg. *exstarent*, et quibusdam codd. Mox *non* tollendum esse plures monuerunt: et est perspicuum e cap. 63, ubi soli equites transmittuntur. M. Tò *exstare* refertur ad *possent*. *Non* ante *impedirentur* sustuli; nec stare potest cum iis, quæ cap. seq. 63 et 64 narrantur. Intruserat librarius quis male sedulus. Consentit Jurinius.

Pons... effectus. Ab Afranio. M.

CAP. LXIII. [*Carperet*; vexaret, sive attenuaret, ut explicat Nonius.]

Pons.... habebat, transire pontem velle postulabat magnum circuitum. Cf. c. 61. M.

LXIV. Prima luce, ex superioribus locis, quæ Cæsaris castris erant conjuncta, cernebatur equitatus nostri prælio novissimos illorum premi vehementer, ac nonnunquam sustinere extremum agmen atque interrumpi : alias inferri signa et universarum cohortium impetu nostros propelli; deinde rursus conversos insequi. Totis vero castris milites circulari, et dolere hostem ex manibus dimitti, bellum non necessario longius duci; centuriones tribunosque militum adire atque obsecrare, ut per eos Cæsar certior fieret, « ne labori suo neu periculo parceret : paratos esse sese, posse et audere ea transire flumen, qua traductus esset equitatus. » Quorum studio et vocibus excitatus Cæsar, etsi timebat tantæ magnitudinis flumini exercitum objicere, conandum tamen atque experiendum judicat. Itaque infirmiores milites ex omnibus centuriis deligi jubet, quorum aut animus aut vires videbantur sustinere non posse; hos cum legione una præsidio castris relinquit : reliquas legiones expeditas educit, magnoque numero jumentorum in flumine supra atque infra constituto, traducit exercitum. Pauci ex his militibus, vi fluminis abrepti, ab equitatu excipiuntur ac sublevantur; interiit tamen nemo. Traducto incolumi exerci-

CAP. LXIV. *Sustinere*. Imo, *subsistere*, ut edd. ant. habent. M. Τὸ *sustinere* melius puto. V. B. G. IV, 32; C. III, 94.

Circulari. Restituit Scalig. e cod. Ursini; conspirant et alii. Vulgo legebatur *conturbari*. De voce rariore v. Sen. ep. 40. Cf. P. Victorius, V. L. VIII, 13. [Dicuntur enim homines *circulari*, quum re nova audita conveniunt, et quasi in orbem consistunt. Voss.]

Non necessario longius duci. Particulam negativam e Palatino cod. addidit Cellarius. Habent et alii; probat Oud. Sequor, recipio. Ubi negatio deest, τὸ *necessario* ablativo casu accipitur.

Paratos esse. Vel hæc verba, vel *posse et audere* delenda sunt. M. Distinguit Oud. post *sese*; sic nihil abundat. Sequitur Bentleius.

Ea transire. Τὸ *ea* abest a codd. et edd. vet. tum et *quo* legitur pro *qua*.

Expeditas, nihil nisi arma gestantes. M.

Supra atque infra constituto. Cf. B. G. VII, 56. M.

Vi fluminis. Alii *in flumine*. Vitiose.

Triplicem aciem (*en trois colon-*

tu, copias instruit, triplicemque aciem ducere incipit. Ac tantum fuit in militibus studii, ut, millium VI ad iter addito circuitu, magnaque ad vadum fluminis mora interposita, eos, qui de tertia vigilia exissent, ante horam diei nonam consequerentur.

LXV. Quos ubi Afranius procul visos cum Petreio conspexit, nova re perterritus, locis superioribus consistit, aciemque instruit. Cæsar in campis exercitum reficit, ne defessum prælio objiciat. Rursus conantes progredi insequitur et moratur. Illi necessario maturius, quam constituerant, castra ponunt; suberant enim montes, atque a millibus passuum V itinera difficilia atque angusta excipiebant. Hos intra montes se recipiebant, ut equitatum effugerent Cæsaris, præsidiisque in angustiis collocatis, exercitum itinere prohiberent, ipsi sine periculo ac timore Iberum copias traducerent; quod fuit illis conandum atque omni ratione efficiendum. Sed totius diei pugna atque iti-

nes.) Vid. *Mémoires crit. et histor. par Guischard*, t. 1, p. 191.

Studii. Sic codd. boni. Vulgo *studium.*

Ad iter. Hæc verba edd. vulg. omiserant, contra codd. M. Male suppressit Scal.

Ad vadum. Hæc verba Jos. Scaliger hue transtulit, quum in codd. sine sensu legerentur ante *circuitu*. M.

Eos, qui...exissent. Conf. c. 36. M.

Horam... nonam. Est circiter quarta pomeridiana. M.

Cap. LXV. *Procul visos.* An delendum *visos*, ut Ciacconius monuit? Clarkius putat esse idem, quod apparentes (φανέντας): non putem plane idem esse. M. Abundare videtur.

Consistit. Alii *constitit.* [Huc usque Afranius et Petreius, nostro quidem judicio rem optime gesserant, etsi aliter critico *Turpin de Crissé* visum est. At hoc loco graviter peccaverunt. Dum Cæsaris milites, et transitu fluminis et labore viæ defessi eorum iter ad montes nec impedire, nec minimum retardare poterant, cur constiterunt? In eo enim versabatur omnis Afranianorum expeditio, ut scilicet intra montes et angustias tuto se reciperent, et ad Iberum pervenirent. Cæterum ex his constat, verba *excipiebant*, *se recipiebant*, indicare tantum quid constituerant facere, non quod effecerunt. Recte igitur *Turpin de Crissé*, t. II, p. 400: « Ce n'était qu'un projet dont l'imprudence qu'avaient commise Afranius et Petreius, en s'arrêtant d'abord sur les hauteurs et en y rangeant leur armée en bataille, arrêta l'effet. » *A.*]

neris labore defessi, rem in posterum diem distulerunt. Cæsar quoque in proximo colle castra ponit.

LXVI. Media circiter nocte, iis, qui adaquandi causa longius a castris processerant, ab equitibus correptis, fit ab his certior Cæsar, duces adversariorum silentio copias castris educere. Quo cognito, signum dari jubet, et vasa militari more conclamari. Illi, exaudito clamore, veriti, ne noctu impediti sub onere confligere cogerentur, aut ne ab equitatu Cæsaris in angustiis tenerentur, iter supprimunt, copiasque in castris continent. Postero die, Petreius cum paucis equitibus occulte ad exploranda loca proficiscitur. Hoc idem fit ex Cæsaris castris. Mittitur L. Decidius Saxa cum paucis, qui loci naturam perspiciat. Uterque idem suis renuntiat, V millia passuum proxima intercedere itineris campestris; inde excipere loca aspera et montuosa : qui prior has angustias occupaverit, ab hoc hostem prohiberi nihil esse negotii.

LXVII. Disputatur in concilio a Petreio atque Afranio, et tempus profectionis quæritur. Plerique censebant, « ut noctu iter facerent : posse prius ad angustias veniri, quam sentirentur. » Alii, « quod pridie noctu conclamatum esset in castris Cæsaris, argumenti sumebant loco, non posse

CAP. LXVI. *Iis.... correptis*. Quidam codd. *ii.... correpti;* unde Marclandus in Explicat. vet. auct., p. 266, *ii* putat ortum e nota numeri II, et esse legendum *duo*. Sed nihil mutandum videtur. — Locum Frontini (Stratag. I, 8, 8) jam Vossius indicavit. M. Ubi res accuratius narratur.

[*Vasa...conclamari.* De hujus moris causa diversa traduntur. Omnibus hanc antefero originem, nempe, quum jam in eo erat exercitus ut castra moveret, tum unus e *tesserariis*, qui tesseram militibus annuntiarent, ut ait Vossius, clamabat ut vasa et sarcinas colligerent milites. Hinc *vasa conclamari;* Vid. B. C. III, 27. B.]

Sub onere. Usitatius, sub sarcinis. M.

Tenerentur. Freinsh. in indice Curtii v. *obterere* conjicit leg. *tererentur*, ut in Curt. IV, 14 : « ungulis equorum obteri. » Id h. l. frustra.

Decidius Saxa. Vid. Cic. Philipp. XI, 5, et XIII, 13, et passim. M.

CAP. LXVII. *In concilio*. Oberl. habet *in consilio* et addit : Sic bene restituit Oud. e codd. et edd. pr.

[*Argumenti loco*, pro argumento habebant.]

clam exiri; circumfundi noctu equitatum Cæsaris, atque omnia loca atque itinera obsideri; nocturnaque prælia esse vitanda, quod perterritus miles in civili dissensione timori magis, quam religioni consulere consuerit : at lucem multum per se pudorem omnium oculis, multum etiam tribunorum militum et centurionum præsentiam afferre, quibus rebus coerceri milites et in officio contineri soleant. Quare omni ratione esse interdiu perrumpendum; etsi aliquo accepto detrimento, tamen summa exercitus salva, locum, quem petant, capi posse. » Hæc evicit in concilio sententia, et prima luce postridie constituunt proficisci.

LXVIII. Cæsar, exploratis regionibus, albente cœlo, omnes copias castris educit, magnoque circuitu, nullo certo itinere, exercitum ducit; nam, quæ itinera ad Iberum atque Octogesam pertinebant, castris hostium oppositis tenebantur. Ipsi erant transcendendæ valles maximæ ac difficillimæ; saxa multis locis prærupta iter impediebant, ut arma

Religioni. Religioni consulit, qui diligentissime facit, quod jusjurandum et officium postulant. *Timor,* ne cives et consanguineos cædant. C. 74. M. [*Religio* sacramentum designat quo milites tenentur.]

Omnium oculis. An, *in omnium oculis?* M. Marcl. l. c. p. 267, probat conjecturam Ciacconii *luce* (i. e. interdiu)... *oculos*, et conf. B. C. II, 31. Sed vulg. codicibus nixum bonum sensum offert. [Intelligo, lux *multum pudorem* male gerendi, affert, *omnium oculis*, nempe quia tum ab omnibus conspicimur, et nostrorum victoriam aut cladem discernere possumus; sic in contrario sensu gallicus poeta, *Corneille, le Cid* : « Oh combien d'actions, combien d'exploits célèbres Sont demeurés sans gloire au milieu des ténèbres, Où chacun, seul témoin des grands coups qu'il donnait, Ne pouvait discerner où le sort inclinait. » B.]

Aliquo accepto detrimento. Cod. Leid. *aliquanto.* Sic Afr. 21 : « aliquantus numerus. »

Summa exercitus salva. Gron. ad Liv. malit *summo exercitu salvo.* [Perperam; dicitur *summa rerum*, *summa reipublicæ.*]

In concilio. Rursus *in consilio* Oud. Idem *evicit* e codd. pro vulg. *vicit.*

Cap. LXVIII. *Nam, quæ itinera.* Sic codd. boni. Vulgo *namque itinera, quæ.*

Difficillimæ; saxa. Alii male *difficillima saxa.* [Quum verbum *transcendere* de montibus tantum dicatur, per *valles* intelligenda sunt loca inæqualia, ubi nunc descendere in devexa et profunda, nunc ascen-

per manus necessario traderentur, militesque inermi sublevatique alii ab aliis magnam partem itineris conficerent. Sed hunc laborem recusabat nemo, quod eum omnium laborum finem fore existimabant, si hostem Ibero intercludere et frumento prohibere potuissent.

LXIX. Ac primo Afraniani milites, visendi causa, læti ex castris procurrebant, contumeliosisque vocibus prosequebantur, « nos necessarii victus inopia coactos fugere atque ad Ilerdam reverti » : erat enim iter a proposito diversum, contrariamque in partem iri videbatur. Duces vero eorum suum consilium laudibus ferebant, quod se castris tenuissent; multumque eorum opinionem adjuvabat, quod sine jumentis impedimentisque ad iter profectos videbant, ut non posse diutius inopiam sustinere confiderent. Sed, ubi paulatim retorqueri agmen ad dextram conspexerunt, jamque primos superare regionem castrorum animum adverterunt, nemo erat adeo tardus aut fugiens laboris, quin statim castris exeundum atque occurrendum putaret. Conclamatur ad arma, atque omnes copiæ, paucis præsidio relictis cohortibus, exeunt, rectoque ad Iberum itinere contendunt.

LXX. Erat in celeritate omne positum certamen, utri prius angustias montesque occuparent: sed exercitum Cæsaris viarum difficultates tardabant; Afranii copias equitatus Cæsaris insequens morabatur. Res tamen ab Afranianis huc erat necessario deducta, ut, si priores montes, quos petebant, attigissent, ipsi periculum vitarent, impedimenta to-

dere in alta necesse est. Oudend.]

Inermi. Alii *inermes*.

Cap. LXIX. *Nos*. Oberlin. *nec non*, et addit : e codd. paucis additum est. Omiserant edd. vulg. Sed quum alii codd. pro illo *nec non* babeant *nos* aut *hos* : putem legendum : *prosequebantur nostros, necessarii....* M. Hoc admodum mihi probandum videtur. Oudend. putat subaudiri *nec non dicebant*. [*Nos* e codd. permultis restituit *Ach.* nec admittere dubitavimus.]

Animum adverterunt. Alii *animadverterunt*.

Nemo.... putarent. Hæc constructio bona et usitata. Vid. Oud. ad Suet. Jul. c. 75. Vulgo *putaret*, quod Bentleius defendit.

Cap. LXX. *Ipsi* (quidem) *pericu-*

tius exercitus, cohortesque, in castris relictas, servare non possent, quibus interclusis exercitu Cæsaris, auxilium ferri nulla ratione poterat. Confecit prior iter Cæsar, atque, ex magnis rupibus nactus planitiem, in hac contra hostem aciem instruit. Afranius, quum ab equitatu novissimum agmen premeretur, et ante se hostem videret, collem quemdam nactus, ibi constitit. Ex eo loco IV cetratorum cohortes in montem, qui erat in conspectu omnium excelsissimus, mittit. Hunc magno cursu concitatos jubet occupare, eo consilio, ut ipse eodem omnibus copiis contenderet, et, mutato itinere, jugis Octogesam perveniret. Hunc quum obliquo itinere cetrati peterent, conspicatus equitatus Cæsaris in cohortes impetum facit; nec minimam partem temporis equitum vim cetrati sustinere potuerunt, omnesque ab eis circumventi in conspectu utriusque exercitus interficiuntur.

LXXI. Erat occasio bene gerendæ rei. Neque vero id Cæsarem fugiebat, tanto sub oculis accepto detrimento, perterritum exercitum sustinere non posse, præsertim circumdatum undique equitatu, quum in loco æquo atque aperto confligeretur; idque ex omnibus partibus ab eo flagitabatur. Concurrebant legati, centuriones, tribunique militum, « ne dubitaret prælium committere ; omnium esse militum paratissimos animos; Afranianos contra multis rebus sui timoris signa misisse, quod suis non subvenissent, quod de colle non decederent, quod vix equitum incursus

lum vitarent, (sed) *impedimenta servare non possent*. M. [Vide quod optime de tali necessitate disserit *Turpin de Crissé*, t. II, p. 408.]

Ex magnis rupibus, i. e. *superatis m. rup*. Gronov. Obs. IV, 10. CELLARIUS. [Postquam aliquid spatii rupes occuparunt, proxima fuit planities, ut recte explicat Gronov. l. l. Sic Justin. XII, 10 : « Itaque ex magna desperatione, tandem saluti redditus. » Vell. Patercul. I, 12 : « Ex provocatione, ipse, modicus virium, immanis magnitudinis hostem interemit. » Vide ad c. 46, hujus libri. DAV.]

Jugis, per juga. HOTOMANN.

CAP. LXXI. *Idque...flagitabatur*. Desunt hæc in edd. vet. quod probat Bentleius.

sustinerent, collatisque in unum locum signis, conferti, neque ordines, neque signa servarent. Quod si iniquitatem loci timeret, datum iri tamen aliquo loco pugnandi facultatem, quod certe inde decedendum esset Afranio, nec sine aqua permanere posset.

LXXII. Cæsar in eam spem venerat, se sine pugna et sine vulnere suorum rem conficere posse, quod re frumentaria adversarios interclusisset: « cur etiam secundo prælio aliquos ex suis amitteret? cur vulnerari pateretur optime de se meritos milites? cur denique fortunam periclitaretur? præsertim quum non minus esset imperatoris, consilio superare, quam gladio. Movebatur etiam misericordia civium, quos interficiendos videbat: quibus salvis atque incolumibus, rem obtinere malebat. » Hoc consilium Cæsaris a plerisque non probabatur; milites vero palam inter se loquebantur, « quoniam talis occasio victoriæ dimitteretur, etiam quum vellet Cæsar, sese non esse pugnaturos. » Ille in sua sententia perseverat, et paululum ex eo loco digreditur, ut timorem adversariis minuat. Petreius atque Afranius, oblata facultate, in castra sese referunt. Cæsar,

Collatisque... signis. Oud. in ed. recent. *collocatisque*, forsan errore typothetæ. Bentlei. bene monet, ista minus cohærere cum seq. *neque signa servarent.* [Explicare conatur *Ach.* dicendo *collatis signis* de vexillis ipsis intelligendum; sed in *servarent signa*, *signa* non esse ipsa vexilla, sed hunc locum quem ab iis occupari signa jusserunt, et veluti indigitaverunt: nec sane signa servat qui ipse arripit, et arrepta in alium locum transfert.]

Aliquo loco. Alii *alio loco.*

Cap. LXXII. [*In eam spem venerat.* Cæsar solitus erat dicere, ut refert Frontinus, Stratag. IV, 7: « Idem esse sibi consilium adversus hostem, quod plerisque medicis contra vitia corporum, fame potius quam ferro superandi. » Et de humanitate erga milites, Senec. ep. 88: « Alieno sanguini tanquam suo parcant, sciantque homini non esse homine prodige utendum; » cive præsertim quem unum servare præstat quam mille hostes occidere, ut aiebat Anton. Pius. Goo.]

Consilio superare. Cf. c. 81.

Interficiendos. De hoc usu hujus participii v. Perizon. ad Sanctii Min. I, 15, p. 145.

A plerisque. Alii *plerisque*, dandi casu. [Quod præfero.]

præsidiis in montibus dispositis, omni ad Iberum intercluso itinere, quam proxime potest hostium castris castra communit.

LXXIII. Postero die, duces adversariorum perturbati, quod omnem rei frumentariæ fluminisque Iberi spem dimiserant, de reliquis rebus consultabant. Erat unum iter, Ilerdam si reverti vellent; alterum, si Tarraconem peterent. Hæc consiliantibus eis, nuntiatur aquatores ab equitatu premi nostro. Qua re cognita, crebras stationes disponunt equitum et cohortium alariarum, legionariasque interjiciunt cohortes, vallumque ex castris ad aquam ducere incipiunt, ut intra munitionem, et sine timore et sine stationibus, aquari possent. Id opus inter se Petreius atque Afranius partiuntur, ipsique perficiendi operis causa longius progrediuntur.

LXXIV. Quorum discessu liberam nacti milites colloquiorum facultatem, vulgo procedunt, et, quem quisque in castris notum aut municipem habebat, conquirit atque evocat. Primum « agunt gratias omnes omnibus, quod sibi perterritis pridie pepercissent : eorum se beneficio vivere : deinde imperatoris fidem quærunt, rectene se illi sint commissuri; et, quod non ab initio fecerint, armaque cum

In montibus. Sunt qui præpositionem omittant.

Cap. LXXIII. *Dimiserant.* Sic codd. et edd. vet. Vulgo *amiserant.*

Nuntiatur. Alii *nuntiantur.*

Alariarum. Peditum sociorum. Mor. in Indice.

Cap. LXXIV. *Quisque in castris.* Sic Oud. cum Davisio e codd. Vulgo *plerisque.* [Sed duo tantum castra erant.]

Deinde imperatoris fidem. Scal. e conjectura Ciacconii *dein de imp. fide quærunt* invitis codd. et edd. vet. [Usitatum enim verbum *quærere* cum accusativo.]

Rectene, an sine periculo fallaciæ et damni. M. [Inter hæc et sequentia aliquid deesse putat Hotomannus, quibus Cæsarianorum querelæ exponebantur, nam verbum *queruntur* referendum putat ad Cæsaris potius quam ad Afranii milites; et sane ex his verbis, *his provocati sermonibus*, conjiciendum est aliquid a Cæsarianis fuisse dictum quod hostes provocare et confirmare debuit.]

Armaque cum hominibus. Leg. e

hominibus necessariis et eonsanguineis eontulerint, » queruntur. His provocati sermonibus, « fidem ab imperatore de Petreii et Afranii vita petunt, ne quod in se scelus concepisse, neu suos prodidisse, videantur. Quibus confirmatis rebus, se statim signa translaturos » confirmant, legatosque de pace primorum ordinum centuriones ad Cæsarem mittunt. Interim alii suos in castra invitandi causa adducunt; alii ab suis adducuntur, adeo ut una eastra jam facta ex binis viderentur: compluresque tribuni militum et centuriones ad Cæsarem veniunt, seque ei eommendant. Idem hoe fit a principibus Hispaniæ, quos illi evocaverant, et secum in castris habebant obsidum loco. Ii suos notos hospitesque quærebant, per quem quisque eorum aditum commendationis haberet ad Cæsarem. Afranii etiam filius adolescens de sua ac parentis sui salute cum Cæsare per Sulpieium legatum agebat. Erant plena lætitia et gratulatione omnia; eorum, qui tanta pericula vitasse, et eorum, qui sine vulnere tantas res confecisse videbantur: magnumque fruetum suæ pristinæ lenitatis omnium judieio Cæsar ferebat, consiliumque ejus a cunctis probabatur.

LXXV. Quibus rebus nuntiatis Afranio, ab instituto opere discedit, seque in castra reeipit; sic paratus, ut videbatur, ut, quicumque aeeidisset casus, hunc quieto et æquo animo ferret. Petreius vero non deserit sese; armat familiam; cum hae et prætoria cohorte cetratorum, bar-

codd. *armaque quod cum hom.* ut Oud. vidit. M.

Queruntur. Alii *conqueruntur.* Contra codd.

In se scelus concepisse, scelere (proditione suorum) efficere, ut in se hæreat culpa, ut obnoxii sint culpæ. Alibi dicitur, « maculam sceleris in se concipere. » M.

Invitandi causa, ut eos cœnæ adhibeant, humaniterque excipiant. Sic Davisius cum Grævio, ad Justin. I, 6, intellexit. M.

Alii (Cæsariani) *ab suis* (Afranianis) *adducuntur* (in castra Afranii.) M. [Hæc omnia fuse a Lucano describuntur IV, 169, et seq.]

Pristinæ. Pridianæ, ut initio capitis dictum.

Cap. LXXV. *Non deserit sese*, non discedit ab indole sua. M.

Familiam; sunt famuli, liberti, co-

barisque equitibus paucis, beneficiariis suis, quos suæ custodiæ causa habere consuerat, improviso ad vallum advolat, colloquia militum interrumpit, nostros repellit ab castris; quos deprehendit, interficit. Reliqui coeunt inter se, et, repentino periculo exterriti, sinistras sagis involvunt, gladiosque destringunt, atque ita se a cetratis equitibusque defendunt, castrorum propinquitate confisi; seque in castra recipiunt, et ab iis cohortibus, quæ erant in statione ad portas, defenduntur.

LXXVI. Quibus rebus confectis, flens Petreius manipulos circuit, militesque appellat; « neu se, neu Pompeium absentem, imperatorem suum, adversariis ad supplicium tradant, » obsecrat. Fit celeriter concursus in prætorium. Postulat, ut jurent omnes, se exercitum ducesque non deserturos, neque prodituros, neque sibi separatim a reliquis consilium capturos. Princeps in hæc verba jurat ipse; idem jusjurandum adigit Afranium; subsequuntur tribuni militum centurionesque; centuriatim producti milites idem jurant. Edicunt, penes quem quisque sit Cæsaris miles, ut producatur: productos palam in prætorio interficiunt. Sed

loni. Sic Vossius et Glandorpius explicant ex cap. 34, et Lucan. Pharsal. VI, 205. M. Quærit Voss. an et gladiatores? ul seq. ævo; Tacit. Ann. I. 23. [Sed ipse, hoc ipso loco, addit talem usum non adhuc prævaluisse, et tantum multo post tempore viguisse.]

Beneficiariis. Beneficiarii milites, qui beneficio ducis vacationem a duriore militiæ labore habent. Est ergo genus honestioris militiæ. Vegetius de re M. II, 7, quum eos dixisset inde appellatos, quod beneficio tribunorum promoverentur (ad altiorem locum), refert eos inter milites, qui privilegiis muniri solent. Cf. Lips. de milit. Rom. V, 6. *Guischard, Mémoires crit. et histor.* t. II, p. 190. MOR. in Indice.

[*Sagis.* Venerant Cæsariani, ut amici; ergo clypeos non habebant. Utuntur ergo *sago*, vestimento militari, quod cæteris vestibus superinduebatur. B.]

CAP. LXXVI. *Postulat.* Alii male *postulant.* Refertur ad solum Petreium.

Ipse; idem. Sic bene distinxit Davis. Sic et edd. vet.

Jusjurandum adigit. Alii præmittunt præpositionem *ad.* Non necesse. [Dicitur et *in jusjurandum* et *jurejurando adigere.*]

Ut producatur. In aliis *ut* abest, non male.

plerosque hi, qui receperant, celant, noctuque per vallum emittunt. Sic terror oblatus a ducibus, crudelitas in supplicio, nova religio jurisjurandi spem præsentis deditionis sustulit, mentesque militum convertit, et rem ad pristinam belli rationem redegit.

LXXVII. Cæsar, qui milites adversariorum in castra per tempus colloquii venerant, summa diligentia conquiri et remitti jubet : sed ex numero tribunorum militum centurionumque nonnulli sua voluntate apud eum remanserunt, quos ille postea magno in honore habuit : centuriones in ampliores ordines, equites Romanos in tribunitium restituit honorem.

LXXVIII. Premebantur Afraniani pabulatione, aquabantur ægre, frumenti copiam legionarii nonnullam habebant, quod dierum XXII ab Ilerda frumentum jussi erant efferre; cetrati auxiliaresque nullam, quorum erant et facultates ad parandum exiguæ, et corpora insueta ad onera

Hi, qui. Scal. male *ii, quos*. Emendarat Ursinus e vet. cod. huic consentit Norvic.

A ducibus. Præpositionem alii omittunt. Ut et mox, ubi *magno in honore*. [Male, ut opinor, præferebat *Ach.* : *terrore ablato a ducibus*, nempe terrore, quem incusserat Cæsar, ablato ducum oratione et allocutione. B.]

Cap. LXXVII. [*Remitti jubet.* Cæsaris humanitatem cum crudeli Petreii facinore collatam merito laudat Lucan. IV, 254. B.]

In tribunitium restituit honorem. Tribunos militum fecit. Cellarius. Pro *equites Romanos* Vossius e codice uno *et tribunos* legi vult, quia paulo ante tribuni militum venisse dicuntur, et non omnes tribuni militum fuerunt equites, sed et plebeii. Eadem lectio est in uno cod. Oud. M.

Cap. LXXVIII. *Dierum XXII ab Ilerda*, etc. Contrarium narrat Dio XLI, 20. [Dicit enim milites nihil omnino secum tulisse. *Turpin de Crissé* contendit fieri nequivisse ut Romani 22 dierum frumentum secum portarent. Dat enim cuique militi duas libras gallicas quoque die, quod cum 60 libris, pro pondere armorum, efficit 104 libras. Sed respondet *Ach.* nullam obscuritatem ferre Cæsaris verba; centum forte libras fuisse primo die portandas, sed secundo, tertio, quarto die hæc impedimenta absumendo minuta; tandem militi legionario non sesquilibra, ut nostris opus fuisse, sed, ex computatione data a Polybio pro singulo mense, circiter 28 lib. pro diebus 22. Ergo 88 libras cum armis, et sæpe sarcina Romani milites 84 libras superabat.]

Ad parandum. Sine dubio hoc

portanda : itaque magnus eorum quotidie numerus ad Cæsarem perfugiebat. In his erat angustiis res; sed ex propositis consiliis duobus explicitius videbatur, Ilerdam reverti, quod ibi paululum frumenti reliquerant : ibi se reliquum consilium explicaturos confidebant. Tarraco aberat longius : quo spatio plures rem posse casus recipere intelligebant. Hoc probato consilio, ex castris proficiscuntur. Cæsar, equitatu præmisso, qui novissimum agmen carperet atque impediret, ipse cum legionibus subsequitur. Nullum intercedebat tempus, quin extremi cum equitibus prælia-rentur.

LXXIX. Genus erat hoc pugnæ. Expeditæ cohortes novissimum agmen claudebant; pluriesque in locis campestribus subsistebant : si mons erat ascendendus, facile ipsa loci natura periculum repellebat, quod ex locis superioribus, qui antecesserant, desuper suos ascendentes protegebant. Quum vallis aut locus declivis suberat, neque ii, qui antecesserant, morantibus opem ferre poterant, equites vero ex loco superiore in aversos tela conjiciebant, tum magno erat in periculo res. Relinquebatur, ut, quum ejus-

rectum est. Nihilominus in omnibus MSS. meis, numero decem, et edd. vet., scribitur *ad prandium*. Debuisset saltem *parandum* addi. Oud.

Explicaturos. Alii *expleturos*.

Cap. LXXIX. *Pluriesque*. Sic Ciacconius e conjectura, sensu commodo : in codd. est *pluresque*, sensu nullo : dubitatur tamen, an illius ætatis scriptores *pluries* dixerint; sed Ciacconius amandat lectores ad Gell. N. A. v, ult. Equidem probo edd. primarum lectionem : *pluresque.... sustinebant*, h. e. pluribus pares erant. M. Ursinus et Hotom. verum jam viderant. Oud. recepit. *Compluries* dixit Cato apud Gell. l. c. et Plaut. in Pers. IV, 3, 65. Quidni ergo et simplex probum sit? Bentl. conjicit leg. *pluresque impetus sustinebant*.

Desuper habent quidem codices; sed est tautologia : *desuper protegere*, et *ex locis superioribus prot.* est idem. Ergo *desuper* est interpretamentum. M. Restituit Oudend. vocem e codd. et suadet *suos* ejici. [*Desuper Ach.* sustulit e suis.]

Equites (Cæsariani) *vero ex loco superiore* (descendentes, insecuturi hostem, qui ante descenderat) *in aversos* (fugientes Afranianos) *tela conjiciebant*. In codd. *adversos* falsa lectio est, ut fere omnes interpretes monuerunt. M.

Relinquebatur. Felix est hæc con-

modi locis esset appropinquatum, legionum signa consistere juberent, magnoque impetu equitatum repellerent; eo summoto, repente incitati cursu sese in valles universi demitterent, atque, ita transgressi, rursus in locis superioribus consisterent. Nam tantum ab equitum suorum auxiliis aberant, quorum numerum habebant magnum, ut eos, superioribus perterritos præliis, in medium reciperent agmen, ultroque eos tuerentur: quorum nulli ex itinere excedere licebat, quin ab equitatu Cæsaris exciperentur.

LXXX. Tali dum pugnatur modo, lente atque paulatim proceditur, crebroque, ut sint auxilio suis, subsistunt: ut tum accidit. Millia enim progressi quatuor, vehementiusque peragitati ab equitatu, montem excelsum capiunt, ibique una fronte contra hostem castra muniunt, neque jumentis onera deponunt. Ubi Cæsaris castra posita tabernaculaque constituta, et dimissos equites pabulandi causa animum adverterunt, sese subito proripiunt hora circiter sexta ejusdem diei, et, spem nacti moræ, discessu nostro-

jectura Oudendorpii; exstat tamen hæc lectio jam in ed. Cellariana. Edd. vulg. habent, *tum inquirebant*. Codd. exhibent lectiones sine sensu, præter unam, *requirebatur*, quæ in duobus exstat, et ferri quodammodo potest. M. Eruit Oudend. e corrupto cod. Leid. *Relinqui rebantur* suum *relinquebatur*, quod nostro tritum. Vid. B. G. I, 19; B. C. I, 29; III, 44, 109.

Incitati. Sic codd. et edd. vet. ita et III, 46, 78, 93. Al. 20. Vulgo *incitato*.

Demitterent.... consisterent. Scal. male *demittere.... consistere* contra codd. et edd. vet.

Tantum.... aberant, tantum aberat, ut possent equitum auxiliis uti. Mor.

Cap. LXXX. *Tali dum* (leg. *quum*) ....*subsistunt*. Est judicium narrantis, quo indicat, quid vulgo tali tempore fieri soleat. M.

Una fronte. Intelligit Cæsar, castra non, ut alias, a quatuor partibus munita esse, sed tantum ab una, quæ ad hostem vergebat. Oud. Ergo in verbis *contra hostem*, h. e. e regione hostis, explicatio est. Sed videtur, ut c. 41, legendum, *ibique a fronte c. h.* — Tum c. 42, de reliquis lateribus castrorum munitis sermo est. M. E Ciacconii conjectura est *ibique a fronte*: unde Scal. *ibique una a fronte*, ubi τὸ *una* pro adverbio sumit. Bentl. *ab una fronte*. [Oudendorpii præstat explicatio.]

Hora sexta. Est ipsum tempus meridianum. M.

rum equitum, iter facere incipiunt. Qua re animadversa, Cæsar, relictis legionibus, subsequitur, præsidio impedimentis paucas cohortes relinquit: hora decima subsequi pabulatores, equitesque revocari jubet. Celeriter equitatus ad quotidianum itineris officium revertitur: pugnatur acriter ad novissimum agmen, adeo, ut pæne terga convertant: compluresque milites, etiam nonnulli centuriones interficiuntur. Instabat agmen Cæsaris atque universum imminebat.

LXXXI. Tum vero neque ad explorandum idoneum locum castris, neque ad progrediendum data facultate, consistunt necessario, et procul ab aqua, et natura iniquo loco, castra ponunt. Sed iisdem de causis Cæsar, quæ supra sunt demonstratæ, prælio amplius non lacessit, et eo die tabernacula statui passus non est, quo paratiores essent ad insequendum omnes, sive noctu, sive interdiu erumperent. Illi enim, adverso vitio castrorum, tota nocte munitiones proferunt, castraque castris convertunt. Hoc idem postero die

Relictis legionibus. Immo eum vulg. edd. legendum, *eductis*: quamquam Oud. *relictas legiones* intelligit eas, quæ reliquæ apud Cæsarem erant. Et fortasse vir doctus has oppositas putavit equitatui, dimisso ad pabulandum. M. Oud. intelligit *cum relictis legionibus* et respuit *eductis*, quia castra non fuerint munita vallo nec habuerint portas. Verum hæc ratio nulla est. Sed *eductis* non est nisi e conjectura Faerni, contra codd. et edd. vet. dant *relictis*, quod conferri potest cum c. 41; minus recte vero cum B. G. v, 19, ubi opponuntur *dimissis* et *relictis*, ut bene notat Bentleius, qui porro observat, durius esse in loco nostro *relictis*.... *relinquit*. [Præfero *relictis*, ex Oudend.; nam paulo ante dimiserat equitatum et cum eo forsan expeditas cohortes. Ergo relinquebantur legiones. B.]

Cap. LXXXI. *Quæ supra sunt demonstratæ*. Vid. c. 72. Cellarius.

Amplius. Hoc addidit Oud. e codd. et edd. vet. omissum a Scaligero.

Illi enim, enimvero. Advertunt castrorum vitium, qui animadvertunt, se procul ab aqua et iniquo loco castra posuisse. M. [*Ach.* cæterum magnopere laudandus, h. l. in gravissimum errorem incidit, quum interpretatur: « quum Afraniani animadvertissent Cæsareorum castrorum vitium. » Est suorum ipsi castrorum vitium. B.]

Castraque castris convertunt, commutant; prioribus relictis, alia rursus alibi faciunt. Sic Vossius ex-

a prima luce faciunt, totumque in ea re diem consumunt. Sed, quantum opere processerant, et castra protulerant, tanto aberant ab aqua longius, et, præsenti malo, aliis malis remedia dabantur. Prima nocte aquandi causa nemo egreditur ex castris : proximo die, præsidio in castris relicto, universas ad aquam copias educunt; pabulatum emittitur nemo. His eos supplices malis haberi Cæsar et necessariam subire deditionem, quam prælio decertare, malebat: conatur tamen eos vallo fossaque circummunire, ut quam maxime repentinas eorum eruptiones demoretur; quo necessario descensuros existimabat. Illi, et inopia pabuli adducti, et, quo essent ad id expeditiores, omnia sarcinaria jumenta interfici jubent.

LXXXII. In his operibus consiliisque biduum consumitur : tertio die magna jam pars operis Cæsaris processerat.

plicat, probantque Cellarius et Oud. Sensum puto esse hunc; an *convertunt* sit vera scriptura, subdubito. M. Sic saltem codd. et edd. vet. Alii quidam *convenerunt*, nullo sensu, unde Ciaccon. conjectabat *conferunt*. Vossius paulo remotius a Cæsare castra nova posuisse autumat, et recte quidem, aquam quippe quærebant; contra propius putabat Clarkius. Bentl. vult *continuant*.

Proximo die. Hic quoque volebat *postero* Davisius contra codd. et edd. vet.

His eos supplices.—His malis voluit efficere, ut eos supplices sibi haberet. Sic legendum putat Oud. Vulgo legebatur : *His eos supplices male haberi* —et est multiplex diversitas. Legendum, ut Ciacconius suspicatus est, et plane exstat in codice omnium optimo : *His eos suppliciis* (i. e. miseriis, quæ sunt pœnæ loco) *male haberi*. — Est autem *supplicium* verbum Cæsari usitatum in hac re. Vid. c. 84. M. In lectione in textum recepta ab Oud. cum Davisio Clarkius bene monet *habere* minus convenire cum seq. *subire*. Vult ergo *haberi*. Atque sic Leid. 1, exhibet. Ita ergo restituendum locum sentio. Nam male etiam edd. vet. omisso τῷ *habere* offerunt *his eos supplices malis C. n. sub. ded.* [Vid. Lucan. Pharsal. IV, 273.]

Circummunire. Sic codd. h. l. et edd. vet. Alii *circumvenire*, ut supra c. 18, quod et hic Morus receperat.

Illi, et inopia, etc. Sic codd. et edd. vet. Alii *Ibi*.

Ad id, ad repentinas eruptiones. Sic Oud. Malo cum aliis legere, *ad iter*, etsi codd. servant *ad id*. M. Minus expediti ad iter videri debent carentes jumentis istis. Cæterum illud *ad iter* e solo Faerni libro est a Mantio datum.

Illi impediendæ rei, hora circiter octava signo dato, legiones educunt, aciemque sub castris instruunt. Cæsar ab opere legiones revocat, equitatum omnem convenire jubet, aciem instruit: contra opinionem enim militum famamque omnium videri prælium defugisse magnum detrimentum afferebat. Sed eisdem de causis, quæ sunt cognitæ, quo minus dimicare vellet, movebatur; atque hoc etiam magis, quod spatii brevitas, etiam in fugam conjectis adversariis, non multum ad summam victoriæ juvare poterat: non enim amplius pedum millibus duobus ab castris castra distabant. Hinc duas partes acies occupabant; tertia vacabat, ad incursum atque impetum militum relicta. Si prælium committeretur, propinquitas castrorum celerem superatis ex fuga receptum dabat. Hac de causa constituerat signa inferentibus resistere, prior prælio non lacessere.

LXXXIII. Acies erat Afraniana duplex legionum quinque; tertium in subsidiis locum alariæ cohortes obtinebant: Cæsaris triplex; sed primam aciem quaternæ cohortes ex

Cap. LXXXII. *Impediendæ rei causa*. Sic editores veteres utcumque constituerunt lectionem. In libris vet. plerisque exstat: *impediendæ rei, quæ munitionis causa fiebat*. Sed in his est interpretamentum. Cæsar scripserat: *impediendæ rei* (scil. causa), *quæ fiebat*: nam hoc *causa* passim omittitur. Ergo aliquis, explicaturus locum, addidit in margine: *munitionis causa*. Idem fere jam alii monuerunt; et videtur cuivis in mentem venire posse. M. Non video cur Oud. et Morus servarint τὸ *causa*, quod ad glossema pertinebat. Sustuli.

Defugisse. Male Scal. dedit vulg. *diffugisse*. *Defugere* est vitare. Conf. Drakenb. ad Liv. v, 38. Conf. et G. vi, 13; C. i, 32.

Quæ sunt cognitæ, jam aliquoties indicatæ. Conf. cap. 72 et 81. Morus.

Acies occupabant. Codd. quidam addunt *duæ*.

Cap. LXXXIII. *Acies erat... obtinebant*. Hanc lectionem exhibuit conjectura Ciacconius, probavitque Clarkio et Oudendorpio. Codd. et edd. mire variant. M. Lips. in Anal. ad de Milit. iv, 8, suspicatur legendum *legionum II* (sc. Petreii) *et III* (sc. Afranii). [Bene se habet Ciacconii conjectura. Falsam judicat *Ach.* immerito. Ille enim inquit: acies Afraniana erat duplex, et τὸ *tertium locum* indicaret aciem triplicem. Non sane, duplex erat acies quæ constabat legionibus tantum, sed tertia addita erat veluti subsidiaria quæ tantum alariis cohortibus constabat, nempe sociis, sive Hispanis. B.]

quinque legionibus tenebant; has subsidiariæ ternæ et rursus aliæ totidem suæ cujusque legionis subsequebantur; sagittarii funditoresque media continebantur acie; equitatus latera cingebat. Tali instructa acie, tenere uterque propositum videbatur; Cæsar, nisi coactus, prælium non committere; ille, ut opera Cæsaris impediret. Producitur tamen res, aciesque ad solis occasum continentur; inde utrique in castra discedunt. Postero die munitiones institutas Cæsar parat perficere; illi vadum fluminis Sicoris tentare, si transire possent. Qua re animum adversa, Cæsar Germanos levis armaturæ equitumque partem flumen trajicit, crebrasque in ripis custodias disponit.

LXXXIV. Tandem, omnibus rebus obsessi, quartum jam diem sine pabulo retentis jumentis, aquæ, lignorum, frumenti inopia, colloquium petunt, et id, si fieri possit,

Ex quinque legionibus. Sic Vossius e codd. suis. Legebatur prius *ex quinta legione*. Item *ex legione*. Nicas. Ellebodius dabat *ex quaque legione; Wailly, ex quinis*. Cf. Salmas. de re Milit. c. 13. Jurinius mavult *ex sex legionibus*, collato cap. 42. [Imaginem Cæsariani exercitus finxit *Ach.*; sed facile res intelligitur.]

Suæ cujusque legionis. Alii malunt *quæque*. V. Duker. ad Liv. III, 22.

Cingebat. Leid. 1. *cingebant*.

Cæsar...committere. Vulgo, *Cæsar, ut nisi... committeret :* et libri multum variant. Ex his Oudendorp. suam lectionem eruit, quam probo. M. *Committere* pendet a *propositum*. Sic et VIII, 44 : « rebellare consilia.»

Ille, ut... impediret. Alii : *illi, ut... impedirent*, scil. Afranius et Petreius.

[*Cæsar Germanos levis armaturæ.* Tanta fuit in hac expeditione in Cæsare artis militaris peritia ut vel maximi bellatores eo veluti magistro uterentur. Unum tantum afferre liceat, Gallicum ducem Condæum. « Les campemens de César (inquit » *Bossuet, Orais. fun. du prince de* » *Condé*) firent l'étude du prince de » Condé. Je me souviens qu'il nous » ravissait en nous racontant comme » en Catalogne, dans les lieux où ce » fameux capitaine, par l'avantage » des postes, contraignit cinq légions » romaines et deux chefs expérimentés à poser les armes sans combat, » lui-même il avait été reconnaître » les rivières et les montagnes qui » servirent à ce grand dessein; et jamais un si digne maître n'avait ex» pliqué par de si doctes leçons les » Commentaires de César. » B.]

CAP. LXXXIV. *Aquæ, lignorum, frumenti.* Sic ex Ursini cod. Scaliger. Vulgo codd. *aquæ, ligni et fr.*

semoto a militibus loco. Ubi id a Cæsare negatum, et, palam si colloqui vellent, concessum est; datur obsidis loco Cæsari filius Afranii. Venitur in eum locum, quem Cæsar delegit. Audiente utroque exercitu, loquitur Afranius : « Non esse aut ipsis, aut militibus succensendum, quod fidem erga imperatorem suum Cn. Pompeium conservare voluerint, sed satis jam fecisse officio satisque supplicii tulisse, perpessos omnium rerum inopiam : nunc vero, pæne ut fœminas, circummunitos prohiberi aqua, prohiberi ingressu, neque corpore dolorem, neque animo ignominiam ferre posse : itaque se victos confiteri : orare atque obsecrare, si qui locus misericordiæ relinquatur, ne ad ultimum supplicium progredi necesse habeant. » Hæc quam potest demisissime atque subjectissime exponit.

LXXXV. Ad ea Cæsar respondit : « Nulli omnium has partes vel querimoniæ, vel miserationis, minus convenisse :

Si colloqui. Leid. 1. *Si quid loqui*.

Delegit. Vulgo *deligit*. Minus recte. [Nam Cæsar locum ante delegerat.]

Aut ipsis, aut. Bene, Afranio et Petreio. Vulgo *ipsi* contra Codd.

[*Ut fœminas*. Oberlinus habet] *ut feras*. Sed hæc est Vossii conjectura; codicum lectio est, *ut fœminas*. M. [Sequimur ergo cum explicatione Goduini : « quia in illis regionibus fœminæ domi continentur, et egredi prohibentur. » Et sane idem mos adhuc viget apud Hispanos. B.]

Circummunitos. Alii *circumventos*. Respice ad c. 18, 81. Jurinius *circumcinctos*.

Ingressu. Imo *egressu*, ut vidit Vossius. M. Id recepit Cellarius. Conjectarat etiam Vossius *congressu*, quod minus aptum. Davisius *digressu*. Pro *ingressu* stant codices et editiones veteres. [*Ingressus* est incessus, progressus; progredi enim eos vetuerat multos per dies Cæsar. Oudendorpius.]

[*Dolorem*, quia fame et siti vexabantur; *ignominiam*, quod ignava morte perituri essent, quippe quibus negaretur prælium ad honeste occumbendum. Voss.]

Si qui. Vulgo *si quis*.

Supplicium. *Supplicium pati*, de iis, qui, deditione facta, multam subeunt ignominiam, ut B. C. II, 30. Ultima miseria famis et inopiæ, quam quis fert, et interpretatur pœnam suam, est *ad ultimum supplicium progredi*, se ipsum præ desperatione omnium rerum interficere. M.

Cap. LXXXV. *Nulli omnium...* Neminem minus decere, quam Afranium et Petreium, suscipere et gerere partes querentis aut miserantis. *Miseratio* est oratio, commovens misericordiam. M.

reliquos enim omnes suum officium præstitisse; se, qui etiam bona conditione, et loco et tempore æquo, confligere noluerit, ut quam integerrima essent ad pacem omnia; exercitum suum, qui, injuria etiam accepta, suisque interfectis, quos in sua potestate habuerit, conservarit et texerit; illius denique exercitus milites, qui per se de conciliandi pace egerint: qua in re omnium suorum vitæ consulendum putarint. Sic omnium ordinum partes in misericordia constitisse; ipsos duces a pace abhorruisse, eos neque colloquii neque induciarum jura servasse, et homines imperitos et per colloquium deceptos crudelissime interfecisse. Accidisse igitur his, quod plerumque hominum nimia pertinacia atque arrogantia accidere soleat, uti eo recurrant, et id cupidissime petant, quod paulo ante contempserint. Neque nunc se illorum humilitate, neque aliqua temporis opportunitate postulare, quibus rebus augeantur opes suæ; sed eos exercitus, quos contra se multos jam annos aluerint, velle dimitti. Neque enim sex legiones alia de causa missas in Hispaniam, septimamque ibi conscriptam, neque tot tantasque classes paratas, neque summissos duces, rei

Integerrima... ad pacem omnia, nihil erat factum, in quo foret impedimentum pacis, omnibus de causis licebat adhuc pacem facere. M.

Suisque interfectis. Conf. c. 76, 77. M.

Habuerit. Vulgo *habuit*. Male.

Qui per se... egerint. Vid. c. 74. M.

Sic omnium ... constitisse. Omnium ordinum homines, Cæsar, Cæsariani, milites Afraniani, dux, exercitus, has egerunt partes, ut misericordes se gererent. M. [Duces tamen Afranius et Petreius excipiuntur.]

Induciarum. Cf. c. 75. In multis edd. est, *eos neque colloquii, neque induciarum jura*... et fortasse per errorem verba hæc exciderant e Davis. et Oudend. editione. M. Omnino locus erat restituendus. Restitui. Morus omiserat verba *neque colloquii*.

Imperitos; i. e. *imprudentes*. Lipsius aliique volunt *imparatos* vel *immeritos*. [*Imperitus* est simplex nec satis a perfido hoste cavens.]

Hominum. Refer ad *pertinacia*. Sic codd. Alii *hominibus*. Parum interest.

[*Rei militaris peritos*. Cæsarem tamen ferunt, quum in Afranium et Petreium profectus est, dixisse se venire ad exercitum sine duce, postea se iturum ad ducem sine exercitu. Forte hoc insidiose innuit, ut

militaris peritos : nihil horum ad pacandas Hispanias, nihil ad usum provinciæ provisum, quæ propter diuturnitatem pacis nullum auxilium desiderarit; omnia hæc jam pridem contra se parari, in se novi generis imperia constitui, ut idem ad portas urbanis præsidia rebus, et duas bellicosissimas provincias absens tot annos obtineat : in se jura magistratuum commutari, ne ex prætura et consulatu, ut semper, sed per paucos probati et electi in provincias mittantur : in se ætatis excusationem nihil valere, quod superioribus bellis probati ad obtinendos exercitus evocentur : in se uno non servari, quod sit omnibus datum semper imperatoribus, ut, rebus feliciter gestis, aut cum honore aliquo, aut certe sine ignominia domum revertantur, exercitumque dimittant. Quæ tamen omnia et se tulisse patienter, et esse laturum; neque nunc id agere, ut ab illis abductum exercitum teneat ipse, quod tamen sibi difficile non sit; sed ne illi habeant, quo contra se uti possint. Proinde, ut esset dictum, provinciis excederent, exercitumque dimitterent : si id sit factum, nociturum se nemini : hanc unam atque extremam pacis esse conditionem. »

LXXXVI. Id vero militibus fuit pergratum et jucundum, ut ex ipsa significatione potuit cognosci; ut, qui aliquid victi

animadvertit in suis notis *Achaint.*]

Horum. Alii *quorum.*

Ut idem ... obtineat. Pompeius describitur, ut ex initio hujus libri satis constat. M.

Præsidia. An, *præsidio sit?* Vulgo *præsideat.* Mor. *Urbanis præsidia rebus*, ut Hispan. 39, « saluti suæ præsidium, » ubi alii *salutis.* Sic G. v, 48. Oudendorp. mallet *communi saluti auxilium.* Bentl. mavult *præsideat;* sed codd. habent *præsidia.*

Duas bellicosissimas provincias : Hispaniam et Africam. Davisius.

Ne ex prætura et consulatu. Ne hi, qui prætores et consules fuissent... Conf. c. 6. M.

Per paucos probati et electi. Conf. ibid. M.

In se ætatis... Non licebat veterano militi, per ætatem militiæ vacationem habere; sed evocabantur, modo Cæsari ea re damnum daretur. Vide c. 3, « multi undique... evocantur. » Ergo *ad obtinendos exercitus* est, ideo ut Pompeius habere possit exercitus integros, neque careat iis, unde possint exercitus confici. M.

Cap. LXXXVI. *Victi.* Codd. qui-

incommodi exspectavissent, ultro præmium missionis ferrent. Nam, quum de loco et tempore ejus rei controversia inferretur; et voce et manibus universi ex vallo, ubi constiterant, significare cœperunt, « ut statim dimitterentur, neque omni interposita fide firmum esse posse, si in aliud tempus differretur. » Paucis quum esset in utramque partem verbis disputatum; res huc deducitur, ut ii, qui habeant domicilium aut possessiones in Hispania, statim; reliqui ad Varum flumen dimittantur : ne quid eis noceatur, neu quis invitus sacramentum dicere cogatur a Cæsare, cavetur.

LXXXVII. Cæsar ex eo tempore, dum ad flumen Varum veniatur, se frumentum daturum pollicetur : addit etiam, ut, « quid quisque eorum in bello amiserit, quæ sint penes milites suos, iis, qui amiserint, restituatur: » militibus, æqua facta æstimatione, pecuniam pro iis rebus dissolvit. Quascumque postea controversias inter se milites habuerint, sua sponte ad Cæsarem in jus adierunt. Petreius atque Afranius, quum stipendium ab legionibus pæne seditione facta flagitaretur, cujus illi diem nondum venisse dicerent, Cæsar ut cognosceret postulant; eoque utrique, quod sta-

dam *justi* vel *jussi*. [*Victi*, quia se victos duces profitebantur.]

Ultro. Hic inseritur in edd. vet. *inde*. Sed id in codd. desideratur. Oud. conjectat scriptum fuisse *ultroneæ*.

Neque omni. Alii *neque enim*. Minus bene.

[*Firmum esse*, ratum id quod de missione ageretur, eam enim respici manifestum est. Dav.]

Varum flumen, quod Italiam Galliamque sub Alpibus disterminat. Cellar.

Sacramentum. Sic optimi codd. habent. Alii *sacramento*. Quod receperat Morus.

Cap. LXXXVII. *Dissolvit*. Ita Scaliger e bonis codicibus. Vulgo *solvit*.

Habuerint. Leg. *habuerunt*. M. Davis. *habuerant*.

In jus adierunt. Sic Vossius, e conjectura Jani Guilielmi (cap. 2, Quæstionum in Aulularium, in Gruter. lamp. t. III, p. 344), restituit, quum in MSS. bonis legeretur *intus adierunt*; in aliis paulo minoris pretii, *introduxerunt*; in uno, eoque optimo, *justius adierunt*. M. Cic. Verr. IV, 65 : « Quum ad prætorem in jus adissemus. »

Flagitaretur. Clarkius dedit *flagitarentur*, ut sit *stipendium* accus. casu, quod elegantius, sed contra codd. et edd. vet.

tuit, contenti fuerunt. Parte circiter tertia exercitus eo biduo dimissa, duas legiones suas antecedere, reliquas subsequi jussit, ut non longo inter se spatio castra facerent; eique negotio Q. Fufium Calenum legatum præficit. Hoc ejus præscripto ex Hispania ad Varum flumen est iter factum, atque ibi reliqua pars exercitus dimissa.

Q. Fufium Calenum. Cic. Philip. VIII, 4; X, 2; XI, 6; XII, 2. CELLARIUS. De rebus, hactenus in Hispania gestis, paucissima leguntur in Plutarch., Cæs. cap. 36: paulo plura in Appian. Civ. II, 453, 454. Diligenter narravit Dio Cass. XLI, 20—24. Addi potest Lucani Pharsal. IV, 1—401. M.

Præficit. Vulgo *præfecit.* Sed istud boni codd.

Dimissa. Vulgo addunt *est.*

C. JULII CÆSARIS

COMMENTARII

DE BELLO CIVILI.

LIBER SECUNDUS.

ARGUMENTUM.

Cap. I, II. C. Trebonius Massiliam oppugnat. — III, IV. Nasidius cum classe adveutans animum incolis addit, sed — V - VII, hi navali prælio superati et — VIII - XI, machinas magnæ molis, a Trebonio exstructas, diruere frustra adorti — XII, XIII, inducias petunt et impetrant. — XIV. Obtentas violant: erumpunt, opera Trebonii disjiciunt. — XV. His cito reparatis — XVI, territi ad easdem deditionis conditiones recurrunt. — XVII. Interim M. Varro in ulteriore Hispania, cognitis rebus, quæ in Italia gestæ sunt, in amicitiam Cæsaris inclinat; mox hunc ad Massiliam detineri audit, et — XVIII, defensionem parat, sed — XIX, XX, desertus ab omnibus ad Cæsarem transit, qui — XXI, omni modo Hispanos sibi devincit. — XXII. Massilienses quoque sese dedunt. — XXIII - XXXVII. Curio, Cæsaris legatus, ad Uticam bene rem gerit contra Varum, mox, — XXXVIII - XLII, prælio temere commisso ad Bagradam, a Varo et Sabura, Jubæ præfecto, superatus interficitur. — XLIII, XLIV. Exercitus reliquiæ partim in Siciliam se recipiunt, partim Varo se dedunt; multos Juba necat.

I. Dum hæc in Hispania geruntur, C. Trebonius legatus, qui ad oppugnationem Massiliæ relictus erat, duabus

Cap. I. Liber hic secundus plus dimidia parte periisse videtur. Ciacconius ostendit deesse varia, ad quæ proximo libro Cæsar sese refert: qua-

ex partibus aggerem, vineas, turresque ad oppidum agere instituit. Una erat proxima portui navalibusque; altera ad partem, qua est aditus ex Gallia atque Hispania ad id mare, quod attingit ad ostium Rhodani. Massilia enim fere ex tribus oppidi partibus mari alluitur; reliqua quarta est, quæ aditum habet a terra. Hujus quoque spatii pars ea, quæ ad arcem pertinet, loci natura et valle altissima munita, longam et difficilem habet oppugnationem. Ad ea perficienda opera C. Trebonius magnam jumentorum atque hominum multitudinem ex omni provincia vocat: vimina materiamque comportari jubet. Quibus comparatis rebus, aggerem in altitudinem pedum octoginta exstruit.

II. Sed tanti erant antiquitus in oppido omnium rerum ad bellum apparatus, tantaque multitudo tormentorum, ut eorum vim nullæ contextæ viminibus vineæ sustinere possent. Asseres enim pedum duodecim, cuspidibus præfixi, atque hi maximis balistis missi, per quatuor ordines cra-

lia Dolabellæ e Dalmatia fuga; Antonii deditio ad Coronam, seditio legionis nonæ apud Placentiam, et ipsius Cæsaris adventus ad urbem. — *Oppugnationem Massiliæ*. Conf. I, 34—37, et 56—59. M.

Ad partem. Jurinius *ad portam*. Scita emendatio.

Qua est aditus... Rhodani. Ex magna varietate hujus loci vix certa lectio proferri potest; saltem cum Is. Vossio ad Pompon. Melam, II, 5, ut Davisius monuit, pro *adigit* legitur *attingit*. Phrasin, *attingere ad aliquid*, defenderunt interpretes ad h. l. M. Verba *ex Gallia...adigit*, uncis inclusit Scal. tanquam suspecta vel glossam sapientia. *Attingit* bene jam dedere Steph. Vascos. Gryphius. Forsan ἀρχαϊκῶς legendum *attigit*, ut apud Plautum et alios. Conf. Parei lex. Plautinum hac voce. [*Attingit* admisi quod dedit *Achaintre*.]

Quæ aditum. Alii *qua*.

In altitudinem. Lips. poliorc. II, dial. 3, malit *latitudinem*. Male. Id prodigiosum foret, nec maximum momentum hic in latitudine consistebat.

CAP. II. *Asseres*. *Asseres* tigna tenuiora quam trabes esse solent, ut si trabes dissectæ essent in tigna tenuiora. Utcumque verti poterit *starke Stangen, des perches épaisses*. Cf. Liv. XXXVIII, 5, « asseres falcati. » Cf. Tacit. H. IV, 30, ubi *asseres* et *trabes*. — Hanc expeditionem, contra Massilienses susceptam, diligenter tractavit explicavitque Guischardus : vid. *Mémoires militaires sur les Grecs et les Romains*, T. II, p. 53. M.

Balistis. Machina bellica, qua trabes et asseres, et lapides omninoque

tium in terra defigebantur. Itaque, pedalibus lignis conjunctis inter se, porticus integebantur; atque hac agger inter manus proferebatur. Antecedebat testudo pedum LX, æquandi

tela maxima, summa vi mittuntur. Veget. de re Mil. IV, 22; ut Tac. A. II, 20: « missæ e tormentis hastæ. » Hisp. 13. [Tanta vis erat machinarum illarum ut pondera 360 lib. et quidem ad distantiam duorum stadiorum, 188 hexapod. mitterent. Confer Athen. V, 43; Isidor.; Joseph. de excid. Hieros. lib. VI; Lucan. Phars. III, 469; et inprimis Ammian. Marc. XXIII, 4; Veget. IV, 9; J. Lips. Poliorc. III, 3.]

Cratium. Crates sunt opus plexile vimineum, quo vineæ (*les galeries*) integuntur. Quia ergo b. l. quatuor ordines (*vier schichten: quatre rangs*; cf. V, 51, *ordines cespitum*) cratium impositi erant vineæ, dicuntur hostes tela s. asseres tanta vi misisse, ut per quatuor illos ordines seu quadruplex tectum vi summa penetrarent, et in terra defigerentur. M.

In terra defigebantur. Sic Liv. XLIV, 5. Male Scal. *in terra* uncis includit.

Porticus (vineæ, sic dictæ a similitudine porticus) *integebantur* (a militibus Trebonii), quia crates non sustinebant vim telorum hostilium. M. Scal. *integebatur*, male.

Hac ratione: ut in Græcis ταύτῃ. M. Adverbialiter positum *hac*, sub porticu.

Inter manus, manibus, manuum administratione. Cic. Verr. V, 11; Liv. III, 13, ubi vid. Drakenb. M.

[*Testudo.* Duo erant genera testudinum; alterum, quod descriptum est, B. G. II, 6. Alterum machina fuit ex lignis fabrifacta, quæ tamen formam habebat illius testudinis, cujus non rarum exemplum apud veteres. Ammianus vero, XXIII, 4, *helipolim* seu machinam capiendis urbibus aptam, qua uti solebat Demetrius Poliorcetes *testudinem* vocat. « Testudo compaginatur immanis, axibus roborata longissimis, ferreisque clavis aptata, et contegitur coriis bubulis... » Est ergo hæc Cæsaris testudo, machina lignea, quæ Polybio dicitur, lib. I, χελώνη, quasi *aggestitia* sexdecim pedum, an in toto ambitu, an per latera nescitur. God.]

Æquandi loci causa, h. e. ut milites, testudine tecti, explerent fossam, qua Massilienses urbem cinxerant et munierant. Guischardus, p. 55, de hac testudine sic loquitur: « Trebonius l'employa ici » pour préparer et niveler le terrain, » que la jetée devroit couvrir. » Tractat eumdem locum in *Mémoires critiques et historiques*, T. IV, p. 128, ubi de hac testudine dicit: « elle » devança les travailleurs pour leur » faciliter les moyens d'aplanir le » terrain..... Il n'y a presque pas de » doute que par cet *æquandi loci* » *causa* les historiens n'entendent le » comblement du fossé. » Rem omnem vero hunc refert, Cæsarianos sub testudine explesse fossam, quæ Massiliam cinxerit. Et sic explicat etiam Vitruvium locum, X, 20, « testudo ad congestionem fossarum, » i. e. « dont la destination étoit de » protéger le comblement du fossé. » M. Sic jam Davisius locum explicabat.

loci causa, facta item ex fortissimis lignis, convoluta omnibus rebus, quibus ignis jactus et lapides defendi possent. Sed magnitudo operum, altitudo muri atque turrium, multitudo tormentorum omnem administrationem tardabat. Tum crebræ per Albicos eruptiones fiebant ex oppido, ignesque aggeri et turribus inferebantur, quæ facile nostri repellebant milites, magnisque ultro illatis detrimentis, eos, qui eruptionem fecerant, in oppidum rejiciebant.

III. Interim L. Nasidius, ab Cn. Pompeio cum classe navium sedecim, in quibus paucæ erant æratæ, L. Domitio Massiliensibusque subsidio missus, freto Siciliæ, imprudente atque inopinante Curione, pervehitur: appulsisque Messanam navibus, atque inde propter repentinum terrorem principum ac senatus fuga facta, ex navalibus eorum navem unam deducit. Hac adjuncta ad reliquas naves, cursum Massiliam versus perficit; præmissaque clam navicula, Domitium Massiliensesque de suo adventu certiores facit, eosque magnopere hortatur ut rursus cum Bruti classe, additis suis auxiliis, confligant.

IV. Massilienses, post superius incommodum, veteres ad eumdem numerum ex navalibus productas naves refecerant, summaque industria armaverant, (remigum gubernatorumque magna copia suppetebat,) piscatoriasque adjecerant atque contexerant, ut essent ab ictu telorum re-

Facta item. Hæc verba perperam suspecta sunt Scaligero.

Convoluta. Sic Oud. e cod. Scal. et ed. Rob. Steph. Vulgo male *evoluta*. Ciacc. ex ingenio dederat *involuta*, nec male. Hoc receperat Morus. [*Convoluta* eumdem sensum habet.]

Albicos. Cf. 1, 34, 57. M.

CAP. III. *Curione*. Cf. 1, 31. M.

Pervehitur. Alii *provehitur*.

Ex navalibus eorum... unam. Hoc debetur Scaligero. Vulgo erat *navibus*. Davis. e cod. Norvic. volebat *ex navalibus eorum deducit navem*. Sic et mox, cap. 4. Hic quoque addo *navem*.

CAP. IV. *Superius incommodum*. Conf. 1, 58. M.

Remigum. Hic addendum erit, *enim*. M.

Suppetebat. Hoc verbum expunctum cupit Scal. invitis codd. [Quæ prurigo expungendi, quum verba necessaria sint!]

miges tuti: has sagittariis tormentisque compleverunt. Tali modo instructa classe, omnium seniorum, matrum familiæ, virginum precibus et fletu excitati, ut extremo tempore civitati subvenirent, non minore animo ac fiducia, quam ante dimicaverant, naves conscendunt. Communi enim fit vitio naturæ, ut invisis, latitantibus atque incognitis rebus magis confidamus vehementiusque exterreamur: ut tum accidit. Adventus enim L. Nasidii summa spe et voluntate civitatem compleverat. Nacti idoneum ventum, ex portu exeunt, et Tauroenta, quod est castellum Massiliensium, ad Nasidium perveniunt, ibique naves expediunt, rursusque se ad confligendum animo confirmant, et consilia communicant. Dextra pars Massiliensibus attribuitur, sinistra Nasidio.

V. Eodem Brutus contendit, aucto navium numero. Nam ad eas, quæ factæ erant Arelate per Cæsarem, captivæ Massiliensium accesserant sex. Has superioribus refecerat diebus, atque omnibus rebus instruxerat. Itaque suos cohortatus, quos integros superavissent, ut victos contemnerent, plenus spei bonæ atque animi, adversus eos proficiscitur. Facile erat, ex castris C. Trebonii atque omnibus

Ut extremo... Tò *ut* in quibusdam codd. deest, non male. [Expunxit *A.*]

Latitantibus. Quia codd. aliquot habent *latitatis*, verbum sine sensu, Marclandus in Explicat. vel. auct. p. 267, legi vult *intentatis*. Vulgata lectio melior est. Tribus verbis Cæsar describit res *futuras*, de quarum exitu nunc non constat. M. Forsan τὸ *latitantibus* ortum e glossa vocis *invisis*. Mecum facit Bentleius.

Exterreamur. Nullum hic esse terrori locum monet Bentleius. Et certum est, male cohærere cum sequentibus. Proinde legi jubet iste *efferamur*. [Non male, sed sine auctoritate. Galgacus, in Agric. vit. c. 30: « omne ignotum pro magnifico est. » *A.*]

Tauroenta. Stephanus Byzantius scripsit Ταυρόεις, quod nomen Is. Vossius Melæ, II, 5, reddidit. Ptolemæus Ταυροέντιον proxime post Massiliam ab ortu posuit: e quo Strabonem, IV, p. 180, ubi Ταυρέντιον est, Casaubonus emendat. Cellar. Videtur fuisse ad sinum Telonensem, ubi nunc bini portus *le bras de S. Georges* et *l'Evescat*. Wesselingius, ad Antonin. itinerar. p. 506. M.

Cap. V. *Factæ erant.* Sic codd. Alii *fuerant*.

Arelate. Cf. I, 36. M.

superioribus locis prospicere in urbem, ut omnis juventus, quæ in oppido remanserat, omnesque superioris ætatis, cum liberis atque uxoribus publicisque custodiis, aut ex muro ad cœlum manus tenderent, aut templa Deorum immortalium adirent, et, ante simulacra projecti, victoriam ab Diis exposcerent: neque erat quisquam omnium, quin in ejus diei casu suarum omnium fortunarum eventum consistere existimaret. Nam et honesti ex juventute, et cujusque ætatis amplissimi, nominatim evocati atque obsecrati, naves conscenderant; ut, si quid adversi accidisset, ne ad conandum quidem sibi quidquam reliqui fore viderent; si superavissent, vel domesticis opibus, vel externis auxiliis, de salute urbis confiderent.

VI. Commisso prælio, Massiliensibus res nulla ad virtutem defuit: sed memores eorum præceptorum, quæ paulo ante ab suis acceperant, hoc animo decertabant, ut nullum aliud tempus ad conandum habituri viderentur, et, quibus in pugna vitæ periculum accideret, non ita multo se reliquorum civium fatum antecedere existimarent, quibus, urbe capta, eadem esset belli fortuna patienda. Diductisque nostris paulatim navibus, et artificio gubernatorum mobilitati navium locus dabatur, et, si quando nostri facultatem nacti ferreis manibus injectis navem religaverant,

Superioris ætatis, senectutis. M. Apul. Metam. I « altiorem,» Tertull. Apol. cap. 9: « majorem ætatem » dixere. [*Provectior ætas* usitatior loquendi ratio.]

Diei casu. Sic et c. 14.

Honesti, nobili familia orti. M. [Melius *Ach.* plebeii, sed honesta familia orti. *Amplissimi* potius indicat nobiles.]

Si superavissent. Davis. malebat *sin*, sed noster et alibi τὸ *si* sic usurpat. Ita et Cic. ad Div. I, 75: « Si exploratum, si dubium. » Cf. Horat. Ep. I, 5, 6, ed. Bentleii; Curtius ad Plin. ep. I, 3, et ad Sallust. Cat. 52 et 58; Jug. 10; Drakenb. ad Liv. IV, 5.

CAP. VI. *Commisso prælio*, interea dum committitur prælium. M.

Præceptorum. Sunt adhortationes, de quibus cap. 4. M.

Diductisque. Sic Oudend. e codd. et edd. vet. Vulgo *deductisque*. [*Diductis*, explicatis separatim, separatis.]

Ferreis manibus. Vid. in libro præc. Mor.

undique suis laborantibus succurrebant. Neque vero conjuncti Albicis cominus pugnando deficiebant; neque multum cedebant virtute nostris: simul ex minoribus navibus magna vis eminus missa telorum multa nostris de improviso imprudentibus atque impeditis vulnera inferebant : conspicatæque naves triremes duæ navem D. Bruti, quæ ex insigni facile agnosci poterat, duabus ex partibus sese in eam incitaverant : sed tantum, re provisa, Brutus celeritate navis enisus est, ut parvo momento antecederet. Illæ adeo graviter inter se incitatæ conflixerunt, ut vehementissime utræque ex concursu laborarent; altera vero præfracto rostro tota collabefieret. Qua re animum adversa, quæ proximæ ei loco ex Bruti classe naves erant, in eas impeditas impetum faciunt, celeriterque ambas deprimunt.

VII. Sed Nasidianæ naves nulli usui fuerunt, celeriterque pugna excesserunt : non enim has aut conspectus patriæ, aut propinquorum præcepta ad extremum vitæ periculum adire cogebant. Itaque ex eo numero navium nulla desiderata est, ex Massiliensium classe quinque sunt depressæ, quatuor captæ, una cum Nasidianis profugit : quæ omnes citeriorem Hispaniam petiverunt : at ex reliquis una præmissa

Inferebant. Bene sic, ut B. G. III, 17 : « multitudo... convenerant. » Vid. et B. H. 6; et Liv. II, 5; item Gron. ad Liv. XXXVI, 16. Non ergo opus cum Hotomanno legere *magna vi*.

[*De improviso* uncis includit Oberl. cur? Nescio. In optt. enim codd. reperitur, ut notavit *Achaintre*.]

Insigni. *Insigne* prætoriæ navis fuit vexillum purpureum, interdum et aliud quid. Cf. Scheffer. de milit. Nav. p. 175. M. Male hic alii *exigui* vel *ex signo*. Locum emendavit Faernus. [Vide notata ad Virg. V, 122.]

Tantum, re provisa. Alii *tanta re provisa*.

Præfracto rostro. Sic codd. Vulgo *perfracto*. Vossii cod. *prærupto*. [Rostris æreis acutissimis suas naves instruebant veteres, quæ ventis et remis actæ, tanto impetu simul collidebantur, ut sæpe inter se cohærentes nulla vi distrahi possent. *A*.]

Animum adversa. Oud. e cod. Vulgo *animadversa*.

CAP. VII. [*Nasidianæ naves*. Hoc, jussu Pompeii factum arbitratur *Ach*. qui classem suam ante omnia servare cupiebat, si non vincere posset.]

Conspectus. Alii *respectus*.

Massiliam, hujus nuntii perferendi gratia, quum jam appropinquaret urbi, omnis sese multitudo ad cognoscendum effudit, ac, re cognita, tantus luctus excepit, ut urbs ab hostibus capta eodem vestigio videretur. Massilienses tamen nihilo sequius ad defensionem urbis reliqua apparare cœperunt.

VIII. Est animadversum ab legionariis, qui dexteram partem operis administrabant, ex crebris hostium eruptionibus, magno sibi esse præsidio posse, si pro castello ac receptaculo turrim ex latere sub muro fecissent, quam primo ad repentinos incursus humilem parvamque fecerant. Huc se referebant : hinc, si qua major oppresserat vis, propugnabant : hinc ad repellendum et prosequendum hostem procurrebant. Patebat hæc quoquoversus pedes triginta, sed parietum crassitudo pedum quinque : postea vero, ut est rerum omnium magister usus, hominum adhibita solertia, inventum est magno esse usui posse, si hæc esset in altitudinem turris elata. Id hac ratione perfectum est.

IX. Ubi turris altitudo perducta est ad contabulationem, eam in parietes instruxerunt ita ut capita tignorum extrema parietum structura tegerentur, ne quid emineret, ubi ignis hostium adhæresceret. Hanc insuper conti-

Ad cognoscendum. Hæc verba perperam suspecta sunt Davisio.

Sequius. Al. *secius*, quod est idem. Al. *segnius*, non male. M.

CAP. VIII. *Est animadversum...* Hoc caput cum nono in Franco-gallicum sermonem transtulit et illustravit Guischardus in *Mémoires critiques et historiques*, T. IV, p. 104, quum jam antea in *Mémoires militaires*, T. II, p. 58, eumdem locum tractasset, et tabula æri incisa illustrasset. M. Eo nomine illum reprehendit *Lo-Looz* in *Défense du chevalier Folard*, p. 37.

Turrim ex latere, turrim lateritiam. M. Bentleius addit *elatiorem*.

[*Magister usus*. Similis sententia legitur in Cic. de Orat. lib. I, c. 4; et T. Liv. XXXII, c. 39.]

CAP. IX. *Ad contabulationem*. In codd. et edd. vet. legitur *id contabulationis causa*. [*Contabulatio* idem quod *contignatio*, *plancher*, Gall. *Instruere contabulationem in parietes*, significat ejus tigna parietibus supponere. OUD.]

Capita tignorum. Sic apud Curt. IV, 2 : « caput molis. »

Adhæresceret. Sic Oud. e codd. et edd. pr. Vulgo *inhæresceret*, quod Scal. dedit.

gnationem, quantum tectum plutei ac vinearum passum est, laterculo astruxerunt, supraque eum locum duo tigna transversa injecerunt non longe ab extremis parietibus, quibus suspenderent eam contignationem, quæ turri tegimento esset futura : supraque ea tigna directo transversas trabes injecerunt, easque axibus religaverunt. Has trabes paulo longiores atque eminentiores quam extremi parietes erant, ef-

Contignationem ..... laterculo astruxerunt. Quid hoc sit non intelligo : auspicor sensum esse, eos inde ab eo loco, ubi contignatio fuit, rursus imposuisse quoquoversus, et veluti astruxisse opus lateritium, ut turris fieret altior. Sed, si hic esset sensus, scribere debuisset Cæsar : *ad hanc contignationem* (ibi, ubi est contiguatio) ..... *lateritium astruxerunt.* Guischardus sic vertit: « On continua à murer, au-dessus » de ce plancher, tant que la protec- » tion des manteleta et des galeries le » permit. » Eumdem sensum expressit Wagnerus in versione Germanica. Ergo hi eodem modo, quo ego, ceperunt. Addam lectiones varias. MSS. omnes habent *latericulo*, quod Marclandus, in Explicat. vet. auct. p. 268, mutat in *lateritio* (scilicet *opere*) : quod probo. Optimus codex habet *adstrinxerunt*, non bene : alius *construxerunt*, non male. M. Mox sequitur, *ne saxa...lateritium discuterent*, quod probat Marclandum hic verum vidisse. Planior etiam sensus procederet ex Mori *lateritium.* « Opus lateritium » Columella dixit, IX, 6. [Clarius *Ach.* « Non super contignationem ipsam, sed ad perpendiculum super priorem murum, quinque pedibus crassum, alterum opus, parietes alios e lateribus factos ædificaverunt. »]

Quantum...passum est. Sub pluteo et vineis stantes struebant turrim, ut paulo post dicitur. Ergo in tantum potuerunt turrim altiorem struendo facere, in quantum altus erat pluteus et vineæ quibus struentes tegebantur, sin altius voluissent ædificare, non [amplius] fuissent tecti pluteo et vineis. M.

[*Tigna transversa*, sunt longæ et crassæ trabes quæ culmen ædificii vel contignationem quamlibet sustinent. Transversæ autem injiciuntur in modum crucis (seu potius litteræ X) cujus brachiorum summitates angulos quosque parietis tangunt. *Ach.*]

Suspenderent. Infra synonymum est tollere, *hinaufschrauben.* M. Gall. : « pour être les supports de la » plateforme. »

Directo, recta linea. M. [Ad formam crucis.]

Axibus (*mit Bohlen oder Bretern*) [Gallice, *volige*] *religaverunt.* Ergo tabulis ligneis trabes illas copulant invicem et figunt. M. Pro *easque*, alii habent *eaque*, ut referatur ad tigna. Loco τοῦ *axibus* alii legunt *asseribus. Asses* sunt tabulæ; *asseres* trabes fissæ, quales transversæ in tectis sustinent tegulas. V. c. 2.

Eminentiores quam extremi parietes, procurrentes s. prominentes ultra superficiem parietis. Nam extre-

fecerunt, ut esset ubi tegimenta præpendere possent ad defendendos ictus ac repellendos, quum inter eam contignationem parietes exstruerentur: eamque contabulationem summam lateribus lutoque constraverunt, ne quid ignis hostium nocere posset: centonesque insuper injecerunt, ne aut tela tormentis missa tabulationem perfringerent, aut saxa ex catapultis lateritium discuterent. Storias autem ex funibus ancorariis tres, in longitudinem parietum turris, latas quatuor pedes fecerunt, easque ex tribus partibus, quæ ad hostes vergebant, eminentibus trabibus circum turrim præpendentes religaverunt: quod unum genus tegimenti aliis locis erant experti nullo telo neque tormento trajici posse. Ubi vero ea pars turris, quæ erat perfecta, tecta atque munita est ab omni ictu hostium, pluteos ad alia opera abduxerunt: turris tectum per se ipsum prehensionibus ex

mus paries est ibi, ubi superficies est. M.

Tegimenta, v. e. cilicia, coria. Mor.

Quum inter... Melius vulgo, *dum*. Mor.

[*Centones*, vulgo crassiora stragula villis passim pendentibus, quibus pauperum lecti sternebantur: h. l. pelles animalium recenter interfectorum, quæ, quum essent adhuc madidæ ad obtundendos telorum ictus repercussu, et tela ignea restinguenda maxime efficaces erant. *A.*]

[*Catapultis*. Idem ac ballistis. Vid. supra.]

Storias, opus textile vilius, quo humus insternitur, *Matratzen, Decken*. M. Gall. *nattes*. [Vir doctiss. *Barbié du Bocage*, in Paris. edit., *storias* sic interpretatur, « une sorte » de filet formé par de fortes cordes, » à peu près dans le genre de ceux » dont on se sert dans la marine » royale, et que l'on appelle *leastingages*, qui servent aux matelots pour serrer leurs sacs, et qui » dans le moment d'un combat, remplis de divers effets, offrent un » abri contre les coups de l'ennemi.»]

Quæ erat perfecta. Oud. malit *qua*, ut Lovan. et Heinsii.

Per se ipsum. « Par ces mots César marque sans équivoque, que » les ressorts qu'on employoit pour » l'élévation de la plateforme étoient » dans la plateforme même et dans » son équilibre.» Guischardus, T. IV, pag. 113.

Prehensionibus. Genus machinæ, quo per modum cochleæ tectum vel tignationes sublevantur et attolluntur. Cellar. Codices variant: nam et *pressionibus* habent, quas et ipsas e Vitruvio, x, 8, docent machinationes fuisse ad tollenda et elevanda onera, sive, ut Vossio ad h. l. et Læto in Lexico Vitruviano videtur, hypo-

contignatione prima suspendere ac tollere cœperunt : ubi, quantum storiarum demissio patiebatur, tantum elevabant. Intra hæc tegimenta abditi atque muniti parietes lateribus exstruebant, rursusque alia prehensione ad ædificandum sibi locum expediebant. Ubi tempus alterius contabulationis videbatur, tigna item, ut primo, tecta extremis lateribus instruebant, exque ea contignatione rursus summam contabulationem storiasque elevabant. Ita tuto ac sine ullo vulnere ac periculo sex tabulata exstruxerunt, fenestrasque, quibus in locis visum est, ad tormenta mittenda in struendo reliquerunt.

mochlium. M. [Nunc conjecturam exponamus quam dedit *Ach.* de machinis illis ad sublevandas contignationes aptis : « Perfecto, inquit, tecto, et muris utrinque superposito, crassiores trabes quatuor (*quatre madriers*) super contabulationem primam juxta et pone parietes jaciunt (*l'objet de ces longs madriers est, indépendamment de la solidité, de rendre la pression égale sur tous les points du plancher, et par conséquent d'en adoucir l'effet*), quæ trabes ad quatuor angulos cohærent; et in illis angulis, super has trabes, alias erectas ad perpendiculum sistunt, incisuris factis (*au moyen de mortaises*), et obliquis aliis trabibus utrinque jactis, ad retinendas priores; super has trabes directas, cochleas suas, vel machinas dentatas (*leurs crics*) locant, quæ tectum inferne prehendunt, et attollunt usque ad IV ped. pro latitudine storiarum supra dictarum. Operarii storiis protecti, murum persequuntur. Tunc trabes directæ mutantur pro aliis longioribus, quibus super vicissim locantur machinæ dentatæ, quæ tectum iterum, et eodem modo quo supra, prehendunt, usque ad distantiam, quæ inter primam et secundam contabulationem progreditur; et hanc conjecimus fuisse XII ped. vel XV; ita igitur priores trabes directæ, fulcimenta cochlearum, erant IV vel V ped. altæ, quarum ope tectum attollitur totidem ped., et aliæ in locum priorum suffectæ VIII vel X ped. Ita duæ cuique angulo sufficient. Secunda autem contabulatione facta, machinæ super hanc contabulationem scalarum interiorum ope transmittuntur, et eodem modo tectum mobile ad tertiam contabulationem attollunt; et ita de cæteris.]

Quantum storiarum demissio patiebatur. Quanta erat storiarum præpendentium longitudo ad homines inter operandum protegendos. CLARKIUS.

Prehensione. Hic consentiunt codices, nisi quod *prensione* habent, unus etiam corrupte *pensione.* MORUS.

Tormenta mittenda. De omni hoc loco conf. Turnebi Advers. XI, 24. M. Intellige grandia missilia e tormentis mittenda.

X. Ubi ex ea turri, quæ circum essent, opera tueri se posse confisi sunt; musculum pedum LX longum, ex materia bipedali, quem a turri lateritia ad hostium turrim murumque perducerent, facere instituerunt: cujus musculi hæc erat forma. Duæ primum trabes in solo æque longæ, distantes inter se pedes quatuor, collocantur, inque eis columellæ pedum in altitudinem quinque defiguntur. Has inter se capreolis molli fastigio conjungunt, ubi tigna, quæ musculi tegendi causa ponant, collocentur. Eo super tigna bipedalia injiciunt, eaque laminis clavisque religant. Ad extremum musculi tectum trabesque extremas quadratas regulas, quatuor patentes digitos, defigunt, quæ lateres, qui super musculo struantur, contineant. Ita fastigato atque ordinatim structo, ut trabes erant in capreolis collocatæ, lateribus lutoque musculus, ut ab igni, qui ex muro jaceretur, tutus esset, contegitur. Super lateres coria inducuntur, ne canalibus aqua immissa lateres diluere posset.

Cap. X. [*Musculum*. Machina est bellica frequentissime ab antiquis adhibita, sic vocata, inquit Vegetius, « a marinis belluis *Musculi*: nam quemadmodum illi, quum minores sint, tamen balænis auxilium adminiculumque jugiter exhibent; ita istæ machinæ breviores deputatæ turribus magnis, adventui illarum parant viam, itineraque præmuniunt. »]

Pedum. Leg. cum aliis *pedes*. M. Lipsius emendat *pedum IX*, Pol. 1, 9. Rectius sic omnino. [Nullam enim analogiam reperit latitudinis et altitudinis ad hanc longitudinem.]

Materia bipedali. Tigna bipedalia. M.

[*Columellæ*, parvæ columnæ.]

Capreolis. Omnes fere consentiunt, capreolos esse tigna, sic utrinque proclinata versus columnam, ut utrinque nisu ac renisu firment columnam, ne vacillet. Collegit sententias Lætus in Lexico Vitruv. pag. 19, 20, et Græce dici συγκύπτας, post alios monuit. *Molle fastigium* est, leniter proclinatum, M. [in formam arcus].

[*Laminis clavisque*. Laminas super imponebant, easque clavis in tigna et capreolos adactis devinciebant. *A.*]

Regulas, ligna directa, qualia normæ loco fabri admovent parietibus, ut, an linea recta servetur, examinent. Interdum regulæ sunt *die Leisten an der Wand*. M. Gall. *des lattes, des listels*. Edd. vet. corrupte hic habent *tegulas*.

[*Lateres diluere*. Ergo lateres esse videntur non sicut *tegulæ*, neque

Coria autem, ne rursus igni ac lapidibus corrumpantur, centonibus conteguntur. Hoc opus omne, tectum vineis, ad ipsam turrim perficiunt, subitoque, inopinantibus hostibus, machinatione navali, phalangis subjectis, ad turrim hostium admovent, ut ædificio jungatur.

XI. Quo malo perterriti subito oppidani, saxa, quam maxima possunt, vectibus promovent, præcipitataque muro in musculum devolvunt. Ictum firmitas materiæ sustinet; et, quidquid incidit, fastigio musculi elabitur. Id ubi vident, mutant consilium: cupas, tæda ac pice refertas, incendunt, easque de muro in musculum devolvunt. Involutæ labuntur, delapsæ ab lateribus longuriis furcisque ab opere

imbrices, duræ; sed massæ quædam ex argilla, vel luto, quæ si laventur, liquescunt, et in cœnum resolvuntur. *A.*]

Tectum vineis. Ædificantes musculum stant sub vineis. M. Oud. potius credit significari, *latens post vineas*. Et sic quoque capiendum locum, G. VII, 27, censet, ubi *legiones* dicuntur *intra vineas in occulto expeditæ*. Lipsius putabat posse legi *tecti*.

Phalangis, s. palangis, φάλαγγες sunt cylindri lignei, suppositi oneri, ut super iis facilius provolvatur (*Walzen*). Plerumque iis usi sunt veteres in navibus e littore deducendis, aut in littus subducendis: unde Hesychio sunt νεῶν ὑπερείσματα, et, ut jam alii monuerunt, Julio Polluci in Onomast. VII, 190, τὰ τῶν νεωλκῶν ξύλα, οἷς ὑποβληθεῖσιν ἐφέλκονται αἱ νῆες. Conf. Apollon. Rhod. Argon. I, 375, 388, et II, 843. Cf. III, 40, « subjectis scutulis. » Hinc intelligitur, cur Cæsar dixerit *machinatione navali*, h. e. machinatione, qua vulgo in re nautica uti solent.—Cæterum et hoc et superius caput illustravit Lipsius, Poliorc. I, 4, 9. Musculi figuram Guischardus exhibuit (*Mémoires militaires*, T. II, p. 58), longe diversam ab ea, quæ in editionibus quibusdam Cæsaris exhibetur, sed haud dubie multo veriorem, Cæsarisnæque descriptioni magis congruam. M. Phalanges, *rouleaux*, *cylindres*. Hesychio et Polluci dicuntur etiam φαλάγγια. Nonio Marcello, II, 725, *palangæ*, qui eas bene describit. Plura dabit Turnebus, Adv. XXVII, 24.

Cap. XI. [*Vectibus.* Vectis, μοχλὸς, ἐπιβλὴς, dicitur quod manibus percutiendo vehatur. Est enim palus e ferro, sive ligno grandior, rusticis et fabris cœmentariis ad multa necessarius, ut hoc loco ad saxa promovenda. Gallice *levier*.]

Labuntur, de fastigio. M.

[*Ab opere.* Hæc verba in codd. Voss. Pet. et Norvic. desiderantur, proba tamen sunt. Ait Cæsar cupas e muro devolutas in musculum cecidisse: inde fastigato tecto delapsas

removentur. Interim sub musculo milites vectibus infima saxa turris hostium, quibus fundamenta continebantur, convellunt. Musculus ex turri lateritia a nostris telis tormentisque defenditur : hostes ex muro ac turribus summoventur : non datur libera muri defendendi facultas. Compluribus jam lapidibus ex ea, quæ suberat, turri subductis, repentina ruina pars ejus turris concidit, pars reliqua consequens procumbebat.

XII. Tum hostes, turris repentina ruina commoti, inopinato malo turbati, Deorum ira perculsi, urbis direptione perterriti, inermes cum infulis sese porta foras universi proripiunt; ad legatos atque exercitum supplices manus tendunt. Qua nova re oblata, omnis administratio belli consistit, militesque, aversi a prælio, ad studium audiendi et cognoscendi feruntur. Ubi hostes ad legatos exercitumque pervenerunt, universi se ad pedes projiciunt : orant, « ut adventus Cæsaris exspectetur : captam suam urbem videri,

in terram : ibi, ne flamma adureretur opus, longuriis remotas esse; Voss. *Ab lateribus* significat milites ex intervallis inter columellas laborasse ut eas *ab opere* removerent. B.]

Cap. XII. *Turris repentina ruina perculsi.* Hæc omnia absunt a codd. Cujac. Petav. Norvic. Leid. primo, qui est codex optimus, Voss. Lovan., neque temere fieri potuit, ut tam multa a pluribus omitterentur. Et est aliquid tautologiæ in his, *ruina repentina commoti*, et *inopinato malo turbati.* Etiam *direptione perterritus* necessario h. l. erit, metu direptionis imminentis perterritus. Est igitur incertum, an verba hæc, et quidem omnia ac singula, Cæsaris sint. M. [Licet omnia hæc mihi quoque glossam sapiant, delere tamen non ausus sum, quum in multis codd. reperiantur. In *Ach.* II caput desinit his verbis, *turris concidit.* Sic incipit cap. 12 : *pars reliqua consequens procumbebat; tum hostes, urbis direptione perterriti, inermes*, etc. B.]

Cum infulis. Cf. Tacit. Hist. I, 66; Liv. XXX, 36. [Virg. Æn. II, 429; X, 538; Var. de ling. lat. lib. VI. Nimirum sic antiquitus solebant ad placandos victores, quemadmodum sacerdotes et hostiæ ad propitiandos Deos erant infulis circumdatæ. De *infulis* glossæ veteres; « Infulæ, velamenta de lana, in modum vittarum facta. » Festus : « Infulæ sunt velamenta lanea quibus sacerdotes et hostiæ, tempora (emend. pro *templaque*) velabantur. » Voss.]

Captam ... videri. Sic rectius edd. vet. Bentleio judice. Vulg. *videre.*

opera perfecta, turrem subrutam; itaque a defensione desistere: nullam exoriri moram posse, quo minus, quum venisset, si imperata non facerent, ad nutum e vestigio diriperentur. Docent, si omnino turris concidisset, non posse milites contineri, quin spe prædæ in urbem irrumperent, urbemque delerent. » Hæc atque ejusdem generis complura, ut ab hominibus doctis, magna cum misericordia fletuque pronuntiantur.

XIII. Quibus rebus commoti legati milites ex opere deducunt, oppugnatione desistunt, operibus custodias relinquunt. Induciarum quodam genere misericordia facto, adventus Cæsaris exspectatur : nullum ex muro, nullum a nostris mittitur telum : ut re confecta, omnes curam et diligentiam remittunt. Cæsar enim per litteras Trebonio magnopere mandaverat, ne per vim oppidum expugnari pateretur; ne gravius permoti milites et defectionis odio, et contemptione sui, et diutino labore, omnes puberes interficerent : quod se facturos minabantur : ægreque tunc sunt retenti, quin oppidum irrumperent, graviterque eam rem tulerunt, quod stetisse per Trebonium, quo minus oppido potirentur, videbatur.

XIV. At hostes sine fide tempus atque occasionem fraudis ac doli quærunt; interjectisque aliquot diebus, nostris languentibus atque animo remissis, subito, meridiano tempore, quum alius discessisset, alius ex diutino labore in ipsis operibus quieti se dedisset, arma vero omnia reposita

Opera (machinas et munitiones Cæsariani exercitus) *perfecta*. Morus.

Spe prædæ. Codd. quidam *se prædæ*, unde Heins. ad Sil. Ital. XII, 438, et Oud. arbitrantur leg. *se spe prædæ*.

Hominibus doctis, facundis. Vossius. « Et quidni aliqua Græcarum litterarum assuetudo, vid. ad I, 29, eos hactenus quoque expoliverit? » Cic. pro Flacco, 26. M.

Cap. XIII. [*Omnes curam... remittunt*. H. l. graviter Trebonium reprehendunt interpretes, ille enim jam expertus Massiliensium perfidiam, vid. lib. I, c. 36, iis amplius fidere non debebat.]

Cap. XIV. *Arma... contecta*. Vid. ad B. G. II, 21. M. [Militum arma,

contectaque essent, portis se foras erumpunt, secundo magnoque vento ignem operibus inferunt. Hunc sic distulit ventus, uti uno tempore agger, plutei, testudo, turris, tormenta flammam conciperent, et prius hæc omnia consumerentur, quam, quemadmodum accidisset, animum adverti posset. Nostri, repentina fortuna permoti, arma, quæ possunt, arripiunt : alii ex castris sese incitant : fit in hostes impetus; sed muro sagittis tormentisque fugientes persequi prohibentur. Illi sub murum se recipiunt, ibique musculum turrimque lateritiam libere incendunt. Ita multorum mensium labor hostium perfidia, et vi tempestatis, puncto temporis interiit. Tentaverunt hoc idem Massilienses postero die : eamdem nacti tempestatem, majori cum fiducia ad alteram turrem aggeremque eruptione pugnaverunt, multumque ignem intulerunt. Sed, ut superioris temporis contentionem nostri omnem remiserant, ita, proximi diei casu admoniti, omnia ad defensionem paraverant. Itaque, multis interfectis, reliquos, infecta re, in oppidum repulerunt.

XV. Trebonius ea, quæ sunt amissa, multo majore studio militum administrare et reficere instituit. Nam, ubi tantos suos labores et apparatus male cecidisse viderunt, induciisque per scelus violatis suam virtutem irrisui fore perdoluerunt, quod, unde agger omnino comportari posset, nihil erat reliquum : omnibus arboribus longe lateque in finibus Massiliensium excisis et convectis, aggerem

si quando otium esset, reponi et contegi solita adversus pulverem, imbres, aliaque id genus. Voss.]

Se foras erumpunt. Sic et Virg. G. IV, 368. Cf. et Berger. de nat. pulchr. orat. p. 408, et Drakenb. ad Silium, XII, 438.

Tormenta flammam conciperent. Vulgo *tormentaque*. Edd. vet. *acciperent.*

Muro sagittis prohibentur; sagittis, e muro missis. M.

Majori. Alii *majorique.*

Superioris temporis contentionem (antiquam fortitudinem) ...*remiserant* (per aliquot dies). M. Ciacc. et Davisius mallent *superiori tempore*. Non opus. Sic c. 40 : « ad superiorem spem addita præsentis temporis opinione. »

novi generis atque inauditum ex lateritiis duobus muris, senum pedum crassitudine, atque eorum murorum contignationem facere instituerunt, æqua fere latitudine, atque ille congestitius ex materia fuerat agger. Ubi aut spatium inter muros, aut imbecillitas materiæ postulare videretur, pilæ interponuntur, transversaria tigna injiciuntur, quæ firmamento esse possint : et, quidquid est contignatum, cratibus consternitur, cratesque luto integuntur. Sub tecto miles, dextera ac sinistra muro tectus, adversus plutei objectu, operi quæcumque usui sunt, sine periculo supportat. Celeriter res administratur : diuturni laboris detrimentum solertia et virtute militum brevi reconcinnatur : portæ quibus locis videtur, eruptionis causa in muro relinquuntur.

XVI. Quod ubi hostes viderunt, ea, quæ diu longoque spatio refici non posse sperassent, paucorum dierum opera et labore ita refecta, ut nullus perfidiæ neque eruptioni locus esset, neque quidquam omnino relinqueretur, quo aut

Cap. XV. [*Novi generis*, quia non ut alii, ex toto solidus, sed cavus, vacuus, in vicem castelli aut receptaculi habetur. Murorum enim uterque, ut mox subjicit, sex erat pedum crassitudine, et inter utrumque spatium erat vacuum quod tegeret contignatio. *A.*]

Latitudine. Plures malunt *altitudine.* M. [Non male, sed sine auctoritate.]

Congestitius. Sic Oud. bene e codd. Vulgo *congestus.*

Aut spatium. Legebatur *autem*, sed e codd. et edd. vet. emendandum suasit Clarkius. Correxit Oud. [*Materiæ*, contignationem intelligit.]

Muro tectus. Tò *tectus* abundare statuit Marcland., p. 268. Verum consentientibus codd. abundantia non nocet. Pro *sub tecto* alii *sub texto*, quod placet Grutero.

Adversus, a fronte. M.

Reconcinnatur. Recte hoc, quisquis fuerit, reposuit pro vitiosa codicum omnium lectione, quæ est *reconciliatur.* Nam *reconcinnare* in ædificando poni pro resarcire, reficere collapsa, ex Cic. ad Qu. Fr. II, 6, jam docuerat Cellarius. Si ergo *ruinosa reconcinnare* dicitur, dici etiam potest *detrimentum reconcinnari*, quia detrimentum h. l. est detrimentum, ruina acceptum (*den Schaden ausbessern*). M. Scal. jam habet *reconcinnatur.* Tò *reconciliatur* metaphoram habet ab amicitia. [Et nescio cur hæc metaphora offensi sint critici, quæ clara et vivida est. Libenter reposuissem. B.]

Cap. XVI. *Quod ubi.* Leid. 2, *sed ubi.* Verum *quod* nonnunquam eamdem vim habet, ut notat Manut. ad h. l.

vi militibus, aut igni operibus noceri posset; eodemque exemplo sentiunt, totam urbem, qua sit aditus ab terra, muro turribusque circumiri posse, sic, ut ipsis consistendi in suis munitionibus locus non esset, quum pæne inædificata in muris ab exercitu nostro mœnia viderentur, ac tela manu conjicerentur, suorumque tormentorum usum, quibus ipsi magna speravissent, spatio propinquitatis interire; parique conditione ex muro ac turribus bellandi data, virtute se nostris adæquare non posse intelligunt: ad easdem deditionis conditiones recurrunt.

XVII. M. Varro in ulteriore Hispania initio, cognitis iis rebus, quæ sunt in Italia gestæ, diffidens Pompeianis rebus, amicissime de Cæsare loquebatur: « præoccupatum sese legatione ab Cn. Pompeio, teneri obstrictum fide: necessitudinem quidem sibi nihilo minorem cum Cæsare intercedere; neque se ignorare, quod esset officium legati, qui fiduciariam operam obtineret, quæ vires suæ, quæ voluntas erga Cæsarem totius provinciæ. » Hæc omnibus ferebat sermonibus, neque se in ullam partem movebat. Postea vero, quum Cæsarem ad Massiliam detineri cognovit, copias Petreii cum exercitu Afranii esse conjunctas, magna auxilia convenisse, magna esse in spe atque exspec-

Aditus ab terra. Male post *aditus* virgula locatur.

Circumiri. Sic codd. Ast edd. vet. *circumveniri*, quod recepit *Clarke*.

Pæne inædificata...mœnia. Mœnia ostium lateritia, c. 15, ita prope muros urbis Massiliensis structa erant, ut eos fere tangerent. M. [De his confer quoque Lucan. III, 477.]

CAP. XVII. *M. Varro*. Cf. I, 38. M.

Legatione, munere legati. M.

Fiduciariam operam, administrationem belli, sibi creditam ea lege, ut ea rursus cederet, si imperator eum cedere voluisset. Ita fere Gesnerus in Thes. L. L. Conferri potest Ernesti Clav. Cic. in *fiducia*. Sed res est tralatitia. M. Hotomannus et Ciacconius mallent *fiduc. provinciam*. [Male. Confer Liv. XXXII, 38.]

Ferebat sermonibus. Bene sic cod. Ursini, trito sensu, dictitabat, præ se ferebat. Freinsh. in Ind. Curtii vult *serebat*. Codd. alii *referebat*. Dorvillii *inferebat*.

Postea vero, quum. Marcl., p. 268, legit *quam*; ut G. IV, 37; V, 32, etc.

Detineri. Vascos. editio male dedit *distineri*, quod fluxit in alias.

Magna (auxilia) *esse in spe at-*

tari, et consentire omnem citeriorem provinciam; quæque postea acciderant, de angustiis ad Ilerdam rei frumentariæ, accepit; atque hæc ad eum latius atque inflatius Afranius perscribebat: se quoque ad motum fortunæ movere cœpit.

XVIII. Delectum habuit tota provincia; legionibus completis duabus, cohortes circiter triginta alarias addidit; frumenti magnum numerum coegit, quod Massiliensibus, item quod Afranio Petreioque mitteret; naves longas decem Gaditanis, ut facerent, imperavit; complures præterea in Hispali faciendas curavit; pecuniam omnem omniaque ornamenta ex fano Herculis in oppidum Gades contulit; eo sex cohortes præsidii causa ex provincia misit; Caiumque Gallonium, equitem Romanum, familiarem Domitii, qui eo, procurandæ hereditatis causa, venerat, missus a Domitio, oppido Gadibus præfecit; arma omnia privata ac publica in domum Gallonii contulit; ipse habuit graves in Cæsarem conciones. Sæpe ex tribunali prædicavit, « adversa Cæsarem prælia fecisse, magnum numerum ab eo militum ad Afranium perfugisse, hæc se certis nuntiis, certis auctoribus, comperisse. » Quibus rebus perterritos cives Romanos ejus pro-

que exspectari. Vulgo *exspectatione* contra codices. M.

Inflatius. Rcs dictis augendo. M.

Perscribebat. P. Faber Sem. I, 21, malit *præscribebat*, i. e. ante scribebat. Sic et codd. quidam et edd. vet.

CAP. XVIII. *Cohortes... alarias*. Respice ad I, 73.

Ut facerent; glossema videtur Bentleio. Et prius *Pompeioque* codex quis pro *Petreioque*. [Et illud admisit *Ach.*]

In Hispali. Sic codd. et sic alibi noster in nominibus urbium. V. not. ad G. VI, 3; et Voss. de construct. c. 46.

Ex fano Herculis. Sacra Herculi, tanquam semper peregrinabundo, extra muros fiebant. Curtius, IV, 2, 4. CELLAR. Cf. c. 21. M. [Porro magna erat religio templi Herculis Gaditani, quia ibi hujus semidei ossa condita credebantur, magnaque donorum copia ab antiquis temporibus oblatorum. Illuc Lucullum bonorum suorum decimas misisse legimus; illuc profectum Annibalem, priusquam in Italiam contenderet, ut vota sua solveret. Quæ quidem et alia Varro Gades transtulit ne Cæsari in prædam cederent. GOD.]

Se certis nuntiis. Codd. quidam *secretis*.

Perterritos cives Romanos. Al. *perterritis civibus Rom.* subaudito *eos*.

vinciæ sibi ad rempublicam administrandam HS. CXC et argenti pondo XX millia, tritici modios CXX millia polliceri coegit. Quas Cæsari esse amicas civitates arbitrabatur, iis graviora onera injungebat, præsidiaque eo deducebat; et judicia in privatos reddebat; qui verba atque orationem adversus rempublicam habuissent, eorum bona in publicum addicebat; provinciam omnem in sua et Pompeii verba jusjurandum adigebat. Cognitis iis rebus, quæ sunt gestæ in citeriore Hispania, parabat bellum. Ratio autem hæc erat belli, ut se cum duabus legionibus Gades conferret, naves frumentumque omne ibi contineret: provinciam enim omnem Cæsaris rebus favere cognoverat. In insula, frumento navibusque comparatis, bellum duci non difficile

HS. CXC. Lege adverbialiter: centies et nonagies sestertium. Cellar. Sestertium continet mille sestertios (*Kaisergroschen*), M. 200 *francs.* [In multis codicibus legitur CH. CLXXX. Unde *Ach.* conjicit legendum LXXX cohortes; præsertim quum mox de pecunia Cæsar loquatur. Ingeniosa sane conjectura. Sed maximus foret, etiam ablato C, numerus cohortium. Judicet lector. B.]

Argenti...millia, i. e. viginti millia librarum argenti pondo, *zwanzig tausend Pfund am Gewicht.* Jam Cellarius laudavit Gronovium de Sestert. 1, 6, et admonuit libram argenti esse centum drachmas (sic Græci) seu denarios (sic Romani). Denarius s. drachma sunt tres circiter grossi German. Add. Perizon. ad Sanctii Minerv. p. 598. M. German. moneta fere 16 solidos valet vel 78 *centimes.* [*Pondo* pro *pondus*. N. indecl. Ex computatione v. cl. *Letronne*, summa efficitur 1,600,000 fr.]

Tritici modios. Per appositionem, vel subaudito *ad.* Conf. de B. Afr., cap. 36. [1,153,880 lit. 64 centil.]

Coegit: alii *cogit.*

Præsidiaque..... reddebat. Hæc verba vulgo post *addicebat* legebantur inepte. Verum ordinem Hotomannus restituit, consentientibus quinque codd. Oudendorpii, in quibus est optimus, Leidensis primus. M. [Mallem totam sententiam sic se habere: *judicia in privatos reddebat, qui verba atque a. c. R. habuissent, eorumque bona...* Quid enim mirum si judicia in privatos reddiderit, id erat legati officium; sed *in privatos qui*, hoc iniquum erat. B.]

Adversus rempublicam. Manutius ex Nicasii conjectura reponebat *adv. Pompeium*, male. Qui enim Pompeio fuere contrarii, reipublicæ contrarii censebantur.

Eorum. Leg. *eorumque.* M. Ea conjunctione hic non est opus, nec boni codd. habent.

Insula. Et hæc dicta est *Gades*, ad ostia Bætis fluminis. V. Cellarii notit. orbis ant. M.

existimabat. Cæsar, etsi multis necessariisque rebus in Italiam revocabatur, tamen constituerat, nullam partem belli in Hispaniis relinquere; quod magna esse Pompeii beneficia et magnas clientelas in citeriore provincia sciebat.

XIX. Itaque, duabus legionibus missis in ulteriorem Hispaniam cum Q. Cassio, tribuno plebis, ipse cum sexcentis equitibus magnis itineribus progreditur, edictumque præmittit, ad quam diem magistratus principesque omnium civitatum sibi esse præsto Cordubæ vellet. Quo edicto tota provincia pervulgato, nulla fuit civitas, quin ad id tempus partem senatus Cordubam mitteret; nullusve civis Romanus paulo notior, quin ad diem conveniret. Simul ipse Cordubæ conventus per se portas Varroni clausit, custodias vigiliasque in turribus muroque disposuit. Cohortes duas, quæ colonicæ appellabantur, quum eo casu venissent, tuendi oppidi causa apud se retinuit. Iisdem die-

Necessariisque rebus. In his videtur fuisse seditio militum, Placentiæ orta et feliciter composita, de qua vid. Sueton. Jul. c. 69 et Dio Cass. XLI, 26, qui longam orationem, tum a Cæsare dictam, suo operi intulit. Etsi vero tempus ipsum definire non possum, tamen res in ea tempora incidit, de quibus infra cap. 22 extr. dicitur. Volui saltem de ea monere, quia Cæsar plane silentio præteriit. Mor.

Pompeii beneficia. Conf. I, 29. Mor.

Cap. XIX. *Cordubam mitteret.* Codd. quidam *Cordubæ*. Sic et cod. quidam B. C. III, 100 : « Brundisio venit. » Et 103 : « Romæ allatæ. » V. Oud. Recte tamen ista vitiosa videntur Bentleio.

Ad diem. Alii codd. et edd. *ad statutum diem.* In talibus non definiri potest, quid quovis loco scriptor posuerit. Hujusmodi varietates passim enoto, ut tirones agnoscant, non semper posse sententiam præcidi. M. Cellarius bene recepit *statutum*. Sequor. Amat noster plene loqui. [Quum vero satis plenum et Romanis usitatissimum loquendi genus existimarem, *ad diem convenire*, rursus *statutum* rejeci. Idem fecit *Ach*. B.]

Conventus. Cives et Hispani et Romani in conventum coacti. Morus.

Colonicæ. Cellarius interpretatur, *quæ in coloniis conscriptæ erant :* Vossius vero, ad B. C. I, 75, *quæ colonis et servis constabant*, et eodem sensu dictam putat, c. 20, *vernaculam cohortem*. Malim Cellarium sequi. M. Varro, R. R. I, 2 : « leges, colonicas » dicit, et Suet. Aug. 46 : « Decuriones colonicos. »

Appellabantur. Alii *appellantur.*

bus, Carmonenses, quæ est longe firmissima totius provinciæ civitas, deductis tribus in arcem oppidi cohortibus a Varrone præsidio, per se cohortes ejecit, portasque præclusit.

XX. Hoc vero magis properare Varro, ut cum legionibus quam primum Gadis contenderet, ne itinere aut trajectu intercluderetur : tanta ac tam secunda in Cæsarem voluntas provinciæ reperiebatur. Progresso ei paulo longius litteræ a Gadibus redduntur, simul atque sit cognitum de edicto Cæsaris, consensisse Gaditanos principes cum tribunis cohortium, quæ essent ibi in præsidio, ut Gallonium ex oppido expellerent, urbem insulamque Cæsari servarent. Hoc inito consilio, denuntiavisse Gallonio, ut sua sponte, dum sine periculo liceret, excederet Gadibus; si id non fecisset, sibi consilium capturos : hoc timore adductum Gallonium Gadibus excessisse. His cognitis re-

Carmonenses. Carmonem Strabo lib. I, p. 141, jungit Obulconi, Antonini itin. Astigi.

Deductis tribus...præsidio. Edd. vet. legunt : *deductis tribus coh. positis in arce oppidi a Varrone præsidio*. Ubi *deductis* est detractis, exceptis. Oud. et sic in vulgato vocem *deductis* intelligit; contra Ciacconius accipit pro introductis, impositis. Locus parum sanus esse videtur. Ego sic locum intelligo : « quum prius tres cohortes essent introductæ, eas cohortes ejecit. » Eo sensu sumitur *deducere* et c. 18.

Ejecit...præclusit. Dicendum erat *ejecerunt...præcluserunt*. Sed referuntur verba ad *civitas*. Servius ad Æn. I, 21 : « Quotiescunque nomina singularis et pluralis numeri connectuntur, viciniori respondemus. » Contraria constructio est C. lib. III, cap. 81.

Cap. XX. *Reperiebatur*. Sic codd. et edd. vet. bene distinguunt, puncto posito, quod revocavit Clarkius. Ciaccon. et Faernus legebant *voluntate*, sublato verbo *reperiebatur*. Eos male secutus est Scaliger.

Tribunis cohortium : minores videntur, quam illi sex in quavis legione, qui eam alternis vicibus regebant. Plinius, Epp. III, 9, 18, de Prisco dicit : « qui tribunus cohortium sub Classico fuerat. » Cf. Lipsius de milit. Rom. II, 9. Cellar. Addi potest Vegetius de re Milit. II, 12, ubi legionem dicit decem cohortes habere : primæ tribunum præesse; reliquas a tribunis, vel a præpositis regi. M. Vegetius II, 7, clare distinguit *tribunos majores a minoribus*. *Tribuni cohortium* frequenter comparent in lapidibus. V. Gruteri Indicem.

Sibi consilium capturos. Ciaccon. at Faernus *se sibi*. Sed v. not. ad B. G. II, 30.

bus, altera ex duabus legionibus, quæ vernacula appellabatur, ex castris Varronis, astante et inspectante ipso, signa sustulit, seseque Hispalin recepit, atque in foro et porticibus sine maleficio consedit. Quod factum adeo ejus conventus cives Romani comprobaverunt, ut domum ad se quisque hospitio cupidissime reciperet. Quibus rebus perterritus Varro, quum, itinere converso, sese Italicam venturum promisisset, certior ab suis factus est præclusas esse portas. Tum vero, omni interclusus itinere, ad Cæsarem mittit, paratum se esse legionem, cui jusserit, tradere. Ille ad eum Sex. Cæsarem mittit, atque huic tradi jubet. Tradita legione, Varro Cordubam ad Cæsarem venit: relatis ad eum publicis cum fide rationibus, quod penes eum est pecuniæ, tradit, et, quod ubique habeat frumenti ac navium, ostendit.

XXI. Cæsar, concione habita Cordubæ, omnibus generatim gratias agit: civibus Romanis, quod oppidum in sua potestate studuissent habere; Hispanis, quod præsidia expulissent; Gaditanis, quod conatus adversariorum infregissent, seseque in libertatem vindicassent; tribunis militum centurionibusque, qui eo præsidii causa venerant, quod eorum consilia sua virtute confirmassent: pecunias, quas erant in publicum Varroni cives Romani polliciti, remittit; bona restituit iis, quos liberius locutos ac pœnam

Vernacula. An, quæ constat indigenis? ut adeo distinguatur a colonica legione, de qua c. 19. M. Paulo aliter *vernacula multitudo* apud Tacitum, Ann. 1, 31, constans e vernis, libertinis et similibus. Mox alii *appellatur.* [*Vernacula* eodem sensu intelligi debet et in Tacito et in Cæsare. B.]

Hispalin. Alii *in Hispalin.*

Italicam. De hac v. Wessel. ad Antonini itiner. p. 413.

Cap. XXI. *Hispanis.* Carmonensibus. C. 11, 19.

[*Gaditanis*, eos, teste Dione, civitate donavit.]

Quas erant...polliciti. Codd. quidam passive: *quæ erant in p. V. a civibus R. pollicitæ.*

Polliciti. Vid. c. 18. Ibidem est de his, qui liberius locuti erant. M.

Ac pœnam tulisse. Sic bene codd. quidam. Vulgo *hanc.* Parum clare. De pœna v. c. 18.

tulisse cognoverat : tributis quibusdam publicis privatisque præmiis, reliquos in posterum bona spe complet, biduumque Cordubæ commoratus, Gadis proficiscitur : pecunias monumentaque, quæ ex fano Herculis collata erant in privatam domum, referri in templum jubet : provinciæ Q. Cassium præficit, huic quatuor legiones attribuit : ipse iis navibus, quas M. Varro, quasque Gaditani jussu Varronis fecerant, Tarraconem paucis diebus pervenit. Ibi totius fere citerioris provinciæ legationes Cæsaris adventum exspectabant. Eadem ratione privatim ac publice quibusdam civitatibus habitis honoribus, Tarracone discedit, pedibusque Narbonem atque inde Massiliam pervenit : ibi, legem de dictatore latam, seseque dictatorem dictum a M. Lepido prætore, cognoscit.

XXII. Massilienses, omnibus defessi malis, rei frumentariæ ad summam inopiam adducti, bis prælio navali superati, crebris eruptionibus fusi, gravi etiam pestilentia conflictati ex diutina conclusione et mutatione victus, (panico enim vetere atque hordeo corrupto omnes alebantur, quod, ad hujusmodi casus antiquitus paratum, in publi-

Cognoverat : tributis. Sic bene distinxit *Clarke.* Prius distiuctio major posita post *præmiis.*

[*Tributis* pro *donis* positum intelligit *Ach.* Ego vero participium esse credo verbi *tribuere*, quum tribuisset quibusdam publica (ut civitatis jus, etc.) privataque præmia, reliquos, etc. B.]

Monumentaque. Supra cap. 18, dixit *ornamenta.* [Per *ornamenta* autem hand dubie intelligit simulacra et dona, quæ pretiosa in templo Hercnlis reposita erant. Græci vocant ἀναθήματα. Voss.]

Cassium. Appian. Civ. II, 43, p. 454; Dio Cass. XLI, 24. M.

Quibusdam civit. Alii *quibusque.*

Habitis honoribus. In his fuit jus civitatis, qnod Cæsar omnibus Gaditanis coucessit. Dio Cass. d. l. M.

A Lepido prætore. Hoc ergo, quod prætor dictatorem dixit, a more majorum abhorrens fuit. Dio Cass. XLI, 36; Appian. Civ. II, 48, p. 457. M. [Qunm tamen Lepidus esset prætor, consulis vices, eo absente, gerere posse videbatur. B.]

CAP. XXII. *Massilienses.* Redit ad cap. 15. M. [Hujus periodi dispositionem et elegantiam notent tirones. B.]

Panico. Describitur a Plinio XVIII, 7 (10). Cf. et Salmas. in Solin. p. 89 et 516 : « vilius frumenti genus et minuti grani. »

cum contulerant) dejecta turri, labefacta magna parte muri, auxiliis provinciarum et exercituum desperatis, quos in Cæsaris potestatem venisse cognoverant, sese dedere sine fraude constituunt. Sed paucis ante diebus, L. Domitius, cognita Massiliensium voluntate, navibus tribus comparatis, ex quibus duas familiaribus suis attribuerat, unam ipse conscenderat, nactus turbidam tempestatem, est profectus. Hunc conspicatæ naves, quæ, jussu Bruti, consuetudine quotidiana, ad portum excubabant, sublatis ancoris, sequi cœperunt. Ex iis unum ipsius navigium contendit, et fugere perseveravit, auxilioque tempestatis ex conspectu abiit; duo, perterrita concursu nostrarum navium, sese in portum receperunt. Massilienses arma tormentaque ex oppido, ut est imperatum, proferunt; naves ex portu navalibusque educunt; pecuniam ex publico tradunt. Quibus rebus confectis, Cæsar magis eos pro nomine et vetustate, quam pro meritis in se civitatis, conservans, duas ibi legiones præsidio relinquit, cæteras in Italiam mittit: ipse ad urbem proficiscitur.

XXIII. Iisdem temporibus C. Curio, in Africam profectus ex Sicilia, et jam ab initio copias P. Attii Vari despiciens, duas legiones ex quatuor, quas a Cæsare acceperat, et quingentos equites transportabat; biduoque et noctibus

Sine fraude. Cf. c. 14. M.

Jussu Bruti. Alii *missu*.

Contendit, et fugere perseveravit. Contento cursu fugere pers. M. [Prima fuit Cæsarianorum victoria navalis, ut notavit Lucan. Phars. III, 761.]

Pro nomine et vetustate, propter antiquam gloriam et famam. Dio Cass. XLI, 25, narrat Cæsarem Massiliensibus, omnibus aliis ademptis, unam libertatem reliquisse, quia Pompeius Phocæam, e qua civitate Massiliam colonia deducta erat, libertate donaverat. Ibi Fabricius Cic. Philipp. VIII, 6, contulit. M. Edd. vet. *pro nomine vetustatis*.

Ad urbem proficiscitur. Ibi dictaturam suscepit, nuper ei decretam, c. 21. Quæ autem eo tempore egit, ea infra III, 1, traduntur. M.

CAP. XXIII. *Curio*. De hoc et Varo cf. I, 31. M.

Duas legiones. Cf. dicta ad I, 30.

Biduoque et noctibus tribus. Sic et Plin. XIV, 22 (28), ne quis cum Ciacconio argutetur.

tribus navigatione consumptis, appulit ad eum locum, qui appellatur Aquilaria. Hic locus abest a Clupeis passuum XXII millia, habetque non incommodam æstate stationem, et duobus eminentibus promontoriis continetur. Hujus adventum L. Cæsar filius cum decem longis navibus ad Clupeam præstolans, quas naves Uticæ, ex prædonum bello subductas, P. Attius reficiendas hujus belli causa curaverat, veritusque navium multitudinem ex alto refugerat, appulsaque ad proximum littus trireme constrata et in littore relicta, pedibus Adrumetum profugerat, (id oppidum C. Considius Longus unius legionis præsidio tuebatur :) reliquæ Cæsaris naves ejus fuga Adrumetum se receperunt. Hanc secutus M. Rufus quæstor navibus duodecim, quas præsidio onerariis navibus Curio ex Sicilia eduxerat, postquam in littore relictam navem conspexit, hanc remulco abstraxit : ipse ad Curionem cum classe redit.

XXIV. Curio Marcum Uticam navibus præmittit : ipse

Aquilaria. Hujus nulla alibi mentio. CELLAR. Aliis *Anguillaria.* Forsan rectius sic, et videtur a luerosa anguillarum captura sic dicta. Cf. Schol. ad Lucan. IV, 585, et ibi Burm.

A Clupeis, sitis ad Mercurii promontorium, a Carthagine in ortum æstivum. Liv. XXVII, 29; XXIX, 32. CELLAR. Ciacc. volebat *a Clupea*, ut est apud Liv. sed v. Gronov. ad Liv. IX, 19. Græcis dicitur Ἀσπίς.

Æstate. Hoc omittendum putat Scalig. cum aliis, invitis codd. Incommoda statio potest esse hieme.

Duobus... promontoriis, Apollinis et Mercurii, quorum hoc nunc *Cap Bon* ab oriente, illud *Cap Zibeeb* (*Zebib*) ab occidente sinum claudit. Heyn., ad Virg. Æn. I, Excurs. 6. M.

L. Cæsar filius. De hoc, et ejus patre vid. I, 8. M.

Profugerat. Alii *perfugerat.*

Ejus fuga. Intelligitur vulgo de Cæsaris fuga. Negat Jurinius et delet *ejus*, ut de fuga navium intelligatur. Tum pro *Hanc* legit *Hunc*, scil. Cæsarem. Sic et Davis. aliique.

Remulco. Remulcus, funis, quo navis religata alteri trahitur. Fortassis etiam omnis machinatio, ad trahendam hoc modo navem religatam, remulcus dicta est; vid. III, 40, ad quem locum Vossius, fortasse jnato operosius, disputat. Res perspicue intelligi potest e Polyb. I, 27; coll. c. 26; nam naves, ex aliis ope funium religatæ, dicuntur ab his ῥυμουλκεῖσθαι, remulco trahi. Cf. Isidor. XIX, 4. Originem Græci servant in ῥυμουλκεῖν. Hinc et ap. Ammian. Marc. XVIII, 5, scribitur *rymulcus.*

CAP. XXIV. *Uticam.* Hæc tum caput regionis, deleta Carthagine.

Navibus. Sic et I, 31, et mox c.

eodem cum exercitu proficiscitur, biduique iter progressus, ad flumen Bagradam pervenit: ibi C. Caninium Rebilum legatum cum legionibus relinquit; ipse cum equitatu antecedit ad castra exploranda Corneliana, quod is locus peridoneus castris habebatur. Id autem est jugum directum, eminens in mare, utraque ex parte præruptum atque asperum, sed tamen paulo leniore fastigio ab ea parte, quæ ad Uticam vergit. Abest directo itinere ab Utica paulo amplius passuum mille. Sed hoc itinere est fons, quo mare succedit longius, lateque is locus restagnat: quem si qui vitare voluerit, sex millium circuitu in oppidum perveniet.

XXV. Hoc explorato loco, Curio castra Vari conspicit, muro oppidoque conjuncta, ad portam, quæ appellatur Bellica, admodum munita natura loci: una ex parte ipso oppido Utica, altera a theatro, quod est ante oppidum, substructionibus ejus operis maximis aditu ad castra difficili et angusto. Simul animadvertit multa undique portari atque agi plenissimis viis, quæ repentini tumultus timore ex agris in urbem conferantur. Huc equitatum mittit, ut

23. Excidisse *cum* post *Uticam* putat Jurinius, itemque *longis*. Cf. c. 25.

Castra...Corneliana. Non sunt castra, quæ aliquis Cornelius illo tempore iis in locis posuit; sed est locus, qui in memoriam castrorum, a Scipione in bellis Punicis ibi positorum, nomen castrorum Cornelianorum habuit. Vid. Cellarii notit. orbis, IV, 4, 54. Conf. infra, c. 30 et 37. Appiano Civ. II, p. 455 est ὁ χάραξ ὁ Σκιπίωνος. M. Alias *Cornelia*, ut apud Plinium, V, 4; Melam, I, 7; Ptolem. IV, 3, Κορνηλίου παρεμβολὴν vocat. Orosius IV, 22, « majoris Africani castra. » [Vid. quoque de his Lucan. IV, 656.]

Fons. Hunc Afri veneno infecerunt, Curionisque exercitui haud leve damnum attulerunt. Appianus d. l. M. Rubenius in Electis, I, 35, vult *pons, quod mare succedit*, perperam.

Succedit, exuberans expanditur. M. Additur *longius, lateque*. Sic codd. et edd. vet. Male Scal. *longe lateque*. Τὸ *late* legitur sic etiam C. III, 111: « late tueri. » Nostro loco non nemo reponit *alte*. Frustra.

Cap. XXV. *Porta .... Bellica.* Freinshem. ad Curt. III, 3, 16, *Beli portam* fuisse credit, ut apud Herod. III, 155 et 158 *portæ Belides* Babylone.

Theatro. In MSS. meis omnibus est *a theatro*. Recte, ut sit *aditus a theatro*. Hæc Oud. M. Recepi.

Conferantur. Imo, *conferebantur*

diriperet, atque haberet loco prædæ. Eodemque tempore, his rebus subsidio sexcenti equites Numidæ ex oppido peditesque quadringenti mittuntur a Varo, quos auxilii causa rex Juba paucis diebus ante Uticam miserat. Huic et paternum hospitium cum Pompeio et simultas cum Curione intercedebat; quod tribunus plebis legem promulgaverat, qua lege regnum Jubæ publicaverat. Concurrunt equites inter se, neque vero primum impetum nostrorum Numidæ ferre potuerunt; sed, interfectis circiter CXX, reliqui se in castra ad oppidum receperunt. Interim, adventu longarum navium, Curio pronuntiare onerariis navibus jubet, quæ stabant ad Uticam numero circiter ducentæ, « se in hostium habiturum loco, qui non ex vestigio ad castra Corneliana vela direxisset. » Qua pronuntiatione facta, temporis puncto, sublatis ancoris, omnes Uticam relinquunt, et, quo imperatum est, transeunt: quæ res omnium rerum copia complevit exercitum.

XXVI. His rebus gestis, Curio se in castra ad Bagradam recepit, atque universi exercitus conclamatione imperator

tur: et sic edd. vulg. M. Ond. e codd. prætulit *conferantur.* [*Ach.* reposuit *conferebantur.*]

[*Juba*, Hiempsalis filius fuit, Numidiæ rex, partes Pompeii secutus. De eo vid. Lucan. IV, 687, *A.*, et Anglicam tragœdiam Addisonis quæ inscribitur *Cato*. B.]

Publicaverat. Dio Cass. XLI, 41. M. [Verbum juris, *bona publicare*, præconi subjicere ut vendantur auctione publica. II. l. Romanæ reipublicæ provinciam futurum esse regnum Jubæ dixerat.]

Pronuntiare. Sic codd. et noster etiam B. G. II, 5.

Cap. XXVI. *Recepit.* Sic codd. Al. *recipit.*

Imperator. Solet dux, victoria parta, ab exercitu imperator salutari, hoc est, nomen *imperator* additur tunc nomini ducis, estque titulus, quem vulgo dicimus, honorificus, neque tali tempore significat simpliciter eum, qui exercitui cum imperio præest. Appianus, Civ. II, 44, p. 455, de hac ipsa re hæc scripsit: Ἔστι τιμὴ τοῖς στρατηγοῖς τόδε τὸ προσαγόρευμα (Αὐτοκράτωρ) παρὰ τῶν στρατῶν, καθάπερ αὐτοῖς ἐπιμαρτυρούντων, ἀξίους σφῶν αὐτοκράτορας εἶναι. Καὶ τήνδε τὴν τιμὴν οἱ στρατηγοὶ πάλαι μὲν ἐπὶ πᾶσι τοῖς μεγίστοις ἔργοις προσίεντο· νῦν δὲ ὅρον εἶναι τῇδε τῇ εὐφημίᾳ πυνθάνομαι, τὸ μυρίους πεσεῖν. Vanissimus ergo fuit Curio, qui, paucis interfectis, tanto honore se ornari passus est. Cf. III, 31. M.

appellatur: posteroque die Uticam exercitum ducit, et prope oppidum castra ponit. Nondum opere castrorum perfecto, equites ex statione nuntiant magna auxilia equitum peditumque, ab rege missa, Uticam venire: eodemque tempore, vis magna pulveris cernebatur, et vestigio temporis primum agmen erat in conspectu. Novitate rei Curio permotus, præmittit equites, qui primum impetum sustineant ac morentur: ipse, celeriter ab opere deductis legionibus, aciem instruit: equites committunt prælium: et prius quam plane legiones explicari et consistere possent, tota auxilia regis, impedita ac perturbata, quod nullo ordine et sine timore iter fecerant, in fugam se conjiciunt: equitatuque omni fere incolumi, quod se per littora celeriter in oppidum recepit, magnum peditum numerum interficiunt.

XXVII. Proxima nocte centuriones Marsi duo ex castris Curionis cum manipularibus suis duobus et viginti ad Attium Varum perfugiunt. Hi seu vere, quam habuerant, opinionem ad eum perferunt, sive etiam auribus Vari serviunt (nam quæ volumus, et credimus libenter; et, quæ sentimus ipsi, reliquos sentire speramus), confirmant quidem certe, totius exercitus animos alienos esse a Curione: maxime opus esse, in conspectum exercitum venire et colloquendi dari facultatem. Qua opinione adductus Varus, postero die mane legiones ex castris educit: facit idem Curio, atque, una valle non magna interjecta, suas uterque copias instruit.

Vestigio temporis. Consensu plurium codd. τὸ *ex* præmissum sustulit Oud. V. hujus notata ad B. G. IV, 5. Cicero etiam in Pisonem, c. 9: « eodem et loci vestigio et temporis. »

CAP. XXVII. *Ad eum perferunt.* Sic codd. et edd. vet. plene. Vulgo deest *ad eum.*

In conspectum. Oud. in ed. poster. dedit *in conspectu*, quod in codd. multis et edd. vet. legitur. Mihi persuasum est, in istis negligentia librariorum lineolam litteræ imponendam desiderari. Cf. et B. G. IV, 12; et C. III, 109. Solœcismus is mire placet Burmanno ad Phædrum, fab. V, 1, 15, ubi tamen admittendus, ut et apud Manil. V, 390.

XXVIII. Erat in exercitu Vari Sex. Quinctilius Varus, quem fuisse Corfinii supra demonstratum est. Hic, dimissus a Cæsare, in Africam venerat; legionesque eas traduxerat Curio, quas superioribus temporibus Corfinio receperat Cæsar; adeo ut, paucis mutatis centurionibus, iidem ordines manipulique constarent. Hanc nactus appellationis causam Quinctilius, circumire aciem Curionis atque obsecrare milites cœpit, « ne primi sacramenti, quod apud Domitium atque apud se quæstorem dixissent, memoriam deponerent; neu contra eos arma ferrent, qui eadem essent usi fortuna eademque in obsidione perpessi; neu pro iis pugnarent, a quibus contumelia perfugæ appellarentur. His pauca ad spem largitionis addidit, quæ ab sua liberalitate, si se atque Attium secuti essent, exspectare deberent. » Hac habita oratione, nullam in partem ab exercitu Curionis fit significatio, atque ita suas uterque copias reducit.

XXIX. Atque in castris Curionis magnus omnium incessit

Cap. XXVIII. *Supra demonstratum est.* Cf. 1, 23. M.

Curio. Nomen hoc male in codd. quibusdam deest. In aliis male legitur *quas Curio.* [Nam, ut vidimus, Quinctilius e Corfinio solus abierat, et legiones, quæ se ultro Cæsari dederant, a Curione in Africam fuerant transportatæ. V.]

Appellationis causam. Paulo ante, *colloquendi facultas.*

Apud se quæstorem dixissent. Scil. in verba Pompeii. Respice ad c. 18. [Si soli, ut ex Polybio discimus, tribuni militum sacramentum exigebant, dicere oportet factum illud præsentibus aut consulibus, aut prætoriis, aut denique quæstoribus: nam hoc manifeste indicare hæc verba videntur. Nisi dicamus alium turbis illis et diversum a prisco morem inductum, quod non arbitror. Voss. Non dixerant sacramentum in verba solius Domitii, sed et Pompeii, verum apud Domitium et Varum. Oud.]

Contumelia. Alii *in contumeliam.* Mor.

Addidit. Ita codd. Al. *addit.*

Cap. XXIX. *Atque in castris.* Hinc capitis initium, non ab *Hac hab. orat.* Nostro *atque* nonnunquam est *at*, ut B. G. IV, 25. Ita hic codd. et edd. vet. Pro *at*, codd. etiam dant *atque*, G. V, 23. Conf. et Ernesti in Ind. Cic. et Misc. Obs. Vol. IV, p. 116. Male ergo h. l. M. Brutus posuit *atqui.* Scal. et vulg. *at.*

Incessit. Post hoc verbum vel addendum, vel intelligendum saltem est *animos.* M. Noster absolute sic

timor : nam is variis hominum sermonibus celeriter augetur : unusquisque enim opiniones fingebat, et ad id, quod ab alio audierat, sui aliquid timoris addebat. Hoc ubi uno auctore ad plures permanaverat, atque alius alii tradiderat, plures auctores ejus rei videbantur. [Civile bellum ; genus hominum, quod liceret libere facere, et sequi, quod vellet ; legiones eæ, quæ paulo ante apud adversarios fuerant ; nam etiam Cæsaris beneficium mutaverat consuetudo, qua offerrentur municipia etiam diversis partibus conjuncta : neque enim ex Marsis Pelignisque veniebant,

et alibi. Vid. C. III, 44 et 101, et Hirt. Al. 7.

Alius alii tradiderat. Alii *illis alii tradiderant.* Forsan *alius alii tradiderant*, ut alibi, *alius alii ferrent auxilium.*

Civile bellum ... Hæc usque ad finem capitis multis modis corrupta sunt, nec videntur restitui posse. Conjecturas bene multas, de hoc loco propositas, enumerare nolui : nam vix possunt omnes probari. M. Reddit rationes Cæsar confusionis, quæ erat in castris Curionis. *Civile bellum*, dein quod sit *genus hominum*, *cui* (sic leg. ortum ex *quoi*, non *quod*) *liceret libere facere*, etc. Demum quod sint *illæ legiones*, etc. Sic, etsi sit abrupta oratio, hactenus sat clara erit, judice Oud. Reliqua non ita facile sanari poterunt.

Cæsaris beneficium, quo captos Corfinii servarat. Cf. I, 23. CELLAR. Ergo *consuetudo mutat beneficium* significabit, facit ut vilescat. Ciacconius maluit, *minuerat*. M.

Neque enim, etc. Malunt Critici *namque enim ex M. P. veniebant ii, qui*, etc. De sequentibus et omni hoc loco v. Oud. qui conjecturas variorum refert. Istis adjungere lubet ingeniosam satis Jurinii, quæ sic habet : « Civile bellum ; ingenium hominum, quum liceret libere facere, et sequi quod vellent ; legiones eæ, quæ paulo ante apud adversarios fuerant (nam etiam Cæsaris beneficium minuerat consuetudo conferendi) ; municipia etiam adversis partibus conjuncta (plerique enim ex Marsis Pelignisque veniebant) : fuga superiore nocte II centurionum cum militibus : quin nonnulli graviores militum sermones vulgo durius accipiebantur : nonnulla etiam ab iis, qui diligentiores videri volebant, fingebantur. » Ab initio mallet idem *Belli genus, quo liceret*, etc. [Quæ proponit *Achaintre*, non magnam lucem afferre nobis videntur, in quibusdam etiam eum admodum errare arbitror, sed, ut notavit Davisius, « in locis tam mendosis latissima ut conjiciendi, ita et aberrandi patet area ; addamus tantum translationem Italicam Augustini Urticæ a Vossio allatam, quæ licet a textu multum recedat, tamen ingeniosa esse videtur. « Ciascun di ciò ragionava ; e » tali diceano : a che far guerra frà » cittadini? Siamo tutti di una ge» nerazione : e poi è in nostra libertà

ut qui superiore nocte in contuberniis; commilitonesque nonnulli graviores sermones militum vulgo durius accipiebant : nonnulla etiam ab iis, qui diligentiores videri volebant, fingebantur.]

XXX. Quibus de causis concilio convocato, de summa rerum deliberare incipit. Erant sententiæ, quæ « conandum omnibus modis, castraque Vari oppugnanda » censerent; « quod hujusmodi consiliis militum otium maxime contrarium esse arbitrarentur : » postremo, « præstare dicebant, per virtutem in pugna belli fortunam experiri, quam, desertos et circumventos ab suis, gravissimum supplicium pati. » Porro erant, qui censerent, « de tertia vigilia in castra Corneliana recedendum, ut, majore spa-

» seguir chi ne pisce : altri dubitavano che le legioni state con gli » avversarj si movessero più per la » antiqua pratica, che per li benefizj di Cesare, tanto più che eran » di diversi luoghi : nè veramente » veniano solo dalli Marsi e Peligni : » e così si entendea per ogni parte » cose dispiacevoli : e alcuni che volean parer più accorti fingeano altre » invenzioni. » B.]

Cap. XXX. *Consilio*, pro *consilio* reposui *concilio*. V. cap. 32.

Quod hujusmodi militum consiliis... arbitrarentur. Otium non est contrarium istiusmodi seditiosis et timidis consiliis; imo vero iis favet eaque alit. Ergo legerim : *quod* (quam oppugnationem castrorum) *huj. mil. conciliis* (conciliabulis) *otiosis max. contr. arbitr.* Poterit etiam *consiliis* servari. Et ut concilia otiosa sunt otiosorum concilia; sic labor et occupatio sunt iis contraria, h. e. eorum remedium. Aliis aliter visum est de loco; sed liceat mihi hic meo sensu uti. Ingeniosa tamen est Clarkii conjectura, qui locum eodem modo, quo ego, intellexit, et unum illud verbum *otium* in *omnium* mutari posse putat, ut adeo *omnium maxime contrarium consiliis illis* dicatur, sì castra Vari oppugnentur. M. Putat Oud. sufficere, si *consiliis* anferendi casu accipias pro *in hujusmodi consiliis*. Mihi secus videtur. Cum Vossio malim *otium* vertere in *negotium* vel legere, transpositione levi, *quod h. consiliis militum otium*, etc., vel *h. consilium mil. otio*, etc. Prius horum recepi, sic res bene habet. Alteram istarum vocum, omissam statim, librarius quis margini adleverat, quæ dein alieno loco in contextum recepta. Pro *hujusmodi* edd. vet. Rom. Ven. habent *hi*, male. Mod. *his*, bene, sed ex glossa. *Militum* pertinet ad *otium*, non ad *consiliis*. Jurinius pro *contrarium esse* legi jubet *conducere* vel *opportunum esse*. [Vid. quoque Lucan. IV, 703.]

Per virtutem. Sic Sall. Cat. 20 : « emori per virtutem. »

Castra Corneliana. V. ad c. 24. M.

tio temporis interjecto, militum mentes sanarentur; simul, si quid gravius accidisset, magna multitudine navium et tutius et facilius in Siciliam receptus daretur. »

XXXI. Curio, utrumque improbans consilium, « quantum alteri sententiæ decsset animi, tantum alteri supercsse dicebat; hos turpissimæ fugæ rationem habere, illos etiam iniquo loco dimicandum putare. Qua enim, inquit, fiducia et opere, et natura loci munitissima castra expugnari posse confidimus? aut vero quid proficimus, si, accepto magno detrimcnto, ab oppugnatione castrorum discedimus? quasi non et fclicitas rerum gestarum excrcitus benevolentiam imperatoribus, et rcs adversæ odia, concilient. Castrorum autem mutatio quid habet, nisi turpem fugam et desperationem omnium, et alienationem excrcitus? Nam neque pudentes suspicari oportet sibi parum crcdi; neque improbos scire sesc timcri: quod illis licentiam timor augeat noster; his studia deminuat. Quod si jam, inquit, hæc explorata habemus, quæ de excrcitus alienatione dicuntur, quæ quidem ego aut omnino falsa, aut certe minora opinione esse confido: quanto hæc dissimulare et occultarc, quam pcr nos confirmari, præstat? An non, uti corporis vulnera, ita exercitus incommoda sunt tcgenda, ne spem adversariis augeamus? At etiam, ut media nocte proficisca-

Cap. XXXI. *Posse confidimus*. Tò *posse* omisit Scal.; revocavit Oud. e codd. et edd. pr.

Pudentes, qui verentur male agere, σώφρονες, αἰδήμονες. Hæc, etsi paucorum codicum, lectio certe præferenda est alteri, *prudentes*. Ergo *improbi* sunt, in quibus est, ut ipse scriptor dicit, licentia. M. Boni quidam codd. habent *prudentes*. Sunt, quibus honor cordi est, « qui ont du » point d'honneur. »

Illis, improbis: *his*, pudentibus. Clarkius. [Notavere Davis. et Voss. h. l. *illis* ad proximum, *his* ad remotius referri uti interdum in vett. occurrit. Vid. Plin. lib. 1, Epist. 20. Alia congessit Gronov. Observ. III, 16, p. 576.]

Noster; his. Sic restituere e codd. Vossius et Davis. Scalig. cum aliis dederat *nostris*.

Dissimulare et occultare. Al. *dissimulari et occultari*. [Quod admisit *Ach*.]

An non. Davis. mallet *At vero*, quia edit. vet. *An vero*. Nolim ego, ob subsequens *At etiam*.

mur, addunt : quo majorem, credo, licentiam habeant, qui peccare conentur : namque hujusmodi res aut pudore, aut metu tenentur, quibus rebus nox maxime adversaria est. Quare neque tanti sum animi, ut sine spe castra oppugnanda censeam; neque tanti timoris, ut ipse deficiam : atque omnia prius experienda arbitror, magnaque ex parte jam me una vobiscum de re judicium facturum confido. »

XXXII. Dimisso concilio, concionem advocat militum : commemorat, « quo sit eorum usus studio ad Corfinium Cæsar : ut magnam partem Italiæ, beneficio atque auctoritate eorum, suam fecerit. Vos enim vestrumque factum, inquit, omnia deinceps municipia sunt secuta, neque sine causa et Cæsar amicissime de vobis, et illi gravissime, judicaverunt. Pompeius enim, nullo prælio pulsus, vestri facti præjudicio demotus Italia excessit : Cæsar me, quem sibi carissimum habuit, provinciamque Siciliam atque Africam, sine quibus urbem atque Italiam tueri non potest, vestræ fidei commisit. Adsunt qui vos hortentur, ut a nobis desciscatis. Quid enim est illis optatius, quam uno tempore et nos circumvenire, et vos nefario scelere obstrin-

Hujusmodi res, i. e. conatus improbi. *Tenentur*, impediuntur. M.

Quibus rebus, pudori et metui. M.

Ipse deficiam. Manut. et Ciacc. malunt *spe*. Non opus. [Vid. de his omnibus *Turpin de Crissé*, T. II, p. 504.]

Cap. XXXII. *Concilio*. Opponitur *concioni militum*.

Auctoritate, exemplo, quod magnam vim habet. M.

[*Illi*, Pompeiani.]

Gravissime, honorificentissime : nempe vos non parvi faciendos esse. M. Vulgo explicant per pessime, hostiliter; male.

Facti præjudicio, i. e. facto, quod est præjudicium. Præjudicium vero est, quidquid rem antecedit ita, nt ex hoc et propter hoc judicetur, quid postea in hac similibusque rebus agendnm sit, aut eventurum videatur. Ergo, quum Corfinienses defecissent, poterat ex hoc et propter hoc judicari cæteros quoque deficere posse, atque etiam defecturos esse. Quomodo Pompeius post Corfiniensium deditionem timere sibi et effugere cœperit, v. 1, 24, 27. M.

[*Demotus*, e loco motus. Vid. Ter. Adelph. II, 2.]

Hortentur. Alii *hortantur*.

gere? Aut quid irati gravius de vobis sentire possunt, quam ut eos prodatis, qui se vobis omnia debere judicant; in eorum potestatem veniatis, qui se per vos periisse existimant? An vero in Hispania res gestas Cæsaris non audistis? duos pulsos exercitus? duos superatos duces? duas receptas provincias? hæc acta diebus quadraginta, quibus in conspectum adversariorum venerit Cæsar? An, qui incolumes resistere non potuerunt, perditi resistant? vos autem, incerta victoria Cæsarem secuti, dijudicata jam belli fortuna, victum sequamini, quum vestri officii præmia percipere debeatis? Desertos enim se ac proditos a vobis dicunt, et prioris sacramenti mentionem faciunt. Vosne vero L. Domitium, an vos L. Domitius deseruit? Nonne extremam pati fortunam paratos projecit ille? non sibi, clam vobis, salutem fuga petivit? non, proditi per illum, Cæsaris beneficio estis conservati? Sacramento quidem vos tenere qui potuit, quum, projectis fascibus et deposito imperio, privatus et captus ipse in alienam venisset potestatem? Relinquitur nova religio, ut, eo neglecto sacramento, quo nunc tenemini, respiciatis illud, quod deditione ducis et capitis deminutione sublatum est. At, credo, si Cæsarem

Gravius. Vestræ famæ turpius *sentire*. M.

[*Duas... provincias.* Hispaniam citeriorem et ulteriorem.]

In conspectum. Alii *in conspectu.* V. not. ad c. 27.

Victum (Pompeium) *sequamini.* Mor.

Desertos enim, enimvero. M.

Vosne. Alii *Vos.* In dubitatione sæpe prius *ne* vel *an* omittitur. Cf. G. VII, 5.

[*Fuga.* Non fugit Domitius, sed fugæ consilium cœpit, *fuga* igitur h. l. fugam destinatam significat, ut B. C. I, 20. Dav.]

Nova religio, per ironiam dicitur. Rhellicanus.

Capitis deminutione. Est, eaque maxima (nam fuit triplex), quum quis jus civitatis et libertatem et familiam amittit. Jam capti bello, his omnibus amissis, in servilem transibant, more Romano, conditionem. Livius, XXII, 16, 15. Ergo et hi, qui Corfinii venerant in potestatem victoris, eo sensu *capite deminuti* videntur dici. Sed vidit Hotomannus rem hoc loco præter modum angeri. Etsi enim in bellis cum externis hostibus talis deminutio capitis erat: tamen in civili bello capti non jure et lege detrusi

probatis, in me offenditis, qui de meis in vos meritis prædicaturus non sum, quæ sunt adhuc et mea voluntate et vestra exspectatione leviora; sed tamen sui laboris milites semper eventu belli præmia petiverunt: qui qualis sit futurus, ne vos quidem dubitatis. Diligentiam quidem nostram, aut quem ad finem adhuc res processit, fortunamque cur prætercam? An pœnitet vos, quod salvum atque incolumem exercitum, nulla omnino nave desiderata, traduxerim? quod classem hostium primo impetu adveniens profligaverim? quod bis per biduum equestri prælio superaverim? quod ex portu sinuque adversariorum ducentas naves onerarias abduxerim, eoque illos compulerim, ut neque pedestri itinere, neque navibus commeatu juvari possint? Hac vos fortuna atque his ducibus repudiatis, Corfiniensem ignominiam, an Italiæ fugam, an Hispaniarum deditionem, an Africi belli præjudicia sequimini? Equidem me Cæsaris militem dici volui; vos me imperato-

sunt in illam servilem conditionem, amisso jure civitatis, libertate, familia. Erit ergo h. l. simpliciter intelligendum eos in alterius potestatem venisse. M. [Quinque deminntionum genera numerat Festus.]

In me offenditis. Beue sic Ald. Manut. quod firmatur cod. Petav. Vulgo erat *jam me offenditis.* [Struitur quoqne cum dativo.]

Processit. Clarke volebat *processerit.* Sed frequeus est id ἀνακόλουθον apud nostrum. Cf. Wopkensii Lect. Tullianas, II, 5, et Obs. Miscell. Vol. III, p. 257.

Ducentas naves. Conf. cap. 25 extr. *adduxerim*, ad nostras partes, ut nos copiis earum uteremur. M. Pro *onerarias* codd. quidam et edd. vet. *oneratas.* Recepi hic *abduxerim* loco vulg. *adduxerim.* Dederat istud e cod. Viterb. Ciacconins. Probat Oudendorpius. Sic et mox III, 23.

Corfiniensem. Vulgo *Corfiniensium.*

Africi belli præjudicia, id quod sub initium belli in Africa accidit, et cni simile quid rursus accidere potest, videturque eventurum. *Sequi ignominiam, fugam, deditionem*, est sequi eos, qni ignominia affecti sunt, fugerunt, se dediderunt. Ergo et *sequi præjudicia belli*, sequi hos, qui sub initia belli, in Africa gesti, victi sunt, et posthac haud dubie rursus vincentur, qui infausta belli initia habuerunt. — Cæterum, qui illud *an* repetitum aliquoties prætulerunt, pro quo in MSS. passim est *in*, ii sine dubio verum viderunt. M. Particulas *an* omnes suasu Ciacconii Scal. omiſtendas inclusit uucis.

ris nomine appellavistis. Cujus si vos pœnitet, vestrum vobis beneficium remitto; mihi meum restituite nomen; ne ad contumeliam honorem dedisse videamini. »

XXXIII. Qua oratione permoti milites, crebro etiam dicentem interpellabant, ut magno cum dolore infidelitatis suspicionem sustinere viderentur: discedentem vero ex concione universi cohortantur, magno sit animo, neu dubitet prælium committere, et suam fidem virtutemque experiri. Quo facto commutata omnium voluntate et opinione, consensu suo constituit Curio, quum primum sit data potestas, prælio rem committere. Postero die productos, eodem loco, quo superioribus diebus constiterat, in acie collocat: ne Varus quidem Attius dubitat copias producere, sive sollicitandi milites, sive æquo loco dimicandi detur occasio, ne facultatem prætermittat.

XXXIV. Erat vallis inter duas acies, ut supra demonstratum est, non ita magna, at difficili et arduo ascensu. Hanc uterque si adversariorum copiæ transire conarentur, exspectabat, quo æquiore loco prælium committeret. Simul ab sinistro cornu P. Attii equitatus omnis, et una levis armaturæ interjecti complures, quum se in vallem demitterent, cernebantur. Ad eos Curio equitatum et duas Marrucinorum cohortes mittit: quorum primum impetum equites hostium non tulerunt, sed, admissis equis, ad suos refugerunt: relicti ab his, qui una procurrerant, levis armaturæ circumveniebantur atque interficiebantur ab nostris. Huc

Cap. XXXIII. *Consensu suo.* Oud. sic explient, Curionem, qui noluerit antea prælium committere, nunc consensisse, ut fieret prælium [*suum dedisse consensum*], ideoque suo consensu nunc constituisse. Tamen multo melius erit, vel *suorum*, vel potius *summo* legere, ut edd. vulg. jam ediderunt. M.

Cap. XXXIV. *Supra demonstratum est.* Videatur caput 27. Morus.

Magna, multi *magno*, sed lege e cap. 27 *magna*, ut multi mouuerunt. M. Clarkius bene recepit, sequor.

At difficili. Male vulgo *ac* vel *aut.* [*Achaintre* restituit *aut*, sed e sequentibus sententiis videtur nostra lectio necessario admittenda. B.]

Levis armaturæ, scil. milites.

tota Vari conversa acies suos fugere et concidi videbat. Tum Rebilus, legatus Cæsaris, quem Curio secum ex Sicilia duxerat, quod magnum habere usum in re militari sciebat, « Perterritum, inquit, hostem vides, Curio : quid dubitas uti temporis opportunitate? » Ille unum elocutus, ut memoria tenerent milites ea, quæ pridie sibi confirmassent, sequi sese jubet, et præcurrit ante omnes : adeoque erat impedita vallis, ut in ascensu, nisi sublevati a suis, primi non facile eniterentur. Sed præoccupatus animus Attianorum militum timore, et fuga, et cæde suorum, nihil de resistendo cogitabat, omnesque jam se ab equitatu circumveniri arbitrabantur. Itaque prius quam telum adjici posset, aut nostri propius accederent, omnis Vari acies terga vertit, seque in castra recepit.

XXXV. Qua in fuga Fabius Pelignus quidam, ex infimis ordinibus de exercitu Curionis, primum agmen fugientium consecutus, magna voce Varum nomine appellans requirebat, uti unus esse ex ejus militibus; et monere aliquid velle ac dicere videretur. Ubi ille, sæpius appellatus, aspexit ac restitit, et, quis esset, aut quid vellet, quæsivit; humerum apertum gladio appetit, paulumque abfuit, quin Varum interficeret : quod ille periculum, sublato ad ejus conatum scuto, vitavit. Fabius, a proximis militibus circumventus, interficitur. Hac fugientium multitudine ac turba portæ castrorum occupantur, atque iter impeditur; pluresque in eo loco sine vulnere, quam in prælio aut

Præcurrit ante omnes. Lucan. Pharsal. IV, 702. M.

Præoccupatus animus. Sic codices. Alii *præoccupatis animis..... cogitabant.* Vel *præoccupati animi.*

Et fuga. Marcl. p. 268, malit *ex fuga.* Non male, si codd. addicerent. Ita Davis. infra III, 49, e codd. reposuit « odore tetro ex multis cadaveribus. » Sic et III, 18, pro « morbo ex frigore », male codd. quidam habent *et frigore.*

Cap. XXXV. *Dicere videretur.* Jurinius malit *docere.*

Humerum apertum, hoc est, dextrum, qui scuto non tegebatur. Vossius.

Hac fugientium. Sic codd. quidam. Alii *Ac*, item *A.*

fuga, intereunt, neque multum abfuit, quin etiam castris expellerentur : ac nonnulli protinus eodem cursu in oppidum contenderunt. Sed, quum loci natura et munitio castrorum aditum prohibebat, tum quod ad prælium egressi Curionis milites iis rebus indigebant, quæ ad oppugnationem castrorum erant usui. Itaque Curio exercitum in castra reducit, suis omnibus præter Fabium incolumibus, ex numero adversariorum circiter sexcentis interfectis ac mille vulneratis : qui omnes, discessu Curionis, multique præterea, per simulationem vulnerum, ex castris in oppidum propter timorem sese recipiunt. Qua re animum adversa, Varus, et terrore exercitus cognito, buccinatore in castris et paucis ad speciem tabernaculis relictis, de tertia vigilia silentio exercitum in oppidum reducit.

XXXVI. Postero die Curio Uticam obsidere et vallo circummunire instituit. Erat in oppido multitudo insolens belli, diuturnitate otii : Uticenses pro quibusdam Cæsaris in se beneficiis illi amicissimi : conventus is, qui ex va-

Aditum prohibebat. Bentl. velit *aditu prohibebant.*

Tum quod. Id *tum*, male ante *et munitio* positum, huc e codd. transtulit Oud.

Quæ ad oppugnationem. Clarkius e cod. Regio addit *res*, ut solet noster. Sic repetitur locis, cap. 41. [Sed multi codd. non agnoscunt *res*.]

Ac mille vulneratis. Verbum *mille* Ursinus e codice restituit : in aliis codd. vel deest, vel in uno *ac eo vuln.* legitur, ut in aliis rursus *atque vuln.* Ciacconius, et post hunc Davisius, jam monuit Appianum, Civ. II, 44, p. 455, tradere, sexcentos e Vari exercitu periisse, *multoque plures* vulneratos esse. M.

[*Buccinatore.* Buccinator in castris vigiliarum tempora cantu designabat, quem hic in castris reliquit cum paucis tabernaculis, ut hac specie relictos milites significaret. *A.*]

Cap. XXXVI. *Circummunire.* Alii *circumvenire.* Ut I, 18.

[*Insolens belli*, nempe insueta.]

[*Beneficiis.* Beneficium erat Juliæ legis qua una illis libertas relinquebatur.]

Amicissimi. Codd. quidam et edd. vet. addunt *erant.*

Conventus. [Nota hic conventum ab Uticensibus ipsis distingui; ut credam conventum exstitisse ex parte Uticensium et civibus Romanis, quomodo Cæsar supra hoc libro dixit de Hispalensibus : « quod factum adeo conventus ejus cives Romani probaverunt, etc. » Tales autem conventus fere in omnibus provinciis Ro-

riis generibus constaret : terror ex superioribus præliis magnus. Itaque de deditione omnes palam loquebantur, et cum P. Attio agebant, ne sua pertinacia omnium fortunas perturbari vellet. Hæc quum agerentur, nuntii præmissi ab rege Juba venerunt, qui illum cum magnis copiis adesse dicerent, et de custodia ac defensione urbis hortarentur : quæ res eorum perterritos animos confirmavit.

XXXVII. Nuntiabantur hæc eadem Curioni, sed aliquamdiu fides fieri non poterat : tantam habebat suarum rerum fiduciam : jamque Cæsaris in Hispania res secundæ in Africam nuntiis ac litteris perferebantur. Quibus omnibus rebus sublatus, nihil contra se regem nisurum existimabat. Sed, ubi certis auctoribus comperit, minus quinque et viginti millibus louge ab Utica ejus copias abesse, relictis munitionibus, sese in castra Corneliana recepit. Huc frumentum comportare, castra munire, materiam conferre cœpit, statimque in Siciliam misit, uti duæ legiones reliquusque equitatus ad se mitterentur. Castra erant ad bellum ducendum aptissima, natura loci et munitione, et maris propinquitate, et aquæ et salis copia, cujus magna vis jam ex proximis erat salinis eo congesta. Non materia multitudine arborum, non frumentum, cujus crant plenissimi

manorum fuerunt, Hispania, Gallia, Sicilia, Acbaia. Et arbitror in illis conventibus plerumque multos cives Românos habitasse, quia illud honorum civitati erat, quod in eam a prætoribus aut aliis magistratibus convocarentur totius provinciæ senatores ad jnrisdictionem. Voss.]

Palam. Mirum est in multis codicibus non pessimis *in palam* legi, quod Davisius exemplis, sed ultimæ latinitatis, et analogia verbi *insuper* defendit, cni Oudendorpins *inibi*, *incoram*, *insimul* addidit. Vossius *multi jam palam* maluit. M.

Cap. XXXVII. *Regem nisurum.* Alii *ausurum.*

Longe ab Utica. Id *longe* codd. habent. Male deleri volunt Scal. et Ciacc. Cf. *Wasse* ad Sall. Jug. c. 7.

Castra Corneliana. Vid. ad c. 24. Mor.

Mitterentur. Conf. 1, 30; 11, 23. Alii *mitteretur.*

Natura. Quidam *natura et loci munitione.* Leg. *natura loci et mun.* Monnit etiam Marclandns in Explicat. vett. auct. p. 268. Et quis non sponte videat ? M. Restitui jure meritoque cum Oud. Cf. c. 31 et 35.

agri, deficere poterat. Itaque, omnium suorum consensu, Curio reliquas copias exspectare et bellum ducere parabat.

XXXVIII. His constitutis rebus, probatisque consiliis, ex perfugis quibusdam oppidanis audit Jubam, revocatum finitimo bello et controversiis Leptitanorum, restitisse in regno; Saburam, ejus præfectum, cum mediocribus copiis missum, Uticæ appropinquare. His auctoribus temere credens, consilium commutat, et prælio rem committere constituit. Multum ad hanc rem probandam adjuvat adolescentia, magnitudo animi, superioris temporis proventus, fiducia rei bene gerendæ. His rebus impulsus, equitatum omnem prima nocte ad castra hostium mittit, ad flumen Bagradam, quibus præerat Sabura, de quo ante erat auditum. Sed rex omnibus copiis insequebatur, et sex millium passuum intervallo a Sabura consederat. Equites missi nocte iter conficiunt, imprudentes atque inopinantes hostes aggrediuntur: Numidæ enim, quadam barbara consuetudine, nullis ordinibus passim consederant. Hos oppressos somno et dispersos adorti, magnum eorum numerum interficiunt; multi perterriti profugiunt. Quo facto,

Cap. XXXVIII. *Ex perfugis...audit.* Narrant rem App. II, 45, p. 455; Dio Cass. XLI, 42. Fraudem paucis attigit Frontinus, Strateg. II, 5, 40. M.

Controversiis Leptitanorum. De his vid. B. Afr. c. 97; cf. ibid. c. 7, et Cellarium in notit. Orb. IV, 4, 8, ubi ostendit, hanc Leptin esse minorem, in ea regione sitam, quæ Byzacium dicta est, haud procul Adrumeto, et diversam a Lepti majore, quæ longe remota fuit a minore. Utraque quum alibi, tum in itinerario Antonini p. 57, 58, edit. Wesseling. commemoratur. Atque sic correxit Cellarius ea, quæ in notis ad nostrum hunc locum suspicatus fuerat, corruptum sibi videri nomen *Leptitanorum*, deceptus fortasse a Glareano, qui et ipse hic hæserat. M.

Saburam. Appiano est Σαβούῤῥα; Frontino *Sabora*; [Lucano *Sabbura.*]

Proventus. Proventus, id quod fit, accidit, casus; *superioris temporis proventus*, quæ ei antea feliciter evenerant. Sic res *provenit*, quæ prospere cessit, Tac. Ann. I, 20, ubi Ernesti quædam exempla collegit. Sed B. G. VII, 80, est simpliciter, eventus.

Omnibus copiis. Vid. not. ad B. G. II, 7; alii addunt *cum*.

ad Curionem equites revertuntur, captivosque ad eum reducunt.

XXXIX. Curio cum omnibus copiis quarta vigilia exierat, cohortibus quinque castris præsidio relictis. Progressus millia passuum sex, equites convenit, rem gestam cognovit; ex captivis quærit, « quis castris ad Bagradam præsit? » respondent, « Saburam. » Reliqua studio itineris conficiendi quærere prætermittit, proximaque respiciens signa, « Videtisne, inquit, milites, captivorum orationem cum perfugis convenire? abesse regem, exiguas esse copias missas, quæ paucis equitibus pares esse non potuerunt? Proinde ad prædam, ad gloriam properate, ut jam de præmiis vestris, et de referenda gratia cogitare incipiamus. » Erant per se magna, quæ gesserant equites, præsertim quum eorum exiguus numerus cum tanta multitudine Numidarum conferretur; hæc tamen ab ipsis inflatius commemorabantur, ut de suis homines laudibus libenter prædicant. Multa præterea spolia præferebantur, capti homines equitesque producebantur: ut, quidquid intercederet temporis, hoc omne victoriam morari videretur. Ita spei Curionis militum studia non deerant. Equites sequi jubet sese, iterque accelerat, ut quam maxime ex fuga perterritos adoriri posset. At illi, itinere totius noctis confecti, subsequi non poterant, atque alii alio loco resistebant. Ne hæc quidem res Curionem ad spem morabatur.

Cap. XXXIX. [*Curio.* Notanda est vividior hæc narratio qua Sallustianam brevitatem adæquat Cæsar. *A.*]

Præferebantur. Hotom. mallet *proferebantur.*

Homines equitesque. Leg. *equique*, ut multi monuerunt: nam illud cum quibusdam persuadere mihi non possum, homines esse h. l. pedites. M. Ita tamen et Livius, IX, 19: « triginta millibus hominum et quatuor millibus equitum. » Ita et *milites* opponuntur *equitibus* mox, c. 41. Cf. not. ad B. G. V, 10, et Gronov. ad Liv. XXVIII, 1. Item *viri* apud Livium, XXI, 27, ubi v. Gronov. et apud Silium, IX, 559. Demum eo sensu et *exercitus*. V. 9, 5, 10. Jurinius leg. vult *homines, equi, torques.* [Male.]

Ad spem morabatur. Quod atti-

XL. Juba, certior factus a Sabura de nocturno prælio, duo millia Hispanorum et Gallorum equitum, quos suæ custodiæ causa circum se habere consuerat, et peditum eam partem, cui maxime confidebat, Saburæ summittit: ipse cum reliquis copiis elephantisque sexaginta lentius subsequitur, suspicatus, præmissis equitibus, ipsum affore Curionem. Sabura copias equitum peditumque instruit, atque his imperat ut simulatione timoris paulatim cedant, ac pedem referant: sese, quum opus esset, signum prælii daturum, et, quod rem postulare cognovisset, imperaturum. Curio, ad superiorem spem addita præsentis temporis opinione, hostes fugere arbitratus, copias ex locis superioribus in campum deducit.

XLI. Quibus ex locis quum longius esset progressus, confecto jam labore exercitu, sedecim millium spatio constitit. Dat suis signum Sabura, aciem constituit, et circumire ordines atque hortari incipit; sed peditatu duntaxat procul ad speciem utitur, equites in aciem mittit. Non deest negotio Curio, suosque hortatur, ut spem omnem in virtute reponant: ne militibus quidem, ut defessis, neque equitibus, ut paucis et labore confectis, studium ad pugnandum virtusque deerat: sed ii erant numero ducenti, reliqui in itinere substiterant. Hi quamcumque in partem impetum fecerant, hostes loco cedere cogebant; sed neque longius fugientes prosequi, nec vehementius equos incitare poterant. At equitatus hostium ab utroque cornu circumire aciem nostram et aversos proterere incipit. Quum cohortes

nebat ad ejus spem. Vulgo, *ab spe.* — Temeritatem Curionis Appianus d. l. etiam eo arguit, quod tempestate fervida, per arenosas aridasque regiones, torrentibus exsiccatis, Bagrada vero flumine ab hostibus occupato, ad hostem contenderit. M. Sic B. C. III, 70: « ad insequendum tardabantur. »

Cap. XL. *Sexaginta.* Alii *XL* contra codd. *Lentius* in quibusdam omittitur, male.

Imperat ut simulatione. Hoc regi Jubæ tribuit Frontinus, lib. II, cap. 5.

Cap. XLI. *Hi quamcumque.* Alii *qui.*

Aversos, a tergo. M.

ex acie procucurrissent, Numidæ integri celeritate impetum nostrorum effugiebant, rursusque ad ordines suos se recipientes, circumibant, et ab acie excludebant. Sic neque in loco manere ordinesque servare, neque procurrere et casum subire, tutum videbatur. Hostium copiæ, summissis ab rege auxiliis, crebro augebantur : nostros vires lassitudine deficiebant : simul ii, qui vulnera acceperant, neque acie excedere, neque in locum tutum referri poterant, quod tota acies equitatu hostium circumdata tenebatur. Hi, de sua salute desperantes, ut extremo vitæ tempore homines facere consuerunt, aut suam mortem miserabantur, aut parentes suos commendabant, si quos ex eo periculo fortuna servare potuisset. Plena erant omnia timoris et luctus.

XLII. Curio ubi, perterritis omnibus, neque cohortationes suas, neque preces audiri intelligit, unam, ut miseris in rebus, spem reliquam salutis esse arbitratus, proximos colles capere universos, atque eo signa inferri jubet. Hos quoque præoccupat missus a Sabura equitatus. Tum vero ad summam desperationem nostri perveniunt, et partim fugientes ab equitatu interficiuntur, partim integri procum-

Procucurrissent. Milites, ab hostibus cincti, iis quaquaversum frontem obvertebant, ut ex omnibus partibus pugnarent. Interdum sic in orbem pugnabant, ut una cohors paululum *procurreret* adversus hostem, sive *excederet ex orbe*, ut v, 35, B. G.

Nostros. Alii *nostris*, ut B. G. III, 5.

Suam mortem. Similia apud Lucret. III, 883 et 965, ut non opus sit legere *sortem*, quod in mentem venerat Bentleio.

. *Parentes.* Marcland. p. 268, vult *absentes*, quia nulla conjugum et liberorum aliarumque necessitudinum fit mentio.

Cap. XLII. *Atque eo signa.* Marclandus, p. 269, hic *atque* significare vult, statim. De hoc sensu vocis v. Gellium, x, 29 ; Gron. ad Liv. XXVI, 39 ; Ernesti clavem Cic. et Parei lexicon Plautinum, ea voce. Quæri tamen poterit, an nostro loco ea significatio sit admittenda ?

Integri, qui ne tentarunt quidem fugere, sed, ut sunt, procumbunt. Sunt ergo integri ad cædem. Nam is est integer ad commodum aut incommodum aliquod, qui nihil dum fecit aut passus est, quo illud commodum aut incommodum impediretur vel adjuvaretur, tardaretur aut acceleraretur. Qui ergo nondum ef-

bunt. Hortatur Curionem Cn. Domitius, præfectus equitum, cum paucis equitibus circumsistens, ut fuga salutem petat, atque in castra contendat; et se ab eo non discessurum pollicetur. At Curio, nunquam, amisso exercitu, quem a Cæsare fidei suæ commissum acceperit, se in ejus conspectum reversurum confirmat, atque ita prælians interficitur. Equites perpauci ex prælio se recipiunt : sed ii, quos ad novissimum agmen equorum reficiendorum causa substitisse demonstratum est, fuga totius exercitus procul animadversa, sese incolumes in castra conferunt. Milites ad unum omnes interficiuntur.

XLIII. His rebus cognitis, M. Rufus quæstor, in castris relictus a Curione, cohortatur suos ne animo deficiant. Illi orant atque obsecrant ut in Siciliam navibus reportentur. Pollicetur, magistrisque imperat navium ut primo vespere omnes scaphas ad littus appulsas habeant. Sed tantus

fugere cœpit cædem, is est integer ad cædem. M.

Fidei suæ. Id *suæ* in codd. et edd. pr. deest.

Prælians interficitur. Ejus caput ad Jubam perlatum est. Appian. II, 45, p. 456. M. [Vid. in Lucan. Pharsal. IV, 793, egregiam hujus mortis descriptionem, licet rhetorico fastu non omnino expertem.]

Substitisse demonstratum est; c. 39 extr. Hoc loco comparato, quilibet intelliget, *ad novissimum agmen* esse omnino, a tergo exercitus, in hostes contendentis. Ergo fortasse sine causa Marclandus, in Expl. vet. auct. p. 269, difficultatem in eo quærit, quod ibi nihil de agmine novissimo dictum est. M.

Fuga totius exercitus procul animadversa. Idem ille Marclandus dicit falsum esse hoc de fuga totius exercitus, quia non omnes fugerunt, ut Cæsar ipse dixit : vultque adeo sic legi : sed *ii...fuga, totius exercitus periculo animadverso, sese...conferunt*. Non repugno; neque tamen necessarium puto verba tantopere urgere. Quum enim cogito exercitum Curionis, undequaque cinctum et desperantem, nullos ordines servasse, atque adeo victores perequitantes, et victos, partim fugientes, partim procumbentes mixtos fuisse invicem : nonne hoc procul animadvertentibus præbuerit speciem totius exercitus fugientis, neque resistentis? nonne, ubi nemo resistit, totus exercitus fusus fugatusque dici poterit? Non quæritur ad ἀκρίβειαν, an omnes omnino fugerint? sed quid procul stantium oculis oblatum sit. M.

[*Milites*, pedites, jam vidimus.]

Cap. XLIII. *Reportentur*. Alii *deportentur*. Minus bene. Venerant quippe e Sicilia.

fuit omnium terror, ut alii adesse copias Jubæ dicerent, alii cum legionibus instare Varum, jamque se pulverem venientium cernere; quarum rerum nihil omnino acciderat; alii classem hostium celeriter advolaturam suspicarentur. Itaque, perterritis omnibus, sibi quisque consulebat. Qui in classe erant, proficisci properabant: horum fuga navium onerariarum magistros incitabat: pauci lenunculi ad officium imperiumque conveniebant: sed tanta erat, completis littoribus, contentio, qui potissimum ex magno numero conscenderent, ut multitudine atque onere nonnulli deprimerentur, reliqui ob timorem propius adire tardarentur.

XLIV. Quibus rebus accidit ut pauci milites patresque familiæ, qui aut gratia, aut misericordia valerent, aut naves adnare possent, recepti, in Siciliam incolumes pervenirent: reliquæ copiæ, missis ad Varum noctu legatorum numero centurionibus, sese ei dediderunt: quorum cohortes militum postero die ante oppidum Juba conspicatus, suam esse prædicans prædam, magnam partem eorum interfici jussit; paucos electos in regnum remisit. Quum Va-

Venientium. Sic Oud. e codd. Vulgo *venientem* vel *venientum.*

Lenunculi. Nonius Marcellus XIII, 8: « lenunculus, navigium piscatorium: » qui ex Sallustii Hist. 2, affert: « per noctem in lenunculo piscari. » In glossis scribitur *lemunculus*, quod putes a *lembunculus*, ortum, quo Tacitus, XIV, 5, usus est. Sed etiam inscriptiones veteres *corporis lenunculariorum* mentionem fecerunt, quod vulgarem scripturam confirmat. CELLARIUS. De re omnino consentit Appianus; in paucis quædam diversitas est. Qui hic navium magistri dicuntur, ii sunt apud Appianum, II, 46, ἔμποροι, et cura servandarum reliquiarum exercitus tribuitur etiam Asinio Pollioni, qui cum paucis e prælio effugerat. M.

CAP. XLIV. *Legatorum numero.* In codd. quibusdam legitur *legatis cum cent.*, sed et B. G. V, 27, noster habet *obsidum numero*, quod non intellexere librarii. [Corn. Nepos, Epamin. c. 7: « erat enim ibi privatus numero militis. »]

Quorum cohortes militum. Leid. 1, *quarum cohortium milites*, non male.

Interfici jussit. In mœnibus eos disposuit, et ita expositos spectaculo telis configi jussit. Appian. II, 46, p. 456. — Propter operam a Juba strenue navatam, Pompeiana factio Jubam regem appellandum esse de-

rus suam fidem ab eo lædi quereretur, neque resistere auderet; ipse equo in oppidum vectus, prosequentibus compluribus senatoribus, quo in numero erat Ser. Sulpicius et Licinius Damasippus, paucis diebus, quæ fieri vellet Uticæ, constituit atque imperavit, diebus æque post paucis se in regnum cum omnibus copiis recepit.

crevit; Cæsariana vero factio Bocchum et Bogudem, hostes Pompeii, simili honore ornavit. Dio Cass. XLI, 42. M.

Diebus æque post paucis. Sic restituit e codd. et edd. vet. Oud. Sic non opus erit cum Jurinio delere prius *paucis diebus.*

C. JULII CÆSARIS

COMMENTARII

DE BELLO CIVILI.

LIBER TERTIUS.

ARGUMENTUM.

Cap. I. Cæsar dictator res urbanas ordinat.—II. Consul Brundisium abit. — III—V. Pompeius ex oriente magnam vim colligit.—VI-VIII. Cæsar in Græciam, parte classis amissa, trajicit, Bibulo incassum obstante. — IX. M. Octavius, Pompeii legatus, frustra Salonas oppugnat. — X. Cæsar pacem tentat.—XI-XIII. Captis Orico et Apollonia, ad Apsum castra ponit. Dyrrhachium Pompeius occupat. — XIV, XV. Bibulus mari portibusque Cæsarem; hic illum terra prohibet. — XVI-XIX. Bibulus in classe moritur. Labienus, ad Pompeium transfuga, nisi Cæsaris capite relato, componi pacem posse negat. — XX-XXII. In Italia Cœlii et Milonis motus horum cæde sedantur. — XXIII, XXIV. Libo, Pompeii legatus, Brundisinum portum frustra obsidet. — XXV-XXX. Reliquæ Cæsaris legiones ægre ab Antonio transvehuntur. — XXXI-XXXIII. Scipio, detrimentia circa Amanum acceptis, ad Pompeium adducit exercitum, quem largitionibus, et rapinis, et vexatione Græcorum in officio tenet. Ephesinas pecunias ægre servat Cæsar. — XXXIV, XXXV. Cassium in Thessaliam, Calvisium in Ætoliam, Domitium in Macedoniam mittit. — XXXVI-XXXVIII. Huic oppositus Scipio male rem gerit. — XXXIX, XL. Pompeii filius Oricum et Lissum tentat. — XLI-LI. Cæsar Pompeium ad Dyrrhachium obsidet; uterque magnam bellandi scientiam prodit. — LII-LVI. Pluribus præliis Pompeio devicto, Cæsar per Fufium Ætoliam, Acarnaniam, Bœotiam occupat, Achaiæ inhiat, quam Rutilius Lupus tuetur. — LVII, LVIII. Cæsar denuo cum Scipione de pace agit, frustra. Pabuli inopia Pompeium premit. — LIX-LXXI. Ad hunc Allo-

broges duo fratres, relicto Cæsare, transeunt, ejus consilia Pompeio produnt, qui duplici clade Cæsarem ad Dyrrhachium afficit. Labienus captivos trucidari jubet. — LXXII. Fiducia magna Pompeianis accedit. — LXXIII-LXXXI. Fugiens Cæsar cum Domitio conjunctus, Thessaliam occupat. — LXXXII, LXXXIII. Sequitur Pompeius. Victoriæ quasi certi Pompeiani de præmiis et honoribus et de persequendis inimicitiis agunt. — LXXXIV-LXXXIX. Prælium utrinque paratur. — XC-C. Pugna ad Pharsalum, Pompeio fatalis. Castra ejus, luxu plena, a Cæsare capta. Domitius cæsus. Pompeius fuga elabitur. — CI. Cassius in Sicilia Cæsaris classem incendit. — CII. Fugientem Pompeium persequitur Cæsar. — CIII, CIV. Iste in Ægyptum se recipit, ubi ab Achilla, regio præfecto, et Septimio tribuno militum interficitur. — CV. Cæsar Ephesiæ pecuniæ, a T. Ampio spoliandæ, iterum auxilium affert. Portenta victoriæ nuntia. — CVI-CVIII. Cæsar Alexandriam venit, de Pompeii nece cognoscit, controversias Ptolemæi et Cleopatræ dirimere parat. — CIX. Excitatur ab Achilla tumultus. Is Dioscoridem et Serapionem regis legatos interfici jubet. Rege potitur Cæsar. — CX-CXII. Achillas Cæsarem adoritur. Fit pugna ad portum. Cæsar naves incendit, ad Pharum milites exponit; pugnatur in urbe. Filia minor Ptolemæi ad Achillam transit e regia, oritur inter eos de principatu controversia. Pothinus, regni procurator, in parte Cæsaris, clam cum Achilla agit, et a Cæsare interficitur. Hæc initia belli Alexandrini.

I. Dictatore habente comitia Cæsare, consules creantur Julius Cæsar et P. Servilius: is enim erat annus, quo per leges ei consulem fieri liceret. His rebus confectis, quum fides tota Italia esset angustior, neque creditæ pecu-

Cap. I. *Dictatore... Cæsare.* Redit narratio ad II, 21, 22. M.

J. Cæsar et P. Servilius. Consulatu hoc functi sunt anno p. U. C. 706. Sed Pompeiana factio, Thessalonicæ congregata, quum hos consules non agnosceret, Lentulum et Marcellum, superioris anni consules, habuit loco et numero consulum, sed eos proconsules appellavit. Dio Cass. XLI, 43. M. [App. II, 47; Lucan. Pharsal. V, 382.]

P. Servilius. Isauricus, Isaurii filius.

Annus, quo... liceret. Annus decimus a primo consulatu. Liv. VII, 42. Cellarius. Veterem hanc legem repetiit, et denuo sanxit Sylla, auctore Appiano, Civil. I, 100, p. 413, [infensus nempe Mario qui septies consul fuerat.] M. Heiusius volebat *consuli*, invitis codd. Utrumque dicitur.

[*Fides... angustior.* Cic. de Offic. I, 7: « Ex quo credamus quia fiat quod dictum est, appellatam esse fidem. » Idem pro leg. Manil. c. 7: « scimus Romæ, solutione im-

niæ solverentur, constituit ut arbitri darentur; per eos fierent æstimationes possessionum et rerum, quanti quæque illarum ante bellum fuissent, atque eæ creditoribus traderentur. Hoc et ad timorem novarum tabularum tollendum minuendumque, qui fere bella et civiles dissensiones sequi consuevit, et ad debitorum tuendam existimationem, esse aptissimum existimavit. Item, prætoribus tribunisque plebis rogationes ad populum ferentibus, nonnullos, ambitus Pompeia lege damnatos illis temporibus, quibus in urbe præsidia legionum Pompeius habuerat, (quæ judicia, aliis

pedita, fidem concidisse. » Gallice, *crédit.*]

Constituit... aptissimum existimavit. Sueton. Jul. c. 42; Plutarch. Cæs. c. 37; Dio Cass. XLI, 37, 38; Appian. II, 48, pag. 458. [*Quanti quæque illarum.* Nam si pretium præsens conatitutum esset, ea erat Iunc temporis pecuniæ inopia, ut debitorea æs alienum solvere non potuissent, etiamsi ipsæ eorum possessiones sub hasta venissent. Ergo pro data ab arbitris rerum et possessionum æslimatione, debitor ære alieno sd tempus solvebatur. *A.*] De Iurbis inde enatis cf. infra, c. 20. M. De lege Cæsaria v. et Tacit. Ann. VI, 16. Aliam tum legem Iulisse refert Dio, l. XLII, p. 159, ne quis in auro vel argento plus quam LX HS. possiderel. *Tabulæ novæ*, seu novæ rationes pecuniarum debitarum et creditarum (*neue Rechnungs oder Schulbücher*) lege conficiebantur, si quando fides publica (*der Credit*) laboraret; remittebatur enim lege debitoribus aliquid, ut omnes in civitate debitores minorem summam, quam quantam mutuo sumpserant, in libros rationum novos referrent, minusque solverent. [Quod foret Gallice *banqueroute de* 25, 50, %.] Dicuntur Gr. χρεῶν ἀποκοπαὶ et σεισάχθεια. Quum ergo Cæsar id nunc fieri nollet (Appian. Civ. II, 48, p. 458); non legem ea de re tulit, sed arbitros constituit, qui, æstimatione facta, ex æquo et bono de debitis creditisque atatuerent. Sed Cœlius legem de hac re tulil. B. C. III, 21.

Fuissent. Alii *fuisset.*

[*Rogationes.* Eæ ferri dicebantur quum rogabat aliquis populum ut aliquam legem ferret. *Rogare* igitur est proponere. *A.* Prudentiam et calliditatem Cæsaris, qui per tribunos a populo sua vota impleri curat nemo non sentit. B.]

[*Ambitus* dicitur, quum quis magistratus impensius, vel aliis, quam fas est, artibus petit, et ad se trahere nititur. Huic ambitioni sæpe obviam itum est, sed præsertim lege Pompeia, anno U. C. 701. *A.*]

Pompeia lege. Dio Cass. XL, 52. CELLARIUS.

Præsidia legionum. In urbe. Cicero pro Mil. c. 1, et Asconius in argumento Milonianæ. M.

Quæ judicia... perfecta. Et hæc lucem capiunt ex Asconiano illo argumento. Testes per triduum auditi

audientibus judicibus, aliis sententiam ferentibus, singulis diebus erant perfecta,) in integrum restituit, qui se illi initio civilis belli obtulerant, si sua opera in bello uti vellet, proinde æstimans ac si usus esset, quoniam sui fecissent potestatem: statuerat enim hos prius judicio populi debere restitui, quam suo beneficio videri receptos, ne aut ingratus in referenda gratia, aut arrogans in præripiendo populi beneficio videretur.

II. His rebus, et feriis latinis comitiisque omnibus perficiendis, undecim dies tribuit, dictaturaque se abdicat, et ab urbe proficiscitur, Brundisiumque pervenit. Eo legiones

sunt; quarto die omnes jussi sunt adesse in diem posterum. Tum accusator et reus verba fecerunt, eodemque die sententia pronuntiata est. Erit ergo *audire* hoc loco, testes audire, omnemque causam cognoscere. Fieri enim potuit ut, qui non interfuissent superioribus diebus, aut semel saltem affuissent, hi deinde cum cæteris suffragarentur. Vid. Ciacconius ad h. l. qui post *audientibus* addi voluit *testes*. M. [Hanc explicationem Romanis moribus accommodatiorem judico explicatione ea quam proposuit *Ach.*: nempe duo fuisse genera judicum: alii qui rationes a diversis partibus allatas audirent, et de facto pronuntiarent, ut apud nos *les jurés*; alii qui de pœna facti reis et convictis constituenda judicarent. B.]

In integrum restituit, excepto Milone. Appianus l. c. M.

Proinde... ac. Et *proinde ac*, et *perinde ac*, eodem sensu dicitur. M. Codd. utrumque habent. Nepos, Lys. 1, et Alcib. 6, habet etiam *proinde ac*. Item Cic. Tusc. v, 2; Plaut. Trin. III, 2, 33.

Ingratus erga populum, a quo consul creatus fuerat. M. Sed *ingratus in referenda gratia* est modus loquendi insolens, pro quo Bentleius legi jubet *cessator in ref. gratia*. Ea voce utitur Cic. ad Q. fr. III, 6. Jurinius dabat *indiligens*. [Malo intelligere ingratus erga eos qui in ipsum beneficia contulerant, et arrogans erga populum. B.]

In præripiendo. Sic codd. vetustissimi. Alii et edd. vet. *præcipiendo*, i. e. *præoccupando*. Sic et c. 31, et supra VIII, 51, h. l. nimia cupiditas exprimi debuit.

Cap. II. *Feriis latinis*. De his Dio, XLVI, 4. [Vid. Cic. II de Leg. c. 12; Lucan. v, 400.]

Comitiisque omnibus, quibus quum magistratus urbanos, Dio Cass. XLI, 36, tum proconsules et prætores, Appian. p. 457, creavit. M. Suuarbitratu.

Undecim dies, ex quo dictaturam susceperat. M.

Ab urbe proficiscitur, mense Decembri anni p. U. C. 705, non exspectatis calendis Januariis, quibus consulatum rite auspicaretur. Sic

duodecim et equitatum omnem venire jusserat; sed tantum navium reperit, ut anguste quindecim millia legionariorum militum, quingentos equites transportare possent. Hoc unum, [inopia navium], Cæsari ad conficiendi belli celeritatem defuit. Atque eæ ipsæ copiæ hoc infrequentiores imponuntur, quod multi Gallicis tot bellis defecerant, longumque iter ex Hispania magnum numerum deminuerat, et gravis autumnus in Apulia circumque Brundisium, ex saluberrimis Galliæ et Hispaniæ regionibus, omnem exercitum valetudine tentaverat.

III. Pompeius, annuum spatium ad comparandas copias nactus, quod vacuum a bello atque ab hoste otiosum fuerat, magnam ex Asia Cycladibusque insulis, Corcyra, Athenis, Ponto, Bithynia, Syria, Cilicia, Phœnice et Ægypto

Appian. l. c. Infra vero, c. 6, Cæsar dicitur pridie nonas Januarias jam Brundisii fuisse, et inde solvisse. De his tamen recte intelligendis monuit Usserius in Annal. ad annum Mundi 3956, Januarium illum respondere *Octobri* Juliano, e vitiosa tum ratione anni Romani: inde non esse mirum, cur infra demum, c. 9, hiems appropinquasse dicatur. M.

Tantum navium; i. e. tam parum. Sic et VI, 35. Mox rectius *transportari* Jurinius.

Quindecim millia legionariorum militum. Sic codd. omnes et edd. vet. Contra Scal. dedit XX *millia*, quod vulgo receptum, quia magis conveniat cum VII legionibus, de quibus c. 6. Sed Cæsar ipse copias eas infrequentiores fuisse docet.

Quingentos equites. Hic contra codd. vulg. inseritur *et*. Scaliger, secutus Ciacconium, dedit *DC*, invitis codd. ex relatione Appiani II, 54 et Plutarchi c. 37.

Inopia navium. Verba hæc videntur ab aliena manu assuta, ut plures jam monuerunt. M. Delenda videntur. Uncinis inclusi.

Atque eæ ipsæ copiæ... Hæ copiæ, etsi vix capi poterant a navibus, tamen erant multo infrequentiores, s. pauciores, quam numerus earum fuisset, nisi morbis aliisque incommodis deminutus esset. — Plutarch., in Cæs. c. 37, refert milites, confectos labore vulneribusque, ægerrime tulisse quod nondum quies ipsis indulgeretur a Cæsare, ideoque lente convenisse Brundisium : sed ubi intellexissent Cæsarem jam solvisse, verecundia plenos unum illud optasse, ut cum mox sequi possent. M.

Ex saluberrimis ... regionibus, post commorationem in saluberrimis regionibus. M.

CAP. III. *Annuum spatium* ab eo inde tempore, quo Cæsar e Gallia in Italiam cum exercitu venerat. Vid. init. libri primi. M.

classem coegerat; magnam omnibus locis ædificandam curaverat; magnam imperatam Asiæ, Syriæ, regibusque omnibus et dynastis, et tetrarchis, et liberis Achaiæ populis pecuniam exegerat; magnam societates earum provinciarum, quas ipse obtinebat, sibi numerare coegerat.

IV. Legiones effecerat civium Romanorum novem; quinque ex Italia quas traduxerat, unam ex Sicilia veteranam, quam, factam ex duabus, gemellam appellabat; unam ex Creta et Macedonia, ex veteranis militibus, qui, dimissi a superioribus imperatoribus, in iis provinciis consederant; duas ex Asia, quas Lentulus consul conscribendas curaverat. Præterea magnum numerum ex Thessalia, Bœotia, Achaia Epiroque, supplementi nomine, in legiones distribuerat. His Antonianos milites admiscuerat. Præter has exspectabat cum Scipione ex Syria legiones duas; sagittarios ex Creta, Lacedæmone, Ponto atque Syria, reliquisque civitatibus, tria millia numero habebat; funditorum cohortes sexcenarias duas;

Societates publicanorum. HOTOMANNUS; [mercatorum quoque et aliorum qui publico aliquo munere fungebantur. Cæterum notandum est quo verborum fastu Pompeianas opes Cæsar explicet; notanda quoque vocis *magnam* multiplex iteratio, qua res jam maximas augere adhuc et amplificare velle videtur. *Achaintre.*]

CAP. IV. *Sicilia*. Ciaccon. legendum putat *Cilicia*, collato cum c. 88. Sed ibi sermo de Ciliciensi legione adducta a Scipione. V. Lucan. VII, 222. Hic de legione, quam Cato duxerat e Sicilia.

Lentulus consul, h. e. superiore anno, quo consul fuerat. Videatur ad cap. 1. Verbum *consul* fortasse in quibusdam edd. omissum est, quia putarunt de hoc anno agi, quo Cæsar et Servilius consules fuerunt. Sed de superiore anno sermo est. MORUS.

Antonianos milites. Cf. cap. 10 et 67. Sueton. in Jul. cap. 36, inter clades, quas legati Cæsaris acceperunt, refert, C. Antonium in Illyrico (ad Corcyram, cf. c. 10) in adversariorum devenisse potestatem. Narravit Dio Cass. XLI, 40, ubi vid. Fabricius. Orosius, VI, 15: « Antonius, quum se Octavio cum quindecim cohortibus dedidisset, omnes ad Pompeium deducti sunt. » Conf. Ciacconius ad libr. secundum extr. MOR.

Sagittarios; alii *sagittariorum*. Sed et Livius, XXXV, 20, « pedites XV millia, » ubi tamen Gronov. mavult *peditum*. Cf. et Perizon. ad Sanct. Min. IV, 8.

Cohortes sexcenarias duas. Cohors sexcenaria est, quæ constat sex-

equitum septem millia, ex quibus sexcentos Gallos Dejotarus adduxerat, quingentos Ariobarzanes ex Cappadocia, ad eumdem numerum Cotys ex Thracia dederat, et Sadalam filium miserat. Ex Macedonia ducenti erant, quibus Rhascypolis præerat, excellenti virtute: quingentos ex Gabinianis Alexandria, Gallos Germanosque, quos ibi A. Gabinius præsidii causa apud regem Ptolemæum reliquerat, Pompeius filius cum classe adduxerat; octingentos, quos ex servis suis pastorumque suorum coegerat: trecentos Tarcondarius Castor et Donilaus ex Gallogræcia dederant. Horum alter una venerat, alter filium miserat. Ducenti ex Syria a Comageno Antiocho, cui magna

centis. Sic explicavit et restitnit locum ope codicnm bonorum Oud. quum vulgo ederetur: *funditorum cohortes sex, mercenarias duas.* Idem contnlit *cohortes quadragenarias, quinquagenarias*, quæ eodem sensu dicuntur. M. In codd. legebatur *VI cenarias*, quod non intelligebant librarii. Conf. Drakenb. ad Liv. VII, 7.

Equitum. Addebatur bic *delectorum* ab iis, qui præcedentia non capiebant.

[*Gallos.* Galatas sen Gallogræcos intelligit quibns præerat Dejotarus. Eorum regionem Γαλατίαν τὴν ἑώαν vocat Appian. Bel. civ. II, p. 458, et incolas Γαλάτας τοὺς ἑώους, p. 472. Δηιόταρος μὲν, inquit, τετράρχης τῶν Γαλατῶν τῶν ἑώων, Ἀριαράθης δὲ Καππαδόκων βασιλεὺς, qnem noster Ariobarzanem nominat. DAV.]

Quingentos Ariobarzanes. Cf. Appian. II, 71.

Cotys. Sic codd. et NN. Alii *Cotus.* Cf. c. 36.

Sadalam. Legebatur *Sasalem* vel *Susalam.* Restituit Ciaccon. e Lucano, V, 54, *Sadalem.* Oud. cum Heinsio e codd. *Sadalam.*

Rhascypolis. Sic codd. hic et apud Lucan. l. c. In NN. dicitur Ῥασκούπορις.

Gabinius Ptolemæum in regnum Ægypti reduxerat, ejecto Archelao, quem sibi regem asciverant. Liv. epit. 105; Dio Cass. XXXIX, 55 sqq. DAVIS.

Quos ex servis ... Fortasse cum Lipsio in analect. ad dialogos de milit. Rom. ad L. I. Dial. 2, legi poterit: « qnos ex servitiis pastoribusque suorum coegerat. » Conf. I, 24: « Pompeius servos pastoresque armat, atque bis equos attribnit. » M. Forsan *pastores* hic snnt pecoris magistri, quibus ministrabant *servi* viliores.

Tarcondarius Castor. Male hæc nomina sejnnguntur commate. Apud Strab. l. XII, p. 568, est « Castor Saocondarius » Dejotari gener. « Tarcondimotum » dedit Florus II, 5. V. et Cic. ad Div. XV, 1.

Comageno Antiocho; quem Pompeius extremæ sub Tauro Syriæ,

præmia Pompeius tribuit, missi erant; in his plerique hippotoxotæ. Huc Dardanos, Bessos, partim mercenarios, partim imperio aut gratia comparatos, item Macedonas, Thessalos ac reliquarum gentium et civitatum adjecerat, atque eum, quem supra demonstravimus, numerum expleverat.

V. Frumenti vim maximam ex Thessalia, Asia, Ægypto, Creta, Cyrenis reliquisque regionibus comparaverat: hiemare Dyrrhachii, Apolloniæ omnibusque oppidis maritimis constituerat, ut mare Cæsarem transire prohiberet: ejusque rei causa omni ora maritima classem disposuerat. Præerat Ægyptiis navibus Pompeius filius; Asiaticis D. Lælius et C. Triarius; Syriacis C. Cassius; Rhodiis C. Marcellus cum C. Coponio; Liburnicæ atque Achaicæ classi Scribonius Libo et M. Octavius: toti tamen officio maritimo M. Bibulus præpositus cuncta administrabat: ad hunc summa imperii respiciebat.

VI. Cæsar, ut Brundisium venit, concionatus apud milites: « quoniam prope ad finem laborum ac periculorum esset perventum, æquo animo mancipia atque impedimenta in Italia relinquerent; ipsi expediti naves conscenderent, quo major numerus militum posset imponi; omniaque ex victoria et ex sua liberalitate sperarent: » conclamantibus omnibus, « imperaret quod vellet; quodcumque imperavisset, se æquo animo esse facturos; » pridie nonas Januarias

quæ Comagene dicitur, præposuerat. Cic. ad Div. xv, 1. CELLARIUS.

Hippotoxotæ. Curt. v, 4, *sagittarios equites* vocat.

Dardanos; populus Mœsiæ superioris, Illyricum et Macedoniam versus: *Bessos*, Thraciæ, in Hæmo monte. CELL.

Quem supra demonstravimus. An septem millia? M. V. Plut. Pomp. c. 64.

CAP. V. *Ejusque rei*. Sic codd. et edd. vet. Vulgo *ejus*.

Cum C. Coponio. Cic. de Div. 1, 32, et epistola Pompeii in Ciceronianis ad Atticum VIII, 12. Hæc Ciacconius indicarat, et vulgo in Cæsaris loco male legi *cum Pomponio* monuerat. M. Cf. c. 26.

Liburnicæ...classi. Liburnia, Dalmatiæ vicina. — Hic Libo et Octavius Antonium, de quo c. 4, vicerunt. — Copias Pompeii recensuit etiam Appianus, Civ. II, 49, p. 458; Plutarch. Pompei. c. 64. M.

naves solvit, impositis, ut supra demonstratum est, legionibus septem. Postridie terram attigit. Cerauniorum saxa inter et alia loca periculosa quietam nactus stationem, et portus omnes timens, quos teneri ab adversariis arbitrabatur, ad eum locum, qui appellatur Palæste, omnibus navibus ad unam incolumibus, milites exposuit.

VII. Erat Orici Lucretius Vespillo et Minucius Rufus cum Asiaticis navibus duodeviginti, quibus, jussu D. Lælii,

Cap. VI. *Ut supra demonstratum est*, c. 2. In bonis codd. *impositæ legiones* pro *impositis legionibus* legitur, quod ferri potest, si post *solvit* punctum ponatur, et comma hoc, *impositæ... septem*, ut per se positum accipiatur. M.

Septem. Mallet Oud. *quinque*. Sic enim Appian. II, 54, et Plut. c. 37. Sed contra codd. Nil mutat.

Cerauniorum. Sic Victorius Var. lect. XIII, 1, legendum esse vidit, pro *Græcorum, Germaniorum, Germiniorum*, quæ in codd. et edd. ant. exstant. Probaverunt Cellarius, Davisius, qui diligenter rem illustravit, et Oudendorpius: et loquitur ipsa res, quia in littore Epiri, ubi Cæsar appulit, montes Ceraunii seu Acroceraunia fuerunt: et Appian. II, 54, p. 461, cum Dione Cass. XLI, 44, et Lucano V, 457, diserte Ceraunios montes nominant, ad quos ventorum vi Cæsar sit illo tempore delatus. Probo deinde Davisianam distinctionem: *Postridie terram attigit. Cerauniorum saxa inter...* M. Bene. Sic restitui. Cf. Appian. l. c. Vulgo punctum ponebatur post *Cerauniorum*. Verba *et alia loca periculosa* deleri vult *Rutgers*, V. L. IV, 5.

Quietam nactus stationem; inepte satis. Legere malim *inquietam*.

Quos teneri; alii *quod*.

Palæste. Pharsalia. Sic codd. omnes. Post Aldum *Pharsalus* editum est, monente Oud. Sed quum Pharsalus fuerit mediterranea urbs Thessaliæ, ut constat, non potuit Cæsar ad Pharsalum milites exponere. Est ergo hæc lectio falsa. Jam multi interpretes proferunt annotationem Pauli Marsi ad Ovid. Fast. IV, 236, ubi dicit se in antiquo Cæsaris codice reperisse *Palæste* pro *Pharsalia*. Ergo, etsi nullo alio loco *Palæste*, urbs Epiri, commemoratur, tamen sumunt fuisse in Epiro urbem *Palæste*. Firmant hanc opinionem loco Lucani, IV, 460, ubi, de hac ipsa navigatione loquens, classem Cæsaris dicit: « Palestinas uncis confixisse harenas. » Fit ergo hæc sententia si non certa, at verisimilis, *Palæste* sive *Paleste* hic legendum esse. Multa in hanc sententiam collegisse Palmerium (Græc. ant. II, 2, p. 239), jam Cellarius monuerat. Cæterum cf. Intt. ad Lucan. d. l. M. Sequor Cellarium. Vel ex solo Lucano res est manifesta.

Cap. VII. *Erat*. Sic codd. Ita et C. 1, 2: « Intercedit Antonius et Cassius. »

Lucretius Vespillo. Inter majores hujus *Q. Lucretius Vespillo* in NN. famil. Vaillantii.

præerant; M. Bibulus cum navibus CX Corcyræ. Sed neque illi, sibi confisi, ex portu prodire sunt ausi, quum Cæsar omnino duodecim naves longas præsidio duxisset, in quibus erant constratæ quatuor: neque Bibulus, impeditis navibus, dispersisque remigibus, satis mature occurrit, quod prius ad continentem visus est Cæsar, quam de ejus adventu fama omnino in eas regiones perferretur.

VIII. Expositis militibus, naves eadem nocte Brundisium a Cæsare remittuntur, ut reliquæ legiones equitatusque transportari possent. Huic officio præpositus erat Fufius Calenus, legatus, qui celeritatem in transportandis legionibus adhiberet. Sed serius a terra provectæ naves, neque usæ nocturna aura, in redeundo offenderunt. Bibulus enim, Corcyræ certior factus de adventu Cæsaris, sperans alicui se parti onustarum navium occurrere posse, inanibus occurrit, et, nactus circiter triginta, in eas indiligentiæ suæ ac doloris iracundia erupit, omnesque incendit; eodemque igne nautas dominosque navium interfecit, magnitudine pœnæ reliquos deterrere sperans. Hoc confecto negotio, a Salonis ad Orici portum stationes littoraque omnia longe

Sed neque. Alii *sed nequaquam.*

Sibi confisi. Oud. censet, *non* ἀπὸ κοινοῦ repetendum. Id mihi non videtur necesse. Sensus: *Neque sunt sibi satis confisi, ut prodirent.*

Constratæ quatuor. Alii *constructæ.* Ex *IIII*, *quatuor*, factum est a librariis *illi*, quod legitur in edd. vet. Sic paulo aute pro *illi* legebatur *quatuor*, ortum ex eodem errore. [Constratæ sunt naves quæ catastromata habent; opponuntur naves apertæ.]

Neque Bibulus. Hoc *neque* vulgo omissum in codicibus revocavit Kohlius.

Cap. VIII. *Fufius.* Cf. C. I, 87. Vulgo *Fusius.*

[*Offenderunt.* Magnum detrimentum acceperunt. *A.*]

Indiligentiæ. Sic Ursini codex: et est necessario sic legendum: nam Bibulus fuit indiligens, quia, ut est c. 7, non satis mature occurrit Cæsari, et Dio Cass. XLI, 44, dicit, Καῖσαρ, λαθὼν τὸν Βίβουλον, ἐπεραιώθη. Cæteri codd. habent *diligentiæ.* M. In refingendo hoc loco quidam ineptiunt. V. Oudendorpius. [Rutgers. emend. IV, 5, ex nota iracundia et ferocia gentis Calpurniæ conjecerat *bili gentis* pro *diligentia.* Merus ingenii lusus. B.]

Iracundia. Leg. *iracundiam;* ut Faerno et Davisio placuit. M. *Iracundia* auferendi casu ponitur.

lateque classibus occupavit : custodiisque diligentius dispositis, ipse gravissima hieme in navibus excubabat, neque ullum laborem aut munus despiciens, neque subsidium exspectans, si in Cæsaris complexum venire posset.

IX. Discessu Liburnarum ex Illyrico, M. Octavius cum iis, quas habebat, navibus Salonis pervenit. Ibi concitatis Dalmatis reliquisque barbaris, Issam a Cæsaris amicitia avertit : conventum Salonis quum neque pollicitationibus, neque denuntiatione periculi, permovere posset, oppidum oppugnare instituit : est autem oppidum et loci natura et colle munitum : sed celeriter cives Romani, ligneis effec-

Custodiisque. Tollendum est *que*, et comma hoc cum *occupavit* jungendum : deinde legendum *excubans*, quod omnes codd. præter unum habent. M.

Excubabat. Vulgata hæc lectio est. Ast codd. habent *excubans*. Id Marcl. p. 270, restituendum putat legendumque in præced. *custodiasque dil. disposuit*. Parum interest.

Neque ullum...posset. Sensus est perspicuus, Bibulum durissima quavis conditione uti velle, si modo confligere cum Cæsare possit. Si Cæsar scripsit, ut libri antiqui exhibent, *in complexum Cæsaris venire*, pro, prælio confligere, dixit ad imitationem sermonis Græci, *συμπλέκεσθαι τινι*. Sed mirum fuerit, Cæsarem hoc novo Romanis Græcismo usum esse. In duobus codd. est *conspectum*; non male. Mox legitur in codd. vilioribus : *veniret. Sed post discessum*; in melioribus : *venire posset. Discessu*. M. Marcland. *Cæsaris* positum esse vult pro *Cæsarianorum*, ut c. 92. Ex sq. *posset* ortum est id *sed post*. Quod attinet ad *subsidium*, Bibulus id omnino exspectasse videtur, saltem ei mox Libo se conjunxit. V. c. 15. Conjecturas doctorum de h. l. emendando dat Oud.

Cap. IX. *Discessu Liburnarum*. De classe Liburnica vid. c. 5. Sed quando et quorsum discesserunt? Existimant quidam interpretes, Antonianos captos (vid. ad cap. 4) his navibus ad Pompeium deductos esse per Libonem : itaque Octavium cum reliquis navibus nunc Salonas venisse. M. [Quidam existimant totum hoc caput, quod nullo modo cum aliis congruere videtur, ab aliquo loco fuisse transpositum, nam temporis superioris historia narratur, rerum quæ gesta sint ante adventum Cæsaris.]

Salonis. Scal. male *Salonas*, quod et alii temere secuti. [Et ipse Oberl.]

Et colle; quasi *et inprimis colle*. Sic II, 1 : « loci natura et valle. » vel est ἓν διὰ δυοῖν. Jurinius hæc parum cohærere judicat, et pro *munitum* legi jubet *infirmum*. Forsan addendum *parum*, vel *non satis munitum*.

Sed celeriter...et, quum. Clarkius rectius fore judicat, si legatur, *et celeriter...sed, quum*.

tis turribus, iis sese munierunt, et, quum essent infirmi ad resistendum propter paucitatem hominum, crebris confecti vulneribus, ad extremum auxilium descenderunt, servosque omnes puberes liberaverunt, et, præsectis omnium mulierum crinibus, tormenta effecerunt. Quorum cognita sententia, Octavius quinis castris oppidum circumdedit, atque uno tempore obsidione et oppugnationibus eos premere cœpit. Illi omnia perpeti parati, maxime a re frumentaria laborabant. Quare, missis ad Cæsarem legatis, auxilium ab eo petebant: reliqua, ut poterant, per se incommoda sustinebant: et, longo interposito spatio, quum diuturnitas oppugnationis negligentiores Octavianos effecisset, nacti occasionem meridiani temporis, discessu eorum, pueris mulieribusque in muro dispositis, ne quid quotidianæ consuetudinis desideraretur, ipsi, manu facta, cum iis, quos nuper manumissos liberaverant, in proxima Octavii castra irruperunt. His expugnatis, eodem impetu altera sunt adorti, inde tertia et quarta, et deinceps reliqua: omnibusque eos castris expulerunt, et, magno numero interfecto, reliquos atque ipsum Octavium in naves confugere coegerunt.

Servosque etc. [Libertate donarunt; quod factitabant, quoties ad arma illos vocarent, quibus aliter militare non licebat. D.] Exemplum simile apud Florum, II, 6; et Plut. in Cat. min. c. 65; et Appian. Pun. 93.

Præsectis...crinibus. Et hoc in obsidione Capitolii factum, teste Vegetio, IV, 9. Alia exempla dant Florus, II, 15; Appian. l. c.; Capitolin. in Maximo et Balbo, c. 16. [Vid. quoque C. Ctesibium qui in libro de machinis bellicis hanc rationem conficiendorum funium docet, quos Græci *tonos* appellant; et Vitruv. X, 16.]

Tormenta, funes. Vid. ad B. G. VII, 22. M.

Quare missis. In codd. et edd. vet. male legitur *qui remissis*.

Meridiani temporis. Media nocte habet Dio, XLII, 11.

Manumissos, codd. recentiores: *maximi*, codd. optimi: *maxime*, codex unus. Oudendorpius ergo *nuper maxime* conjungit, ut sit, nuperrime. Sed quidni etiam codd. recentiores veram lectionem habeant? [*Nuper maxime* recepit *Achaintre.*]

Reliqua, i. e. *quinta.* Nec opus cum Rubenio in Electis, II, 7, supra pro *quinis* legere *quindenis*.

Hic fuit oppugnationis exitus. Jamque hiems appropinquabat, et, tantis detrimentis acceptis, Octavius, desperata oppugnatione oppidi, Dyrrhachium sese ad Pompeium recepit.

X. Demonstravimus L. Vibullium Rufum, Pompeii præfectum, bis in potestatem pervenisse Cæsaris, atque ab eo esse dimissum, semel ad Corfinium, iterum in Hispania. Hunc pro suis beneficiis Cæsar idoneum judicaverat, quem cum mandatis ad Cn. Pompeium mitteret; eumdemque apud Cn. Pompeium auctoritatem habere intelligebat: Erat autem hæc summa mandatorum, « debere utrumque pertinaciæ finem facere, et ab armis discedere, neque amplius fortunam periclitari : satis esse magna utrinque incommoda accepta, quæ pro disciplina et præceptis habere possent, ut reliquos casus timerent. Illum Italia expulsum, amissa Sicilia, et Sardinia, duabusque Hispaniis, et cohortibus in Italia atque Hispania civium Romanorum centum atque triginta; se morte Curionis et detrimento Africani exercitus tanto, militumque deditione ad Corcyram. Proin-

Hiems appropinquabat. Vid. ad c. 2, ex Usserii annalibus prolata, quæ h. l. etiam Davisius probavit. M. Scil. fastos demum biennio post reformavit Cæsar. V. Suet. Jul. 40; Censorin. de Die nat. c. 20.

Acceptis. Sic Scalig. e cod. Ursini. Alii *receptis*.

Cap. X. *Vibullium Rufum*. Conf. 1, 34. M.

Ad Cn. Pompeium mitteret. Attigit Plutarch. in Pomp. c. 65, ubi Vibullius corrupte scribitur 'Ιόβιος. Fortasse Ῥοῦφον. M. Xylander ibi reposuit Οὐιβίλλιον.

Italia. Alii *ab Italia*.

Se morte Curionis ... documento. Male Jurinius habet illud *tanto*, quum ad summum id detrimentum fuerit viginti cohortium. Tum pronomen *se* non habere ait, quo referatur. Transpositione mederi loco parat ita : *se morte C. et detr. Af. ex. illato et dedit. milit. ad C. quantum in bello fort. posset, jam ipsum incomm. suis satis esse doc. Proinde sibi ac RP. parcerent; hoc unum...* [Sine ulla necessitate. Omnia bene se habent.]

Deditione ad Corcyram. Vid. ad c. 4 de militibus Antonianis. Corcyram esse h. l. Corcyram nigram ad Illyricum, diversam ab altera nobiliore, e regione Epiri sita, de qua c. 16 sermo est, existimat ad h. l. Vossius. Dio Cass. XLI, 40, νησίδιόν τι dixerat, ne nomine quidem addito. M. De Corcyra nigra v. Strabo, l. VII,

de sibi ac reipublicæ parcerent; quantum in bello fortuna posset, jam ipsi incommodis suis satis essent documento. Hoc unum esse tempus de pace agendi, dum sibi uterque confideret, et pares ambo viderentur : si vero alteri paulum modo tribuisset fortuna, non esse usurum conditionibus pacis eum, qui superior videretur, neque fore æqua parte contentum, qui se omnia habiturum confideret : conditiones pacis, quoniam antea convenire non potuissent, Romæ ab senatu et a populo peti debere : interea et reipublicæ et ipsis placere oportere, si uterque in concione statim juravisset, se triduo proximo exercitum dimissurum : depositis armis auxiliisque, quibus nunc confiderent, necessario populi senatusque judicio fore utrumque contentum. Hæc quo facilius Pompeio probari possent, omnes suas terrestres urbiumque copias dimissurum. »

XI. Vibullius, his expositis a Cæsare, non minus ne-

p. 315; Mela, II, 7. [Vid. Lucan. lib. IV, vers. 404.]

Quantum. Alii *quantumque.*

Ab senatu et a populo. Sic et B. G. V, 34 : « ab duce et a fortuna. »

Et reipublicæ. Jurinius addi vult *expedire.* Nimium sedulus.

Placere. Hoc verbum puto corruptum esse h. l. M. Non video quid hic desiderari possit. [Ut verum fatear, nihil video quod aures tam delicatas jure merito possit lædere : sensus enim est, par esse ut tum senatui populoque Romano, tum Pompeio et Cæsari æquum videatur, si uterque juret se ab armis triduo discessurum. D.]

Urbiumque copias, quæ κατ' ἐξοχὴν præsidia urbica dicuntur; *terrestres,* reliquæ omnes terrestres in castris. Cf. Vossius ad c. 15. M. Jurinio non videtur verisimile Cæsarem offerre, *se omnem exercitum dimissurum.* Proinde legit audacter : *omnes suas littorum urbiumque custodias deducturum.*

Cap. XI. *His expositis a Cæsare.* Pro *a Cæsare* in omnibus MSS. est *Corcyræ*, quæ lectio ut est falsa (neque enim Corcyræ Cæsar fuit, ut ibi exponeret hæc Vibullio; neque Pompeius Corcyræ, ut ibi hæc ei Vibullius exponeret; sed in Candavia fuit), sic altera illa non est certa. Nemo desideret, si totum hoc absit. M. Codd. et edd. vet. hic habent *Bibulus his expositis Corcyræ.* Τὸ *a Cæsare* videtur esse ex Aldi conjectura. Ciaccon. hariolatur leg. *Is expositus Corcyræ* (ut eo navi pervenerit). Probat hoc Oud. si præponatur *Vibullius*, et mox pro *ideo* legatur *inde.* [Lectio codd. bene se habere potest. Cæsar enim non erat Corcyræ, sed in vicinio. Et ita Julius Celsus : « hæc cum Vibullio ad

cessarium esse existimavit, de repentino adventu Cæsaris Pompeium fieri certiorem, uti ad id consilium capere posset, antequam de mandatis agi inciperet : atque ideo, continuato et nocte et die itinere, atque mutatis ad celeritatem jumentis, ad Pompeium contendit, ut adesse Cæsarem omnibus copiis nuntiaret. Pompeius erat eo tempore in Candavia, iterque ex Macedonia in hiberna Apolloniam Dyrrhachiumque habebat. Sed re nova perturbatus, majoribus itineribus Apolloniam petere cœpit, ne Cæsar oræ maritimæ civitates occuparet. At ille, expositis militibus, eodem die Oricum proficiscitur. Quo quum venisset, L. Torquatus, qui jussu Pompeii oppido præerat, præsidiumque ibi Parthinorum habebat, conatus portis clausis oppidum defendere, quum Græcos murum ascendere, atque arma capere juberet; illi autem se contra imperium populi Romani pugnaturos esse negarent; oppidani autem etiam sua sponte Cæsarem recipere conarentur; desperatis omnibus auxiliis, portas aperuit, et se atque oppidum Cæsari dedidit, incolumisque ab eo conservatus est.

XII. Recepto Cæsar Orico, nulla interposita mora, Apolloniam proficiscitur. Ejus adventu audito, L. Staberius, qui ibi præerat, aquam comportare in arcem, atque eam munire, obsidesque ab Apolloniatibus exigere cœpit. Illi vero « daturos se negare, neque portas consuli præclusuros; neque sibi judicium sumpturos contra atque omnis

Corcyram... quum egisset. » *Ach.*]

Atque ideo. Omnes codices *atque eidem.* An, *atque idem?* MORUS.

Ut adesse Cæsarem. Otiosa hæc repetitio videtur.

Candavia, regio aspera, per quam a Dyrrhachio et Apollonia in interiorem et propriam Macedoniam iter erat. CELLARIUS. Κανδαουία, ὄρος Ἰλλυρικόν. Strabo l. VII, p. 323.

Parthinorum. Gens illyrica. CELL.

Quum Græcos...juberet. Ita Oud. e codd. restituit locum. Vulgo legebatur *Græcos...jubet; illi autem, quum se.*

Contra imperium populi Romani, contra Cæsarem, consulem, qui cum imperio erat. Cf. c. 12. M.

Etiam sua sponte. Oud. hic addidit *etiam* e codd.

Dedidit. Alii *dedit.*

Italia populusque Romanus judicavisset. » Quorum cognita voluntate, clam profugit Apollonia Staberius. Illi ad Cæsarem legatos mittunt, oppidoque recipiunt. Hos sequuntur Bullidenses, Amantiani et reliquæ finitimæ civitates, totaque Epiros, et, legatis ad Cæsarem missis, quæ imperaret, facturos pollicentur.

XIII. At Pompeius, cognitis iis rebus, quæ erant Orici atque Apolloniæ gestæ, Dyrrhachio timens, diurnis eo nocturnisque itineribus contendit. Quo simul ac Cæsar appropinquare dicebatur, tantus terror incidit ejus exercitui, quod properans noctem diei conjunxerat, neque iter intermiserat, ut pæne omnes in Epiro finitimisque regionibus signa relinquerent, complures arma projicerent, ac fugæ simile iter videretur. Sed, quum prope Dyrrhachium Pompeius constitisset, castraque metari jussisset, perterrito etiam tum exercitu, princeps Labienus procedit, juratque se eum non deserturum, eumdemque casum subiturum, quemcumque ei fortuna tribuisset. Hoc idem reliqui jurant legati : hos tribuni militum centurionesque sequuntur, atque idem omnis exercitus jurat. Cæsar, præoccupato itinere ad Dyrrhachium, finem properandi facit, castraque ad

Cap. XII. *Apollonia Staberius.* Sic Oud. e codd. et edd. vet. Vulgo erat *Apolloniates ad Cæs.* Nomen *Staberius* verum est, pro quo male *Straberius* legebatur.

Facturos pollicentur. Alii præmittunt *se.*

Cap. XIII. *Quo simul.* Sic codd. quidam, bene.

Incidit. Sic « ira incidit », Ovid. Met. VII, 523.

Ut pæne omnes...relinquerent. Nimium hoc videtur Jurinio, qui de iis intelligendum putat, qui *supplementi loco in legiones distributi* dicuntur, c. 4. Itaque legi vult *ex Epiro* vel addi *conscripti milites*, ut c. 61.

[*Fugæ simile iter.* Appianus scribit tanta lassitudine affectos fuisse Pompeianos, ut milites, oneribus suis abjectis, se clam subducerent, præsentem requiem pluris facientes, quam metum ab imminentibus hostibus. Ipse vero Pompeius ad tardandum Cæsaris iter concædes faciebat, pontes fluminum interrumpebat, commeatus incendebat. Gon.]

Labienus, Cæsaris in bello Gallico legatus, qui nuper ad Pompeium transierat. Conf. B. G. VIII, 52. M.

Præoccupato itinere ad Dyrrhachium. Sensus est verus; Pompeius

flumen Apsum ponit in finibus Apolloniatium, ut castellis vigiliisque bene meritæ civitates tutæ essent præsidio; ibique reliquarum ex Italia legionum adventum exspectare, et sub pellibus hiemare constituit. Hoc idem Pompeius fecit, et, trans flumen Apsum positis castris, eo copias omnes auxiliaque conduxit.

XIV. Calenus, legionibus equitibusque Brundisii in naves impositis, ut erat præceptum a Cæsare, quantum navium facultatem habebat, naves solvit, paulumque progressus a portu, litteras a Cæsare accipit, quibus est certior factus, portus littoraque omnia classibus adversariorum teneri. Quo cognito, se in portum recipit, navesque omnes revocat. Una ex iis, quæ perseveravit, neque imperio Caleni obtemperavit, quod erat sine militibus, privatoque consilio administrabatur, delata Oricum, atque a Bibulo expugnata est: qui de servis liberisque omnibus ad impuberes supplicium sumit, et ad unum interficit. Ita exiguo tempore magnoque casu totius exercitus salus constitit.

XV. Bibulus, ut supra demonstratum est, erat cum classe ad Oricum: et, sicuti mari portibusque Cæsarem prohibebat, ita ipse omni terra earum regionum prohibebatur: præsidiis enim dispositis omnia littora a Cæsare teneban-

enim prior venit Dyrrhachium (cf. Appian. II, p. 462): sed nullus codex habet *præoccupato*, sed vel *perfecto occ.* vel *profecto occ.* Ciaccon. existimat *præcepto itinere* Cæsarem scripsisse, et hujus interpretamentum esse *occupato*. Fortasse; saltem *præcipere* est interdum, priorem facere aliquid, ante frui et potiri re, quam potuit alter. M.

Præsidio redundat, ut jam Cellarius vidit. M. Lectio recepta bene se habet in qua refingenda nimium laborant interpretes. [*Cæsar castra posuit in finibus Apolloniatium ut bene meritæ civitates* (eas nempe quæ cis Apsum sitæ se ei tradiderant), *tutæ essent vigiliis castellisque*, nempe castris suis quasi *præsidio*.]

Cap. XIV. *Calenus*. Vid. c. 8. M.

Impositis. Sic codd. Vulgo *positis*.

Quantum navium. Davis. *quarum*. Clarkius *quantam*. Bentl. hanc parenthesin abundare existimat.

Atque a Bibulo. In aliis conjunctio deest.

Ita exiguo tempore. Alii *itaque*.

Cap. XV. *Præsidiis...tenebantur*.

tur, neque lignandi atque aquandi, neque naves ad terram religandi potestas fiebat. Erat res in magna difficultate, summisque angustiis rerum necessariarum premebantur, adeo ut cogerentur, sicuti reliquum commeatum, ita ligna atque aquam Corcyra navibus onerariis supportare: atque uno etiam tempore accidit ut, difficilioribus usi tempestatibus, ex pellibus, quibus erant tectæ naves, nocturnum excipere rorem cogerentur: quas tamen difficultates patienter atque æquo animo ferebant, neque sibi nudanda littora, et relinquendos portus existimabant. Sed quum essent, in quibus demonstravi, angustiis, ac se Libo cum Bibulo conjunxisset, loquuntur ambo ex navibus cum M'. Acilio et Statio Murco, legatis, quorum alter oppidi muris, alter præsidiis terrestribus præerat; velle se maximis de rebus cum Cæsare loqui, si sibi ejus facultas detur.

Miratur Marclandus in Explicat. vet. auct. pag. 271, quomodo Cæsar potuerit omnia littora tenere; quum, cap. 14, adversarii dicantur omnia littora tenere. Enimvero Cæsar *præsidiis* terrestribus *dispositis* tenebat littora, ne adversarii exscendere in littus possent; adversarii *classe* tenebant littora, ne Cæsar navigare posset. Hostes in mari prohibent Cæsarem a navigatione; Cæsar in continenti prohibet hostes ab exscensione. Ergo nulla emendatione opus erit, et diversa ratione quum Cæsar, tum hostes, tenent littora. Conf. c. 17. Morus.

Atque aquandi. Sic Oud. e codd. et sunt hic duo, quæ distincte narrantur.

Tectæ naves. Sub iis miles ceu sub tentoriis agebat. Adi cap. 100. [Notabilis locus. Et forsan quas alibi sæpe adeo tectas naves Cæsar vocat, solum pellibus tectæ erant; sub quibus miles ceu tentoriis agitabat. Atque ita constratæ naves a tectis distinguendæ sint, quas perperam confudit Bayfius: *constratæ* sunt τὰς κατάφρακτοι, ut Græci vocant: *tectæ* erant revera ἄφρακτοι, sed pelles in iis pro tentoriis. Illæ enim erant constratæ assibus, et hoc vere *consternere*. Sed incerta hæc. Illud fortassis verum, *tectas* et *constratas* naves diversas esse, quod *tectæ pellibus* extrinsecus contectæ erant; *constratæ* non item. Vid. quoque ad c. 100 hujus libri. V.]

In quibus demonstravi, angustiis. Cf. not. ad Af. 96.

Libo. Vid. c. 5. M.

Statio Murco. Nummus ejus in NN. fam. occurrit. Habet in parte postica tropæum, addito MVRCVS IMP. in parte antica caput Neptuni. Cf. *Eckhel* D. NN. vet. in gente *Statia.*

Muris . . . præsidiis terrestribus. Respice ad c. 10.

Huc addunt pauca rei confirmandæ causa, ut de compositione acturi viderentur. Interim postulant ut sint induciæ, atque ab iis impetrant : magnum enim, quod afferebant, videbatur, et Cæsarem id summe sciebant cupere, et profectum aliquid Vibullii mandatis existimabatur.

XVI. Cæsar, eo tempore cum legione una profectus ad recipiendas ulteriores civitates, et rem frumentariam expediendam, qua anguste utebatur, erat ad Buthrotum, oppositum Corcyræ. Ibi certior ab Acilio et Murco per litteras factus de postulatis Libonis et Bibuli, legionem relinquit; ipse Oricum revertitur. Eo quum venisset, evocantur illi ad colloquium. Prodit Libo atque excusat Bibulum, quod « is iracundia summa erat, inimicitiasque habebat etiam privatas cum Cæsare, ex ædilitate et prætura conceptas; ob eam rem colloquium vitasse, ne res maximæ spei maximæque utilitatis ejus iracundia impedirentur. Pompeii summam esse ac fuisse semper voluntatem, ut componerentur, atque ab armis discederetur : sed potestatem ejus rei se nullam habere, propterea quod de concilii sententia sum-

Afferebant. Boni codd. sic recte. Quidam *asserebant*. Istud prius proprium est nuntiorum.

Vibullii mandatis. Conf. c. 10. Vulgo, *Bibuli*, quod jam Vossius et Cellarius correxerunt. *Profectum* habent codd. boni; alii *profecturum*. M. Emendationem *Vibullii* (pro Vibullio datis) jam Canterus N. L. III, 24, et Hotom. dederant.

Cap. XVI. *Oppositum Corcyræ.* In cod. Leid. primo, eoque optimo, legitur *oppositum* : et hoc situs locorum confirmat : in cæteris *oppidum*, quod geographiæ repugnat. Morus. Hotomannus jam ex ingenio emendaverat.

Atque excusat. Sic Leid. 1. Reliqui et edd. vet. *neque*, [quod admisit *Ach.* sed *atque* congruere aptius videtur.]

Ex ædilitate. Suetonius, Jul. 10, *ex prætura*. De hac silent scriptores. Inimicitias e consulatu idem Sueton. c. 20, enarravit. Hæc Davisius post Glandorpium et Manutium notarat. M. Cf. Dio, XXXVIII, 4—8.

Impedirentur. Jurinius *impediretur*. Sic mox idem præfert *componeretur*, impersonaliter positum.

Ut componerentur res illæ. Vulgo *componeretur*, quod verum puto. M. Verbum referri potest ad *res*.

Concilii. Vossius senatum intelligit. Malim cum quibusdam edd. *consilii*; nam senatus deliberans et decernens intelligitur, et hic *consilium* dicitur. M. *Senatum* hic a Cæsare

mam belli rerumque omnium Pompeio permiserint : sed, postulatis Cæsaris cognitis, missuros ad Pompeium atque illum reliqua per se acturum, hortantibus ipsis : interea manerent induciæ, dum ab illo rediri posset; neve alter alteri noceret. » Huc addit pauca de causa et de copiis auxiliisque suis.

XVII. Quibus rebus neque tum respondendum Cæsar existimavit, neque nunc, ut memoriæ prodantur, satis causæ putamus. Postulabat Cæsar, « ut legatos sibi ad Pompeium sine periculo mittere liceret; idque ipsi fore reciperent, aut acceptos per se ad eum perducerent. Quod ad inducias pertineret, sic belli rationem esse divisam, ut illi classe naves auxiliaque sua impedirent, ipse ut aqua terraque eos prohiberet : si hoc sibi remitti vellent, remitterent ipsi de maritimis custodiis; si illud tenerent, se quoque id retenturum : nihilo minus tamen agi posse de compositione, ut hæc non remitterentur; neque hanc rem esse impedimenti loco. » Illi neque legatos Cæsaris recipere, neque periculum præstare eorum, sed totam rem ad Pompeium rejicere : unum instare, de induciis, vehementissimeque contendere. Quos ubi Cæsar intellexit præsentis

per contemptum dici *concilium*, autumat Vossius.

CAP. XVII. *Prodantur*. Vulgo *prodatur*. [Neque nunc dignæ esse putamus quarum mentionem faciamus. B.]

[*Reciperent*, concederent, pollicerentur.]

Si hoc. Vulgo *et si hoc*, invitis codd.

Si illud. Sic codd. et edd. vet. Contra vulgo *sin*. V. not. ad B. C. II, 5. Cf. et B. G. VII, 66.

Tamen. Desideratur in edd. primis.

Neque hanc rem... Cæsaris recipere. Quidquid variarum lectionum hic sedulo colligitur, id omne est ab errante librariorum oculo et manu, qui verba trajecerunt. Ordinem verborum edd. vulgatæ bene restituerunt. M. Scriptum erat, *neque hanc rem illis esse imp. l. neque legatos*. Transposito pronomine et paulum mutato, locus dudum sanatus. [*Recipere*. Acceptos ad Pompeium ducere velle. *Præstare periculum*, verbum juris; spondere eos sine periculo ituros. B.]

Quos ubi Cæsar. Alii *quem*, ut ad solum Bibulum referatur. Ciaccon. malit *quod*.

periculi atque inopiæ vitandæ causa omnem orationem instituisse, neque ullam spem aut conditionem pacis afferre; ad reliquam cogitationem belli sese recepit.

XVIII. Bibulus, multos dies terra prohibitus, et graviore morbo ex frigore ac labore implicitus, quum neque curari posset, neque susceptum officium deserere vellet, vim morbi sustinere non potuit. Eo mortuo, ad neminem unum summa imperii redit; sed separatim suam quisque classem ad arbitrium suum administrabat. Vibullius, sedato tumultu, quem repentinus adventus Cæsaris concitaverat, ubi primum, rursus adhibito Libone, et L. Lucceio, et Theophane, quibuscum communicare de maximis rebus Pompeius consueverat, de mandatis Cæsaris agere instituit, eum ingressum in sermonem Pompeius interpellavit, et loqui plura prohibuit. « Quid mihi, inquit, aut vita, aut civitate opus est, quam beneficio Cæsaris habere videbor? cujus rei opinio tolli non poterit, quum in Italiam, ex qua profectus sum, reductus existimabor. » Bello perfecto, ab iis Cæsar hæc dicta cognovit, qui sermoni interfuerunt: conatus tamen nihilo minus est, aliis rationibus per colloquia de pace agere.

XIX. Inter bina castra Pompeii atque Cæsaris unum

Cap. XVIII. *Rursus adhibito Libone.* Non videtur hoc admittendum Jurinio, qui τῷ *rursus* substituit *licuit.*

[*Theophane.* Theophanes erat Mitylenæus rerum gestarum Pompeii scriptor, a quo quidem civitate donatus, et multis opibus amplificatus fuit.]

Quibuscum communicare. Quibus communicare, libri omnes. Quod vero scriptores Latini (optimæ ætatis) semper dicunt, *communicare cum aliquo*, non, *alicui*; dubitavi in curis posterioribus, c. 5, de integritate hujus loci. Post me Gronovius, Obs. II, 6, confirmavit, qui eamdem ob rationem *quibuscum* scribi jussit. Cellarius. Ac tanto magis hoc recipiendum erat, quum etiam Ursini codex *quibuscum* habeat. Errores non debebant, verecundia codicum nescio qua, servari. M. Id *cum* absorptum est a seq. *com.*

Eum. Refer ad sermonem, non ad Vibullium. Alii *cum.*

Bello perfecto. Alii hoc annectunt præcedenti periodo. [Malc.]

Dicta. Alii *facta.*

Cap. XIX. *Inter bina castra.* In

flumen tantum intererat, Apsus, crebraque inter se colloquia milites habebant : neque ullum interim telum per pactiones colloquentium trajiciebatur. Mittit P. Vatinium legatum ad ripam ipsam fluminis, qui ea, quæ maxime ad pacem pertinere viderentur, ageret, et crebro magna voce pronuntiaret, « liceretne civibus ad cives de pace legatos mittere, quod etiam fugitivis ab saltu Pyrenæo prædonibusque licuisset : præsertim, ut id agerent, ne cives cum civibus armis decertarent ? » Multa suppliciter locutus, ut de sua atque omnium salute debebat, silentioque ab utrisque militibus auditus. Responsum est ab altera parte, « A. Varronem profiteri, se altera die ad colloquium venturum, » atque una etiam ubi utrinque admodum tuto legati venire, et, quæ vellent, exponere possent, certum-

codd. quibusdam præmittitur *Ut.* Tum minor distinctio ponenda post *trajiciebatur.*

Apsus. Cf. c. 13. M.

Mittit (Cæsar) *P. Vatinium.* M.

De pace legatos mittere. Constanter codd. exhibent : *duos legatos mittere.* Fortasse Cæsar scripserat : *liceretne civibus ad suos* (hoc aliquis interpretatus est, addito verbo *cives*) *legatos mittere.* M. [*Ach.* revocavit *duos.*]

Fugitivis ab saltu Pyrenæo. De his ad B. G. III, 23, dixi. Cellarius ad nostrum locum de his ipsis convenis post Valesium (notit. Gall. p. 157) monuit. M. Hieron. contra Vigilant. : « De latronum et convenarum natus semine, [quos Cn. Pompeius, edomita Hispania, ad triumphum ire festinans, de Pyrenæi jugis deposuit, et in unum oppidum congregavit, unde et convenarum nomen urbs accepit.] »

Prædonibusque. Intelliguntur Cilices. Id *bellum prædonum* dicitur c. 104. In aliis deest *que ;* sic ad ipsos fugitivos spectat. Servato *que,* posset et hendiadys admitti. [*Hendiadys,* unum in duobus.]

Ut id agerent. Meliores libri, *quum id agerent.* M.

Locutus. Addendum h. l. *est* e cod. Norvic. quo Davisius usus est. Deinde post *auditus* punctum ponendum erit. M. Bene de hoc puncto. Illud *est* subauditur. Sic tollitur ἀνακόλουθον, cui simile Af. 19. Sed τὸ *suppliciter* indignum legato Cæsaris judicat Jurinius, qui legi vult, *Multa similiter locutus, ut qui...agebat.* [Quod *Ach.* jure probat.]

Atque una...possent. Hæc corrupta sunt. In pluribus MSS. est *vis* pro *etiam ;* in duobus non spernendis *ubi* vel *ibi* pro eodem illo *etiam.* Et variatur scriptura aliis modis. In his tenebris si quid videre licet, Oudendorpius vidit, qui sic intelligit : *atque una* (scil. locus), *ubi utrin-*

que ei rei tempus constituitur. Quo quum esset postero die ventum, magna utrinque multitudo convenit, magnaque erat ejus rei exspectatio, atque omnium intenti animi ad pacem esse videbantur. Qua ex frequentia T. Labienus prodit, summissa oratione loqui de pace atque altercari cum Vatinio incipit. Quorum mediam orationem interrumpunt undique subito tela immissa, quæ ille obtectus armis militum vitavit. Vulnerantur tamen complures, in his Cornelius Balbus, M. Plotius, L. Tiburtius, centuriones militesque nonnulli. Tum Labienus, « Desinite ergo de compositione loqui : nam nobis, nisi Cæsaris capite relato, pax esse nulla potest. »

XX. Iisdem temporibus Romæ M. Cœlius Rufus prætor, causa debitorum suscepta, initio magistratus tribunal

que ... certumque ... constituitur. Ergo et locus et tempus conveniendi constituitur. His interea assentior. M. Vossius volebat *atque una etiam*, etc. Qnum codd. Petav. et Norvic. habeant *ubi utrinque*, credo verum vidisse Oud., nec dubito id in textum recipere. Tum *venire* pro *convenire* accipiendum. Cui hoc non placet, legat, mea pace, *legatos ... posse*.

Quo quum. Id *quo* refertur manifesto ad *locum*, de quo monitum.

Prodit. Bene sic codd. Alii *prodiit*.

Summissa ... incipit. In his verbis plnres hæserunt, quoniam Labienus altercans, inque durissima oratione desinens, non videatur usus esse summissa oratione : neque hoc sensu, ut animi summissi oratio esset; neque illo, nt vox moderatior, quæ non exaudiri posset. Suut etiam varietates quædam, ut *summa* : omittuntur item verba *loqui* et *atque*. Unde Oud. ingeniose conjicit legi posse : *sed omissa oratione de pace, altercari c. V. inc.* Quid vero, si Labiennm dixerim primo leniore atque moderata oratione usum; deinde progressum ad disputationem alternam; tandem in iracundiam erupisse? Nonne hoc naturæ rei animique humani accommodatum fuerit? M. Sic subaudiendum *atque mox*. Probat Bentleius. [Et sic sane intelligendum.]

Ille... vitavit. Vatinium intelligit Jul. Celsus, p. 197. DAVIS.

Obtectus armis. Alias *intectus*. V. Apulei. Met. II, p. 33 : « aureis vestibus intecti, » ubi male vulgo *intexti*. Cf. et ib. p. 39.

CAP. XX. *Romæ* non legitur in decem codd. Oud. nec in edd. primis. Et potest abesse. M.

Cœlius Rufus prætor, olim Cæsari amicus, cf. I, 2; II, 43, sed ab eo offensus, quia non ipse, sed Trebonius prætor urbanus a Cæsare

suum juxta C. Trebonii prætoris urbani sellam collocavit, et, si quis appellasset de æstimatione et de solutionibus, quæ per arbitrum fierent, ut Cæsar præsens constituerat, fore auxilio pollicebatur. Sed fiebat æquitate decreti, et humanitate Trebonii, qui his temporibus clementer et moderate jus dicendum existimabat, ut reperiri non possent, a quibus initium appellandi nasceretur. Nam fortasse inopiam excusare, et calamitatem aut propriam suam aut temporum queri, et difficultates auctionandi proponere, etiam mediocris est animi; integras vero tenere possessiones, qui se debere fateantur, cujus animi, aut cujus impudentiæ est? Itaque, hoc qui postularet, reperiebatur nemo. Atque ipsis, ad quorum commodum pertinebat, durior inventus est Cœlius, et, ab hoc profectus initio, ne frustra ingressus turpem causam videretur, legem promulgavit, ut sexies seni dies sine usuris creditæ pecuniæ solvantur.

XXI. Quum resisteret Servilius consul reliquique magistratus, et minus opinione sua efficeret : ad hominum excitanda studia, sublata priore lege, duas promulgavit;

constitutus erat. V. Dio Cass. XLII, 22, ubi hæ turbæ copiosius describuntur. De re cf. Cic. Epp. ad Divers. VIII, 17; Vellei. Paterc. II, 68. M. [Esse potest sensus duplex, vel, ut M. Cœlius prætor esset peregrinus, seque urbano prætori æquare voluerit Trebonio, vel, quia litibus dirimendis ex æquo uterque datus esset, ab altoroque ad alterum appellare liceret. GOD. At non præstat *invito magistratu*. Nam consules postea eum pepulerunt. Voss.]

Per arbitrum. In bonis codicibus est *per arbitrium*, sensu eodem. MORUS.

Cæsar... constituerat. Cf. c. 1 hujus libri. M.

Propriam suam. Alterutrum redundat. Ergo cum cod: Leid. primo *propriam* omittendum est. M.

Hoc qui. Sic codd. Vulgo *qui hoc*.

Profectus. Grut. *provectus*, invitis codd.

Sexies seni dies. Jam ostendit Davisius Gronovium in de sestertiis IV, 5, p. 636, sic legendum judicasse : *ut semisse in dies sine...* h. e. ut dimidium crediti restituerent debitores, et quidem præfinitis diebus s. pensionibus. Idem placuisse Lipsio, monuit Oud. — Saltem non incommodus, ut in incerta lectione, sensus est, etsi nihil certi dici potest. M. Verba *seni dies* a multis codd. absunt. Varior. conjecturas in h. l. dijudicant Gronovius et Oudendorpius.

unam, qua mercedes habitationum annuas conductoribus donavit; alteram tabularum novarum; impetuque multitudinis in C. Trebonium facto, et nonnullis vulneratis, eum de tribunali deturbavit. De quibus rebus Servilius consul ad senatum retulit, senatusque Cœlium ab republica removendum censuit. Hoc decreto eum consul senatu prohibuit, et concionari conantem de rostris deduxit. Ille, ignominia et dolore permotus, palam se proficisci ad Cæsarem simulavit; clam, nuntiis ad Milonem missis, qui, Clodio interfecto, eo nomine erat damnatus, atque eo in Italiam evocato, quod, magnis muneribus datis, gladiatoriæ familiæ reliquias habebat, sibi conjunxit, atque eum in Thurinum ad sollicitandos pastores præmisit. Ipse, quum Casilinum venisset, unoque tempore signa ejus militaria atque arma Capuæ essent comprehensa, et familia Neapoli visa, atque proditio oppidi appareret, patefactis consiliis, exclusus Capua, et periculum veritus, quod conventus arma ceperat, atque eum hostis loco habendum

Cap. XXI. [*Qua mercedes*. De hoc largitionis genere vide Cic. de Off. l. II, c. 23.]

Alteram. Alii *aliam*. Sic nonnunquam et alibi. V. Curt. IX, 8; Suet. Tit. 7.

Deturbavit. Bene sic. Quidam *proturbavit*, *perturbavit*.

Ad Milonem, qui Massiliæ exsul vixit. Cæteris ergo exsulibus nuper, cf. c. 1, a Cæsare revocatis, unus Milo revocatus non erat. Hinc odium in Cæsarem. Dio Cass. XL, 54; XLII, 24. M.

Muneribus (gladiatoriis) *datis*. Cic. pro Mil. c. 35. Cellar.

Reliquias. Male hic erat *reliquas quas*. [De familiis gladiatorum, conf. I, 75.]

In Thurinum, scil. agrum.

Signa ejus (Milonis) *militaria atque arma*. Dio Cass. XLII, 25: Μίλων ἔπταισε πρὸς τῇ Καπύῃ. M.

Visa, atque proditio. E multiplici varietate codd. et edd. vet. in verbis his (*visa de prod.*; *visa quæ prod.*; *visaque prod.*; *visa et prod.*; *vis atque proditio*) eruit alius aliam lectionem; fortasse vero nulla mutatione lectionis vulgatæ opus est. Eodem tempore tria fiunt: Capuæ comprehenduntur Milonis arma; Neapoli gladiatores ejus jam conspiciuntur; sic apparet proditio Capuæ imminens. M.

Exclusus Capua. Nec poterat, nec audebat Cœlius Capuam contendere. V. Dio Cass. d. l. M.

Eum (Milonem) *hostis loco*..... Addit Dio, senatum Romæ censuisse,

existimabat, consilio destitit, atque eo itinere sese avertit.

XXII. Interim Milo, dimissis circum municipia litteris ea, quæ faceret, jussu atque imperio facere Pompeii, qua mandata ad se per Bibulum delata essent, quos ex ær alieno laborare arbitrabatur, sollicitabat. Apud quos quum proficere nihil posset, quibusdam solutis ergastulis, Cosam in agro Thurino oppugnare cœpit. Eo quum a Q. Pedic prætore cum legione ** lapide ictus ex muro, periit: e

vi et armis coercendum esse Milonem. — *Conventus.* Supra sæpius vidimus. M.

Cap. XXII. *Per Bibulum.* Tum, quum per Italiam copias cogeret. Male Vossius aliique et Jurinius malunt *per Vibullium;* hic enim a Cæsare ad Pompeium, non ab hoc ad illum fuerat missus. V. c. 10.

Cosam. Etruriæ oppidum fuit, de quo multa Cellarius in notit. Orbis, II, 9, 175. Quum ergo h. l. *Cosa* in agro Thurino sita dicatur: aut duæ fuerunt *Cosæ,* una Etruriæ, vulgo nota; altera in agro Thurino, ad sinum Tarentinum, hoc loco obvia: aut scriptura hujus nominis vitiosa est h. l. Cluverius quidem, Ital. IV, 8, monente Cellario, utitur Pliniano loco, H. N. II, 56, al. 57, ubi Milo juxta *castellum Carissanum* occisus dicitur, pro quo legi vult *Cassanum*, quia hodienum in Thurino agro sit *Cassano*, oppidum episcopale. Ita *Cosa* erit in *Cassa* mutandum. Sed malim prius, duas Cosas fuisse. Alia difficultas est in eo, quod Vellei. Paterc. II, 68, Milonem ad *Compsam* in Hirpinis cecidisse refert. Nam, si vel maxime eum Ruhnkenio ad Vellei. I, 14, dicamus duas fuisse *Cosas*, *Cosam* vero et *Compsam* nihil differre: tamen, ut Cellarius vidit, non potest idem locus in Hirpinis et agro Thurino situs dici Fuerunt ne ergo tres *Cosæ?* Sed ho esset abuti conjecturis. Potius *Cos* videtur vera scriptura, eaque resti tuenda Plinio (quia etiam Livian epitome XIV, et Vellei. I, 14, *Cosam* ab illa Etrusca *Cosa* diversam, se situ non definito, nominant, et plu res cognomines fuisse urbes hoc mod indicant): illud vero constitui no poterit, utrum *Cosa*, ad quam Mil cæsus est, fuerit Thurinorum in Lu cania juxta Cæsarem, an Hirpino rum juxta Velleium, an adeo Apu lorum juxta Dionem Cass. XLII, 25 qui in Apulia periisse Milonem refert: nisi fines Lucanorum, Hirpinorum et Apulorum diversis tempo ribus diversos, et inde dissensioni aliquid natum dicamus. Sed quum facillimum sit in talibus errare, ju dicent alii. M. Eas gentes certis ter minis vix posse distingui tradit Strabo, l. VI, p. 253. Contra Cluverium pugnat Vossius ad Vell. II, 68, et *Cosam* Cæsaris eum *Compsa* Velleii eamdem statuit, hodieque dici *Cossam* in antiquo Thurinorum tractu. *Carissanum* Plinii fuisse castellum juxta *Compsam* censet Harduinus. Conf. et viros doctos ad Obseq. c. 76.

Eo quum... periit. Hæc non sunt integra; nec variæ lectiones ducunt in viam. Verum ergo viderunt, qu

Cœlius, profectus, ut dictitabat, ad Cæsarem, pervenit Thurios : ubi, quum quosdam ejus municipii sollicitaret, equitibusque Cæsaris Gallis atque Hispanis, qui eo præsidii causa missi erant, pecuniam polliceretur, ab iis est interfectus. Ita magnarum initia rerum, quæ occupatione magistratuum et temporum sollicitam Italiam habebant, celerem et facilem exitum habuerunt.

XXIII. Libo, profectus ab Orico cum classe, cui præerat, navium quinquaginta, Brundisium venit, insulamque, quæ contra Brundisinum portum est, occupavit; quod præstare arbitrabatur, unum locum, qua necessarius nos-

lacunam esse judicarunt. *Esset*, vulgo additum post *ictus*, non habent codices. M. Oud. ita ulcus sanare tentat : *Is tum a Q. P. prætore, cum legione misso, lapide*... Valeat, quantum quisque velit. Clarkius in vulgato sententiæ ἀπόδοσιν periisse statuit prioris. [Alii pro *Q. Pedio prætore* legunt *P. Pedio proditore* vel *funditore*, quod verisimilius putat *Ach.*, ut Pedius iste diversus sit ab alio Pedio viro illustri et prætorio.]

Profectus. Marcl., p. 271, vult *profecturus*. Non opus mutatione.

Quosdam ejus municipii. Mire variantur hæc verba. Codex Lovan. habet, *quum Cosam ejus sollicitaret*. Edd. primæ habent *quosque* pro *quosdam*. A tribus codd. non optimis verba *ejus municipii* absunt; et in duobus horum codd. legitur : *quum constantius sollicitaret*. Hinc Marclandus, p. 271, legi vult : *quum Consentinos sollicitaret* : esse enim Consentiam metropolin Bruttiorum, conterminam Thuriis. M. Bentl. velit, *quum inconsultius quosque sollicitaret*.

Præsidii. Hoc e Manutii et Faerni conjectura venisse in editiones, in codd. et edd. ant. vero *prædandi* exstare, docuit Oud. M. [Quod non prorsus absonum utpote in civili bello, et adversus urbem inimicam.]

Polliceretur. Al. *pollicitaretur*.

Ita. Vulgo *Itaque* contra auctoritatem bonorum codd.

Occupatione magistratuum. Quia magistratus prohibiti erant occupatione, quo minus occurrerent malo, quantum necesse esset. Sic de B. Al. c. 34, dicitur aliquis tentare jura populi, occupatione belli, h. e. quia populus, prohibitus occupatione et administratione belli, non satis vigilare atque tueri jura sua potest. Quod autem dicit, *occ. mag. et temporum*, id eodem pertinet; est enim occupatio magistratuum, quam effecerunt tempora ista. Cf. B. G. IV, 16 : « prohibitus occupatione reipublicæ id facere. » M. Marclandus l. c. verba *et temporum* potius post *rerum* autumat ponenda. Puto intelligendum, *et ratione temporum*. [Hæ voces et tota etiam sententia insolentior et etiam corrupta videtur Vossio.]

tris erat egressus, quam omnium littora ac portus custodia clausos tueri. Hic repentino adventu naves onerarias quasdam nactus incendit, et unam frumento onustam abduxit, magnumque nostris terrorem injecit, et noctu, militibus et sagittariis in terram expositis, præsidium equitum dejecit, et adeo loci opportunitate profecit, uti ad Pompeium litteras mitteret, naves reliquas, si vellet, subduci et refici juberet : sua classe auxilia sese Cæsaris prohibiturum.

XXIV. Erat eo tempore Antonius Brundisii, qui, virtuti militum confisus, scaphas navium magnarum circiter sexaginta cratibus pluteisque contexit, eoque milites delectos imposuit, atque eas in littore pluribus locis separatim disposuit, navesque triremes duas, quas Brundisii faciendas curaverat, per causam exercendorum remigum ad fauces portus prodire jussit. Has quum audacius progressas Libo vidisset, sperans intercipi posse, quadriremes quinque ad eas misit. Quæ quum navibus nostris appropinquassent, nostri veterani in portum refugiebant : illi, studio incitati, incautius sequebantur. Jam ex omnibus partibus subito Antonianæ scaphæ, signo dato, se in hostes incitaverunt, primoque impetu unam ex his quadriremem cum remigibus defensoribusque suis ceperunt, reliquas turpiter refugere coegerunt. Ad hoc detrimentum accessit ut, equitibus per oram maritimam ab Antonio dispositis, aquari prohiberentur. Qua necessitate et ignominia permotus

Cap. XXIII. *Omnium littora.* Imo, *omnia*, ut jam alii monuerunt. Morus.

Tueri, alii *teneri*. Sed optimi codd. *tueri*. Bene. M. Recepi cum Oudendorpio.

In terram. Alii *in terra.* Respice ad 1, 31.

Cap. XXIV. *Antonius.* Vid. Plutarch. in hujus vita, c. 7; Dio Cass. xli, 48. Sed tantum attigerunt rem. Mor.

Virtuti. Sic vetustissimi et plurimi codd. Alii *virtute.* Nec ita male. Cf. C. 1, 12.

Appropinquassent. Alii *propinquassent.*

Veterani. Marcl. legi præcipit *veriti*, p. 272. Jurinius *velut territi.*

Jam ex omnibus. Alii *Nam.*

Libo, discessit a Brundisio, obsessionemque nostrorum omisit.

XXV. Multi jam menses transierant, et hiems jam præcipitaverat, neque Brundisio naves legionesque ad Cæsarem veniebant : ac nonnullæ ejus rei prætermissæ occasiones Cæsari videbantur, quod certe sæpe flaverant venti, quibus necessario committendum existimabat; quantoque ejus amplius processerat temporis, tanto erant alacriores ad custodias, qui classibus præerant; majoremque fiduciam prohibendi habebant, et crebris Pompeii litteris castigabantur, quoniam primo venientem Cæsarem non prohibuissent, ut reliquos ejus exercitus impedirent : duriusque quotidie tempus ad transportandum lenioribus ventis exspectabant. Quibus rebus permotus Cæsar, Brundisium

Cap. XXV. *Multi jam menses transierant*, ex quo Cæsar Brundisium venerat. Conf. cap. 2, ubi etiam de vero mense illius itineris ex Usserio admonitum est. M. V. et c. 6. [In octobri mense ponit Usserius.]

Hiems jam præcipitaverat. Sic Ovid. Trist. I, 3, 47 : « nox præcipitata. » Alibi *æstas, autumnus præceps*. [Vid. Lucan. V, 413.]

Quod certe. Gronovius conjicit *certi*. Non male.

Committendum (se, aut naves) *existimabat*. M.

Qui classibus (Pompeii) *præerant*. Cf. c. 18. M.

Duriusque... exspectabant. Hæc verba sunt obscura. Quinam exspectabant? Cæsariani an Pompeiani? Si syntaxin sequaris, Pompeiani : si rem, Cæsariani. Præferamus ergo id, quod res postulat. Jam dum hi, qui Brundisii sunt, morantur, quid nanciscuntur morando? quid exspectant? Nempe durius quotidie tempus ad navigandum fiet. Hactenus bene. Illud vero *lenioribus ventis* quid est? An, quia lenius flare venti incipiebant? Sed hoc fuisset iis valde commodum post hiemis inclementiam. Oud. sensum loci putabat esse hunc : dum exspectant leniores ventos ad transportandum, exspectando accipiunt quotidie durius tempus. Sed hoc non est in verbis, nisi sic legatur : *duriusque qu. tempus, exspectandis* (vel optandis) *ad transportandum lenioribus ventis, exspectabant*. M. Ciacc. dat *exspectabatur*, quod placet Jurinio. [Sententia mihi plana videtur, et eadem est *Ach.* explicatio : de Pompeianis sane intelligendum, Pompeiani *exspectabant*, sperabant, *durius*, difficilius fore *tempus*, nempe Cæsarianis *ad transportandum* suas naves, *lenioribus ventis*, quum venti quotidie remissius flarent, nam dixit Cæsar, *ventos flavisse*, quæ scilicet occasio non erat prætermittenda, et Lucan. V, 417 : « ventos esse aquilone secandos. » B.]

ad suos severius scripsit, nacti idoneum ventum, ne occasionem navigandi dimitterent, sive ad littora Apolloniatium cursum dirigere, atque eo naves ejicere possent. Hæc a custodibus classium loca maxime vacabant, quod se longius portibus committere non auderent.

XXVI. Illi, adhibita audacia et virtute, administrantibus M. Antonio et Fufio Caleno, multum ipsis militibus hortantibus, neque ullum periculum pro salute Cæsaris recusantibus, nacti austrum, naves solvunt, atque altera die Apolloniam Dyrrhachiumque prætervehuntur. Qui quum essent ex continenti visi, C. Coponius, qui Dyrrhachii

Cæsar... ad suos... scripsit. Reticuit h. l. Cæsar suum quoddam facinus, illustre quidem magnitudinis animi documentum, sed quo patrando militis potius quam imperatoris officio functus est. Scilicet dum accubat, repente surgit e convivio simulatione mandatorum, quæ cuipiam dare velit. Sumit servilem vestitum, vehitur curru ad littus, conscendit navigium, et, nescio gubernatore quem vehat, ipse trajicere Brundisium audet. Urgente procella et fluctibus, et gubernatore desperante, se Cæsarem esse profitetur. Excitatus gubernator nititur; sed frustra. Ergo redeundum fuit ad littus. Atque ita demum Brundisium litteras misit. Appian. Civ. II, 57, p. 463, sq.; Plutarch. Cæs. c. 38; Dio Cass. XLI, 46; Sueton. Jul. cap. 58; Florus, IV, 2, 37, et alii. M.

Dimitterent. Post hoc verbum edd. quædam, contra codd. auctoritatem, assueruut, *et ad Oricum*. In iisdem edd. mox est *dirigerent, quod eo*. M. Illud *et ad Oricum* intrusere, qui putabant ante *sive* aliquid contrarii deficere. Oricum semper fere adversariorum classe obsidebatur. Non tamen tacendum est apud Florum legi, IV, 2, *castra* tum *ad Oricum* habuisse Cæsarem.

Sive ad littora. Legendum esse *si vel ad lit.*, hoc sensu : *si saltem ad littora*, Hotomannus, Davis. et Clarkius judicarunt. M.

Naves ejicere. Iterum sic c. 28. Cf. Burm. ad Ovid. Her. VII, 89 : « fluctibus ejectum. » Alii *elicere*, *eligere*.

Quod se longius... h. e. quod non auderent mari se committere longius a portibus. Et fortasse Vossius recte censuit, *a* inserendum esse ante *portibus*. M. Sic Afr. 59 : « longius a castris. » Statius tamen etiam, Achill. I, 176 : « robore longe. »

Cap. XXVI. *Caleno.* Vid. cap. 8. Mor.

Ipsis militibus hortantibus, quos nunc pœnitentia nuperæ tarditatis (v. ad c. 2) ceperat. M.

Prætervehuntur. Edd. vet. *pervehuntur*; unde Rutgers. Ven. Lect. c. 14, *prævehuntur*, ut apud Florum, III, 8 : « prænavigantes. » Cf. Dukerus ad h. l.

Coponius. Vid. c. 5. Contra Dio Cass. XLI, 48, a Libone hæc gesta

classi Rhodiæ præerat, naves ex portu educit, et, quum jam nostris remissiore vento appropinquassent, idem auster increbuit, nostrisque præsidio fuit. Neque vero ille ob eam causam conatu desistebat, sed labore et perseverantia nautarum se vim tempestatis superare posse sperabat, prætervectosque Dyrrhachium magna vi venti nihilo secius sequebatur. Nostri, usi fortunæ beneficio, tamen impetum classis timebant, si forte ventus remisisset. Nacti portum, qui appellatur Nymphæum, ultra Lissum millia passuum tria, eo naves introduxerunt, (qui portus ab africo tegebatur, ab austro non erat tutus,) leviusque tempestatis, quam classis, periculum æstimaverunt. Quo simul atque intus est itum, incredibili felicitate auster, qui per biduum flaverat, in africum se vertit.

XXVII. Hic subitam commutationem fortunæ videre licuit. Qui modo sibi timuerant, hos tutissimus portus recipiebat: qui nostris navibus periculum intulerant, de suo timere cogebantur. Itaque, tempore commutato, tempestas et nostros texit, et naves Rhodias afflixit, ita ut ad unam omnes constratæ, numero sedecim, eliderentur et naufragio interirent, et ex magno remigum propugnatorumque numero pars ad scopulos allisa interficeretur, pars ab nostris detraheretur: quos omnes conservatos Cæsar domum remisit.

esse narrat. Sed Cæsar potius audiendus est. M.

Nostris. Alii *nostri.* Male.

Appropinquassent. Scil. naves Rhodiæ.

Nymphæum. Ibi et rupes ignivoma, et bituminosum solum, et oraculum. Vid. Fabricius ad Dion. Cass. XLI, 45. M.

Lissum; est urbs ultima Illyrici ad Macedoniam. CELLAR.

Portus ab africo tegebatur. Perperam Lucanum contradicere Cæsari, V, 720, censet Davis. V. Burmannus ad eum locum. [Rem in Lucano explicabimus.]

Intus est itum. Dicendum erat *intro.* Sed et Plautus, Cas. V, 2, 7, habet « intus deduxi »; Celsus VII, 4: « si recta intus tendunt. » Multi codd. in nostro loco habent *intro.*

CAP. XXVII. *Eliderentur;* inter scopulos.

Detraheretur. Clarkius explicat, *dispersi capiuntur.* Vix ita dici hoc potest. Oud. *detraheretur* e duobus

XXVIII. Nostræ naves duæ, tardius cursu confecto, in noctem conjectæ, quum ignorarent quem locum reliquæ cepissent, contra Lissum in ancoris constiterunt. Has, scaphis minoribusque navigiis compluribus summissis, Otacilius Crassus, qui Lissi præerat, expugnare parabat: simul de deditione eorum agebat, et incolumitatem deditis pollicebatur. Harum altera navis ducentos viginti ex legione tironum sustulerat: altera ex veterana paulo minus ducentis. Hic cognosci licuit, quantum esset hominibus præsidii in animi firmitudine. Tirones enim, multitudine navium perterriti, et salo nauseaque confecti, jurejurando accepto, nihil iis nocituros hostes, se Otacilio dediderunt: qui omnes, ad eum producti, contra religionem jurisjurandi in ejus conspectu crudelissime interficiuntur. At veteranæ legionis milites, item conflictati et tempestatis et sentinæ vitiis, neque ex pristina virtute remittendum aliquid putaverunt; sed, tractandis conditionibus et simulatione deditionis extracto primo noctis tempore, gubernatorem in terram navem ejicere cogunt; ipsi, idoneum locum nacti, reliquam noctis partem ibi confecerunt, et luce prima,

codd. legi vult, et explicat, a scopulis detractos esse. Bene. Davisius corrigit, *extraheretur*, et ex aqua extractos intelligit. M. Reposui *detraheretur*, scil. a scopulis, quibus illidebantur.

Cap. XXVIII. *Paulo minus ducentis.* Post hæc verba in edd. additur, *se compleverat*, invitis codicibus. M. Sic G. I, 15: « amplius quinis millibus. » Cf. et VIII, 10; C. I, 82, etc. Alias accusativus obtinet, ut G. V, 53; VIII, 16, etc.

Hic. Plerique *his* (leg. *Hic*, etsi nullus codex habet) *cognosci*... M. Bene sic vulgo receptum. Sequor.

Firmitudine. Alii *fortitudine*. Cf. G. I, 3.

Producti. Alii *perducti*.

Item. Sic et G. I, 36, et mox cap. 31. Heinsius malebat *itidem*.

Sentinæ vitiis. Hoc proprie dictum; de *tempestate* minus proprie. Similia apud Corn. Nepotem, Alcib. 3: « Non solum spem in eo habebant, sed etiam timorem, » et apud Florum, III, 21: « oculis, manibus, cruribusque defossis. »

Neque ex pristina. Vulgo *non* pro *neque*. M. Hoc habent codd. pro *ne quidem*.

Sed, tractandis conditionibus. Leg. *et* pro *sed*. Sæpe enim *neque* sequenti *et* ita ponitur, ut alterum alteri respondeat, quum unum membrum negat, alterum ait. M.

missis ad eos ab Otacilio equitibus, qui eam partem oræ maritimæ asservabant, circiter quadringentis, quique eos armati ex præsidio secuti sunt, se defenderunt, et, nonnullis eorum interfectis, incolumes sese ad nostros receperunt.

XXIX. Quo facto, conventus civium Romanorum, qui Lissum obtinebat, quod oppidum iis antea Cæsar attribuerat, muniendumque curaverat, Antonium recepit, omnibusque rebus juvit. Otacilius, sibi timens, oppido fugit, et ad Pompeium pervenit. Expositis omnibus copiis Antonius, quarum erat summa veteranarum trium legionum, uniusque tironum, et equitum octingentorum, plerasque naves in Italiam remittit ad reliquos milites equitesque transportandos: pontones, quod est genus navium Gallicarum, Lissi relinquit, hoc consilio, ut si forte Pompeius, vacuam existimans Italiam, eo trajecisset exercitum, quæ opinio erat edita in vulgus, aliquam Cæsar ad insequendum facultatem haberet: nuntiosque ad eum celeriter mittit, quibus regionibus exercitum exposuisset, et quid militum transvexisset.

XXX. Hæc eodem fere tempore Cæsar atque Pompeius cognoscunt: nam prætervectas Apolloniam Dyrrhachiumque naves viderant; ipsi iter secundum eas terra direxerant; sed, quo essent eæ delatæ, primis diebus ignorabant:

Asservabant, custodiebant. In quibusdam codd. est *observabant* eodem sensu; sed illud exquisitius est. M.

Cap. XXIX. *Expositis omnibus.* Codd. *ex omnibus copiis*, sed verum viderunt, qui *expositis copiis* legendum esse monuerunt. Talia utique debebant recipi, etsi in nullo codice reperiuntur. M. Post præpositionem *ex* aliquid excidisse hariolatur Oud. Interim repono *expositis*, ut sensus sibi constet et nexus.

Veteranarum. Alii *veteranorum*.

Pontones. Cf. Gell. x, 25; et Isidor. xix, 1; hodieque nomen in Gallia obtinet.

Relinquit. Sic codd. et edd. vet. Vulgo *reliquit*.

Cap. XXX. *Eæ delatæ*. Interponunt edd. Ven. et Mediol. *quadringentæ* vel *quatuorcentæ*. Unde Davis. ingeniose ex *IV gentæ*, ut alius quis expresserat, efficit *vi venti*, ut c. 26.

cognitaque re, diversa sibi ambo consilia capiunt: Cæsar, ut quam primum se cum Antonio conjungeret; Pompeius, ut venientibus in itinere se opponeret, si imprudentes ex insidiis adoriri posset: eodemque die uterque eorum ex castris stativis a flumine Apso exercitum educunt; Pompeius clam et noctu, Cæsar palam atque interdiu. Sed Cæsari circuitu majore iter erat longius, adverso flumine, ut vado transire posset: Pompeius, quia expedito itinere flumen ei transeundum non erat, magnis itineribus ad Antonium contendit; atque, eum ubi appropinquare cognovit, idoneum locum nactus, ibi copias collocavit, suosque omnes castris continuit, ignesque fieri prohibuit, quo occultior esset ejus adventus. Hæc ad Antonium statim per Græcos deferuntur. Ille, missis ad Cæsarem nuntiis, unum diem sese castris tenuit: altero die ad eum pervenit Cæsar. Cujus adventu cognito, Pompeius, ne duobus circumcluderetur exercitibus, ex eo loco discedit, omnibusque copiis ad Asparagium Dyrrhachinorum pervenit, atque ibi idoneo loco castra ponit.

XXXI. His temporibus Scipio, detrimentis quibusdam circa montem Amanum acceptis, sese imperatorem appel-

Si imprudentes; multi *et si imprud.* Delendum *et*, ut alii monuerunt. *Sic* (quod codd. habent) pro *si* est error, natus ex altero illo errore, quo *et* irrepserat. M. Istud *et*, ex repetita præcedenti syllaba ortum, delevi.

Castris stativis. V. not. ad c. 37.

A flumine Apso. Conf. cap. 19. Mor.

Expedito itinere, propter expeditum iter, h. e. iter brevius, nullo circuitu, opportunum. M.

[*Quo occultior esset ejus adventus.* Perperam ergo *Turpin de Crissé*, T. III, p. 54, Pompeium pigritiæ et negligentiæ insimulat, ut notavit *Ach.*]

Asparagium. De hoc et c. 76.

CAP. XXXI. *Scipio*, Syriæ proconsul. Cf. I, 6. M.

Detrimentis... acceptis. A barbaris clade affectus tamen sibi victoriam et nomen imperatoris tribuerat. CELLAR. Ergo ridetur a Cæsare. De imperatoris appellatione vid. ad II, 26. M. Huc nummi, in quibus Q. METELLVS SCIPIO IMP. ubi ob collatam summam gerendi adversus Cæsarem belli potestatem imperatoris titulum gerit. V. Eckhel. D. NN. vet. Vol. V, p. 132. Perperam locum intellexit

laverat. Quo facto, civitatibus tyrannisque magnas imperaverat pecunias : item a publicanis suæ provinciæ debitam biennii pecuniam exegerat, et ab eisdem insequentis anni mutuam præceperat, equitesque toti provinciæ imperaverat. Quibus coactis, finitimis hostibus Parthis post se relictis, qui paulo ante M. Crassum imperatorem interfecerant, et M. Bibulum in obsidione habuerant, legiones equitesque ex Syria deduxerat : summaque in sollicitudine ac timore Parthici belli in provinciam quum venisset, ac nonnullæ militum voces tum audirentur, sese, contra hostem si ducerentur, ituros, contra civem et consulem arma non laturos; deductis Pergamum atque in locupletissimas urbes in hiberna legionibus, maximas largitiones fecit, et confirmandorum militum causa diripiendas iis civitates dedit.

XXXII. Interim acerbissime imperatæ pecuniæ tota provincia exigebantur : multa præterea generatim ad avaritiam excogitabantur. In capita singula servorum ac liberorum tributum imponebatur : columnaria, ostiaria, frumentum,

Bentleius, qui pro *detrimentis* dat *supplementis*. Sensus est, accepta clade gloriatum esse de victoria, ut fit non raro.

Præceperat; i. e. ante ceperat. [*Mutuam præceperat.* Idem est quod Gallice dici posset: *emprunt forcé*. B.]

M. Bibulum. Vid. ad B. G. VIII, 54. M.

In provinciam quum venisset. E Syria venit in Asiæ minoris partem eam, quæ κατ' ἐξοχὴν provincia populi Romani dicta est, per quam Scipioni ad Pompeium in Macedoniam transeundum erat. M.

Tum. Alii *quum.*

CAP. XXXII. *Generatim*, per singula genera hominum et pro singulis generibus rerum tributa imposita sunt. M.

Columnaria, tributum, quod pro singulis columnis pendebatur. *Ostiarium*, pro ædium ostiis. De illo Cic. ad Attic. XIII, 6 : de hoc ad D. III, 8. CELLAR. Cicero sic : « De aquæductu probe fecisti. Columnarium vide ne ullum debeamus. » Barth. Barrientus, in Adnot. silva (in Gruteri lamp. t. III, p. 416), hæc notat : « Aquæductus per alienos fundos ducebantur; l. 1, ff. de serv. præd. rust. Ideo fundi domino tributum pendebatur, sive pretium pro columnarum numero. » Nec Cœlio assentior, XXI, 21, *colonarium* legenti, quod sit vectigal ex re rustica. Hæc ad Ciceronis locum; in nostro intelligendum tributum, pro columnis impositum, quæ ædificiis vel fulcimento fuere vel ornamento.

milites, remiges, arma, tormenta, vecturæ imperabantur: cujus modo rei nomen reperiri poterat, hoc satis esse ad cogendas pecunias videbatur. Non solum urbibus, sed pæne vicis castellisque singuli cum imperio præficiebantur. Qui horum quid acerbissime crudelissimeque fecerat, is et vir et civis optimus habebatur. Erat plena lictorum et imperiorum provincia; differta præceptis atque exactoribus, qui, præter imperatas pecunias, suo etiam privato compendio serviebant: dictitabant enim se, domo patriaque expulsos, omnibus necessariis egere rebus, ut honesta præscriptione rem turpissimam tegerent. Accedebant ad hæc gravissimæ usuræ, quod in bello plerumque accidere

Cujus modo. Qnidam codd. *cujusmodi:* non male. M. Scil. pro *cujuscemodi* vel *cujusquemodi*. V. Duker. ad Flor. III, 4, et Davis. ad Afr. cap. 19. Gruterus conjecerat *cuiuscujus*. [Omnia hæc tributa et vectigalia aliis et interdum iisdem nominibus apud recentiores insigniuntur; sed res prorsus eadem est. Notatione digna sunt ea quæ addidit *Ach.* hoc loco: « Omnibus compertum est, inquit, quam acnto et fertili ingenio hæc inventa sunt; quin ipsum si potuissent cœli couspectum, ipsos lucis haustus fisco vexavissent. Urinæ vectigal commentus est Vespasianus. Quantis vero calamitatibus, per longum illum totius orbis famnlatum, afficiebantnr provinciæ, quum illas omnes nnnc Pompeiani aut Cæsariani, nnnc Bruti et Cassii aut triumvirorum, nunc Antonii et Augusti milites in diversum raptas et laceratas, misere discerpebant! »]

Singuli...præficiebantur. Sic codd. quidam citati Oud. Vulgo *singulis*.

Imperiorum; i. e. *imperantium*.

Differta recte receptnm est e codicibus; vulgo, *conferta;* quamquam sensus idem est. Sed qnod *præceptis* e MSS. receptum est, id non probo; præfero potius cum vulg. edd. *præfectis*, etsi codd. hoc nou habent. M. Sed de *præfectis* jam præcesserat. Hic eorum edicta vel mandata intelligunturr. Bentleius multnm sibi placet in *prædibus*, quos legi hic jubet, i. e. satisdatoribus.

Privato compendio. Quidam codd., et edd. vet., *priv. imperio compendioque*. Sed isti exactores nullnm habuerunt imperium. *Compendium* vero est accessio, lucrnm superadditum, proprie id, quod nna appenditur emptori, quod justo ponderi additur (*Zugabe*). Jam omnino, *lucrum*. M. Gall. *le surplus*. Grnterus legi jubebat *impendio*, qnod est alias usuræ snperpondinm. Sic Cic. ad Att. VI, 1, « Fœnus et impendinm recusare. » Cf. Gronov. de pec. vet. Mantissæ p. 416. Simili modo junguntur *quæstus* et *compendium* apud Cic. Verr. II, 3, et III, 46.

Honesta præscriptione. Honesto nomine. M.

consuevit, universis imperatis pecuniis: quibus in rebus prolationem diei donationem esse dicebant. Itaque æs alienum provinciæ eo biennio multiplicatum est. Neque minus ob eam causam civibus Romanis ejus provinciæ, in singulos conventus singulasque civitates, certæ pecuniæ imperabantur, mutuasque illas ex SC. exigi dictitabant: publicanis, uti in sorte fecerant, insequentis anni vectigal promutuum.

XXXIII. Præterea Ephesi a fano Dianæ depositas antiquitus pecunias Scipio tolli jubebat, certaque ejus rei die constituta, quum in fanum ventum esset, adhibitis compluribus senatorii ordinis, quos advocaverat Scipio, litteræ ei redduntur a Pompeio, mare transisse cum legionibus Cæsarem: properaret ad se cum exercitu venire, omniaque

In singulos conventus. Præmittitur vulgo *sed.* Male. Abest a codice Petaviano.

Illas ex SC. exigi. Male codd. et edd. vet. *ex illo se consulto.* Ex *SC.* sæpe ortum *se* vitio librariorum.

Uti in sorte fecerant. Egregia est Faerni, Ciacconii, Glandorpii conjectura, *ut in Syria fecerant:* nam hoc ipsum Scipio in Syria fecerat, ut est c. 31: nunc in Asia provincia item avaritiæ rapinisque indulgetur. Probavit Cellarius. M. Item *Clarke.* Ast Oud. alium forsan sensum vocem *sortis* hic habere suspicatur, ut apud Liv. VI, 36, ubi vid. interpretes. Putabat Davisius, *Syriam* ipsam hic dici *sortem*, quia Scipioni sortito obvenerat. Durum hoc.

Promutuum, si est vera lectio, (habent autem codd. optimi) nihil aliud est, quam *mutuum:* nullo enim modo, ut quidam volunt, significare potest id, quod in antecessum solvitur. Fortasse vero verbum hoc non est ex ætate Cæsaris. Unde cum MSS. duobus et edd. ant. malim, *pro mutuo*, quod et Cellario et Gesnero in Thes. L. L. placuit, etsi sensus idem est. M. Mihi videtur idem esse, quod capite sup. dixerat *insequentis anni mutuam præceperat.* Conf. de isto *promutuo* Cujac. Obs. VIII, 34.

Cap. XXXIII. *Certaque ejus rei die constituta.* Felicissima est hæc Ursini emendatio. Alia lectio, quæ edd. vulgg. adhæsit, *cæterasque ejus Deæ statuas*, nihili est: quid enim erit *cæteras?* Sufficit codices plures habere, *cæteraque ejus diei constituta*, unde Ursini conjectura facillimam mutationem eruit. M. Hotomannus legit *certasque* (scil. aureas et argenteas) *ejus Deæ statuas.* Davis. *aureasque.* [Lectionem vulgatam, *cæterásque ejus Deæ statuas* revocavit et defendit *Ach.*; nostram prætuli.]

posthaberet. His litteris acceptis, quos advocaverat, dimittit, ipse iter in Macedoniam parare incipit, paucisque post diebus est profectus. Hæc res Ephesiæ pecuniæ salutem attulit.

XXXIV. Cæsar, Antonii exercitu conjuncto, deducta Orico legione, quam tuendæ oræ maritimæ causa posuerat, tentandas sibi provincias, longiusque procedendum existimabat; et, quum ad eum ex Thessalia Ætoliaque legati venissent, qui præsidio misso pollicerentur earum gentium civitates imperata facturas, L. Cassium Longinum cum legione tironum, quæ appellabatur septima vigesima, atque equitibus ducentis in Thessaliam; C. Calvisium Sabinum cum cohortibus quinque paucisque equitibus in Ætoliam misit, maximeque eos, quod erant propinquæ regiones, de re frumentaria ut providerent, hortatus est. Cn. Domitium Calvinum cum legionibus duabus, undecima et duodecima, et equitibus quingentis in Macedoniam proficisci jubet: cujus provinciæ ab ea parte, quæ Libera appellatur, Menedemus, princeps earum regionum, missus legatus, omnium suorum excellens studium profitebatur.

Cap. XXXIV. *In Thessaliam.* Codd. quidam addunt *ire*. Edd. Rom. et Med. *ire mandat.*

Maxime eos. Leg. *maximeque* e quibusdam codd. et edd. ant. Quædam cum his nexa vid. c. 55. M. Malit Oudend. cum Grutero delere *est* post *hortatus*, quam hic inserere *que*. Sed codd. et edd. vet. servant verbum. Lego *maximeque.*

Libera. Libertas illa ex Æmilii Pauli constitutione, de qua Liv. XLV, 29, videtur reliqua fuisse, etsi partis hujus Liberæ situs atque limites definiri non possunt. Cellar. Glandorpius e Strabone, VII, p. 326, colligit quartam Macedoniæ partem, (e distributione Æmilii Pauli, Liv. XLV, 29,) in qua Lyncestæ et Pelagones fuerunt, Liv. XLV, 30. Diod. Sic. T. II, p. 643, ed. Wesseling., esse hanc Liberam, quia Strabo hanc partem recentiori tempore Liberam dictam esse refert. Hoc probat Oudendorpius, et Plin. H. N. IV, 10 (17) addit, *Liberi* Amantini et Orestæ, qui sunt Macedoniæ populi: et quia cognomen Liberæ horum scriptorum tempore adhuc usitatum fuerit, in nostro loco vult legi *appellatur*, pro *appellabatur*. Mor. Res sat manifesta videtur et fulcitur codd. Lovan. et Dorv. restitui igitur *appellatur.*

XXXV. Ex his Calvisius, primo adventu summa omnium Ætolorum receptus voluntate, præsidiis adversariorum Calydone et Naupacto rejectis, omni Ætolia potitus est. Cassius in Thessaliam cum legione pervenit. Hic quum essent factiones duæ, varia voluntate civitatum utebatur. Hegesaretos, veteris homo potentiæ, Pompeianis rebus studebat: Petreius, summæ nobilitatis adolescens, suis ac suorum opibus Cæsarem enixe juvabat.

XXXVI. Eodemque tempore Domitius in Macedoniam venit; et quum ad eum frequentes civitatum legationes convenire cœpissent, nuntiatum est, adesse Scipionem cum legionibus, magna et opinione et fama omnium: nam plerumque in novitate fama antecedit. Hic, nullo in loco Macedoniæ moratus, magno impetu tetendit ad Domitium, et, quum ab eo millia passuum viginti affuisset, subito se ad Cassium Longinum in Thessaliam convertit. Hoc adeo celeriter fecit, ut simul adesse et venire nuntiaretur. Et, quo iter expeditius faceret, M. Favonium ad flumen Haliacmonem, quod Macedoniam a Thessalia dividit, cum cohortibus octo præsidio impedimentis legionum reliquit, castellumque ibi muniri jussit. Eodem tempore equitatus regis Cotys ad castra Cassii advolavit, qui circum Thessaliam esse consueverat. Tum timore perterritus Cassius, cognito Sci-

Cap. XXXV. *Rejectis*. Recte hoc in edd. recentioribus substitutum est lectioni vitiosæ codicum, *relictis*. M. Ciaccon. e conjectura dederat *dejectis*. Scal. *rejectis*, ut c. 46; et B. G. I, 24; II, 33.

Petreius. Offendit hoc Romanum nomen hominis Thessali quosdam interpretes. Oud. in codd. Lovan. et Dorvillii reperit *Preteus*, quod ei non negligendum videtur. M. Imo in edit. secunda recepit. Sequor. [Quum tamen non admodum impossibile sit Romanum quemdam in his regionibus fama, opibus, dignitate valuisse, emendationem inutilem esse arbitratus sum, nec recepit *Ach. B.*]

Cap. XXXVI. *Fama* (magna) *antecedit*. De re ipsa verbo monuit Dio Cass. XLI, 51. M.

Tetendit. Alii *contendit*, *tendit*.

Cotys. In vulg. *Cotti*, *Coti*, ut apud Cic. in Pis. 34. Nepot. in Iphicr. 3. Sed in loco nostro boni codd. dant *Cottys* vel *Cottis*. V. c. 4.

pionis adventu, visisque equitibus, quos Scipionis esse arbitrabatur, ad montes se convertit, qui Thessaliam cingunt, atque ex his locis Ambraciam versus iter facere cœpit. At Scipionem, properantem sequi, litteræ sunt consecutæ a M. Favonio, Domitium cum legionibus adesse, neque se præsidium, ubi constitutus esset, sine auxilio Scipionis tenere posse. Quibus litteris acceptis, consilium Scipio iterque commutat; Cassium sequi desistit, Favonio auxilium ferre contendit. Itaque die ac nocte continuato itinere ad eum pervenit, tam opportuno tempore, ut simul Domitiani exercitus pulvis cerneretur, et primi antecursores Scipionis viderentur. Ita Cassio industria Domitii, Favonio Scipionis celeritas, salutem attulit.

XXXVII. Scipio, biduum castris stativis moratus ad flumen, quod inter eum et Domitii castra fluebat, Haliacmonem tertio die prima luce exercitum vado traducit, et, castris positis, postero die mane copias ante frontem castrorum struit. Domitius tum quoque sibi dubitandum non putavit, quin, productis legionibus, prælio decertaret. Sed, quum esset inter bina castra campus circiter millium passuum sex, Domitius castris Scipionis aciem suam subjecit : ille a vallo non discedere perseveravit : attamen, ægre retentis Domitianis militibus, est factum, ne prælio contenderetur; et maxime, quod rivus difficilibus ripis,

Cerneretur... viderentur. Synonymia, qualis el G. VII, 30 : « animo providere *et* præsentire »; Sall. Cat. 12 : « haberi, duci »; Lucan. V, 274 : « respice, cerne. »

CAP. XXXVII. *Castris stativis.* De his vid. Lipsius de mil. Rom. V, 1. Talia fuere, quorum rudera haud ita pridem detecta a viro egregio Hoffmanno, architecturæ militaris perito, prope *Neuwied*, de quibus v. *Minola* in *Uebersicht dessen, was sich unter den Römern am Rhein ereignet.* Et *Matthiæ*, in *Mém. de la Soc. des Sciences du Mont-Tonnerre.* T. I. Alii *in castris stativis.*

Castra. Sic vulgo; bene. Cellarius dedit *agmen;* secutus Morus.

Copias...struit. Vulgo, *instruit*, contra codd. M. bonos et edd. vet.

Domitius. Hoc nomen bene adjecit e codd. et edd. vet. Oud. Vid. jam Dav.

Castris...subjecit, propius castra duxit. M.

castris Scipionis subjectus, progressus nostrorum impediebat. Quorum studium alacritatemque pugnandi quum cognovisset Scipio, suspicatus fore ut postero die aut invitus dimicare cogeretur, aut magna cum infamia castris se continere, qui magna exspectatione venisset, temere progressus turpem habuit exitum, et noctu, ne conclamatis quidem vasis, flumen transit, atque in eamdem partem, ex qua venerat, redit, ibique prope flumen edito natura loco castra posuit. Paucis diebus interpositis, noctu insidias equitum collocavit, quo in loco superioribus fere diebus nostri pabulari consueverant. Et, quum quotidiana consuetudine Q. Varus, præfectus equitum Domitii, venisset, subito illi ex insidiis consurrexerunt; sed nostri fortiter eorum impetum tulerunt, celeriterque ad suos quisque ordines rediit, atque ultro universi in hostes impetum fecerunt. Ex his circiter octoginta interfectis, reliquis in fugam conjectis, nostri, duobus amissis, in castra se receperunt.

XXXVIII. His rebus gestis, Domitius, sperans Scipionem ad pugnam elici posse, simulavit sese angustiis rei frumentariæ adductum castra movere; vasisque militari more conclamatis, progressus millia passuum tria, loco idoneo et occulto omnem exercitum equitatumque collocavit. Scipio, ad sequendum paratus, equitatum magnamque partem levis armaturæ ad explorandum iter Domitii et co-

Transit...redit. Alii *transiit, rediit*. Pro *atque* alii *neque*. [De *conclamatis vasis* vid. 1, c. 66. Neque hic omittendus *Turpin de Crissé* cujus verba sic in latinam linguam transtulit *Ach.* « Laudat prudentiam Scipionis, eumque defendit adversus Cæsarem ipsum qui videtur Scipionem ignaviæ arguere. *In castris se continuit* ut hostes deceptos ea timoris et ignaviæ simulatione tutius aggrederetur. Transitus fluminis ea mente fuit effectus, ut hostem Scipio propius tentaret, atque ejus vires exploraret; quibus recognitis, et amplioribus repertis quam prius judicaverat, inde sequebatur non turpis fuga, ut Cæsar paulo durius innuit, sed prudens recessus, dum aliam occasionem nancisceretur commodam magis atque opportunam. »]

Et, quum. Jurinius velit *eo quum*.

Cap. XXXVIII. *Levis armaturæ.* In aliis hæ voces desunt; in Lovan.

gnoscendum præmisit. Qui quum essent progressi, primæqu turmæ insidias intravissent, ex fremitu equorum illata sus picione, ad suos se recipere cœperunt: quique hos sequebantur, celerem eorum receptum conspicati, restiterunt Nostri, cognitis insidiis, ne frustra reliquos exspectarent duas nacti hostium turmas exceperunt, (in his fuit M. Opimius, præfectus equitum:) reliquos omnes earum turmarum aut interfecerunt, aut captos ad Domitium perduxerunt

XXXIX. Deductis oræ maritimæ præsidiis, Cæsar, u supra demonstratum est, tres cohortes Orici oppidi tuend causa reliquit, iisdemque custodiam navium longarun tradidit, quas ex Italia traduxerat. Huic officio oppidoqu præerat Acilius legatus. Is naves nostras interiorem in par tem post oppidum reduxit, et ad terram deligavit, faucibusque portus navem onerariam submersam objecit, et hui alteram conjunxit, super qua turrim effectam ad ipsum introitum portus opposuit, et militibus complevit, tuendamque ad omnes repentinos casus tradidit.

est *exercitus*, i. e. peditum. Vid. not. ad VII, 61.

Illata suspicione. Sic G. II, 25. Alii *incussa*.

Cognitis insidiis. Omnes codd. habent, *cognitis hostium insidiis*, quod Vossius recte mutavit in *cog. hosti insidiis*. Ergo non video cur alii, relicta Vossii sententia, pro arbitrio verbum *hostium* paulo post intruserint post verbum *nacti*, quasi a librariis trajectum. M. Cognitis scil. ab hoste insidiis. Tò *hostium* alieno loco posuerant librarii.

Earum turmarum. Non intelligit duas turmas exceptas; sed omnes illas turmas equestres, quas Scipio ad explorandum præmiserat, quarum duæ erant exceptæ, reliquarum milites nunc aut cæsi aut capti sunt. Sic intellectus locus non habe lacunam, ut Marclando visum est M. p. 272.

CAP. XXXIX. *Ut supra demonstratum est*; c. 34, ubi dixit, legic nem Orico deductam esse, quæ or tuendæ causa ibi posita fuerat. M

Acilius legatus. Dio, XLII, 12 *Aquilium* vocat. Corrupte codices e edition. vet. *Caninius*, *Caninianus* sed cap. seq. ubivis dicitur *Acilius* Sub littera *C.* latet prænomen. Restitui. [Quum tamen *C.* in codd. no occurrere videtur, delevi. B.]

Interiorem in partem. Ciacconiu *portum* legi maluit, et hic et c. 40 Non male; saltem pars interior portus intelligenda est, cui fauces, aditus portus, opponuntur. M. Probat et Jurinius.

XL. Quibus cognitis rebus, Cn. Pompeius filius, qui classi Ægyptiæ præerat, ad Oricum venit, submersamque navim, remulco multisque contendens funibus, adduxit; atque alteram navem, quæ erat ad custodiam ab Acilio posita, pluribus aggressus navibus, in quibus ad libram fecerat turres, ut ex superiori pugnans loco, integrosque semper

CAP. XL. *Ad Oricum venit;* i. e. ad littora prope Oricum. Male ergo præpositionem deleri jubet Ciaccon. Cf. et c. 100.

Adduxit, ad se attraxit. OUDEND. Vulgo, *abduxit*... Rem paucis narravit Dio Cass. XLII, 12, sed Cæsarianus locus nihil lucis inde capit. M. [Ex Vossii longiore nota de *remulco* pauca tantum excerpamus : « *remulcum* arbitror notare machinam qua funibus attrahitur navis, et denique quidquid navem fune promovet, sive jumenta, seu naves, seu homines sint; vid. Liv. XXV, 30, et Auson. in Mosella. Quod ad huno Cæsaris locum attinet, designat ille machinam hujus ferme modi. Infiguntur in terra pali transversi duo, quibus tertium tignum transversum incumbit, a quo dependens funis navi illigatur, dein trochlea ea attollitur. Sic etiam hic Pompeius remulcum in portum defixit, et multis contendens funibus demersam navim extraxit. Funium multitudo utilis, quia tanto major vis in attrahendo, quanto a pluribus partibus navis eodem tempore sublevatur. Sed, ut dixi, non solum tales machinas denotat remulcus, verum et omnia quæ fune navem protrahunt. »]

Ad libram fecerat turres. Dicuntur turres ad libram factæ, quia binæ erant in navi, vel in prora et puppi, vel ad utrumque latus, ut altera alterius æquaret pondus, ne turris inclinaret. De his turribus Scheffer. de mil. Nav. II, 5. CELLAR. Jam etsi verum est de duabus unius navis turribus : tamen frigere videtur hoc additamentum, *ad libram.* Quis enim non sponte intelligat hoc, artifices spectasse æquilibrium? Estne necesse ut hoc moneatur? Nam ideo non solitæ sunt *duæ* turres strui, ut sic æquilibrium servaretur : quoniam interdum, ut paulo ante, navis *unam* tantum turrim habuit, sine periculo inclinandi. Audiamus ergo et alios. Ac Rhellicanus quidem, quocum Vossius videtur facere, sic interpretatur : *ad perpendiculum factæ.* Sed nonne et hoc sponte intelligitur, artifices sic struxisse turres? Rursus Hotomannus intelligit *turres ejusdem altitudinis*, quasi libra dimensas et examinatas, qualia sunt corpora duo, σταφύλῃ ἶσα, apud Homer. Iliad. II, 765, h. e. corpora duo paris altitudinis. Ac Polenus ad Front. de aquæduct. p. 61, docte ostendit, *ad libram facta* significare ea, quæ sint ejusdem altitudinis. Qui si est usus loquendi, videtur et in hoc Cæsaris loco tenendus. Sed libenter alios audiam. M. De turribus navium vid. Liv. XXIV, 34; Tac. A. XV, 9; App. Mithr. c. 73; Dion. L, 18; et nostrum, G. III, 14.

Ut ex; i. e. utpote ex.

Ex sup... loco, e suis turribus. M.

Pugnans. An, *pugnaret?* M. [Non

defatigatis summittens, et reliquis partibus simul ex terra scalis et classe mœnia oppidi tentans, uti adversariorum manus deduceret, labore et multitudine telorum nostros vicit: defectisque defensoribus, qui omnes scaphis excepti refugerant, eam navem expugnavit; eodemque tempore ex altera parte molem tenuit naturalem objectam, quæ pæne insulam contra oppidum effecerat, qua quatuor biremes, subjectis scutulis, impulsas vectibus in interiorem partem traduxit. Ita ex utraque parte naves longas aggressus, quæ erant deligatæ ad terram atque inanes, quatuor ex his abduxit, reliquas incendit. Hoc confecto negotio, D. Lælium ab Asiatica classe abductum reliquit, qui commeatus Bullide atque Amantia importari in oppidum prohibebat: ipse, Lissum profectus, naves onerarias triginta, a M. Antonio

sane, quia *pugnaret* requireret τὸ *qui.*]

Defectis codices : *dejectis* edd. vulg. M. *Defectis* animo et viribus. Cf. Gudius ad Phædri fab. I, 21.

Eam navem. Sic Oud. cum Faerno et Urs. ex codd. probis. Vulgo *etiam.*

Molem, prominentiam in superficie aquarum. M.

Quatuor biremes. Leg. e codicibus duobus monitu Clarkii et Oud. *qua quat. bir.* ut *qua sit*, *qua parte.* M. Quum codd. hoc offerant, nolui negligere. Jurinius hunc locum ita refingit: *Eod. t. ex a. p. qua moles tenuis naturalis objecta p. i. op. eff. IV b. s. sc. i. v. in int. portum traduxit.* [*Ach.* habet simpliciter, et nullo adhibito navium numero, *qua biremes.*] De interiore portu mox, c. 39. Duo fuisse putat Jurinius.

Scutulis. Interpretes plerique putant esse palangas, de quibus ad II, 10, dictum est. Et hæc est verisimilior sententia. Turnebus, Adv. XXVII, 24, legi voluit *rutulis* s. *rotulis*; Schefferus, de mil. Nav. III, 3, *scutinis*, quæ putat coria, oleo inuncta, fuisse, super quibus lubrico lapsu promotæ naves sint. Illum Vossius et Lætus in Lex. Vitruviano, hunc Davisius refutavit. Ciacconius maluit *suculis*, quæ et ipsæ sunt cylindri, lignis manubrii loco decussatim trajectis, quibus opifices ita utuntur, ut, dum volvuntur, circumvolvatur funis tractorius: ut Lætus, d. l. et Gesnerus in Thes. L. L., post Budæum ostenderunt. Equidem talia dirimere non sustineo, præsertim quum hujusmodi machinationes ne definiri quidem possint, nisi etiam de situ locorum satis constet, qui eas vel necessarias reddit, vel adjuvat, et, oculis demum conspectus, indicat quæ machinationum esse potuerit, aut fuisse videatur ratio. Morus. Schefferus provocat ad Dionem, L, 12; sed id peculiare quid videtur, nec movenda lectio vulgaris.

Inanes. Alii *naves.*

relictas, intra portum aggressus, omnes incendit: Lissum expugnare conatus, defendentibus civibus Romanis, qui ejus conventus erant, militibusque, quos præsidii causa miserat Cæsar, triduum moratus, paucis in oppugnatione amissis, re infecta, inde discessit.

XLI. Cæsar, postquam Pompeium ad Asparagium esse cognovit, eodem cum exercitu profectus, expugnato in itinere oppido Parthinorum, in quo Pompeius præsidium habebat, tertio die in Macedoniam ad Pompeium pervenit, juxtaque eum castra posuit, et postridie, eductis omnibus copiis, acie instructa, decernendi potestatem Pompeio fecit. Ubi illum suis locis se tenere animum advertit, reducto in castra exercitu, aliud sibi consilium capiendum existimavit. Itaque, postero die, omnibus copiis, magno circuitu, difficili angustoque itinere, Dyrrhachium profectus est, sperans Pompeium aut Dyrrhachium compelli, aut ab eo intercludi posse, quod omnem commeatum totiusque belli apparatum is eo contulisset: ut accidit. Pompeius enim, primo ignorans ejus consilium, quod diverso ab ea regione itinere profectum videbat, angustiis rei frumentariæ compulsum discessisse existimabat: postea, per exploratores certior factus, postero die castra movit, breviore itinere se occurrere ei posse sperans. Quod fore suspicatus Cæsar, militesque adhortatus, ut æquo animo laborem ferrent, parva parte noctis itinere intermisso, mane Dyrrhachium venit, quum primum agmen Pompeii procul cerneretur, atque ibi castra posuit.

XLII. Pompeius, interclusus Dyrrhachio, ubi propositum tenere non potuit, secundo usus consilio, edito loco,

Cap. XLI. *Ad Asparagium.* Redit ad c. 30. M.

Profectus, expugnato. Hic male interpositum *et* delevit Oud. auctoritate codd.

Decernendi. Alii *decertandi.* Cf. Burmannum ad Suetonium, Ner. 27.

[*Primo ignorans.* Hanc culpam in Pompeio reprehenderunt critici; eventus tamen eum absolvit.]

Dyrrhachium venit. Clarkius *ad D.* ex MS. Norvic.

qui appellatur Petra, aditumque habet navibus mediocrem, atque eas a quibusdam protegit ventis, castra communit. Eo partem navium longarum convenire, frumentum commeatumque ab Asia atque omnibus regionibus, quas tenebat, comportari imperat. Cæsar, longius bellum ductum iri existimans, et de Italicis commeatibus desperans, quod tanta diligentia omnia littora a Pompeianis tenebantur, classesque ipsius, quas bieme in Sicilia, Gallia, Italia fecerat, morabantur, in Epirum rei frumentariæ causa Q. Tullium et L. Canuleium legatum misit: quodque hæ regiones aberant longius, locis certis horrea constituit, vecturasque frumenti finitimis civitatibus descripsit; item Lisso, Parthinisque et omnibus castellis, quod esset frumenti, conquiri jussit. Id erat perexiguum, quum ipsius agri natura, quod sunt loca aspera et montuosa, ac plerumque frumento utuntur importato; tum quod Pompeius hæc providerat, et superioribus diebus prædæ loco Parthinos habuerat, frumentumque omne conquisitum, spoliatis effossisque eorum domibus, per equites comportarat.

XLIII. Quibus rebus cognitis, Cæsar consilium capit ex loci natura. Erant enim circum castra Pompeii permulti editi atque asperi colles: hos primum præsidiis tenuit, castellaque ibi communiit. Inde, ut loci cujusque natura ferebat, ex castello in castellum perducta munitione, circum-

Cap. XLII. *Q. Tullium.* Hoc nomen edd. vulg. omiserant. Exstat in Leid. primo, qui est optimus, ut in cæteris codd. aperta sunt vestigia duorum nominum, ut *Q. Titium*, *Quintilium*, *Q. Tillium.* Sed ita etiam *legatos* scribendum erit. M. Omnioo. Cæterum ut hic *Tullium* prætulit Oud., sic contra ad Suet. Cæs. c. 82, mavult *Tillium* vel *Tilium.* Codd. variant. [*Ach.* habet *Q. Titium.* Reduxi *legatum* pro *legatos*, quod admisit Oberl. contra codd. omnes.]

Importato. Malit Oudend. et hic *importatitio*, ut Af. 20. Cf. et G. IV, 2.

Cap. XLIII. *Castellaque ibi communiit.* De castellis v. de B. G. VII, 69. Mor.

[*Perducta munitione.* Appianus, lib. II, hanc circumvallationem inter præclara et stupenda ingenii humani opera numerat, illique attribuit sta-

vallare Pompeium instituit : hæc spectans, quod angusta re frumentaria utebatur, quodque Pompeius multitudine equitum valebat, quo minore periculo undique frumentum commeatumque exercitui supportare posset; simul, uti pabulatione Pompeium prohiberet, equitatumque ejus ad rem gerendam inutilem efficeret; tertio, ut auctoritatem, qua ille maxime apud exteras nationes niti videbatur, minueret; quum fama per orbem terrarum percrebuisset, illum a Cæsare obsideri, neque audere prælio dimicare.

XLIV. Pompeius neque a mari Dyrrhachioque discedere volebat, quod omnem apparatum belli, tela, arma, tormenta, ibi collocaverat, frumentumque exercitui navibus supportabat; neque munitiones Cæsaris prohibere poterat, nisi prælio decertare vellet, quod eo tempore statuerat non esse faciendum. Relinquebatur ut, extremam rationem belli sequens, quam plurimos colles occuparet, et quam latissimas regiones præsidiis teneret, Cæsarisque copias, quam maxime posset, distineret : id quod accidit. Castellis enim quatuor et viginti effectis, quindecim millia passuum circuitu amplexus, hoc spatio pabulabatur; multaque erant intra eum locum manu sata, quibus interim jumenta pasceret. Atque ut nostri perpetuas munitiones habebant,

dia ducenta in circuitu, seu 25,000 pass. rom., 8 leucas Gallic. Munitio interior ante Alesiam XI tantum millia complectebatur. Vid. quoque de munitione ad Dyrrhachium, Luc. VI, 38.]

Niti videbatur. Alii *uti.* Male.

CAP. XLIV. *Id quod accidit.* Vulgo *idque.* Sed codd. Norvic. et Petav. *id quod.* Sic sæpe noster. V. et Hisp. 8.

Circuitu. Alii *in circuitu.*

Intra eum locum. Sic codd. Scal. et recentiores *inter.*

Nostri perpetuas munitiones. Pronomen *qui* contra omnes codd. intrusum est ab editoribus quibusdam. M. [Id ergo delevi.]

Habebant. Et hoc est ab editoribus : in codd. et edd. ant. omnibus legitur *videbant.* Tota hæc particula est corrupta : si quid tentare licet, legerim : *Atque ut nostri perpetuas mun. habebant, perd.... castella, quia, ne quo... timebant.* Marclandus, in Explic. vett. auct., p. 272, hanc lectionem proponit : *Atque ut nostris perpetuæ munitiones fiebant, perductæ...* Deinde delet verbum *timebant.* M. Tò *videbant* codd. Scaliger e cod. Hotomanni mutavit

perduxtas ex castellis in proxima castella, ne quo loco erumperent Pompeiani, et nostros post tergum adorirentur, ita illi interiore spatio perpetuas munitiones efficiebant, ne quo loco nostri intrare, atque ipsos a tergo circumvenire possent. Sed illi operibus vincebant, quod et numero militum præstabant, et interiore spatio minorem circuitum habebant. Quæ quum erant loca Cæsari capienda, etsi prohibere Pompeius totis copiis et dimicare non constituerat; tamen suis locis sagittarios funditoresque mittebat, quorum magnum habebat numerum, multique ex nostris vulnerabantur, magnusque incesserat timor sagittarum, atque omnes fere milites aut ex coactis, aut ex centonibus, aut ex coriis tunicas aut tegimenta fecerant, quibus tela vitarent.

XLV. In occupandis præsidiis magna vi uterque nitebatur, Cæsar, ut quam angustissime Pompeium contineret; Pompeius, ut quam plurimos colles quam maximo circuitu occuparet: crebraque ob eam causam prælia fiebant. In his quum legio Cæsaris nona præsidium quoddam occupavisset et munire cœpisset; huic loco propinquum et contrarium collem Pompeius occupavit, nostrosque opere prohibere cœ-

in *habebant*. Oud. cum Faerno suspicatur leg. *jungebant* vel *agebant*, omissis *qui*, et in fine *timebant*. Marcl. id *videbant* putabat ortum ex *fiebant*. Inde ejus conjectura emendationis. [Et ego cum *Ach.* delevi *timebant*; et ita locus lucidior est. Gruterus totam sententiam delendam existimabat.]

Quæ quum (an, *dum?*) *erant loca*... M. Bentleius *Quæcumque*.

Totis copiis. Sic et Al. 76.

Coactis. Vulgo, *subcoactis*; quidam *subactis*. Sic ergo error natus est: non intellexerunt *coactum*, inde fecerunt *subactum*, ex hoc rursus *subcoactum*. M. *Coactum* (opus) e lana aut potius pilis, arte densatis, τὸ πιλητὸν, C. III, 44; (*Matratzen von Haaren*). M. Bene Cellarius affert ex Ulpiano ff. L. 25, de auro, argento, etc. *Coactilia*, German. *gewalkt*, Gall. *foulé*. Gruter. thes. Inscr. pag. 648, 3 et 4: « lanarium coactorem et coactiliarium » exhibet.

Centonibus. Cento, vilior pannus, quo quid tegitur.

Cap. XLV. *Præsidiis*, locis ubi præsidia collocarentur. M. Sic et G. VI, 33, 34; Liv. XXI, 57.

Nitebatur. Sic Voss. e codd. Vulgo *utebatur*, ut G. IV, 24, et paulo ante c. 43.

pit : et, quum una ex parte prope æquum aditum haberet, primum sagittariis funditoribusque circumjectis, postea levis armaturæ magna multitudine missa, tormentisque prolatis, munitiones impediebat : neque erat facile nostris uno tempore propugnare et munire. Cæsar, quum suos ex omnibus partibus vulnerari videret, recipere se jussit et loco excedere. Erat per declive receptus : illi autem hoc acrius instabant, neque regredi nostros patiebantur, quod timore adducti locum relinquere videbantur. Dicitur eo tempore glorians apud suos Pompeius dixisse, « non recusare se, quin nullius usus imperator existimaretur, si sine maximo detrimento legiones Cæsaris sese recepissent inde quo temere essent progressæ. »

XLVI. Cæsar, receptui suorum timens, crates ad extremum tumulum contra hostem proferri et adversas locari; intra has mediocri latitudine fossam, tectis militibus, obduci jussit, locumque in omnes partes quam maxime impediri; ipse idoneis locis funditores instruxit, ut præsidio nostris se recipientibus essent. His rebus completis, legiones reduci jussit. Pompeiani hoc insolentius atque audacius nostros premere et instare cœperunt, cratesque, pro munitione objectas, propulerunt, ut fossas transcenderent. Quod quum animadvertisset Cæsar, veritus, ne non reducti, sed rejecti viderentur, majusque detrimentum caperetur, a medio fere spatio suos per Antonium, qui ei legioni præerat, cohortatus, tuba signum dari, atque in legionem, scil. nonam, de qua c. 45. [Nisi tamen, quod non innuit Cæsar, alias priori subsidio miserit. *Turpin de Crissé* h. l. Cæsarem incusat, quod oblatam pugnandi occasionem amittere videatur. Sed tanti ducis prudentia non leviter incusanda est. Inferiorem tamen h. l. Pompeio se gerit. *A.*]

Recipere se jussit. In optimis MSS. est *jussit;* vulgo *statuit.* Sed Cæsar non statuit se recipere. M. Primus hoc vidit Davisius.

CAP. XLVI. *Tectis* (pluteo et vinea) *militibus*, qui fossam ducebant. Moa.

His rebus completis. Marclandus in Explic. vett. auct., p. 273, malit *confectis*, quem sequor. M.

Legiones reduci. Jurinius mavult *legionem*, scil. nonam, de qua c. 45. [Nisi tamen, quod non innuit Cæsar, alias priori subsidio miserit. *Turpin de Crissé* h. l. Cæsarem incusat, quod oblatam pugnandi occasionem amittere videatur. Sed tanti ducis prudentia non leviter incusanda est. Inferiorem tamen h. l. Pompeio se gerit. *A.*]

Rejecti. Alii *dejecti.*

hostes impetum fieri jussit. Milites legionis nonæ subito conspirati, pila conjecerunt, et, ex inferiore loco adversus clivum incitati cursu, præcipites Pompeianos egerunt et terga vertere coegerunt : quibus ad recipiendum crates directæ, longuriique objecti, et institutæ fossæ magno impedimento fuerunt. Nostri vero, qui satis habebant sine detrimento discedere, compluribus interfectis, quinque omnino suorum amissis, quietissime se receperunt, pauloque citra eum locum morati, aliis comprehensis collibus, munitiones perfecerunt.

XLVII. Erat nova et inusitata belli ratio, quum tot castellorum numero, tantoque spatio, et tantis munitionibus, et toto obsidionis genere, tum etiam reliquis rebus. Nam, quicumque alterum obsidere conati sunt, perculsos atque infirmos hostes adorti, aut prælio superatos, aut aliqua offensione permotos continuerunt, quum ipsi numero militum equitumque præstarent : causa autem obsidionis hæc fere esse consuevit, ut frumento hostes prohibeantur. At contra integras atque incolumes copias Cæsar inferiore militum numero continebat; quum illi omnium rerum copia abundarent : quotidie enim magnus undique navium numerus conveniebat, quæ commeatum supportarent;

Conspirati(sic boni quidam codd.), in arctius spatium collecti, ut quum serpens colligitur in spiram. Ergo omnino significat coarctatos, condensatos. Reliquæ lectiones aut sunt falsæ, ut *conspicati;* aut interpretamenta, ut *complicati* et *constipati*. M. Proprie de serpente usurpat Victor, de Viris ill. cap. 22. Etymo utitur de re militari Ennius apud Festum : « spiras legionibus nexunt. » Probat vulg. *constipati* Bentl. et indignatur Cæsari e cœno Victoris lectionem putidam obtrudi. Contra sentit Gudius ad Phædri fab. 1, 2.

Clivum. Hoc a Manutio est. Faernus legebat *tumulum*, quum in MSS. omnibus et edd. primis sit *pilum*, sub quo aliud latere videtur. Oud. [*Adversus pilum* arridet Achaint. qui intelligit : Cæsariani pila conjecerant, et *adversus pilum* hostile, conjectum a Pompeianis, *incitati*, etc.]

[*Quinque omnino...amissis*. Id exsuperat fidem, tantulum fuisse occisorum numerum.]

Citra eum locum. Alii *circa*.

Morati. Adjecit Oudendorpius e codicibus.

neque ullus flare ventus poterat, quin aliqua ex parte secundum cursum haberent. Ipse autem, consumptis omnibus longe lateque frumentis, summis erat in angustiis: sed tamen hæc singulari patientia milites ferebant. Recordabantur enim, eadem se superiore anno in Hispania perpessos, labore et patientia maximum bellum confecisse: meminerant ad Alesiam magnam se inopiam perpessos, multo etiam majorem ad Avaricum, maximarum se gentium victores discessisse. Non, illis hordeum quum daretur, non legumina recusabant: pecus vero, cujus rei summa erat ex Epiro copia, magno in honore habebant.

XLVIII. Est etiam genus radicis inventum ab iis, qui fuerant cum Valerio, quod appellatur chara, quod admix-

Cap. XLVII. *Neque ullus flare*, etc. Repetunt hoc Plut. in Pomp. c. 65, et in Cæs. c. 39; item Appian. C. II, 66.

Haberent. Ipse. Marclandus, p. 273, distinctionem hic tollit, et mox legit *esset*. Cæterum vulgo legebatur *haberet*, ubi prius legi debebat *supportaret*.

In Hispania. Cf. I, 48. M.

Meminerant... discessisse. Hæc manum interpolatoris prodere judicat Bentleius.

Ad Alesiam. B.G. VII, 68, sqq. M.

Ad Avaricum. Ibid. c. 18, sqq. M.

Se gentium victores discessisse. Hoc *se* deletum cupit Davis. Sed similis repetitio occurrit et G. I, 35.

Illis. Alii *illi.*

Pecus vero. In ed. R. Stephani legitur *panicum*, ut C. II, 22. [Et hoc sane præferrem quod magis cum *hordeum* et *legumina* congruat. B.]

Cap. XLVIII. *Qui fuerant cum Valerio.* Qualisnam est hæc descriptio? Quia inde intelligat, quinam hi homines fuerint? In bonis codd. legitur: *qui fuerant Valeribus*: unde apparet verba corrupta esse. Qui vult, legat Vossium, operose docentem, quis ille Valerius fuerit. M. Putat fuisse *L. Valerium Flaccum*, Asiæ Mithridatico bello prætorem, v. c. 53, a quo milites legionis XX victricis, quæ cum ipso erat, *Valeriani* dicti. Cf. Dio, XXXV, 14; et XXXVI, 29. Is *Valerius* a legato suo Fimbria, a. U. 668, interfectus. V. Vell. II, 24. Unde iidem milites a Plut. in vita Luculli, c. 7, *Fimbriani* salutantur.

Chara. Si de scriptura hujus verbi satis constaret (scribitur enim in codd. et ant. edd. *chara, chata, catha*, voluntque rursus alii legi *carus*, alii *chera*), fortasse posset aliquid reperiri; etsi nihil difficilius definitu est illis plantarum nominibus, quæ in veterum scriptis occurrunt. Nunc, quum ne de nomine quidem constet, quis ausit rem definire? Plerique petunt aliquid adjumenti e loco Pliniano, H. N. XIX, 8, 41 extr., ubi Cæsaris milites apud

tum lacte multum inopiam levabat. Id ad similitudinem panis efficiebant. Ejus erat magna copia. Ex hoc effectos panes, quum in colloquiis Pompeiani famem nostris objectarent, vulgo in eos jaciebant, ut spem eorum minuerent.

XLIX. Jamque frumenta maturescere incipiebant, atque ipsa spes inopiam sustentabat, quod celeriter se habituros

Dyrrhachium *lapsana* vixisse dicuntur, quam plantam hodieuum botanici describunt, eorumque nonnulli vertunt *wilder Kohl.* Sed monent etiam caules quidem ejus et folia victui inservire, non autem (quæ est Harduini ad Plinium sententia) eam inde parari posse massam, quæ in panes formetur. Ac fortasse quidem dicat aliquis, utcumque inde formatos esse quosdam panes ab his, qui summa inopia premerentur; sed et Harduinus nihil a vero abhorreus censuit, quum dixit, milites Cæsaris, præter lapsanam, illo tempore etiam alia radice ad panificium usos esse, quæ radix in Cæsaris libris scribatur *chara.* Si ergo *chara* est aliud quid quam *lapsana*; aut saltem esse potest; non licet e loco Plinii locum Cæsaris secure interpretari, eritque agnoscendum non constare nobis de hac radice. M. Rei meminere Sueton. c. 68, et Appian. C. II, 61, ubi loco radicis ponunt herbam. Plut. in Cæs. c. 39, radicem vocat. [Plura de hac *chara* in Mantissa observationum dedit Oberl. sed ea forsan longiora et quæ non omnem adhuc plane difficultatem extricant; prætuli ergo quæ vir cl. *Cuvier* notavit ad pag. 254 edit. Paris. Tom. II : « Le *chara* dont parle César était une racine, qui se mangeait cuite dans du lait : et d'après un passage de Pline, liv. XIX, c. 41, » la plante dont les soldats de César » se nourrirent près de Dyrrachium, » et que Pline nomme *lapsana*, était » une espèce de chou sauvage. Or il » existe, à l'état sauvage, dans toute » la Hongrie, une plante de la fa- » mille des choux, dont les racines, » longues quelquefois de 4 pieds, et » grosses comme le bras, se mangent » cuites dans du lait, et servent d'a- » limens dans l'état de disette. *Clusius* l'a décrite parfaitement sous » le nom de *tataria ungarica* (Carol. Clus. rariorum plantarum hist. » lib. VI, p. 191, c. 14). M. Jaquin » en a donné une meilleure description sous celui de *crambe tataria* » (*Nic. Jos. Jaquin, miscellanea austriaca*, vol. II, p. 274). M. » Thiebaud de Bernaud a lu en 1814, » à l'Académie des sciences, un mé- » moire pour prouver, ainsi que Clu- » sius l'avait soupçonné, que cette » plante est le *chara* de César, et la » chose me paraît incontestable. »]

Admixtum lacte. Alii *lacti*, consuetum magis.

[*Ex hoc effectos panes.* Contra ea tradit Appian. B. C. II, p. 465 : ὅτι αὐτόμολοι Πομπηΐῳ, τοιούς δε ἄρτους (τὴν πόαν ἀρτοποιηθεῖσαν) προσένεγκαν, ὡς εὐφρανοῦντες ἰδόντα· Ὁ δὲ οὐχ ἥσθη, ἀλλ' εἶπεν· Οἵοις θηρίοις μαχόμεθα. Vide et Suet. Jul. c. 68. At a Cæsaris narratione stat Plutarchus in Cæsare. DAVIS.]

copiam confidebant : crebræque voces militum in vigiliis colloquiisque audiebantur, « prius se cortice ex arboribus victuros, quam Pompeium e manibus dimissuros. » Libenter etiam ex perfugis cognoscebant, equos eorum vix tolerari, reliqua vero jumenta interisse; uti autem ipsos valetudine non bona, qum angustiis loci, et odore tetro ex multitudine cadaverum, et quotidianis laboribus, insuetos operum, tum aquæ summa inopia affectos : omnia enim flumina atque omnes rivos, qui ad mare pertinebant, Cæsar aut averterat, aut magnis operibus obstruxerat. Atque, ut erant loca montuosa et ad specus angustiæ vallium, has sublicis in terram demissis præsepserat, terramque aggesserat, ut aquam continerent. Itaque illi necessario loca sequi demissa ac palustria et puteos fodere cogebantur : atque hunc laborem ad quotidiana opera addebant : qui tamen fontes a quibusdam præsidiis aberant longius et celeriter æstibus exarescebant. At Cæsaris exercitus optima valetudine summaque aquæ copia utebatur; tum commeatus om-

Cap. XLIX. *Libenter.* Vulgo *frequenter* contra codd. M.

Equos tolerari... In magna penuria eos utcumque sustentare.—Inopiam hanc Lucanus, VI, 80 sqq., bene descripsit. M. Præmissum *vix* deficit in codicibus et editionibus veteribus.

Ex multitudine. Vulgo *et* inepte. Emendavit Davis. e codd. Cf. Gronov. Obs. IV, 17.

Affectos. Hoc habent codd. plurimi; quidam *afficeret.* Male deleri vocem jubent Ciacc. et Scaliger.

[*Magnis operibus obstruxerat.* Intellige rivos, *obstruere* eodem sensu est ac *avertere.*]

Ad specus, angustiæ vallium; i.e. *ang. vall.* quæ poterant esse loco *specuum*, habere usum et vim specuum. Specus autem in Bell. Alex. cap. 5 et 6, sunt meatus subterranei, canales. Cf. Liv. X, 10. Fortasse ergo hoc dicit, angustam vallem fuisse veluti meatum seu canalem, per quem aut sponte proflueret aqua, e montibus in vallem delata; aut, arte adjuta fossisque ductis, derivari posset. Et ut in altero loco specus intersepiuntur, ita h. l. præsepiuntur, obstruuntur, ne aqua profluat. Putabam etiam, specum fortasse cisternam s. lacum significare posse, ideoque aquas in vallibus, uti in cisternis, collectas et præseptas esse. Sed neque exempla alterius significatus habeo, neque sustineo rem definire. M.

Præsidiis, locis, ubi præsidia erant, ut c. 45. M.

ni genere præter frumentum abundabat : quibus quotidie melius succedere tempus, majoremque spem maturitate frumentorum proponi videbant.

L. In novo genere belli novæ ab utrisque bellandi rationes reperiebantur. Illi, quum animum advertissent ex ignibus, nocte cohortes nostras ad munitiones excubare, silentio aggressi universas, intra multitudinem sagittas conjiciebant, et se confestim ad suos recipiebant. Quibus rebus nostri, usu docti, hæc reperiebant remedia, ut alio loco ignes facerent, [alio excubarent]. ***

LI. Interim certior factus P. Sylla, quem discedens castris præfecerat Cæsar, auxilio cohorti venit cum legionibus

Quibus quotidie melius succedere (an, *accedere?*) *tempus... videbant* (Cæsariani). Nempe accedebat tempus messis. M. In codd. *subterere*. Unde Oud. suspicatur leg. *succurrere*. Bentl. *subire*. [*Subterere* arridet *Ach.*, qui explicat forte subtilius, comminuere, ducendo trahere tempus interpositum inter inopiam præteritam, et abundantiam quam, maturitate frugum appropinquante, proponi videbant.]

Cap. L. *In novo genere belli*. Conf. cap. 47. M.

Nocte... excubare. Hoc e consuetudine perpetua notum fuisse monet Jurinius, et legi vult: *ubi nocte...excubarent*.

Aggressi universas. Sic codd. boni et edd. vet. unde Davis. conjicit *egressi*. Alii habent *adversi*, quod recepit Scaliger. In aliis est *universam*.

Intra multitudinem. Alii *inter*. Hotom. *in*. Jurin. ita : *silent. egressi adversus ignes intra munitionem sag. conjiciebant*.

Alio excubarent. Hæc verba absunt ab omnibus codd. et edd. ant. Et apparet, quum e serie rerum, tum ex aliis scriptoribus, ut Appiano, Civ. II, 60, p. 465; Dione Cass. 41, 50; Plutarcho, Cæs. cap. 39; quædam hic deesse. M. Desideratur sane, quo abierit Cæsar et initium irruptionis Pompeianorum. Uncis inclusa addidisse Aldus videtur.

Cap. LI. *Auxilio cohorti venit*. De hac cohorte vid. Sueton. Jul. 68. « Denique, una sextæ legionis cohors. » M. [Lacunam post Aldum supplere tentavit Goduinus ex Dione, lib. XLI, qui scribit Cæsarem, spe occupandi per præsidiariorum proditionem, ad Dyrrhachium progressum, quum in augustias venisset, magnum adiisse periculum, et complures milites amisisse. Ille vero Sylla castris a Cæsare præfectus erat quo tempore ipse Dyrrhachium erat profectus. Porro, quum castellum aliquod a Pompeio esset expugnatum, quod ab una cohorte sextæ legionis defendebatur, auxilio cohorti venit Sylla. *Ach.*]

duabus, cujus adventu facile sunt repulsi Pompeiani. Neque vero conspectum aut impetum nostrorum tulerunt; primisque dejectis, reliqui se verterunt et loco cesserunt. Sed insequentes nostros, ne longius prosequerentur, Sylla revocavit. At plerique existimant, si acrius insequi voluisset, bellum eo die potuisse finiri. Cujus consilium reprehendendum non videtur; aliæ enim sunt legati partes, aliæ imperatoris : alter omnia agere ad præscriptum, alter libere ad summam rerum consulere debet. Sylla, a Cæsare castris relictus, liberatis suis, hoc fuit contentus, neque prælio decertare voluit, (quæ res tamen fortasse aliquem reciperet casum,) ne imperatorias sibi partes sumpsisse videretur. Pompeianis magnam res ad receptum difficultatem afferebat. Nam, ex iniquo progressi loco, in summo constiterant : si per declive sese reciperent, nostros ex superiore insequentes loco verebantur : neque multum ad solis occasum supererat temporis : spe enim conficiendi negotii prope in noctem rem duxerant. Ita, necessario atque ex tempore capto consilio, Pompeius tumulum quemdam occupavit, qui tantum aberat a nostro castello, ut telum tormentumve missum adigi non posset. Hoc consedit

At plerique...finiri. Hanc totam particulam puto esse additamentum, *e* margine receptum. Nam partim, quod ad syntaxin spectat, non cohæret cum his illud *cujus consilium*, partim aliquis hoc in margine monuit, etsi Cæsar consilium hoc probet, plerosque tamen illud reprehendere. M.

Aliæ imperatoris. Sic e cod. Norvic. Davisius. Vulgo *atque*.

Omnia. Abest a variis codd.

Consulere (accommodate) *ad summam rerum.* M. Consulere rebus secundum περιστάσεις.

Quæ res tamen. Non inutile est *tamen*, ut quidam monuerunt : Germani vertunt h. l. *gleichwohl.* Habent autem codd. fere omnes : *res recipit casum* (adversum), i. e. potest infeliciter cedere, habet exitum ambiguum. M. Clarkius credit leg. *tum*, quod compendio scriptum fuerit *tñ.* Placet et Oud.

Duxerant. Sic Codd. Alii *deduxerant.*

Tormentumve missum. Idem esse volunt, quod VIII, 14 : « tormento missa tela. » Quidam nostro loco legunt *telum tormento missum*, quod librariorum manum prodit. Cæterum *tormentum* pro telo graviore accipitur. V. G. IV, 25; C. II, 14;

loco, atque eum communiit, omnesque ibi copias continuit.

LII. Eodem tempore duobus præterea locis pugnatum est: nam plura castella Pompeius pariter, distinendæ manus causa, tentaverat, ne ex proximis præsidiis succurri posset. Uno loco Volcatius Tullus impetum legionis sustinuit cohortibus tribus, atque eam loco depulit; altero Germani, munitiones nostras egressi, compluribus interfectis, sese ad suos incolumes receperunt.

LIII. Ita uno die sex præliis factis, tribus ad Dyrrhachium, tribus ad munitiones, quum horum omnium ratio haberetur, ad duorum millium numero ex Pompeianis cecidisse reperiebamus, evocatos centurionesque complures. In eo fuit numero Valerius Flaccus, L. filius, ejus, qui prætor Asiam obtinuerat: signaque sunt sex militaria relata. Nostri non amplius viginti omnibus sunt præliis desiderati. Sed in castello nemo fuit omnino militum, quin vulneraretur; quatuorque ex una cohorte centuriones oculos amiserunt. Et, quum laboris sui periculique testimonium afferre vellent, millia sagittarum circiter triginta,

Al. 19; Stat. Theb. IX, 146; Curt. IV, 2, 9. Eodem sensu et *balista* legitur apud Plaut. Trin. III, 2, 43, et de B. Hisp. 13. Conf. et Nonius, XVIII, 22.

Communiit. Alii *communit.*

CAP. LIII. *Ad Dyrrhachium...ad munitiones.* Cæsar a castellis (munitionibus) progressus ipsam urbem Dyrrhachium oppugnavit, ubi propemodum periit: Pompeius interea in castellis ejus magnam stragem edidit. Sic eodem tempore ac die, et ad muros Dyrrhachii, et ad castra Cæsaris pugnatum est. Vid. Appian. et Dio Cass. d. l. M.

Ad duorum millium (multitudinem s. summam) *numero.* Sed plerique MSS. habent, *ad duo millia numero.* M. Sic et Hirtius B. Afr. 78, « ad quatuor millia numero; » sed Sisenna apud Nonium de honeste dictis: « ad binum millium numero. »

Evocatos. Post hoc verbum edd. addunt *et manipulares.* Sed Cæsar vult monere, qui in omni illo numero fuerint memorabiles. Ergo non manipulares, h. e. gregarios quosvis milites, addere potuit. M.

Valerius Flaccus. Vossio est ille, de quo, cap. 48; quem Appian. Mithr. c. 51, et C. 1, 75, consulis Cinnæ collegam dicit. Glandorp. et Hotom. eum esse putant, quem Cicero defendit.

Millia circiter XXX. Ita absque dubio quoque legendum apud Sueton. c. 68, ubi vulgo legitur *CXXX*

in castellum conjecta, Cæsari renumeraverunt : scutoque ad eum relato Scævæ centurionis, inventa sunt in eo foramina CXX. Quem Cæsar, ut erat de se meritus et de republica, donatum millibus ducentis æris, ab octavis ordinibus ad primum pilum se traducere pronuntiavit : ejus enim opera castellum magna ex parte conservatum esse

millia. Contra ex Suetonio emendandum esse Cæsarem judicabat Ursinus.

Renumeraverunt. Alii *remuneraverunt*, *renuntiaverunt*. Cf. N. Heins. Advers. I, II.

Scævæ. Hujus fortitudinem Lucanus, VI, 144 sqq. non sine vi poetica descripsit. Conf. Sueton. Jul. 68. Numerus CCXXX (qui vulgo hic legitur) fidem excedit, et habent quidam libri CXX, ut Cellarius quoque edidit ex Sueton. d. l. et Valer. Max. III, 2. Nihil ergo certi dici potest. M. Sed sana ratio suadet, præferendam lectionem codd. Pal. Bong. et Leid. qui minorem numerum habent. Quid quod et Plut. Cæs. c. 16, habeat CXXX, non *ducenta*. Sequor ergo Cellarium. Cf. et Duker. ad Flor. IV, 2, 41.

Æris in uno cod. Bongars. est; in cæteris pro eo legitur *atque*, in Ursiniano ne hoc quidem. In illo igitur *atque* vitium est, et post *ducentis millibus* intelligetur *sestertium*. M. Marclaudus p. c. expungit *æris* et τὸ *atque* accipit pro *statim*. Respice ad C. I, 42. [*Atque* admisit quoque *Ach.* Cæterum asses 200,000 dant 16,000 fr. quæ summa parum probabilis videtur.]

Primum pilum. Alii *primipilum*. Sic quidem codices; sed malunt Manutius, Cellarius, Clarkius, *primum pilum*, quia *primus pilus* est primus ordo, ad quem Scæva ab octavo promotus est; *primipilus* vero (si modo verbum hoc probum est) : est centurio ipse primi pili. M. Absque codice, quem Manutius inspexit, si foret, non auderem sequi Cellarium; sed ista auctoritate salva res est. Conf. Lips. milit. Rom. II, 8, et Manut. Quæst. per epist. II, 3. [Quid sit *primus pilus* planissime explicat *Ach.* his verbis : legionarii milites in tria genera erant distributi, scilicet, *hastatos*, *principes*, *triarios*; et quum quæque cohors tribus manipulis constaret, unus erat hastatorum, unus principum, unus triariorum : cuique manipulo igitur duo centuriones, quorum primus hastatus, secundus hastatus, et ita de duobus aliis ordinibus. Ex his autem sexaginta centurionibus viginti triarii erant et ætate, et ordine, et honore primi; quorum qui in prima electione primus fuerat appellatus, nomen habebat *primus pilus*, vel *primipilus*, vel *primopilus*, quia triarii pilo utebantur, et erat sub tribuno dux legionis, aquilæ custos, et dextro cornu legionis præerat. Mos autem erat ex inferioribus ordinibus gradatim ad hunc honorem accedere. Porro Scævam qui inter triariorum centuriones octavus erat, sive octavæ cohortis, subito contraque morem pro ejus eximia fortitudine Cæsar ad primum pilum evexit.]

constabat: cohortemque postea duplici stipendio frumentove, et speciariis militaribusque donis amplissime donavit.

LIV. Pompeius, noctu magnis additis munitionibus, reliquis diebus turres exstruxit, et, in altitudinem pedum quindecim effectis operibus, vineis eam partem castrorum obtexit; et, quinque intermissis diebus, alteram noctem subnubilam nactus, obstructis omnibus castrorum portis et ad impediendum objectis, tertia inita vigilia, silen–

Speciariis. Quum in jure vinum, oleum, triticum et alia, *species* dicantur, puterunt, esse *speciaria dona*, quæ constent hujusmodi speciebus. Addi poterat Vegetius de re Mil. III, 8, ubi dicitur « subvectio frumenti cæterarumque specierum. » Sed non videtur Cæsaris ætate hæc significatio usitata fuisse, multo minus forma adjectivi *speciarius*. Ac legitur quidem in MSS. Oudendorpii *frumentove speciariis militaribusque d.* Quia vero in quibusdam *frumentove speciariis* repertum est, rursus *que* post *militaribus* omittitur, item *et* ante *speciariis* additur: audiendus videtur Vossius, qui emendavit *frumento, veste, et aliis militaribus donis*: quæ quidem emendatio, ut simplicissima, Clarkio, Cellario, Oudendorpio aliisque se probavit, etsi et aliæ quædam conjecturæ propositæ sunt, in his Victorii, Var. lect. I, 23, cui placebat: *frumento, veste, diariis, milit....* quum Cic. ad Attic. VIII, 14, dixerit, « Cæsarem milites diariis incitasse. » Sunt autem *diaria*, vel victus, vel præmium, in dies singulos datum aut promissum. M. Cujacius dabat *veste, cibariis*, etc. Ant. Augustinus *veste, pecunia aliisque*. Optima est Vossii emendatio. De *veste* et alibi. Vid. Valer. Max. V, I. Primæ opinioni de *speciariis donis* favet Casellius, Var. II, 15, in Gruter. Lamp. t. 3. Cum Vossio facit Jurinius. [*Veste* admisit *Ach.*]

CAP. LIV. *Exstruxit et.* Sana hæc non videntur. Jurinius istud *et* tollit. Tum legit *his effectis op.* et pro *eam* dat *etiam*. Tandem delet *alteram*.

Obstructis. Alii *exstructis...portis*. Leg. *obstructis*, ut cod. Leid. primus, qui est bonus, et quædam edd. habent, et multi monuerunt. M. Restitui, quod Morus optabat.

Et ad impediendum objectis. Deest aliquid. Ergo cum Clarkio legerim, *et cratibus ad imped. obj.* Marclandus in Explicat. vett. auct. p. 273, hanc particulam sic legi vult: *ericiis omnibus c. p. ad imp. objectis*. De ericio vid. c. 67. Sed verbum *obstructis* per cod. Leid. satis certum est. M. Ingeniosam conjecturam Marclandi secutus est Hausius in versione Germ. Conjunctio *et* a codd. Bongarsii et Vossii, item ab edd. vet. abest. *Obstructis* non placet Oudendorpio, quia mox dicitur Pompeius *eduxisse exercitum*. Sed, si obstruxit, ad tempus id fecit, forsan et ut consilium exeundi celaret hos-

tio exercitum eduxit, et se in antiquas munitiones recepit.

LV. Ætolia, Acarnania, Amphilochis per Cassium Longinum et Calvisium Sabinum, ut demonstravimus, receptis, tentandam sibi Achaiam, ac paulo longius progrediendum existimabat Cæsar. Itaque eo Fufium Calenum misit, et Q. Sabinum et Cassium cum cohortibus adjungit. Quorum cognito adventu, Rutilius Lupus, qui Achaiam, missus a Pompeio, obtinebat, Isthmum præmunire instituit, ut Achaia Fufium prohiberet. Calenus Delphos, Thebas, Orchomenum, voluntate ipsarum civitatum recepit, nonnullas urbes per vim expugnavit, reliquas civitates, circummissis legationibus, amicitia Cæsari conciliare studebat. In his rebus fere erat Fufius occupatus.

LVI. Omnibus deinceps diebus Cæsar exercitum in aciem æquum in locum produxit, si Pompeius prælio decertare vellet, ut pæne castris Pompeii legiones subjiceret: tantumque a vallo ejus prima acies aberat, uti ne in eam telum tormentumve adigi posset. Pompeius autem, ut famam et opinionem hominum teneret, sic pro castris exercitum constituebat, ut tertia acies vallum contingeret; omnis quidem instructus exercitus telis ex vallo abjectis protegi posset.

LVII. Hæc quum in Achaia atque apud Dyrrhachium

tem. Oud. volebat *destructis*, sensu, ut putat, clarissimo.

Cap. LV. *Ut demonstravimus*; c. 34. Attigit Dio Cass. XLI, 51. M.

Et Q. Sabinum. Pro *et* Gland. et Lips. statuunt leg. *eique*.

Cum cohortibus. Videtur Glareano numerus cohortium excidisse.

Achaia. Peloponneso. [Omnis enim Græcia Achaia a Romanis vocabatur, quia quum eam debellarent, imperium penes Achæos erat.]

Urbes. Male omisit Scalig. invitis codd.

Amicitia. Sic codd. et edd. vet. pro *per amicitiam*. Scalig. dedit *amicitiæ*, quia sequitur *Cæsaris*; rectius *Cæsari* legitur, judice Hotomanno.

Cap. LVI. *Tormentumve*. Respice ad c. 51, alii legunt *tormentove*.

Omnis quidem. Sic Oud. e codd., i. e. *at vero omnis*. Vulgo *omnisque*.

Abjectis. Alii *adjectis*; minus bene. Nec *adactis* probo, quod placebat Jurinio. Conf. Oud. ad Suet. Ner. c. 34. [Potter. projectis.]

gererentur, Scipionemque in Macedoniam venisse const ret, non oblitus pristini instituti Cæsar, mittit ad eu A. Clodium, suum atque illius familiarem, quem, ab il traditum initio et commendatum, in suorum necessarioru numero habere instituerat. Huic dat litteras mandataq ad eum, quorum hæc erat summa: « sese omnia de pace e pertum: nihil adhuc arbitrari factum vitio eorum, qu esse auctores ejus rei voluisset, quod sua mandata perfe non opportuno tempore ad Pompeium vererentur. Scipi nem ea esse auctoritate, ut non solum libere, quæ proba set, exponere, sed etiam magna ex parte compellere atq errantem regere posset: præesse autem suo nomine ex citui, ut, præter auctoritatem, vires quoque ad coerce dum haberet: quod si fecisset, quietem Italiæ, pacem pı vinciarum, salutem imperii uni omnes acceptam relaturo Hæc ad eum mandata Clodius refert. Ac primis diebus, videbatur, libenter auditus, reliquis ad colloquium n admittitur; castigato Scipione a Favonio, ut postea co fecto bello reperiebamus: infectaque re sese ad Cæsar recepit.

LVIII. Cæsar, quo facilius equitatum Pompeianum Dyrrhachium contineret, et pabulatione prohiberet, adi duos, quos esse angustos demonstravimus, magnis ope bus præmunivit, castellaque his locis posuit. Pompeius, ı nihil profici equitatu cognovit, paucis intermissis diebı

Cap. LVII. *Scipionem*. Vid. c. 36. M.

A. Clodium. Sic Marcland. p. 274. Cf. c. 90.

Vererentur. Bentleius id vitio verti non potuisse monet, et legi jubet *viderentur*. Mihi nil mutandum videtur.

Præesse: præest *suo nomine exercitui*, qui ipse est imperator, nec sub imperatore bellum gerit. Erat autem Scipio proconsul Syriæ. Cf. c. 31.

Admittitur; hæc distinctio mi bene se habet.

Favonio. Conf. c. 36. M.

Cap. LVIII. *Angustos demons vimus*. Ubi? Hæsit etiam Ciacco et Marclandus in Explicat. vett. a p. 274. M. De uno saltem sermo cap. 41. [At 49, de *angustiis* *lium* sermo est, forsan ad h. l. s tat.]

rursus eum navibus ad se intra munitiones recipit. Erat summa inopia pabuli, adeo ut foliis ex arboribus strictis et teneris arundinum radicibus contusis equos alerent: frumenta enim, quæ fuerant intra munitiones sata, consumpserant, et cogebantur Corcyra atque Acarnania, longo interjecto navigationis spatio, pabulum supportare: quoque erat ejus rei minor copia, hordeo adaugere, atque his rationibus equitatum tolerare. Sed, postquam non modo hordeum pabulumque omnibus in locis, herbæque desectæ, sed etiam fructus ex arboribus deficiebant, corruptis equis macie, conandum sibi aliquid Pompeius de eruptione existimavit.

LIX. Erant apud Cæsarem ex equitum numero Allobroges duo fratres, Roscillus et Ægus, Abducilli filii, qui principatum in civitate multis annis obtinuerat, singulari virtute homines, quorum opera Cæsar omnibus Gallicis bellis optima fortissimaque erat usus. His domi ob has causas amplissimos magistratus mandaverat, atque eos extra ordinem in senatum legendos curaverat, agrosque in Gallia, ex hostibus captos, præmiaque rei pecuniariæ magna tribuerat, locupletesque ex egentibus fecerat. Hi propter virtutem non solum apud Cæsarem in honore erant, sed etiam apud exercitum cari habebantur: sed freti amicitia Cæsaris, et stulta ac barbara arrogantia elati, despiciebant suos, stipendiumque equitum fraudabant, et prædam om-

Acarnania. Marclandus l. c. legit *Candavia*, quia *Acarnania* erat in Cæsaris potestate; *Candavia* contra sub Pompeio. V. c. 11 et 79. Conf. Cic. ad Att. III, 7, et Wessel. ad Itiner. Hieros. p. 607.

Fructus ... deficiebant. Quædam edd. *frons deficiebat* e conjectura. M. Hoc recepit Davisius. *Clarke* cum Faerno *frondes...deficiebant*. Recte, puto, etsi codd. et edd. vet. obstent. Quid enim *fructus* ad *equos?* quos mox foliis arborum ali dixerat. Istud *frons* forsan ex antiquo *fruns* ortum suspicatur Oud. quod idem etiam visum Vossio de analog. 1, 33. [Sed *fructus* generaliter dici possunt omnes proventus arborum.]

Cap. LIX. *In civitate*. Alii *in civitatem*.

Fraudabant. Sic apud Livium, IV, 12, codd. quidam « fraudando par-

nem domum avertebant. Quibus illi rebus permoti, universi Cæsarem adierunt, palamque de eorum injuriis sunt questi; et ad cætera addiderunt, falsum ab his equitum numerum deferri, quorum stipendium averterent.

LX. Cæsar neque tempus illud animadversionis esse existimans, et multa virtuti eorum concedens, rem totam distulit; illos secreto castigavit, quod quæstui equites haberent; monuitque ut ex sua amicitia omnia exspectarent, et ex præteritis suis officiis reliqua sperarent. Magnam tamen hæc res illis offensionem et contemptionem ad omnes attulit: idque ita esse quum ex aliorum objectationibus, tum etiam ex domestico judicio atque animi conscientia intelligebant. Quo pudore adducti, et fortasse non se liberari, sed in aliud tempus reservari arbitrati, discedere a nobis, et novam tentare fortunam, novasque experiri amicitias constituerunt: et cum paucis collocuti clientibus suis, quibus tantum facinus committere audebant, primum conati sunt præfectum equitum, C. Volusenum, interficere, ut postea, bello confecto, cognitum est; ut cum munere aliquo perfugisse ad Pompeium viderentur. Postquam id difficilius visum est, neque facultas perficiendi dabatur, quam maximas potuerunt pecunias mutuati, proinde ac suis satisfacere et fraudata restituere vellent,

tem diuturni cibi. » Alii forsan rectius *stipendio equites fraudabant.*

Quibus illi rebus..... Deleverim *illi.* M.

[*Falsum*..... *numerum deferri.* Quoniam ferro et casibus multi pereunt, quotidie ad imperatorem militum numerus deferebatur, ut sciret quid esset sibi de suis viribus sperandum. God.]

Cap. LX. *Ut ex sua* (Cæsaris) *amicitia omnia exspectarent.* Ut a Cæsare amicissimo omnia exspectarent, neque ipsi fraudibus et artibus malis crescere studerent. Sic *ex præteritis* Cæsaris *officiis reliqua sperant*, quum sperant, et in posterum talia officia ipsis Cæsarem præstiturum, qualia præstiterit superiori tempore. Hæc quomodo nonnullis videri potuerint corrupta, non assequor. M. Scal. perperam *reliqua sperarent* uncis inclusit. Male etiam hic Davis. et Clarkius sese torquent.

Proinde ac suis. Sic boni codd. Alii *perinde.* V. not. ad c. 1. Τὸ *suis* Scaliger omisit invitis codd. et edd. vet.

multis coemptis equis, ad Pompeium transierunt cum iis, quos sui consilii participes habebant.

LXI. Quos Pompeius, quod erant honesto loco nati et instructi liberaliter, magnoque comitatu et multis jumentis venerant, virique fortes habebantur, et in honore apud Cæsarem fuerant, quodque novum et præter consuetudinem acciderat, omnia sua præsidia circumduxit atque ostentavit: nam ante id tempus nemo aut miles aut eques a Cæsare ad Pompeium transierat, quum pæne quotidie a Pompeio ad Cæsarem perfugerent, vulgo vero universi in Epiro atque Ætolia conscripti milites earumque regionum omnium, quæ a Cæsare tenebantur. Sed hi, cognitis omnibus rebus, seu quid in munitionibus perfectum non erat, seu quid a peritioribus rei militaris desiderari videbatur; temporibusque rerum, et spatiis locorum, et custodiarum viribus ac diligentia animadversa, prout cujusque eorum, qui negotiis præerant, aut natura aut studium ferebat, hæc ad Pompeium omnia detulerant.

LXII. Quibus ille cognitis, eruptionisque jam ante capto consilio, ut demonstratum est, tegimenta galeis milites ex viminibus facere, atque aggerem comportare jubet. His paratis rebus, magnum numerum levis armaturæ et sagit-

Cap. LXI. *Omnia sua... circumduxit.* Intrusere hic quidam *per*, invitis codd. et edd. vet. Frontin. III, 15, 5: «horrea circumduxerunt captivos.»

Vulgo (sine discrimine) *universi.* Non debebat illud *vulgo* a quibusdam deleri, aut alterum *universi.* Vid. Ernest. Clav. Cic. M. Ita Plaut. Trin. IV, 3, 39: «omnibus universis.» Pleonasmus. Sic et ib. I, 2, 134: «gregem universum totum.» Et Terent. And. II, 2, 10: «hercle certe.»

Cognitis omnib. reb., quum scirent, quidquid in Cæsaris castris fieret. M.

Temporibusque rerum... animadversa, quo tempore quidque in castris Cæsaris fieri soleret. M. Opportunitatibus.

Viribus ac diligentia. Multi scribunt *varia diligentia;* et hæc lectio in quibusdam codd. exstat, et e cæterorum vestigiis eruta est, ubi *viria, vera, viribus ac dil.* occurrit. M. Recepit hoc posterius Cellarius, itemque Clarkius et *Wailly*. Mihi quoque præplacet, quod manifesto in cod. Petaviano exstabat.

Detulerant. Sic codd. Vulgo *detulerunt.*

tariorum, aggeremque omnem noctu in scaphas et naves actuarias imponit, et de media nocte cohortes sexaginta, ex maximis castris præsidiisque deductas, ad eam partem munitionum ducit, quæ pertinebant ad mare, longissimeque a maximis castris Cæsaris aberant. Eodem naves, quas demonstravimus aggere et levis armaturæ militibus completas, quasque ad Dyrrhachium naves longas habebat, mittit, et, quid a quoque fieri velit præcipit. Ad eas munitiones Cæsar Lentulum Marcellinum quæstorem cum legione nona positum habebat. Huic, quod valetudine minus commoda utebatur, Fulvium Postumum adjutorem summiserat.

LXIII. Erat eo loco fossa pedum quindecim et vallus contra hostem in altitudinem pedum decem, tantumdemque ejus valli agger in latitudinem patebat. Ab eo, intermisso spatio pedum sexcentorum, alter conversus in contrariam partem erat vallus, humiliore paulo munitione: hoc enim superioribus diebus timens Cæsar, ne navibus nostri circumvenirentur, duplicem eo loco fecerat vallum, ut, si ancipiti prælio dimicaretur, posset resisti. Sed operum magnitudo et continens omnium dierum labor, quod millia passuum in circuitu septemdecim munitiones erat

Cap. LXII. *Pertinebant ... aberant.* Jurinius malit *pertinebat ... aberat.*

Cap. LXIII. *Vallus* h. l. idem quod *vallum*. M. Sic et Tibullus Eleg. 1, 11, 9: « non arces, non vallus erat. » Et Hirtius, Al. 2: « triplicem vallum obduxerat. Erat exstructus saxo. »

Septemdecim. Alii *octodecim.*

Munitiones erat complexus. Leg. *munitione*, ut Clarkius monuit. M. Si retineas vulg. subaudies *per millia passuum*. Oudendorpio suspecta est vox *munitiones*. Clarkium sequitur Jurinius. [Cæsariani Pompeianique exercitus statum sic explicat *Ach.*: « Cæsar, c. 43, munitionem instituerat quæ uno atque altero cornu ad mare tendens, in circuitu suo Pompeium omnemque ejus exercitum clausos tenebat. Maximus esse debuit hujus munitionis circuitus: nam Pompeius parem effecerat, Cæsarianæ adversam et interiorem, 15,000 pass. constantem; porro Cæsar, ut h. l. innuitur, prima munitione non contentus, et timens ne sui navibus circumvenirentur (nempe copiis egressis e navibus), muni-

complexus, perficiendi spatium non dabat. Itaque contra mare transversum vallum, qui has duas munitiones contingeret, nondum perfecerat. Quæ res nota erat Pompeio, delata per Allobroges perfugas, magnumque nostris attulit incommodum. Nam, ut ad mare nostræ cohortes nonæ legionis excubaverant, accessere subito prima luce Pompeiani exercitus, novusque eorum adventus exstitit; simul ex navibus circumvecti milites in exteriorem vallum tela jaciebant, fossæque aggere complebantur : et legionarii, interioris munitionis defensores, scalis admotis, tormentis cujusque generis telisque terrebant; magnaque multitudo sagittariorum ab utraque parte circumfundebatur. Multum autem ab ictu lapidum, quod unum nostris erat telum, viminea tegimenta galeis imposita defendebant. Itaque, quum omni-

tionem exteriorem agere instituit, quam tamen non perfecit. Porro prima munitio Cæsaris remota erat aliquot passibus a Pompeiana, quæ ipsa XV mill. complectebatur, (vid. c. 44), quod si, ut ex Appiano et Lucano demonstratum est, circuitus munitionis interioris Cæsarianæ fuit XXV mill. passuum, quomodo munitio exterior inchoata, XVII tantum aut XVIII mill. pass. amplecti potuerit, nisi dixeris Cæsarem de parte inchoata tantum locutum esse : et ea sola foret ratio explicandi, si numerus XVIII tantum codd. servandus esset. At J. Lipsius et post eum Oud. errorem in numeris esse putant, et XXXVIII mill. pass. legendum, habita ratione spatii DC pass. interjecti inter munitionem interiorem et munitionem exteriorem. Ita circuitus Pompeianæ munitionis interioris erit XV mill. pass.; munitionis interioris Cæsarianæ XXV mill., et exterioris inchoatæ, necdum perfectæ XXXVIII mill., mirandum sane opus et vix credibile.»]

Excubaverant. Sic boni codd. [Alii *excubuerant*.]

Exercitus. Hanc vocem uncis inclusit Scalig. Sequentia verba *novusque eorum* absunt a variis codd. nec apparet quid sibi hic velit *novus*. Oud. suspicatur leg. *exercitusque inopinus adv. exstitit*. Bentl., *Pompeiani atque ex inopinato eorum adventu*.

Simul. Alii *simulque navibus*.

In exteriorem. Codd. quidam et edd. vet. *in interiorem*, unde Faernus fecit *in anteriorem*, quod vulgo receptum. Id rejicit Cellarius in curis post. p. 175, et e cod. Ciacc. dat *exteriorem*. Firmant in codd. alii. V. Oud. et cf. Gronov. Observ. III, 18.

Legionarii (Pompeii) *terrebant defensores* (Cæsarianos). Sic cepit Clarkius. M. Et sana ratio docet. Opponuntur *legionarii* levis armaturæ militibus. V. c. 62.

bus rebus nostri premerentur atque ægre resisterent, an madversum est vitium munitionis, quod supra demonstr tum est, atque inter duos vallos, qua perfectum opus no erat, per mare navibus expositi in adversos nostros impe tum fecerunt, atque ex utraque munitione dejectos ter vertere coegerunt.

LXIV. Hoc tumultu nuntiato, Marcellinus cohort subsidio nostris laborantibus summittit: quæ ex castr fugientes conspicatæ, neque illos suo adventu confirma potuerunt, neque ipsæ hostium impetum tulerunt. Itaque quodcumque addebatur subsidio, id, corruptum timo fugientium, terrorem et periculum augebat: hominu enim multitudine receptus impediebatur. In eo prælio quum gravi vulnere esset affectus aquilifer, et a virib deficeretur, conspicatus equites nostros, « hanc ego, i quit, et vivus multos per annos magna diligentia defendi et nunc moriens eadem fide Cæsari restituo. Nolite, obsecr committere, quod ante in exercitu Cæsaris non accidit ut rei militaris dedecus admittatur; incolumemque ad eu referte. » Hoc casu aquila conservatur, omnibus prim cohortis centurionibus interfectis, præter principem pri rem.

LXV. Jamque Pompeiani, magna cæde nostrorum, ca tris Marcellini appropinquabant, non mediocri terro

[*Vitium munitionis*, nempe quod nondum perfecta erat.]

In adversos. Alii *in aversos*, quod recepit Oud.

Cap. LXIV. *Cohortes*. Jurinius addi jubet *tres*. Non video unde desumat.

A viribus deficeretur. Vulgo *viribus deficeret*. Scal. *viribus deficeretur*. Præpositionem addunt boni codd. recepit jam Cellarius, quem secutus Oud.

Dedecus admittatur. Vossius suspicatur leg. *decus amittatur*. Id h bet cod. Norvic. sed vulgatum rel qui codd. et edd. vet. De eo dedeco et delicto vid. Lips. de mil. Ron [Vid. Jul. Celsum, c. 65, h. l.]

Principem priorem. E sententi Lipsii de mil. Rom. II, 8, est centur prioris centuriæ, s. ordinis principun Cellarius amandavit lectores ad Li XLII, 34; Vegel. II, 8. De principib in legione v. Polyb. VI, 19, sqq.; Li VIII, 8. M. [Confer notam ad c. 43.

illato reliquis cohortibus : et M. Antonius, qui proximum locum præsidiorum tenebat, ea re nuntiata, cum cohortibus duodecim descendens ex loco superiore cernebatur. Cujus adventus Pompeianos compressit, nostrosque firmavit, ut se ex maximo timore colligerent. Neque multo post Cæsar, significatione per castella fumo facta, ut erat superioris temporis consuetudo, deductis quibusdam cohortibus ex præsidiis, eodem venit. Qui, cognito detrimento, quum animadvertisset Pompeium extra munitiones egressum, castra secundum mare, ut libere pabulari posset, nec minus aditum navibus haberet, commutata ratione belli, quoniam propositum non tenuerat, juxta Pompeium munire jussit.

LXVI. Qua perfecta munitione, animadversum est ab speculatoribus Cæsaris, cohortes quasdam, quod instar legionis videretur, esse post silvam, et in vetera castra duci. Castrorum hic situs erat. Superioribus diebus, nona Cæsaris legio quum se objecisset Pompeianis copiis, atque opera, ut demonstravimus, circummuniret, castra eo loco posuit. Hæc silvam quamdam contingebant, neque longius a mari passibus quadringentis aberant. Post, mutato consilio quibusdam de causis, Cæsar paulo ultra eum locum castra transtulit : paucisque intermissis diebus eadem hæc Pompeius occupaverat, et, quod eo loco plures erat legiones

Cap. LXV. *Castra secundum mare.* Deesse hic verbum patet. Jurinius supplet *posuisse*, forsan elapsum ob sequens *posset*. [Potter. addit *habere* post *haberet*. Vid. Lucan. Pharsal. VI, 263, de hac pugna et de sequenti.]

Cap. LXVI. *Cohortes...videretur*, i. e. quasdam cohortes, et quidem id cohortium, quod...; *sive*, tantum cohortium, quantum videretur instar legionis. M.

[*Castrorum hic situs erat.* Hæc ad finem cap. uncis inclusit Clarkius, et licet nihil in iis a Cæsare scriptum non affirmare ausim, quædam tamen interpolatorem redolere non negaverim. B.]

Ut demonstravimus; cap. 45, 46. *Opera* e codd. Oudendorpius recepit, quum antea *opere* legeretur, et propterea locus quibusdam interpretibus mutilus visus esset. M. Consentiunt cdd. vet. Jurinius vult *easque opere...circummuniret.*

habiturus, relicto interiore vallo, majorem adjecerat munitionem. Ita minora castra, inclusa majoribus, castelli atque arcis locum obtinebant. Item ab angulo castrorum sinistro munitionem ad flumen perduxerat, circiter passus quadringentos, quo liberius ac sine periculo milites aquarentur: sed is quoque, mutato consilio quibusdam de causis, quas commemorari necesse non est, eo loco excesserat. Ita complures dies manserant castra: munitiones quidem integræ omnes erant.

LXVII. Eo signo legionis illato, speculatores Cæsari renuntiarunt. Hoc idem visum ex superioribus quibusdam castellis confirmaverant. Is locus aberat a novis Pompeii castris circiter passus quingentos. Hanc legionem sperans Cæsar se opprimere posse, et cupiens ejus diei detrimentum sarcire, reliquit in opere cohortes duas, quæ speciem munitionis præberent: ipse diverso itinere, quam potuit occultissime, reliquas cohortes, numero tres et triginta, in quibus erat legio nona, multis amissis centurionibus, deminutoque militum numero, ad legionem Pompeii castraque minora duplici acie duxit. Neque eum prima opinio fefellit. Nam et pervenit prius quam Pompeius sentire posset: et, tametsi erant munitiones castrorum magnæ, tamen sinistro cornu, ubi erat ipse, celeriter aggressus Pompeianos ex vallo deturbavit. Erat objectus portis ericius. Hic paulisper est pugnatum, quum irrumpere nostri conarentur, illi castra defenderent, fortissime T. Pulfione, cujus opera proditum exercitum C. Antonii demonstravi-

Cap. LXVII. *Eo* (in vetera castra, c. 66) *signo leg. ill.* Sic jam Rhellicanus interpretatus est. M. Similis constructio G. VII, 4, ubi vid. Oud.

Ericius, transversariæ ad portas trabes, aculeis confixæ, eæque versatiles. Lipsius, Poliorc. v, 4. Conf. Sallustii ed. Haverc. T. II, p. 83, et ed. Cort. p. 979. M. Ita vocatus a bestiolæ ita dictæ aculeis. Nonius, XVIII, 16, e Sallustio: « axibus eminebant in modum ericii militaris veruta binum pedum. » Ubi *veruta* sunt tela brevia, a veru similitudine. Cf. Turneb. Adv. IV, 8. [Idem fere erat quod olim vocabatur, *chevaux de frise.*]

mus, e loco propugnante. Sed tamen nostri virtute vicerunt: excisoque ericio, primo in majora castra, post etiam in castellum, quod erat inclusum majoribus castris, irruperunt, et, quod eo pulsa legio sese receperat, nonnullos ibi repugnantes interfecerunt.

LXVIII. Sed fortuna, quæ plurimum potest, quum in reliquis rebus, tum præcipue in bello, parvis momentis magnas rerum commutationes efficit: ut tum accidit. Munitionem, quam pertinere a castris ad flumen supra demonstravimus, dextri Cæsaris cornu cohortes, ignorantia loci, sunt secutæ, quum portam quærerent, castrorumque eam munitionem esse arbitrarentur. Quod quum esset animadversum, conjunctam esse flumini; protinus his munitionibus, defendente nullo, transcenderunt, omnisque noster equitatus eas cohortes est secutus.

LXIX. Interim Pompeius, hac satis longa interjecta mora, et re nuntiata, quintam legionem, ab opere deductam, subsidio suis duxit: codemque tempore equitatus ejus nostris equitibus appropinquabat, et acies instructa a nostris, qui castra occupaverant, cernebatur, omniaque sunt subito mutata. Pompeiana enim legio, celeris spe subsidii confirmata, ab decumana porta resistere conaba-

Demonstravimus. Non hanc ipsam rem narravit; sed aliquid, quod ad hanc rem pertinet, c. 4, aspersit. Cf. dicta ad c. 4 de Antonianis militibus. Ergo plerique interpretes existimant, aliquam libri secundi partem intercidisse. M. V. not. ad initium libri secundi.

E loco. Sic boni codd. Alii *eo loco.*

Castellum. Cf. c. 66. M.

Et, quod eo pulsa; alii *et quo pulsa.* Unde Vossius *quo pulsa.*

Cap. LXVIII. *Pertinere.* Vulgo *pertingere.* Post *munitionem* edd. vet. addunt *enim.*

Sunt secutæ, venerunt eo, delatæ sunt eo. Morus. [Interpretatur *Achaintre :* secutæ sunt longitudinem muri istius, portam quærentes.]

Quod quum esset. Redundat *quod,* aut potius nectit cum superioribus sequentia, ut *quod si, quod nisi, quod ubi:* etsi *quod* verti non necesse est. M.

Protinus. Leg. *prorutis,* judice Ciacconio, probantibus Oud. et Clarkio. In codd. est *protinus,* vel *positis,* vel *prout iis,* sine sensu. M. [*Prorutis* admisit *Ach.*]

tur, atque ultro in nostros impetum faciebat. Equitatus Cæsaris, quod angusto itinere per aggeres ascendebat, receptui suo timens, initium fugæ faciebat. Dextrum cornu, quod erat a sinistro seclusum, terrore equitum animadverso, ne intra munitionem opprimeretur, ex parte, qua proruebat, sese recipiebat, ac plerique ex iis, ne in angustias inciderent, decem pedum munitionis se in fossas præcipitabant: primisque oppressis, reliqui per horum corpora salutem sibi atque exitum pariebant. Sinistro cornu milites, quum ex vallo Pompeium adesse, et suos fugere cernerent, veriti, ne angustiis intercluderentur, quum extra et intus hostem haberent, eodem, quo venerant, receptui sibi consulebant, omniaque erant tumultus, timoris, fugæ plena, adeo ut, quum Cæsar signa fugientium manu prehenderet, et consistere juberet, alii dimissis equis eumdem cursum conficerent, alii ex metu etiam signa dimitterent, neque quisquam omnino consisteret.

LXX. His tantis malis hæc subsidia succurrebant, quo minus omnis deleretur exercitus, quod Pompeius insidias timens, (credo, quod hæc præter spem acciderant ejus, qui paulo ante ex castris fugientes suos conspexerat,) mu-

Cap. LXIX. *Ascendebat.* Jurinius *ascenderat.* V. cap. præced. Sed vulgatum probum videtur.

Ex parte, qua proruebat. Leg. cum Faerno: *ea parte, qua perruperat* sc. munitionem. Sed et *proruerat* eodem sensu dictum servari poterit. Mor. Sic Davisius. Sed Jurinius *qua proruerat* munitio, cohortibus equitibusque eam transcendentibus.

Receptui sibi. Leg. *receptu*, monente Vossio. M. Sic in antiquo cod. reperit Manutius; alius et edd. vet. *recessu.*

Dimissis equis. Leg. *admissis*, ut Faernus, Ciaeconius, Holomannus viderunt. M.

Omnino. Manutius conjicit *omnium.* [Appianus tradit, quum fugientes in sua castra pervenissent, neque ad stationes suas, neque ad valli defensionem accurrisse; et Plutarchus Cæsarem tunc in magno periculo versatum, qui prævalidum militem in fugam effusum ad hostem retorquere quum niteretur, ab ipso pæne est interfectus, nisi Cæsaris armiger, præoccupato ictu, hominis humerum abscidisset. *A.*]

Cap. LXX. *Ejus, qui.* Hic male antehac interpungebatur.

nitionibus appropinquare aliquamdiu non audebat, equitesque ejus, angustis portis atque his a Cæsaris militibus occupatis, ad insequendum tardabantur. Ita parvæ res magnum in utramque partem momentum habuerunt. Munitiones enim, a castris ad flumen perductæ, expugnatis jam castris Pompeii, propriam et expeditam Cæsaris victoriam interpellaverunt : eadem res, celeritate insequentium tardata, nostris salutem attulit.

LXXI. Duobus his unius diei prœliis Cæsar desideravit milites DCCCCLX et notos equites Romanos, Fulginatem Tuticanum Gallum, senatoris filium; C. Fulginatem, Placentia; A. Granium, Puteolis; M. Sacrativirum, Capua; tribunos militum et centuriones XXXII. Sed horum omnium pars magna, in fossis munitionibusque et fluminis ripis oppressa suorum terrore ac fuga, sine ullo vulnere interiit, signaque sunt militaria XXXII amissa. Pompeius eo prœlio imperator est appellatus. Hoc nomen obtinuit, atque ita se postea salutari passus est; sed neque in litteris, quas scribere est solitus, neque in fascibus insignia laureæ prætulit. At La-

Angustis portis, atque his. Vulgat. habet *angustiis portisque a C. m. occupatis.* In plerisque codd. est: *angustis portis atque his a C. m. occ.*, quam esse puto lectionem veram. M. Restitui merebatur. Dedi.

Propriam et expeditam. Omnino rescribendum, *prope jam expeditam*, ut MS. Norvic. exhibet. Davisius. Recepi cum Oud. simile; v. c. 73. [Quum tamen in omnibus fere codd. legatur *propriam et expeditam*, id cum *Ach.* servavi. B.]

Cap. LXXI. *Duobus his... centuriones XXXII.* Hæc in codd. ita sunt turbata, diversitate constructionis, discrepantia nominum, additis aut mutatis numeris, ut de vera lectione omnino desperandum sit. M.

Milites DCCCCLX. Plut. in Pomp. 65, ponit *MM.* Orosius, vi, 15, *MMMM.* Alii *Cæsaris recepti sunt milites... et noti.*

Equites Romanos. Additur vulgo *CCCC*, item *CCC.*

Granium. Alii *Gravium.*

Centuriones XXXII. Orosius *XXII.*

Terrore. Alii *in terrore.*

Imperator. Cf. ad ii, 26. M. Et Gronov. ad Liv. iii, 36.

Sed neque in litteris. Alii *sed in litt. neque.* Cf. Voss. et Burm. ad Vell. ii, 45. Non probat Bentl.

Laureæ. In bello civili nolebat uti lauro, signo victoriæ. Dio Cass. xli, 52. Litteras etiam victoris, præsertim quibus senatui victoria nun-

bienus, quum ab eo impetravisset, ut sibi captivos tradi juberet, omnes productos, ostentationis, ut videbatur, causa, quo major perfugæ fides haberetur, commilitones appellans, et magna verborum contumelia interrogans, solerentne veterani milites fugere, in omnium conspectu interfecit.

LXXII. His rebus tantum fiduciæ ac spiritus Pompeianis accessit, ut non de ratione belli cogitarent, sed vicisse jam sibi viderentur. Non illi paucitatem nostrorum militum, non iniquitatem loci atque angustias, præoccupatis castris, et ancipitem terrorem intra extraque munitiones, non abscissum in duas partes exercitum, quum altera alteri auxilium ferre non posset, causæ fuisse cogitabant. Non ad hæc addebant, non ex concursu acri facto, non prœlio dimicatum, sibique ipsos multitudine atque angustiis majus attulisse detrimentum, quam ab hoste accepissent. Non denique communes belli casus recordabantur, quam parvulæ sæpe causæ vel falsæ suspicionis, vel terroris repentini, vel objectæ religionis, magna detrimenta intulissent; quoties vel culpa ducis, vel tribuni vitio, in exercitu esset offensum : sed, proinde ac si virtute vicissent, neque ulla commutatio rerum posset accidere, per orbem terrarum fama ac litteris victoriam ejus diei concelebrabant.

LXXIII. Cæsar, ab superioribus consiliis depulsus, omnem sibi commutandam belli rationem existimavit. Itaque

tiabatur, vulgo lauro ornatas fuisse, et hac de causa laureatas dictas, satis notum est. M. *Fasces laureatos* videsis in Museo Veronensi Scip. Maffei, p. CXVII.

Perfugæ. Labienus, deserto Cæsare, transierat ad Pompeium. M. Rubenius El. I, 35, perperam volebat *perfugio*; alii *perfugis*.

CAP. LXXII. *Abscissum*. Alii *abscisum*.

Altera alteri. Al. *alter, alteri*, ut referatur ad exercitum.

Non ex concursu acri facto. Nonne *ex* delendum? De effusa Pompeii gloriatione pauca apud Appian. II, 63, p. 467; Plutarch. Pomp. c. 66. Mor.

[*Culpa ducis*. Et sane omnia hæc Cæsaris culpa accidisse contendunt rei militaris scriptores, *Turpin de Crissé*, et alii quos vide.]

uno tempore præsidiis omnibus deductis, et oppugnatione dimissa, coactoque in unum locum exercitu, concionem apud milites habuit, hortatusque est, « ne ea, quæ accidissent, graviter ferrent, neve his rebus terrerentur, multisque secundis præliis unum adversum, et id mediocre, opponerent : habendam Fortunæ gratiam, quod Italiam sine aliquo vulnere cepissent; quod duas Hispanias, bellicosissimorum hominum peritissimis atque exercitatissimis ducibus, pacavissent; quod finitimas frumentariasque provincias in potestatem redegissent : denique recordari debere, qua felicitate inter medias hostium classes, oppletis non solum portibus, sed etiam littoribus, omnes incolumes essent transportati : si non omnia caderent secunda, Fortunam esse industria sublevandam : quod esset acceptum detrimenti, ejus juri potius, quam suæ culpæ, debere tribui : locum se æquum ad dimicandum dedisse, potitum esse hostium castris, expulisse ac superasse pugnantes : sed, sive ipsorum perturbatio, sive error aliquis, sive etiam

Cap. LXXIII. *Hispanias... ducibus;* tum, quum Hispaniæ habebant duces peritos, nominatim Afranium et Petreium. Vid. l. I. M. [Aliter tamen de his ducibus antea loquebatur.]

Frumentarias provincias. Siciliam et Africam. M.

Felicitate. Sic codd. boni. In paucis et edition. vulg. *facilitate.* Morus.

Ejus (Fortunæ) *juri,* quod Fortuna in omnes habet : est enim omnium domina. Miræ sunt h. l. varietates, ut *exercitus potius*, vel *cuivis potius*, vel *cujusvis potius.* Sed *ejus juri potius* in duobus codd. reperitur : et quis non præferat, si vel in uno exstet? M.

Locum... æquum. Sic cod. Norvic. apud Davisium. Cæteræ omnes lectiones, quantumvis antiquæ, sunt falsæ, ut *locum secum*, *locum securum*, *locum secundum*, unde Vossius et Ciacconius *locum se tutum*, Scaliger *locum se tum* conjecturis effecerant. Cæsar hoc dicere vult, se non metuisse hostes, quoniam iis *in loco adeo æquo*, in quo fortasse vincere possent, nec Cæsar a montibus aut fluminibus haberet aliquid præcipui adjumenti, decertandi facultatem dedisset, aut se iis ad prælium obtulisset. M. *Se æquum* ex ingenio jam dederant P. Victorius, xxx, 22, et Manutius. Contra Freinsh. ad Curt. IV, 14, malit *aptum.* [Cæterum callidissima est hæc Cæsaris oratio, et optimum hujusce generis concionum exemplum. *A.*]

Fortuna partam jam præsentemque victoriam interpellavisset, dandam omnibus operam, ut acceptum incommodum virtute sarciretur : quod si esset factum, detrimentum in bonum verteret, uti ad Gergoviam accidisset, atque ii, qui ante dimicare timuissent, ultro se prælio offerrent. »

LXXIV. Hac habita concione, nonnullos signiferos ignominia notavit ac loco movit. Exercitui quidem omni tantus incessit ex incommodo dolor, tantumque studium infamiæ sarciendæ, ut nemo aut tribuni aut centurionis imperium desideraret, et sibi quisque etiam pœnæ loco graviores imponeret labores, simulque omnes arderent cupiditate pugnandi : quum superioris etiam ordinis nonnulli, oratione permoti, manendum eo loco, et rem prælio committendam existimarent. Contra ea Cæsar neque satis militibus perterritis confidebat, spatiumque interponendum ad recreandos animos putabat, relictis munitionibus; et magnopere rei frumentariæ timebat.

Partam. Alii male *paratam.* Sic c. 70, *expeditam.*

Interpellavisset. Scal. minus recte *interpellassent.*

Verteret, versurum se esse, μεταβάλοιτο ἄν. Cæterum nullus quidem codex verba *quod si... verteret* sic exhibet, ut in textu leguntur : nam vel *si* abest, vel *ut* additur ante *detrimentum*, unde alius aliter correxit; recte tamen monuit Clarkius, lectionem hanc textus proxime ad codd. scripturam accedere, viderique interea probandam. M. Leid. *verteretur* eodem sensu. Edd. vet. *verterent... atque is, qui... timuisset... offerret.*

Ad Gergoviam. De B. G. VII, 51 sqq. M.

CAP. LXXIV. *Ignominia notavit.* Clementiæ exemplum. Alias morte multabantur. [Vide Liv. II, 59.]

Tantus incessit... dolor. Milites postularunt adeo a Cæsare, ut decimus quisque ab eo puniretur. Appian. II, 63, p. 467. Cf. Sueton. Jul. 68. M.

Superioris...ordinis nonnulli, quidam legati, tribuni militum, centuriones; omnino, qui erant loco honestiore. Apud Appianum est, quosdam *amicos* eum cohortatos esse ad prælium. M.

[*Relictis munitionibus.* Oberl. in sua edit. scribit, *relictisque munitionibus magnopere rei f. timebat*, sed hæc addit :] hæc absona esse quis non videat? Si Cæsar relinquit sua castra, non vexabitur inopia; adibit enim loca, in quibus est copia

LXXV. Itaque, nulla interposita mora, sauciorum modo et ægrorum habita ratione, impedimenta omnia silentio prima nocte ex castris Apolloniam præmisit, ac conquiescere ante iter confectum vetuit. His una legio missa præsidio est. His explicitis rebus, duas in castris legiones retinuit, reliquas de quarta vigilia, compluribus portis eductas, eodem itinere præmisit; parvoque spatio intermisso, ut et militare institutum servaretur, et quam serissime ejus profectio cognosceretur, conclamari jussit; statimque egressus et novissimum agmen consecutus, celeriter ex conspectu castrorum discessit. Neque vero Pompeius, cognito consilio ejus, moram ullam ad insequendum intulit: sed eadem spectans, si itinere impedito perterritos deprehendere posset, exercitum e castris eduxit, equita-

frumenti; et hoc deinde ita facit. Sin remanet in castris, in quibus vexatus est dudum inopia, vexabitur et porro. Ergo cum Vossio lenissima mutatione legetur: *spatiumque... putabat, relictis munitionibus; et magnopere...* M. Vossium sequendum puto, idque eo magis, quod codd. boni istud *que* non habent. Ciacconius conjiciebat *retentisque*. Et hoc sensu accipiendum τὸ *relictis* censet Oud. quod mihi durius culum videtur. [Vossium itaque in ipso contextu secutus sum, et idem fecerat *Ach.*; sed ille caput ad hæc verba *præsidio est* absolvebat, quod ego prorsus inutile judicavi. B.]

Cap. LXXV. *Quam serissime.* Et hæc lectio, recte, opinor, est ab editoribus effecta e scriptura codd. septem, in his honorum, qui habent *quam suetissime*: in ceteris MSS. est *ne citissima ejus pr.* quod interpretamento simile videtur, aut alii recensioni textus. Exemplum adverbii *serissime* e Plin. H. N. xv, 17, Cellarius protulit. M. Leid. sec. *ne citissime.* Ex glossa forsan.

Conclamari vasa. Vid. 1, 66; III, 17. Et hoc est illud militare institutum. M.

Eadem (nunc quoque) *spectans*, quæ semper solebat spectare. Conf. c. 85 init. Quod autem Cæsar dicit, Pompeium sine mora secutum esse; contra ea Sueton., Jul. cap. 36, et Dio Cassius, XLI, 52, narrant Pompeium non secutum esse, ideoque ab ipso Cæsare reprehensum: id e Plutarcho, Cæs. cap. 39, dijudicari potest. Nempe Suetonius et Dio volunt Pompeium, finito prælio, se in castra recepisse, nec *fugientibus ex acie* statim institisse; sed Cæsar loquitur de his, quæ die uno aut duobus post evenerunt, h. e. Pompeium Cæsari alio *proficiscenti et castra moventi* institisse: quamquam non gnaviter institit. Vid. c. 77. M. Al. *exspectans*. Cf. c. 85, et Hirt. Al. 1.

Itinere impedito. Sic Oud. e codd. Lovan. Vulgo *itinere impeditos et,*

tumque præmisit ad novissimum agmen demorandum; neque consequi potuit, quod multum expedito itinere antecesserat Cæsar. Sed, quum ventum esset ad flumen Genusum, quod ripis erat impeditis, consecutus equitatus novissimos prælio detinebat. Huic suos Cæsar equites opposuit, expeditosque antesignanos admiscuit quadringentos, qui tantum profecerunt, ut, equestri prælio commisso, pellerent omnes, compluresque interficerent, ipsi incolumes se ad agmen reciperent.

LXXVI. Confecto justo itinere ejus diei, quod pro-

Genusum. Distinxi olim cum pluribus Genusum a Panyaso: jam, Cæsaris itineribus ac castris accuratius inspectis, minus dubito Panyasum et Genusum eumdem amnem esse, altero vocabulo fortassis corrupto. Idem Ciacconio et in schedis ad Livium, XLIX, 30, Fulvio Ursino visum est. Prima castra fuerunt ad Apsum, cap. 13: altera ad Asparagium, c. 30, 41: tertia ad Dyrrhachium: unde pulsus Cæsar, traducto Genusum exercitu, in veteribus suis castris contra Asparagium consedit; at Pompeius in suis ad Asparagium, tam propinquis Dyrrhachio, ut milites in priora castra recurrerent, sarcinas relictas repetituri. Vides sic Genusum inter Dyrrhachium et Apsum esse, ubi et Panyasum Ptolemæus posuit. CELLAR. Sed in opere geographico, T. 1, 2, 13, 6, rursus distinguit Genusum a Panyaso: distinguit etiam Palmerius in Græc. ant. 1, 22, p. 133, et hoc videtur verum. Situs ergo fluminum deinceps est hic: Dyrrhachio venitur ad Panyasum, ab hoc ad Apsum, inde ad Genusum. M. Danvillius nil definit.

CAP. LXXVI. *Justo itinere diei.* Guischardus (*Mémoires critiques et historiques*, T. 1, p. 102, vel p. 40 ed. formæ majoris sqq.) refutat eos, qui e Vegetio, 1, 9, concludunt, viginti millibus passuum, aut viginti quatuor millibus absolutum esse justum diei iter. Ostendit igitur justum diei iter esse satis magnum viæ spatium pro spatio diei, sive, ut verbis ejus utar: « L'expression *justum iter* nous dit simplement que César fit une bonne journée, une bonne marche, sans y attacher l'idée de quelque distance. » Argumentis utitur quum aliis, tum hoc, quod ab eo loco, ubi Cæsar, confecto itinere justo, consedit, Pompeiani, in eodem loco versantes, tamen in vetera castra, *ut in vicina*, redierunt. Unde hic locus, ubi consederunt, a veteribus castris non viginti aut quatuor et viginti millia passuum abesse potuit. Mihi quidem etiam inde, quia additur, *quod iter proposuerat Cæsar*, intelligi videtur non fuisse finitum et certum viæ spatium; sed in arbitrio Cæsaris et temporum necessitate positum, quousque vellet deberetque Cæsar illo die progredi. Omnem rem conficit numerus passuum,

posuerat Cæsar, traductoque exercitu flumen Genusum, veteribus suis in castris contra Asparagium consedit, militesque omnes intra vallum castrorum continuit, equitatumque, per causam pabulandi emissum, confestim decumana porta in castra se recipere jussit. Simili ratione Pompeius, confecto ejusdem diei itinere, in suis veteribus castris ad Asparagium consedit, ejusque milites, quod ab opere, integris munitionibus, vacabant, alii lignandi pabulandique causa longius progrediebantur; alii, quod subito consilium profectionis ceperant, magna parte impedimentorum et sarcinarum relicta, ad hæc repetenda invitati propinquitate superiorum castrorum, depositis in contubernio armis, vallum relinquebant. Quibus ad sequendum impeditis, Cæsar, quod fore providerat, meridiano fere tempore, signo profectionis dato, exercitum educit, duplicatoque ejus diei itinere, octo millia passuum ex eo loco procedit: quod facere Pompeius discessu militum non potuit.

LXXVII. Postero die Cæsar, similiter præmissis prima nocte impedimentis, de quarta vigilia ipse egreditur, ut, si qua esset imposita dimicandi necessitas, subitum casum expedito exercitu subiret. Hoc idem reliquis fecit diebus. Quibus rebus perfectum est, ut altissimis fluminibus atque impeditissimis itineribus nullum acciperet incommodum. Pompeius enim, primi diei mora illata, et reliquorum dierum frustra labore suscepto, quum se magnis itineribus extenderet, et prægressos consequi cuperet, quarto die finem sequendi fecit, atque aliud sibi consilium capiendum existimavit.

qui capite hoc extremo traditur. Morus.

In contubernio, in tentorio suo et contubernalium. Morus. [Et id negligentiæ Pompeii tribuendum atque damnandum. *Achaintre.*]

Octo millia passuum. Alii *octo millibus.*

Procedit. Alii, in quibus Cellarius et Morus, *discedit.*

Cap. LXXVII. *Prægressos.* Sic cod. Lovan. Vulgo *progressos.*

LXXVIII. Cæsari, ad saucios deponendos, stipendium exercitui dandum, socios confirmandos, præsidium urbibus relinquendum, necesse erat adire Apolloniam. Sed his rebus tantum temporis tribuit, quantum erat properanti necesse : timensque Domitio, ne adventu Pompeii præoccuparetur, ad eum omni celeritate et studio incitatus ferebatur. Totius autem rei consilium his rationibus explicabat, ut, si Pompeius eodem contenderet, abductum illum a mari atque ab iis copiis, quas Dyrrhachii comparaverat, frumento ac commeatu abstractum, pari conditione belli secum decertare cogeret : si in Italiam transiret, conjuncto exercitu cum Domitio per Illyricum Italiæ subsidio proficisceretur; sin Apolloniam Oricumque oppugnare, et se omni maritima ora excludere conaretur, obsesso tamen Scipione, necessario illum suis auxilium ferre cogeret. Itaque, præmissis nuntiis ad Cn. Domitium, Cæsar scripsit, et quid fieri vellet, ostendit : præsidioque Apolloniæ cohortibus quatuor, Lissi una, tribus Orici relictis, quique erant ex vulneribus ægri, depositis, per Epirum atque Acarnaniam iter facere cœpit. Pompeius quoque, de Cæsaris consilio conjectura judicans, ad Scipionem properandum sibi existimabat, si Cæsar iter illo haberet, ut subsidium Scipioni ferret; si ab ora maritima Oriciaque

Cap. LXXVIII. *Domitio*, qui in Macedonia erat. C. 36. M.

[*Si in Italiam transiret*. Et id multi Pompeio suadebant, ut refert Lucanus, Phars. VI, 316; his pulcherrima oratione respondet Pompeius, « Romam nunquam Pompeium visuram, nisi, dimisso milite, redeuntem. » *A*.]

Oppugnare, et se. Alii *oppugnaret et se*. Et paulo ante *comm. distractum*.

Scipione. Vid. c. 36. M.

Et quid fieri vellet. Scalig. et recentiores *ecquid* contra codd. et usum Cæsaris.

Si ab ora. Davis. et hic requirit *sin*. Sed v. II, 5.

Oriciaque. Alii omnes *Corcyraque*. Offensus est Marclandus in Explic. vett. auct., p. 274, hoc nomine, partim quia in codd. mire variatur; partim quia non Cæsar, sed Pompeius Corcyram tenuerit. V. c. 7 et 8. Ergo legi vult *Oriciaque*, ut Oricia sit regio circa Oricum. Confert Stephanum Byzant. in 'Ωρικία, et jure dicit, Cæsarem illo tempore Oricum

discedere nollet, quod legiones equitatumque ex Italia exspectaret, ipse ut omnibus copiis Domitium aggrederetur.

LXXIX. Iis de causis uterque eorum celeritati studebat, et suis ut esset auxilio, et, ad opprimendos adversarios, ne occasioni temporis deesset. Sed Cæsarem Apollonia a directo itinere averterat: Pompeius per Candaviam iter in Macedoniam expeditum habebat. Accessit etiam ex improviso aliud incommodum, quod Domitius, qui dies complures castris Scipionis castra collata habuisset, rei frumentariæ causa ab eo discesserat, et Heracleam, quæ est subjecta Candaviæ, iter fecerat, ut ipsa fortuna illum objicere Pompeio videretur. Hæc ad id tempus Cæsar ignorabat. Simul, a Pompeio litteris per omnes provincias civitatesque dimissis de prælio ad Dyrrhachium facto, latius inflatiusque

tenuisse. M. Conf. c. 34. Vossii codex habet *Orieciaque*; Petavii *Coriciaque*. Ὠρικίας αἴας meminit et Dionysius perieg. v. 399. Nullus ergo dubito emendationem ingeniosam recipere. Sensus est *præsertim ab Oricia*.

CAP. LXXIX. *Et suis ut esset*. Sic Oud. e codd. Vulgo *ut suis esset*.

Apollonia; voluntas et necessitas adeundi Apolloniam. De *Candavia* vid. c. 11. M.

A directo. Alii *directo*.

Heracleam. Additur vulgo *Senticam*. Livius, XLV, 29, et Plinius IV, 10 (17), *Sinticam* scripserunt. In Cæsare a manu scioli hoc verbum additum videtur. Nam *Heraclea Sintica* nimium a *Candavia* remota. Quantum spatium est ab Illyrico monte, Candavia, ad Bisaltas in Thraciæ confinio. Propior Candaviæ aut contigua *Heraclea Lyncestidis*, quam non dubito Cæsarem vel scripsisse, vel in animo habuisse. Nec vacabat Pompeio ad Sintos, Bisaltas et Strymonem excurrere; sed belli rationes in citerioribus detinebant. CELLARIUS. Probavit hæc Oud. et Wesselingius ad Antonini itinerarium, p. 607. M. Adjectum id *Senticam* librarii ignorantiæ debetur, deleri debet: delevi. Non sufficit talia uncis includere. V. et Wessel. l. c. p. 319.

De prælio ad Dyrrhachium facto. Sic nullus codex: nam abest *de*, vel scribitur pro eo *ac*, vel *quibus*, vel legitur in cod. optimo, *prælium factum*. Sed puto ex his veram lectionem erutam esse per hos, qui id, quod in textu est, ediderunt: nam, c. 80, plane eadem verba leguntur de hac ipsa re. M. Marclandus, p. 275, expungit præpositionem; putat Scaligerum sumpsisse e cap. seq. Verum sic sensus planior est omnino.

Latius. Ciacc. dederat *elatius*

multo, quam res erat gesta, fama percrebuerat, puls fugere Cæsarem, pæne omnibus copiis amissis: hæc nera infesta reddiderat, hæc civitates nonnullas ab e amicitia averterat. Quibus accidit rebus, ut pluribus missi itineribus, a Cæsare ad Domitium, et ab Domitio Cæsarem, nulla ratione iter conficere possent. Sed Allob ges, Roscilli atque Ægi familiares, quos perfugisse ad Pc peium demonstravimus, conspicati in itinere explorat Domitii, seu pristina sua consuetudine, quod una in Ga bella gesserant, seu gloria elati, cuncta, ut erant acta, posuerunt, et Cæsaris profectionem, et adventum Pom docuerunt. A quibus Domitius certior factus, vix quat horarum spatio antecedens, hostium beneficio pericul vitavit, et ad Æginium, quod est objectum oppositum Thessaliæ, Cæsari venienti occurrit.

LXXX. Conjuncto exercitu, Cæsar Gomphos perve quod est oppidum primum Thessaliæ venientibus ab E ro, quæ gens paucis ante mensibus ultro ad Cæsa legatos miserat, ut suis omnibus facultatibus uteretur, sidiumque ab eo militum petierat. Sed eo fama jam p currerat, quam supra docuimus, de prælio Dyrrhachi quod multis auxerat partibus. Itaque Androsthenes, p tor Thessaliæ, quum se victoriæ Pompeii comitem mallet, quam socium Cæsaris in rebus adversis, omnen agris multitudinem servorum ac liberorum in oppidum git, portasque præcludit, et ad Scipionem Pompeium

quod invitis codd. est vulgo retentum.

Reddiderat...averterat. Alii *reddiderant...averterant.* Ut non ad *famam* referantur. Bentleius. [*Fama* subintelligi jubet Davis.]

Demonstravimus. Vid. c. 59. Morus.

[*Gloria elati*, feroces, quod Cæsar, quem pro Pompeio reliquerant, victus a Pompeianis fuisset; et nuntii impatientes.]

Cap. LXXX. *Paucis ante m bus.* Edd. quædam *diebus*, quod res non patitur. M.

Prætor, summus magistratu De Gomphis expugnatis pauca bent Appian. Civ. II, 64, p. Dio Cass. XLI, 51; Plutarch. c. 41. M.

nuntios mittit, ut sibi subsidio veniant; se confidere munitionibus oppidi, si celeriter succurratur: longinquam oppugnationem sustinere non posse. Scipio, discessu exercituum ab Dyrrhachio cognito, Larissam legiones adduxerat: Pompeius nondum Thessaliæ appropinquabat. Cæsar, castris munitis, scalas musculosque ad repentinam oppugnationem fieri et crates parari jussit. Quibus rebus effectis, cohortatus milites, docuit quantum usum haberet ad sublevandam omnium rerum inopiam potiri oppido pleno atque opulento; simul reliquis civitatibus hujus urbis exemplo inferre terrorem; et id fieri celeriter, priusquam auxilia concurrerent. Itaque, usus singulari militum studio, eodem, quo venerat, die, post horam nonam, oppidum altissimis mœnibus oppugnare aggressus, ante solis occasum expugnavit, et ad diripiendum militibus concessit; statimque ab oppido castra movit, et Metropolim venit, sic, ut nuntios expugnati oppidi famamque antecederet.

LXXXI. Metropolitæ, primum eodem usi consilio, iisdem permoti rumoribus, portas clauserunt, murosque armatis compleverunt: sed postea, casu civitatis comprehensis cognito ex captivis, quos Cæsar ad murum producendos curaverat, portas aperuerunt. Quibus diligentissime conservatis, collata fortuna Metropolitum cum casu Gomphensium, nulla Thessaliæ fuit civitas, præter Larissæos, qui magnis exercitibus Scipionis tenebantur, quin Cæsari parerent atque imperata facerent. Ille, segetis idoneum lo-

Concurrerent. Edd. vet. *occurrerent.*

Cap. LXXXI. [*Comprehensis.* Restitui hoc verbum, post Ach. ex omnibus codd. Oberlin. habet, *Gomphensis*, et hæc addit:] in omnibus codd. est *comprehensis*, in Leid. primo *compressæ*. Ciacc. vere reposuit *Gomphensis*: si quis enim Dion. Cass. conferat, videbit, his ipsis fere verbis, quibus Cæsar usus erat, rem narrari. M. Hotom. idem hariolatus erat.

Metropolitum. Græca forma, Μητροπολιτῶν, pro *Metropolitanorum.* De re v. Dio, l. c.

Parerent...facerent. Sic e codd. restituit Dav. Ut et alibi. Cf. not. ad II, 6. Vulgo dant *pareret...faceret.* Cellarius præfert *pateret... faceret.*

Segetis idoneum locum. Ergone

cum in agris nactus, quæ prope jam matura erat, ibi adventum exspectare Pompeii, eoque omnem rationem belli conferre constituit.

LXXXII. Pompeius paucis post diebus in Thessaliam pervenit, concionatusque apud cunctum exercitum suis agit gratias; Scipionis milites cohortatur ut, parta jam victoria, prædæ ac præmiorum velint esse participes: receptisque omnibus in una castra legionibus, suum cum Scipione honorem partitur, classicumque apud eum cani, et alterum illi jubet prætorium tendi. Auctis copiis Pompeii, duobusque magnis exercitibus conjunctis, pristina omnium confirmatur opinio, et spes victoriæ augetur adeo, ut, quidquid intercederet temporis, id morari reditum in Italiam videretur; et, si quando quid Pompeius tardius aut consi-

hoc significat locum Cæsari opportunum, propter segetem, quæ ibi erat? Sed quis facile frumenti locum idoneum hoc sensu dicat? Atqui verbum *segetis* abest ab optimis codicibus. Tamen propter sequentia, *quæ prope jam matura erat* (sive *erant*, ut boni codd. habent) tale verbum præcedere debuit. Fortasse ergo, ut et Oud. visum est, in verbis aliquid mendi latet, etsi sensum omnino videmus. M. Bene Bentl. deleri jubet *segetis*, et dein leg. *quia prope jam matura erant frumenta*.

Cap. LXXXII. [*Pompeius, paucis post diebus*. Post Cæsaris a Dyrrhachio discessum, habito apud Pompeium consilio, censebat Afranius classem, qua valebat, esse mittendam in Cæsarem vagum et inopem, copias vero terrestres ab ipso Pompeio deducendas in Italiam, partibus faventem, et hostibus vacuam, quibuscum copiis Italia primum, deinde Gallia occupata et Hispania, brevi futurum ut Cæsar facile a Pompeianis opprimeretur. Sed alteri sententiæ paruit Pompeius dicentium, fore ut exercitus Cæsaris ad se transiret coactus fame; maxime vero gentes Orientis veritus, et Scipionem cui timebat, ne quam in Macedonia cladem acciperet. God.] Vid. Lucan. Pharsal. VI, 329.

Classicum...cani, æque apud Scipionem cani atque apud Pompeium. Quum enim duo summi duces aut consules in unis castris erant, apud utrumque classicum canebatur: ideoque Asdrubal, suspicatus alterum consulem in castra venisse, observari jubet, semel bisne signum canat in castris. Liv. XXVII, 47. Cellar. *Classicum* in re militari est signum, quod tuba datur aut cornu, non semper prælii committendi, sed et aliorum negotiorum. Ubi autem datur, ibi necesse est imperatorem præsentem esse: est enim signum imperii. C. III, 82. Veget. de re Mil. II, 22.

Si quando quid...dicerent. Non hæc modo dicebant; sed Pompeium

deratius faceret, unius esse negotium diei, sed illum delectari imperio, et consulares prætoriosque servorum habere numero, dicerent. Jamque inter se palam de præmiis ac sacerdotiis contendebant, in annosque consulatum definiebant; alii domos bonaque eorum, qui in castris erant Cæsaris, petebant: magnaque inter eos in consilio fuit controversia, oporteretne L. Hirri, quod is a Pompeio ad Parthos missus esset, proximis comitiis prætoriis absentis rationem haberi: quum ejus necessarii fidem implorarent Pompeii, præstaret, quod proficiscenti recepisset, ne per ejus auctoritatem deceptus videretur; reliqui, in labore pari ac periculo, ne unus omnes antecederet, recusarent.

LXXXIII. Jam de sacerdotio Cæsaris Domitius, Scipio, Spintherque Lentulus, quotidianis contentionibus ad gravissimas verborum contumelias palam descenderunt: quum Lentulus ætatis honorem ostentaret, Domitius urbanam gratiam dignitatemque jactaret, Scipio affinitate Pompeii confideret. Postulavit etiam L. Afranium proditionis exercitus Attius Rufus apud Pompeium, quod gestum in Hispa-

jocabundi regem et Agamemnonem appellabant. Appian. II, p. 470; Plutarch. Pomp. 66, 67. M.

Jamque inter se... Ab hac temeritate alienissimum fuisse Pompeium iidem scriptores referunt; sed eum metu, aut torpore, aut fato cessisse libidini nobilium, qui in ejus castris erant. M.

De præmiis. Marelandus in Explicat. vett. auct., p. 275, legendum putat *de præturis*, partim ob cap. 83, (ubi equidem nihil de præturis nominatim video; imo vero de *præmiis* pecuniæ ibi dicitur) partim ob locum Plutarchi in Pomp., cap. 67, ubi de his viris est, ὑπατείας καὶ στρατηγίας ἐμνῶντο. Et propter hunc locum, si non necessaria, verisimilis tamen est viri doctissimi conjectura. Morus.

[*L. Hirri.* Dio, lib. XLI, prodidit missos esse a Pompeio ad Orodem, regem Parthorum, qui ejus amicitiam et auxilium peterent; eum vero postulasse ut sibi Syria concederetur, qua negata, pedem domo non movisse. *A.*]

Præstaret. Præmittunt alii *ut*, invitis codd. V. not. ad VIII, 20.

Cap. LXXXIII. *De sacerdotio*, pontificatu maximo. Plutarch. d. l. περὶ τῆς Καίσαρος ἀρχιερωσύνης. Cellar.

Domitius. Est L. Domitius Ahenobarbus, qui ad Pharsalum periit, c. 99, isque Pompeianus: at Cn. Domitius Calvinus, Cæsarianus, c. 78. Cellar.

Quod gestum in Hispania diceret.

nia diceret. Et L. Domitius in consilio dixit, placere sibi, bello confecto, ternas tabellas dari ad judicandum iis, qui ordinis essent senatorii, belloque una cum ipsis interfuissent, sententiasque de singulis ferrent, qui Romæ remansissent, quique intra præsidia Pompeii fuissent, neque operam in re militari præstitissent: unam fore tabellam, qui liberandos omni periculo censerent; alteram, qui capitis damnarent; tertiam, qui pecunia multarent. Postremo omnes aut de honoribus suis, aut de præmiis pecuniæ, aut de persequendis inimicitiis agebant; nec, quibus rationibus superare possent, sed, quemadmodum uti victoria deberent, cogitabant.

LXXXIV. Re frumentaria præparata, confirmatisque militibus, et satis longo spatio temporis a Dyrrhachinis præliis intermisso, quo satis perspectum habere militum animum videretur, tentandum Cæsar existimavit, quidnam Pompeius propositi aut voluntatis ad dimicandum ha-

Hæc omnia puto delenda esse, ut Grutero quoque visum est. Ne plena quidem et perfecta sententia est. Voluit aliquis monere, respici ad res in Hispania ab Afranio gestas, de quibus lib. I, extr. Monuit ergo in margine his verbis: *quod gestum in Hispania, dicere videtur* (nam in cod. Voss. est *videretur*.) Id inde in textum irrepsit. M. Bentleius spuria putat etiam verba *apud Pompeium*. Schuellius scribendum autumat: *quod rem male gestam in H. diceret*. Respici scil. ad deditionem Afraniani exercitus in Hispania factam.

Interfuissent. Male alii præmittunt *non*. Sermo est de judicibus futuris, non de judicandis.

Sententiasque...ferrent, h. e. qui (ut) sent. de sing. ferrent. Monuit Clarkius. M.

Intra præsidia, in castris, ut ibi tuti laterent. M.

Qui liberandos etc. Jurinius *qua*; nec ita male.

Inimicitiis. Ita Davis. e codd. Vulgo *inimicis*. [Sed sæpe *abstractum* pro *concreto*, ut loquuntur scholastici, eleganter usurpatur. Justin. lib. XXXI, c. 6: « omnia igitur variis assentationum generibus corrumpebantur » pro, assentatorum. Dav.]

Cap. LXXXIV. *Præparata*. Leid. I, *comparata*, quod nostro familiare. Laborasse inopia frumenti refert Appianus II, 66, ubi bene Dav. præcipit leg. ἐς λοιμὸν ἐκ λιμοῦ τοὺς πολεμίους περιφέρειν.

Quo satis, etc. Scil. tempore. Vulgo *quum* contra codd.

Militum animum. Hæc duo verba adjecit Scal. e codd. Notarat et Gland.

beret. Itaque ex castris exercitum eduxit, aciemque instruxit, primum suis locis, pauloque a castris Pompeii longius; continentibus vero diebus, ut progrederetur a castris suis, collibusque Pompeianis aciem subjiceret. Quæ res in dies confirmatiorem ejus exercitum efficiebat. Superius tamen institutum in equitibus, quod demonstravimus, servabat, ut, quoniam numero multis partibus esset inferior, adolescentes atque expeditos, ex antesignanis electos milites ad pernicitatem, armis inter equites præliari juberet, qui quotidiana consuetudine usum quoque ejus generis præliorum perciperent. His erat rebus effectum, ut equites mille apertioribus etiam locis septem millium Pompeianorum impetum, quum adesset usus, sustinere auderent, neque magnopere eorum multitudine terrerentur. Namque etiam per eos dies prælium secundum equestre fecit, atque Ægum Allobrogem ex duobus, quos profugisse ad Pompeium supra docuimus, cum quibusdam interfecit.

LXXXV. Pompeius, quia castra in colle habebat, ad infimas radices montis aciem instruebat; semper, ut videbatur, spectans, si iniquis locis Cæsar se subjiceret. Cæsar, nulla ratione ad pugnam elici posse Pompeium existimans,

Quod demonstravimus. Ubi? In Gallicis bellis hoc sæpius factum est, ut B. G. I, 48, quod Cæsar videtur imitatus hoc tempore. M.

Armis. Hiulca oratio. Omissum videtur adjectivum, quod armorum genus designet, *insolitis, insuetis*, vel simile. Jurinius *levibus*. Freinsh. ad Curt. VII, 7, 32, *armatos* hic legi suadet, quod non placet Oud.

Equites mille. Boni codd. *equitum.* Sic Plaut. Trin. II, 4, 23; et Terent. Heaut. III, 3, 40: « mille drachmarum »; Liv. XXIII, 44: « mille fere passuum erant. » Cf. Gronov. de pec. vet. II, 4, p. 77, et Perizonius ad Sanctii Min. IV, 4, p. 611.

Quum adesset usus, quum usus venisset, quum opus esset. M.

Ægum. Vulg. *Unum Allobrogem.* Tres codd. boni, *Ægum Allobrog.* Recte: nam c. 59, exstat hoc nomen unius horum Allobrogum. Idem Dav. et Oud. visum est. M. E codice restitui nomen debebat, quod ita feci.

Cap. LXXXV. *Quia castra in colle habebat.* Alii *castris in colle habitis.*

Spectans. Alii *exspectans.* Conf. cap. 75.

[*Cæsar, nulla ratione.* De hac re Frontin. I, 3; Polyæn. Stratag.]

hanc sibi commodissimam belli rationem judicavit, uti castra ex eo loco moveret, semperque esset in itineribus : hoc sperans, ut, movendis castris pluribusque adeundis locis, commodiore frumentaria re uteretur : simulque in itinere ut aliquam occasionem dimicandi nancisceretur, et insolitum ad laborem Pompeii exercitum quotidianis itineribus defatigaret. His constitutis rebus, signo jam profectionis dato, tabernaculisque detensis, animadversum est, paulo ante, extra quotidianam consuetudinem, longius a vallo esse aciem Pompeii progressam, ut non iniquo loco posse dimicari videretur. Tunc Cæsar apud suos, quum jam esset agmen in portis, « Differendum est, inquit, iter in præsentia nobis, et de prælio cogitandum, sicut semper depoposcimus : animo simus ad dimicandum parati; non facile occasionem postea reperiemus : » confestimque expeditas copias educit.

LXXXVI. Pompeius quoque, ut postea cognitum est, suorum omnium hortatu statuerat prælio decertare. Namque etiam in consilio superioribus diebus dixerat, « priusquam concurrerent acies, fore uti exercitus Cæsaris pelleretur. » Id quum essent plerique admirati, « Scio me, inquit, pæne incredibilem rem polliceri; sed rationem consilii mei accipite, quo firmiore animo in prælium prodeatis.

Detensis. Alii male *incensis.* Liv. XLI, 3 : « tabernacula detendunt. » [*Tendere tabernacula* est *erigere*, *detendere* est oppositum. V.]

Ante, extra quotidianam consuetudinem. Hæc quatuor verba absunt a cod. optimo, Leidensi primo. Ergo Marclandus in Explicat. vett. auct. p. 275, ea tolli vult; non enim apparere dicit quid sit *paulo ante.* Sed dubito an unius codicis auctoritate hæc omnia statim tollenda sint, præsertim quum *paulo ante* possit commode intelligi. M.

Cogitandum...parati. E vestigiis codd. potius legetur : *cogitandum, si, ut semper depoposcimus, animo sumus parati. Non...* M. Placet hoc Bentleio. [Admisit Ach. ex uno Parisiensi.]

Cap. LXXXVI. *In consilio.* Vulgo *in concilio.* Emendavit Oudendorpius et sic editiones veteres. [Non sponte sua, sed a suis incitatus pugnare decrevit Pompeius. Vide vividam Pompeianorum castrorum descriptionem in Pharsal. lib. VII, vers. 45.]

Persuasi equitibus nostris, idque mihi se facturos confirmaverunt, ut, quum propius sit accessum, dextrum Cæsaris cornu ab latere aperto aggrederentur, ut, circumventa ab tergo acie, prius perturbatum exercitum pellerent, quam a nobis telum in hostem jaceretur. Ita sine periculo legionum, et pæne sine vulnere, bellum conficiemus. Id autem difficile non est, quum tantum equitatu valeamus. » Simul denuntiavit « ut essent animo parati in posterum; et, quoniam fieret dimicandi potestas, ut sæpe cogitavissent, ne usu manuque reliquorum opinionem fallerent. »

LXXXVII. Hunc Labienus excepit, et, quum Cæsaris copias despiceret, Pompeii consilium summis laudibus efferret, « Noli, inquit, existimare, Pompei, hunc esse exercitum, qui Galliam Germaniamque devicerit. Omnibus interfui præliis, neque temere incognitam rem pronuntio. Perexigua pars illius exercitus superest, magna pars deperiit, quod accidere tot præliis fuit necesse : multos autumni pestilentia in Italia consumpsit, multi domum discesserunt, multi sunt relicti in continenti. An non exaudistis ex iis, qui per causam valetudinis remanserunt, cohortes esse Brundisii factas? Hæ copiæ, quas videtis, ex delectibus ho-

Idque mihi. Alii *id quod.*

Se facturos. Se per ellipsin omissum in aliis; non male. Lovan. tum habet *facturi*, per Græcismum.

Cogitavissent. An, *rogitavissent?* cf. c. 82. Gruterus malit, *agitavissent;* Davisius, *optavissent.* M. Marcland., p. 275, *flagitavissent.* Credo rem acu tetigisse Morum.

Usu manuque nihil aliud est, quam, quod habent codd. quidam, *usu manuum*, seu *usu manus.* Dubium est utrum Cæsar scripserit. Significat autem *usu manuque*, tum, quum ventum est ad rem, quum manibus utendum est, facto opus est. Cicero dicit, « administratione manuum opus esse, hoc est, usu manuque. » Si quis malit, *usum* dicat tractationem ipsam rei, et *manum*, facta, operam. M. Marclandus, teste Jurinio, dabat *ne suam ducumque rel.* vel *ne suam atque rel.*

Cap. LXXXVII. *Et, quum Cæsaris.* Sic codd. e quibus Oud. restituit. Vulgo *ut.*

Exaudistis. Vulgo *audistis.* Nempe sensus est : annon fama ad vos usque penetravit? Dicitur vero his *exaudire*, ad quem usque clamor, strepitus, vox procul veniens penetrat. M. Emendavit Oud. e codd.—*Fac-*

rum annorum in citeriore Gallia sunt refectæ, et plerique sunt ex coloniis Transpadanis : attamen, quod fuit roboris, duobus præliis Dyrrhachinis interiit. » Hæc quum dixisset, juravit, « se, nisi victorem, in castra non reversurum : » reliquosque, ut idem facerent, hortatus est. Hoc laudans Pompeius, idem juravit. Nec vero ex reliquis fuit quisquam, qui jurare dubitaret. Hæc quum facta essent in consilio, magna spe et lætitia omnium discessum est : ac jam animo victoriam præcipiebant, quod de re tanta et a tam perito imperatore nihil frustra confirmari videbatur.

LXXXVIII. Cæsar, quum Pompeii castris appropinquasset, ad hunc modum aciem ejus instructam animum advertit. Erant in sinistro cornu legiones duæ, traditæ a Cæsare initio dissensionis ex S. C. quarum una prima, altera tertia appellabatur. In eo loco ipse erat Pompeius. Mediam aciem Scipio cum legionibus Syriacis tenebat. Ciliciensis legio, conjuncta cum cohortibus Hispanis, quas traductas ab Afranio docuimus, in dextro cornu erant collocatæ. Has firmissimas se habere Pompeius existimabat. Reliquas inter aciem mediam cornuaque interjecerat, numeroque cohortes CX expleverat. Hæc erant millia XLV, evocatorum

tas, conscriptas, collectas. Morus.

Plerique. Sic *Clarke* e codd. vulgo *pleræque.*

Coloniis. Ita Oud. e codd. Vulgo *colonis.*

[*Pompeius, idem juravit*, et ille tamen primus omnium fuit qui victus in castra redierit. *A.*]

Et a tam perito. Copulam delendam putabat Davisius.

Cap. LXXXVIII. *Traditæ a Cæsare.* Vid. de B. G. VIII, 54. M.

Tertia appellabatur. Lucano est *quarta*, VII, 219. In ordinanda acie utraque discrepant Lucanus, Appianus, Plutarchus. Audiendus unice Cæsar. Lipsius de mil. Rom. IV, 8, vult *appellatur*, refragante Oud. Conf. not. ad c. 34, ubi rationem et numerum legionum fuisse immutatum docet ex III, 4.

Ciliciensis. Jurinius *Siciliensis.* Sed v. not. ad c. 4.

Docuimus. V. I, 86, 87. M.

Cohortes CX. Orosius, VI, 15, *LXXXVIII*; Ciacconius mallet *XC*, quia tantum habet IX legiones. Non cogitat affuisse et cohortes sociales et auxilia. Aliter Florus, IV, 2.

Millia XLV. Miror de hujus loci numeris tam multa quæri. Non pos-

circiter duo, quæ ex beneficiariis superiorum exercituum ad eum convenerant; quæ tota acie disperserat. Reliquas cohortes septem castris propinquisque castellis præsidio disposuerat. Dextrum cornu ejus rivus quidam impeditis ripis muniebat: quam ob causam cunctum equitatum, sagittarios funditoresque omnes, in sinistro cornu objecerat.

LXXXIX. Cæsar, superius institutum servans, decimam legionem in dextro cornu, nonam in sinistro collocaverat, tametsi erat Dyrrhachinis præliis vehementer attenuata. Huic sic adjunxit octavam, ut pæne unam ex duabus efficeret, atque alteram alteri præsidio esse jusserat. Cohortes in acie octoginta constitutas habebat, quæ summa erat millium XXII. Cohortes duas castris præsidio reliquerat. Sinistro cornu Antonium, dextro P. Syllam, media acie Cn. Domitium præposuerat: ipse contra Pompeium cons-

sunt hæc nostris conjecturis et computationibus definiri; nec in illorum temporum turbis et tumultibus existimandum est, certam rationem cohortium legionumque observatam esse. — De hac acie Pompeiana cf. Plutarch. in Pomp. cap. 69; Appian. II, 70, p. 471, seq. M.

Circiter duo. Scil. *millia*. Restituit Oud. e codd. et edd. vet. Vulgo *duæ*. Sed quomodo duæ cohortes tota acie dispergi potuissent? Jurinius malit *qui... convenerant atque... dispersi erant*.

[*Beneficiariis.* Beneficiarii sunt qui imperatoris beneficio ad gradus militares promoti, vel agris donati sunt. Aliter Festus: « *Beneficiarii* milites dicebantur qui vacabant muneris beneficio. *Munifici* vero vocabantur qui non vacabant, sed munus reipublicæ faciebant. »]

Rivus quidam; Enipeus. Vid. Lucanus VII, 116, 224. Cellar. Add. Appian. II, 75, p. 474: ὁ Πομπήϊος παρέταξε τὸν στρατὸν μεταξὺ Φαρσάλου τε πόλεως, καὶ Ἐνιπέως ποταμοῦ. Frontin. Strateg. II, 3, 22. M. Ibi dicit, Pompeium sinistrum latus, ne circumiri posset, admovisse paludibus.

Equitatum. Frontinus, l. c., sexcentos equites in dextro latere locatos refert.

Cap. LXXXIX. *Attenuata. Huic.* Sic codd. et edd. vet. Vulgo *et huic*.

Summa erat millium XXII. Sic plane Plut. et Appian., d. l. Cur ergo alius XXXII, alius XL, alius XLIV legi mavult? M. Cellario, qui malit XXXII, favet Oros. VI, 15.

[*Castris præsidio.* Alia et hic de castris narrant Appianus et Lucanus, nempe diruta fuisse castra, jussu imperatoris, sed Cæsari potius credendum.]

Antonium. ὡς πολεμικώτατον τῶν ὑπὸ τῷ Καίσαρι. Plutarch. Anton. c. 8. M.

titit. Simul, his rebus animadversis, quas demonstravimus, timens ne a multitudine equitum dextrum cornu circumveniretur, celeriter ex tertia acie singulas cohortes detraxit atque ex his quartam instituit, equitatuique opposuit; et, quid fieri vellet, ostendit, monuitque ejus diei victoriam in earum cohortium virtute constare. Simul tertiæ aciei totique exercitui imperavit, ne injussu suo concurreret: se, quum id fieri vellet, vexillo signum daturum.

XC. Exercitum quum militari more ad pugnam cohortaretur, suaque in eum perpetui temporis officia prædicaret, in primis commemoravit, « testibus se militibus uti posse, quanto studio pacem petisset, quæ per Vatinium in colloquiis, quæ per A. Clodium cum Scipione egisset, quibus modis ad Oricum cum Libone de mittendis legatis contendisset: neque se unquam abuti militum sanguine, neque rempublicam alterutro exercitu privare voluisse. » Hac habita oratione, exposcentibus militibus et studio pugnæ ardentibus, tuba signum dedit.

Ex tertia acie singulas cohortes. Quomodo *singulas?* Nempe e singulis legionibus tertiæ aciei singulas cohortes. Aliter hoc intelligi non potest, et sic constanter loquuntur veteres: sic et Vossius explicuit, probantibus Cellario et Clarkio. Quum autem Plutarchus, in Pomp. c. 69, narret, Cæsarem *sex* cohortes ex ultima acie detraxisse (cf. Frontin. Strateg. II, 3, 22): possumus quidem hoc loco uti ad explicandam explendamque Cæsaris narrationem; non autem ad verba ejus emendanda. Et tamen fecerunt hoc, qui *senas* (ut Canterus V. L. III, 24), aut *sex* pro *singulas* legi voluerunt, aut ut Marclaudus in Explicat. vett. auct., p. 276: « celeriter sex tertiæ aciei singulas cohortes detraxit: » qui *singulas* explicat, singulatim, unam post alteram, non omnes simul et eodem tempore, ne hostes sentirent plures una detractas esse. M. Vossius post Ciacconium ita: ex quaque legione tertiæ aciei cohortes detractæ sex fuerunt et totidem legiones in eadem acie. Davisio hæc dura visa, volebat *senas*. Vossius apud Frontinum, l. c., pro *sed dextro latere* ponit *et dextro latere*. Latinus Latinius conjicit: *extrema acie sex cohortes*. In Vossii expositione acquiescit Oud. Conferri hic meretur et Freinsh. ad Flor. IV, 2, 48. [Vossii interpretationem admisit *Ach.*]

Vexillo. Cf. G. II, 20.

CAP. XC. *Vatinium.* Cap. 19. M.

A. Clodium. Cap. 57. M.

Cum Libone. C. 16. M.

[*Exposcentibus militibus.* Aliter Appian., Dio, et Lucan. VII, 464, qui

XCI. Erat Crastinus evocatus in exercitu Cæsaris, qui superiore anno apud eum primum pilum in legione decima duxerat, vir singulari virtute. Hic, signo dato, « Sequimini me, inquit, manipulares mei qui fuistis, et vestro imperatori, quam constituistis, operam date : unum hoc prælium superest, quo confecto, et ille suam dignitatem, et nos nostram libertatem recuperabimus. » Simul respiciens Cæsarem, « Faciam, inquit, hodie, imperator, ut aut vivo mihi, aut mortuo gratias agas. » Hæc quum dixisset, primus ex dextro cornu procucurrit, atque eum electi milites circiter centum et viginti voluntarii ejusdem centuriæ sunt prosecuti.

XCII. Inter duas acies tantum erat relictum spatii, ut satis esset ad concursum utriusque exercitus : sed Pompeius suis prædixerat, ut Cæsaris impetum exciperent, neve se loco moverent, aciemque ejus distrahi paterentur: idque admonitu C. Triarii fecisse dicebatur, ut primus excursus visque militum infringeretur, aciesque distenderetur, atque in suis ordinibus dispositi dispersos adorirentur : leniusque casura pila sperabat, in loco retentis militibus, quam si ipsi immissis telis occurrissent : simul fore ut, duplicato cursu, Cæsaris milites exanimarentur et lassitudine confi-

magnam perturbationem, incœpti civilis belli pœnitentiam, et etiam lacrymas in utroque exercitu fuisse testantur. Sed hæc oratorem et poetam redolent. B.]

Cap. XCI. *Crastinus.* Lucan. VII, 471. Cellar. Omnes scriptores hujus belli et hanc rem narrarunt. M. V. Plut. Pomp. c. 71, et Cæs. c. 44; Celsus, p. 206.

Manipulares mei qui fuistis. Scil. antehac iis præfuerat, qui jam erant veterani. Conf. Lips. de mil. Rom. I, 8.

Operam date. Bentl. velit *navate*, quasi *date* hic dubii sensus esse posset.

Cap. XCII. *Ut Cæsaris impetum exciperent.* Alii *neu*, male.

[*Aciem distrahi paterentur.* Quum impari celeritate milites concurrant, acies in diversum distrahitur. Vid. h. l. *Turpin de Crissé.* B.]

C. Triarii. Is videtur, qui bello Mithridatico infelix Luculli legatus fuerat, cujus plena litteratæ senectutis oratio laudatur a Cic. in Bruto, c. 76. Cellar.

Exanimarentur. Sic ed. Ald. Sed in codd. est vel *exinanirentur*, vel

cerentur. Quod nobis quidem nulla ratione factum a Pompeio videtur, propterea quod est quædam animi incitatio atque alacritas naturaliter innata omnibus, quæ studio pugnæ incenditur. Hanc non reprimere, sed augere imperatores debent, neque frustra antiquitus institutum est, ut signa undique concinerent, clamoremque universi tollerent: quibus rebus et hostes terreri, et suos incitari existimaverunt.

XCIII. Sed nostri milites, dato signo, quum infestis pilis procucurrissent, atque animadvertissent non concurri a Pompeianis: usu periti ac superioribus pugnis exercitati, sua sponte cursum represserunt, et ad medium fere spatium constiterunt, ne consumptis viribus appropinquarent; parvoque intermisso temporis spatio, ac rursus renovato cursu, pila miserunt, celeriterque, ut erat præceptum a Cæsare, gladios strinxerunt. Neque vero Pompeiani huic rei defuerunt. Nam et tela missa exceperunt, et impetum legionum tulerunt, et ordines conservaverunt, pilisque missis, ad gladios redierunt. Eodem tempore, equites ab sinistro Pompeii cornu, ut erat imperatum, universi procucurrerunt, omnisque multitudo sagittariorum se profudit: quorum impetum noster equitatus non tulit, sed paulum loco motus cessit: equitesque Pompeiani hoc acrius instare, et se tur-

existimarentur, vel in Petaviano, quem Oud. optimum dicit, *æstuarent*, quod eidem viro docto placet. Mor.

Quod nobis quidem, etc. Cf. de h. l. Palmerii spicileg. in Grut. lamp. t. IV, p. 637.

Innata. Innatum naturaliter, ab ipsa natura menti inditum. *Innatum* apud Cæsarem est, quocumque modo illatum in animum, quod animo quacumque de causa inhæret. M. Magnas hic Bentleius tragœdias excitat, ratus adverb. *naturaliter* castis Latinis auribus inauditum. Eo tamen usi Hirtius, Al. 8; Cicero de Divin. I, 50; Vell. II, 60; Plin. XI, 47 et XXIV, 25. Pleonasmum autem in *naturaliter innata* jure reprehendit. Frustra *Wasse* ad Sall. in addendis ad fragm. VI, 16, opponi statuit aliunde illatis.

Cap. XCIII. *Concurri.* Alii *occurri.*

Usu periti. Sic et Phædrus, l. III, fab. 3.

Ne consumptis... alii *ut non*, alii *ut ne*. Forsan recte. Sic et alibi Cæsar.

matim explicare, aciemque nostram a latere aperto circumire cœperunt. Quod ubi Cæsar animum advertit, quartæ aciei, quam instituerat sex cohortium numero, signum dedit. Illi celeriter procucurrerunt, infestisque signis tanta vi in Pompeii equites impetum fecerunt, ut eorum nemo consisteret, omnesque conversi non solum loco excederent, sed protinus incitati fuga montes altissimos peterent. Quibus summotis, omnes sagittarii funditoresque destituti, inermes, sine præsidio, interfecti sunt. Eodem impetu cohortes sinistrum cornu, pugnantibus etiam tum ac resistentibus in acie Pompeianis, circumierunt, eosque a tergo sunt adorti.

XCIV. Eodem tempore tertiam aciem Cæsar, quæ quieta fuerat, et se ad id tempus loco tenuerat, procurrere jussit. Ita, quum recentes atque integri defessis successissent, alii autem a tergo adorirentur, sustinere Pompeiani non potuerunt, atque universi terga verterunt. Neque vero Cæsarem fefellit, quin ab iis cohortibus, quæ contra equitatum in quarta acie collocatæ essent, initium victoriæ oriretur, ut ipse in cohortandis militibus pronuntiaverat. Ab his enim primum equitatus est pulsus, ab iisdem factæ cædes

Sex cohortium numero. Est hoc verum; vid. ad c. 89; sed in nullo cod. sic legitur : hi enim *ex cohort. numero* habent. Ergo *sex* est a correctoribus. Mor. Emendavit primus Faernus e conjectura. Consentit Marclandus, p. 277.

Destituti ab equitibus; *inermes*, telis profusis; *sine præsidio*, a nullis equitibus defensi. M. [Plutarchus, Appianus, Florus, Lucanus, Frontinus, Polyænus, referunt Cæsarem jussisse ora Pompeianorum, oculos atque vultus gladiis peti. Attamen nihil de ea re Cæsar, unde jure in dubium revocari potest. Ex V.]

Cap. XCIV. *Ab his enim ... initium fugæ factum.* Hæc tota periodus glossatori deberi videtur Bentleio. Statim enim arrogans nimium et gloriosulus apparet Cæsar, ipso judice. Dein verba *ab iisdem initium fugæ factum* ambigue dici autumat, quasi iidem fugerint, non fugarint. [Perperam, ut notavit *Ach.*; nulla ambiguitas verbis subest : nam *ab iisdem initium factum fugæ* non significat cohortes exemplum fugæ dedisse, sed primas omnium hostes fugere coegisse.]

Factæ cædes. Sic codd. et edd. vet. Alii *facta*.

sagittariorum atque funditorum, ab iisdem acies Pompeiana a sinistra parte erat circumita atque initium fugæ factum. Sed Pompeius, ut equitatum suum pulsum vidit, atque eam partem, cui maxime confidebat, perterritam animum advertit, aliis diffisus, acie excessit, protinusque se in castra equo contulit, et iis centurionibus, quos in statione ad prætoriam portam posuerat, clare, ut milites exaudirent, « Tuemini, inquit, castra, et defendite diligenter, si quid durius acciderit : ego reliquas portas circumeo, et castrorum præsidia confirmo. » Hæc quum dixisset, se in prætorium contulit, summæ rei diffidens, et tamen eventum exspectans.

XCV. Cæsar, Pompeianis ex fuga intra vallum compulsis, nullum spatium perterritis dare oportere existimans, milites cohortatus est, ut beneficio fortunæ uterentur, castraque oppugnarent : qui, etsi magno æstu fatigati, (nam ad meridiem res erat perducta), tamen, ad omnem laborem animo parati, imperio paruerunt. Castra a cohortibus, quæ ibi præsidio erant relictæ, industrie defendebantur, multo etiam acrius a Thracibus barbarisque auxiliis. Nam, qui acie refugerant milites, et animo perterriti et lassitudine confecti, missis plerique armis signisque militaribus, magis de reliqua fuga, quam de castrorum defensione cogitabant. Neque vero diutius, qui in vallo constiterant, multitudinem telorum sustinere potuerunt; sed confecti vulneribus locum reliquerunt, protinusque omnes, ducibus usi centurionibus tribunisque militum, in altissimos montes, qui ad castra pertinebant, confugerunt.

Circumita. Vulgo, *circumventa.* Ante hoc verbum τὸ *erat* tollendum est, ut quidam monuerunt. M. In his Gruter., *Clarke*, Oud., Marcland. qui, ut solet, accipit *atque* pro statim. *Circumiri* etiam Nepos dicit Them. 3; et Cæsar, G. III, 25. Cf. et Af. 14 et 83.

Aliis. Alii *aliisque quam maxime diffisus.*

Tuemini. Sic codd. Alii *Tueamini.*

Cap. XCV. *Existimans.* Sic codd. Vulgo *æstimans*, ut c. 96.

Missis. Jurinius malit *amissis.*

In altissimos montes qui ad castra

XCVI. In castris Pompeii videre licuit trichilas stratas, magnum argenti pondus expositum, recentibus cespitibus tabernacula constrata, L. etiam Lentuli et nonnullorum tabernacula protecta edera; multaque præterea, quæ nimiam luxuriam et victoriæ fiduciam designarent: ut facile æstimari posset, nihil eos de eventu ejus diei timuisse, qui non necessarias conquirerent voluptates. At hi miser-

pertinebant. Jurinius emendat *in altissimum montem qui ad castra pertinebat*. Quia c. 97, de uno monte sermo. Verum statim in montes vicinos fuga facta videtur, dein in illorum uno collectus fugiens exercitus.

Cap. XCVI. *Trichilas*. Trichilæ sunt, ut Ovidii, Fast. III, 528, verbis dicam, casæ frondeæ, e ramo factæ, quas et *umbras* (vid. Festus in b. v.) et *umbracula* nominare veteres solebant. Accurate descripsit Heyn., ad Virgil. Copam, vers. 8, ubi, *trichila* et *trichilum*, inquit, est pergula, ex vitibus aliave arbore, pedamentis et jugis firmata, implicitis frondibus concamerata et arcuata, notiore voce *hypampelos* dicta. Laudat vir doctus intt. ad Colum. x, 378. Jam lectio hæc, *trichilas*, ab omnibus codicibus Cæsaris (et edd. vet.) firmatur constanter; illa vero altera, *triclinia*, ex ed. Aldina, et a correctore sine dubio originem habet. M. Vossius *triclinia* defendit e Spartiano in Hadr. 10. Sed et hic Salmasius legi jubet *trichilia*, et in nostro loco codd. obstant. Nec audiendus Beroaldus, qui in Gruteri lamp. t. 1, p. 310, reponit *thericlea*, pocula pretiosa, memorata Ciceroni Verr. IV, 18, ubi alii *Heraclea*. Cellarius recepit *triclinia*. Malit et Bentleius. [Admisit quoque *Ach.*]

Stratas. Alii *structas*. Hoc in nullo cod. legitur; sed est ex emendatione Salmasii, probata Vossio aliisque. Vera codd. lectio est, *stratas*. Si enim dici potest cœnaculum stratum, i. e. mensis tricliniaribus stratum, in quo posita parataque sunt triclinia: poterit etiam dici *trichila strata*, h. e. mensis strata, in qua positæ paratæque sunt mensæ. Atqui apud Macrobium, Saturnal. II, 9, e veteri scriptore proferuntur hæc verba: «triclinia lectis eburneis strata.» Eodem modo in libris sacris (Marc. XIV, 15; Luc. XXII, 11) dicitur ἀνώγεων ἐστρωμένον, quod Scaliger de emendat. tempp. p. 571, bene vertit, cœnaculum lectis stratum. Ergo non debebant viri docti dubitare, an *trichila* diei posset sterni, multoque minus phrasin hanc corrigere. Si quis tamen malit emendare, non contendam de eo. Lipsius, de mil. Rom. V, 16, p. 326, *trichilas stratas* eodem modo, quo ante interpretatus sum, descripsit, «umbracula ad cœnationem instrata fuisse, lectosque dispositos.» M. Bene *stratas* defendit Morus. Restitui.

Tabernacula militum. Differunt ergo hæc ab illis luxuriosis umbraculis, neque eadem res, ut Vossius putabat, bis dicitur. — De luxuria hac intempestiva conf. Plutarch. in Pomp., c. 72. M.

rimo ac patientissimo exercitui Cæsaris luxuriem objiciebant, cui semper omnia ad necessarium usum defuissent. Pompeius, jam quum intra vallum nostri versarentur, equum nactus, detractis insignibus imperatoriis, decumana porta se ex castris ejecit, protinusque equo citato Larissam contendit. Neque ibi constitit, sed eadem celeritate, paucos suos ex fuga nactus, nocturno itinere non intermisso, comitatu equitum triginta ad mare pervenit, navemque frumentariam conscendit; sæpe, ut dicebatur, querens, tantum se opinionem fefellisse, ut, a quo genere hominum victoriam sperasset, ab eo, initio fugæ facto, pæne proditus videretur.

XCVII. Cæsar, castris potitus, a militibus contendit ne, in præda occupati, reliqui negotii gerendi facultatem dimitterent. Qua re impetrata, montem opere circumvenire instituit. Pompeiani, quod is mons erat sine aqua, diffisi ei loco, relicto monte, universi juris ejus Larissam

Patientissimo. In MSS. cunctis, ne uno quidem excepto, et edd. ant. legi *potentissimo*, monuit Oud. Neque tamen locum habere potest. M. [Revocavit *Ach. potentissimo*, et explicare nititur, sed ejus interpretationi nullum magis hic esse locum existimo. B.]

Exercitui. Alii *exercitu*, ut alibi Cæsar. V. G. 1, 16.

Semper. Marcl., p. 278, *sæpe*. Cf. c. 49. Sic et cap. 86. Cod. Leid. 1, pro *sæpe* habet *semper*.

Usum. Al. *victum*. Minus bene.

Insignibus imperatoriis. Paludamento. Nam Plut. de Pompeio, in ejus vita, c. 72, qui in castra ex acie effugerat: λαβὼν ἐσθῆτα, τῇ παρούσῃ τύχῃ πρέπουσαν, ὑπεξῆλθε, et in vita Cæsaris, cap. 45, disertis verbis: ἀπεδύσατο τὴν ἐναγώνιον καὶ στρατηγικὴν ἐσθῆτα. Appian. II, 18, p. 479: τὴν στολὴν ἐνήλλαξε... De fuga Pompeii in Ægyptum usque exstat apud Plutarchum, in Pomp. cap. 73 seqq., pulcherrima, ad miserandum facta, multorumque moribus expressis variata narratio. M. *Imperatoriis*; sic codd. quidam. Vulgo *Imperatoris*.

Paucos suos. Sic codd. et edd. vet. Manutius dedit *suorum*.

Cap. XCVII. *Circumvenire.* Alii *circummunire*, ut C. 1, 18.

Juris ejus. Verba hæc sensu carent. Quum vero absint a cod. Palatino, Scaliger et Davisius ea omittenda esse censent. (Adde Robortellum, Ann. II, 48, et Sigon. Em. 1, 43.) Clarkius (post Wassium ad Sall. Cat. c. 44) *jugis eis* legi maluit, h. e. per juga ea (s. ex jugis eis). Ex aliis lectionibus, *vires ejus*, *viris ejus*,

versus se recipere cœperunt. Qua re animadversa, Cæsar copias suas divisit, partemque legionum in castris Pompeii remanere jussit, partem in sua castra remisit; quatuor secum legiones duxit, commodioreque itinere Pompeianis occurrere cœpit, et, progressus millia passuum sex, aciem instruxit. Qua re animadversa, Pompeiani in quodam monte constiterunt. Hunc montem flumen subluebat. Cæsar, milites cohortatus, etsi totius diei continenti labore erant confecti, noxque jam suberat, tamen munitione flumen a monte seclusit, ne noctu aquari Pompeiani possent. Quo jam perfecto opere, illi de deditione, missis legatis, agere cœperunt. Pauci ordinis senatorii, qui se cum iis conjunxerant, nocte fuga salutem petierunt.

XCVIII. Cæsar prima luce omnes eos, qui in monte consederant, ex superioribus locis in planitiem descendere, atque arma projicere jussit. Quod ubi sine recusatione fecerunt, passisque palmis, projecti ad terram, flentes ab eo salutem petierunt; consolatus consurgere jussit, et, pauca apud eos de lenitate sua locutus, quo minore essent timore, omnes conservavit; militibusque suis commenda-

et *universi simul Larissam*, nihil potest erui, etsi quidam *viris equis* legi voluerunt. Nondum puto repertam esse veram lectionem. M. Davis. suspicatur legendum *universi exercitus*. Ea vocabula confundi solent; cujus rei exemplum, c. 73, in subsidium vocat, c. 63, ubi sic *Pompeiani exercitus*. Victor. V. L. IX, 24, *ejus juris* explicat per ejus fortunæ vel conditionis; [et *Ach.* omnes qui sub ejus imperio erant, omnes Pompeiani.] Manutii vel Puteani potius *viris, equis*, cui simile habet Cicero de Off. III, 33: « Cum his viris, equisque, ut dicitur, decertandum est. » Itemque Phil. VII, 7: « armis, equis, viris D. Bruto subveniremus, » jure præplacet Bentleio, nec video quid obstet, quod mox sequitur *commodiore itinere Pompeianis occurrere cœpit*. Cujacio quoque arridebat *viris, equis*. Tum autem Oud. malit *viri, equi*.

Qua re (MSS. fere omnes, *spe*) *animadversa, Cæsar*... Potest codd. lectio explicari; sed non sine duritie. M. Oud. putat *spe* compendio scriptum pro *specie*. Victorio l. c. *spe* ἀντίθετον τοῦ *diffisi* esse videtur. Nimis argutum videtur id Oudend. [*Spe* reposuit *Ach.*]

Cap. XCVIII. *Militibusque suis commendavit*. Sic codd. magno numero (et edd. vet.), nec apparet, unde irrepserit lectio vulgata, *militi-*

vit, ne qui eorum violarentur, neu quid sui desiderarent. Hac adhibita diligentia, ex castris sibi legiones alias occurrere, et eas, quas secum duxerat, invicem requiescere atque in castra reverti jussit: eodemque die Larissam pervenit.

XCIX. In eo prælio non amplius ducentos milites desideravit; sed centuriones, fortes viros, circiter triginta amisit. Interfectus est etiam fortissime pugnans Crastinus, cujus mentionem supra fecimus, gladio in os adversum conjecto. Neque id fuit falsum, quod ille, in pugnam proficiscens, dixerat: sic enim Cæsar existimabat, eo prælio excellentissimam virtutem Crastini fuisse, optimeque eum de se meritum judicabat. Ex Pompeiano exercitu circiter millia quindecim cecidisse videbantur: sed in deditionem venerunt amplius millia quatuor et viginti: namque etiam cohortes, quæ præsidio in castellis fuerant, sese Syllæ dediderunt: multi præterea in finitimas civitates refugerunt, signaque militaria ex prælio ad Cæsarem sunt relata CLXXX, et aquilæ novem. L. Domitius, ex castris in

bus jussit, satis illa indigna Cæsare. Mor.

Ne qui. Alii *ne quis violaretur.*

Neu quid sui. Marclandus, p. 278, dat *usui*, ut B. G. IV, 29. C. II, 35: [Ne Pompeiani desiderare possint aliquid rerum suarum, et ideo ne quid ab iis auferretur. B.] *Desiderare* enim est cupere, appetere. Plerumque est, cum ægritudinis sensu cupio id recuperare, quod habui, sed amisi.

Cap. XCIX. *Crastinus.* Cf. c. 91. M.

In castellis. Cod. Petav. *castellis.* Mox codd. quidam *similiter dediderunt.*

Syllæ. Hic edd. vulg. addunt *similiter*, male. Præcesserat jam *etiam.* Cæterum de hac pugna Pharsalica conferendi sunt Appianus, II, 75—82, p. 475—479, et Plutarchus, in Cæsaris et Pompeii vita, ideo, quia nonnulla addiderunt, a Cæsare omissa, ut de Pompeio fugiente; item de lacrymis Cæsari et Pompeio et militibus obortis; de Cæsare, qui suos jusserat hostium os et faciem potissimum vulnerare. Dio Cassius, XLI, 58 sqq., etsi prælium non accurate descripsit, tamen non sine sensu et judicio de eo locutus est. Lucanum quum omnes norint, nominare non opus est: pertinet autem huc carminis liber septimus. Cæsaris in conservandis civibus humanitatem, et in condonando indulgentiam, omnes hujus belli scriptores, tum et Cicero sæpe, magnificis verbis collaudarunt. Mor.

In finitimas civitates. Marcland. p. 278, inserit *qui.*

montem refugiens, quum vires eum lassitudine defecissent, ab equitibus est interfectus.

C. Eodem tempore D. Lælius cum classe ad Brundisium venit; eademque ratione, qua factum a Libone antea demonstravimus, insulam objectam portui Brundisino tenuit. Similiter Vatinius, qui Brundisio præerat, tectis instructisque scaphis elicuit naves Lælianas; atque ex his longius productam unam quinqueremem et minores duas in angustiis portus cepit; itemque per equites dispositos aqua prohibere classiarios instituit. Sed Lælius, tempore anni commodiore usus ad navigandum, onerariis navibus Corcyra Dyrrbachioque aquam suis supportabat, neque a proposito deterrebatur, neque, ante prælium in Thessalia factum cognitum, aut ignominia amissarum navium, aut necessariarum rerum inopia, ex portu insulaque expelli potuit.

CI. Iisdem fere temporibus, Cassius cum classe Syrorum, et Phœnicum, et Cilicum in Siciliam venit. Et, quum esset Cæsaris classis divisa in duas partes, et dimidiæ parti præesset P. Sulpicius prætor Vibone ad fretum, dimidiæ M. Pomponius ad Messanam: prius Cassius ad Messanam navibus advolavit, quam Pomponius de ejus adventu cognosceret; perturbatumque eum nactus, nullis custodiis, neque ordinibus certis, magno vento et secundo completas onerarias naves tæda, et pice, et stupa reliquisque rebus,

Cap. C. *Lælius*, classi Pompeianæ præfuit; c. 5. M.

Ad Brundisium. Ut c. 40: « ad Oricum » et c. 101, « ad Messanam. »

A Libone. Et hic navibus Pompeii præfuit, c. 23. M.

Tectis...scaphis. Vid. cap. 15. M. Dein *instructisque* codd. et edd. vet. Vulgo *instratisque*.

[*Elicuit*. Exire ex insulæ portu coegit.]

Cognitum. In aliis deest.

Cap. CI. *Cassius*. Marclandus præmittit *C.*, ut c. 5. Excidisse putat ob seq. initialem.

Vibone. Sic codd. quidam: recte: nam altera lectio *Liboque* inepta est, quia Libo, ut modo vidimus, classis Pompeianæ parti præfuit. M. Restituit Davis. ex ed. Beroaldi. *Vibo* oppidum fuit ad fretum Siculum. V. Cellarius.

quæ sunt ad incendia, in Pomponianam classem immisit, atque omnes naves incendit quinque et triginta : e quibus erant viginti constratæ : tantusque eo facto timor incessit, ut, quum esset legio præsidio Messanæ, vix oppidum defenderetur : et, nisi eo ipso tempore quidam nuntii de Cæsaris victoria per dispositos equites essent allati, existimabant plerique, futurum fuisse uti amitteretur. Sed opportunissime nuntiis allatis, oppidum fuit defensum, Cassiusque ad Sulpicianam inde classem profectus est Vibonem, applicatisque nostri ad terram navibus, propter eumdem timorem pari, atque antea, ratione egerunt. Cassius secundum nactus ventum, onerarias naves circiter quadraginta, præparatas ad incendium, immisit, et, flamma ab utroque cornu comprehensa, naves sunt combustæ quinque. Quumque ignis magnitudine venti latius serperet, milites, qui ex veteribus legionibus erant relicti præsidio navibus, ex numero ægrorum, ignominiam non tulerunt; sed sua sponte naves conscenderunt et a terra solverunt, impetuque facto in Cassianam classem, quinqueremes duas, in quarum altera erat Cassius, ceperunt : sed Cassius, exceptus scapha, refugit. Præterea duæ sunt deprehensæ triremes. Neque multo post de prælio facto in Thessalia cognitum est, ut ipsis Pompeianis fides fieret : nam ante id tempus fingi a legatis amicisque Cæsaris arbitrabantur.

Quæ sunt ad incendia. Inserunt alii *aptæ.*

Constratæ. Vid. II, 23; III, 7. Alii *rostratæ.* Non dici potest, utra verior lectio sit. M. Cellarius præfert *rostratæ.* Similis confusio, Afr. c. 11.

Vibonem. Sic dedit Beroaldus. Consentiunt probati codd. Vulgo male *Libonem,* quod servasse Cellarium miror.

Applicatisque nostri (alii *nostris*) *ad terram navibus, propter... ratione egerunt.* Alii *egit. Cassius secundum...* Sic hæc legenda esse præeuntibus codd. vidit Oud. Illud quidem *nostri* pro *nostris* vir doctus ex ingenio mutavit; sed *egerunt* et *Cassius* in codd. antiquissimis est. M. Ex his satis patet legendum esse *nostri.* Sequor Oud. Sic et Bentl.

Deprehensæ. Clarkius dedit *depressæ,* quod et Oud. maluit, si liceret per codd.

Ante id tempus fingi. Alii *ante hoc t. fingi id.*

Quibus rebus cognitis, ex iis locis Cassius cum classe discessit.

CII. Cæsar, omnibus rebus relictis, persequendum sibi Pompeium existimavit, quascumque in partes ex fuga se recepisset, ne rursus copias comparare alias et bellum renovare posset: et, quantumcumque itineris equitatu efficere poterat, quotidie progrediebatur; legionemque unam minoribus itineribus subsequi jussit. Erat edictum Pompeii nomine Amphipoli propositum, uti omnes ejus provinciæ juniores, Græci civesque Romani, jurandi causa convenirent; sed utrum avertendæ suspicionis causa Pompeius proposuisset, ut quam diutissime longioris fugæ consilium occultaret, an novis delectibus, si nemo premeret, Macedoniam tenere conaretur, existimari non poterat. Ipse ad ancoram una nocte constitit, et, vocatis ad se Amphipoli hospitibus, et pecunia ad necessarios sumptus corrogata, cognito Cæsaris adventu, ex eo loco discessit, et Mytilenas paucis diebus venit. Biduum tempestate retentus, navibusque aliis additis actuariis, in Ciliciam atque inde Cyprum pervenit. Ibi cognoscit, consensu omnium Antiochensium civiumque Romanorum, qui illic negotiarentur, arcem captam esse, excludendi sui causa, nuntiosque dimissos ad eos, qui se ex fuga in finitimas civitates recepisse dicerentur, ne Antiochiam adirent: id si fecissent, magno eorum capitis periculo futurum. Idem hoc L. Lentulo, qui superiore anno consul fuerat, et P. Lentulo consulari, ac

CAP. CII. *Quantumcumque.* Sic codd. et edd. vet. Vulgo *quantum.*

Existimari. Voss. malebat *æstimari.* Sed proinde est. Cf. Terent. Heaut. II, 3, 41; Phormio, I, 3, 11.

[*Corrogata*, collecta et congregata.]

Mytilenas. Sic nummi et Stephan. Byzant. Vulgo *Mitylenas.*

Cyprum pervenit. Edd. vet. *in Cyprum.*

Arcem captam esse. Post *arcem* quidam inseruerant *Antiochiæ*, unde vitiosa lectio *ante* orta est. MORUS. Vox *Antiochiam*, ex qua Glareanus fecit *Antiochiæ*, in quibusdam codicibus scripta erat per compendium *Ant.*

nonnullis aliis acciderat Rhodi : qui, quum ex fuga Pompeium sequerentur, atque in insulam venissent, oppido ac portu recepti non erant : missisque ad eos nuntiis, ut ex iis locis discederent, contra voluntatem suam naves solverunt. Jamque de Cæsaris adventu fama ad civitates perferebatur.

CIII. Quibus cognitis rebus, Pompeius, deposito adeundæ Syriæ consilio, pecunia societatis sublata et a quibusdam privatis sumpta, et æris magno pondere ad militarem usum in naves imposito, duobusque millibus hominum armatis, partim quos ex familiis societatum delegerat, partim a negotiatoribus coegerat, quosque ex suis quisque ad hanc rem idoneos existimabat, Pelusium pervenit. Ibi casu rex erat Ptolemæus, puer ætate, magnis copiis, cum sorore Cleopatra gerens bellum; quam paucis ante mensibus per suos propinquos atque amicos regno expulerat : castraque Cleopatræ non longo spatio ab ejus castris distabant. Ad eum Pompeius misit, ut pro hospitio atque amicitia patris Alexandria reciperetur, atque illius opibus in calamitate tegeretur. Sed, qui ab eo missi erant, confecto legationis officio, liberius cum militibus regis colloqui cœperunt, eosque hortari, ut suum officium Pompeio præstarent, neve ejus fortunam despicerent. In hoc erant numero complures Pompeii milites; quos, ex ejus exercitu acceptos in Syria, Gabinius Alexandriam traduxerat,

Qui, quum. Sic Scal. e cod. Ursini. Vulgo *nam quicumque*. Unde Ciaccon. conjectabat *namque, quum*. [*Nam quicumque* restituit *Ach*. Sed Scaligeri lectionem probo, ob sequentem sententiam. B.]

Solverunt. Al. *solvere jubebantur*.

Cap. CIII. *Societatis* publicanorum : ut mox *familiæ* (servi) *societatum* illarum. Cf. c. 31. [*Pecuniam* intellige quam illi publicani, equites quidem Romani, e vectigalibus publicis collegerant.] — De consilio itineris mutato alia quædam Plutarchus, in Pomp. c. 76, addidit. M.

[*Ptolemæus*. Ptolemæi Auletis filius, ultimus Ægyptiorum rex.]

Gabinius, Syriæ proconsul, exsulem regem Ptolemæum Auleten cum exercitu reduxerat. Cellar. Cf. Liv. epit. 105; Dio Cassius, xxxix, 55 sqq., ubi Fabricius multa collegit. M.

belloque confecto, apud Ptolemæum, patrem pueri, reliquerat.

CIV. His tunc cognitis rebus, amici regis, qui propter ætatem ejus in procuratione erant regni, sive timore adducti, ut postea prædicabant, ne, sollicitato exercitu regio, Pompeius Alexandriam Ægyptumque occuparet; sive despecta ejus fortuna, ut plerumque in calamitate ex amicis inimici exsistunt; iis, qui erant ab eo missi, palam liberaliter responderunt, eumque ad regem venire jusserunt: ipsi, clam consilio inito, Achillan, præfectum regium, singulari hominem audacia, et L. Septimium, tribunum militum, ad interficiendum Pompeium miserunt. Ab his liberaliter ipse appellatus, et quadam notitia Septimii productus, quod bello prædonum apud eum ordinem duxerat, naviculam parvulam conscendit cum paucis suis; et ibi ab Achilla et Septimio interficitur. Item L. Lentulus comprehenditur ab rege, et in custodia necatur.

Cap. CIV. *Amici regis*, quorum principes fuerunt Pothinus, Theodotus rhetor, idemque Ptolemæi præceptor (Liv. epit. 112), et Achillas. Cf. c. 108; et Plutarch. Pomp. c. 77. Mor.

Consilio inito. « De Pompeii capite pnpillus et spado tulere sententiam. » Sic Seueca, ep. 4.

L. Septimium. Apud Appianum, C. II, 84, perperam dicebatur *Sempronius*. Emendavit nuperus eruditus editor. Consentiunt in vero nomine Plut. Pomp. c. 79; Dio, XLII, 3; Lucan. VIII, 597.

Productus. Palmerius in spicil. in Grut. lamp. t. IV, p. 823, *inductus*.

Bello prædonum. Respice ad not. ad c. 19. Cf. et Flor. III, 6.

Ibi... interficitur. Aliter Cic. de Divin. II, 9, qui « in solitudiue Ægyptiorum trucidatnm » refert. Hic Tausq. Faber legendum suadet *a satellite Ægyptio*. Davis. vel *in celoce Ægyptia* (scil. *celox* est navigium breve apud Nonium, c. 13, a velocitate sic dictum. Ita et Fulgentius Planciades n. 44) vel *a spadone Ægyptio*, quippe Lactantius, VI, 6: « a spadonibus Ægyptiis detruucatum » scribit, et Amm. Marcellinus, XIV, 11: « ad spadonum libidinem trucidatum. » Buherius dabat *in servitudine*, quia, teste Dione, XLII, 4, et Plut. in Pomp. c. 78, servo se assimilatum pronuntiaret Pompeius. Anouymus in Oliveti notis ad eum locum Cic. conjiciebat *in sorditudine*. Idem tamen, ut et Wopkensius in Lect. Tullianis, nil mutandum censet, et ἀκυρολογίας agnoscit. *Solitudo* signat locum a solita hominnm frequentia vacuum.

Interficitur Pompeius. De hac

CV. Cæsar, quum in Asiam venisset, reperiebat T. Ampium conatum esse tollere pecunias Epheso ex fano Dianæ, ejusque rei causa senatores omnes ex provincia evocasse, ut iis testibus in summa pecuniæ uteretur; sed interpellatum adventu Cæsaris profugisse. Ita duobus temporibus Ephesiæ pecuniæ Cæsar auxilium tulit. Item constabat, Elide in templo Minervæ, repetitis atque enumeratis diebus, quo die prælium secundum fecisset Cæsar, simulacrum Victoriæ, quod ante ipsam Minervam collocatum erat, et ante ad simulacrum Minervæ spectabat, ad valvas se templi limenque convertisse. Eodemque die Antiochiæ in Syria bis tantus exercitus clamor et signorum sonus exauditus est, ut in muris armata civitas discurreret. Hoc idem Ptolemaide accidit. Pergami in occultis ac reconditis templi, quo præter sacerdotes adire fas non est, quæ Græci ἄδυτα appellant, tympana sonuerunt. Item Trallibus in templo Victoriæ, ubi Cæsaris statuam consecraverant,

cæde cf. Dio Cass. XLII, 3, sqq.; Appian. l. c. Legendus etiam de fuga ejus et cæde Lucanus, lib. VIII, toto. Mor.

CAP. CV. *In summa pecuniæ.* Hoc *in* habet Leid. 1, et alii. Significat scopum, cur testes adhibiti. In aliis vulgo et in edd. vet. deest. Codex Ursini habet *in summam*, quod malit Oud. ut apud Ovid. Met. XIII, 38, « in causam. » Ciacconius temere suspicatur leg. *in sumenda.*

Duobus temporibus. Vid. cap. 33. Mor.

Repetitis. Repetunt et enumerant dies, enumerant eos ita, ut repetant s. initium faciant ab eo die, quo prælium commissum est. M.

Reconditis templi. Alii *remotis templi.* Leg. *reconditis*, e codd. bonis. Ex eo in aliis *conditis*, in aliis *recognitis*, et in edd. vulg. *remotis* factum est. M. Restituo *reconditis.* Sic et Cellarius. In fano Bacchi id accidisse refert Dio, XLI, 61. *Templi.* Sic bene Lambinus ad Horatii Od. IV, 4, 76. Codd. et edd. vet. habent *templis.* Simili modo apud Valer. Max. 1, 6, 12, pro *abditis delubris* D. Vossius legi jubet *adytis delubri.* Jul. Obsequens, c. 125: « plerisque locis signa (Deorum) sua sponte conversa » narrat. Idem cum Valerio Max. fabulam de *clamore audito* repetit.

Quæ Græci ἄδυτα appellant. Hoc est haud dubie additamentum recentioris manus. Cæsaris ætate omnibus notum erat, illam templi partem dici adytum. Morus. Valerio Maximo restituit vocem Vossius, ut mox notatum.

palma per eos dies in tecto inter coagmenta lapidum ex pavimento exstitisse ostendebatur.

CVI. Cæsar, paucos dies in Asia moratus, quum audisset Pompeium Cypri visum, conjectans eum Ægyptum iter habere, propter necessitudines regni reliquasque ejus loci opportunitates, cum legionibus, una, quam ex Thessalia se sequi jusserat, et altera, quam ex Achaia a Q. Fufio legato evocaverat, equitibusque octingentis, et navibus longis Rhodiis decem, et Asiaticis paucis Alexandriam pervenit. In his erant legionibus hominum tria millia CC; reliqui, vulneribus ex præliis, et labore ac magnitudine itine-

In tecto. Leg. *integra*. Hanc emendationem Oudendorpius ad Julium Obseq. l. c. proposuit, quia hic dicit, « Enata palma matura magnitudine; » et Valerius Max. l. c.: « Enata palma justæ magnitudinis. » Atque hanc conjecturam denuo in notis ad Cæsarem dicit sibi probari. Causa emendationis est, quia palma, in tecto enata, non eadem potuit ex pavimento existere, et quia Plutarchus, in Cæs. c. 47, accurata descriptione usus, dicit palmam *ante basin statuæ* Cæsaris e solo consolidato, atque insuper lapidibus constrato, enatam esse: quod ipsum, *ad basin statuæ*, etiam Valerius et Julius Obsequens tradiderunt, etsi verbis aliis. Est ergo pavimentum h. l. solum marmoreum, vel, ut Plutarchus dicit, χωρίον λίθῳ σκληρῷ ἄνωθεν κατεστρωμένον, quod etiam dicitur λιθόστρωτον. Vid. Westen. ad evang. Joann. XIX, 13. Atque sic illud, *inter coagmenta lapidum*, facile intelligi potest: sunt enim tessellæ marmoreæ coagmentatæ, inter quas media palma emicuit. Davisius quidem componere conatus est hæc duo, *in tecto* et *ex pavimento*, et ostendit, etiam tecta e pavimento s. opere pavito (de quo ad B. Alex. c. 1, dicetur) facta esse. Quod etsi verum est, tamen, si Cæsar hoc voluisset, scripsisset *enata e tecti pavimento*, non autem *enata in tecto ex pavimento*, interjectis etiam quibusdam verbis inter ea, quæ divelli cogitando non possunt. M. Temere Ursinus una voce *intecto* legere suadebat. Quod sequitur *exstitisse* significat *apparuisse*.

Cap. CVI. *In Asia*. Per hanc commorationem Cnidiis libertatem concessit, qua paulo ante Thessalos in Europa donaverat. Plutarch. in Cæs. c. 48. M.

Ægyptum iter habere. Sic codd. suppressa præpositione. Vulgo additur.

Necessitudines regni. Cum patre regis jus hospitii Pompeius habuerat. Cf. c. 103. M.

A Q. Fufio. Prænomen e codd. adjecit Oud.

Legionibus. Alii *legionariorum*, quod placet Vossio, temere. [Intellige in duabus simul legionibus tria millia tantum fuisse militum. *Ach.*]

ris confecti, consequi non potuerant. Sed Cæsar, confisus fama rerum gestarum, infirmis auxiliis proficisci non dubitaverat, atque omnem sibi locum tutum fore existimabat. Alexandriæ de Pompeii morte cognoscit: atque ibi primum e navi egrediens clamorem militum audit, quos rex in oppido præsidii causa reliquerat, et concursum ad se fieri videt, quod fasces anteferrentur. In hoc omnis multitudo majestatem regiam minui prædicabat. Hoc sedato tumultu, crebræ continuis diebus ex concursu multitudinis concitationes fiebant, compluresque milites hujus urbis omnibus partibus interficiebantur.

CVII. Quibus rebus animadversis, legiones sibi alias ex Asia adduci jussit, quas ex Pompeianis militibus confecerat: ipse enim necessario etesiis tenebatur, qui Alexandria navigantibus sunt adversissimi venti. Interim controversias regum ad populum Romanum et ad se, quod esset consul, pertinere existimans, atque eo magis officio suo convenire, quod superiore consulatu cum patre Ptolemæo et lege et S. C. societas erat facta, ostendit sibi placere regem Ptolemæum atque sororem ejus Cleopatram exercitus, quos haberent, dimittere, et de controversiis jure apud se potius, quam inter se armis, disceptare.

De Pompeii morte. Cujus caput et annulus, leone ensem tenente insignitus, Cæsari ab aulicis Ptolemæi oblata sunt, quorum aspectu lacrimasse dicitur: Plutarch. Pompei. cap. 80; Cæs. c. 48. Præterea Dio Cass. XLII, 18, refert Romæ non ante creditum esse de nece Pompeii, quam ejus annulus eo fuerit allatus, quem annulum dicit tria tropæa insculpta habuisse: de quo Dionis et Plutarchi dissensu laborare velle, foret temporis inutilis jactura. M.

[*Fasces anteferrentur.* Consul enim erat cum Q. Servilio.]

CAP. CVII. [*Etesiis:* ab ἔτος annus, sunt venti anniversarii.]

Controversias regum, regis et Cleopatræ, sororis. Vid. c. 103. Sic B. Alex. 33; Liv. 1, 39: « exciti reges, » i. e. rex et regina: ubi videantur Gronovius et Drakenborchius. Cf. Bentlei. ad Horat. Serm. 1, 1, 100.

Pertinere existimans. Alii judicarunt Cæsarem non necessarium hoc bellum suscepisse; sed Cleopatræ amore adductum. Plutarchus in vita Cæsaris, c. 48. M. [Et Dio Cass. lib. XL.]

CVIII. Erat in procuratione regni propter ætatem pueri nutricius ejus, eunuchus, nomine Pothinus. Is primum inter suos queri atque indignari cœpit, regem ad dicendam causam evocari : deinde adjutores quosdam, conscios sui, nactus ex regis amicis, exerçitum a Pelusio clam Alexandriam evocavit, atque eumdem Achillan, cujus supra meminimus, omnibus copiis præfecit. Hunc, incitatum suis, et regis inflatum pollicitationibus, quæ fieri vellet, litteris nuntiisque edocuit. In testamento Ptolemæi patris heredes erant scripti ex duobus filiis major, et ex duabus ea, quæ ætate antecedebat. Hæc uti fierent, per omnes Deos, perque fœdera, quæ Romæ fecisset, eodem testamento Ptolemæus populum Romanum obtestabatur. Tabulæ testamenti unæ per legatos ejus Romam erant allatæ, ut in ærario ponerentur (hæ quum propter publicas occupationes poni non potuissent, apud Pompeium sunt depositæ), alteræ, eodem exemplo, relictæ atque obsignatæ Alexandriæ proferebantur.

CIX. De his rebus quum ageretur apud Cæsarem, isque maxime vellet pro communi amico atque arbitro contro-

Cap. CVIII. [*Ætatem pueri.* Tredecim tantum annis natus erat. *Nutricius;* non maritus nutricis regis, quippe qui eunuchus esset, sed quod eodem munere apud regium puerum fungebatur, quo apud Achillem Chiron, quo Eutropius eunuchus ipse apud Arcadium imperatorem. *Nutricius* dicebatur qui corpori et animo pueri præsidia parabat, corporis ejus custos et moribus præfectus.]

Indignari cœpit. Fuit tamen alia quoque causa, qua Cæsar indignationem Ægyptiorum commovit. Nam, quum Ptolemæus Auletes ingentem pecuniæ summam Cæsari debuisset, Cæsar vero residua debiti nunc paulo severius exigeret, ac ne sacris quidem parceret, multorum animos ab se alienavit. Plutarch. Cæs. c. 48; Dio Cass. XLII, 9, 34. M.

Conscios sui. Aicardus in Var. Lect. et Lips. ascripsere *consilii.* Id codd. et edd. vel. ignorant.

Regis amicis. Alii *Regiis.*

Achillan; cap. 104. M.

Romam erant allatæ. Quidam codd. *Romæ.* V. ad II, 19. Conf. not. Lipsii ad Taciti Ann. I, 8.

Cap. CIX. *Pro amico.* Tanquam amicus communis. — Hoc tempore Plut. in Cæs., c. 49, refert, Cleopatram primum in Cæsaris conspectum venisse, cumque sic cepisse, ut, pla-

versias regum componere; subito exercitus regius equitatusque omnis venire Alexandriam nuntiatur. Cæsaris copiæ nequaquam erant tantæ, ut eis, extra oppidum si esset dimicandum, confideret. Relinquebatur, ut se suis locis oppido teneret, consiliumque Achillæ cognosceret. Milites tamen omnes in armis esse jussit, regemque hortatus est ut ex suis necessariis, quos haberet maximæ auctoritatis, legatos ad Achillan mitteret, et, quid esset suæ voluntatis, ostenderet. A quo missi Dioscorides et Serapion, qui ambo legati Romæ fuerant, magnamque apud patrem Ptolemæum auctoritatem habuerant, ad Achillan pervenerunt. Quos ille, quum in conspectum ejus venissent, prius quam audiret, aut, cujus rei causa missi essent, cognosceret, corripi ac interfici jussit: quorum alter accepto vulnere occupatus, per suos pro occiso sublatus, alter interfectus est. Quo facto, regem ut in sua potestate haberet Cæsar effecit, magnamque regium nomen apud suos auctoritatem habere existimans, et ut potius privato paucorum et la-

cato sorori fratre, efficeret Cæsar ut consociato imperio Ptolemæus et Cleopatra uti vellent. Cf. Dio Cass. XLII, 34, 35; Lucan. Pharsal. X, init. Ibi dum aliquis detegit Cæsari ab amicis Ptolemæi insidias strui, Pothinus paulo post interficitur, c. 112, extr., Achillas ad exercitum aufugit. Sic ergo apparet cur h. l. dicatur subito exercitus regius Alexandriam venisse. M.

In conspectum. Codd. et hic *in conspectu*. V. not. ad II, 27.

Alter accepto vulnere occupatus, perque (sic leg. puto pro *per*) *suos... sublatus est*. Ergo *occupatus et sublatus est* vel significat, citius sublatus est, quam posset interfici; vel arreptus et sublatus est. Alii *vulnere occupatus* conjunxerunt, et, quia hoc nihil esse videbant, correxerunt, ut Gronovius, Obs. IV, 8, qui *sopitus* pro *occupatus* legi voluit. De re cf. Dio Cass. XLII, 37 sqq. M. Davis. volebat *obsopitus*. Gronovii conjecturæ plaudit Cellarius. Jurinius legi jubet *occipitis* et pro *sublatus* dat *supinatus* vel *resupinatus*, dein *sublatus*.

In sua potestate haberet. Palmerius in spicil. in Grut. lamp. t. IV, p. 866, notat in libris quibusdam legi *in suam potestatem* et hanc dicendi formam propugnat. Videsis not. ad C. I, 25.

Magnamque. Delendum *que*, quod jam alii omiserunt. M. Jurinius *et magnam*.

Et ut potius. Delendum *et*. M. Oud. pugnat pro conjunctione ultra-

tronum, quam regio consilio, susceptum bellum videretur.

CX. Erant cum Achilla copiæ, ut neque numero, neque genere hominum, neque usu rei militaris contemnendæ viderentur : millia enim viginti in armis habebat. Hæ constabant ex Gabinianis militibus, qui jam in consuetudinem Alexandrinæ vitæ ac licentiæ venerant, et nomen disciplinamque populi Romani dedidicerant, uxoresque duxerant, ex quibus plerique liberos habebant. Huc accedebant collecti ex prædonibus latronibusque Syriæ Ciliciæque provinciæ, finitimarumque regionum. Multi præterea capitis damnati exsulesque convenerant : fugitivisque omnibus nostris certus erat Alexandriæ receptus, certaque vitæ conditio, ut, dato nomine, militum essent numero : quorum si quis a domino prehenderetur, concursu militum eripiebatur, qui vim suorum, quod in simili culpa versabantur, ipsi pro suo periculo defendebant. Hi regum amicos ad mortem deposcere ; hi bona locupletum diripere stipendii augendi causa, regis domum obsidere, regno expellere alios, alios arcessere, vetere quodam Alexandrini exercitus instituto, consueverant. Erant præterea equitum millia duo. Inveteraverant hi omnes compluribus Alexandriæ bellis, Ptolemæum patrem in regnum reduxerant,

que, quia sic duæ rationes exprimuntur, cur rege potiendum putarit Cæsar.

Cap. CX. *Hæ*. Alii *hi* per synthesin. Nonnulli *hæc*.

Gabinianis militibus. Conf. cap. 103. Mor.

Uxoresque duxerant. Contra militiæ Romanæ morem. Vid. Lips. de mil. Rom. v, 18.

Prehenderetur. Leid. 1, *premeretur*. Inde Bentl. *plecteretur*. Frustra, bene se habet vulg.

Vim suorum, vim suis illatam. M. Passive. Sic et G. I, 20 : « injuria reipublicæ, » et c. 30 : « injuria P. R. » ; VII, 68 : « suas injurias. » Ita et Liv. II, 55.

Pro suo periculo, ut suum periculum. M.

Alios, alios arcessere. In quibusdam prius *alios* deest. V. not. ad G. I, 8; III, 21, 25.

Inveteraverant hi: Vulgo *qui inveteraverant c. A. b. Hi Ptol.*, etc. Emendavit Oud. e codd.

Bibuli filios duos interfecerant, bella cum Ægyptiis gesserant. Hunc usum rei militaris habebant.

CXI. His copiis fidens Achillas, paucitatemque militum Cæsaris despiciens, occupabat Alexandriam, præter eam oppidi partem, quam Cæsar cum militibus tenebat, primo impetu domum ejus irrumpere conatus : sed Cæsar, dispositis per vias cohortibus, impetum ejus sustinuit. Eodemque tempore pugnatum est ad portum; ac longe maximam ea res attulit dimicationem. Simul enim, diductis copiis, pluribus viis pugnabatur, et magna multitudine naves longas occupare hostes conabantur, quarum erant quinquaginta auxilio missæ ad Pompeium, prælioque in Thessalia facto domum redierant. Illæ triremes omnes et quinqueremes, aptæ instructæque omnibus rebus ad navigandum. Præter has duæ et viginti, quæ præsidii causa Alexandriæ esse consueverant, constratæ omnes : quas si occupavissent, classe Cæsari erepta, portum ac mare totum in sua potestate haberent, commeatu auxiliisque Cæsarem prohiberent. Itaque tanta est contentione actum, quanta agi debuit, quum illi celerem in ea re victoriam, hi salutem suam consistere viderent. Sed rem obtinuit Cæsar; omnesque eas

Bibuli filios. Locum Valerii Max., IV, 1, 15, huc pertinentem Mauutius et Ciacconius indicarunt. Morus.

Cap. CXI. *Occupabat.* Scalig. male *occupat.*

Præter eam oppidi partem. Sic cod. Vossianus. Ceteræ lectiones, vulgo expressæ, non videntur veræ, v. c. *præterea opp. partem.* M. Davisius volebat *præterea in oppidi parte.*

Primo impetu. Bentlei. malit ita : *tenebat. Primo impetu ... conatus est*, vel *primoque domum*, omisso *impetu.*

Conatus, etsi conatus erat. Domus Cæsaris fuit regia. Cap. 112. M. Pars ejus exigua.

Quinquaginta. Conf. Appian. C. II, 71, habet ἑξήκοντα. Hinc Marclandus l. c. hic quoque *sexaginta* reponendum suspicatur.

Quum illi celerem. Vulgata habet : *quum ille...hi salutem.* Mavult Jurinius, *quum illi*, Alexandrini — *hi*, Romani —. [Et merito. Ideo admisimus. Nam, ut notavit *Achaintre*, Achillas provocator erat, ideoque victoriam sperabat; Cæsar vero eo adductus erat, ut ipsi salutem procurare sibi satis esset.]

naves et reliquas, quæ erant in navalibus, incendit, quod tam late tueri tam parva manu non poterat, confestimque ad Pharum navibus milites exposuit.

CXII. Pharus est in insula turris, magna altitudine, mirificis operibus exstructa, quæ nomen ab insula accepit. Hæc insula, objecta Alexandriæ, portum efficit: sed a superioribus regibus in longitudinem passuum nongentorum in mare jactis molibus, angusto itinere et ponte cum oppido conjungitur. In hac sunt insula domicilia Ægyptiorum et vicus, oppidi magnitudine: quæque ubique naves imprudentia aut tempestate paululum suo cursu decesserint, has more prædonum diripere consueverunt. Iis autem invitis, a quibus Pharos tenetur, non potest esse propter angustias navibus introitus in portum. Hoc tum veritus Cæsar, hostibus in pugna occupatis, militibusque expositis, Pharon apprehendit, atque ibi præsidium posuit. Quibus est rebus effectum, ut tuto frumentum auxiliaque navibus ad eum supportari possent. Dimisit enim circum omnes propinquas regiones,

Naves ... incendit. Hoc incendio conflagrasse nobilissimam bibliothecam Alexandrinam, auctores sunt Plut. in Cæs. c. 49; Dio Cass. XLII, 38 (ubi vid. Fabricius); Ammianus Marcell. XXII, 16, et alii bene multi. Nuperrime de hac quoque re diligentissime exposuit Christ. Dan. Beckius in specimine historiæ bibliothecarum Alexandrinarum, sect. 10. M.

Cap. CXII. *Turris.* Herodian. IV, 2; Ammian. Marcell. XXII, 16. M. Adde Homer. Odyss. IV, 354; [Lucian. de scribenda hist.; Joseph. VI, de Bello Jud.; Plin. lib. XXXVI, c. 12; Solin. l. XXXII.]

A superioribus regibus. Alii *a superioribus regionibus.* Alexandria in duas partes divisa fuit, superiorem et inferiorem (B. Alex. c. 1): illa fuit mari propior, hæc ab eo remotior. (Cf. ibid. II, 6: *Die Oberstadt und die Niederstadt*). Ergo a parte inde superiore, seu a superioribus regionibus, moles jactæ sunt. Pluralis *regiones* neminem offendet, quum, B. Alex. c. 2, partes inferiores, et, c. 6, loca superiora dicantur. Cellarius monet Brodæum, Miscell. III, 5, Scaligerum ad Eusebium, p. 132, Valesium (ad Ammian. Marc. p. 342), Hodium (de interprett. septuaginta, p. 294), legi voluisse, *a superioribus regibus*, id quod et Marclando, in Explicat. vett. auct. p. 279, visum est. Sed nulla mutatione videtur opus esse. M. In codice Vossiano Oud. clare invenit *regibus*. Hoc unice verum, reposui. [Idem habet *A.*]

Dimisit. Hæc lectio, nunc recep-

atque inde auxilia evocavit. Reliquis oppidi partibus sic est pugnatum, ut æquo prælio discederetur et neutri pellerentur, id efficiebant angustiæ loci; paucisque utrinque interfectis, Cæsar, loca maxime necessaria complexus, noctu præmunit. Hoc tractu oppidi pars erat regiæ exigua, in quam ipse habitandi causa initio erat inductus, et theatrum, conjunctum domui, quod arcis tenebat locum, aditusque habebat ad portum et ad reliqua navalia. Has munitiones insequentibus auxit diebus, ut pro muro objectas haberet, neu dimicare invitus cogeretur. Interim filia minor Ptolemæi regis, vacuam possessionem regni sperans, ad Achillan sese ex regia trajecit, unaque bellum administrare cœpit. Sed celeriter est inter eos de principatu controversia orta; quæ res apud milites largitiones auxit: magnis enim jacturis sibi quisque eorum animos conciliabat. Hæc dum apud hostes geruntur, Pothinus, nutricius pueri et procurator regni, in parte Cæsaris, quum ad

la, videtur necessaria propter ipsam rem, etsi codd. plerique habent *deduxit*. M. Vulgo *demisit*. Emendavit Scal.

Reliqua navalia. Cur autem *reliqua?* Legerim, *ad regia navalia*, ubi regiæ naves stabant. Cf. de B. Alex. c. 13, ubi *regiæ navalia* commemorantur, quæ, ut ex nostro loco apparet, vicina regiæ fuerunt, quoniam e theatro, regiæ conjuncto, aditus ad navalia fuit. M. Credo verum vidisse Morum. Doleo nullum codicem addicere.

Filia minor, Arsinoe; de B. Alex. c. 4. CELLAR. Add. Dio Cass. XLII, 39. M.

Sperans, contra testamentum patris, c. 108. M.

Est inter eos...orta. Conf. B. Al. c. 4. Cum Arsinoe fuit Ganymedes, qui eam abduxerat in castra, et Achillan contra se et Arsinoem irritavit ita, ut ipse potiore esset auctoritate. Dio Cass. XLII, 40. M.

Jacturis. Donis, muneribus. Cf. G. VI, 12. Sic Plin. paneg. c. 12, largitiones *damna* dixit. Hoc loco iterum *pacturis* legi jubet Salmasius. Sed v. not. ad B. G. VI, 12, et ibi citatum Gronovium.

In parte Cæsaris, h. e. in ea parte urbis, in qua Cæsar erat. V. B. Al. c. 6 et 32, ubi *pars Cæsaris* eodem sensu dicitur. Jam Cæsar erat ibi, ubi rex erat, c. 109 extr.: Pothinus, nutricius regis, erat cum rege. Erat ergo Pothinus ibi, ubi Cæsar erat, in ea parte urbis, in qua Cæsar versabatur. Qui *in parte Cæsaris esse* cum Ciacconio interpretantur, a partibus Cæsaris stare, hi errant: nam Pothinus Cæsari inimicissimus fuit. MOR.

Achillan nuntios mitteret, hortareturque ne negotio desisteret, neve animo deficeret, indicatis deprehensisque internuntiis, a Cæsare est interfectus. Hæc initia belli Alexandrini fuerunt.

A. HIRTII

DE

BELLO ALEXANDRINO

LIBER SINGULARIS.

Si Suetonii ætate incertus fuit auctor hujus libri, ut ipse in vita Julii Cæsaris, c. 56, dixit: non videtur posse hodie nomen auctoris libro præscribi. In codicibus præscribitur vel *Oppii* vel *Hirtii* nomen; e Suetonio haud dubie: qui vero librarii *Cæsaris*, *Celsi*, *Suetonii* nomen præscripserunt, hi non minus errarunt, quam qui eum esse ab *Hirtio Pansa* scriptum putarunt, de quo errore ad initia libri octavi de bello Gallico admonitum est. Cf. etiam dicta ad epistolam, Balbo scriptam, eidem libro octavo præmissam, e qua verisimile fit, eumdem esse illius libri et hujus de bello Alexandrino auctorem. M.

Oudendorpius tamen et in editione posteriore an. 1740 edita, secutus morem consuetum, *A. Hirtii* nomen huic libro præscripsit. Nec, puto, male; quandoquidem vulgo sub ejus nomine citari solet. Scriptorem nobilem et oris bene Romani *Hirtium* vocat Brouckh. ad Prop. III, 20, 24.

A. HIRTII

DE

BELLO ALEXANDRINO

LIBER SINGULARIS.

ARGUMENTUM.

CAP. I. Cæsar Alexandriam oppugnare pergit. — II, III. Alexandrini strenue sese defendunt. — IV-VI. Regem Ptolemæum Cæsar in potestate habet. Arsinoe imperium occupat, Achilla interfecto; Ganymedes aqua intercludere Cæsarianos parat. — VII-IX. Trepidantibus his Cæsar puteis fossis aquam suppeditat. — X-XVIII. Navali prælio victor Pharo potitur. — XIX-XXI. In ponte et mole cladem accipit. — XXII-XXV. Firmato Cæsarianorum animo, Alexandrinis petentibus regem dimittit Cæsar, is perfide bellum instaurat; prælio perit Euphranor. — XXVI-XXXI. Mithridates Pergamenus auxilia adducit Cæsari, Pelusio potitur, regios cædit. Rex a Cæsare prælio victus perit in Nilo.—XXXII, XXXIII. Alexandria potitus Cæsar Ptolemæum minorem et Cleopatram reges constituit; Arsinoen e regno deducit. In Syriam abit. — XXXIV-XLI. Interim Dejotarus, Armeniæ rex, contra Pharnacem auxilium petit a Domitio Calvino, qui male rem gerit. Pharnaces Pontum occupat, in cives Romanos sævit. — XLII-XLVII. In Illyrico Gabinius suppetias Cornificio afferens, improspere pugnat. Rem restituit Vatinius, superato Octavio. — XLVIII-LXIV. In Hispania Cassius Longinus, avaritia exosus, orta conjuratione vix evadit. Mox seditione facta ad Cordubam, rebus mire turbatis, ne Marcello Lepidoque et Trebonio se committat, aufugit, et in Ibero perit. — LXV-LXVIII. Syriam, Ciliciam, Asiam, Cappadociam constituit Cæsar, in hac Bellonæ templum Lycomedi Bithynio adjudicat; Dejotaro, Gallogræciæ tetrarchæ, Pompeium secuto, ignoscit. —LXIX-LXXVIII. Pharnacem, dolose agentem, celeri victoria superat,

Pontum recipit, Mithridatem Pergamenum regem Bospori et Gallogræcorum tetrarcham constituit. In Italiam subito abit.

I. Bello Alexandrino conflato, Cæsar Rhodo atque ex Syria Ciliciaque omnem classem arcessit; Creta sagittarios, equites ab rege Nabatæorum Malcho evocat; tormenta undique conquiri, et frumentum mitti, auxiliaque adduci jubet. Interim munitiones quotidie operibus augentur, atque omnes oppidi partes, quæ minus firmæ esse viderentur, testudinibus atque musculis aptantur: ex ædificiis autem per foramina in proxima ædificia arietes immittuntur, quantumque aut ruinis dejicitur, aut per vim recipitur loci, in tantum munitiones proferuntur. Nam incendio fere tuta est Alexandria, quod sine contignatione ac materia sunt ædificia, et structuris atque fornicibus continentur, tectaque sunt rudere aut pavimentis. Cæsar maxime studebat ut, quam angustissimam partem oppidi palus a meridie interjecta efficiebat, hanc operibus vineisque agendis ab reli-

Ex Syria Ciliciaque. Conf. c. 25, 26. M.

Creta. Sic codd. Vulgo *ex Creta*.

Malcho. Hunc partis Arabiæ regem permovit Antipater, qui tum Judæam administrabat, et a Cæsaris partibus stabat, ut auxiliares copias Cæsari mitteret. Josephus Archæol. XIV, 8. M. Nomen *Malchi* regem signat, sed consuetum etiam proprium virorum fuit. Sic vel in historia passionis Servatoris optimi occurrit servus dictus *Malchus*.

Munitiones augentur, ut nuper cœptum erat. Vid. B. C. III, 112. M.

Aptantur, ut ibi esse possint machinæ, utque firmiores esse possint. M. Non ergo opus cum Lipsio, Pol. I, 9, emendare *quatiuntur* vel quid simile. [De musculis vid. supra, II, c. 10.]

Incendio; i. e. in incendio vel ab incendio.

Contignatione ac materia; contignatæ trabes. M.

Structuris et fornicibus, structi fornices. M.

Rudere aut (an, *et?*) *pavimentis*, rudere, quod est pavimentum, e quo fit pavimentum. *Rudus* significat testas, lapillos, aliamque arenosam et glareosam materiam concisam, contusam, comminutam, quæ calce et aqua affusa miscetur in massam. Hanc massam paviendo consolidant; ita fit e rudere pavimentum. Ex hac ergo massa consolidata fuerunt ædium tecta. Cf. de B. H. 8; Vitruv. VII, 1. Cæteros locos Gesnerus in Thes. Linguæ Latinæ diligentissime collegit. M. Conf. Palladius I, 9.

qua parte urbis excluderet : illud spectans primum, ut, quum esset in duas partes urbs divisa, acies uno consilio atque imperio administraretur ; deinde, ut laborantibus succurri, atque ex altera oppidi parte auxilium ferri posset ; inprimis vero, ut aqua pabuloque abundaret : quarum alterius rei copiam exiguam, alterius nullam omnino facultatem habebat : quod utrumque palus large præbere poterat.

II. Neque vero Alexandrinis in gerendis negotiis cunctatio ulla aut mora inferebatur ; nam in omnes partes, per quas fines Ægyptii regnumque pertinet, legatos conquisitoresque delectus habendi causa miserant, magnumque numerum in oppidum telorum atque tormentorum convexerant, et innumerabilem multitudinem adduxerant. Nec minus in urbe maximæ armorum erant institutæ officinæ. Servos præterea puberes armaverant, quibus domini locupletiores victum quotidianum stipendiumque præbebant. Hac multitudine disposita, munitiones semotarum partium tuebantur ; veteranas cohortes vacuas in celeberrimis urbis locis habebant, ut, quacumque regione pugnaretur, integris viribus ad auxilium ferendum opportuni essent. Omnibus viis atque angiportis triplicem vallum obduxerant : erat autem quadrato exstructus saxo, neque minus quadra-

Spectans. Vulgo *sperans*. Sed codd. et edd. vet. *exspectans*, unde Ursinus bene *spectans*, ut C. III, 85.

Cap. II. *Fines Ægyptii regnumque*; fines regni Ægyptii. M. Alii *Ægypti*.

Pertinet. Bene sic. Ita et G. IV, 11. Codd. quidam *fecisset*, ubi vulgo *fecissent*. Cf. not. ad C. I, 2.

[*Conquisitores* vocantur, qui ante delectum mittebantur, ut designarent vel vocarent milites. *A.*]

Innumerabilem multitudinem hominum, seu militum. Monuerunt Ciacconius et Davisius. M.

Hac multitudine recens collecta : opponuntur veteranis cohortibus. M.

Opportuni. Sic leg. e quibusdam codd. sc. Alexandrini : hinc fluxit plerorumque codd. lectio, *opponi possent* scil. cohortes, id quod interpretamentum est. M. Per synthesin *opportuni* refertur ad milites. Vulgo receptum *opportunæ* scil. cohortes. [Sed lectio quoque codd. *opponi possent* bene ad rem facere videtur.]

ginta pedes altitudinis habebat : quæque partes urbis inferiores erant, has altissimis turribus denorum tabulatorum munierant. Præterea alias ambulatorias totidem tabulatorum confixerant; subjectisque eas rotis, funibus jumentisque objectis, directis plateis in quamcumque erat visum partem movebant.

III. Urbs fertilissima et copiosissima omnium rerum apparatus suggerebat. Ipsi homines, ingeniosissimi atque acutissimi, quæ a nobis fieri viderant, ea solertia efficiebant, ut nostri illorum opera imitati viderentur; et sua sponte multa reperiebant, unoque tempore et nostras munitiones infestabant, et suas defendebant : atque hæc principes in conciliis concionibusque agitabant, « populum Romanum paulatim in consuetudinem ejus regni occupandi venire : paucis annis antea Gabinium cum exercitu fuisse in Ægypto; Pompeium se ex fuga eodem recepisse; Cæsarem venisse cum copiis; neque morte Pompeii quidquam profectum, quo minus apud se Cæsar commoraretur: quem si non expulissent, futuram ex regno provinciam : idque agendum mature : namque eum, interclusum tempestati-

Ambulatorias. De his Vitruvius, x, 19; Veget. iv, 17.

Confixerant. Sic codd. et edd. vet. Ita et Varro R. R. c. 21 : « sublaminas inter se configito. » Glossæ *configit συμπήσσω*. Apul. Met. 4 : « machina confixilis. » Male vulgo in loco nostro *confinxerant*. Non nemo *confecerant*.

Objectis, junctis. Scal. delebat. Lipsius Pol. ii, 4, conjiciebat *obtectis*. Oudend. *objectas*, scil. plateis. Bentleii aures offendit *subjectis*, *objectis*, *directis*.

Plateis. Codd. recentiores *pluteis*. Sic et edd. vet. Nec displicet Oudendorpio quia videntur contraria *directæ plateæ* et *in quamcumque partem*.

Cap. III. *Imitati*. Sic codd. Vulgo *imitari*.

Concionibusque. Alii *contentionibus;* quod Bentleius ortum judicat e *coitionibus*.

Gabinium. Vid. de B. C. iii, 103. De Pompeio, ibid. M. Ejecto Archelao Gabinius Ptolemæum reduxerat. V. Appian. Syr. 51; Civ. ii, 24; Dio, xxxix, 55.

Interclusum tempestatibus. Intercludi, arceri ab iis locis ubi ire velis. Heinsius absque necessitate conjectabat *intercluso tempestatibus mari*.

bus propter anni tempus, recipere transmarina auxilia non posse. »

IV. Interim dissensione orta inter Achillan, qui veterano exercitui præerat, et Arsinoen, regis Ptolemæi minorem filiam, ut supra demonstratum est, quum uterque utrique insidiaretur, et summam imperii ipse obtinere vellet, præoccupat Arsinoe per Ganymedem eunuchum, nutricium suum, atque Achillan interficit. Hoc occiso, ipsa sine ullo socio et custode omne imperium obtinebat; exercitus Ganymedi traditur : is, suscepto officio, largitionem in milites auget, reliqua pari diligentia administrat.

V. Alexandria est fere tota suffossa, specusque habet ad Nilum pertinentes, quibus aqua in privatas domos inducitur, quæ paulatim spatio temporis liquescit ac subsidit. Hac uti domini ædificiorum atque eorum familiæ consueverunt : nam, quæ flumine Nilo fertur, adeo est limosa atque turbida, ut multos variosque morbos efficiat : sed ea plebes ac multitudo contenta est necessario, quod fons urbe tota nullus est. Hoc tamen flumen in ea parte urbis erat, quæ ab Alexandrinis tenebatur. Quo facto est admonitus Ganymedes posse nostros aqua intercludi; qui, distributi munitionum tuendarum causa, vicatim ex privatis ædificiis, specubus ac puteis extracta aqua utebantur.

VI. Hoc probato consilio, magnum ac difficile opus aggreditur. Interseptis enim specubus atque omnibus urbis

CAP. IV. *Supra demonstratum est.* De B. C. III, 112. M.

Ipse obtinere vellet. A Leid. 1 abest *ipse*. Bentl. velit *quisque*.

In milites. Codd. quidam *in militem*, nec ita male.

CAP. V. *Alexandria.* Situm locorum, de quibus hic et in seq. sermo, et totum hoc bellum Alexandrinum egregie illustrat *Bonamy* in *Mémoires de l'Académie des Inscriptions*, tom. IX, pag. 416, et pag. 432.

Specus, canales subterraneos. Cf. B. C. III, 49. Plutarchus, de hac re, in vita Cæs. cap. 49, loquens, τὰς διώρυχας dixit. M.

Plebes. Sic codices, ut B. G. VI, cap. 13.

Puteis, cisternis, in quas e specubus defluxit aqua limo purgata, ut in iis servaretur. M.

partibus exclusis, quæ ab ipso tenebantur, aquæ magnam vim ex mari rotis ac machinationibus exprimere contendit. Hanc locis superioribus fundere in partem Cæsaris non intermittebat; quamobrem salsior paulo præter consuetudinem aqua trahebatur ex proximis ædificiis, magnamque hominibus admirationem præbebat, quam ob causam id accidisset : nec satis sibi ipsi credebant, quum se inferiores ejusdem generis ac saporis aqua dicerent uti, atque ante consuessent: vulgoque inter se conferebant, et degustando, quantum inter se differrent aquæ, cognoscebant. Parvo vero temporis spatio, hæc propior bibi omnino non poterat; illa inferior corruptior jam salsiorque reperiebatur.

VII. Quo facto dubitatione sublata, tantus incessit timor ut ad extremum casum periculi omnes deducti viderentur, atque alii morari Cæsarem dicerent, quin naves conscendere juberet, alii multo gravius extimescerent casum; quod neque celari Alexandrinis possent in apparanda fuga, quum tam parvo spatio distarent ab ipsis; neque, illis imminentibus atque insequentibus, ullus in naves receptus

Cap. VI. *Exclusis.* Eas partes urbis, quas ipse tenet, obductis operibus subterraneis, excludit et separat ab illa parte, in qua Cæsar est, ne e parte Ganymedis aqua per specus fluat in partem Cæsaris. Sic paulo ante, c. 1, « partem unam operibus excludere ab alia. » M.

Aquæ... exprimere, scil. inde ab eo loco, ubi opera obduxerat in specubus. Sic prior pars specus aquam depuratam habet, posterior nunc repletur marina impura. M.

Locis superioribus urbis, quæ propiora mari erant. M.

Inferiores, incolæ inferioris partis urbis. M.

Propior Cæsari, in superioribus locis. M.

Cap. VII. *Casum.* Codd. habent *casum periculi.* Vulgo omittitur *periculi.*

Quin (qui non, quia non, quod non) *naves conscendere juberet.* Ergo ii dicunt eum morari, qui accusant ejus cunctationem. Morus.

Gravius. Sic codices et edd. vet. bene : et hujus explicatio est vulgata, *graviorem casum.* M. Intelligitur casus ille, *aquam salsam factam.*

Alexandrinis. Sic codd. et edd. vet. pro quo vulgo *Alexandrinos.* Conf. et Nepos, Alcib. 5. Quidam *Alexandrini.*

Quum tam parvo. Alii *quum hi tam parvo.*

daretur. Erat autem magna multitudo oppidanorum in parte Cæsaris, quam domiciliis ipsorum non moverat, quod ea se fidelem palam nostris esse simulabat, et descivisse a suis videbatur; ut, si mihi defendendi essent Alexandrini, quod neque fallaces essent, neque temerarii, multa oratio frustra absumeretur. Quum vero uno tempore et natio eorum et natura cognoscatur; aptissimum esse hoc genus ad proditionem nemo dubitare potest.

VIII. Cæsar suorum timorem consolatione et ratione minuebat. Nam « puteis fossis aquam dulcem posse reperiri affirmabat: omnia enim littora naturaliter aquæ dulcis venas habere. Quod si alia esset littoris Ægyptii natura, atque omnium reliquorum; tamen, quoniam mare libere tenerent, neque hostes classem haberent, prohiberi sese non posse, quo minus quotidie aquam navibus peterent, vel a sinistra parte a Parætonio, vel a dextra ab insula; quæ diversæ navigationes nunquam uno tempore adversis ventis præcluderentur. Fugæ vero nullum esse consilium non solum iis, qui primam dignitatem haberent, sed ne iis quidem,

Ut, si mihi... absumeretur. Fortasse in his non habemus manum scriptoris genuinam: sunt enim plures variæ lectiones, quæ semper in hoc loco laboratum esse arguant. M. Davis. pro *temerarii* volebat *veteratorii.* Wassio videntur esse falsarii, qui fidem *temerant* et violant. Eo sensu legitur *temerator*, Dig. XLVIII, 10, 29. [Exempla affert Davis. ut Propert. III, 9, 33, et Etymol. magnum, voce Αἰγυπτιάζειν, quibus probatur totam Ægyptiorum nationem fraudibus et versutiis fuisse deditam.]

Quum vero... cognoscatur. Quum vero fieri soleat, ut, si quis Alexandriam venerit, eodem tempore, quo primum nationem cognoscit, naturam quoque eorum cognoscat... De eorum perfidia vid. cap. 24. Morus.

Cap. VIII. [*Omnia enim littora.* Si hoc sit perpetuum, ratio est quia particulæ aquæ per terræ poros ferantur, dum salinæ, per figuram, in arctioribus meatibus hæreant, unde nonnulli philosophi fontium a mari longissime dissitorum originem duxere. Vid. Ren. Cartes. princ. philos. part. IV, §. 64 sqq. Dav.]

Ab insula, Pharo. Cellar.

Qui primam dignitatem haberent, qui dignitatem, id quod dignum est viro et laudabile, primo loco ponerent, omnibus aliis rebus anteponerent. Monuit etiam Clarkius hunc sensum esse. M.

qui nihil, præterquam de vita, cogitarent: magno negotio impetus hostium adversos ex munitionibus sustineri, quibus relictis, nec loco nec numero pares esse posse: magnam autem moram et difficultatem ascensum in naves habere, præsertim ex scaphis: summam esse contra in Alexandrinis velocitatem, locorumque et ædificiorum notitiam: hos, præcipue in victoria insolentes, præcursuros, et loca excelsiora atque ædificia occupaturos; ita fuga navibusque nostros prohibituros: proinde ejus consilii obliviscerentur, atque omni ratione esse vincendum cogitarent.»

IX. Hac oratione apud suos habita, atque omnium mentibus excitatis, dat centurionibus negotium ut, reliquis operibus intermissis, ad fodiendos puteos animum conferant, neve quam partem nocturni temporis intermittant. Quo suscepto negotio, atque omnium animis ad laborem incitatis, magna una nocte vis aquæ dulcis inventa est. Ita operosis Alexandrinorum machinationibus maximisque conatibus non longi temporis labore occursum est. Eo biduo legio XXXVII ex dedititiis Pompeianis militibus, cum frumento, armis, telis, tormentis, imposita in naves a Domitio Calvino, ad littora Africæ, paulo supra Alexandriam, delata est. Hæ naves Euro, qui multos dies continenter flabat, portum capere prohibebantur: sed loca sunt egregia omni illa regione ad tenendas ancoras. Hi quum diu retinerentur, atque aquæ inopia premerentur, navigio actuario Cæsarem faciunt certiorem.

X. Cæsar, ut per se consilium caperet, quid faciendum videretur, navim conscendit, atque omnem classem se sequi jussit, nullis nostris militibus impositis; quod, quum

Adversos; i. e. in adversos et repugnantes.

Cap. IX. *Intermissis.* Edd. vet. *omissis*, quod factum ob sequens *intermittant.*

Dedititiis Pompeianis. Conf. de B. Civ. lib. III, cap. 99. Cellarius.

In naves. Jurinius credit excidisse *onerarias.* [Perperam.]

[*Actuario.* Vide de hac voce B. G. V, I.]

Cap. X. *Ut per se* (ipse præ-

longius paulo discederet, munitiones nudare nolebat. Quumque ad eum locum accessisset, qui appellatur Chersonesus, aquandique causa remiges in terram exposuisset, nonnulli ex eo numero, quum longius a navibus prædatum processissent, ab equitibus hostium sunt excepti: ex iis cognoverunt Cæsarem ipsum in classe venisse, nec ullos milites in navibus habere. Qua re comperta, magnam sibi facultatem fortunam obtulisse bene gerendæ rei crediderunt. Itaque naves omnes, quas paratas habuerant ad navigandum, propugnatoribus instruxerunt, Cæsarique redeunti cum classe occurrerunt: qui duabus de causis eo die dimicare nolebat, quod et nullos milites in navibus habebat, et post horam decimam diei res agebatur, nox autem allatura videbatur majorem fiduciam illis, qui locorum notitia confidebant: sibi etiam hortandi suos auxilium defuturum; quod nulla satis idonea esset hortatio, quæ neque virtutem posset notare, neque inertiam. Quibus de causis, naves, quas potuit, Cæsar ad terram detrahit, quem in locum illos successuros non existimabat.

XI. Erat una navis Rhodia in dextro Cæsaris cornu, longe ab reliquis collocata. Hanc conspicati hostes non tenuerunt sese, magnoque impetu quatuor ad eam constratæ naves et complures apertæ contenderunt. Cui coactus est Cæsar ferre subsidium, ne turpem in conspectu contume-

sens) *consilium caperet.* Morus.

Nudare nolebat; alii *nudari.*

[*Chersonesus.* Magnam Chersonesum peninsulam supra Alexandriam posuit Ptolemæus, occasum versus, sex aut septem leucis distantem ab hac urbe, vocatamque *Bosirem*, ubi antiqua urbs *Busiris* olim posita erat. *A.*]

Eo numero. Davisius addidit *eo* e codd. et edd. vet.

Processissent. Edd. vet. *concessissent.*

[*Hortandi suos.* Videntur veteres has hortationes magno in pretio habuisse, quum Cæsar hac de causa pugnam detrectat. *Achaintre.*]

Quæ neque. Sic codices et editiones veteres. Vulgo *qua.* Jurinius mallet *quum.*

Cap. XI. *Turpem.* Ita codd. Vulgo *turpiter.*

In conspectu. Codd. recent. addunt *hostium.* Gruter. mallet *omnium.*

liam acciperet ; quanquam si quid gravius illis accidisset, merito casurum judicabat. Prælium commissum est magna contentione Rhodiorum : qui, quum in omnibus dimicationibus et scientia et virtute præstitissent, tum maxime illo tempore totum onus sustinere non recusabant, ne quod suorum culpa detrimentum acceptum videretur. Ita prælium secundissimum est factum. Capta est una hostium quadriremis, depressa est altera : deinde [duæ] omnibus epibatis nudatæ : magna præterea multitudo in reliquis navibus propugnatorum est interfecta. Quod nisi nox prælium diremisset, tota classe hostium Cæsar potitus esset. Hac calamitate perterritis hostibus, adverso vento leniter flante, naves onerarias Cæsar remulco victricibus suis navibus Alexandriam deducit.

XII. Eo detrimento adeo sunt fracti Alexandrini, quum jam non virtute propugnatorum, sed scientia classiariorum, se victos viderent, ** quibus et superioribus locis sublevabantur, ut ex ædificiis defendi possent : et materiam cunctam objicerent, quod nostræ classis oppugnatio-

Illis, Rhodiis scil.; licet *navis* præcedat, per synthesin.

Depressa est altera. Post hæc verba codd. recentiores addunt : *Alteraque perturbata ;* antiquiores non addunt. Gronovius, Obs. IV, 19, pro *perturbata* legi vellet *perforata*. M. Jurinius dat *depressa est altera perforata.*

Deinde omnibus (vulgo, *omnes*) *epibatis nudatæ.* Facile credo Davisio, *dein duæ* legendum esse; aut Turnebo, *duæ* pro *deinde* legenti. *Epibata* est verbum græcum : ἐπιβάτης, quod ex etymologia significat eum, qui conscendit navem; sed ex usu loquendi nominatim militem classiarium, qui e navi pugnat, oppositum cæteris, qui in nave sunt. Vid. Duckerus ad Thucydidem, VI, 43.

Remulco... h. e. captas naves, remulco religatas a suis navibus, deducit. M. Quidam codd. *remigio*, vitio librariorum.

Navibus. Addidit Oudend. e codd. Idem mallet *cum victricibus suis navibus*. Bene.

CAP. XII. *Ex ædificiis.* Ciacconius *vix æd.* correxerat, quod alii receperunt, quia non animadverterant lacunam, quæ paulo ante est. M. Lacunam Rhellicanus non agnoscit, et sic conjungit dicta : *a quibus* (*Cæsarianis classiariis*) *Alexandrini eminentioribus locis sublevabantur.* Cellarius legi vult *qui et sup. locis subl. ut vix*, etc.

nem etiam ad terram verebantur. Iidem, postea quam Ganymedes in concilio confirmavit, sese et eas, quæ essent amissæ, restituturum, et numerum adaucturum, magna spe et fiducia veteres reficere naves, accuratiusque huic rei studere atque inservire instituerunt : ac, tametsi amplius CX navibus longis in portu navalibusque amiserant, non tamen reparandæ classis cogitationem deposuerunt : videbant enim, non auxilia Cæsari, non commeatus supportari posse, si classe ipsi valerent. Præterea nautici homines, urbis et regionis maritimæ, quotidianoque usu a pueris exercitati, ad naturale ac domesticum bonum refugere cupiebant, et, quantum parvulis navigiis profecissent, sentiebant. Itaque omni studio ad parandam classem incubuerunt.

XIII. Erant omnibus ostiis Nili custodiæ exigendi portorii causa dispositæ. Naves veteres erant in occultis regiæ navalibus, quibus multis annis ad navigandum non erant usi. Has reficiebant; illas Alexandriam revocabant. Deerant remi; porticus, gymnasia, ædificia publica detegebant, asseres remorum usum obtinebant : aliud naturalis solertia, aliud urbis copia sumministrabat. Postremo non longam navigationem parabant, sed præsentis temporis necessitati serviebant, et in ipso portu confligendum videbant. Itaque paucis diebus, contra omnium opinionem, quadriremes duas et viginti, quinqueremes quinque confecerunt.

Nautici. Hoc puto delendum : nam homines urbis et reg. maritimæ sunt uno verbo *maritimi*, et a pueris exercitati sunt uno verbo *nautici*, quod verbum aliquis in margine explicandi causa addiderat. Sic, c. 16, *maritimi nauticique* dicuntur conjunctim et sine explicatione; hoc loco periphrasis horum verborum est. Morus.

Bonum. Hoc e codd. dedit Victor. V. L. x, 24, notatque significare *dotem*.

Cap. XIII. *Omnibus ostiis Nili*. Codd. quidam et edd. vet. *in omnibus ostiis portuum Nili*. Sic Livius, xxxv, 39, «ad ostium portus.» Ubi vid. Gronov.

Regiæ navalibus. Vid. de B. C. III, 112. M. Non opus est legere, ut in edd. vet. *regionis navalibus*, vel, ut velit Davis. *regis navalibus*.

Ad has minores apertasque complures adjecerunt, et, in portu periclitati remigio, quid quæque earum efficere posset, idoneos milites imposuerunt, seque ad confligendum omnibus rebus paraverunt. Cæsar Rhodias naves novem habebat, nam, decem missis, una in cursu littore Ægyptio defecerat, Ponticas octo, Lycias quinque, ex Asia duodecim. Ex his erant quinqueremes quinque et quadriremes decem : reliquæ infra hanc magnitudinem et pleræque apertæ. Tamen virtute militum confisus, cognitis hostium copiis, se ad dimicandum parabat.

XIV. Postquam eo ventum est, ut sibi uterque eorum confideret, Cæsar Pharon classe circumvehitur, adversasque naves hostibus constituit; in dextro cornu Rhodias collocat, in sinistro Ponticas : inter has spatium quadringentorum passuum relinquit, quod satis esse ad explicandas naves videbatur. Post hunc ordinem reliquas naves subsidio distribuit : quæ quamque earum sequatur, et, cui subveniat, constituit atque imperat. Non dubitanter Alexandrini classem producunt atque instruunt : in fronte collocant duas et viginti, reliquas subsidiarias in secundo ordine constituunt. Magnum præterea numerum minorum navigiorum et scapharum producunt cum malleolis ignibusque, si quid ipsa multitudo et clamor et flamma nostris terroris afferre possent. Erant inter duas classes vada transitu angusto, quæ pertinent ad regionem Africæ : (sic enim præ-

Cap. XIV. *Malleolis ignibusque;* sunt malleoli igniti, genus telorum ignitorum. Erat autem omnino ignitum telum lignum teres (hastile, sagilla, jaculum), circumdatum repletumque pice, stuppa, aliaque ignem concipiente materia, quod antequam mittebatur, incendi solebat : ignis ergo inter volandum augetur, et, cuicumque telum adhæserit, id incendit. Unum genus, falaricam, Livius, xxi, 8, descripsit; aliud, malleolum, Ammianus Marcellinus, xxiii, 4. M. Cf. et Veget., iv, 18.

Ad regionem Africæ, h. e. usque ad eam regionem urbis Alexandrinæ, ubi Africa incipit, ubi confinia Africæ et Asiæ sunt ex opinione illorum hominum. Inde sequitur partem Alexandriæ dimidiam esse Africæ, et intelligitur alteram partem dimidiam esse Asiæ. M. De diverso

dicant, partem esse Alexandriæ dimidiam Africæ): satisque diu inter ipsos est exspectatum, ab utris transeundi fieret initium; propterea quod, eis qui intrassent, et ad explicandam classem, et ad receptum, si durior accidisset casus, impeditiores fore videbantur.

XV. Rhodiis navibus præerat Euphranor, animi magnitudine ac virtute magis cum nostris hominibus, quam cum Græcis, comparandus. Hic ob notissimam scientiam atque animi magnitudinem delectus est ab Rhodiis, qui imperium classis obtineret. Qui, ubi Cæsaris animum advertit, « Videris mihi, inquit, Cæsar, vereri, si hæc vada primis navibus intraveris, ne prius dimicare cogaris, quam reliquam classem possis explicare. Nobis rem committe, nos prælium sustinebimus, neque tuum judicium fallemus, dum reliqui subsequantur: hos quidem diutius in nostro conspectu gloriari, magno nobis et dedecori et dolori est. » Cæsar illum adhortatus, atque omnibus laudibus prosecutus, dat signum pugnæ. Progressas ultra vadum quatuor Rhodias naves circumsistunt Alexandrini, atque in eas impetum faciunt. Sustinent illi, atque arte solertiaque se explicant: ac tantum doctrina potuit, ut in dispari numero nulla transversa hosti objiceretur, nullius remi detergerentur, sed semper venientibus adversæ occurrerent. Interim sunt reliquæ subsecutæ. Tum necessario discessum ab arte est,

termino Asiæ Africæque olim statuto v. Cellarius, Not. o. a. 1, 11, 5.

Propterea quod, eis (in ea vada) *qui intrassent...* (hi) *impeditiores fore videbantur.* Sic Oud. restituit lectionem et explicavit locum: *eis* e codd. pro vulg. *eo*, aut pro *ei* vel *ii*, quod quidam codd. habent, recepit. Mihi quidem videtur vulgata verior: *propterea quod, eo qui intrassent...* Dixerat esse vada transitu angusto: qui ergo eo (in ea vada) intraut, hi erunt impeditiores ad pugnam. *Intrare vada* etiam cap. 15 occurrit. M. Pro *intrassent* alii *transirent* vel *transissent*.

Cap. XV. *Euphranor.* De hujus meritis et exitu tristi vid. cap. 25. M.

Primis navibus; bene sic, nam sequitur *reliquam classem*. Cf. Gronov. Obs. 1, 7. Alii, nec male, *primus navibus*.

Nullius remi. Codd. quidam *nullæque*, antique.

propter angustias loci, atque omne certamen in virtute constitit. Neque vero Alexandriæ fuit quisquam aut nostrorum, aut oppidanorum, qui aut in opere, aut in oppugnatione occupatum animum haberet, quin altissima tecta peteret, atque ex omni prospectu locum spectaculo caperet, precibusque et votis victoriam suis ab Diis immortalibus exposceret.

XVI. Minime autem par erat prælii certamen : nostris enim prorsus neque terra neque mari effugium dabatur victis, omniaque victoribus erant futura in incerto : illi, si superassent navibus, omnia tenerent; si inferiores fuissent, reliquam tamen fortunam periclitarentur. Simul illud grave ac miserum videbatur, perpaucos de summa rerum ac de salute omnium decertare : quorum si quis aut animo aut virtute cessisset, reliquis etiam esset cavendum, quibus pro se pugnandi facultas non fuisset. Hæc superioribus diebus sæpenumero Cæsar suis exposuerat, ut hoc majori animo contenderent, quod omnium salutem sibi commendatam viderent. Eadem suum quisque contubernalem, amicum, notum prosequens erat obtestatus, ne suam atque omnium falleret opinionem, quorum judicio delectus ad pugnam proficisceretur. Itaque hoc animo est decertatum, ut neque maritimis nauticisque solertia atque ars præsidium ferret; neque numero navium præstantibus multi-

Ex omni prospectu, quocumque demum loco stare et prospicere posset. M.

[*Suis ab Diis...exposceret.* Peteret a Diis victoriam concedere viris suæ partis.]

Cap. XVI. *Nostris enim prorsus.* Fere omnes libri pro *prorsus* habent *pulsis* : bene. Sed ita mox delebitur *victis*, quod interpretamentum est ejus, qui monere voluit, pulsos et victores opponi, ut victos, et victores. M.

Illi, si superassent. Minus hæc cohærent cum præcedentibus, ni subaudias *quum*. [Nam, omisso *quum*, scribendum esset, *tenebant*, *periclitabantur*.]

Reliquis etiam esset cavendum; sibi de salute. Edd. quædam *cadendum*, quod Davisio placet. Rossetus et Clarkius voluere *cedendum*. Non opus. Multo minus admittes Jurinii *luendum*.

Maritimis nauticisq. Cf. c. 12. M.

tudo prodesset, neque flexi ad virtutem ex tanta multitudine viri virtuti nostrorum possent adæquari. Capitur hoc prælio quinqueremis una et biremis cum defensoribus remigibusque, et deprimuntur tres, nostris incolumibus omnibus: reliquæ propinquam fugam ad oppidum capiunt, quas protexerunt ex molibus atque ædificiis imminentibus, et nostros adire propius prohibuerunt.

XVII. Hoc ne sibi sæpius accidere posset, omni ratione Cæsar contendendum existimavit, ut insulam, molemque ad insulam pertinentem, in suam redigeret potestatem: perfectis enim magna ex parte munitionibus in oppido, et illam et urbem uno tempore tentari posse confidebat. Quo capto consilio, cohortes decem et levis armaturæ electos, quos idoneos ex equitibus Gallis arbitrabatur, in navigia minora scaphasque imponit: inde alteram insulæ partem distinendæ manus causa constratis navibus aggreditur, præmiis magnis propositis, qui primus insulam cepisset.

Flexi ad virtutem. Davisius ingeniose conjecit legendum esse, *electi ad virtutem*, i. e. propter virtutem, ratione virtutis, εἰς ἀρετήν. Probavit conjecturam Clarkius, et e B. C. III, 84, comparavit, *electi ad pernicitatem*. M. Τὸ *electi* jam volebat Ciaccon. Codd. varii *flecti*, unde conjectura ista egregie firmatur. Cæterum *flexi* bonum sensum dat, i. e. inducti contra suetum morem. [Davisii conjecturam in textu admisit *Ach.*]

Multitudine. E codd. post hoc verbum addendum est *hostium*. M. Id visum Davisio et Clarkio. Contra natum e glossa statuit Oud.

Viri. Non certum est hoc verbum, si codd. spectentur, et potest commode abesse. M.

Cap. XVII. *Molemque ad insulam pertinentem.* Descripta est moles, B. C. III, 112. M.

In oppido, et illam et urbem. Hæc tantopere variantur in libris scriptis, ut de vera lectione constare nequeat: neque ulla ullius codicis lectio sensum commodum habet. Nolo igitur explicationes et emendationes lectionis incertæ tentare. M. Jurinius pro *illam* legi jubet *insulam*, et pro *tentari* vult *tutari*, ubi subaudiendum *se*. Quid si legas *illam* scil. insulam *et molem?*

Inde alteram. An, *ipsæ*, *alteram?* Illud *inde* est in uno codice; cæteri omnes habent vel *in*, vel *neque*, vel *inque*. M.

Constratis navibus. Alii *cum c. n.* Mox quidam *at primo*. Minus bene. [De *constratis* navibus vid. Bell. Civ. lib. II.]

Ac primo impetum nostrorum pariter sustinuerunt ; uno enim tempore et ex tectis ædificiorum propugnabant, et littora armati defendebant ; quo propter asperitatem loci non facilis nostris aditus dabatur ; et scaphis navibusque longis quinque mobiliter et scienter angustias loci tuebantur. Sed ubi, primum locis cognitis vadisque pertentatis, pauci nostri in littore constiterunt, atque hos sunt alii subsecuti, constanterque in eos, qui in littore æquo institerant, impetum fecerunt ; omnes Pharitæ terga verterunt. His pulsis, custodia portus relicta, ad littora et vicum applicaverunt, seque ex navibus ad tuenda ædificia ejecerunt.

XVIII. Neque vero diutius ipsi ea munitione se continere potuerunt : etsi erat non dissimile, atque Alexandriæ, genus ædificiorum, ut minora majoribus conferantur, turresque editæ et conjunctæ muri locum obtinebant : neque nostri aut scalis, aut cratibus, aut reliquis rebus parati venerant ad oppugnandum. Sed terror hominibus mentem consiliumque eripit et membra debilitat : ut tunc accidit. Qui se in æquo loco ac plano pares esse confidebant, iidem, perterriti fuga suorum et cæde paucorum, triginta pedum altitudine in ædificiis consistere ausi non sunt, seque per molem in mare præcipitaverunt, et octingentorum passuum intervallo ad oppidum enataverunt. Multi tamen ex iis capti interfectique sunt, sed numerus captivorum omnino fuit DC.

Pertentatis. Edd. quædam *prætentatis*. Recte, si codd. addicerent.

Custodia portus relicta. Jurinius mallet *custodiæ p. relicti*.

Ad littora et vicum applicaverunt. Plerique codd. habent, *naves ad littora et v. app.* De vico cf. B. C. III, 112. M. Subaudire *naves* sufficit.

Cap. XVIII. *Ipsi ea*. Vulgo *ex munitione*. Et *ipsi* et *ex* a bonis codd. abest; nec quisquam desiderabit, si omittatur. M. Lego *ea munitione*, quod bene dedit Dav. Sequitur cum *Clarke*. Vulgo legitur *ex*, ubi præpositionem deletam cupit Scalig. Ursinus reponebat *in mun*. Oud. pro *ipsi ex* conjiciebat *Pharitæ*, nimis audacter.

Genus ædificiorum. Cf. cap. 1. M.

Octingentorum. Cod. Vossii habet *nongentorum*, ut B. C. III, 112.

Intervallo. Alii *intervallum*.

Fuit DC. In codd. vero *sex millia*

XIX. Cæsar, præda militibus concessa, ædificia diripi jussit, castellumque ad pontem, qui propior erat Pharo, communivit, atque ibi præsidium posuit. Hunc fuga Pharitæ reliquerant; fortiorem illum propioremque oppido Alexandrini tuebantur. Sed eum postero die simili ratione aggreditur, quod, his obtentis duobus, omnem navigiorum excursum et repentina latrocinia sublatum iri videbatur. Jamque eos, qui præsidio eum locum tenebant, tormentis ex navibus sagittisque depulerat, atque in oppidum redegerat; et cohortium trium instar in terram exposuerat: non enim plures consistere angustiæ loci patiebantur; reliquæ copiæ in navibus stationem obtinebant. Quo facto imperat pontem adversus hostem prævallari, et, qua exitus navibus erat fornice exstructo, quo pons sustinebatur, lapidibus oppleri atque obstrui: quorum altero opere effecto, ut nulla omnino scapha egredi posset, altero instituto, omnes Alexandrinorum copiæ ex oppido se ejecerunt, et contra munitiones pontis latiore loco constiterunt; eodemque tempore, quæ consueverant navigia per pontes ad incendia onerariarum emittere, ad molem constituerunt. Pugnabatur a nobis ex ponte, ex mole; ab illis ex area, quæ erat adversus pontem, et ex navibus contra molem.

XX. In his rebus occupato Cæsare, militesque hortante, remigum magnus numerus et classiariorum ex longis navibus nostris in molem se ejecit. Pars eorum studio spectandi

legitur, quem numerum, ut nimium, videntur editores mutasse. M. [Codices, inquit *Ach.*, non habent *sex millia*, sed simpliciter *sex*, superinducta linea; unde numerus potest accipi pro sex millibus, vel pro sexcentis.]

CAP. XIX. *Ad pontem, qui propior.* Scil. duo pontes fuere, alter, qui molem cum Pharo, alter, qui cum oppido jungeret.

Videbatur. Bentl. velit *videbat.*

Cohortium trium instar. Sic Cic. ad Att. XVI, 5, « instar septuaginta epistolarum. »

Fornice exstructo; i. e. per fornicem [quo pons sustinebatur]. Vulgo male distinguunt ante *fornice.*

Ut nulla, etc. Oudendorpius hoc *ut* et mox *ejecerunt* dedit e codd.

[*Onerariarum;* nempe navium Romanarum.]

ferebatur, pars etiam cupiditate pugnandi. Hi primum navigia hostium lapidibus ac fundis a mole repellebant, ac multum proficere multitudine telorum videbantur. Sed, postquam ultra eum locum, ab latere eorum aperto, ausi sunt egredi ex navibus Alexandrini pauci; ut sine signis certisque ordinibus, sine ratione prodierant, sic temere in naves refugere cœperunt. Quorum fuga incitati Alexandrini plures ex navibus egrediebantur, nostrosque acrius perturbatos insequebantur. Simul, qui in navibus longis remanserant, scalas rapere, navesque a terra repellere properabant, ne hostes navibus potirentur. Quibus omnibus rebus perturbati milites nostri cohortium trium, quæ in ponte ac prima mole constiterant, quum post se clamorem exaudirent, fugam suorum viderent, magnam vim telorum adversi sustinerent, veriti, ne ab tergo circumvenirentur, et discessu navium omnino reditu intercluderentur, munitionem in ponte institutam reliquerunt, et magno cursu incitati ad naves contenderunt: quorum pars, proximas nacta naves, multitudine hominum atque onere depressa est; pars resistens et dubitans, quid esset capiendum consilii, ab Alexandrinis interfecta est; nonnulli feliciore exitu, expeditas ad ancoram naves consecuti, incolumes discesserunt; pauci, allevati scutis, et animo ad conandum nixi, ad proxima navigia adnatarunt.

XXI. Cæsar, quoad potuit, cohortando suos ad pontem et munitiones contendere, eodem in periculo versatus est. Postquam universos cedere animadvertit, in suum navi-

Cap. XX. *Plures.* Hoc addunt e codd. Grut. Davis. Oud.

Qui in navibus. Scil. Cæsariani.

Ponte. Sic cod. velus. Vulgo *pontem.*

Ad ancoram. Sic et B. G. v, 9. Vulgo *ancoras.*

Allevati scutis, portantur a scutis per mare, super scutis natant. Quidam codd. *allevatis scutis*, ita ut inter natandum scuta attollerent, seque iis tegerent. Sed sequor priorem lectionem. M. Minns recte. Natantes scuta supra caput tenuisse milites Romanos, satis notum est, quo se contra telorum ictus protegerent.

gium se recepit. Quo multitudo hominum insecuta quum irrumperet, neque administrandi neque repellendi a terra facultas daretur; fore, quod accidit, suspicatus, sese ex navigio ejecit, atque ad eas, quæ longius constiterant, naves adnatavit. Hinc suis laborantibus subsidio scaphas mittens, nonnullos conservavit; navigium quidem ejus, multitudine depressum militum, una cum hominibus interiit. Hoc prælio desiderati sunt ex numero legionariorum militum circiter quadringenti, et paulo ultra eum numerum classiarii et remiges. Alexandrini eo loco castellum magnis munitionibus multisque tormentis confirmaverunt, atque, egestis ex mari lapidibus, libere sunt usi postea ad mittenda navigia.

XXII. Hoc detrimento milites nostri tantum abfuerunt ut perturbarentur, ut incensi potius atque incitati magnas accessiones fecerint in operibus hostium expugnandis, in præliis quotidianis, quandocumque sors obtulerat, pro-

Cap. XXI. *Neque administrandi.* Ante *neque* Jurinius præmitti optat *et* vel *ut*.

Naves adnatavit. Eo tempore, ut Plutarchus in Cæs. c. 49; Appian. C. II, 90, p. 484; Suetonius in Jul. c. 64; Dio Cassius, XLII, 40, narrant, hac animi præsentia Cæsar fuit, ut manum lævam inter natandum levaret, ne libelli, quos tenebat, madefierent. Verbo hæc monuerat Brantius. Etsi vero Suetonius negat eum paludamentum abjecisse, tamen Appianus et Dio hoc confirmant, adduntque adeo, Alexandrinos illud sublatum tropæo affixisse. Fortasse Suetonius, quippe Romanus, cui talia certo cognita esse poterant, disertis verbis addidit, non dimissum esse a Cæsare paludamentum, ut rumorem, ea de re inter exteros sparsum, sua narratione opposita vanitatis argueret. Usserius tamen, Annal. p. 471, cæterorum narrationem Suetonianæ præfert. M.

Paulo ultra eum numerum. Vera est duorum codd. lectio, *prope eum numerum*. Si cui aliter videtur, is e variis lectionibus (*paulo post eum numerum*, vel *paulo eum numerum*, vel e vulgata, *paulo ultra e. num.*) meliorem eligat. M.

Cap. XXII. *Tantum abfuerunt... fecerint.* Credo hanc esse probabilem lectionem, quia res ipsa talem sensum postulat: codices tamen valde discrepant, et miras lectiones exhibent, ex quibus erui poterit tale quid: *Hoc detr. accepto milites nostri minime sunt perturbati, sed incensi, atque magnas accessiones fecerunt...* M. Hactenus sensus clarus: *tantum abfuerunt a perturbatione, ut...*

currentibus et erumpentibus Alexandrinis ** manum comprehendi multum operibus, et ardentibus studiis militum : nec divulgata Cæsaris hortatio subsequi legionum aut laborem, aut pugnandi poterat cupiditatem : ut magis deterrendi et continendi a periculosissimis essent dimicationibus, quam incitandi ad pugnandum.

XXIII. Alexandrini, quum Romanos et secundis rebus confirmari, et adversis incitari viderent, neque ullum belli tertium casum nossent, quo possent esse firmiores, ut conjectura consequi possumus, aut admoniti a regis amicis, qui in Cæsaris erant præsidiis, aut suo priore con-

** *manum*... Locus corruptus, cui a nemine adhuc medicina inventa est. Cellar. Tollendæ lacunæ : legi vult Jurin. : *Hoc... perturbarentur, incensi...accessiones fecerunt in op. host. expug. in prœliisque quotid. quand. proc. et erump. Alex. fors obtulerat manum conserendi facultatem ardentibus studiis militum.* Mihi videtur sic bene constitui locus, neque vero necesse esse, ut istud *ut* supprimatur, et verbum *fecerint* mutetur. Jurinius atque Schnellius sublato lacunæ signo legunt *conserendi. Tum operibus.*

Subsequi. Hoc non intelligo, fassusque est Oudendorpius se non assequi sensum. Multis modis tentavi; sed nihil, quod repereram, erat in his verbis : illud unum videbatur ferri posse, si *subsequi* esset *assequi,* quasi labor et cupiditas ita festinassent, ut hortatio (ne sibi nocerent labore et cupiditate) non posset eos assequi, satis mature ad eos pervenire. Sed foret hic sensus valde contortus. M. [Existimo rem omnem *Ach.* plane interpretatum esse, cujus hæc nota est : « vidimus Cæsarem, post clades acceptas solitum esse milites suos adhortari, ne animo deficerent. Hoc autem loco eos æque cohortatur, sed tantus erat eorum ardor et cupiditas fortunam belli denuo tentandi, ut Cæsaris hortatio, ne eos quidem *assequi* potuerit, id est, æquare; multo minus ardorem bellicum in iis, qui jam nimius erat, adaugere; ut contra, ii potius deterrendi essent..... Uno verbo hortatio Cæsaris *non poterat assequi* milites, erat impar animo militum...]

Et continendi. Hoc ex edit. Davisii et aliis exciderat.

Cap. XXIII. *Admoniti.* Codd. quidam *incitati.*

Suo priore consilio. Sic quidem codices; sed Alexandrini hoc consilium nondum ceperant. Clarkius explicat sic, illos prius dedisse consilium, quam ab aliis accepissent, et sic dici h. l. *prius,* quasi esset, priores consilio suo miserunt. Ego vero probo eas editiones, in quibus *suopte consilio,* h. e. suo ipsorum consilio, legitur... Pertinet huc Dio Cass. XLII, 42. M.

silio per occultos nuntios regi probato, legatos ad Cæsarem miserunt, « ut dimitteret regem, transireque ad suos pateretur : paratam enim omnem multitudinem esse, confectam tædio puellæ, fiduciario regno, dominatione crudelissima Ganymedis, facere id, quod rex imperasset : quo si auctore in Cæsaris fidem amicitiamque venturi essent, nullius periculi timorem multitudini fore impedimento, quominus se dederent. »

XXIV. Cæsar, etsi fallacem gentem, semperque alia cogitantem, alia simulantem, bene cognitam habebat; tamen petentibus dare veniam utile esse statuit : quod, si quo pacto sentirent ea, quæ postularent, mansurum in fide dimissum regem credebat; sin, id quod magis illorum naturæ conveniebat, ducem ad bellum gerendum regem habere vellent, splendidius atque honestius sese contra regem, quam contra convenarum ac fugitivorum manum, bellum esse gesturum. Itaque regem cohortatus « ut consuleret regno paterno, parceret præclarissimæ patriæ, quæ turpissimis incendiis et ruinis esset deformata, cives suos primum ad sanitatem revocaret, deinde conservaret, fidem populo Romano sibique præstaret; quum ipse tantum ei crederet, ut ad hostes armatos eum mitteret; » dextra dextram tenens, dimittere cœpit adulta jam ætate puerum. At regius animus, disciplinis fallacissimis eruditus, ne a gentis suæ moribus degeneraret, flens orare contra Cæsarem cœpit, « ne se dimitteret : non enim regnum

Regi probato. Melior est hæc lectio altera, quæ habet *regis*. In ista plurimi codd. consentiunt.

Puellæ, Arsinoes. Conf. c. 4. M.

Fiduciario regno. Ipse rex, puer, in polestale Cæsaris eral, a quo diligentissime custodiebatur (de B. C. III, 109). Arsinoe, regis soror, erat apud exercilum, ul interea exercitui essel nomine et loco regis; v. ibid. el hujus libri c. 4. Hæc igitur habebat regnum fiduciarium, h. e. ad tempus ei creditum, douec legitimo domino, puero, restiluerelur. Exemplum verbi *fiduciarius* vid. B. C. II, 17. M.

CAP. XXIV. *Postularent*. Jurin. malit *pollicerentur*.

Regius animus. Alii *regis*.

ipsum sibi conspectu Cæsaris esse jucundius. » Compressis pueri lacrimis, Cæsar ipse commotus, celeriter, si illa sentiret, fore eum secum affirmans, ad suos dimisit. Ille, ut ex carceribus in liberum cursum emissus, adeo contra Cæsarem acriter bellum gerere cœpit, ut lacrimas, quas in colloquio projecerat, gaudio videretur profudisse. Accidisse hoc complures Cæsaris legati, amici, centuriones, militesque lætabantur, quod nimia bonitas ejus fallaciis pueri elusa esset : quasi vero id Cæsar bonitate tantum adductus, ac non prudentissimo consilio, fecisset.

XXV. Quum, duce assumpto, Alexandrini nihilo se firmiores factos, aut languidiores Romanos, animadverterent; eludentibusque militibus regis ætatem atque infirmitatem, magnum dolorem acciperent; neque se quidquam proficere viderent; rumoresque existerent, magna Cæsari præsidia terrestri itinere Syria Ciliciaque adduci (quod nondum Cæsari auditum erat) : commeatum, qui nostris mari supportabatur, intercipere statuerunt. Itaque, expeditis navigiis, locis idoneis ad Canopum in statione dispositis navibus, insidiabantur nostris commeatibus. Quod ubi Cæsari nuntiatum est, classem jubet expediri atque instrui. Præficit huic Tib. Neronem. Proficiscuntur in ea classe Rhodiæ naves atque in his Euphranor, sine quo nulla unquam dimicatio maritima, nulla etiam parum feliciter confecta erat. At fortuna, quæ plerumque eos, quos plurimis beneficiis ornavit, ad duriorem casum reservat, superiorum temporum dissimilis, Euphranorem prosequebatur. Nam, quum ad Canopum ventum esset, instructa-

Lætabantur. Sic et Celsus *pæne læti.* Bentleius mallet *indignabantur.* Sed sequentia firmant vulgatum.

Cap. XXV. *Syria Ciliciaque.* Cf. cap. 1. M.

Commeatum. Ante verbum hoc in edd. irrepserat *interea.* M.

Tib. Neronem. Cf. Sueton. Tiber. c. 4. Cellar. Aldus contra codd. dederat *Præficitur huic Tib. Nero.*

Euphranor. Vid. c. 15. M.

Prosequebatur. Melior altera lectio, *persequebatur.* M. Sed et B. G. v, 9, *prosequi* idem notat ac *perse-*

que utrinque classis conflixisset, et sua consuetudine Euphranor primus prælium commisisset, et illic triremem hostium perforasset ac demersisset; proximam longius insecutus, parum celeriter insequentibus reliquis, circumventus ab Alexandrinis est. Cui subsidium nemo tulit, sive quod in ipso satis præsidii pro virtute ac felicitate ejus putarent esse, sive quod ipsi sibi timebant. Itaque unus ex omnibus eo prælio bene rem gessit, solus cum sua quadriremi victrice periit.

XXVI. Sub idem tempus Mithridates Pergamenus, magnæ nobilitatis domi, scientiæque in bello et virtutis, fidei dignitatisque in amicitia Cæsaris, missus in Syriam Ciliciamque initio belli Alexandrini ad auxilia arcessenda, magnas copias, quas celeriter, et propensissima civitatum voluntate, et sua diligentia, confecerat, itinere pedestri, quo conjungitur Ægyptus Syriæ, Pelusium adducit: idque oppidum, firmo præsidio occupatum Achillæ propter opportunitatem loci (namque tota Ægyptus maritimo accessu Pharo, pedestri Pelusio, velut claustris, munita existimatur), repente magnis circumdatum copiis, multiplici præsidio pertinaciter propugnantibus, et copiarum

qui. Ita et Petron., c. 90: « prosequi lapidibus », et Cic. Verr. II, 29: « verbis vehementioribus. »

Et illic. Al. *et illi*, eodem sensu. V. Parei lex Plaut. Jurin. conjicit *illico*, ut apud Tacit. H. IV, 34.

CAP. XXVI. *Mithridates Pergamenus.* Cf. c. 78; Dio Cass. XLII, 41. M.

Domi. Sic et Sall. Cat. 17; Just. V, 9.

In Syriam Ciliciamque. C. I. M.

Adducit. Nihili est lectio hæc: *Mithridates cum copiis adducit*: quem enim adducit? Quum ergo cod. regius Clarkii supra habeat, *magnas copias*, pro *cum magnis copiis*; quum Ciacconius in suo libro *magnas copias* exstare dixerit: quum quædam edd. idem jam receperint, et sic omnia recta sint, si legatur, *Mithridates magnas copias adducit*: plane non video, cur falsæ istæ lectiones nonnunquam serventur, et vix mihi temperavi, quin h. l. a recensione Oudendorpiana recederem. M. Emendavi. Ast *Clarke* volebat *adduxit* ob sequens *redegit*; sed sueta nostro temporum variatio. Davis. conjiciebat *eum... advenit*. Jurin. *accessit*.

Achillæ. Sic boni codd. Pendet scil. a *præsidio*. Vulgo *ab Achilla*.

Pedestri. Infra, c. 33, *terrestri*.

Propugnantibus, oppidanis. Hoc

magnitudine, quas integras vulneratis defessisque subjiciebat, et perseverantia constantiaque oppugnandi, quo die est aggressus, in suam redegit potestatem, præsidiumque ibi suum collocavit. Inde, re bene gesta, Alexandriam ad Cæsarem contendit, omnesque eas regiones, per quas iter faciebat, auctoritate ea, quæ plerumque adest victori, pacarat, atque in amicitiam Cæsaris redegerat.

XXVII. Locus est fere regionum illarum nobilissimus, non ita longe ab Alexandria, qui nominatur Delta, quod nomen a similitudine litteræ cepit : nam pars quædam fluminis Nili, mire derivata inter se, duobus itineribus paulatim medium inter se spatium relinquens, diversissimo ad littus intervallo mari conjungitur. Cui loco quum appropinquare Mithridaten rex cognovisset, et transeundum ei flumen sciret, magnas adversus eum copias misit, quibus vel superari delerique Mithridaten, vel sine dubio retineri posse, credebat. Quemadmodum autem optabat eum vinci, sic satis habebat interclusum a Cæsare a se retineri. Quæ primæ copiæ flumen a Delta transire et Mithridati occurrere potuerunt, prælium commiserunt, festinantes præripere subsequentibus victoriæ societatem : quorum impetum Mithridates magna cum prudentia, consuetudine nostra castris vallatis, sustinuit. Quum vero in-

verbum nunc non bene omissum est a scriptore. M.

Victori. Codd. quidam *victoriæ.*

Pacarat. Ita cod. Vossii. Vulgo *placarat.*

Cap. XXVII. *Derivata,* in varios veluti rivos divisa, discurrens. Verbum *mire* per codices incertum est; habent alii, alii omittunt : sed videtur ob similitudinem verbi præcedentis negligenter omissum. M. Mirum videri poterat ita derivari, ut forma litteræ ▽ inde prodiret. Cæterum notari meretur conjectura Wassii ad Sall. Jug. c. 88, a *Myride* seu *Mœride* lacu, de quo Plin. H. N. v; Herod. II, 13.

Mari conjungitur. Vulgo, *a mari* : male. M.

Magna cum prudentia. Hic codex Ciacconii addit, *constantiaque militum* : bene. Alii, *constantiaque virtutum* (male) *et Alexandrinorum imprudentia.* Sed illud, *et Alex. impr.*, est alienum additamentum. Mor.

caute atque insolenter succedere eos munitionibus videret, eruptione undique facta, magnum numerum eorum interfecit. Quod nisi locorum notitia reliqui se texissent, partimque in naves, quibus flumen transierant, recepissent, funditus deleti essent. Qui ut paululum ab illo timore se recrearunt, adjunctis iis, qui subsequebantur, rursus oppugnare Mithridaten cœperunt.

XXVIII. Mittitur a Mithridate nuntius Cæsari, qui rem gestam perferret. Cognoscit ex suis eadem hæc accidisse rex. Ita pæne sub idem tempus et rex ad opprimendum Mithridaten proficiscitur, et Cæsar ad recipiendum. Celeriore fluminis Nili navigatione rex est usus, in quo magnam et paratam classem habebat. Cæsar eodem itinere uti noluit, ne navibus in flumine dimicaret: sed circumvectus eo mari, quod Africæ partis esse dicitur, sicuti supra demonstravimus, prius tamen regis copiis occurrit, quam is Mithridaten aggredi posset, eumque ad se victorem incolumi exercitu recepit. Consederat cum copiis rex loco natura munito, quod erat ipse excelsior, planitie ex omnibus partibus subjecta, tribus autem ex lateribus variis genere munitionibus tegebatur. Unum latus erat adjectum flumini Nilo; alterum editissimo loco ductum, ut partem castrorum obtineret; tertium palude cingebatur.

Succedere. Appropinquare. M.

Interfecit. Sic codd. Vulgo *interficit.*

Cap. XXVIII. *Qui rem gestam perferret.* Socius victoriæ Mithridatis fuit Antipater, Herodis M. pater, cum Judæis. Joseph. Archæol. XIV, 8. Hinc amicitia Cæsaris cum Antipatro, e qua initium fortunæ Herodis fuit. Cellar. Monuerant Glandorpius et Rhellicanus. — Ac Mithridates iis ipsis litteris, quibus victoriam Cæsari nuntiavit, magnopere ei laudavit et commendavit Antipatrum. Cf. Usserii Annales, p. 471, 472. M. Ad a. 3957.

In quo magnam. Vulg. *in qua magnam.* Sed habent codd. *in quo:* et quis non sine codd. sic corrigat? Tamen et hoc vitium est servatum atque adeo defensum. M. Bene monet Morus. Et varii codd. dant istud *quo.* Reposui.

Supra demonstravimus. C. 14. M.

Planitie. Scalig. e cod. Ursini *planitia.*

Alterum... obtineret. Castra regis erant in loco excelsiore, cujus latus

XXIX. Inter castra regis et Cæsaris iter flumen intercedebat angustum, altissimis ripis, quod in Nilum influebat; aberat autem ab regis castris millia passuum circiter septem. Rex quum hoc itinere venire Cæsarem comperisset, equitatum omnem expeditosque delectos pedites ad id flumen misit, qui transitu Cæsarem prohiberent, et eminus ex ripis prælium impar inirent: nullum enim processum virtus habebat, aut periculum ignavia subibat. Quæ res incendit dolore milites equitesque nostros, quod tam diu pari prælio cum Alexandrinis certaretur. Itaque eodem tempore equites Germani, dispersi vada fluminis quærentes, partim demissioribus ripis flumen tranarunt; et legionarii, magnis arboribus excisis, quæ longitudine utramque ripam contingerent, projectis, repentinoque aggere injecto, flumen transierunt. Quorum impetum adeo pertimuerunt hostes, ut in fuga spem salutis collocarent: sed id frustra; namque ex ea fuga pauci ad regem refugerunt, pæne omni reliqua multitudine interfecta.

XXX. Cæsar, re præclarissime gesta, quum subitum adventum suum judicaret magnum terrorem Alexandrinis

aliquod ductum erat (procurrebat, extendebatur) editissimo loco (in summo cacumine, per summum cacumen illius excelsioris loci), ut adeo caperet partem castrorum, ut ibi esse posset pars castrorum. Et cap. 30, 31, castrorum pars aliquoties dicitur in summo loco fuisse. Fortasse hic est sensus; sed nolo defendere. Adscribam alteram lectionem, si quis ea moneatur ad quærendum: *alt. ed. loco ductum in parte castr. obtinebat.* Fortasse auctor potuisset scribere: *alterum editissimo loco tutam partem castrorum obtinebat.* M.

Cap. XXIX. *Prælium impar*, in quo qui virtute et fortitudine uti vult, nullos hac sua virtute progressus insignes facere, aut virtute multum efficere potest; qui vero timidus et ignavus est, nullum propterea damnum metuit aut accipit. M.

Pari prælio, pari fortuna et eventu, ut neutro inclinaret victoria. Mor.

Partim. Non raro semel positum nec repetitum. Cf. Cic. Verr. II, 65; de Leg. II, 17; Sall. Cat. 50. Vide et infra Af. 63; H. 34, 37.

Projectis. Leg. *et projectis* e quibusdam codd. M. Non opus, si *excisis* adjective sumatur.

Aggere. Terra injecta trabibus ut pons fiat. M.

injecturum, protinus victor ad castra regis pertendit. Hæc quum et opere magno vallata, et loci natura munita adverteret, confertamque armatorum multitudinem collocatam in vallo videret, lassos itinere ac præliando milites ad oppugnanda castra succedere noluit. Itaque, non magno intervallo relicto ab hoste, castra posuit. Postero die castellum, quod rex in proximo vico non longe a suis castris muniverat, brachiisque cum opere castrorum conjunxerat, vici obtinendi causa, Cæsar aggressus omnibus copiis expugnat, non quo id minori numero militum consequi difficile factu putaret, sed ut ab ea victoria, perterritis Alexandrinis, protinus castra regis oppugnaret. Itaque eo cursu, quo refugientes Alexandrinos ex castello in castra sunt milites insecuti, munitionibus successerunt, acerrimeque eminus præliari cœperunt. Duabus ex partibus aditus oppugnationis nostris dabatur; una, quam liberum accessum habere demonstravi; altera, quæ mediocre intervallum inter castra et flumen Nilum habebat. Maxima et electissima Alexandrinorum multitudo defendebat eam partem, quæ facillimum aditum habebat. Plurimum autem proficiebant in repellendis vulnerandisque nostris, qui regione fluminis Nili propugnabant: diversis enim telis nostri figebantur, adversi ex vallo castrorum, aversi ex flumine, in quo multæ naves, instructæ funditoribus et sagittariis, nostros impugnabant.

XXXI. Cæsar, quum videret milites acrius præliari

Cap. XXX. *Brachiis*. Genus munitionis, nempe aggeris vel fossæ. M. Cf. Liv. IV, 9; Virg. Æn. III, 535; Frontin. III, 17, 5; Lucan. III, 387.

Non quo. Ita cod. Petavii, qui instar omnium. Alii *quod*, quod *Clarke* recepit.

Demonstravi. Dixerat, c. 28, castra regis tribus lateribus fuisse tecta. Ergo quartum latus liberum accessum habuit. M.

Proficiebant. Vulgo additur *hostes*; quod tamen etiam quidam codd. habent. M. Frequens nostro est synthesia, ut G. VI, 11: « patitur... faciant »; Af. 6: « multitudo erupit... occupant. » Ita et Ovid. Met. V, 307: « turba venit... committunt. »

Regione fluminis. Alii *in regione*. Jurinius volebat *e regione*, male. Conf. Oudendorp. ad Sueton. Cæs. cap. 39.

non posse, nec tamen multum profici propter locorum difficultatem; quumque animum adverteret excelsissimum locum castrorum relictum esse ab Alexandrinis, quod et per se munitus esset, et studio partim pugnandi, partim spectandi, decucurrissent in eum locum, in quo pugnabatur; cohortes illo circuire castra, et summum locum aggredi jussit; iisque Carfulenum præfecit, et animi magnitudine et rei militaris scientia virum præstantem. Quo ut ventum est, paucis defendentibus munitionem, nostris contra militibus acerrime pugnantibus, diverso clamore et prælio perterriti Alexandrini, trepidantes in omnes partes castrorum discurrere cœperunt. Quorum perturbatione nostrorum animi adeo sunt incitati, ut pæne eodem tempore ex omnibus partibus, primi tamen editissimum locum castrorum caperent: ex quo decurrentes, magnam multitudinem hostium in castris interfecerunt. Quod periculum plerique Alexandrini fugientes, acervatim se de vallo præcipitaverunt in eam partem, quæ flumini erat adjuncta. Horum primis in ipsa fossa munitionis magna ruina oppressis, cæteri faciliorem fugam habuerunt. Constat fugisse ex castris regem ipsum, receptumque in navem, multitudine eorum, qui ad proximas naves adnatabant, demerso navigio, periisse.

XXXII. Re felicissime celerrimeque gesta, Cæsar magnæ victoriæ fiducia proximo terrestri itinere Alexandriam cum equitibus contendit; atque ea parte oppidi victor introiit, quæ præsidio hostium tenebatur. Neque eum consilium suum fefellit, quin hostes, eo prælio audito, nihil jam

CAP. XXXI. *Cohortes.* Faernus addit *tres.* Jurin. forsan *aliquot.*

Carfulenum. Sic codd. et edd. vet. Vulgo *Carsulenum.* Cf. Glandorp.

Ruina. Vulgo *vi.* M. Optimi codd. *ruina.* De qua voce v. Donatus ad Terent. Ad. III, 2, 21; Cf. et Liv. IV, 46.

Regem ipsum...periisse. Flor. IV, 2, 60: « Regis corpus obrutum limo repertum est in aureæ loricæ honore. » — De prælio hoc cf. Dio Cass. XLII, 43. M.

Multitudine. Perperam alii præmittunt *et.*

de bello essent cogitaturi. Dignum adveniens fructum virtutis et animi magnitudinis tulit : omnis enim multitudo oppidanorum, armis projectis, munitionibusque suis relictis, veste ea sumpta, qua supplices dominantes deprecari consueverunt, sacrisque omnibus prælatis, quorum religione precari offensos iratosque animos regum erant soliti, advenienti Cæsari occurrerunt, seque ei dediderunt. Cæsar in fidem receptos consolatus, per hostium munitiones in suam partem oppidi magna gratulatione venit suorum : qui non tantum bellum ipsum ac dimicationem, sed etiam talem adventum ejus felicem fuisse lætabantur.

XXXIII. Cæsar, Ægypto atque Alexandria potitus, reges constituit, quos Ptolemæus testamento scripserat, atque obtestatus erat populum Romanum, ne mutarentur. Nam, majore ex duobus pueris rege amisso, minori tradidit regnum, majorique ex duabus filiis, Cleopatræ, quæ manserat in fide præsidiisque ejus : minorem Arsinoen, cujus nomine diu regnasse impotenter Ganymeden do-

CAP. XXXII. *Veste ea sumpta.* Simpliciter viliorem et detritam puto intelligi. M. Sordida vestis intelligitur. V. Ferrarius de re Vest. I, 21 sq. Convenit h. l. eo magis, quod Ægyptii candida veste uterentur. Cf. Herod. II, 81.

Prælatis sacris ex edd. ant. cum Oudendorpio meliorem lectionem esse puto. M. Sic et C. II, 39. Cæterum *pro* in compositis sæpe æquivalet τῷ *præ*. Cf. Sciopp. susp. lect. IV, ep. 14.

Precari. Jurin. cum Manutio mallet *placare*; sed codd. non addicunt.

Felicem fuisse lætabantur. Deleverim *felicem*, et pro eo e superioribus huc posuerim *talem*. Lætabantur, non tantum bellum et dimicationem talem (talem, qualis fuerat, h. e. felicem) fuisse; sed et adventum fuisse talem (h. e. felicem). Voluit ergo aliquis illud *talem* explicare, ideoque addidit *felicem*. M. Rem acu tetigit Morus.

CAP. XXXIII. *Testamento.* De B. C. III, 108. M.

Cleopatræ. Dio Cassius, XLII, 44, cum hac societate regni conjunctum fuisse dicit matrimonium Cleopatræ cum hoc suo fratre : nempe, ut uxor fratris et pueri omnia sola posset et teneret. M.

Regnasse impotenter. Supra, c. 23, dicitur crudelissima Ganymedis dominatio : et dicitur homo *impotens*, quisquis se non habet in potestate, sed suæ libidini et temeritati omnia indulget; aut ira *impotens*, quæ impedit, quominus quis se habeat in potestate; aut agere ali-

cuimus, deducere ex regno statuit; ne qua rursus nova dissensio, priusquam diuturnitate confirmarentur regum imperia, per homines seditiosos nasceretur. Legione veterana sexta secum reducta, cæteras ibi reliquit, quo firmius esset eorum regum imperium, qui neque amorem suorum habere poterant, quod fideliter permanserant in Cæsaris amicitia; neque vetustatis auctoritatem, paucis diebus reges constituti: simul ad imperii nostri dignitatem utilitatemque publicam pertinere existimabat, si permanerent in fide reges, præsidiis eos nostris esse tutos; et hos, si essent ingrati, posse iisdem præsidiis coerceri. Sic rebus omnibus confectis et collocatis, ipse itinere terrestri profectus est in Syriam.

XXXIV. Dum hæc in Ægypto geruntur, rex Dejotarus ad Domitium Calvinum, cui Cæsar Asiam finitimasque provincias administrandas tradiderat, venit oratum ne Armeniam minorem, regnum suum, neve Cappadociam, regnum Ariobarzanis, possideri vastarique pateretur a Pharnace: quo malo nisi liberarentur, imperata se facere, pecuniamque promissam Cæsari non posse persolvere. Do-

quid *impotenter*, qui agit ita, ut se nunquam refrenet. M.

Deducere ex regno statuit. Finito bello, Cæsar Arsinoeu, non sine invidia, in triumpho duxit. Dio Cass. XLIII, 19. M.

Regum imperia. Vulgo *regis imperia*. Leg. cum Lipsio, *regia imperia*, i. e. Cleopatræ et fratris: vel cum Davisio, *regum imperia*, eodem sensu. Vid. ad B. C. III, 107. M. Palat. codex habet *regum*. Recipio. Oud. conjectabat *reges imperio*.

Reducta. Melior vulgata, *deducta*. M. Sed mox præcessit.

Paucis diebus. Forsan *paucis ante d.* vel *a p. d.* ut conjicit Jurinius.

Terrestri. C. 26, *pedestri.*

Cap. XXXIV. *Dejotarus.* Cf. c. 67. Ciceronis orationem, pro eo habitam, norunt omnes. M.

A Pharnace. Is Mithridatis filius, tantummodo partem regni paterni, Bosporum Cimmerium, a Pompeio acceperat, A. U. 691; Dio Cass. XXXVII, 14. His Appianus, B. Mithr., p. 251, addit, diviso Mithridatis regno, eodem illo tempore Ariobarzani Cappadociam attributam esse. Volebat ergo Pharnaces recuperare omne paternum regnum, cap. 35, et, Cæsare ac Pompeio occupatis bello civili, Dejotarum et Ariobarzanem aggressus erat. Dio Cass. XLII, 45. M.

Imperata se facere. Sic codd. Vulgo *sibi*.

Non posse. Additur *se* citra necessitatem.

mitius, non tantum ad explicandos sumptus rei militaris quum pecuniam necessariam esse judicaret, sed etiam turpe populo Romano et Cæsari victori, sibique infame, esse statueret, regna sociorum atque amicorum ab externo rege occupari : nuntios confestim ad Pharnacen misit, Armenia Cappadociaque decederet, neve, occupatione belli civilis, populi Romani jus majestatemque tentaret. Hanc denuntiationem quum majorem vim habituram existimaret, si propius eas regiones cum exercitu accessisset : ad legiones profectus, unam ex tribus tricesimam sextam secum ducit, duas in Ægyptum ad Cæsarem mittit, litteris ejus evocatas : quarum altera in bello Alexandrino non occurrit, quod itinere terrestri per Syriam erat missa. Adjungit Cn. Domitius legioni tricesimæ sextæ duas ab Dejotaro, quas ille disciplina atque armatura nostra complures annos constitutas habebat, equitesque centum : totidemque ab Ariobarzane sumit. Mittit P. Sextium ad C. Plætorium, quæstorem, ut legionem adduceret, quæ ex tumultuariis militibus in Ponto confecta erat : Quinctumque Patisium in Ciliciam ad auxilia arcessenda. Quæ copiæ celeriter omnes jussu Domitii Comana convenerunt.

XXXV. Interim legati a Pharnace responsa referunt, « Cappadocia se decessisse, Armeniam minorem recepisse, quam paterno nomine jure obtinere deberet; denique ejus

Occupatione belli civilis; quia populus, occupatus hoc bello, provincias et externa defendere ac curare non posset. M.

Tumultuariis. Quinam hi sint, docet Livius I, 37; V, 37; XXXV, 2. [*Tumultuarii* dicuntur milites ii qui ob tumultum vel inopinum aliud periculum raptim sunt conscripti. D.]

Patisium. Ita codd. Contra App. C. II, 119, *Petiscum*, et ex emendatione doctissimi Schweighæuseri *Patiscum*, ut et hic quædam edd. vet. habent; sed is Pompeianus erat. V. Cic. ad Fam. XII, 15. Aliæ edd. *Paciscium.*

Comana (τὰ Κόμανα) esse h. l. Ponti urbem, a Strabone, lib. XII, p. 547 et 557, commemoratam, et a Comanis Cappadociæ, vid. infra c. 66, diversam, conclusit Cellarius e verbis cap. 35 : « ex Ponto a Comanis jugum est, » et res ipsa loquitur. M. Alii nostro loco legunt *Comanæ;* sed frequentius est neutrum plurale.

CAP. XXXV. *Responsa referunt.* Prior vox in aliis deest.

regni causa integra Cæsari servaretur : paratum enim se facere, quod is statuisset. » Cn. Domitius, quum animadverteret eum Cappadocia decessisse, non voluntate adductum, sed necessitate; quod facilius Armeniam defendere posset, subjectam suo regno, quam Cappadociam, longius remotam; quodque omnes tres legiones adducturum Domitium putasset; ex quibus quum duas ad Cæsarem missas audisset, audacius in Armenia substitisset; perseverare cœpit, ut eo quoque regno decederet : « neque enim aliud jus esse Cappadociæ, atque Armeniæ : nec justo eum postulare, ut in Cæsaris adventum res integra differretur : id enim esse integrum, quod ita esset, ut fuisset. » His responsis datis, cum iis copiis, quas supra scripsi, profectus est in Armeniam, locisque superioribus iter facere instituit : nam ex Ponto a Comanis jugum editum silvestre est, pertinens in Armeniam minorem, quo Cappadocia finitur ab Armenia. Cujus itineris has esse certas opportunitates, quod in locis superioribus nullus impetus repentinus accidere hostium poterat, et quod Cappadocia, his jugis subjecta, magnam commeatus copiam erat sumministratura.

XXXVI. Complures interim legationes Pharnaces ad Domitium mittit, quæ de pace agerent, regiaque munera Domitio ferrent. Ea constanter omnia aspernabatur, « nec sibi quidquam fore antiquius, quam dignitatem populi Romani et regna sociorum recuperare, » legatis respondebat. Magnis et continuis itineribus confectis, quum adventaret ad Nicopolim, (quod oppidum positum in Armenia minore

Audacius. Vulgo male, *audaciusque.* M. Mox Bentlei. malit *substitisse.*

Cujus itineris has esse certas opportunitates, videbat, putabat. M. De hac ellipsi v. Sanctius in Min. IV, 5; ibique Perizonius : item Gronov. Observ. II, 14. Schnellius hæc ita legi suadet : *cujus itineris secutus erat opportunitates*; vel *cujus it. habebat compertas opportunitates.*

Cap. XXXVI. *Nicopolim.* Hanc Armeniæ minoris a Pompeio condi-

est, plano ipsum loco, montibus tamen altis ab duobus lateribus objectis, satis magno intervallo ab oppido remotis,) castra posuit longe a Nicopoli circiter millia passuum septem. Quibus ex castris quum locus angustus atque impeditus esset transeundus, Pharnaces in insidiis delectos pedites, omnesque pæne disposuit equites : magnam autem multitudinem pecoris intra eas fauces dissipari jussit; paganosque et oppidanos in iis locis obversari : ut, sive amicus, sive inimicus Domitius eas angustias transiret, nihil de insidiis suspicaretur, quum in agris et pecora et homines animum adverteret versari, tanquam amicorum adventu; sin vero ut in hostium fines veniret, præda diripienda milites dissiparentur, dispersique cæderentur.

XXXVII. Hæc quum administraret, nunquam tamen intermittebat legatos de pace atque amicitia mittere ad Domitium, quum hoc ipso crederet facilius eum decipi posse. At contra spes pacis Domitio in iisdem castris morandi attulit causam. Ita Pharnaces, amissa proximi temporis occasione, veritus, ne cognoscerentur insidiæ, suos in castra revocavit. Domitius postero die propius Nicopolim accessit, castraque oppido contulit. Quæ dum muniunt nostri, Pharnaces aciem instruxit suo more atque instituto : in fronte enim simplici directa acie, cornua trinis

tam esse, victo Mithridate, e Strabonis lib. XII, p. 555, monuit Cellarius. Add. Appianus de B. Mithr. c. 115, p. 251. M. Præpositionem *ad* restituit Oud. e codd. Similia v. G. I, 7; C. III, 40.

Dissipari. Edit. Ven. 1471, *disparari*. Inde Bentl. conjicit *dispalari*. Mox sequitur *dissiparentur*.

Sive amicus. Constanter, ut Oud. testatur, habent omnes MSS. et primæ edd. : *sive amicus, sive inimicus Domit*. Bene : nam prima Pharnacis cura erat, ne esset suspicio insidiarum, quocumque demum animo Domitius venisset : altera, ut, si hostili animo venisset, ejus copiæ dissiparentur. Qui hunc nexum non viderunt, hi mutarunt id, quod codd. habent. M. [Multi enim et ipse Oberlinus deleverunt *sive inimicus* quod restituere non dubitavi. B.]

Tanquam amicorum adventu. Leg. e codd. vestigiis : *tanq. amic. adventus expectaretur* : nam *adventus* habent libri boni, *expectaretur* unus. M.

firmabantur subsidiis. Eadem ratione hæc media collocabantur acie, duobus dextra sinistraque intervallis, simplicibus ordinibus instructis. Perfecit inceptum castrorum opus Domitius, parte copiarum pro vallo instituta.

XXXVIII. Proxima nocte Pharnaces, interceptis tabellariis, qui de Alexandrinis rebus litteras ad Domitium ferebant, cognoscit Cæsarem magno in periculo versari, flagitarique a Domitio, ut quam primum sibi subsidia mitteret, propiusque ipse Alexandriam per Syriam accederet. Qua cognita re, Pharnaces victoriæ loco ducebat, si trahere tempus posset, quum discedendum Domitio celeriter putaret. Itaque ab oppido, qua facillimum accessum et æquissimum ad dimicandum nostris videbat, fossas duas directas, non ita magno intervallo medio relicto, quatuor pedum altitudinis in eum locum deduxit, quo longius constituerat suam non producere aciem. Inter has fossas aciem semper instruebat. Equitatum autem omnem ab lateribus extra fossam collocabat: qui neque aliter utilis esse poterat, et multum numero anteibat nostrum equitatum.

XXXIX. Domitius autem, quum Cæsaris magis periculo, quam suo, commoveretur; neque se tuto discessurum arbitraretur, si conditiones, quas rejecerat, rursus appeteret, aut sine causa discederet; ex propinquis castris in aciem exercitum eduxit. Tricesimam sextam legionem in dextro cornu collocavit, Ponticam in sinistro: Dejotari legiones in mediam aciem contulit, quibus tamen angustissimum frontis reliquit intervallum, reliquis cohortibus

Cap. XXXVII. *Instituta*. M. Alii *instructa*. [Usitatius est Cæsari *aciem instituere*.]

Cap. XXXVIII. *Flagitarique*. Ita codd. plurimi. *Clarke* ex aliis et edd. vel. *flagitareque*.

Propiusque. Davis. malit *protinusque*. Sed bene vulgata habet. [Satis enim erat si Domitius Cæsari quam primum subsidia Alexandriam mitteret; ipse interim cum toto exercitu propius accederet ad distinendas regis copias. Cl.]

Quo longius, ultra quem locum. M.

in subsidiis collocatis. Sic, utrinque acie instructa, processum est ad dimicandum.

XL. Signo sub idem tempus ab utroque dato, concurritur : acriter varieque pugnatur : nam tricesima sexta legio quum extra fossam in equitatum regis impetum fecisset, adeo secundum prælium fecit, ut mœnibus oppidi succederet, fossamque transiret, aversosque hostes aggrederetur. At Pontica ex altera parte legio, quum paululum aversa hostibus cessisset, fossam autem circumire [acies] secundo conata esset ut aperto latere aggrederetur hostem, in ipso transitu fossæ confixa et oppressa est : Dejotari vero legiones vix impetum sustinuerunt. Ita victrices regis copiæ cornu suo dextro mediaque acie, converterunt se ad tricesimam sextam legionem : quæ tamen fortiter vincentium impetum sustinuit : magnis copiis hostium circumdata, præsentissimo animo pugnans in orbem, se recepit ad radices montium : quo Pharnaces insequi, propter iniquita-

Cap. XXXIX. *In subsidiis*. Omnes codices, excepto Davisiano, *in insidiis* : male. M. E conjectura Glandorpii dederat Ursinus *subsidiis* ; secutus Davis. e cod. Norvic.

Cap. XL. *Aversosque*. Bene sic ex ingenio Ciacconius. Conspirat ed. Norvic. Ast edd. vel. *adversusque*, unde Scal. *adversosque*. Inepte.

(*Acies*) *secundo*. Verba corrupta : ideoque locus obscuritate laborare, atque aliquo Guischardo interprete indigere videtur. In museo non ausim equidem talia explicare. M. Davis. suspicatur, verba *acies secundo* expungenda et pro *transitu* leg. *circuitu*. Lipsius legebat *acies secunda*. Arripit hoc Jurinius et legi suadet : *quum p. adversis hostibus cess. f. a. transire acies secunda conata esset*. Putat scil. Ponticam legionem in duas acies fuisse divisam. [Jurinii emendationem approbat *Ach.*]

Magnis copiis. Alii *magnisque*. Non male. Mox *Clarke* in cod. Regio et Jurin. in Meadiano reperere *præsentissimoque*.

In orbem. V. not. ad Af. 15. [Dispositio in orbem jure reprehensa est, lib. v, cap. 33, B. G. At hoc loco feliciter cessit. Unde dissimiles casus in bello dissimilem fortunam trahunt. Ii dicuntur orbem facere qui, ubi ab hostibus cincti sunt, iis quaquaversus frontem obvertunt, ut ex omnibus partibus pugnent. At non necesse est ut orbicularis sit agminis facies : quadrata esse potest et quidem longa. Et hoc modo illam fuisse de qua nunc agitur existimat *Turpin de Crissé*, t. III, p. 288. *A.*]

tem loci, noluit. Ita, Pontica legione pæne tota amissa, magna parte Dejotari militum interfecta, tricesima sexta legio in loca se superiora contulit, non amplius ducentis et quinquaginta desideratis. Ceciderunt eo prælio splendidi atque illustres viri nonnulli equites Romani. Quo tamen incommodo Domitius accepto, reliquias exercitus dissipati collegit, itineribusque tutis per Cappadociam se in Asiam recepit.

XLI. Pharnaces, rebus secundis elatus, quum de Cæsare ea, quæ optabat, speraret, Pontum omnibus copiis occupavit: ibique, et victor, et crudelissimus rex, quum sibi fortunam paternam feliciore eventu destinaret, multa oppida expugnavit, bona civium Romanorum Ponticorumque diripuit, supplicia constituit in eos, qui aliquam formæ atque ætatis commendationem habebant, ea, quæ morte essent miseriora; Pontumque nullo defendente, paternum regnum se recepisse glorians, obtinebat.

XLII. Sub idem tempus in Illyrico est incommodum acceptum: quæ provincia superioribus mensibus retenta non tantum sine ignominia, sed etiam cum laude erat. Namque eo missus æstate cum duabus legionibus Q. Cornificius, Cæsaris quæstor pro prætore, quamquam erat provincia minime copiosa ad exercitus alendos et finitimo bello ac dissensionibus vastata et confecta, tamen prudentia ac diligentia sua, quod magnam curam suscipiebat, ne quo temere progrederetur, et recepit et defendit. Namque et castella complura, locis editis posita, quorum opportunitas castellanos impellebat ad decursiones faciendas et

Cap. XLI. *Feliciore eventu.* Nam pater ejus, Mithridates, cæsus fuerat. Vid. locos Dionis et Appiani ad cap. 34, indicatos. M. Adde Florum III, 5.

Bona.... diripuit. Hoc Amisenis in Ponto accidit. Appian. C. II, 91, p. 484. Dio Cass., XLII, 46. Morus.

Morte miseriora. Juvenes exsecuit. Appian. ibid. Vid. infra c. 70. Multos quoque interfecit. Dio, ibid. M.

Obtinebat. Redibit scriptor ad res contra Pharnacem gestas, cap. 65, sqq. M.

bellum inferendum, expugnavit, eaque præda milites donavit; quæ etsi erat tenuis, tamen in tanta provinciæ desperatione erat grata, præsertim virtute parta: et, quum Octavius ex fuga Pharsalici prælii magna classe in illum se sinum contulisset, paucis navibus Iadertinorum, quorum semper in rempublicam singulare constiterat officium, dispersis Octavianis navibus erat potitus, ut vel classe dimicare posset, adjunctis captivis navibus sociorum. Et, quum diversissima parte orbis terrarum Cn. Pompeium Cæsar victor sequeretur, compluresque adversarios in Illyricum propter Macedoniæ propinquitatem se, reliquiis ex fuga collectis, contulisse audiret, litteras ad Gabinium mittit, uti cum legionibus tironum, quæ nuper erant conscriptæ, proficisceretur in Illyricum, conjunctisque copiis cum Q. Cornificio, si quod periculum provinciæ inferretur, depelleret: sin ea non magnis copiis tuta esse posset, in Macedoniam legiones adduceret: omnem enim illam partem regionemque, vivo Cn. Pompeio, bellum instauraturam esse credebat.

XLIII. Gabinius, ut in Illyricum venit, hiberno tempore anni ac difficili, sive copiosiorem provinciam existimans, sive multum fortunæ victoris Cæsaris tribuens, sive virtute et scientia sua confisus, quam sæpe in bellis periclitatus, magnas res et secundas ductu auspicioque suo gesserat, neque provinciæ facultatibus sublevabatur, quæ partim erat exinanita, partim infidelis; neque navibus, intercluso mari tempestatibus, commeatus supportari po-

Cap. XLII. *Provinciæ desperatione*, desperatio de alendo exercitu, quam efficiebat provinciæ vastitas et sterilitas. M.

Cap. XLIII. *Quam..... periclitatus.* Clarkius citra necessitatem e codd. quibusdam dedit *qua*. Alii *quibus*.

Auspicioque. Codd. *ausuque*. Ast Lipsius margini adlevit *auspicioque*, de quo v. ipsum de mil. Rom. II, 12. Idem probat Bentl.; idem Oud. qui tamen vulg. servavit. Emendatio dubia esse nequit. Notum est a Gabinio procons. Syriæ Ptolemæum in regnum esse reductum.

terat; magnisque difficultatibus coactus, non ut volebat, sed ut necesse erat, bellum gerebat: quumque durissimis tempestatibus propter inopiam castella aut oppida expugnare cogeretur, crebro incommoda accipiebat; adeoque est a barbaris contemptus, ut, Salonam se recipiens in oppidum maritimum, quod cives Romani fortissimi fidelissimique incolebant, in agmine dimicare sit coactus. Quo prælio duobus millibus militum amplius amissis, centurionibus duodequadraginta, tribunis quatuor, cum reliquis copiis Salonam se recepit; summaque ibi difficultate rerum omnium pressus, paucis mensibus morbo periit. Cujus et infelicitas vivi, et subita mors in magnam spem Octavium adduxit provinciæ potiundæ; quem tamen diutius in rebus secundis et fortuna, quæ plurimum in bellis potest, diligentiaque Cornificii, et virtus Vatinii versari passa non est.

XLIV. Vatinius Brundisii quum esset, cognitis rebus, quæ gestæ erant in Illyrico, quum crebris litteris Cornificii ad auxilium provinciæ ferendum evocaretur, et M. Octavium audiret cum barbaris fœdera percussisse, compluribusque locis nostrorum militum oppugnare præsidia, partim classe per se, partim pedestribus copiis per barbaros; etsi, gravi valetudine affectus, vix corporis viribus animum sequebatur; tamen virtute vicit incommodum naturæ, difficultatesque hiemis et subitæ præparationis. Nam, quum ipse paucas in portu naves longas haberet, litteras in Achaiam ad Q. Kalenum misit, ut sibi classem mitteret. Quod quum tardius fieret, quam periculum nostrorum

Quumque durissimis. Hic incipit alia periodus, unde legendum: *quumque duriss.* pro vulg. *quum dur.* M. Bene monitum. Observat et Jurinius.

Crebro. Sic codd. alii *crebra.*

In agmine; inter eundum, dum iter faciebat agmen. M.

Morbo periit. Dio Cass., XLII, 11, hujus mortis, omninoque harum rerum mentionem obiter fecit. M. Ita et G. III, 24; VII, 66. Cf. Servius ad Virg. Æn. I, 86 et 190.

CAP. XLIV. *Vatinius.* Conf. B. C. III, 100. M.

flagitabat, qui sustinere impetum Octavii non poterant; navibus actuariis, quarum numerus erat satis magnus, magnitudine quamquam non satis justa ad præliandum, rostra imposuit. His adjunctis navibus longis, et, numero classis aucto, militibus veteranis impositis, quorum magnam copiam habebat ex omnibus legionibus, qui numero ægrorum relicti erant Brundisii, quum exercitus in Græciam transportaretur, profectus est in Illyricum, maritimasque nonnullas civitates, quæ defecerant, Octavioque se tradiderant, partim recipiebat, partim remanentes in suo consilio prætervehebatur; nec sibi ullius rei moram necessitatemque injungebat, quin, quam celerrime posset, ipsum Octavium persequeretur. Hunc, oppugnantem Epidaurum terra marique, ubi nostrorum erat præsidium, adventu suo discedere ab oppugnatione coegit, præsidiumque nostrum recepit.

XLV. Octavius, quum Vatinium classem magna ex parte confectam ex naviculis actuariis habere cognovisset, confisus sua classe, substitit ad insulam Tauridem: qua regione Vatinius insequens navigabat; non quod Octavium ibi restitisse sciret, sed quod eum longius progressum insequi decreverat. Quum propius Tauridem accessisset, distensis suis navibus, quod et tempestas erat turbulenta, et nulla suspicio hostis, repente adversam ad se venientem navem, antemnis ad medium malum demissis, instructam propugnatoribus animum advertit. Quod ubi conspexit, celeriter vela subduci, demittique antemnas jubet, et milites armari: et, vexillo sublato, quo pugnandi dabat signum, quæ primæ naves subsequebantur, idem ut facerent, signi-

His adjunctis. Pro lectione codd. fere omnium, *has adjunctas*, Clarkius scribendum esse, *ad has adjunctis navibus longis*, bene monuit. M. Probat et Oud.

Cap. XLV. *Antemnis.* Antemnæ sunt ligna transversa in summo malo, quibus velum alligatum est, nunc in medio malo figuntur, et sic demittuntur ad inferiorem locum. Idem mox in altera classe fit tum quum maxime prælium paratur. M.

ficabat. Parabant se Vatiniani, repente oppressi : parati deinceps Octaviani ex portu procedebant. Instruitur utrimque acies; ordine disposita magis Octaviana, paratior militum animis Vatiniana.

XLVI. Vatinius, quum animum adverteret, neque navium se magnitudine, neque numero parem esse, fortuitæ dimicationis fortunæ rem committere noluit. Itaque primus sua quinqueremi in quadriremem ipsius Octavii impetum fecit. Celerrime fortissimeque contra illo remigante, naves adversæ rostris concurrunt adeo vehementer, ut navis Octaviana, rostro discusso, ligno contineretur. Committitur acriter reliquis locis prælium, concurriturque ad duces maxime : nam, quum suo quisque auxilium ferret, magnum cominus in angusto mari prælium factum est : quantoque conjunctis magis navibus confligendi potestas dabatur, tanto superiores erant Vatiniani; qui admiranda virtute ex suis navibus in hostium naves transilire non dubitabant, et, dimicatione æquata, longe superiores virtute, rem feliciter gerebant. Deprimitur ipsius Octavii quadriremis : multæ præterea capiuntur, aut rostris perforatæ merguntur : propugnatores Octaviani partim in navibus jugulantur, partim in mare præcipitantur. Ipse Octavius se in scapham confert : in quam plures quum confugerent, depressa scapha, vulneratus tamen annatat ad

Paratior..... animis. Cf. G. VIII, 18; C. III, 85.

CAP. XLVI. *Fortuitæ..... noluit.* Puto legendum : *fortuitæ dimicationi rem committere maluit.* Hanc lectionem res ipsa necessariam facit. Vulgata lectio, *parem esse futuræ dimicationi, fortunæ rem com. maluit*, et ipsa ferri potest, etsi non omnino commoda est : codices quidem illud *futuræ dim.* non habent, sed *fortuitæ dim.* et rursus servant *fortunæ :* duo non habent *fortuitæ dimicationis*, sed *fortunæ* servant : unde putavi *fortunæ* esse interpretamentum *fortuitæ dimicationis ;* utrumque saltem locum non habet. Variatur etiam in *maluit* et *noluit.* In hac confusione lectionum, proposui quid mihi verisimile videretur. Quilibet ipse judicet. MORUS. Bentleius etiam putat *fortuitæ dimicationis* esse e glossa ; a Leidensi 1 abest.

suum myoparonem. Eo receptus, quum prælium nox dirimeret, tempestate magna velis profugit. Sequuntur hunc suæ naves nonnullæ, quas casus ab illo periculo vindicarat.

XLVII. At Vatinius, re bene gesta, receptui cecinit; suisque omnibus incolumibus, in eum se portum victor recepit, quo ex portu classis Octaviana ad dimicandum processerat. Capit ex eo prælio penterem unam, triremes duas, dicrotas octo, compluresque remiges Octavianos: posteroque ibi die, dum suas captivasque naves reficeret, consumpto, post diem tertium contendit in insulam Issam, quod eo se recepisse ex fuga credebat Octavium. Erat in ea nobilissimum regionum earum oppidum conjunctissimumque Octavio. Quo ut pervenit, oppidani supplices se Vatinio dediderunt; comperitque ipsum Octavium parvis paucisque navigiis vento secundo regionem Græciæ petisse, inde ut Siciliam, deinde Africam caperet. Ita brevi spatio, re præclarissime gesta, provincia recepta et Cornificio reddita, classe adversariorum ex illo toto sinu expulsa, victor se Brundisium, incolumi exercitu et classe, recepit.

Myoparonem. Nonius, XIII, c. 6, *Myoparo*, navicula piratarum. Cf. Cic. Verr. I, 34; Sallust. fragm. l. III; Val. Max. II, 8, 5; Senec. Contr. II. Scaliger derivat a simili muribus forma angusta, oblonga, et a *paren*, *varen*, *fahren*, navigare.

Velis profugit. Incertum est, utrum *velis*, an *vix* vera lectio sit, an utrumque verbum addititium. M. Codd. *velis vix*. Hinc Bentl. velit *velis*, *remis*, ut Cic. Tusc. III, 11: « omni contentione, velis, ut ita dicam, remisque fugiendo. »

CAP. XLVII. *Penterem.* Sic Scal. e codice suo. Cod. Leid. 2, *pentirem.* Contra alii et edd. vet. *pentiremem.* [Vox græca est, latine *quinqueremis.*]

Dicrotas: navis biremis; a κροτέω, pulso. Neutro genere legitur apud Cic. ad Att. V, 11; XVI, 4. Cf. *Scheffer* de re Nav. II, 4.

Consumpto. Ita e cod. Norvic. legit *Clarke*, sequitur Oudend. Vulgo, omissa voce *consumpto*, legitur *p. ibi die fuit.*

In ea. Cod. Norvic. et edd. vet. pro *in ea* inserunt *Macum*, quasi oppidi nomen, quod placet Davisio et Clarkio.

Regionem Græciæ petisse. Corcyram fugit. Dio Cass. XLII, 11. M.

XLVIII. Iis autem temporibus, quibus Cæsar ad Dyrrhachium Pompeium obsidebat, et Palæpharsali rem feliciter gerebat, Alexandriæque quum periculo magno, tum etiam majore periculi fama dimicabat, Q. Cassius Longinus, in Hispania pro prætore provinciæ ulterioris obtinendæ causa relictus, sive consuetudine naturæ suæ, sive odio, quod in illam provinciam susceperat quæstor, ex insidiis ibi vulneratus, magnas odii sui fecerat accessiones; quod vel ex conscientia sua, (quum de se mutuo sentire provinciam crederet,) vel multis signis et testimoniis eorum, qui difficulter odia dissimulabant, animadvertere poterat; et compensare offensionem provinciæ exercitus amore cupiebat. Itaque, quum primum in unum locum exercitum conduxit, HS centenos militibus est pollicitus: nec multo post, quum in Lusitania Medobregam oppidum montemque Herminium expugnasset, quo Medobregenses confugerant, ibique imperator esset appellatus, HS centenis milites donavit. Multa præterea et magna præmia singulis

CAP. XLVIII. *Palæpharsali.* Strabo, lib. IX, p. 431, duas memorat Pharsalos, παλαιὰν καὶ νέαν, brevi spatio distantes, et lib. XVII, p. 796 dicit, Pompeium *Palæopharsalo* fugisse Pelusium. Cf. Eutrop. VI, 16. Ut autem hi *Palæopharsalus* scribunt, sic noster et Livius, XLIV, 1, *Palæpharsalus.* CELLAR. De scriptura verbi diversa vid. Oud. ad Front. II, 3, 22: præfert autem scripturam *Palæpharsalus.* M.

Q. Cassius Longinus. Cf. B. C. II, 21. Distinguendus est a L. Cass. Longino, de quo B. C. III, 34. Cum his rebus Cassii Longini, usque ad cap. 65 narratis, conf. Dio Cass. XLII, 15, 16. M. Tò *Q.* addidit Oud. e codd. Mox al. *proprætor.*

Odii sui (in quo ipse erat apud alios) *fecerat accessiones;* auxerat odium Hispanorum erga se. M.

Mutuo sentire. Ut ipse odit Hispanos, sic hi vicissim eum oderunt. M.

Multis signis. Alii *mutuis*, quidam *mutis*, quod probat Oud. ut alibi « muta suspiria, muti gestus. »

Dissimulabant. Vulgo *dissimulant.*

HS (sestertios) *centenos.* Sic codd. boni scribunt, *sestertios:* altera scriptura, *sestertia*, falsa est; nam modum excederet largitio. M. Multo magis peccat Vossius, qui legit *sestertiûm decies.* Vide not. ad Af. 87. [De sestertiis vid. B. G. VIII, 4.]

Medobregam. In titulo pontis Trajani apud Grut. pag. 162, 3, occurrunt *Meidubrigenses.*

HS centenis milites. Ante *HS* codd.

concedebat, quæ speciosum reddebant præsentem exercitus amorem; paulatim tamen et occulte militarem disciplinam severitatemque minuebant.

XLIX. Cassius, legionibus in hiberna dispositis, ad jus dicendum Cordubam se recepit, contractumque in ea æs alienum gravissimis oneribus provinciæ constituit exsolvere, et, ut largitionis postulat consuetudo, per causam liberalitatis speciosam plura largitori quærebantur, pecuniæ locupletibus imperabantur; quas Longinus sibi expensas ferri non tantum patiebatur, sed etiam cogebat. In gregem locupletium simultatum causæ tenues conjiciebantur, neque ullum genus quæstus, aut magni et evidentis, aut minimi et sordidi, prætermittebatur, quo domus et tribunal imperatoris vacaret. Nemo erat, qui modo aliquam jacturam facere posset, quin aut vadimonio teneretur, aut in reos referretur. Ita etiam magna sollicitudo periculorum ad jacturas et detrimenta rei familiaris adjungebatur.

L. Quibus de causis accidit, ut, quum Longinus imperator eadem faceret, quæ fecerat quæstor, similia rursus de morte ejus provinciales consilia inirent. Horum odium confirmabant nonnulli familiares ejus, qui, quum in illa societate versarentur rapinarum, nihilo minus oderant eum, cujus nomine peccabant, sibique, quod rapuerant,

quidam addunt *iterum*; alii, iique boni, omittunt. Ergo sustulit Oud. quia Cassius nuper promiserat pecuniam, nunc reipsa donat, ideoque non iterum donat. M.

Cap. XLIX. *In ea.* Certe non in Corduba, sed in castris. Magnum vero fuisse, e duobus donativis appareт, hinc Jurinius legi suadet *ingens*.

Sibi expensas ferri. Cf. c. 56. M.

Simultatum causæ. Rubenius in Electis, 1, 32, volebat *mulctarum*, non opus; a simultatibus ad mulctas transitum. Latinus Latinius legebat *simul et causæ*.

[*Quo domus et tribunal.* Prætoria cognitio erat duplex; altera domestica, intra prætorium cubiculumque de privatis querelis audiendis, præsente cubiculario: altera publica in basilica atque in tribunali, scribis, accensis, præconibus lictoribusque apparentibus. *A.*]

In reos. Alii *inter reos.*

acceptum referebant; quod interciderat, aut erat interpellatum, Cassio assignabant. Quintam legionem novam conscribit: augetur odium et ex ipso delectu, et sumptu additæ legionis: complentur equitum tria millia, maximisque ornantur impensis: nec provinciæ datur ulla requies.

LI. Interim litteras accepit a Cæsare, ut in Africam exercitum trajiceret, perque Mauritaniam ad fines Numidiæ perveniret; quod magna Cn. Pompeio Juba rex miserat auxilia, majoraque missurus existimabatur. Quibus litteris acceptis, insolenti voluptate efferebatur, quod sibi novarum provinciarum et fertilissimi regni tanta oblata esset facultas. Itaque ipse in Lusitaniam proficiscitur, ad legiones arcessendas auxiliaque adducenda; certis hominibus dat negotium, ut frumentum navesque centum præpararentur, pecuniæque describerentur atque imperarentur; ne qua res, quum redisset, moraretur. Reditus ejus fuit celerior omnium opinione: non enim labor aut vigilantia, cupienti præsertim aliquid, Cassio deerat.

LII. Exercitu coacto in unum locum, castris ad Cordubam positis, pro concione militibus exponit, quas res Cæsaris jussu gerere deberet; polliceturque iis, quum in Mauritaniam trajecissent, HS centenos se daturum; quintam fore in Hispania legionem. Ex concione se Cordubam recepit, eoque ipso die tempore postmeridiano, quum in

Cap. L. *Sibi.... acceptum referebant.* Ergo sic augebant suos reditus. *Quod interc..... assignabant.* Ergo sic minuebant Cassii reditus. *Intercidit* id, quod aliquis casu non potest redigere in suam potestatem: *interpellatur id*, quod quo minus quis in potestatem redigat, impeditur ab altero. M. Pro *referebant* legitur vulgo *ferebant* contra codd. et edd. vet.

Ornantur, instruuntur rebus necessariis. Vulgo *onerantur*: sed hi equites non onerati sunt. M. Conf. Festus, v. *ornatus*. Jurin. malit *armantur*.

Cap. LI. [*Fertilissimi regni*, scilicet diripiendi.]

Cap. LII. *Quintam.* De hac v. not. ad Af. 84.

Tempore postmeridiano. Vulgo, *meridiana hora*. M. Istud e codd. ant.

basilicam iret, quidam Minutius Silo, cliens L. Racilii, libellum, quasi aliquid ab eo postularet, ut miles, ei tradit; deinde post Racilium (nam is latus Cassii tegebat), quasi responsum ab eo peteret, celeriter dato loco, quum se insinuasset, sinistra corripit versum, dextraque bis ferit pugione. Clamore sublato, fit a conjuratis impetus universis. Munatius Flaccus proximum gladio trajicit lictorem: hoc interfecto, Q. Cassium legatum vulnerat. Ibi T. Vasius et L. Mergilio, simili confidentia, Flaccum municipem suum adjuvant: erant enim omnes Italicenses. At ipsum Longinum L. Licinius Squillus involat, jacentemque levibus sauciat plagis.

LIII. Concurritur ad Cassium defendendum: semper enim berones compluresque evocatos cum telis secum habere consueverat: a quibus cæteri intercluduntur, qui ad cædem faciendam subsequebantur: quo in numero fuit

[*In basilicam iret.* Sic dicebatur locus ubi prætor vel proconsul jura populis dabat.]

Latus... tegebat. Sinistrum honoratioris tegebat inferior. Cf. Turneb. Adv. XIV, 24, ad Hor. Sat. II, 5, 18.

Corripit versum. Vulgata habet *corripit eum.* Pro *eum* codd. habent *versus* aut *versum*, e quo Oudend. bene efformat conjecturam, *aversum.* M. In ed. 2, recepit *versum.* Bentl. probat *aversum.* Perinde est.

Flaccus. Vulgo *Plancus* contra codd. M. Oudend. restituit *Flaccus.* Ita jam Perizonius in epp. editis a Burm. t. IV, epp. p. 788.

Italicenses, nati Italicæ in provincia Bætica, in qua Scipio Punico bello debilitatos milites, ex Italia ortos, deposuerat. Cellarius.

At, vulgo *Ad ipsum Longinum.* Leg. *at* e cod. Lovan. M. Cf. Heins. ad Ovid. Met. XIII, 560.

Cap. LIII. *Berones.* Sic codd. omnes, teste Oudend.; sed verbum est corruptum. Alius voluit legi *Vettones*, alius *Bigerones*: qui sunt Hispaniæ populi. Multi maluerunt *barones*, quia scholiastes Persii, Sat. V, 138, dixit, *barones* lingua Gallorum dici servos militum: sed fides esto penes ipsum scholiasten. Subscribo sententiæ Gesneri in Thes. L. L. in v. *baro*, qui, « frustra, inquit, hoc verbum obtruditur Hirtio: præstat fateri, locum aut corruptum esse, aut non intelligi. Significatio verbi *baro*, nota nobis e scriptoribus antiquis, est hæc, ut stupidus et fatuus homo eo exprimatur; illa, quam scholiastes Persii tradit, si est vera, est multo recentioris ætatis. » M. Defendit usum vocis Pithœus Adv. subs. 1, 8, et Rutgersius in Lectionibus Vennsinis, cap. 23.

Calpurnius Salvianus et Manilius Tusculus. Minutius inter saxa, quæ jacebant in itinere, fugiens opprimitur, et, relato domum Cassio, ad eum deducitur. Racilius in proximam se domum familiaris sui confert, dum certum cognosceret, confectusne Cassius esset. L. Laterensis, quum id non dubitaret, accurrit lætus in castra, militibus vernaculis et secundæ legionis, quibus odio sciebat præcipue Cassium esse, gratulatur: tollitur a multitudine in tribunal, prætor appellatur: nemo enim aut in provincia natus, aut vernaculæ legionis miles, aut diuturnitate jam factus provincialis, quo in numero erat secunda legio, non cum omni provincia consenserat in odio Cassii: nam legiones tricesimam et vicesimam primam, paucis mensibus in Italia scriptas, Cæsar attribuerat Longino; quinta legio ibi nuper erat confecta.

LIV. Interim nuntiatur Laterensi vivere Cassium. Quo nuntio dolore magis permotus, quam animo perturbatus, reficit se celeriter, et ad Cassium visendum proficiscitur. Re cognita, tricesima legio signa Cordubam infert ad auxilium ferendum imperatori suo: facit hoc idem vicesima prima: subsequitur has quinta. Quum duæ legiones reliquæ essent in castris; secundani veriti, ne soli relinquerentur, atque ex eo, quid sensissent, judicaretur, secuti sunt factum superiorum: permansit in sententia legio vernacula, nec ullo timore de gradu dejecta est.

LV. Cassius eos, qui nominati erant conscii cædis, jubet comprehendi: legionem quintam in castra remittit, cohortibus triginta retentis. Indicio Minutii cognoscit, L. Racilium et L. Laterensem et Annium Scapulam, maximæ dignitatis et gratiæ provincialem hominem, sibique tam familiarem, quam Laterensem et Racilium, in eadem

Quæ jacebant. Sic bene Oud. e codd. Vulgo *jaciebant*, item *jaciebantur.*

Paucis mensibus. Jur. inserit *ante.* CAP. LIV. *Judicaretur.* Alii *indicaretur.* [Quod probat *Ach.*]

fuisse conjuratione. Nec diu moratur dolorem suum, quin eos interfici jubeat. Minutium libertis tradit excruciandum; item Calpurnium Salvianum, qui profitetur indicium, conjuratorumque numerum auget; vere, ut quidam existimant; ut nonnulli queruntur, coactus. Iisdem cruciatibus affectus L. Mergilio. Squillus nominat plures: quos Cassius interfici jubet, exceptis iis, qui se pecunia redemerunt: nam palam HS. LX cum Calpurnio paciscitur; et cum Q. Sextio L. Qui si maxime nocentes sunt multati, tamen periculum vitæ dolorque vulnerum, pecuniæ remissus, crudelitatem cum avaritia certasse significabat.

LVI. Aliquot post diebus litteras a Cæsare missas accipit, quibus cognoscit Pompeium, in acie victum, amissis copiis fugisse. Qua re cognita, mixtam dolore voluptatem capiebat. Victoriæ nuntius lætitiam exprimebat; confectum bellum licentiam temporum intercludebat. Sic erat dubius animi, utrum nihil timere, an omnia licere mallet. Sanatis vulneribus, arcessit omnes, qui sibi pecunias expensas tulerant, acceptasque eas jubet referri: quibus parum videbatur imposuisse oneris, ampliorem pecuniam

Profitetur (libere proloquitur) *indicium*. M.

[*Nec diu moratur*. Nec diu temperat iracundiæ et dolori suo quin... B.]

Vere, ex animi sententia, sine metu ac simulatione. M.

Affectus... plures. Horum verborum incerta lectio est: editores putant e vestigiis codd. legendum videri, *affecti Mergilio et Squillus nominant pl*. Sed nec hæc est certa manus Cæsaris. M.

HS. LX. Codd. omnes *HS. X*, decies sestertium: sed est mox *L*, quinquagies. Glandorpius e Valer. Max. IX, 4, 1 pro numero X legi vult LX. M. Male codd. et edd. vet. *sestertiis decem*. Summam a Valer. Maximo datam repetit Joh. Sarisber. policr. VIII, 15. Conf. et Gronov. de pec. vet. IV, 4. Dubia res vix esse potest.

Qui si maxime. Vulgo *Qui etsi m*.

Pecuniæ (sic meliores libri: vulgo *pecunia*) *remissus*, i. e. imminutus propter pecuniam. M.

Cap. LVI. *Dolore*. Alii *dolori*.

Licentiam temporum, quam afferunt et permittunt tempora bellica. Morus.

Dubius animi. Alias *animus*; sed istud Scal. e cod. suo.

Tulerant, retulerant in tabulas rationum pecuniariarum. Cf. c. 49. Mor.

imperat. Æque autem Romanorum delectum instituit, quos, ex omnibus conventibus coloniisque conscriptos, transmarina militia perterritos, ad sacramenti redemptionem vocabat. Magnum hoc fuit vectigal, majus tamen creabat odium. His rebus confectis, totum exercitum lustrat. Legiones, quas in Africam ducturus erat, et auxilia mittit ad trajectum : ipse, classem, quam parabat, ut inspiceret, Hispalim accedit, ibique moratur ; propterea quod edictum tota provincia proposuerat, ut, quibus pecunias imperasset, neque contulissent, se adirent. Quæ evocatio vehementer omnes turbavit.

LVII. Interim L. Titius, qui eo tempore tribunus militum in legione vernacula fuerat, nuntiat fama, legionem tricesimam, quam Q. Cassius legatus simul ducebat, quum ad oppidum Leptim castra haberet, seditione facta, centurionibus aliquot occisis, qui signa tolli non patiebantur, discessisse, et ad secundam legionem contendisse, quæ ad

Æque.., quos. Lectio est incerta. Pro *æque* legitur *quem*, vel *equitum*, vel vulgo, *æqua ratione :* pro *Romanorum* habent quidam *Romæ ;* falso : nam cives Romanos in conventibus et coloniis Hispaniæ conscripsit : pro *quos* rursus, *quosque.* Vitium est in verbo *æque*. M. Clarkius servat *Quem autem Romanorum.* Davis., *Quin item R.* Sed vulg. quod habent boni codd. idem reddit.

Transmarina militia, in Africa. vid. c. 51. M.

Totum exercitum. Libri boni, *novum exerc.* sed altera lectio melior est. M.

[*Ad trajectum ;* forte Herculeum, qua ipsi in Mauritaniam trajiciendum erat. *A.*]

Cap. LVII. *Nuntiat* (Cassio) *fama*, sola fama impulsus, re non explorata. Vidit sensum Davisius : qui non viderunt, ut Cellarius, hi ediderunt : *Titio nuntiat fama.* Morus. Emendat locum egregie Jurin. legendo, *eam* (vernaculam) *a legione tricesima.*

Leptim. Sic codd. Sed *Leptis*, ut nemo nescit, Africæ urbs fuit : cf. B. C. II, 38. Ergo unus dicit legendum esse *Ilipam ;* alter, *Ilurgim;* alius etiam in Hispania fuisse aliquam Leptin putat. Oudendorpius, dictis a Wesselingio ad Antonini itiner. pag. 411, admonitus, *Læpam* maluit : poterat addere Suritam ad illum locum voluisse legi *Læpem.* Quid, si fateamur, nos nescire ? An plane necesse est, ut, ubi nihil potest effici, tamen quidvis tentetur ? M. *Læpam magnam* Ptolem. II, 4, habet, quæ videtur esse *Ilipa* Strabonis, l. III, p. 141.

fretum alio itinere ducebatur. Cognita re, noctu cum quinque cohortibus undevicesimanorum egreditur, mane pervenit. Ibi eum diem, ut, quid ageretur, perspiceret, moratus, Carmonam contendit. Hic, quum legio XXX, et XXI et cohortes quatuor ex quinta legione, totusque convenisset equitatus, audit quatuor cohortes, a vernaculis oppressas ad Obuculam, cum his ad secundam pervenisse legionem, omnesque ibi se conjunxisse, et T. Thorium Italicensem ducem delegisse. Celeriter habito consilio, Marcellum Cordubam, ut eam in potestate retineret, Q. Cassium legatum Hispalim mittit. Paucis ei diebus affertur, conventum Cordubensem ab eo defecisse, Marcellumque aut voluntate, aut necessitate adductum, namque id varie nuntiabatur, consentire cum Cordubensibus; duas cohortes legionis quintæ, quæ fuerant Cordubæ in præsidio, idem facere. Cassius, his rebus incensus, movet castra, et postero die Segoviam ad flumen Silicense venit. Ibi, habita concione, militum tentat animos: quos cognoscit, non sua, sed Cæsaris absentis causa, sibi fidissimos esse, nullumque periculum deprecaturos, dum per eos Cæsari provincia restitueretur.

LVIII. Interim Thorius ad Cordubam veteres legiones

Undevicesimanorum. Legio undevicesima non affuit; sed II, XXX, XXI et V, ut patet e cap. 53. Scribe itaque cum Lipsio, *unetvicesimanorum*, uti apud Tacit. Ann. 1, 37. Oud. Sunt unetvicesimani, milites legionis primæ et vicesimæ, ut secundani dicuntur, et alia. M.

Egreditur Cassius. Monuit Oud. Moa.

Mane pervenit. Jurinius interserit *Leptin*.

Carmonam. Sic Scalig. ex emendatione Rhellicani. Vulgo *Carbonam*, *Carbonem*, *Narbonem*. Cf. c. 64.

Ex quinta legione. Ita Davis. et Clarkius ex codd. Legebatur prius *et V legio*.

Obuculam. Conf. Wessel. ad Anton. itin. p. 413.

Consilio. Vulgo *concilio*.

Segoviam. Nulla in hoc tractu Segovia nota est; Sagontia autem, sive Saguntia Plinii, aut *Σαγουντία* Ptolemæi, infra Hispalim est Gades versus, inter Mundam et Nebrissam. Cellar.

Flumen Silicense. In his locis nullum flumen Silicense; sed *Singulis* est Bæticæ fluvius. Davisius.

adducit : ac, ne dissensionis initium natum seditiosa militum suaque videretur natura, simul ut contra Q. Cassium, qui Cæsaris nomine majoribus viribus uti videbatur, æque potentem opponeret dignitatem, Cn. Pompeio se provinciam recuperare velle palam dictitabat : et forsitan etiam hoc fecerit odio Cæsaris et amore Pompeii, cujus nomen multum poterat apud eas legiones, quas M. Varro obtinuerat; sed, id qua mente commotus fecerit, conjectura sciri non potest; certe hoc præ se Thorius ferebat; milites adeo fatebantur, ut Cn. Pompeii nomen in scutis inscriptum haberent. Frequens legionibus conventus obviam prodit; neque tantum virorum, sed etiam matrum familias ac prætextatorum; deprecaturque, ne hostili adventu Cordubam diriperent : nam se contra Cassium sentire cum omnibus; contra Cæsarem ne facere cogerentur, orare.

LIX. Tantæ multitudinis precibus et lacrimis exercitus commotus quum videret, ad Cassium persequendum nihil opus esse Cn. Pompeii nomine et memoria; tamque omnibus Cæsarianis, quam Pompeianis, Longinum esse in odio; neque se conventum, neque M. Marcellum contra Cæsaris causam posse perducere; nomen Pompeii ex scutis detraxerunt, Marcellum, qui se Cæsaris causam defensurum profitebatur, ducem asciverunt, prætoremque appellarunt, et conventum sibi adjunxerunt, castraque ad Cordubam posuerunt. Cassius eo biduo circiter quatuor millia pas-

Cap. LVIII. *Uti videbatur*. Jurin. velit *niti*.

Sed, id qua... potest. Omnes codd. locum sic exhibent : *sed id qua mente, communis erat conjectura* : quæ quum non sint integra, editores vulgatam lectionem efformarant; Oud. suspicatur legi posse, *sed id qua mente, non una erat conjectura*. M. Hoc satis placet. Edd. vet. habent *conjectura sciri potest*, ubi Aldus interponit *non*, quod secutus Scal. cum aliis.

Nomen... inscriptum. De hoc more egisse Lipsium, milit. Rom. in analect. ad III, 2, monuit Davisius : alia collegit Fabricius ad Dion. Cass. XLII, 15. M.

Cap. LIX. *M. Marcellum*, cognomine Æserninum, quæstorem provinciæ. Dio Cass. l. l.

suum a Corduba, citra flumen Bætim, in oppidi conspectu, loco excelso facit castra; litteras ad regem Bogudem in Mauritaniam, et ad M. Lepidum proconsulem in Hispaniam citeriorem mittit, subsidio sibi provinciæque Cæsaris causa quamprimum veniret. Ipse hostili modo Cordubensium agros vastat, ædificia incendit.

LX. Cujus rei deformitate atque indignitate legiones, quæ Marcellum sibi ducem ceperant, ad eum concurrerunt, ut in aciem educerentur, priusque confligendi sibi potestas fieret, quam cum tanta contumelia nobilissimæ carissimæque possessiones Cordubensium in conspectu suo rapinis, ferro, flammaque consumerentur. Marcellus, quum confligere miserrimum putaret, quod et victoris et victi detrimentum ad eumdem Cæsarem esset redundaturum; neque suæ potestatis esse; legiones Bætim traducit, atque aciem instruit. Quum Cassium contra prorsus castris aciem instruxisse loco superiore videret, causa interposita, quod is in æquum non descenderet, Marcellus militibus persuadet ut se in castra recipiant. Itaque copias reducere cœpit. Cassius, quo bono valebat, Marcellumque infirmum esse sciebat, aggressus equitatu legionarios se recipientes, complures novissimos in fluminis ripis interficit. Quum hoc detrimento, quid transitus fluminis vitii difficultatisque haberet, cognitum esset, Marcellus castra Bætim transfert, crebroque uterque legiones in aciem educit; neque tamen confligitur propter locorum difficultates.

Cap. LX. *Educerentur.* Post hoc verbum vulgo additur *orant*, quod neque ad usum loquendi opus est, neque in codd. bonis exstat. M.

Suæ potestatis esse. Ita Scal. Sed in codd. et edd. vet. *esset*, quod male probat Jurin.; sic enim τὸ *suæ* non conveniret.

Quo bono valebat. Sic libri meliores: est ergo bonum quo valet equitatus. Sed codd. alii, *quo bene valebat*, quam lectionem non spreverim. Cellarius vero non debebat edere, *qui bene valebat*, quasi hic quæreretur, an vulneratus nuper Cassius, cf. cap. 52, convaluisset. M. Hic *bonum* fere simili modo sumitur, ut supra, c. 12.

LXI. Erat copiis pedestribus multo firmior Marcellus : habebat enim veteranas multisque prœliis expertas legiones. Cassius fidei magis, quam virtuti legionum confidebat. Itaque, quum castra castris collata essent, et Marcellus locum idoneum castello cepisset, quo prohibere aqua Cassianos posset; Longinus, veritus ne genere quodam obsidionis clauderetur in regionibus alienis sibique infestis, noctu silentio ex castris proficiscitur, celerique itinere Uliam contendit : quod sibi fidele esse oppidum credebat. Ibi adeo conjuncta ponit mœnibus castra, ut et loci natura (namque Ulia in edito monte posita est), et ipsa munitione urbis undique ab oppugnatione tutus esset. Hunc Marcellus insequitur, et, quam proxime potest Uliam, castra castris confert; locorumque cognita natura, quo maxime rem deducere volebat, necessitate est adductus, ut neque confligeret, cujus si rei facultas esset, resistere incitatis militibus non poterat, neque vagari Cassium latius pateretur; ne plures civitates ea paterentur, quæ passi erant Cordubenses. Castellis idoneis locis collocatis, operibusque in circuitu oppidi continuatis, Uliam Cassiumque munitionibus clausit. Quæ priusquam perficerentur, Longinus omnem suum equitatum emisit : quem magno sibi usui fore credebat, si pabulari frumentarique Marcellum non pateretur; magno autem impedimento, si clausus obsidione et inutilis necessarium consumeret frumentum.

LXII. Paucis diebus Cassii litteris acceptis, rex Bogud cum copiis venit; adjungitque ei legionem, quam secum adduxerat, compluresque cohortes auxiliarias Hispanorum.

Cap. LXI. *Collata.* Alii male *collocata. Conferre* h. l. est castra propinqua e regione ponere.

Uliam, oppidum Hispaniæ ulterioris seu Bæticæ. Codd. habent *Ullam*; sed Ptolemæus Οὐλία, quod e nummis confirmat Spanhemius, pagina 901. Accedit vetus inscriptio, *Ordo Reip. Uliensium*, apud Gruterum, p. 271. n. 1. Cellarius. Cf. et Surita ad Anton. itin., p. 412.

Cap. LXII. *Adjungitque ei legionem*, etc. Jurinius malit *adj. ei legioni... complures coh.*

namque, ut in civilibus dissensionibus accidere consuevit, ita temporibus illis in Hispania nonnullæ civitates rebus Cassii studebant, plures Marcello favebant. Accedit cum copiis Bogud ad exteriores Marcelli munitiones. Pugnatur utrinque acriter, crebroque id accidit, fortuna sæpe ad utrumque victoriam transferente; nec tamen unquam ab operibus depellitur Marcellus.

LXIII. Interim Lepidus ex citeriore provincia cum cohortibus legionariis XXXV, magnoque numero equitum et reliquorum auxiliorum, venit ea mente Uliam, ut sine ullo studio contentiones Cassii Marcellique componeret. Huic venienti sine dubitatione Marcellus se credit atque offert: Cassius contra suis se tenet præsidiis; sive eo quod plus sibi juris deberi, quam Marcello, existimabat; sive eo quod, ne præoccupatus animus Lepidi esset obsequio adversarii, verebatur. Ponit ad Uliam castra Lepidus, neque habet a Marcello quidquam divisi. Ne pugnetur interdicit: ad exeundum Cassium invitat, fidemque suam in re omni interponit. Quum diu dubitasset Cassius, quid sibi faciendum, quidve Lepido esset credendum; neque ullum exitum consilii sui reperiret, si permaneret in sententia; postulat uti munitiones disjicerentur, sibique liber exitus daretur. Non tantum induciis factis, sed prope jam constituta opera quum complanarent, custodiæque munitio–

Marcello favebant. Codd. quidam, *Marcellum fovebant*. [Nempe omni cultu colebant, et omni ope juvabant.] M. Sic melius, quod repono cum Oud.

Id accidit. Vulgo *ut*. Emendavit Oud. e codd.

Cap. LXIII. *Lepidus*. Cf. c. 59. M.

Sine ullo studio. Quidam addunt *tantum*. Forsan leg. *partium*.

Marcellus se credit. Dio Cassius, XLII, 15, Marcelli mores sic describit: quum voluisset ita se gerere, ut sive Cæsar sive Pompeius obtinuisset (quippe nondum fama victoriæ Cæsaris in Hispaniam perlata), utrique favisse videretur. Etsi vero Cæsarem habuerit aliquandiu offensum, quoniam contra Longinum pugnarit; tamen ab eo tandem placato cultum honoratumque esse didicimus. Morus.

Sed prope... complanarent. An, *sed prope jam constituta re, op.*

num essent deductæ, auxilia regis in id castellum Marcelli, quod proximum erat regiis castris, neque opinantibus omnibus (si tamen in omnibus fuit Cassius; nam de hujus conscientia dubitabatur, impetum fecerunt), compluresque ibi milites oppresserunt. Quod nisi celeriter, indignatione et auxilio Lepidi, prælium esset diremptum, major calamitas esset accepta.

LXIV. Quum iter Cassio patefactum esset, castra Marcellus cum Lepido conjungit. Lepidus eodem tempore Marcellusque Cordubam, Cassius cum suis proficiscitur Carmonam. Sub idem tempus Trebonius proconsul ad provinciam obtinendam venit. De cujus adventu ut cognovit Cassius, legiones, quas secum habuerat, equitatumque in hiberna distribuit: ipse, omnibus suis rebus celeriter correptis, Malacam contendit; ibique adverso tempore navigandi naves conscendit, ut ipse prædicabat, ne se Lepido et Trebonio et Marcello committeret; ut amici ejus dictitabant, ne per eam provinciam minore cum dignitate iter faceret, cujus magna pars ab eo defecerat; ut cæteri existimabant, ne pecunia illa, ex infinitis rapinis confecta, in potestatem cujusquam veniret. Progressus secunda, ut hiberna, tempestate, quum in Iberum flumen noctis vitandæ causa se contulisset, inde paulo vehementiore tempestate nihilo periculosius se navigaturum credens, profectus adversis fluctibus, occurrentibus ostio fluminis, in ipsis faucibus, quum neque flectere navim propter vim fluminis, neque directam tantis fluctibus tenere posset, demersa navi, periit.

quum complanarent; h. e. quum prope de omni controversia jam consensissent, et munitiones complanarent. Quod nisi placeat, opera prope constituta h. l. erunt, prope jam absoluta et perfecta. Erit igitur exemplis opus, quibus hæc hujus phraseos significatio confirmetur. M.

Cap. LXIV. *Carmonam.* Cf. cap. 57. Male libri veteres *Narbonem* s. *Narbonam* exhibent: nec placet *Norba* Rhellicani, longe hinc ad Tagum remota. Bene Scaliger *Carmonam*, quem plures secuti sunt. Cell.

LXV. Quum in Syriam Cæsar ex Ægypto venisset, atque ab iis, qui Roma venerant ad eum, cognosceret, litterisque urbanis animadverteret multa Romæ male et inutiliter administrari, neque ullam partem reipublicæ satis commode geri; quod et contentionibus tribunitiis perniciosæ seditiones orirentur, et, ambitione atque indulgentia tribunorum militum et qui legionibus præerant, multa contra morem consuetudinemque militarem fierent, quæ dissolvendæ disciplinæ severitatisque essent; eaque omnia flagitare adventum suum videret : tamen præferendum existimavit, quas in provincias regionesque venisset, eas ita relinquere constitutas, ut domesticis dissensionibus liberarentur, jura legesque acciperent, externorum hostium metum deponerent. Hæc in Syria, Cilicia, Asia celeriter se confecturum sperabat, quod hæ provinciæ nullo bello premebantur. In Bithynia ac Ponto plus oneris videbat sibi impendere : non enim excessisse Ponto Pharnacem audierat, neque excessurum putabat; quum secundo prælio vehementer esset inflatus, quod contra Domitium Calvinum fecerat. Commoratus fere in omnibus civitatibus, quæ majore sunt dignitate, præmia bene meritis et viritim et publice tribuit : de controversiis veteribus cognoscit ac sta-

CAP. LXV. *Quum in Syriam*... Redit narratio ad c. 33. M.

Multa Romæ male..... Vid. Dio Cass. XLII, 27—34. Magna fuit Antonii culpa, ut urbs militibus, rapinis, cædibus, nequitiaque omni plena esset. Cf. Plut. in Ant. c. 8, 9. M.

Inutiliter : noxie. Sic et Val. Max. VII, 2, 14. [Potius cum *Ach.* intelligerem *male* esse noxie, et *inutiliter*, solita vocis significatione, sine utilitate publica.]

Contentionibus tribunitiis. Dolabellæ et Trebellii. Dio Cass. ib. c. 29. M.

Indulgentia. Codd. plerique *indiligentia*. Bene. Exempla videre est. M. Non male tamen *indulgentia* convenit cum *ambitione*. Nec ergo opus est Bentleii *insolentia* vel *negligentia*.

Dissolvendæ disciplinæ. Intrudunt vulgo *causa*. Quo non opus. Sic et Terent. Ad. II, 4, 6; Liv. XL, 29, « dissolvendarum religionum esse, » quo Val. Max. I, 1, 12, reddit, « ad solvendam religionem pertinere. » Cf. et Prisc. 18, et not. ad B. C. I, 82.

Pharnacem. Cf. c. 41. M.

Putabat. Alii *Sperabat*.

tuit : reges, tyrannos, dynastas provinciæ, finitimosque, qui omnes ad eum concurrerant, receptos in fidem, conditionibus impositis provinciæ tuendæ ac defendendæ, dimittit et sibi et populo Romano amicissimos.

LXVI. Paucis diebus in ea provincia consumptis, Sex. Cæsarem, amicum et necessarium suum, legionibus Syriæque præficit; ipse eadem classe, qua venerat, proficiscitur in Ciliciam. Cujus provinciæ civitates omnes evocat Tarsum, quod oppidum fere totius Ciliciæ nobilissimum fortissimumque est. Ibi, rebus omnibus provinciæ et finitimarum civitatum constitutis, cupiditate proficiscendi ad bellum gerendum non diutius moratur; magnisque itineribus per Cappadociam confectis, biduum Mazacæ commoratus, venit Comana, vetustissimum et sanctissimum in Cappadocia Bellonæ templum, quod tanta religione colitur, ut sacerdos ejus Deæ majestate, imperio et potentia secundus a rege consensu gentis illius habeatur. Id homini nobilissimo Lycomedi Bithynio adjudicavit, qui, regio

Finitimosque. Oud. deleri vult *que*. Recte. M.

Cap. LXVI. *Syriæque*. Enclitica occurrit in codd.

Eadem classe, qua venerat. Atqui venerat Cæsar itinere terrestri : cf. c. 33. Ergo scriptor, nunc de classe loquens, sui oblitus est. Hæc Davisius monuit. Fortasse potuisset dici, *eadem celeritate*, ut cap. hoc extremo, quia Cæsar, cupidus Romam redeundi, toto hoc itinere festinavit. Cf. c. 71, 78. M. Monuerat Usserius, Ann. ad a. 3957. Jurinius leg. putat *qua Alexandriam venerat*.

Comana. Conf. c. 34. Hoc loco Comana Cappadociæ intelliguntur. Cellarius. De regione et deliciis ejus plura apud Strabonem, lib. xii, p. 559, de templo pauca, p. 536, 557; ubi sacerdotis Comani Pontici et Cappadocis eamdem religionem, eosdemque ritus sacrorum esse docet. Ergo etiam licebit huc referre, quæ, p. 575, de Pontico sacerdote traduntur, prohibitum esse a porcina carne, neque ullum in ea regione porcum ali fas esse. M.

Id (sacerdotium) *homini nobilissimo*. M.

Lycomedi. Sic, Oudendorp. teste, codd. plures, iique boni, et Strabo, xii, p. 558. Contra Appianus, B. Mithr. c. 121, p. 254, ed. Steph., Nicomedem appellavit, ut Ciacconius et Davisius monuerunt. Ad hac nisi aliud argumentum accesserit, manebit lectio incerta. M. In nupera editione sua Appiani Schweighæuserus

Cappadocum genere ortus, propter adversam fortunam majorum suorum mutationemque generis, jure minime dubio, vetustate tamen intermisso, sacerdotium id repetebat. Fratrem autem Ariobarzanis Ariarathen, quum bene meritus uterque eorum de republica esset, ne aut regni hereditas Ariarathen sollicitaret, aut heres regni terreret, Ariobarzani attribuit, qui sub ejus imperio ac ditione esset : ipse iter inceptum simili velocitate conficere cœpit.

LXVII. Quum propius Pontum finesque Gallogræciæ accessisset, Dejotarus tetrarches Gallogræciæ tunc quidem pæne totius, quod ei neque legibus, neque moribus concessum esse cæteri tetrarchæ contendebant, sine dubio

reposuit *Lycomedi*, secutus Oudendorpium; contra Goduinus et Cellarius in nostro loco dedere *Nicomedi*.

Generis. Jurin. mallet *gentis*.

Fratrem Ariobarzanis Ariarathen. De his Cic. ad Div. xv, 2. M.

Ariobarzani attribuit. Ne turbas moveret Ariarathes, Cæsar illum auctoritate sua majori fratri, quem senatus confirmaverat, subjecit. Cellarius. Potest tamen quæri, in quo fuerit illud, quod unum alteri subjecit, et in quantum subjecerit. Si nihil nisi fratri parere jussit, aut, ut quiesceret, cohortatus est : non est hoc præmium, bene de republica merito viro dignum, et vereor, ut hic jussus, hæc hortatio in omne tempus fuerit efficax quietis adminiculum. Accedit ad hanc ex ipsa re ortam dubitationem, quod, teste Oudendorpio, codd. omnes, præter duos, paulo ante hanc lectionem exhibent : *Fratri autem Ariobarzanis Ariarathi* : ut ipse ille vir doctus fateatur se nolle de hoc loco pronuntiare. Licebitne conjecturam proponere? Quid, si legerimus : *Fratri autem Ariobarzanis, Ariarathi, quum... terreret, attribuit* (quosdam : hic deleo verbum *Ariobarzani*) *qui sub... essent* (pro *esset*). Ergo Cæsar Ariarathi quasdam urbes attribuit, ut et ipse aliquid haberet, neve, etsi haberet jus successionis, ante tempus captaret regnum; neu, si Ariobarzani heres filius natus esset, huic insidias strueret Ariarathes. Sic et bene meritus vir præmium tulit, et, quia tulit, quiescere potuit. M. Meretur hic audiri Jurin. Collatis quippe Cic. ep. ad Div. xv, 2, et Phil. II, 37, legi suadet : *Fratri a. Ariob. Ariarathi, quum... esset, ne aut... sollicitaret, aut h. r. terreret Ariobarzanem, Armeniam minorem attribuit, quæ* etc. Cellarius ad vulgatum affert locum ex B. G. VII, 90 : « Labieno M. Sempronium attribuisse » dicitur. Parum commode.

Inceptum. Alii *cœptum*.

Cap. LXVII. *Dejotarus*. Cf. c. 34. Morus.

Cæteri tetrarchæ. Pompeius,

autem rex Armeniæ minoris ab senatu appellatus, depositis regiis insignibus, neque tantum privato vestitu, sed etiam reorum habitu, supplex ad Cæsarem venit, oratum « ut sibi ignosceret, quod in ea parte positus terrarum, quæ nulla præsidia Cæsaris habuisset, exercitibus imperiisque in Cn. Pompeii castris fuisset : neque enim se judicem debuisse esse controversiarum populi Romani, sed parere præsentibus imperiis. »

LXVIII. Contra quem Cæsar, « quum plurima sua commemorasset officia, quæ consul ei decretis publicis tribuisset; quumque defectionem ejus nullam posse excusationem imprudentiæ recipere coarguisset; quod homo tantæ prudentiæ ac diligentiæ scire potuisset quis urbem Italiamque teneret; ubi senatus populusque Romanus, ubi resp. esset; quis deinde post L. Lentulum, C. Marcellum

victo Mithridate, Gallogræciam quatuor tetrarchis distribuit (Appian. Mithridat. c. 114, p. 251), in his Dejotaro, cui plura, quam cæteris, assignavit, enumerata per partes a Strabone, XII, p. 547, ut adeo cæteri querendi causam se habere existimarent. Cf. c. 78. M.

Exercitibus imperiisque. Monet Oud. Marclandum in epist. crit., p. 129, legendum censuisse, *excitusque imperiis*, h. e. evocatus Pompeii jussu; et hanc conjecturam probat. Probo et ipse : et fortasse adjuvant eam, quæ in Cic. oratione pro Dejot. c. 4 et 5 leguntur. Certe vulgata lectio stare non potest. M. Jurin. hariolatur : *arcessitus equitibusque imperatis.*

Cap. LXVIII. *Quumque defectionem* (plurimi *defensionem*)... *coarguisset.* Ostendit Cæsar Dejotaro, defensionem, qua nunc utatur Dejotarus, non recipere (admittere) posse excusationem imprudentiæ, non posse admittere hoc, ut, quia per imprudentiam peccarit, excusandus videatur. Sic utcumque poterit hoc explicari; sed contorte tamen. Quum ergo pro *defensionem* quidam codd. habeant *defectionem;* Dejotarus autem, ornatus quondam a Cæsare beneficiis, eique tamen post hæc inimicus et Pompeii adjutor, commode dici possit a Cæsare defecisse, libenter cum Clarkio hanc lectionem amplector. Sed ita quoque *ejus* post verbum *excusationem* delendum erit. M. Sequor Clarkium. Idem placuerat Oudendorpio, qui tamen in ed. secunda vulgatum retinuit. *Ejus* altero loco recte tollitur. Male alii *suæ*.

Quis urbem Italiamque teneret. Is erat Cæsar. M.

Ubi senatus... h. e. senatum non fuisse in castris Pompeii, sed Romæ. Fuerat enim nuper duplex senatus; unus apud Pompeium, alter Romæ, Cæsari favens. M.

consul esset; tamen se concedere id factum superioribus suis beneficiis, veteri hospitio atque amicitiæ, dignitati ætatique hominis, precibus eorum, qui frequenter concurrissent hospites atque amici Dejotari ad deprecandum; de controversiis tetrarcharum postea se cogniturum esse » dixit: regium vestitum ei restituit. Legionem autem, quam ex genere civium suorum Dejotarus armatura disciplinaque nostra constitutam habebat, equitatumque omnem ad bellum gerendum adducere jussit.

LXIX. Quum in Pontum venisset, copiasque omnes in unum locum coegisset, quæ numero atque exercitatione bellorum mediocres erant, excepta enim legione sexta, quam secum adduxerat Alexandria veteranam, multis laboribus periculisque functam, multisque militibus partim difficultate itinerum ac navigationum, partim crebritate bellorum adeo deminutam, ut minus mille hominum in ea esset: reliquæ erant tres legiones, una Dejotari, duæ, quæ in eo prælio, quod Cn. Domitium fecisse cum Pharnace scripsimus, fuerant, legati, a Pharnace missi, Cæsarem adeunt, atque inprimis deprecantur « ne ejus adventus hostilis esset: facturum enim omnia Pharnacem, quæ imperata essent; » maximeque commemorabant « nulla Pharnacem auxilia contra Cæsarem Pompeio dare voluisse; quum Dejotarus, qui dedisset, tamen ei satisfecisset. »

LXX. Cæsar respondit, « se fore æquissimum Pharnaci, si, quæ polliceretur, repræsentaturus esset. » Monuit au-

Consul. Et hic erat Cæsar. M.

Tamen se. Male hic præponitur *sed,* ortum e præcedente *esset*. Boni codd. omittunt.

Suis beneficiis. An *suis* delendum? Si ad Dejotarum referatur, ad quem referendum est, debebat esse *ejus*. M.

Legionem autem. Add. *eam* e codd. M.

Constitutam habebat. Cf. c. 34. M.

Cap. LXIX. *Quam secum adduxerat.* Conf. c. 33. Cellarius.

Hominum. Alii *hominibus*.

Scripsimus. Cap. 40. M.

Cap. LXX. *Repræsentaturus es-*

tem, ut solebat, mitibus verbis legatos, « ne aut Dejotarum sibi objicerent, aut nimis eo gloriarentur beneficio, quod auxilia Pompeio non misissent : nam se neque libentius facere quidquam, quam supplicibus ignoscere; neque provinciarum publicas injurias condonaré iis posse, qui fuissent in se officiosi : id ipsum, quod commemorassent, officium utilius Pharnaci fuisse, qui providisset ne vinceretur, quam sibi, cui Dii immortales victoriam tribuissent. Itaque se magnas et graves injurias civium Romanorum, qui in Ponto negotiati essent, quoniam in integrum restituere non posset, concedere Pharnaci : nam neque interfectis amissam vitam, neque exsectis virilitatem restituere posse : quod quidem supplicium gravius morte cives Romani subissent. Ponto vero decederet confestim, familiasque publicanorum remitteret, cæteraque restitueret sociis civibusque Romanis, quæ penes eum essent. Si fecisset, jam tunc sibi mitteret munera ac dona, quæ, bene rebus gestis, imperatores ab amicis accipere consuessent : » miserat enim Pharnaces coronam auream. His responsis datis, legatos remisit.

LXXI. At Pharnaces, omnia liberaliter pollicitus, quum festinantem ac properantem Cæsarem speraret libentius

set. Repræsentare, hoc loco, facere ut sine mora res ipsa et veritas appareat. M. Cf. et Curt. VI, 11, 33; Phædri Fab. III, 2, 32.

Qui fuissent in se officiosi. Particulam *non*, etsi codd. servant, superfluam esse agnoverunt interpretes omnes. Qui in Cæsarem officiosus fuit, h. e. nullas copias contra eum Pompeio misit, ei tamen Cæsar condonare nequit injurias, provinciis populi Romani illatas, quales Pharnaces intulerat Asiæ, Armeniæ, Cappadociæ, Gallogræciæ. M. Bene Clarkius negationem sustulit, inscitia librariorum intrusam. Testatur Ciacconius a libris quibusdam abesse. Delendam censeo.

Nam neque...posse. Vid. dicta ad c. 41. M.

Amissam vitam. Dubitat temere Ruben. Elect. I, 32, idne sit latinum? et, quia Appianus, Civ. II, 91, et Dio, XLII, 46, in ea re *Amisi* (urbis) meminere, ita hic quoque legi suadet. Sed obstant codd. et alibi quoque *vita amissa* occurrit. Phædrus etiam, Fab. III, 11, simili modo « damnum amissi corporis » objectum eunucho refert.

CAP. LXXI. *Properantem.* In codicibus omnibus est *præcurrentem*,

etiam crediturum suis promissis, quam res pateretur, quo celerius honestiusque ad res magis necessarias proficisceretur, nemini enim erat ignotum plurimis de causis ad urbem Cæsarem revocari, lentius agere, decedendi diem postulare longiorem, pactiones interponere, in summa, frustrari cœpit. Cæsar, cognita calliditate hominis, quod aliis temporibus natura facere consueverat, tunc necessitate fecit adductus, ut celerius omnium opinione manum consereret.

LXXII. Zela est oppidum in Ponto, positu ipso, ut in plano loco; satis munitum : tumulus enim naturalis, veluti manu factus, excelsiore undique fastigio, sustinet murum. Circumpositi sunt huic oppido magni multique, intercisi vallibus, colles : quorum editissimus unus, qui, propter victoriam Mithridatis et infelicitatem Triarii detrimentumque exercitus nostri, superioribus locis atque itineribus

sine sensu. M. De codd. Scaligeri et Cujacii res dubia. In quodam legitur *procurrentem*. Priorem lectionem luetur Goduinus, quia nil intersit inter *properare* et *festinare*. Contrarium docet Gellius e Catone, XVI, 14. Cicero etiam Phil. IX, 3, habet *properans festinansque*. Dein sufficit saltem, Cæsarem sæpe synonyma jungere. V. not. ad B. G. II, 20; VII, 30.

Cap. LXXII. *Zela*. Sic veteres libri, etiam Strabo, XII, p. 560, Ζῆλα, et Ptolemæus, V, 6, et Plutarchus in Cæs. cap. 50. Stephanus Ζῆλα Armeniæ, Ζίηλα Cappadociæ attribuit. Quidam neutro genere, Plutarchus feminino dixit. Plinius, H. N. VI, 3, *Ziela* scripsit. Cellarius. Davisius addidit apud Dionem Cass. XLII, 47, Ζίηλαν scribi. Oud. ad Wesselingii notas in Hieroclis synecdemum, p. 701 in Anton. itinerar., lectores amandavit, ubi Zela in nostro loco defenditur, excluso altero Ziela. In Pliniano loco editio Harduini *Zela* habet. M.

Unus. Scotium vocat Appianus, Mithr. c. 120.

Triarii; Is a Lucullo, Tigranem Armenium persequente, in Ponto relictus, ingenti clade a Mithridate afflictus est. Appian. B. Mithrid. c. 89, p. 231; et c. 120, p. 254. Plutarch. Lucull. c. 35. Cellarius.

Superioribus locis...oppido. Hæc verba non suo loco posita, sed post verbum *nobilitatem* collocanda puto. Porro *superioribus locis atque itineribus* suspicor dictum esse pro, *itineribus per superiora loca* s. juga, ut adeo editissimus ille collis pæne conjunctus fuerit oppido, quia iter ab eo inde ad oppidum usque fuit per superiora loca, s. juga. Sic et Wagnerus in versione Germanica expressit. M.

pæne conjunctus oppido, magnam in illis partibus habet nobilitatem : nec multo longius millibus passuum tribus abest ab Zela. Hunc locum Pharnaces, veteribus paternorum felicium castrorum refectis operibus, copiis suis omnibus occupavit.

LXXIII. Cæsar, quum ab hoste millia passuum quinque castra posuisset, videretque eas valles, quibus regia castra munirentur, eodem intervallo sua castra munituras, si modo ea loca hostes priores non cepissent, quæ multo erant propiora regis castris; aggerem comportari jubet intra munitiones. Quo celeriter collato, proxima nocte, vigilia quarta, legionibus omnibus expeditis, impedimentisque in castris relictis, prima luce, neque opinantibus hostibus, eum ipsum locum cepit, in quo Mithridates secundum prælium adversus Triarium fecerat. Huc omnem comportatum aggerem e castris servitia agerent jussit, ne quis ab opere miles discederet, quum spatio non amplius mille passuum intercisa vallis castra hostium divideret ab opere incepto Cæsaris castrorum.

Nec multo. Leg. *non multo.* Procurrit ergo oratio in hunc modum : *quorum editissimus unus (qui, propter victoriam Mithridatis, inf. Tr. detrimentumque exercitus nostri, magnam in illis partibus habet nobilitatem), superioribus locis atque itineribus pæne conjunctus oppido, non multo...Zela.* M.

Cap. LXXIII. *Huc omnem...jussit.* In his non habemus, opinor, genuinam manum scriptoris. Habent codd. alii *comportari;* alii *agerentur;* alii *agi;* alii *servitiaque agi.* Quia tamen Oudendorpius sic, ut edidit, consensu MSS. legendum dicit : sequar hanc lectionem ita, ut *agerent* in *agere* mutem. *Agere aggerem,* rarior loquendi modus, significat, afferre, advehere, quocumque modo fieri potest, apportare materiam aggeris faciendi. M. Petavii codex, *agerent jussit.* Sic H. 27 : « incenderent jussit. » Dein *agere aggerem* hic et H. 7, ut « agere vineas » B. G. II, 12. Inepte Juriniua dabat *comportari aggerem per servitia jussit.* Cellarius : *comportari aggerem e castris servitia agi* (impelli) *jussit.* Cf. Oud. ad Suet. Ner. c. 22.

Intercisa vallis, h. e. interjecta. Sed *intercisum* non est interjectum; potius id dicitur *intercisum,* quod intervallo sejunctum et divisum est ab altero. Aut ergo h. l. verbo abusus est scriptor; aut agnoscenda erit hypallage; aut, trajectis verbis, lege-

LXXIV. Pharnaces, quum id repente prima luce animadvertisset, copias suas omnes pro castris instruxit, quas, interposita tanta locorum iniquitate, consuetudine magis pervulgata militari credebat instrui Cæsar; vel ad opus suum tardandum, quo plures in armis tenerentur; vel ad ostentationem regiæ fiduciæ, ne munitione magis, quam manu, defendere locum Pharnaces videretur. Itaque deterritus non est quo minus, prima acie pro vallo instructa, reliqua pars exercitus opus faceret. At Pharnaces, impulsus sive loci felicitate, sive auspiciis et religionibus inductus, quibus obtemperasse eum postea audiebamus, sive paucitate nostrorum, qui in armis erant, comperta; quum more operis quotidiani magnam illam servorum multitudinem, quæ aggerem portabat, militum esse credidisset, sive etiam fiducia veterani exercitus sui, quem XXII in acie conflixisse et vicisse legati ejus gloriabantur; simul contemptu exercitus nostri, quem pulsum a se, Domitio duce, sciebat, inito consilio dimicandi, descendere prærupta valle cœpit. Cujus aliquandiu Cæsar irridebat inanem ostentationem, et eo loco militum coarctationem, quem in locum nemo sanus hostis subiturus esset: quum interim Pharnaces eodem gradu, quo prærupta in

tur, *intercisa* (disjuncta). *castra hostium vallis div.* M. Cf. et c. 72.

Cap. LXXIV. *Consuetudine magis pervulgata militari.* Subaudi, quam quod revera prælio decertare statuisset. *Clarke* temere τῷ *magis* substitui jubet *satis.* Similis locus Af. 48.

Fiducia veterani exercitus. Codd. et edd. vet. inepte, *fiducia veterana.*

Quem XXII in acie conflixisse. Inseritur vulgo *cum legione XXII.* Sed ista duo verba absunt a tribus codicibus, quorum unus est ex optimis. Jam Scaliger tollenda censuerat verba. Tum est falsum Pharnacem cum legione secunda et vicesima conflixisse (conf. cap. 34, 40). Et, quæ tandem esset gloriatio, unam legionem vicisse? Monuerunt ergo viri docti, sensum esse hunc: quem vicies et bis in acie conflixisse gloriabantur. M. Vitium adeo manifestum Cæsari male tribuitur. Delevi auctoritate codicum.

Sanus hostis. Τὸ *hostis* deleri vult Bentl.

Quo prærupta... valle. Sic e conjectura quidem Oud. edidit; probabili tamen et felici (ut in magna varietate lectionis), nec nimis rece-

prælium descenderat valle, ascendere adversus arduum collem instructis copiis cœpit.

LXXV. Cæsar, incredibili ejus vel temeritate, vel fiducia commotus, neque opinans imparatusque oppressus, eodem tempore milites ab operibus vocat, arma capere jubet, legiones opponit, aciemque instruit: cujus rei subita trepidatio magnum terrorem attulit nostris. Nondum ordinibus instructis, falcatæ regiæ quadrigæ permixtos milites perturbant; quæ tamen celeriter multitudine telorum opprimuntur. Insequitur has acies hostium, et clamore sublato confligitur, multum adjuvante natura loci, plurimum Deorum immortalium benignitate: qui quum omnibus casibus belli intersunt, tum præcipue eis, quibus nihil ratione potuit administrari.

LXXVI. Magno atque acri prælio cominus facto, dextro cornu, quo veterana legio sexta erat collocata, initium victoriæ natum est. Ab ea parte quum in proclive detruderentur hostes; multo tardius, sed tamen, iisdem Diis adjuvantibus, sinistro cornu, mediaque acie totæ profligantur copiæ regis: quæ quam facile subierant iniquum locum, tam celeriter, gradu pulsæ, premebantur loci iniquitate.

dente a codd. scriptura. In vulg. edd. est, *quo in præruptam descenderat vallem*, omissis verbis *in prælium*. M. Sed plurimi codd. et edd. vet. hæc verba habent.

Cap. LXXV. *Ab operibus vocat.* Jurinius *ab opere revocat*. Non opus.

Falcatæ... quadrigæ. Liv. xxxvii, 41; [« Armatæ in hunc modum quadrigæ erant. Cuspides circa temonem ab jugo decem cubitos exstantes velut cornua habebant, quibus quicquid obvium daretur transfigerent, et in extremis jugis binæ circum eminebant falces, altera æquata jugo, altera inferior ad terram devexa, illa ut quicquid ab latere objiceretur, abscinderet, hæc ut prolapsos procubantesque contingeret. Item ab axibus rotarum, utrinque binæ eodem modo diversæ designabantur falces. »] Curt. iv, 9 et 15. Cellarius. Adde Diod. Sic. xvii, 53, p. 530.

Casibus belli. Leg. *bellicis*, quia omnes codd. habent *bellis*. M. Bentl. *subitis belli*. Frustra. Sic enim periret antithesis. Plantinus jam dedit *belli*.

Cap. LXXVI. *Ab ea parte.* Hic primus distinctionem majorem posuit Davisius.

Itaque multis militibus partim interfectis, partim suorum ruina oppressis, qui velocitate effugere poterant, armis tamen projectis, vallem transgressi, nihil ex loco superiore inermes proficere poterant. At nostri, victoria elati, subire iniquum locum munitionesque aggredi non dubitarunt. Defendentibus autem iis cohortibus castra, quas Pharnaces præsidio reliquerat, celeriter castris hostium sunt potiti. Interfecta multitudine suorum, aut capta, Pharnaces cum paucis equitibus profugit: cui nisi castrorum oppugnatio facultatem attulisset liberius profugiendi, vivus in Cæsaris potestatem adductus esset.

LXXVII. Tali victoria toties victor Cæsar incredibili est lætitia affectus, quod maximum bellum tanta celeritate confecerat; quodque subiti periculi recordatio est lætior, quod victoria facilis ex difficillimis rebus acciderat. Ponto recepto, præda omni regia militibus condonata, postero die cum expeditis equitibus ipse proficiscitur; legionem sextam decedere ad præmia atque honores accipiendos in Italiam jubet: auxilia Dejotari domum remittit: duas legiones cum Cælio Viniciano in Ponto relinquit.

LXXVIII. Ita per Gallogræciam Bithyniamque in Asiam iter facit, omniumque earum provinciarum de controversiis cognoscit et statuit, jura in tetrarchas, reges, civi-

Inermes. Alii *inermi*, ut G. I, 40; C. I, 68.

CAP. LXXVII. *Toties victor*. Glossam hoc sapit. Manutius mallt legere *potitus*.

Est lætitia affectus. Illo quidem tempore usus est nobilissima illa voce: *Veni, vidi, vici*. Plutarch. Cæs. cap. 50; Dio Cass. XLII, 48; Appian. B. C. II, 91, p. 485. De celeritate confecti hujus belli vid. Sueton. Jul. 35. M.

Quodque.... lætior. Vulgo: *eratque subiti periculi recordatione lætior*, ex emendatione, MORUS; præpostera scil. Receptam lectionem jam invenias in codice Regio et edd. vel.

Viniciano. Ita nomen in titulis et nummis legitur. *Viniciæ* gentis nummos in consularibus videsis apud *Vaillant* aliosque. Alii h. l. *Vinciano*, alii *Minutio* habent. Mox vulgo *reliquit*. [De gente Cælia ortum eum affirmat *Ach*.]

CAP. LXXVIII. *In Asiam*, provinciam Romanam, quæ proconsularis Asia dicta est. CELLARIUS.

tates distribuit. Mithridatem Pergamenum, a quo rem feliciter celeriterque gestam in Ægypto supra scripsimus, regio genere ortum, disciplinis etiam regiis educatum, nam Mithridates, rex Asiæ totius, propter nobilitatem Pergamo parvulum secum asportaverat in castra, multosque tenuerat annos, regem Bospori constituit, quod sub imperio Pharnacis fuerat; provinciasque populi Romani a barbaris atque inimicis regibus, interposito amicissimo rege, munivit. Eidem tetrarchiam [legibus] Gallogræcorum jure gentis et cognationis adjudicavit, occupatam et possessam paucis ante annis a Dejotaro. Neque tamen usquam diutius moratus est, quam necessitas urbanarum seditionum pati videbatur. Rebus felicissime celerrimeque confectis, in Italiam celerius omnium opinione venit.

Distribuit. Alii *disposuit.*

A quo.... scripsimus. Alii *quo.* Quod potest admitti. V. Cortius ad Sall. Jug. 21.

Scripsimus. C. 26. M.

Bospori, tractus, qui supra Pontum Euxinum a Bosporo Cimmerio ad Colchos excurrit, et regnum Bosporanum vocatur, quem Pharnaces beneficio Pompeii, victo Mithridate patre, acceperat. Callarius. Appian. B. Mithr. c. 114, p. 251. M.

Quod (regnum) *sub imperio.* M.

Legibus. Hoc verbum interpretes delendum censent, inclusitque uncis jam Casaub. ad Strab. XIII, p. 625. Sed si Dejotaro neque legibus, neque moribus concessa fuit, c. 67; poterit dici legibus adjudicata alii. M.

Jure gentis et cognationis. Si Casaubonus l. d. verum vidit, mater Mithridatis hujus fuit filia unius e tetrarchis Galliæ. Conf. Victorium Var. Lect. III, 23. M. Oud. forsan *jure gentis et legibus cognationis.*

Occupatam et possessam. Haud dubie fuit ea pars, quam, cap. 67, cæteri tetrarchæ questi sunt Dejotaro neque legibus, neque moribus concessam esse. Unam quidem partem Gallogræciæ paterno jure tenebat Dejotarus. Vid. Strabo, p. 547. Locum Cic. de Divin. II, 37, Casaubonus jam contulit. M.

Urbanarum seditionum. Cf. c. 65. M.

In Italiam... venit. His circiter temporibus, Pompeio devicto, Ægypto subacta, Asiaque pacata, et metus et adulatio Romæ decrevit Cæsari non modo statuas, coronas, aliaque id genus plura; sed etiam summam potestatem de bello et pace statuendi, consulatum in quinquennium, dictaturam in annum et plura, quæ infinitam dominationem magis magisque firmarunt. Dio Cass. XLII, 19, 20. Quæ vero Cæsar tum maxime, victo Pharnace redux, egerit, quomodo pecunias corraserit, militum turbas sedaverit, plebem sibi conciliaverit, honores distribuerit, ea idem narrat, ibid. c. 50 seq. M.

A. HIRTII

DE

BELLO AFRICANO

LIBER SINGULARIS.

INCERTUM auctorem esse didicimus a Suetonio in Jul. Cæs. c. 56. Ergo nomina *Oppii*, *Hirtii*, *Cæsaris*, in codicibus præfixa, vel incerta, vel falsa sunt. Cf. ad init. libri octavi de B. G. et libri de B. Alex. Justo Lipsio, Elect. II, 22, hic liber, ut Brantius monuit, inter pleraque Romana scripta simplicitate, puritate et omnis generis virtutibus eminere visus est, et dignior Cæsare, quam ipsi illi commentarii de bello Gallico et Civili. Cui sententiæ equidem subscribere non sustineo, qui plura verba, a Cæsaris oratione abhorrentia, anacolutha duriora, negligentiamque non gratam ei inesse sciam; vid. c. 25. Vel illud *interim* nonne ad tædium usque occurrit? Ac profecto, si quis recens a Cæsaris commentariis ad hunc librum accesserit, is, opinor, diversitatem non exiguam dictionis sentiet. Guischardus, qui non orationem, sed rem examinavit, et cujus sententiam suis locis indicavi, etsi scriptoris peritiam agnoscit, tamen sæpius de obscura brevitate conquestus est, multa examinaturis rem relicta esse censuit, et quædam adeo alienæ manus additamenta sibi reperisse visus est. *M.*

Et huic libro Hirtii nomen præfixit Oudendorpius, more recepto; quumque vulgo ita citari soleat, idem mihi faciendum putavi. Guischardus censet *Hirtii* hoc opus a *Julio Celso* suppletum, et sub incudem revocatum, qui hinc inde barbara miscuerit.

A. HIRTII

DE

BELLO AFRICANO *

LIBER SINGULARIS.

ARGUMENTUM.

Cap. I. Cæsar in Africam profectus, — II-VI, Adrumetum frustra tentat. Ad Ruspinam castra locat. — VII. Illi Leptis se dedit, quo—VIII, auxilia convocat. — IX-XI. De frumento sibi prospicit. — XII-XIX. Cum Labieno aliquoties confligit. — XX, XXI. In castris ad Ruspinam copias auget; arma, victum parat. — XXII, XXIII. Catonis, Uticæ præsidis, hortatu, Pompeius filius Mauritaniam, Bogudis regnum, invadit. Ascurum frustra obsidet.—XXIV. Scipio, Labienus, et Petreius copias jungunt. Cæsar gravi annona laborat. — XXV. Jubam regem, suis auxilio egressum, Sitius et rex Bochus reverti cogunt. — XXVI. Cæsar de adventu suo Afros certiores reddit, auxilia parat. — XXVII. Scipio elephantos condocefacit. — XXVIII. Titios fratres, a Virgilio captos, Scipio trucidat. —XXIX. Leptim frustra oppugnat Labienus. — XXX-XXXII. Pugnam cum Scipione vitat Cæsar. Gætulos in partes suas trahit Numidasque. — XXXIII. Achilla civitate in deditionem recepta a Messio, et — XXXIV, Cercina insula a Sallustio, frumento auxiliisque Cæsar augetur. — XXXV. Gætuli, Scipionis speculatores, apud Cæsarem remanent. Multi ejus gentis ad eum transeunt. — XXXVI. Tisdra legatos de deditione ad eum mittit. Sitius castellum in Numidia vi expugnat. — XXXVII-XLII. Ad Ruspinam Cæsar et Scipio dimicare tentant, nec audent. — XLIII. Considius Acbillæ obsidionem deserit; Adrumetum se recipit. — XLIV-XLVI. Naves Cæsaris ab hostibus interceptæ. Veteranos captos, incassum sollicitatos, cædi jubet Scipio. — XLVII. Saxea gran-

* *De bello Africano.* Alias *Africo*, ut B. C. II, 32.

dine subitoque imbre Cæsariani vexantur. Pilorum cacumina ardent. — XLVIII. Juba ad Scipionem auxilia adducit. — XLIX-LII. Cæsar prope Uzitam cum hoste prospere pugnat. — LIII. Legiones nona et decima ex Sicilia adveniunt. — LIV. Militares præfectos cum dedecore ab exercitu removet Cæsar. — LV. Contra Gætulós desciscentes Juba partem exercitus in regnum remittit. — LVI, LVII. Cæsariani cum Scipionis militibus colloquuntur. Aquinio, cum Saserna confabulanti, silentium imponit Juba. — LVIII-LXIV. Inter Uzitam et Adrumetum varia statim fortuna pugnatur; tandem victor evadit Cæsar. — LXV-LXXIII. Frumentandi studio dimicatur. Zetam Cæsar capit. Suos, quo modo contra elephantos pugnandum, docet. — LXXIV. Vaccam oppidum, Cæsari faveus, Juba diripit deletque. — LXXV-LXXVII. Ad Sarsuram accedit Cæsar, eamque capit. Mox et Thabenam. — LXXVIII. Prælium ad Tegeam. — LXXIX-LXXXVIII. Cæsar, ad Thapsum victor, accedit ad Uticam, qua, Catone vi sibi illata mortuo, potitur per L. Cæsarem. — LXXXIX, XC. Ipse Q. Ligario vitam concedit. Uticam venit, incolarum partem mulcta afficit. — XCI, XCII. Jubam Zamenses oppido excludunt. — XCIII. Considius Tisdra fugit. Virgilius se dedit victori. — XCIV. Juba et Petreius voluntaria morte pereunt. — XCV. P. Sitius Saburam interficit, Jubæ præfectum. Faustus et Afranius pereunt. — XCVI. Item Scipio ad Hipponem regium. — XCVII. Cæsar Zamæ et Uticæ bona hostium vendit. Numidiam provinciam facit. Thapsitanis, Adrumetinis, Leptitanis, Tisdritanis mulctam imponit, civitates a rapina defendit. — XCVIII. Carales in Sardiniam, mox et Romam, transit.

I. Cæsar itineribus justis confectis, nullo die intermisso, a. d. XIV Kal. Jan. Lilybæum pervenit, statimque osten-

Cap. I. *Itineribus justis.* Vid. ad B. C. III, 76. M.

A. d. XIV Kal. Jan. Annus fuit 707 p. U. C. Temporis vero ratione tum vehementer perturbata, efficitur hunc diem, qui nunc a. d. XIV Kal. Jan. dicitur, fuisse e vera ratione tricesimum septembris, ut Usserius in Annal. ad A. M. 3958, et Guischardus (*Mémoires militaires sur les Grecs et les Romains*, t. II, p. 244), aliique plures monuerunt. Tractat autem Guischardus illo loco universum hoc bellum Africanum permultis; repetenda partim narratione scriptoris nostri, partim ita omnibus examinandis ac dijudicandis, ut prudentia Cæsaris et dexteritas appareat, atque pluribus etiam locis hujus libri lux affundatur. M.

Guischardi duæ editiones exstant, altera formæ in-4°. *La Haye*, 2 vol., 1758, altera in 8°. *Berlin*, 4 tom. 1774. Locus hic ex edit. secunda citatus in editione priore exstat, t. II, p. 179. Secutus tunc plane fuit Guischardus Usserium, sed, re accuratius perpensa, in opere a. 1773, sub titulo *Mémoires critiques et historiques sur plusieurs points d'anti-*

dit sese naves velle conscendere, quum non amplius legionem tironum haberet unam, equites vix sexcentos. Tabernaculum secundum littus ipsum constituit, ut prope fluctus verberaret. Hoc eo consilio fecit, ne quis sibi moræ quidquam fore speraret, et ut omnes in dies horasque parati essent. Incidit per id tempus ut tempestates ad navigandum idoneas non haberet; nihilo tamen minus in navibus remiges militesque continere, et nullam prætermittere occasionem profectionis; quum præsertim ab incolis ejus provinciæ nuntiarentur adversariorum copiæ, equitatus infinitus, legiones regiæ quatuor, levis armaturæ magna vis, Scipionis legiones decem, elephanti CXX, classesque esse complures; tamen non deterrebatur, animoque et spe confidebat. Interim in dies et naves longæ adaugeri, et onerariæ complures eodem concurrere, et legiones tironum convenire, in his veterana legio quinta, equitum ad duo millia.

II. Legionibus collectis sex et equitum duobus millibus, ut quæque prima legio venerat, in naves longas imponebatur, equites autem in onerarias. Ita majorem partem navium antecedere jussit, et insulam petere Aponianam,

quités militaires, Berolini emisso, p. 387, temporum horum rationem ex professo tractavit, ubi istum diem *a. d. XIV Kal. Jan.* ad vigesimum secundum octobris refert. Respice ad Chronologiam præfationi nostræ subjunctam. — *Lilybœum* Vulgo *in Lilybœum.*

Equites. Vulgo *equitesque.*

[*Legiones regiæ*; Jubæ, Numidiæ regis.]

[*Naves longæ adaugeri*; subaudilur *cœperunt.*]

Veterana legio quinta. Hæc legio, judice Guischardo in *Mém. crit.*, p. 317, ex iis fuit, quas suo sumptu Cæsar conscripserat in Gallia, teste Suetonio, c. 24, qui eam Gallico vocabulo *Alaudam* dictam refert. Guischardus per jocum, vel invidiæ faciendæ causa, sic nominatam perhibet. Apud Ciceronem id nominis jam occurrit, Phil. I, 8; V, 5; ad Att. ep. XVI, 8; cf. et Gruter., p. 559.

CAP. II. *Insulam... Aponianam.* Cluverio, Sicil. II, 15, videtur *Ægusa* esse, una e tribus; quæ objacent Lilybæo. Alii *Paconiam* Ptolemæi putant esse, quæ vero longius a Lilybæo, et extra viam Africanam sita est. CELLAR. In cod. Leid. primo *Apononiam* legitur, teste Oudend.

quæ non abest a Lilybæo : ipse parum commoratus, bona paucorum vendit publice : deinde Allieno prætori, qui Siciliam obtinebat, de omnibus rebus præcipit, et de reliquo exercitu celeriter imponendo. Datis mandatis, ipse navem conscendit a. d. VI Kal. Jan., et reliquas naves statim est consecutus. Ita vento certo celerique navigio vectus, post diem quartam cum longis paucis navibus in conspectum Africæ venit : namque onerariæ reliquæ præter paucas, vento dispersæ atque errabundæ, diversa loca petierunt. Clupeam classe prætervehitur, deinde Neapolim : complura præterea castella et oppida non longe a mari relinquit.

III. Postquam Adrumetum accessit, ubi præsidium erat adversariorum, cui præerat C. Considius, et, a Clupeis secundum oram maritimam cum equitatu Adrumeti, Cn. Piso cum Maurorum circiter tribus millibus apparuit :

Guischardus (*Mémoires militaires*, t. II, p. 247) esse putat eam, quæ nunc *Flavagnana* dicitur. M.

Quæ non abest a Lilybæo. Lectio corrupta et sine sensu. In quibusdam codd. ne additur quidem *non*; in aliis vero etiam *est* pro *abest* legitur. Sed nihil horum ferri potest. Ergo vel cum Cluverio et Cellario legetur : *quæ non longe abest a Lilybæo* [quod admisit *Ach.*], vel cum Ciacconio et Davisio dicemus, in illo *non* latere numeri notam, quæ distantiam insulæ a Lilybæo indicaverit. M. Sub particula *non* hic et apud Celsum, p. 214, latere *II M.* i. e. *duo millia* vel *duobus millibus* suspicatur Davis. Heinsius *I M.*, i. e. *uno milliario*.

Ipse parum commoratus. Sic codex Davisii, idque videtur verum : vulgo, *ibique commoratus* : sed rursus unus codex omittit hæc *ibique commoratus*; quidam *ibique* omittunt. M. Bentl. velit *parumper*.

Imponendo. Datis. Tollit punctum Clarkius, ut sequentia jungat. Non male, puto. Ast Oud. *datis mandatis* glossema esse putat.

A. d. VI Kal. Jan. Die XXXI octobris. V. Chronol.

Cap. III. *Ubi præsidium*. Sic e codd. Goduinus et Oud. Vulgo *ibi*.

Et, a Clupeis. Male conjunctionem damnat Davisius. Schnellius suspicatur leg., *et* omisso, *a Clupeis secundum oram maritimam cum equitatu M. Petreius et Cn. Piso cum Mauris circiter III mill. apparent*. Fere ut cap. 18.

Adrumeti, Cn. Piso. In mira codd. varietate legerim : *Adrumetum profectus Cn. Piso cum Mauris circ...* Addidi verbum *profectus*; cætera omnia in codd. exstant. M. Contra Oudend. arbitratur, *cum equitatu*

ibi paulisper Cæsar ante portum commoratus, dum reliquæ naves convenirent, exponit exercitum; cujus numerus in præsentia fuit peditum III millia, equitum CL; castrisque ante oppidum positis, sine injuria cujusquam consedit; cohibetque omnes a præda. Oppidani interim muros armatis complent : ante portam frequentes considunt ad se defendendum : quorum numerus duarum legionum intus erat. Cæsar, circum oppidum vectus, natura loci perspecta, redit in castra. Non nemo culpæ ejus imprudentiæque assignabat quod neque certum locum gubernatoribus præfectisque, quem peterent, præceperat; neque, ut mos ipsius consuetudoque superioribus temporibus fuerat, tabellas signatas dederat, ut in tempore, iis perlectis, locum certum peterent universi. Quod minime Cæsarem fefellerat : namque nullum portum terræ Africæ, quo classes decurrerent, pro certo tutum ab hostium præsidio fore suspicabatur; sed fortuitu oblatam occasionem egressus aucupabatur.

IV. L. Plancus interim legatus petit a Cæsare uti sibi daret facultatem cum Considio agendi, si posset aliqua ratione perduci ad sanitatem. Itaque, data facultate, litteras conscribit, et eas captivo dat perferendas in oppidum ad Considium. Quo simul atque captivus pervenisset, litte-

Adrumeti (pro quo malit *Adrumetino*) spectare ad Considium; proinde post *Adrumeti* comma ponit. Sequor. Jurinius legi suadet : *a Cl. sec. or. m. Cn. Piso cum equitum Maur. c. tr. m. apparuit*; omissis quæ intersunt.

Ibi paulisper. Male ante *ibi* distinctio major erat posita, quam Oud. sustulit.

Equitum CL. Alii *D.* [Quod probabilius est.]

Ante portam. Codices male *portum.* Mox Jurinius habet *consistunt.*

Neque certum locum... peterent. Hunc sensum res ipsa facit necessarium : codices tamen *circum loca* pro *certum locum*, et *quid* pro *quem* exhibent. M.

Ut mos ipsius consuetudoque. Alii *more ipsius consuetudo.*

Fortuitu. Ita Cic. de Offic. I, 29; Plaut. Aulul. II, I, 41. Non ergo opus cum Oud., ex Leid. I, reponere *fortuito casu.* Id non tolerabile videtur Jurinio ob sequens *occasionem.*

rasque, ut erat mandatum, Considio porrigere cœpisset, priusquam acciperet ille, « Unde, inquit, istas? » Tum captivus: « Immo ab Imperatore Cæsare. » Tunc Considius, « Unus est, inquit, Scipio imperator hoc tempore populi Romani. » Deinde in conspectu suo captivum statim interfici jubet, litterasque nondum perlectas, sicut erant signatæ, dat homini certo ad Scipionem perferendas.

V. Postquam, una nocte et die ad oppidum consumpta, neque responsum ullum a Considio dabatur; neque ei reliquæ copiæ succurrebant; neque equitatu abundabat; et ad oppidum oppugnandum non satis copiarum habebat, et eas tironum; neque primo adventu convulnerari exercitum volebat; et oppidi egregia munitio, et difficilis ad oppugnandum erat accessus; et nuntiabantur auxilia magna equitatus oppidanis suppetias venire; non est visa ratio ad oppugnandum oppidum commorandi, ne, dum in ea re

Cap. IV. [*Immo ab imperatore Cæsare*. Habet Oberlin. *Imperatore a Cæsare,* sed addit :] Sic Davisius quidem voluit legi, et ante eum, ut monuit Oud., jam Casp. Barthius (Advers. xvi, 5) : sed non possum probare. Nam primo latina consuetudo non fert hunc ordinem verborum. Quis, quæso, interrogatus a quo Catilina ejectus sit, responderit : Consule a Cicerone? Miror talia scriptoribus obtrudi. Deinde nullus codex habet *Imperatore;* sed in iis est vel *immo*, vel *ymo*. Rursus vulgata lectio, *Venio a Cæsare*, nullo codice nititur; sed est ex emendatione. Equidem non video, quid illi *immo* faciam : suspicor tamen, post verba *Unde istas?* aliquid excidisse. Scilicet, quum ille quæsisset : *Unde istas?* et addidisset : *A Scipione?* (et poterat hoc quærere, quia aliquem e suis militibus videbat) captivus respondit : *Immo a Cæsare*. Sic et responsio Considii apta erit, unum Scipionem esse imperatorem; et, quia nunc comperit eum captum ab hostibus esse, quia e Cæsaris castris venerit, jubet illico interfici. M. Istud *imo* ortum videtur e voce *Imp.* quod visum Davisio et Oudend. Sed Celsus simpliciter *a Cæsare*. Hoc placet Cellario, qui occisum credit captivum, quod Considius suspicaretur de urbis traditione agere litteras. [Recepi cum *Ach.* lect. codd. in *immo;* addidi *Imperatore*, quod omnino necessarium judicavi ex verbis Considii : *Unus est Scipio imperator*. B.]

Unus... Romani. Ergo nulla Cæsaris mandata agnosco. M.

Signatæ. Sic et Valer. Max. vi, 5, 6; Nepos, Pelop. 3, 2.

Cap. V. *Tironum.* Cf. c. 1. Mor.

Accessus. Alii *ascensus*.

Cæsar esset occupatus, circumventus a tergo ab equitatu hostium laboraret.

VI. Itaque, castra quum movere vellet, subito ex oppido erupit multitudo, atque equitatus subsidio uno tempore eis casu succurrit, qui erat missus ab Juba ad stipendium accipiendum, castraque, unde Cæsar egressus iter facere cœperat, occupant, et ejus agmen extremum insequi cœperunt. Quæ res quum animadversa esset, subito legionarii consistunt, et equites, quamquam erant pauci, tamen contra tantam multitudinem audacissime concurrunt. Accidit res incredibilis, ut equites minus triginta Galli Maurorum equitum duo millia loco pellerent, urgerentque in oppidum. Postquam repulsi et conjecti erant intra munitiones, Cæsar iter constitutum ire contendit. Quod quum sæpius facerent, et modo insequerentur, modo rursus ab equitibus in oppidum repellerentur: cohortibus paucis ex veteranis, quas secum habebat, in extremo agmine collocatis, et parte equitatus, iter leniter cum reliquis facere cœpit. Ita, quanto longius ab oppido discedebatur, tanto tardiores ad insequendum erant Numidæ. Interim in itinere ex oppidis et castellis legationes venire, polliceri frumentum, paratosque esse, quæ imperasset, facere. Itaque eo die castra posuit ad oppidum Ruspinam Kalendis Januariis.

VII. Inde movit et pervenit ad oppidum Leptin, liberam civitatem et immunem. Legati ex oppido veniunt obviam;

Cap. VI. *Ad stipendium accipiendum*, a Scipione. Conf. cap. 8. Morus.

Urgerentque. Quidam codd. *fugarentque*, quod Oud. recte videtur glossema. M.

Kalendis Januariis, h. e. die 13 octobris anni p. U. C. 707, ut ad cap. 1, ex Usserii Annalibus monui. M. Potius 5 novembris. V. Chronol. Cæterum hæc *Kal. Jan.* male ab aliis trahuntur ad sequentia. *Kalendæ Januariæ* intelliguntur anni 708, propter confusionem.

Cap. VII. *Leptin* parvam esse, quia hæc a Ptolemæo vicina Ruspinæ et Adrumeto dicitur, monuit Cellarius. Cf. ad B. C. II, 38. M.

libenter se omnia facturos, quæ vellet, pollicentur. Itaque, centurionibus ad portas oppidi et custodiis impositis, ne quis miles in oppidum introiret, aut injuriam faceret cuipiam incolæ, non longe ab oppido secundum littus facit castra. Eodem naves onerariæ et longæ nonnullæ casu advenerunt; reliquæ, ut est ei nuntiatum, incertæ locorum, Uticam versus petere visæ sunt. Interim Cæsar a mari non digredi, neque mediterranea petere propter navium errorem, equitatumque in navibus omnem continere, ut arbitror, ne agri vastarentur; aquam in naves jubet comportari. Remiges interim, qui aquatum e navibus exierant, subito equites Mauri, neque opinantibus Cæsarianis, adorti, multos jaculis convulneraverunt, nonnullos interfecerunt: latent enim in insidiis cum equis inter convalles, et subito exsistunt, non ut in campo cominus depugnent.

VIII. Cæsar interim in Sardiniam nuntios cum litteris et in reliquas provincias finitimas dimisit, ut sibi auxilia, commeatus, frumentum, simul atque litteras legissent, mittenda curarent; exoneratisque partim navibus longis, Rabirium Postumum in Siciliam ad secundum commeatum arcessendum mittit. Interim cum decem navibus longis ad reliquas naves onerarias conquirendas, quæ deerras-

Incertæ locorum, nescientes quæ loca peterent: Cæsar enim non constituerat certum locum, quem peterent, ut est c. 3. M.

Continere. Scil. cœpit. Alii *contineri*. Sed vid. et c. 25.

Exsistunt. Reliquæ lectiones, *exsiliunt*, *exeunt*, sunt interpretamenta. M. Optimi codd. *exsistunt*, i. e. *comparent*. Jurinius velit *exsistunt novi et....*

Non ut... depugnent. Legerim: *non, ut in campo* (ut fieri solet in planitie), *cominus depugnant*. M. Bene, credo. Nam sermo est de more equitum Maurorum consueto.

Cap. VIII. *Secundum commeatum*. Alterum commeatum. Morus.

Interim cum decem navibus. In verbo *interim* Davisius et Clarkius latere putant nomen hominis, quem Cæsar jussit proficisci. M. Hominis nomen, quod præcedenti *Rabirio* et seq. *Sallustio* respondeat. Forsan aderat *Vatinium*, de quo Al. 44.

sent, et simul mare tuendum ab hostibus jubet proficisci. Item C. Sallustium Crispum prætorem ad Cercinam insulam versus, quam adversarii tenebant, cum parte navium ire jubet : quod ibi magnum numerum frumenti esse audiebat. Hæc ita imperabat, ita unicuique præcipiebat, « uti, fieri posset nec ne, locum excusatio nullum haberet; nec moram tergiversatio. » Ipse interea, ex perfugis et incolis cognitis conditionibus Scipionis, et qui cum eo contra se bellum gerebant, miserari (regium enim equitatum Scipio ex provincia Africa alebat), tanta homines esse dementia, ut malint regis esse vectigales, quam cum civibus in patria in suis fortunis esse incolumes.

IX. Cæsar a. d. III Non. Jan. castra movet : Leptique sex cohortium præsidio cum Saserna relicto, ipse rursus, unde pridie venerat, Ruspinam cum reliquis copiis convertit, ibique, sarcinis exercitus relictis, ipse cum expedita manu proficiscitur circum villas frumentatum, oppidanisque imperat, ut plaustra jumentaque omnia sequantur. Itaque magno frumenti invento numero, Ruspinam redit. Hoc eum idcirco existimo fecisse, ut maritima oppida post se ne vacua relinqueret, præsidioque firmata ad classim receptacula muniret.

[*C. Sallustium*. Idem ille est de quo Martialis : « Primus Romana Crispus in historia. »]

Ita unicuique. Alii *itaque*.

Uti, fieri... haberet. Leg. cum Davisio et Clarkio e cod. Regio : *ut, si fieri posset, ne* (immo, *nec*) *locum excusatio ullum haberet*... M. Consentiunt et alii codd. et edd. vet. ut omnino credam ita legendum. Quærit tamen Oudendorpius quid lum singulare hic in Cæsare noletur? Cf. cap. 26.

Locum excusatio nullum. Conf. cap. 26.

Ex provincia. Sic codd. Alii *in pr.* male.

Ut malint. Ita codd. Vulgo *mallent*.

Vectigales. Scipio Jubæ stipendium ad equites alendos solvebat. Cf. c. 6. M.

Cap. IX. *A. d. III Non. Jan.*; i. e. VII novembris.

Hoc eum... fecisse. Codd. *recepisse*. Ergo legetur cum Davisio : *Huc eum... recepisse se*. M. Non spernit hoc Oud. Ipse tamen suspicatur leg. *repetisse hoc* (oppidum).

Ad classim receptacula. Leg. *ad*

X. Itaque, ibi relicto P. Saserna, fratre ejus, quem Lepti proximo oppido reliquerat cum legione, jubet comportari ligna in oppidum quam plurima : ipse cum cohortibus septem, quæ ex veteranis legionibus in classe cum Sulpicio et Vatinio rem gesserant, ex oppido Ruspina egressus, proficiscitur ad portum, qui abest ab oppido millia passuum duo, ibique classem sub vesperum cum ea copia conscendit. Omnibus in exercitu insciis et requirentibus imperatoris consilium, magno metu ac tristimonia sollicitabantur. Parva enim cum copia, et ea tironum, neque omni exposita, in Africa contra magnas copias, et insidiosæ nationis, equitatumque innumerabilem, se expositos videbant; neque quidquam solatii in præsentia, neque auxilium in suorum consilio animum advertebant, nisi in ipsius imperatoris vultu, vigore, mirabilique hilaritate; animum enim altum et erectum præ se gerebat. Huic acquiescebant homines, et in ejus scientia et consilio omnia sibi proclivia omnes fore sperabant.

XI. Cæsar, una nocte in navibus consumpta, jam cœlo albente, quum proficisci conaretur, subito navium pars, de qua timebat, ex errore eodem conferebatur. Hac re cognita, Cæsar celeriter de navibus imperat omnes egredi, atque armatos in littore reliquos advenientes milites exspectare. Itaque, sine mora navibus eis in portum receptis, et

classis (vel *classium*) *receptacula.* M. Hoc probat Oudend. sed vulgatum retinet. Intellige : *quo se recipere posset.*

Cap. X. *Conscendit, omnibus... consilium, qui magno.... sollicitabantur.* Sic locus distinguendus et legendus e cod. Davisii. *Tristimonia* e codd. revocavit Oud. pro vulg. *tristitia.* M. Contra sentio cum Oud. distinguendum post *conscendit.* Neque opus isto *qui.* Sic et alibi struuntur ablativi absolute. Cf. not. ad G. VII, 4, et A. 17, ubi *his pulsis.... applicaverunt.* Dein apud Petron. c. 63, etiam legitur: « in tristimonia (vel tristimonio) esse. » Citatur et ex Nævio apud Festum : « tristimonium (tristimoniam) deturbat ex animo. »

Et insidiosæ nationis. Scil. *et eas quidem ins. n.*

Vigore. Liv. VII, 4 : « naturalis vigoris. »

Proclivia. Alii *procliva.*

advectis militum equitumque copiis, rursus ad oppidum Ruspinam redit, atque, ibi castris constitutis, ipse cum cohortibus expeditis triginta frumentatum est profectus. Ex eo est cognitum Cæsaris consilium, illum cum classe navibus onerariis, quæ deerrassent, subsidio ire clam hostibus voluisse, ne casu imprudentes suæ naves in classem adversariorum inciderent: neque eam rem eos voluisse scire, qui in præsidiis relicti sui milites fuissent, uti nihil propter suorum paucitatem et hostium multitudinem metu deficerent.

XII. Interim, quum jam Cæsar progressus esset a castris circiter millia passuum tria, per speculatores et antecessores equites nuntiatur ei copias hostium haud longe ab sese visas. Et hercule cum eo nuntio pulvis ingens conspici cœptus est. Hac re cognita, Cæsar celeriter jubet equitatum universum, cujus copiam habuit in præsentia non magnam, et sagittarios, quorum parvus numerus, ex castris arcessi, atque ordinatim signa se leniter consequi:

Cap. XI. *Uti nihil.* Sic codices: vulgo, *ne illi.* M. Terent. Andr. I, 2, 30, « nihil me fallis. » Ubi vid. Donat.

Cap. XII. *Antecessores.* Sueton. Vit. 17: « Antecessores agminis. » Antecessores in re militari, pars exercitus præmissa, ad curanda et prospicienda quæ secuturo exercitui necessaria sunt. Af. 12. Turneb. Advers. XXIV, 16.

Hac re cognita, Cæsar... Sequitur narratio, de qua Guischardi judicium (*Mém. milit.*, t. II, p. 196, vel t. II, p. 273) ascripsi: « Tout le » récit que fait Hirtius de cette ac» tion, est extrêmement embrouillé, » et l'on ne peut le comprendre qu'a» près une longue méditation. » Paulo post, p. 288, scriptorem rursus dicit summam rei ita strinxisse, ut lectoribus multa cogitanda et explicanda relinqueret. Ac dedit ille vir doctus operam, ut, quoad fieri posset, peritis rei militaris omnem modum atque rationem rei gerendæ demonstraret: sed quum suo cuidam adversario non omnia probasset, uberius ea defendit in altero opere (*Mémoires critiques et historiques*, t. IV, p. 180), ubi narrationem hanc a c. 12 usque ad 17 vertit et interpretatus est. M.

Sagittarios.... arcessi. Sic codd. boni. Addiderim *erat* post *numerus.* Vulgo: *sag. quorum parvus e castris exierat numerus, arc.* M. Alii *arcessiri.*

Ordinatim, ordinibus instructis, « rangés en bataille, » Guischardus, t. IV, p. 185 sqq. M. Adde *Mém.*

ipse antecedere eum paucis armatis. Jamque, quum procul hostis conspici posset, milites in campo jubet galeari et ad pugnam parari. Quorum omnino numerus fuit triginta cohortium, cum equitibus quadringentis et sagittariis CL.

XIII. Hostes interim, quorum dux erat Labienus, et duo Pacidii, aciem dirigunt mirabili longitudine, non peditum, sed equitum, confertam; et inter eos levis armaturæ Numidas et sagittarios pedites interposuerant, et ita condensaverant, ut procul Cæsariani pedestres copias arbitrarentur; et dextrum ac sinistrum cornu magnis equitum copiis firmaverant. Interim Cæsar aciem dirigit simplicem, ut poterat, propter paucitatem: sagittarios ante aciem constituit: equites dextro sinistroque cornu opponit, et ita præcipit ut providerent, ne multitudine equitatus hostium circumvenirentur: existimabat enim se cum pedestribus copiis acie instructa dimicaturum.

XIV. Quum utrinque exspectatio fieret, neque Cæsar se removeret, et cum suorum paucitate contra magnam vim hostium artificio magis, quam viribus, decernendum

crit., p. 511. Inde *densi ordines*, « une bataille rangée sur beaucoup » de profondeur, » cujus contrarium *rari ordines*.

Galeari. In itinere galeas appendebant ad humerum dextrum ante pectus. Sic in columna Trajana sistuntur.

Cum equitibus quadr. Guischard in *Mém. mil.*, vol. II, p. 197, c. 8, legi jubebat *MCD*, quia mox de universo equitatu dixerat; habuerat autem in Sicilia MM equites et maxima pars advenerat. Verum in *Mém. crit.*, p. 511, firmat vulgatum, non intelligendum scil. nisi de iis equitibus, quos secum habuit prius quam reliquos e castris arcessiverat ob Labieni accessum.

Sagittariis CL. Numerum CL felici conjectura addidit Oudendorpius, quia in codd. inter verba *sagittariis* et *hostes* legitur *et* seu *ei*. Mor.

Cap. XIII. *Pacidii*. Alii *Pacidei*. [Nomen Romanum non aliunde notum.]

Cæsar aciem dirigit simplicem. « Il rangea ses troupes sur une seule » ligne. » *Guischard*, t. IV, p. 191, vel vol. II, p. 198. Cf. Al. B. c. 37. M.

Cap. XIV. *Se removeret*. Sic e codd. et edd. vet. emendavit Scalig. Vulgo *moveret*.

videret; subito adversariorum equitatus sese extendere, et in latitudinem promovere, collesque complecti, et Cæsaris equitatum extenuare, simulque ad circumeundum comparare se cœperunt. Cæsariani equites eorum multitudinem ægre sustinebant. Acies interim mediæ quum concurrere conarentur, subito ex condensis turmis pedites Numidæ levis armaturæ cum equitibus procurrunt, et inter legionarios milites jacula conjiciunt. Hic, quum Cæsariani in eos impetum fecissent, illorum equites refugiebant: pedites interim resistebant, dum equites rursus, cursu renovato, peditibus suis succurrerent.

XV. Cæsar, novo genere pugnæ oblato, quum animum adverteret ordines suorum in procurrendo turbari; pedites enim, dum equites longius ab signis persequuntur, latere nudato, a proximis Numidis jaculis vulnerabantur; equites autem hostium pilum militis cursu facile vitabant; edicit per ordines, ne quis miles ab signis quatuor pedes longius procederet. Equitatus interim Labieni, suorum multitudine confisus, Cæsaris paucitatem circumire conatur: equites Juliani pauci, multitudine hostium defessi, equis convulneratis, paulatim cedere: hostis magis magisque instare. Ita puncto temporis omnibus legionariis ab hostium equitatu circumventis, Cæsarisque copiis in orbem compul-

Collesque complecti, ita circuire, ut essent simul colles in eo spatio, quod ille extensus equitatus occupabat. M.

Equitatum extenuare, cogere eum se extendere in latitudinem, ne stet amplius densus. M.

Ex condensis turmis. Guischard h. l. intelligit totam aciem peditum equitumque. *Mém. mil.*, t. II, p. 200.

Pedites Numidæ. Forsan *pedites* e glossa; nam in codd. quibusdam deest.

Legionarios milites. Sic cod. Davisii: reliqui codices et edd. vel. *pedites*. Sed et *milites* et *pedites* est recentius assumendum. M.

Cap. XV. *In orbem compulsis... pugnare*. Ex omni parte pugnare: « se » battre de front, sur ses flancs et sur » ses derrières. » *Guischard, Mém. mil.*, vol. II, p. 202. Male reddiderant *d'Ablancourt*, *Wailly*, etc. [Haud melius *Turpin de Crissé* qui tamen in excellentissima nota nos docet per has voces *in orbem se recipere* vel

sis, intra cancellos omnes conjecti pugnare cogebantur.

XVI. Labienus in equo, capite nudo, versari in prima acie; simul suos cohortari, nonnunquam legionarios Cæsaris ita appellare : « Quid tu, inquit, miles tiro, tam ferocnlus es? Vos quoque iste verbis infatuavit. In magnum mehercule vos periculum impulit. Misereor vestri. » Tum miles : « Non sum, inquit, tiro, Labiene ; sed de legione X veteranus. » Tum Labienus : « Non agnosco, inquit, signa decumanorum. » Tum miles : « Jam me, qui sim, intelliges : » simul cassidem de capite dejecit, ut cognosci ab eo posset, atque ita pilum, viribus contortum, dum in Labienum mittere contendit, equi graviter adverso pectori affixit, et ait : « Labiene, decumanum militem, qui te petit, scito esse. » Omnium tamen animi in terrorem conjecti, et maxime tironum : circumspicere enim Cæsarem, neque amplius facere, nisi hostium jacula vitare.

XVII. Cæsar interim consilio hostium cognito, jubet aciem in longitudinem quam maximam porrigi, et alternis conversis cohortibus ; ut una post alteram ante signa tenderet. Ita coronam hostium dextro sinistroque cornu me-

compelli, non omnino accipiendam esse formam orbicularem, sed formam modo quadrati, modo trapezii, modo parallelogrammi, dummodo agmen stet confertum, et facies utrasque conversas habeat ad hostes. Vid. B. G. c. 33, et B. Al. c. 40. *A.*]

Intra cancellos... conjecti, cincti, inclusi. — Atque hoc tempus Cæsari per omnem vitam unum omnium periculosissimum fuit. M. Simili metaphora utitur Cic. pro Quinctio c. 10; et de Orat. 1, 12.

CAP. XVI. *Tum miles*, etc. Hæc narratiuncula jure suspecta est Guischardo, l. c. p. 203.

Cognosci. Alii *agnosci.* Servius ad Æn. VIII, 155 : « agnoscimus novos ; cognoscimus antiquos. »

CAP. XVII. *Alternis... tenderet.* Hæc ego non intelligo propter ignorationem rei militaris. Diligenter rem executus est Guischardus (*Mém. mil.*, vol. II, p. 198-207, vel t. II, p. 279-288), e cujus disputatione intellexi nimiam brevitatem scriptoris necessario ei obscuram esse, qui rem ignorat. M. Præmissa præpositio et notat *et quidem*, ut c. 10. [*Turpin de Crissé*, post Guischardum, illam Cæsaris dispositionem optime illustravit, cujus verba, licet nota sit

diam dividit; et unam partem ab altera exclusam equitibus intrinsecus adortus cum peditatu, telis conjectis in fugam vertit; neque longius progressus, veritus insidias, se ad suos recipit. Idem altera pars equitum peditumque Cæsaris facit. His rebus gestis ac procul hostibus repulsis convulneratisque, ad sua præsidia sese, sicut erat instructus, recipere cœpit.

XVIII. Interim M. Petreius et Cn. Piso cum equitibus Numidis MC electis, peditatuque ejusdem generis satis grandi, ex itinere recta subsidio suis occurrunt. Atque hostes, suis ex terrore firmatis, rursusque renovatis ani-

longior, transcribere operæ pretium visum est. « Ce n'était pas un quart » de conversion qu'il fit faire à chaque cohorte, comme le dit Hirtius, » mais un demi-tour à droite par » cohorte intermédiaire; de sorte » que quinze cohortes firent face où » elles avaient précédemment le dos, » et les deux autres ne bougèrent: » ce qui mit l'infanterie de César sur » une disposition à deux fronts. Il » plaça sa cavalerie sur les deux » flancs de son infanterie, dans l'in- » tervalle de ses deux lignes, le front » tourné vers le terrain des flancs; » ensuite il fit dédoubler ses cohor- » tes, et au lieu de neuf files sur » lesquelles elles étaient, il ordonna » aux quatre dernières files, et non » aux trois dernières, comme le dit » Guischard, de longer par derrière, » et d'aller remplir l'intervalle qui » était entre chaque cohorte. Par ce » dédoublement, l'ordonnance à » deux fronts, qui était avec des in- » tervalles, se trouva en lignes plei- » nes ou en murailles. La cavalerie » resta dans la position où elle avait » été placée jusqu'au moment où » l'infanterie se mettrait en mouve- » ment; alors la cavalerie de la droite » et celle de la gauche se partagèrent » chacune en deux parties, et cha- » cune alla s'aligner sur deux lignes; » l'infanterie et la cavalerie de ces » deux lignes en décrivant chacune » un quart de cercle, chargèrent les » troupes qui les environnaient; » l'enveloppe fut rompue et séparée » en deux; et l'ennemi, poussé vi- » goureusement, s'enfuit dans les » montagnes. »] Unica litterula sublata medetur. Schnellius huic loco sic: *ut una post, altera ante signa tenderet*. Ita jam vertit *d'Ablancourt*.

Adortus cum peditatu. Hæc verba vulgo male sejunguntur.

Ad sua præsidia. Cap. 18 dicit, *ad castra*. M.

Sicut erat instructus. Sicut habebat aciem instructam.

Cap. XVIII. *Cn. Piso*. De hoc vid. Tacit. Ann. II, 48.

MC. In omnibus codd. CCC scriptum est. M. Ita et edd. vet. Med. 1478, et Ven. 1482, aliæque. Contra Ven. 1517 habet *MC*, quod magis convenit cum iis quæ cap. seq. narrantur.

Atque hostes. Alii *At*.

mis, legionarios, conversis equitibus se recipientes, novissimos adoriri, et impedire cœperunt quo minus in castra se reciperent. Hac re animadversa, Cæsar jubet signa converti, et medio campo redintegrari prælium. Quum ab hostibus eodem modo pugnaretur, nec cominus ad manus rediretur, Cæsarisque equites jumenta, ex nausea recenti, siti, languore, paucitate, vulneribus defatigata, ad insequendum hostem perseverandumque cursum tardiora haberent, dieique pars exigua jam reliqua esset, cohortibus equitibus [que] circumdatis, cohortatus imperat ut uno ictu contenderent, neque remitterent, donec ultra ultimos colles hostes repulissent, atque eorum essent potiti. Itaque signo dato, quum jam hostes languide tela negligenterque mitterent, subito immittit cohortes turmasque suorum : atque, puncto temporis hostibus nullo negotio campo pulsis, post collemque dejectis, nacti locum, atque ibi paulisper commorati, ita uti erant instructi, leniter se ad suas recipiunt munitiones : itemque adversarii, male accepti, tum demum se ad sua præsidia contulerunt.

XIX. Interim, ea re gesta, et prælio dirempto, ex adversariis perfugæ plures ex omni genere hominum, et præ-

Perseverandumque cursum tardiora. Alii *tardiorem.* Sed *tardiora* bene Scal. e cod. Ursini. Consentinnt et alii. *Perseverare* etiam active accipitur. Justin. II, 6 : « perseverata inedia. » Cic. pro Quinctio I, 24 : « te ipsum id perseverare. »

Cohortibus equitibusque circumdatis. An, circumstantibus, cingentibus Cæsarem? M. Oud. mallet *circumitis*, si liceret per codd. ut B. C. III, 94 : « acies circnmita. » Istud *que* additum *equitibus* esse a manu librarii clare patet, judice Guischardo, p. 207, qui locum sic reddit : « chaque cohorte étoit flanquée de la cavalerie. » Verum in *Mém. Crit.* p. 525, istud *que* sensui non obstare censet, qua de re dubitare licet.

Cohortatus. Addidit hoc e codd. Oud. Posset abesse. Idem mallet omitti *imperat, ut*, et legi *cohortatur.*

Uno ictu, omnes nno eodemque ictu telorum, nna omnes, uno impetu. M.

Cap. XIX. *Perfugæ plures.* Deest verbum, quo illud *perfugæ* referatur. Oud. Gudius censet leg. *perfugere*, quod placet Oud. ni deleas *et* ante *præterea.*

terea intercepti hostium complures equites peditesque : ex quibus cognitum est hostium consilium, eos hac mente et conatu venisse, uti novo atque inusitato genere prælii tirones legionariique pauci perturbati, Curionis exemplo, ab equitatu circumventi opprimerentur : et ita Labienum dixisse pro concione, « tantam sese multitudinem auxiliorum adversariis sumministraturum, ut etiam cædendo in ipsa victoria defatigati vincerentur, atque a suis superarentur : » quippe qui sine illorum fide sibi confideret; primum, quod audierat Romæ legiones veteranas dissentire, neque in Africam velle transire; deinde, quod triennio in Africa suos milites consuetudine retentos fideles sibi jam effecisset, maxima autem auxilia haberet Numidarum equitum levisque armaturæ. Præterea ex fuga prælioque Pompeiano Labienus, quos secum a Brundisio

Tirones legionariique. Oud. leg. putat : *tirones legionarii paucique sagittarii*, vel *veterani.*

Curionis exemplo. B. C. II, 40. Davisius.

Labienum dixisse. Omnes codices habent *Jubam.* Sed Juba aliquandiu post venit. Cf. cap. 25. M. Edd. vet. etiam *Jubam.* Sed Ven. 1517, *Labienum.* Celsus, p. 218, *Jubam*, additque « novum genus victoriæ et stulta regis cogitatio. » Dignior sane fuerit barbaro rege quam Labieno, judice Bentleio. Mihi videtur temporum ratio turbata, et ea vox Jubæ alia occasione audita.

Quippe qui... confideret. Vix duo codices in lectione hujus loci conspirant, ac singuli propemodum singulas varietates exhibent. Vulgatam, *in multitudine sibi considere*, Oudendorpius dubitat latinitati consentaneam; et caret hic loquendi modus exemplis. Etsi ergo nihil certi a me quidem dici potest; tamen verbum *multitudine* sine dubio spurium est, et in prioribus verbis codices constanter habent, vel *qui non illorum*, vel *qui nullo illorum.* M. Vox *multitudine* a multis codd. abest. Optimus Leid. 1. habet *quippe quis in illorum fide sibi conf.* Unde Oud. conficit, *q. qui sine ill. fide sibi conf.* Cur autem sibi (viribus suis) confideret, ex seq. patet. Sequor. Vulgo legitur *q. qui in illorum sibi confideret multitudine.* [Vulgatam retinuit *Ach.*]

Legiones veteranas dissentire. Promissa illis præmia Cæsar, nondum finito bello, dare noluerat. Inde Romæ seditionem moverunt. Appian. II, 92, p. 485. M.

Labienus. Nomen hoc e codd. addidit Oud. Habent et edd. Rom. Med. Vascos., etc. Contra deest in edd. Ven. 1482, et 1517, et in Aldinis, unde sequentes neglexere.

transportaverat, equites Germanos Gallosque, ibique postea ex hibridis libertinis servisque conscripserat, armaverat, equoque uti frenato condocuerat. Præterea regia auxilia, elephantes centum et viginti, equitatusque innumerabilis : deinde, legiones conscriptæ ex cujusquemodi genere amplius duodecim. Hac spe atque ea audacia inflammatus Labienus, cum equitibus Gallis Germanisque MDC, Numidarum sine frenis octo millibus, præterea, Petreiano auxilio adhibito, equitibus MC, peditum ac levis armaturæ quater tanto, sagittariis ac funditoribus hippotoxotisque compluribus. His copiis pridie Non. Jan. post diem tertium, quam Africam attigit, in campis planissimis purissimisque ab hora diei quinta usque ad solis occasum est decertatum. In eo prælio Petreius graviter ictus ex acie recessit.

Hibridis, ex patre Romano et matre peregrina natis. Glandorpius. Vox ista diversimode scribitur : rectius forsan *hybridis* a Gr. ὕβρις, quod contumeliosa ista origo habebatur. Colerus nostro loco vocem *hibridis* tanquam glossema delendam censet, quo nomine reprehenditur ab Oud. ad Suet. Aug., cap. 19.

Duodecim; addunt quidam *millibus*. Verbum *millibus* stare non posse, post Lipsium, Elect. II, 22, monuit Cellarius : nam Labienus habuit legiones amplius duodecim. Sic pro *generis* cum quibusdam codd. legetur *genere*, et intelligetur *hominum*. M. Scilicet legitur vulgo *ex cujusque generis ampl. duod. millibus*. Sed *millibus* deest a codd. tribus citatis a Goduino, et pro *generis* codd. Petav. et Norvic. habent *genere*. Sic Cellarii lectio habet quo se tueatur, eamque recipio. Nec improbat Oud.

Atque ea audacia. Tollatur *ea*, quod a tribus Oudendorpii codd. abest. M. [Retinuit *Ach.*]

Numidarum sine frenis. Sic soliti. Cf. Sil. I, 125.

Quater tanto. Hoc dedit Clarkius e codd.; firmavit Oud. ex aliis. Vulgo legebatur *tantis*.

[*Hippotoxotis*. Equitibus sagittariis, vox Græca est.]

Pridie Non. Jan. Est dies 16 octobris, ut Usserius in Annal., p. 478, monuit. De causa vid. supra ad c. 1. M. Potius, 8 novembris. Conf. Chronol.

Africam attigit, scil. Cæsar : quod nomen h. l. male omissum est, ut omnino periodus tota perturbatior : *His copiis Labienus... est decertatum*. M. *Labienus... est decertatum*. Ἀνακόλουθον, quale et c. 125, item B. C. III, 19. Cui volupe fuerit, videat quo modo totum hunc locum refingat Jurinius.

XX. Cæsar interim castra munire diligentius, præsidia firmare majoribus copiis, vallumque ab oppido Ruspina usque ad mare deducere, et a castris alterum eodem, quo tutius ultro citroque commeare, auxiliaque sine periculo sibi succurrere possent : tela tormentaque ex navibus in castra comportare : remigum partem ex classe, Gallorum, Rhodiorum epibatarumque armare, et in castra evocare, uti, si posset, eadem ratione, qua adversarii, levis armatura interjecta inter equites suos interponeretur : sagittariisque ex omnibus navibus, Ityreis, Syriis et cujusque generis ductis in castra compluribus, frequentabat suas copias : audiebat enim Scipionem post diem tertium ejus diei, quo prælium factum erat, appropinquare, copias suas cum Labieno et Petreio conjungere, cujus copiæ legionum octo, et equitum trium millium esse nuntiabantur: officinas ferrarias instruere, sagittas telaque, uti fierent complura, curare, glandes fundere, sudes comparare, litteras in Siciliam nuntiosque mittere, ut sibi crates materiemque congererent ad arietes, cujus inopia in Africa esset: præterea ferrum plumbumque mitteretur. Et animum etiam advertebat frumento se in Africa, nisi importatitio, uti non posse : priore enim anno, propter adversariorum delectus, quod stipendiarii aratores milites essent facti,

Cap. XX. *Commeare*. Quidni potius e codd. *commeatus auxiliaque?* sublatis verbis, *sine periculo*. M.

Comportare. Scil. cœpit.

[*Epibatarum*. Qui sint epibatæ vid. ad c. 2, B. Al.—*Ityreis*. Ituræa sive Trachonitis, regio Palestinæ. Ab Hegesippo dicitur *Peræa*. Vid. Plin. l. v. *Ach.*]

Syriis. Alii *Syris*, ut vulgo.

Frequentabat. Augebat, frequentes reddebat. Sic Suet. Aug. 46 : « Italiam XXVIII coloniarum numero frequentavit. » Colum. R. R. x, 213 : « frequentet Prole nova mundum. »

Sagittas, etc. Ita Terent. Andr. prol. :« Populo ut placerent, quas fecisset, fabulas. » Syllepsis. Id quum non intelligerent, dederunt *sagittæ*.

Importatitio. Bene sic codd. Alii *importato*.

Stipendiarii aratores, qui colunt agros ea lege, ut tributum annuum solvant. V. Ernesti, Clav. Cic. in *Stipendiarius* et *Arator*. M.

messem non esse factam : præterea ex omni Africa frumentum adversarios in pauca oppida et bene munita comportasse, omnemque regionem Africæ exinanisse frumento : oppida, præter ea pauca, quæ ipsi suis præsidiis tueri poterant, reliqua dirui atque deleri; et eorum incolas intra sua præsidia coegisse commigrare ; agros desertos ac vastatos esse.

XXI. Hac necessitate Cæsar coactus, privatos ambiendo et blande appellando aliquantulum frumenti numerum in sua præsidia congesserat, et eo parce utebatur. Opera interim ipse quotidie circumire, et ad ternas cohortes in statione habere, propter hostium multitudinem. Labienus saucios suos, quorum maximus numerus fuit, jubet in plaustris deligatos Adrumetum deportari. Naves interim Cæsaris onerariæ errabundæ male vagabantur, incertæ locorum atque castrorum suorum : quas singulas scaphæ adversariorum complures adortæ incendebant atque expugnabant. Hac re nuntiata, Cæsar classes circum insulas portusque disposuit; quo tutius commeatus supportari posset.

Ea pauca. Tò *ea* addidit Oud. e codd. [Sensus est Cæsarem coegisse Pompeianos oppida diruere, delere, præter ea quæ se tueri poterant.]

Cap. XXI. *Aliquantulum frumenti numerum.* Verbum *numerum* tolli vult Clarkius, quia verbo *aliquantulum* boni auctores vix ut adjectivo utuntur : et abest a cod. Leid. primo; ascriptum tamen ab alia manu est. In plerisque vero codd. legitur *aliquantum num. frum.* quod verum puto, et, ut rarius, mutatum. Exempla collegit Oud. ad B. C. I, 67. M. Ubi codd. *aliquanto detrimento.*

Ad ternas. Sic pro vulg. *alternas,* quod et cod. Leid. pr. exhibet, scribi voluit Lipsius, Mil. Rom. v, 8, p. 262, quem secutus est Oud. Cæteri codd. vel *ad trans*, vel *ad tras*, vel *ad terras*, vel *alteras* habent. M. Præp. *ad* sic usurpatur et alibi. V. ad B. G. VIII, 4. [*Alternos* legit *Ach.*]

Deligatos, quorum vulnera fasciis deligata erant : nam *vulnus* et *membrum deligare* et e Celso notum est, et dixit Quinctilianus, II, 17, 9, et alibi. Quidni ergo saucius dicatur *deligatus?* Miror interpretes cogitasse de sauciis vel constrictis hostiliter, vel alligatis, ne excuterentur. Cæterum a paucis codd. abest hoc verbum. M.

Incendebant atque expugnabant. Alii *incenderant atque expugnaverant.* Lips. malebat *inscenderant.*

Cæsar. Sic Clarkius et Oud. e codd. et edd. vet. Vulgo *Cæsari.*

XXII. M. Cato interim, qui Uticæ præerat, Cn. Pompeium filium multis verbis assidueque objurgare non desistebat. « Tuus, inquit, pater istuc ætatis quum esset, et animadvertisset rempublicam ab audacibus sceleratisque civibus oppressam, bonosque aut interfectos, aut exsilio mulctatos, patria civitateque carere, gloria et animi magnitudine elatus, privatus atque adolescentulus, paterni exercitus reliquiis collectis, pæne oppressam funditus et deletam Italiam urbemque Romanam in libertatem vindicavit: idemque Siciliam, Africam, Numidiam, Mauritaniam mirabili celeritate armis recepit. Quibus ex rebus sibi eam dignitatem, quæ est per gentes clarissima notissimaque, conciliavit; adolescentulusque atque eques Romanus triumphavit. Atque ille non ita amplis rebus patris gestis, neque tam excellenti majorum dignitate parta, neque tantis clientelis nominisque claritate præditus, in rempublicam est ingressus: tu contra, et patris nobilitate, et dignitate, et per te ipse satis animi magnitudine diligentiaque præditus, nonne eniteris et proficisceris ad paternas clientelas, auxilium tibi reique publicæ atque optimo cuique efflagitatum? »

XXIII. His verbis hominis gravissimi incitatus adoles-

CAP. XXII. *M. Cato.* Etiam hic post Pharsalicam pugnam in Africam effugit, interque Pompeianos semper fuit magnæ auctoritatis. Sed quum oblatum sibi imperium non suscepisset, ne Scipioni proconsuli eripuisse videretur: effecit ut Pompeiani, non optimo duce Scipione usi, eo facilius vincerentur. Uticam quidem, cui præerat, egregie munivit, omni bellico apparatu instruxit, ducendoque bello Cæsarem debilitari voluit; sed Scipio non obtemperavit. Plutarch. in Caton. c. 56 sqq. MOR.

[*Istuc ætatis.* Tum 23 annos natus, ut testantur Vell. Paterc. et Plutarch.]

Ab audacibus sceleratisque civibus. Mario, Cinna, Carbone. CELLAR. Pro *audacibus* in codd. legitur vel *arduis*, vel *nardiis*, vel *varduis*. Ergo nescimus quid scriptor ipse h. l. dederit. M.

Clarissima notissimaque. Edd. vet. *rarissima clarissimaque.*

Triumphavit. Cic., Leg. Man., 12, 21. CELLAR.

. *Parta.* Deleri vult Scal. Sed codd. servant.

centulus, cum naviculis cujusquemodi generis triginta, inibi paucis rostratis, profectus ab Utica est in Mauritaniam, regnumque Bogudis est ingressus; expeditoque exercitu, numero servorum, liberorum, duorum millium, cujus partem inermem, partem armatam habuerat, ad oppidum Ascurum accedere cœpit: in quo oppido præsidium fuit regium. Pompeio adveniente, oppidani, usque eo passi propius accedere, donec ad ipsas portas ac murum appropinquaret, subito eruptione facta, prostratos perterritosque Pompeianos in mare passim navesque compulerunt. Ita re male gesta, Cn. Pompeius filius naves inde avertit, neque postea littus attigit, classemque ad insulas Baleares versus convertit.

XXIV. Scipio interim cum iis copiis, quas paulo ante demonstravimus, Uticæ grandi præsidio relicto, profectus, primum Adrumeti castra ponit: deinde paucos dies ibi commoratus, noctu itinere facto, cum Petreii et Labieni copiis se conjungit: atque, unis castris factis, tria millia passuum longe considunt. Equitatus interim eorum circum Cæsaris munitiones vagari, atque eos, qui pabulandi aut aquandi gratia extra vallum progressi essent, excipere; ita omnes adversarios intra munitiones continere. Quare Cæsariani gravi annona sunt conflictati, ideo quod nondum neque ab Sicilia, neque ab Sardinia commeatus supportatus erat; neque per anni tempus in mari classes

CAP. XXIII. *Inibi paucis rostratis.* In quibus erant paucæ rostratæ. MORUS. Jurinius velit *in his* vel *in iis.*

[*Bogudis.* Rex Bogud infensissimus erat Jubæ regi Numidiæ; unde partes Cæsarianas amplexus erat. In bello inter Antonium et Octavium, ad Antonium transiit, et Methonæ ab Agrippa qui urbem illam ceperat, interfectus est.]

Numero servorum. Cod. Petav. *ad numerum*, ut B. G., I, 15.

Propius accedere. Vulgo inserunt *eum*, quod in variis codd. deest.

CAP. XXIV. *Unis castris.* Codd. Lovan. *aeriis.* Unde Heins. *alteris.* Cod. Leid. *binis.* [Vid. Lucan. IV, init. OUD.]

Tria millia passuum longe; trium millium passuum intervallo a Cæsare. CLARKIUS.

sine periculo vagari poterant, neque amplius millia passuum sex terræ Africæ quoquo versus tenebant, pabulique inopia premebantur. Qua necessitate coacti veterani milites equitesque, qui multa terra marique bella confecissent, et periculis inopiaque tali sæpe essent conflictati, alga e littore collecta et aqua dulci eluta, et ita jumentis esurientibus data, vitam eorum producebant.

XXV. Dum hæc ita fierent, rex Juba, cognitis Cæsaris difficultatibus copiarumque paucitate, non est visum dari spatium convalescendi augendarumque ejus opum. Itaque, comparatis equitum magnis peditumque copiis, subsidio suis, egressus e regno, ire contendit. P. Sitius interim et rex Bocchus, conjunctis suis copiis, cognito regis Jubæ egressu, propius ejus regnum copias suas admovere, Cirtamque, oppidum ejus regni opulentissimum, adorti, paucis diebus pugnando capiunt et præterea duo oppida Gætulorum: quibus quum conditionem ferrent ut oppido excederent, idque sibi vacuum traderent, conditionemque

[*Alga... collecta.* Plut. scribit eos algæ miscuisse paululum herbæ, quam *agrestin* vocant, (*vitem album* Dioscor.) idque pro condimento. *Ach.*]

Et ita. Hæ voculæ in aliis desunt.

Cap. XXV. *Rex Juba... non est visum.* Perquam durum ἀνακόλουθον. M. Cf. not. ad c. 19. Ita et apud Plautum, Pœn. III, 3, 46: « Tu, si te Dii amant, agere tuam rem occasio est. » In loco hoc nostro Cellarius legi jubet *regi Jubæ*. Recte, puto. Sic planus erit periodi nexus.

P. Sitius, Italia pulsus, exsilium in Mauritania toleravit, et collectis aliis exsulibus, ac manu quadam a Boccho impetrata, Cæsari auxilio venit, nullo ab eo beneficio affectus. Dio Cassius, XLIII, 3. Cellarius.

Bocchus. Hoc nomen, propter locos Dionis, XLIII, 3, et Appiani, Civ. II, 96, p. 488, recepit Oud. e codicibus, etsi in edd. quibusdam *Bogud* legebatur. M. Hujus mentio fit c. 23, et de B. Al. c. 59. Sed hic sequendi meliores codd. cum auctoribus Græcis. [Non dubium est quin hic et aliis tum Cæsaris, tum Sallustii locis nomen *Bogud* restituendum sit. Hæc enim Africa vox est, ad linguæ latinæ morem, inflexa in vocem *Bocchus*. B.]

Conditionemque repudiassent. Videt quidem unusquisque hæc verba de oppidanis intelligenda esse; scriptor tamen non est diligens, qui in una eademque periodo de diversis subjectis, ut scholæ loquuntur, tanquam de uno eodemque scribit, nec

repudiassent, postea ab eis capti interfectique sunt omnes. Inde progressi, agros oppidaque vexare non desistunt. Quibus rebus cognitis, Juba, quum jam non longe ab Scipione atque ejus ducibus abesset, capit consilium, satius esse sibi suoque regno subsidio ire, quam, dum alios adjuturus proficisceretur, ipse suo regno expulsus, forsitan utraque re expelleretur. Itaque rursus se recipere, atque auxilia etiam ab Scipione abduxit, sibi suisque rebus timens, elephantisque triginta relictis, suis finibus oppidisque suppetias profectus est.

XXVI. Cæsar interim, quum de suo adventu dubitatio in provincia esset, neque quisquam crederet ipsum, sed aliquem legatum cum copiis in Africam venisse, conscriptis litteris circum provinciam, omnes civitates facit de suo adventu certiores. Interim nobiles homines ex suis oppidis profugere, et in castra Cæsaris devenire, et de adversariorum ejus crudelitate acerbitateque commemorare cœperunt. Quorum lacrimis querelisque Cæsar commotus, quum antea constitisset in stativis castris, æstate inita, cunctis copiis auxiliisque actis, bellum cum adversariis suis gerere instituit, litterisque celeriter in Siciliam ad Allienum et Rabirium Postumum conscriptis et per catascopum

diserte significat quid de quoque dicat. M.

Satius esse, etc. Malit Oud. *satius esse sibi, suo regno...*

Utraque re, et regno suo, et opportunitate auxilii aliis ferendi. M.

Recipere. Sic boni codd. et ex more Hirtii. Conf. c. 71. Vulgo *recepit*.

Cap. XXVI. *Constitisset*. Alii *stare constituisset*. Lipsius conjectabat *æstivare constituisset*.

Copiis,.. actis. Hoc e tribus codd. recepit Oud. et defendit exemplo e lib. de B. G. VIII, 7. Cæteri codices habent *agitis, auctis, cogitatis, aggregatis*; quædam edd. *accitis*. Mihi placet cum Davisio, *coactis*. M. Gronov. ad Liv. VI, 28, ex optimis membranis malit loco cit. e B. G. VIII, 7, *ageret* loco τοῦ *adduceret*.

Litterisque celeriter. Delendum est *que*. De Allieno cf. c. 2. De Rabirio, c. 8. M. Encliticam delet Clarkius.

Catascopum h. l. non puto esse hominem speculatorem et exploratorem; sed navigium speculatorium, ut de B. G. IV, 26, dicitur. Non modo enim Gellius, N. A. X, 26, inter na-

missis, « ut sine mora aut ulla excusatione hiemis ventorumque quam celerrime exercitus sibi transportaretur : Africam provinciam perire funditusque everti ab suis inimicis : quod nisi celeriter sociis foret subventum, præter ipsam Africam terram nihil, ne tectum quidem, quo se reciperent, ab illorum scelere insidiisque reliquum futurum. » Atque ipse in tanta erat festinatione et exspectatione, ut postero die quam misisset litteras nuntiumque in Siciliam, classem exercitumque morari diceret, dies noctesque oculos mentemque ad mare dispositos directosque haberet. Nec mirum : animadvertebat enim villas exuri, agros vastari, pecus diripi, trucidari, oppida castellaque dirui deserique, principes civitatum aut interfici, aut in catenis teneri, liberos eorum obsidum nomine in servitutem abripi; iis se in miseriis suamque fidem implorantibus auxilio propter copiarum paucitatem esse non posse. Milites interim in opere exercere, castra munire, turres, castella facere, molesque jacere in mare non intermittere.

XXVII. Scipio interim elephantos hoc modo condocefacere instituit. Duas instruxit acies : unam funditorum contra elephantos, quæ quasi adversariorum locum obtineret,

vigiorum genera nominat *catascopium*, quod aut nihil differt a *catascopo*, aut adeo, si Græca origo (κατάσκοπος) spectetur, in *catascopum* mutandum est; sed et Isidorus, Orig. XIX, 1, « Scapha, inquit, quæ κατάσκοπος, navigium est, quod latine speculatorium dicitur. » Hunc Isidori locum debeo Ciacconio ad h. l. Quod autem Ciceronis quoque locum, ad Att. V, 11, huc referunt, id frustra fit, quia ibi non nisi ex quorumdam emendatione *catascopium* legitur. M.

Aut ulla excusatione. Nimium hoc omnino; sed moribus Cæsaris satis conveniens. Conf. c. 8. Pro *aut* alii *ac*.

Atque ipse. Sic boni codd. Alii conjunctionem omittunt.

Dispositos. Alii *depositos*, ut Cic. Phil. XIII, 11 : « in... mentum mentemque deponeres. » Et Horat. Od. I, 36, 17 : « oculos deponere in.... »

Trucidari. Vulgo *trucidarique*, cui, vitio operarum, in ed. Cellarii jungitur *oppida*. Cod. Petav. *homines trucidari*.

Iis se in miseriis. Alii *iis se miseris*.

et contra eorum frontem adversam lapillos minutos mitteret : deinde in ordinem elephantos constituit : post illos autem aciem suam instruxit, ut, quum ab adversariis lapides mitti cœpissent, et elephanti perterriti se ad suos convertissent, rursus a sua acie lapidibus missis, eos converterent adversus hostem ; quod ægre tardeque fiebat : rudes enim elephanti, multorum annorum doctrina usuque vetusto vix edocti, tamen communi periculo in aciem producuntur.

XXVIII. Dum hæc ad Ruspinam ab utrisque ducibus administrantur, C. Virgilius, prætorius, qui Thapso oppido maritimo præerat, quum animadvertisset naves singulas cum exercitu Cæsaris, incertas locorum atque castrorum suorum, vagari, occasionem nactus, navem, quam ibi habuit actuariam, militibus complet et sagittariis, et eidem scaphas de navibus adjungit, ac singulas naves Cæsarianas consectari cœpit. Et, quum plures adortus esset, pulsus fugatusque inde discessit. Sed quum nec sic desisteret periclitari, forte incidit in navem, in qua erant duo Titii, Hispani adolescentes, tribuni legionis V, quorum patrem Cæsar in senatum legerat, et cum his T. Salienus, centurio legionis ejusdem, qui M. Messalam legatum obsede-

Cap. XXVII. *Lapillos minutos.* Sic c. 54, « parvula causula ». V. et Cic. Tusc. III, 1. Cf. Sanctii Min. I, 10.

Rudes... elephanti, qui nondum præliis interfuerunt, postquam longo demum tempore, et ægre quidem, potuerunt condocefieri, tamen, quum ventum est ad prælium, et suis et hostili aciei sunt periculosi. Fortassis hic est sensus loci. Pro *rudes* habent quidam codd. *audes;* editiones vero *audere.* M. E bonis codd. Scal. recepit *rudes.*

Cap. XXVIII. *Thapso;* alii *Thapsi.*

Adortus. Leg. e codd. vestigiis : *Et, quum plures adortus esset, pulsus... discessit. Sed quum nec sic desisteret.* M. Emendationem, Oud. probatam, recepi. Τὸ *esset* in omnibus codd. et edd. vet. legitur. *Discessit, sed quum nec sic desisteret,* in Leid. 1. Vulgo legitur *adortus, pulsus... discessisset, nec tamen desisteret.*

Titii. Vulgo *Titi.* Sed mox *major Titius.*

Salienus. Cf. c. 54. M.

rat Messanæ, et seditiosissima oratione apud eum est usus; idemque pecuniam et ornamenta triumphi Cæsaris retinenda et custodienda curaverat, et ob has causas timebat sibi. Hic propter conscientiam peccatorum suorum persuasit adolescentibus ne repugnarent, seseque Virgilio traderent. Itaque deducti a Virgilio ad Scipionem, custodibus traditi, et post diem tertium sunt interfecti. Qui quum ducerentur ad necem, petisse dicitur major Titius a centurionibus, uti se priorem, quam fratrem, interficerent; idque ab eis facile impetrasse atque ita esse interfectos.

XXIX. Turmæ interim equitum, quæ pro vallo in stationibus esse solebant, ab utrisque ducibus, quotidie minutis præliis inter se depugnare non intermittunt: nonnunquam etiam Germani Gallique Labienani cum Cæsaris equitibus, fide data, inter se colloquebantur. Labienus interim cum parte equitatus Leptim oppidum, cui præerat Saserna cum cohortibus III, oppugnare, ac vi irrumpere conabatur: quod ab defensoribus, propter egregiam munitionem oppidi et tormentorum multitudinem, facile et sine periculo defendebatur. Quod ubi sæpius ejus equitatus facere non intermittebat, et quum forte ante portam turma densa astitisset; scorpione accuratius misso, atque eorum decurione percusso, et ad decumanam defixo,

Et seditiosissima... est usus. Delendum *et* atque *est* in hoc commate, propter codd. et ipsam seriem orationis. M.

Idemque. Alii *ideoque.*

Pecuniam. Vulgo *et pecuniam.*

Cap. XXIX. *Ab utrisque ducibus*, ex partibus utrinsque ducis. Clarkius. Jurin. malit *partibus.* Non opus.

Depugnare. Sic codd. probi. Vulgo *pugnare.* | Sed *depugnare* sæpius pro simplici recipitur, ut in Corn. Nep., Themist. c. 4.]

Saserna. Cf. c. 9. M.

Cum cohortibus III. Supra, c. 9, sex habuisse narratur, sed *tres* potuere a Cæsare alio esse abductæ. Cæterum quidam habent *quatuor.*

Et quum. Τὸ *et* rejicit Jurinius.

Scorpione. De B. G. VII, 25. M. Hic non est machina, sed telum ea missum. Cf. Gesner. in thes. L. L.

Ad decumanam. Quum in quibus-

reliqui perterriti, fuga se in castra recipiunt. Quo facto postea sunt deterriti oppidum tentare.

XXX. Scipio interim fere quotidie non longe a suis castris passibus CCC instruere aciem, ac, majore diei parte consumpta, rursus se in castra recipere. Quod quum sæpius fieret, neque ex Cæsaris castris quisquam prodiret, neque propius ejus copias accederet; despecta patientia Cæsaris exercitusque ejus, universis copiis productis, elephantisque turritis XXX ante aciem instructis, quam latissime potuit porrecta equitum peditumque multitudine, uno tempore progressus, haud ita longe a Cæsaris castris constitit in campo.

XXXI. Quibus rebus cognitis, Cæsar jubet milites, qui extra munitiones processerant, quique pabulandi, aut

dam codd. legatur *ad terram*; in pluribus vero *ab decuma*, *a decumana*, *ad decumam*, *de decuma*: incertam esse lectionem intelligimus. Illi vehementer errant, qui *decumanam* interpretantur simpliciter scutum, quia scuta magna dicta fuerint decumana. Quasi vero, quia fluctus, pomum, et alia dicuntur decumana propter magnitudinem, ideo verbum *decumana* per se significet pomum, fluctum, et alia. Et quid scutum permagnum ad equitem? M. [*Decumana* ergo est, porta castrorum decumana.]

Reliqui perterriti .... recipiunt. Guischardus, *Mém. milit.*, vol. II, p. 220, vel t. II, p. 303, causam hanc fugiendi appellat ridiculam, omninoque narrationem de hac oppugnatione censet esse omni ex parte obscuram, et ab eodem interpolatam, a quo multos hujus libri locos ita corruptos esse addendo, detrahendo, explicando existimat, p. 214, ut nullo modo potuerint vel a perito rei, vel a teste ac spectatore belli hujus sic conscribi. M.

Cap. XXX. *Non longe.* Leg. *non longius*, ut Davisius monuit. Mor. *Clarke* negativam expunctam cupit. Oudend. bariolatur, *passus CCC* esse explicationem verborum *non longe*.

Universis copiis. Ante hæc verba intruditur in codd. et edd. vet. *Juba* vel *Jubæ*. Male. Is enim in regnum se receperat. [Credit tamen, ex auctoritate codd. non impossibile fuisse quin Juba, compositis regni sui rebus ad Cæsarem reversus sit.]

Cap. XXXI. *Quique pabulandi... opus erant.* Hæc non sunt satis perspicua; nec leguntur ubivis eodem modo: *vallem* quidem codd. constanter habent, etsi in edd. quibusdam *vallum* legitur; item *quique* altero loco in codd. scribitur, quum in edd. passim *quæque* legatur; sed deinde in codd. est, *ad ejus rei opus erant*, aut *ad eam rem*, aut *ad ea*.

lignandi, aut etiam muniendi gratia vallem peticrant, quique ad eam rem opus erant, omnes intra munitiones minutatim modesteque sine tumultu aut terrore se recipere, atque in opere consistere : equitibus autem, qui in statione fuerant, præcipit ut usque eo locum obtinerent, in quo paulo ante constitissent, donec ab hoste missum telum ad se perveniret : quod si propius accederetur, quam honestissime se intra munitiones reciperent. Alii quoque equitatui edicit, uti suo quisque loco paratus armatusque præsto esset. At hæc non ipse per se coram, quum de vallo prospecularetur; sed, mirabili peritus scientia bellandi, in prætorio sedens, per speculatores et nuntios imperabat, quæ fieri volebat : animadvertebat enim, quamquam magnis essent copiis adversarii freti, tamen sæpe a se fugatis, pulsis perterritisque, et concessam vitam, et ignota peccata; quibus rebus nunquam tanta suppeteret ex ipsorum inertia conscientiaque animi victoriæ fiducia, ut castra sua adoriri auderent. Præterea ipsius nomen auctoritasque magna ex parte eorum exercitus minuebat audaciam : tum egregiæ munitiones castrorum, et valli fossarumque alti–

Si vallem petierunt muniendi gratia, contulerunt se in eam, ut inde materiam valli et aggeris comportarent in castra. Verba, *quique ad eam rem opus erant*, Oud. intelligit de lixis calonibusque, qui una cum militibus extra munitiones processerint. Cohærebit ergo, *milites, qui... processerant, quique... petierant* : ab [illegible] teri, qui ad pabulandum lignandumque opus erant. M. Clarkius leg. suspicabatur, *vallum exierant*. Nimis audacter.

Uti suo quisque loco. Vulgo *uti q. s. l.* minus scite.

At hæc. Malim cum edd. nonnullis, *ad hæc*, i. e. præterea. M.

Prospecularetur. Alii *perspeculabantur*. Sed istud optimi codd. dant et edd. vet.

Peritus scientia. Sic et Vitruv. I, I : « peritus artibus »; Lactant. Div. Inst. V, I : « omni genere litterarum peritus. » Nec ergo opus emendatione. Conf. et Gronovius ad Gell., IV, c. 8.

Ignota peccata. Condonata. Terent., Ad. III, 4, 28 : « ignotum est, tacitum est. »

Quibus rebus, in quibus rebus, quæ quum ita essent. M.

Inertia, pulsi fugatique erant; *animi conscientia*, veniam impetraverant. M.

tudo, et extra vallum stili cæci, mirabilem in modum consiti, vel sine defensoribus aditum adversariis prohibebant. Scorpionum, catapultarum, cæterorumque telorum, quæ ad defendendum solent parari, magnam copiam habebat. Atque hæc propter exercitus sui præsentis paucitatem et tirocinium præparaverat; non, hostium vi et metu commotus, patientem se timidumque hostium opinioni præbebat. Neque idcirco copias, quamquam erant paucæ tironumque, non educebat in aciem, quod victoriæ suorum diffideret; sed referre arbitrabatur, cujusmodi victoria esset futura : turpe enim sibi existimabat, tot rebus gestis, tantisque exercitibus devictis, tot tam claris victoriis partis, ab reliquis copiis adversariorum suorum, ex fuga collectis, se cruentam adeptum existimari victoriam. Itaque constituerat gloriam exsultationemque eorum pati, donec sibi veteranarum legionum pars aliqua in secundo commeatu occurrisset.

XXXII. Scipio interim, paulisper, ut ante dixi, in eo loco commoratus, ut quasi despexisse Cæsarem videretur, paulatim reducit suas copias in castra, et, concione advocata, de terrore suo desperationéque exercitus Cæsaris verba facit; et cohortatus suos, victoriam propriam se eis

Stili, non videntur differre a stimulis et liliis, de B. G. VII, 73, descriptis : suntque *cæci*, quia non possunt cerni. M. *Cæci*, ut apud Virg. Æn. VI, 30 : « cæca vestigia. » Cf. Non. Marc. VI, 7. [Malit *Ach. stilos* interpretari hos *cippos* horrendos quos descripsit, B. G. VII, 73.]

Patientem e c. 30 scribendum esse, Ciacconius docuit, etsi omnes codd. habent *sapientem*, quod est alienum ab h. l. M. Celsus etiam hic : « pavore sapientiam amplecti. »

Gloriam exsultationemque, gestientem gloriationem. M.

In secundo commeatu. Vid. cap. 8. M.

CAP. XXXII. *De terrore suo*. Quem ipse Cæsarianis incusserat. Sic Phædrus, II, 8 : « venatorum fugere necem ». [Et apud Sallustium, fragm. « Id bellum excitabat metus Pompeii, » pro eo quod est, metus quem incusserat Pompeius. DAV.]

Victoriam propriam, ut et c. 82 dicitur, est, si verbi vis spectetur, quæ non communicatur cum hostibus, h. e. iis non contingit, nec contingere potest : si res et sensus, intelligitur ea, quæ nobis eripi non po-

brevi daturum pollicetur. Cæsar jubet milites rursus ad opus redire, et per causam munitionum tirones in labore defatigare non intermittit. Interim Numidæ Gætulique diffugere quotidie ex castris Scipionis, et partim in regnum se conferre, partim, quod ipsi majoresque eorum beneficio C. Marii usi fuissent, Cæsaremque ejus affinem esse audiebant, in ejus castra perfugere catervatim non intermittunt. Quorum ex numero electis hominibus illustrioribus Gætulis, et litteris ad suos cives datis, cohortatus uti manu facta se suosque defenderent, et ne suis inimicis adversariisque dicto audientes essent, mittit.

XXXIII. Dum hæc ad Ruspinam fiunt, legati ex Achilla,

test, cujus spem alter habere non potest, ideoque nobis certa et explorata. Sic cap. 61 : « gandium proprium, » qnod nobis tantum contingit, cujus non potest alter particeps fieri. Erit ergo interdum idem, quod *perpetuum*; sed neque in se, quasi hæc esset significatio verbi, neque omnibus in locis. M.

Numidæ. Hanc vocem glossæ deberi putat Davis. desnmptam e c. 35 et 61.

Beneficio C. Marii, in bello Jugurthino. Cellar. Conf. cap. 35. M.

Affinem. V. Plnt. in Mario, c. 6, et in Cæs. c. 1. Male rem negat Celsus, p. 220.

Electis hominibus illustrioribus Gætulis. Verbum ultimum deleverim. Omnino codd. et edd. multum variant, velnti qui pro ablativis semel exhibent accnsativnm, aut *electos homines*, aut *illustres Gætulos*, ut (id quod vidit Oud.) syntaxi succurrerent. Lectio, a viro illo docto recepta, est in tribus codd. bonis. M. Similis verborum structura, B. G. VII, 4, et supra c. 18.

Achilla. Nusquam hujus nominis civitas apparet in Africa. Non ergo dubitant eruditi esse *Achollam* Strabonis, lib. XVII, p. 831; Livii, XXXIII, 48, Stephani, in eodem littore sitam, quo Ruspina, Leptis, Thapsus. Accedit, quod et Strabo ἐλευθέραν πόλιν dicit. Cellar. In quibusdam edd. est *Acilla*. — Guischardus, *Mém. mil.*, vol. II, p. 221, vel t. II, p. 304, ex ipsa re ac ratione itineris, quod Considius hoc capite Adrumeto Achillam fecisse dicitur, negat illam Achollam Strabonis posse h. l. intelligi. Apparet etiam e cap. 43, Achillam et Adrumetum longe dissitas fuisse, et Achillam in vicinia Thapsi quæri non posse. M. Ni fallor, succurrit hic Plinius, V, 4, qui procul a Thapso in Zeugitana triginta liberis oppidis accenset *Acolitanum*. Fuerit ergo duplex *Acholla* seu *Achilla* (nam et apud Livium legebatur *Acyla* et apud Steph. *Achylla*), altera Strabonis, Livii, Stephani in Syrtica et Byzacena; altera Cæsaris et Plinii in Zeugitana; ista in littore; hæc in interiore plaga. Hæc erit, qua

civitate libera, etiam undique ad Cæsarem veniunt, « seque paratos, quæcumque imperasset et libenti animo facturos » pollicentur : « tantum orare, et petere ab eo, ut sibi præsidium daret, quo tutius id et sine periculo facere possent : se et frumentum, et quæcumque res eis suppeteret, communis salutis gratia subministraturos. » Quibus rebus facile a Cæsare impetratis, præsidioque dato, C. Messium, ædilitia functum potestate, Achillam jubet proficisci. Quibus rebus cognitis, Considius Longus, qui Adrumeti cum II legionibus et equitibus DCC præerat, celeriter, ibi parte præsidii relicta, cum VIII cohortibus ad Achillam ire contendit. Messius, celerius itinere confecto, prior Achillam cum cohortibus pervenit. Considius interim, quum ad urbem cum copiis accessisset, et animadvertisset præsidium Cæsaris ibi esse, non ausus periculum suorum facere, nulla re gesta pro multitudine hominum, rursus Adrumetum se recipit : deinde, paucis post diebus equestribus copiis ab Labieno adductis, rursus Achillitanos, castris positis, obsidere cœpit.

XXXIV. Per id tempus C. Sallustius Crispus, quem paucis ante diebus missum a Cæsare cum classe demonstra-

deserta, per regnum Jubæ Adrumetum se recepisse Considius scribitur, c. 43.

Etiam undique. Nimis laxe hoc dictum videtur Phil. Rubenio, Elect. II, 4 : nec Fulvii Ursini codex, in quo *et jam* legitur, rem explicat. Quapropter conjicit Rubenius, *et immuni* legendum. CELLAR. Probat jure Oud.

Paratos. Placet Davisii conjectura, *parato*, ut ad *animo* referatur. M. Perperam teste Oud. omnes codd. habent *paratos.* Planius certe fuerit *parato*. Sed Hirtius etiam B. G. VIII, 13, habet « animo parati »; et Al. 45, « paratior animis » ; et infra, c. 41, « paratum certo animo. » Forsan in nostro loco conjunctio *et* rejicienda foret.

Achillam. Alii *ad Achillam*, ut B. G. I, 6, « ad Genevam. »

Considius. Cf. c. 3. M.

Periculum suorum facere. Vulgata, *periculo suo rem facere*, ferri nequit. M. Emendavit Oud. e codd. Cf. c. 79.

Achillitanos. Sic codd. et edd. vet. Plinio *Acolitani* dicendi. Apud Grut., p. 512, occurrunt *Aquillitani*, forsan iidem cum nostris.

CAP. XXXIV. *Demonstravimus.* Conf. c. 8. M.

vimus, Cercinam pervenit. Cujus adventu C. Decimius, quæstorius, qui ibi cum grandi familiæ suæ præsidio præerat commeatui, parvulum navigium nactus conscendit, ac se fugæ commendat. Sallustius interim prætor, a Cercinitanis receptus, magno numero frumenti invento, naves onerarias, quarum ibi satis magna copia fuit, complet, atque in castra ad Cæsarem mittit. Allienus interim proconsul e Lilybæo in naves onerarias imponit legiones XIII et XIV, et equites Gallos DCCC, funditorum sagittariorumque mille, ac secundum commeatum in Africam mittit ad Cæsarem: quæ naves, ventum secundum nactæ, quarto die in portum ad Ruspinam, ubi Cæsar castra habuerat, incolumes pervenerunt. Ita Cæsar, duplici lætitia ac voluptate uno tempore auctus, frumento auxiliisque, tandem suis exhilaratis, annonaque levata, sollicitudinem deponit, legiones equitesque, ex navibus egressos, jubet ex languore nauseaque reficere; dimissos in castella munitionesque disponit.

XXXV. Quibus rebus Scipio, quique cum eo erant comites, mirari et requirere: C. Cæsarem, qui ultro con-

C. Decimius. Alii *Decumius*, *Decius*. Dein post *quæstorius* addunt quidam *vir*. Non opus.

Familiæ suæ. Servos suos militiam facere jusserat, ut Cato servorum delectum habuit, cap. 36, et sæpenumero his temporibus factum est. M.

Cercinitanis. Sic cod. Petav.; nam Cercina minor dicta *Cercinitis*. V. Plin. v, 7. Vulgo *Cercinatibus*.

Allienus... proconsul. Sed cap. 2, dictus est prætor. Ergo ex compendio scribendi PR. videtur per errorem ortum esse verbum *proconsul*. Mor.

Secundum commeatum. Cf. c. 8. Mor.

Tandem suis exhilaratis... equitesque. Sic Davisius edidit, secutus suum codicem, in quo hæc ipsa leguntur, præterquam quod ibi *hilaratus*, et *annonæque levata sollicitudine* exstat. Vulgata lectio fuit: *tandem suis exhilaratis, annonæque levata sollicitudine, deponit legiones, equitesque...* Sed, quod et Oud. monuit, *legiones deponere* quid erit? M. [Ego cum *Ach.* vulgatam lectionem prætulerim quam exhibet quoque Parisinus cod. 5768. Intelligo *deponere legiones*, eas ex navibus egredi jubere, ut ex sequentibus intelligitur. B.]

Reficere. Jurin. præmitti vult *se*.

Cap. XXXV. *Comites, mirari.* Pro

suesset bellum inferre ac lacessere prælio, subito commutatum non sine magno consilio suspicabantur. Itaque ex ejus patientia in magnum timorem conjecti, ex Gætulis duos, quos arbitrabantur suis rebus amicissimos, magnis præmiis pollicitationibusque propositis, pro perfugis speculandi gratia in Cæsaris castra mittunt. Qui simul ad eum sunt deducti, petierunt, ut sibi liceret sine periculo verba proloqui. Potestate facta, « Sæpenumero, inquiunt, imperator, complures Gætuli, qui sumus clientes C. Marii, et propemodum omnes cives Romani, qui sunt in legione quarta et sexta, ad te voluimus in tuaque præsidia confugere; sed custodiis equitum Numidarum, quo id sine periculo minus faceremus, impediebamur. Nunc, data facultate, pro speculatoribus missi ab Scipione, ad te cupidissime venimus, ut perspiceremus, num quæ fossæ aut insidiæ elephantis ante castra portasque valli factæ essent, simulque consilia vestra contra easdem bestias comparationemque pugnæ cognosceremus atque ei renuntiaremus. » Qui, collaudati a Cæsare stipendioque donati, ad reliquos perfugas deducuntur : quorum orationem celeriter veritas comprobavit. Namque postero die ex legionibus iis, quas Gætuli nominaverunt, milites legionarii complures ab Scipione in castra Cæsaris perfugerunt.

XXXVI. Dum hæc ad Ruspinam geruntur, M. Cato, qui Uticæ præerat, delectus quotidie libertinorum, Afrorum, servorum denique et cujusquemodi generis homi-

his duobus verbis legendum est e codd. quibusdam et edd. ant. *commirari*. M. Quidni sequamur codices? Oud. et hoc visum, etsi non receperit. Saltem id *comites* plane est otiosum. Nec obstat, quod alibi non legatur. Egregium sane et ἀνάλογον verbum est. Jurinius velit *commoti*, ut c. 57. [Restitui *comites*, *mirari*.]

Potestate facta, etc. Tota hæc narratio suspecta est Guischardo. [Qua vero de ratione non satis video.]

C. Marii. Cf. c. 32. M.

Ab Scipione. Sic frequenter. V. c. 25 et passim.

Veritas comprobavit. Davis. mallet *exitus*. Sed et B. G. v, 58 : « Fortuna comprobat. »

Cap. XXXVI. *M. Cato*. Cf. c. 22. Mor.

num, qui modo per ætatem arma ferre poterant, habere, atque sub manum Scipionis in castra summittere non intermittit. Legati interim ex oppido Tisdræ, in quo tritici modium millia CCC comportata fuerant a negotiatoribus Italicis aratoribusque, ad Cæsarem venere, quantaque copia frumenti apud se sit, docent; simulque orant ut sibi præsidium mittat, quo facilius et frumentum et copiæ suæ conserventur. Quibus Cæsar in præsentia gratias agit, præsidiumque brevi tempore se missurum dixit; cohortatusque, ad suos cives jubet proficisci. P. Sitius interim, cum copiis Numidiæ fines ingressus, castellum, in monte loco munito locatum, in quod Juba belli gerendi gratia et frumentum et res cæteras, quæ ad bellum usui solent esse, comportaverat, vi expugnando est potitus.

XXXVII. Cæsar postquam legionibus veteranis duabus, equitatu, levique armatura, copias suas ex secundo commeatu auxerat, naves sex onerarias statim jubet Lilybæum ad reliquum exercitum transportandum proficisci: ipse VI Kal. Febr. circiter vigilia prima imperat, speculatores apparitoresque omnes ut sibi præsto essent. Itaque, omnibus insciis neque suspicantibus, vigilia tertia jubet omnes legiones ex castris educi, atque se consequi ad oppidum Rus-

Sub manum, prompte, celeriter. Cf. Sueton. Aug. 49. M. Alii hic et apud Sueton. *sub manu*, ut apud Cic. ad Fam., x, 23, frequentius tamen dicitur *ad manum*.

Tisdræ. Alii *Tisdro*. M.

In quo. Alii *in quod*. Dein pro *modium* alii *modia* per appositionem vel subaudito *ad*, ut B. C. II, 18. Sed istud cod. Leid. I et Scal.

Aratoribus. Cf. c. 20. M.

Copiæ suæ. Commeatus, cibaria. V. B. G. I, 31; II, 10.

Sitius. Cf. c. 25. M.

Castellum... locatum... est potitus. Sic codd. boni: vulgo, *castello locato*, ex emendatione non necessaria. *Potiri aliquid*, tralatitium est. Utrum *in monte*, an *in montis loco* scribendum sit, dubium est per codices, qui fere *montes* habent. M. In vulgata lectione durus nimium est ablativorum concursus.

Cap. XXXVII. *VI Kal. Febr.* Is est sextus Novembris dies, monente Usserio in Annal. loco cit. ad c. I. M. Sic et *Guischard*, vol. II, p. 227. Verum in *Mém. crit.*, p. 388, ostendit intelligendum esse 29 Novembris.

pinam versus, in quo ipse præsidium habuit, et quod primum ad amicitiam ejus accessit. Inde parvulam proclivitatem digressus, sinistra parte campi propter mare legiones ducit. Hic campus mirabili planitie patet millia passuum quindecim; quem jugum ingens, a mari ortum neque ita prælaltum, velut theatri efficit speciem. In hoc jugo colles sunt excelsi pauci; in quibus singulæ turres speculæque singulæ perveteres erant collocatæ : quarum apud ultimam præsidium et statio fuit Scipionis.

XXXVIII. Postquam Cæsar ad jugum, de quo docui, ascendit, atque in unumquemque collem turres castellaque facere cœpit (atque ea minus semihora effecit), et postquam non ita longe ab ultimo colle turrique fuit, quæ proxima fuit castris adversariorum, in qua docui esse præsidium stationemque Numidarum; paulisper commoratus, perspectaque natura loci, equitatu in statione disposito, legionibus opus attribuit, brachiumque medio jugo ab eo loco, ad quem pervenerat, usque ad eum, unde egressus erat, jubet dirigi ac muniri. Quod postquam Scipio Labie-

Parvulam proclivitatem. An, *per parv. procliv.?* M.

Collocatæ. Editio Ven. præmittit *ante*.

Cap. XXXVIII. *Atque in unumquemque*. Vocem *atque* hic notare *statim*, ut alias nonnunquam (v. ad B. C. II, 42) putat Davis. vel deleri jubet, falsus eo quod non attendit πρότασιν continuari ad verba *paulisper commoratus*.

Atque ea minus semihora effecit. Hoc propemodum incredibile est, etiamsi singula castella singulis semihoris effecta dicamus, etiamsi perveteres turres, quæjam aderaut, quodammodo reædificatas aptatasque putemus. Guischardus, *Mém. milit.*, vol. II, p. 228, vel t. II, p. 314, hæc verba censet assuta, non modo propter difficultatem efficiendorum hujusmodi operum; sed et ideo, quia hoc spatio ne ad collem quidem perveniri potuerit, nedum tanta opera perfici. M.

Effecit. Male alii *efficit*.

Castris adversariorum. Hic *castra* sensu latiori sumi vult Guischardus, *Mém. mil.*, vol. II, p. 226, pro toto ambitu terrarum ab hostibus occupatarum et speciatim ea parte, quæ proxima fuit Cæsari.

Brachium est genus munitionis, v. c. aggeris, fossæ, ut plurimum reliquæ munitioni superadditum, ita conjungens duos locos, ut ab uno procurrat transversim ad alterum. B. Al. 30; Lips. Poliorc. II, 2.

nusque animadverterunt, equitatu omni ex castris educto, acieque equestri instructa, a suis munitionibus circiter passus mille progrediuntur, pedestremque copiam in secunda acie, minus passus CD a castris suis, constituunt.

XXXIX. Cæsar in opere milites adhortari, neque adversariorum copiis moveri. Quum jam non amplius passuum MD inter hostium aciem suasque munitiones esse animadvertisset, intellexissetque ad impediendos milites suos et ab opere depellendos hostem propius accedere, necesseque haberet legiones a munitionibus deducere; imperat turmæ Hispanorum ad proximum collem propere accurrerent, præsidiumque inde deturbarent, locumque caperent; eodemque jubet levis armaturæ paucos consequi subsidio. Qui missi celeriter, Numidas adorti, partim vivos capiunt, nonnullos equites fugientes convulneraverunt, locoque sunt potiti. Postquam id Labienus animadvertit, quo celerius iis auxilium ferret, ex acie instructa equitatus sui prope totum dextrum cornu avertit, atque suis fugientibus suppetias ire contendit. Quod ubi Cæsar conspexit, Labienum ab suis copiis longius jam abscessisse, equitatus sui alam sinistram ad intercludendos hostes immisit.

XL. Erat in eo campo, ubi ea res gerebatur, villa permagna, quatuor turribus exstructa, quæ Labieni prospectum impediebat, ne posset animum advertere ab equitatu Cæsaris se intercludi. Itaque non prius vidit turmas Julianas, quam suos cædi a tergo sensit. Ex qua re subito in

Pedestremque copiam. Sic Virg. II, 564; Silius, XI, 267. Numerus certus, multitudo peditum.

Cap. XXXIX. *Ad proximum collem propere accurrerent*. Vulgo *ut ad*. Sed conjunctio in codd. Scal. et Leid. 1, deficit. Cf. not. ad B. G. IV, 16. Pro *accurrerent* alii *occurrerent*.

Jam abscessisse. Oudend. id *jam* addidit e codd.

Cap. XL. *Villa...turribus exstructa*. Inde factum est ut ejusmodi domus, in qua essent una pluresve turres ad prospiciendum, ipsa quoque turris diceretur. V. Intt. Tibulli, I, 8, 19; Ernesti ad Sueton., Neron. cap. 38. Morus. Exemplo sunt *Turris Stratonis* in Palæstina, *Cæsaris* in Apulia, *Libysonis* in Sardinia, etc.

terrorem converso equitatu Numidarum, recta in castra fugere contendit. Galli Germanique, qui restiterant, ex superiore loco et post tergum circumventi, fortiterque resistentes, conciduntur universi. Quod ubi legiones Scipionis, quæ pro castris erant instructæ, animum adverterunt; metu ac terrore obcæcatæ, omnibus portis in sua castra fugere cœperunt. Postea, Scipione ejusque copiis campo collibusque exturbatis, atque in castra compulsis, quum receptui Cæsar cani jussisset, equitatumque omnem intra suas munitiones recepisset, campo purgato, animadvertit mirifica corpora Gallorum Germanorumque, qui partim ejus auctoritatem erant ex Gallia secuti, partim pretio pollicitationibusque adducti ad eum se contulerant; nonnulli qui ex Curionis prælio capti conservatique parem gratiam in fide partienda præstare voluerant. Horum corpora, mirifica specie amplitudineque, cæsa toto campo ac prostrata diverse jacebant.

XLI. His rebus gestis, postero die Cæsar ex omnibus præsidiis cohortes eduxit, atque omnes suas copias in campo instruxit. Scipio, suis male acceptis, occisis convulneratisque, intra suas continere se munitiones cœpit. Cæsar, instructa acie, secundum infimas jugi radices, propius munitiones leniter accessit. Jamque minus mille passuum ab oppido Uzita, quod Scipio tenebat, aberant legiones Julianæ, quum Scipio, veritus ne oppidum amitteret, unde aquari reliquisque rebus sublevari ejus exercitus consuerat, eductis omnibus copiis, quadruplici acie instructa ex instituto suo, prima equestri turmatim directa, elephantisque turritis interpositis armatisque, suppetias ire contendit. Quod ubi Cæsar animadvertit, arbitratus Scipionem ad dimicandum paratum ad se certo

Curionis prælio. B. C. II, 40 sqq. M.
Fide partienda. Partiebantur fidem, quia antea Curioni, adeoque partibus Cæsaris, nunc Scipioni, adeoque Pompeianis se addixerant. Oud.

Cap. XLI. *Paratum... certo ani-*

animo venire, in eo loco, quo paulo ante commemoravi, ante oppidum constitit, suamque aciem mediam eo oppido texit; dextrum sinistrumque cornu, ubi elephanti erant, in conspectu patenti adversariorum constituit.

XLII. Quum jam prope solis occasum Cæsar exspectavisset, neque ex eo loco, quo constiterat, Scipionem progredi propius se animadvertisset; locoque magis se defendere, si res coegisset, quam in campo cominus consistere audere; non est visa ratio propius accedendi eo die ad oppidum, quoniam ibi præsidium grande Numidarum esse cognoverat, hostesque mediam aciem suam oppido texisse; sibique difficile factu esse intellexit simul et oppidum uno tempore oppugnare, et in acie in cornu dextro ac sinistro ex iniquiore loco pugnare, præsertim quum milites a mane diei jejuni, sub armis stetissent defatigati. Itaque reductis suis copiis in castra, postero die propius eorum aciem instituit exporrigere munitiones.

XLIII. Interim Considius, qui Achillam octo cohortibus stipendiariis Numidis Gætulisque obsidebat, ubi C. Messius cohortibus præerat, diu multumque expertus, magnisque

mo..... Videatur nota ad caput 33.

Quo paulo ante commemoravi. Alii *quem* vel *quod*, sed boni codd. *quo* per Græcam antiptosin, cujus exempla dant Sanct. et Perizon. in Minerv. IV, 12. Unum addo ex Plaut. Curc. III, 49: « Istum, quem quæris, ego sum. » Conf. et Parens in Lex. Plaut. et not. mox ad c. 96.

Ante oppidum constitit, non Cæsar; sed Scipio. Cf. c. 42. Est ergo scriptoria negligentia, quod non satis distinxit, nominibus addendis, de quo quidque diceretur. Sed talia plura sunt et in hoc libro et alibi. M. Lacunam suppleri jubet Clarkius sic: *at ille in eo loco*. Rectius, litterula mutata, Oudend.: *is eo loco*. Sic vitium non Hirtii, sed librariorum esse videtur, et locus erit sanatus.

Patenti. Hæc vox in quibusdam codd. deest.

Cap. XLII. *In cornu.* Alii *cornu*. Mox pro *ex iniquiore* alii *et iniq.* vel *et ex iniq.*

Cap. XLIII. *Considius.* Cap. 33, unde patebit, vulgo male legi, *Achillam et octo cohortes stipendiarias*. M. Correxit Davis. e codd. Jurin. Putat leg. *cohortibus et stipendiariis*.

Ubi C. Messius cohortibus præerat. Leg. *ubi C. Messius præerat*. Quicquid his in codd. additur, est interpolatio: additur autem sic, ut

operibus sæpe admotis, et iis ab oppidanis incensis, quum proficeret nihil, subito nuntio de equestri prælio allato commotus, frumento, cujus in castris copiam habuerat, incenso, vino, oleo, cæterisque rebus, quæ ad victum parari solent, corruptis, Achillam, quam obsidebat, deseruit, atque, itinere per regnum Jubæ facto, copias cum Scipione partitus, Adrumetum se recepit.

XLIV. Interea ex secundo commeatu, quem a Sicilia miserat Allienus, navis una, in qua fuerat Q. Cominius et L. Ticida eques Romanus, ab residua classe quum erravisset, delataque esset vento ad Thapson, a Virgilio scaphis naviculisque actuariis excepta est et ad Scipionem deducta. Item altera navis trieris ex eadem classe, errabunda ac tempestate ad Ægimurum delata, a classe Vari et M. Octavii est capta, in qua milites veterani cum uno centurione et nonnulli tirones fuerunt: quos Varus, asservatos sine contumelia, deducendos curavit ad Scipionem. Qui postquam ad eum pervenerunt, et ante suggestum ejus constiterunt, « Non vestra, inquit, sponte vos, certo scio, sed illius scelerati vestri imperatoris impulsu et imperio coactos, cives et optimum quemque nefarie consectari. Quos quoniam fortuna in nostram detulit potestatem, si, id quod facere debetis, rempublicam cum optimo quoque defendetis, certum est vobis vitam et pecuniam donare. Quapropter, quid sentiatis, proloquimini. »

XLV. Hac habita oratione, Scipio, quum existimasset

vel *ubi C. M. cohortibus pr.*, vel *ubi C. M. parte Cæsaris cohortibus præerat præsidio missis*, vel *ubi C. Messius qui coh. præerat*, legatur. Comparetur modo cap. 33, et apparebit illa esse assumenta interpretantium marginalia. M.

Achillam... deseruit. Vid. ad caput 33. M.

Recepit. Alii *recipit*.

Cap. XLIV. *Allienus*. Cf. c. 34. M.

Virgilio. Cf. c. 28. M.

Trieris. Sic cod. vet. Vulgo *triremis*.

[*M. Octavii*. Is Cæsaris Augusti pater est.]

Defendetis. Sic cod. Ursini. Vulgo *defenditis*.

pro suo beneficio sine dubio ab iis gratias sibi actum iri, potestatem iis dicendi fecit. Ex eis centurio legionis quartæ decimæ, « Pro tuo, inquit, summo beneficio, Scipio, tibi gratias ago (non enim imperatorem te appello), quod mihi vitam incolumitatemque, belli jure capto, polliceris : et forsan isto uterer beneficio, si non ei summum scelus adjungeretur. Egone contra Cæsarem, imperatorem meum, apud quem ordinem duxi, ejusque exercitum, pro cujus dignitate victoriaque amplius XXXVI annis depugnavi, adversus armatusque consistam? Neque ego istud facturus sum, et te magnopere, ut de negotio desistas, adhortor. Contra cujus enim copias contendas, si minus antea expertus es, licet nunc cognoscas. Elige ex tuis cohortem unam, quam putas esse firmissimam, et constitue contra me : ego autem ex meis commilitonibus, quos nunc in tua tenes potestate, non amplius decem sumam : tunc ex virtute nostra intelliges quid ex tuis copiis sperare debeas. »

XLVI. Postquam hæc centurio præsenti animo adversus opinionem ejus est locutus, ira percitus Scipio atque animi dolore incensus, annuit centurionibus quid fieri vellet; atque ante pedes centurionem interficit, reliquosque veteranos a tironibus jubet secerni : « Abducite, inquit, istos nefario scelere contaminatos et cæde civium saginatos. » Sic extra vallum deducti sunt, et cruciabiliter interfecti. Tirones autem jubet inter legiones dispertiri, et Comi-

Cap. XLV. *Amplius XXXVI annis*. Quia vero Cæsar nondum per sex et triginta annos exercitibus præfuerat, sed inde ab ejus prætura sedecim anni nunc effluxerant, multi post Glandorpium monuerunt XVI legendum esse. Aliis placuit XIV legi. — De centurione hoc cf. Valer. Max. III, 8, 7; M.; ubi centurio hic *Titius* in aliis codd., in aliis *Pontius* vocatur. Colerus inde *Titum Pontium* efficit. Cæterum, qui vulgatum numerum tuentur, non ad ipsum Cæsarem, sed ad veteranum ejus exercitum censent referendum. Ast XVI firmat Godninus e cod. Victorii. Dein pro *annis* alii *annos*. Parum refert.

Cap. XLVI. *Cruciabiliter*. Vox suspecta Dodwello in Dissertatione de Julio Celso. Sed ea jam usus Plautus, Pseud. IV, 1, 40.

nium cum Ticida in conspectum suum prohibet adduci. Qua ex re Cæsar commotus, eos, quos in stationibus cum longis navibus apud Thapsum custodiæ causa in salo esse jusserat, ut suis onerariis longisque navibus præsidio essent, ob negligentiam ignominiæ causa dimittendos ab exercitu, gravissimumque in eos edictum proponendum curavit.

XLVII. Per id tempus fere Cæsaris exercitui res accidit incredibilis auditu. Namque Virgiliarum signo confecto,

In salo. Ex hac phrasi auctorem Africanum et his temporibus juniorem fuisse augnratur Dodwellus; verum sic plane Corn. Nepos, Them. 8, et Plin. IX, 44 (67).

Longisque navibus. Jurin. delet *longis*. Hæ scil. in statione erant, ut istis essent præsidio.

Cap. XLVII. *Virgiliarum signo confecto.* Veteres dicunt, *sidus confectum* esse tum, quum certum cursum absolvit, et, ad quam metam certo tempore pervenire et solet et debet, ad eam pervenit. Sic a Plinio, H. N. II, 41, « sidus cum tempestatibus confici » dicitur, h. e. tempestas esse tum, quum sidus certum cursum absolvit : ubi vid. Harduinus. Idem alibi, H. N. XVI, 24; v, 36; dicit: « Hoc argumento intelligitur sidus confectum, » h. e. solem pervenisse eo, quo quum pervenit, solstitium est. (Poteram addere, loquendi modum fluxisse inde, quia etiam tempus anni certum, atque dies, veluti æquinoctium, solstitium, bruma, dicuntur confecta tum, quum dies, qui sensim sensimque appropinquavit, jam plane adest : ut Columella, de re Rust. IX, 14, aliquoties locutus est.) Igitur etiam hæc verba : *Virgil. s. confecto*, significare debent, postquam Virgiliæ certum cursum absolverant, et ad metam certam pervenerant : et quum tempus, quo sidus conficitur, hominibus sit nota, qua aliquid adesse, aut futurum aut suscipiendum esse agnoscant, etiam h. l. talis nota a scriptore expressa est. Quem ergo cursum Virgiliæ illo tempore, quo hæc procella ingruit, absolverant? et ad quam metam venerant? et cujus rei nota fuit ille cursus absolutus? Scilicet pervenerant eo, ut mane, cum diluculo, occiderent. Nam procella hæc, e vera ratione anni, in Novembrem incidit (v. ad c. 37); et annus fuit sextus atque quadragesimus ante æram christianam (v. Usserii Annal. l. c. ad c. 37); et regio, ubi res accidit, est Tunetanum et Algeriense regnum. Jam docuerunt me periti, in illa regione, illo anno, die decimo Novembris Virgilias mane occidisse : et Guischardus, *Mémoires militaires*, vol. II, p. 252, vel t. II, p. 349, undecimum Novembris edit. Ergo hoc uno sensu nunc Virgiliæ confectæ dicuntur, quia ad hanc usque metam sui cursus pervenerant, ut cum diluculo occiderent. Sed et quærendum est, quænam hæc fuerit temporis notatio. Igitur veteres, quoties-

circiter vigilia secunda noctis, nimbus cum saxea grandine subito est exortus ingens. Ad hoc autem incommodum accesserat, quod Cæsar non, more superiorum imperatorum, in hibernis exercitum continebat, sed in tertio quartoque die, procedendo propiusque hostem accedendo, castra communiebat; opereque faciendo, milites se circumspiciendi non habebant facultatem. Præterea ita ex Sicilia exercitum transportaverat, ut, præter ipsum militem et arma, neque vas, neque mancipium, neque ullam rem, quæ usu militi esse consuevit, in naves imponi pateretur. In Africa

cumque de hoc occasu (matutiuo) Virgiliarum loquuntur (alius enim, præter hunc, non est mense Novembri), toties hoc faciunt, e populari ratione, signum ineuntis hiemis. (Vid. Plin. H. N. XVIII, 74, et tabulas in Pontederæ antiquitatibus Græcis ae Latinis, p. 192, 339: ubi etiam, p. 203, de hoc Virgiliarum occasu plura disseruntur.) Si quis ergo veterum aliquid evenisse dicat post huno Virgiliarum occasum, idem est, ut si diceret, *sub initium hiemis*. Quare verbis his, *Virg. s. confecto*, tempus anni; et reliquis, *vigilia secunda*, tempus diei signatur. —Davisiua commendat disputationem Ashtoni in bibl. litter., n° 8, art. 3, quam nancisci non potui. M. Plin. II, 47: « Virgiliarum occasus hiemem iuchoat; quod tempus in III Idus Nov. incidere consuevit. » Quid ea dicendi forma sibi velit, ex ejus loco eitato ex c. 41, patet. Non autem hio eam ex ratione astronomica præcise iutelligendam esse, sed sensu latiore pro indicatione anni temporis, sive hiemis, non est dubium. V. *de la Nauze, Mém. sur le calendrier romain*, in *Mémoires de l'Académie des Inscriptions*, vol. XXIII. Guischardus in *Mém. crit.*, p. 389, itidem XI Nov. assignat. *Virgiliæ*, rectius *Vergiliæ*, alias Pleiades. Loco nostro quidam codd. habent *vigiliarum*, quod Goduinua temere propugnat, quum sequatur *circ. vigilia secunda*.

Saxea grandine. Alii *saxorum*. Forsan pondus molesque grandinis cum saxis similitudinem hanc peperit. Notum de cætero Livii et aliorum « lapidibus pluit ». Quid quod nostro ævo lapidea pluvia sudo quoque cœlo eelebrata. [Et hæc saxa nuperi vocant *aérolithes*.] Nostro ævo id meteoron rursus celebratum est. In hanc rem conferri meretur *Relation d'un voyage fait dans le département de l'Orne, pour constater la réalité d'un météore, observé à l'Aigle, le 6 floréal an XI, par J.-B. Biot*. In-4°. *Paris, an XI*.

Superiorum imperatorum. Marclaud. in Explic. vett. auct., p. 279, legi mavult *superiorum temporum*. Idem jam Glandorpio visum erat. M.

In tertio, etc. Præter morem hic intrusa præpositio. Clarkius malit *quartove*.

Usu. Dativus pro *usui*. Cf. not. ad B. G. I, 16.

In Africa. *Africam* plures codi-

autem non modo sibi quidquam non acquisierant aut paraverant; sed etiam propter annonæ caritatem ante parata consumpserant. Quibus rebus attenuati, oppido perquam pauci sub pellibus acquiescebant : reliqui, ex vestimentis tentoriolis factis, atque arundinibus scopisque contextis,

ces; sed malim nunc cum paucis, *in Africa*. Etsi scio talia permutari; debet tamen esse modus et ratio permutationis : quæ si non est, vitium est, non permutatio. M. Sequor Clarkium, qui vitium sustulit. Oud. *in* hic reddit per *intra*.

Oppido perquam pauci. Pro his omnibus e cod. Leid. primo legetur, *quam pauci*, h. e. quam paucissimi. Hoc alius explicavit per *oppido pauci*; alius ascripto *perquam pauci*; e quibus interpretamentis male conflata est vulgata, *oppido perquam pauci*. M.

Scopis. In Leidensi primo est *copiis*, quod sensum non habet; in Leid. sec. *coriis*; sed paucis illo tempore pelles et coria suppetebant : in edd. aut. est *arundinum copiis*, quæ lectio utcumque ferri posset, nisi in codd. omnibus, præter unum, *arundinibus* scriberetur. Est ergo verisimilis Lipsii, de mil. Rom. v, 5, opinio, cui videtur legendum : *arundinibus storiisque*, cf. B. C. II, 9 : id quod loco Livii, XXX, 3, firmatur, ubi « Numidæ hibernacula arundine texunt, et storia tegunt. » Vulgata vero lectio, *scopis*, monente Oudendorpio, Scaligero ejusque codici debetur, quam defendere velle malæ foret sedulitatis. Scilicet dixerit aliquis scopam esse plantam, descriptam a Plinio, H. N. XXIII extr., a Bauhino autem, in Pinace, p. 470, ruscorum generi annumeratam, et Linneo *ruscum aculeatum* dictam; viderique homines fasciculis illius rusci usos ad differciendas aut reviuciendas arundines. Sed plura hic dispicienda essent de solo natali et magnitudine plantæ, antequam aliquid cum specie veri dici posset. Acquiescamus ergo Lipsii conjecturæ et exemplo, quod e Livio protuli. M. Salmas. ad Spartianum, Hadr. x, emendabat *topiis*, sed hæc ex elegantiori hortorum cultu huc transferre nihil attinet. Sub *scopis* Hammerus noster, vir eruditus, naturalis historiæ professor, frondes, surculos, sarmenta, virgulta, ramalia intelligi autumat. [Cum Hammero consentit vir eruditissimus *Cuvier*, qui rem ita explicat in edit. Paris. vol. II, p. 522 : « *Scopa* dans le langage ordinaire » signifie *balai*, d'où *scoparius*, ba- » layeur, et *scopare*, balayer; mais » dans son sens primitif il signifie » *ces branchages grêles et dépouil-* » *lés de feuilles avec lesquels on* » *fait les balais*, tels que ceux de » bouleaux, de genets, etc. Ainsi » Pline, liv. XXIV, ch 15, parle de » *scopæ* de chamœdris, Caton, *de* » *re Rustica*, p. 152, de *scopæ* d'or- » mes. C'est dans le même sens qu'on » appelle *scopus* ou *scopio* ces pédi- » cules branchus auxquels tiennent » les grains de raisin, ce que l'on » nomme *rafle* en terme de vigne- » rons. Comme les touffes de ro- » seaux servent à faire des balais lé-

permanebant. Itaque, subito imbre grandineque consecuta, gravati pondere, tenebris aquaque omnes subruti disjectique, nocte intempesta, ignibus exstinctis rebusque ad victum pertinentibus omnibus corruptis, per castra passim vagabantur, scutisque capita contegebant. Eadem nocte quintæ legionis pilorum cacumina sua sponte arserunt.

XLVIII. Rex interim Juba, de equestri prælio Scipionis certior factus, evocatusque ab eodem litteris, præfecto Sabura cum parte exercitus contra Sitium relicto, ut secum

» gers, il était naturel qu'on les associât souvent aux *scopæ* qui » étaient des balais plus solides : » aussi voyons-nous dans Plaute, » Stich. II, 2, 23, ce vers : *munditias volo fieri, afferte huc scopas,* » *simulque arundinem.* C'était pro» bablement là une phrase d'un com» mun usage, et Hirtius voulant dé» crire des huttes faites à la hâte » d'un entrelacement de roseaux et » de branchages, a dû employer des » expressions dont il s'était peut» être servi bien des fois : *arundini*» *bus scopisque contextis. Scopis* » est donc ici parfaitement à sa pla» ce : il signifie non pas une espèce » particulière de plante, mais en gé» néral des branchages grêles sem» blables à ceux dont on faisait les » balais. »]

Permanebant. Pernoctabant.

Itaque, subito... nocte... Milites non dici possunt *subruti.* Sunt et variæ lectiones, veluti *gravata.... omnia subruta disjectaque*, ut ad tentoria referatur : bene : unus habet *tenebrarum* : unus *aquamque* : pro *omnes* in tribus est *vel.* Ergo facile quidem apparet, tentoria gravata et subruta et disjecta esse pondere et aqua, militesque misere circumerrasse; sed ipsa verba scriptoris, ipsa series periodi et syntaxis non constat. Potuisset ita scribere, ut Oud. suspicatur : *Itaque... gravatis pondere tentoriis, aquarumque vi subrutis disjectisque, omnes nocte...* : an ita scripserit, dubium est. M. [*Gravata, subruta, disjecta* habent codd. Paris. teste *Ach.*]

Subito imbre. Ed. vet. *nimbo.* Celsus : « nimbus lapideo imbre diffusus est. »

Pilorum cacumina.... arserunt. Frequens hujus miraculi mentio apud veteres. V. Liv. XXII, 25; XXXIII, 26; Seneca, Nat. Q. I, I. Rationem physicam nunc vulgus novit.

Cap. XLVIII. *Contra Sitium.* Cf. c. 25. M.

Ut secum..... Cæsaris. Sic edidit Oud. quæ etsi est lectio neque certa, (nam *ipse* abest a codice bono; in alio, et ipso bono, *ad terrorem* legitur; in tribus non optimis *ac terrore*) neque perspicua; tamen vir ille doctus multo pressius secutus est codicum vestigia, quam cæteri editores, qui varie interpolando hanc lectionem procuderant : *ut sic, quum ipse aliquid auctoritatis haberet, exercitus Scipionis a terrore Cæsaris liberaretur, cum tribus...* For-

ipse aliquid auctoritatis adderet exercitui Scipionis ad terrorem Cæsaris, cum tribus legionibus equitibusque frenatis octingentis, Numidis sine frenis, peditibusque levis armaturæ grandi numero, elephantisque triginta egressus e regno, ad Scipionem est profectus. Postquam ad eum pervenit, castris regiis seorsum positis, cum eis copiis, quas commemoravi, haud ita longe a Scipione consedit. [Erat in castris Cæsaris superiori tempore magnus terror; et, exspectatione copiarum regiarum, exercitus ejus magis suspensiore animo ante adventum Jubæ commovebatur: postquam vero castra castris contulit, despectis ejus copiis, omnem terrorem deponit. Ita, quam antea absens habuerat auctoritatem, eam omnem præsens dimiserat.] Quo facto cuivis facile fuit intellectu, Scipioni additum animum fiduciamque regis adventu: nam postero die universas suas regisque copias, cum elephantis sexaginta productas in aciem, quam speciosissime potuit, instruxit: ac, paulo longius progressus ab suis munitionibus, haud ita diu commoratus, se recepit in castra.

XLIX. Cæsar postquam animadvertit Scipioni auxilia fere, quæ exspectasset, omnia convenisse, neque moram pugnandi ullam fore, per jugum summum cum copiis progredi cœpit, et brachia protinus ducere, et castella munire, propiusque Scipionem capiendo loca excelsa occu-

tasse legi poterit: *ut secum aliquid auctoritatis accederet exercitui Scipionis ad terrorem Cæsaris*. M. Saltem *ad terrorem* restituendum est ex cod. Leid. 1, quod et Oudendorpio visum, etsi servarit *ac terrorem*, ubi credo legendum fore *Cæsari*, non *Cæsaris*. Istud *liberaretur* intrusit Beroaldus ad sensum complendum.

Levis armaturæ. Hoc Oud. e cod. Norvic. Cf. c. 14, 59, 69. Vulgo *ejus*. Nullo sensu.

Cæsaris. In codd. quibusdam et edd. vet. male *Scipionis*.

Et, exspectatione... commovebatur. Hujus quoque loci scriptura perturbata est. Legerim ductu codicum: *Erat.... terror et exspectatio cop. regiarum, exercitusque ejus suspensione animi ante adv. J. commovebatur*. M. Sic et Jurinius.

Cuivis facile fuit intellectu. Oud. e codd. addidit *cuivis*. Al. *intellectum*.

Cap. XLIX. *Capiendo*. Fortasse

pare, contendit. Adversarii, magnitudine copiarum confisi, proximum collem occupaverunt, atque ita longius sibi progrediendi eripuerunt facultatem. Ejusdem collis occupandi gratia Labienus consilium ceperat et, quo propiore loco fuerat, eo celerius occurrerat.

L. Erat convallis, satis magna latitudine, altitudine prærupta, crebris locis speluncæ in modum subrutis, quæ erant transgredienda Cæsari ante, quam ad eum collem, quem capere volebat, perveniretur; ultraque eam convallem olivetum vetus, crebris arboribus condensum. Hic quum Labienus animadvertisset Cæsarem, si vellet eum locum occupare, prius necesse esse convallem olivetumque transgredi, eorum locorum peritus, in insidiis cum parte equitatus levique armatura consedit: et prætèrea post montem collesque equites in occulto collocaverat, ut, quum ipse ex improviso legionarios adortus esset, ex colle se equitatus ostenderet, et re duplici perturbatus Cæsar ejusque exercitus, neque retro regrediendi, neque ultra procedendi oblata facultate, circumventus concideretur. Cæsar, equitatu ante præmisso, inscius insidiarum quum ad eum locum venisset, abusi, sive obliti præceptorum Labieni,

delendum hoc verbum. Oud. Davis. conjectabat *gradiendo*. Jurinius *accedendo*.

Sibi progrediendi. Leg. *ibi progrediendi*. Nam hostes non sibi, sed Cæsari facultatem progrediendi eripuerunt: atqui hoc sensu dicendum fuisset *ei*, si scriptor pronomen voluisset addere. Sed non addidit, cui facultas procedendi sit erepta, quia lector ipse potest intèlligere. M. Putarim scriptum fuisse *illi*, unde librarii oscitantia factum *ibi*, et tandem repetita ultima littera vocis præced. *sibi*. Aliis placet pronomen relativum pro demonstrativo poni. Qua de re v. Sanctius et Perizon. in Min. II, 12. Contra quos pugnat *Clarke* ad B. G. 1, 20, et ad h. l. [*Ibi* in textum admisit *Ach.*]

Gratia. Hoc tolli vult Clarkius. *Idem collis* nunc est, idem ille, quem Cæsar occuparat, ut Clarkius vidit. Mor.

Cap. L. *Erant transgredienda*. Alii *transeunda*; scil. loca. Malo Scaliger *erant transgrediendæ*.

Abusi. Verbum corruptum. Glandorpius ejici vult. M. Davis. putat leg. *isti* vel *hostes*. Goduinus *Labieniani*. Sed tum pro *Labieni*, quod sequitur, dicturus fuisset Hirtius

sive veriti, ne in fossa ab equitibus opprimerentur, rari ac singuli de rupe prodire et summa petere collis : quos Cæsaris equites consecuti partim interfecerunt, partim vivorum sunt potiti : deinde protinus collem petere contenderunt, atque eum, decusso Labieni præsidio, celeriter occupaverunt. Labienus cum parte equitum vix fuga sibi peperit salutem.

LI. Hac re per equites gesta, Cæsar legionibus opera distribuit, atque in eo colle, quo erat potitus, castra munivit. Deinde ab suis maximis castris per medium campum, e regione oppidi Uzitæ, quod inter sua castra et Scipionis in planitie positum erat, tenebaturque a Scipione, duo brachia instituit duci, et ita erigere, ut ad angulum dextrum sinistrumque ejus oppidi convenirent. Id hac ratione opus instruebat, ut, quum propius oppidum copias admovisset, oppugnareque cœpisset, tecta latera suis munitionibus haberet, ne, ab equitatus multitudine circumventus, ab oppugnatione deterreretur; præterea, quo facilius colloquia fieri possent, et, si qui perfugere vellent, id quod antea sæpe acciderat magno cum eorum periculo, tum facile et sine periculo fieret. Voluit etiam experiri, quum propius hostem accessisset, haberetne in animo dimicare. Accedebat etiam ad reliquas causas, quod is locus depressus erat, puteique ibi complures fieri poterant : aquatione enim longa et angusta utebantur. Dum hæc opera, quæ ante dixi, fiebant a legionibus, interim pars acie ante

ducis sui. Jurinius legi vult *Numidæ.*

CAP. LI. *Brigere.* Immo, *dirigere*, ut Lipsius vidit. Est autem *dirigere* h. l. nihil nisi certa linea et ad locum certum ducere, ut c. 56 : « brachia promovere usque ad locum. » M. Oud. inverso ordine, leg. putat *erigere et ita duci.* Davis. *ducere.* Sic et Jurin. Sed nota nostro et sueta ista variatio.

Instruebat. Sic et B. G. VIII, 41 : « vineas et aggeres instruere. »

Colloquia fieri possent. Cf. c. 56.

Aquatione... longa et angusta. Quia et longius procedendum erat, ut rivos vel fontes adirent, et præterea non multum aquæ reperiebant aquatores.

Utebantur. Sic codd. Vulgo *utebatur.*

Pars acie, pro aciei, forma anti-

opus instructa sub hoste stabat. Equites barbari levisque armaturæ præliis minutis cominus dimicabant.

LII. Cæsar ab eo opere quum jam sub vesperum copias in castra reduceret, magno incursu, cum omni equitatu levique armatura, Juba, Scipio, Labienus, in legionarios impetum fecerunt. Equites Cæsariani, vi universæ subitæque hostium multitudinis pulsi, parumper cesserunt : quæ res aliter adversariis cecidit. Namque Cæsar, ex medio itinere copiis reductis, equitibus suis auxilium tulit : equites autem, adventu legionum animo addito, conversis equis in Numidas cupide insequentes dispersosque, impetum fecerunt, atque eos convulneratos usque in castra regia repulerunt, multosque ex iis interfecerunt. Quod ni in noctem prælium esset conjectum, pulvisque vento flatus omnium prospectu offecisset, Juba cum Labieno capti in potestatem Cæsaris venissent, equitatusque cum levi armatura funditus ad internecionem deletus esset. Interim incredibiliter ex legionibus quarta et sexta Scipionis milites diffugere, partim in castra Cæsaris, partim in quas quisque poterat regiones pervenire : itemque equites Curioniani, diffisi Scipioni ejusque copiis, complures se eodem conferebant.

qua. M. Cf. G. II, 23. Res ipsa intelligitur e c. 58.

Armaturæ. Jurin. *armatura*. Cf. not. ad c. 69.

Cap. LII. *In legionarios*. Non in legionarios, sed in equites impetum fecerunt, ut ex sequentibus fit manifestum. Julius Celsus, p. 223, «ut equitatum ejus invaderent.» Unde *in equites* vel *equitatum* rescribendum. Davis. Recepit hoc Clarkius. Contra Oud. non mutat, ratus latere *Julianos*, ut c. 40, legitur vel simile quid.

[*Quæ res aliter... cecidit*. Frustra Glandorpius et Goduinus addunt *atque existimarunt* sive *quam putabant*. Sensus clare percipitur sine additamento.]

Vento flatus. Insuctum *flatus*. Jurin. malit *sublatus*.

Prospectu. Dativus antiquus, ut *magistratu*, G. I, 16; *usu* mox c. 47. Codd. quidam *prospectibus*. Alius *prospectum abstulisset*, glossa.

Juba cum Labieno capti. Syllepsis, eujus exempla dat Sanctius in Minerv. IV, 10; ubi et Perizon.

Equites Curioniani. Cf. c. 40. M. Legebatur *Curiani*. Emendavit Lips., Elect. II, 22.

LIII. Dum hæc circum Uzitam ab utrisque ducibus administrantur, legiones duæ, nona et decima, ex Sicilia navibus onerariis profectæ, quum jam non longe a portu Ruspinæ abessent, conspicatæ naves Cæsarianas, quæ in statione apud Thapsum stabant, veriti ne in adversariorum, ut insidiandi gratia ibi commorantium, classem inciderent, imprudentes vela in altum dederunt, ac, diu multumque jactati, tandem multis post diebus siti inopiaque confecti, ad Cæsarem perveniunt.

LIV. Quibus legionibus expositis, memor in Italia pristinæ licentiæ militaris ac rapinarum certorum hominum, parvulam modo causulam nactus Cæsar, quod C. Avienus, tribunus militum decimæ legionis, navem commeatu familia sua atque jumentis occupavisset, neque militem unum ab Sicilia sustulisset, postero die de suggestu, convocatis omnium legionum tribunis centurionibusque, « Maxime vellem, inquit, homines suæ petulantiæ nimiæque libertatis aliquando finem fecissent, meæque lenitatis, modestiæ, patientiæque rationem habuissent. Sed quoniam ipsi sibi neque modum, neque terminum constituunt; quo cæteri dissimiliter se gerant, egomet ipse documentum more militari constituam. C. Aviene, quod in Italia milites populi Romani contra rempublicam instigasti, rapinasque

CAP. LIII. *Conspicatæ*. Edd. vet. *conspicati*, per syllepsin. [Et ita non multo post *veriti* pro *veritæ*.]

CAP. LIV. *Parvulam... causulam*. Sic c. 63, *navigiolum parvulum*.

Navem commeatu. Leg. *navem pro comm*. Sensus est, ab Avieno navem, loco commeatus, h. e. militum transportandorum, repletam esse servis ejus ac jumentis. Sic mox disertis verbis : *pro militibus familiam jumentaque in naves imposuit*. Hanc emendationem puto esse certam, etsi nemo de ea monuit. M. Recte sentire Morum puto; modo codd. addicerent. Bentleius jam conjectarat.

Ab Sicilia sustulisset, impositos navibus deduxisset. M.

Se gerant. Hoc *se* a bonis codd. abesse testatur Gronovius, Observ. IV, 14. Sed alii boni servant.

C. Aviene. Vet. edd. præmittunt *Quapropter*.

Milites populi Romani contra rempublicam. Ex mente Gron. l. c. legi posset *milites contra rempublic. p. Rom*. Sed et Vell. II, 16, habet *exercitus p. R*.

per municipia fecisti; quodque mihi reiquepublicæ inutilis fuisti, et pro militibus tuam familiam jumentaque in naves imposuisti; tuaque opera militibus tempore necessario respublica caret; ob eas res ignominiæ causa ab exercitu meo te removeo, hodieque ex Africa abesse, et, quantum potest, proficisci jubeo. Itemque te, A. Fontei, quod tribunus militum seditiosus malusque civis fuisti, ab exercitu dimitto. T. Saliene, M. Tiro, C. Clusinas, quum, ordines in meo exercitu beneficio non virtute consecuti, ita vos gesseritis, ut neque bello fortes, neque pace boni aut utiles fueritis, et magis in seditione concitandisque militibus adversus vestrum imperatorem, quam pudoris modestiæque fueritis studiosiores; indignos vos esse arbitror, qui in meo exercitu ordines ducatis, missosque facio, et, quantum potest, abesse ex Africa jubeo. » Itaque tradidit eos centurionibus : et singulis non amplius singulos additos servos in navi imponendos separatim curavit.

LV. Gætuli interim perfugæ, quos cum litteris mandatisque a Cæsare missos supra docuimus, ad suos cives per-

Inutilis. Sic pro *noxio* Terent. And. I, 5, 52; Ovid. Met. XIII, 38; Nepos, II, 7; Cf. Scioppius, Verisim. I, 20.

Tuaque opera, per id, quod tu fecisti. Hunc sensum qui non viderant, mox *militibusque* ediderunt, quasi respublica diceretur caruisse et opera studioque Avieni, et militibus. M.

Quantum potest. Alii *potes*. Oud. malit *pote*, ut ap. Varronem, Ciceronem, poetas.

Saliene. Cf. c. 28. M.

In meo exercitu beneficio. Forsan *in exercitu, meo beneficio*.

Adversus vestrum imperatorem. Hic puto excidisse verbum *elaboraveritis*, aut simile quid. Est autem *concitandisque militibus* scriptura codd. omnium, etsi vulgata lectio erat *concitandi milites*. Porro *adversus vestrum* est e Ciacconii emendatione, ante quem *adversariorum nostrorum* seu *vestrorum* legebatur. M. Non opus suppleto verbo, ut fulciatur *in seditione* (concitanda); siquidem et Petronius, c. 52, « studiosus in argento ». Bentl. velit *et seditionis concitandique militis*.

Quantum potest. Hic rursus alii *potestis*. Oud. malit *pote*.

Singulis non amplius singulos. Alii *singulos n. a. singulis additis servis*.

In navi. Sic codd. vel *nave*. Mihi videtur lineola supra vocalem omissa.

CAP. LV. *Docuimus*; cap. 32. M.

veniunt ; quorum auctoritate facile adducti, Cæsarisque nomine persuasi, a rege Juba desciscunt, celeriterque cuncti arma capiunt, contraque regem facere non dubitant. Quibus rebus cognitis, Juba, distentus triplici bello, necessitateque coactus, de suis copiis, quas contra Cæsarem adduxerat, sex cohortes in fines regni sui mittit, quæ essent præsidio contra Gætulos.

LVI. Cæsar, brachiis perfectis, promotisque usque eo, quo telum ex oppido adjici non posset, castra munit : balistis scorpionibusque crebris ante frontem castrorum contraque oppidum collocatis, defensores muri deterrere non intermittit : eoque quinque legiones ex superioribus castris deducit. Qua facultate oblata, illustriores notissimique conspectum amicorum propinquorumque efflagitabant, atque inter se colloquebantur. Quæ res quid utilitatis haberet Cæsarem non fallebat. Namque Gætuli ex equitatu regio nobiliores, equitumque præfecti, quorum patres cum Mario ante meruerant, ejusque beneficio agris finibusque donati, post Syllæ victoriam sub Hiempsalis regis erant potestate dati, occasione capta, nocte, jam luminibus accensis, cum equis calonibusque suis circiter mille perfugiunt in Cæsaris castra, quæ erant in campo proxime Uzitæ locata.

LVII. Quod postquam Scipio, quique cum eo erant, cognoverunt, quum commoti ex tali incommodo essent, fere per id tempus M. Aquinium cum C. Saserna collo-

Necessitateque. Sic codd. Vulgo enclitica deest.

Cap. LVI. *Eo, quo.* Sic Davis. e codd. Alii *eo ut* vel *eo quod.*

Adjici. Codd. et edd. vet. *abjici*, male. Cf. G. IV, 23.

Hiempsalis. Hic Hiempsal II, est Jubæ regis pater. Cellar.

Potestate dati, occasione capta. Leid. 1, et ed. Flor. *accepta.* Oud. conjicit scriptum fuisse *data occasione, nocte.* Sic et Bentl. In lectione vulgata legendum foret *potestatem.*

Proxime Uzitæ locata. In omnibus codd. est, *proxime locum Uzitæ.* Fortasse Hirtius nihil scripserat, nisi *proxima*, et cætera interpolando addita sunt, e quibus editores id, quod nunc in textu est, efformarunt. Mor.

quentem viderunt. Scipio mittit ad Aquinium, « nihil attinere eum cum adversariis colloqui. » Quum nihilo minus ejus sermonem nuntius ad se referret, « sed restare, ut reliqua, quæ vellet, perageret; » viator præterea ab Juba ad eum est missus, qui diceret, audiente Saserna : « Vetat te rex colloqui. » Quo nuntio perterritus discessit, et dicto audiens fuit regi. Usu venisse hoc civi Romano, et ei, qui a populo Romano honores accepisset, incolumi patria fortunisque omnibus, Jubæ barbaro potius obedientem fuisse, quam aut Scipionis obtemperasse nuntio, aut, cæsis ejusdem partis civibus, incolumem reverti malle! At-

Cap. LVII. *Sermonem nuntius ad se.* Nuntius Scipioni refert sermonem Aquinii ad se, ad ipsum illum nuntium. Si verbis aliter positis legeretur, *quum nih. m. ejus sermonem ad se nuntius referret*, omnia forent plana. Vidit sensum Clarkius. Mor.

Sed restare... perageret. Hæc sunt ipsa verba Aquinii. Dixit itaque : *sed restabo...* quasi vellet dicere : Mandet, quid velit, Scipio; non curo, sed persistam et manebo hic, ut reliqua peragam in colloquio. Oudendorp. In edd. vulg. est : *referret, restaretque*. Sed Oudendorp. bonos codd. secutus est. M. *Sed restare, ut.* Alii *diceretque ut*, vel *restaretque ut*. Hoc Cellarius recepit, hoc sensu : tanquam Scipionis mandatum nuntius Aquinio attulerit, *ut restaret et reliqua perageret*. Davis. conjectabat, prius scriptum fuisse *ad Sc.* i. e. *ad Scipionem*. E vulgato Bentl. expiscatur lectionem hanc : *Q. n. m. etiam, nuntio ad Scipionem revertente, restaret, ut...* [Omnia clariora esse existimo, si cum Davisio reponas, *se restare* pro *sed restare*, mirorque hanc lectionem nulli adeo placuisse ut in textum referret. B.]

Civi Romano. Post hæc verba edd. vulg. addunt *miror*, contra codd. optimos. Monuerunt Davisius et Oudend. infinitivum etiam h. l. absolute positum esse, ut in sermone admirantis et indignantis. Poterit ergo intelligi, *estne credibile, hoc usu venisse?* M. Simile exemplum ap. Justinum II, 14; Lucan. V, 695; item supra G. II, 27.

Honores accepisset. Mox dicitur senator. M.

Ejusdem partis, in qua fuit ille ipse civis Romanus. *Incolumem reverti*, a Cæsare servatum potius in patriam redire, quam Jubæ benevolentiam captare. Sed Oud. monet, hæc verba *cæsis.... malle* tantummodo in Leidensi primo exstare; in aliis quibusdam et edd. primis esse *Cæsaris* pro *cæsis*, quod in se sensu caret; sed si addatur, in aliis rursus duobus hoc verbum *Cæsaris* legi, illa vero omnia, *ej. part. civ. inc. rev. m.*, penitus abesse, facile oritur suspicio interpolationis; estque nobis

que etiam superbius Jubæ factum non in M. Aquinium, hominem novum parvumque senatorem, sed in Scipionem, hominem illa familia, dignitate, honoribus præstantem. Nam, quum Scipio sagulo purpureo ante regis adventum uti solitus esset, dicitur Juba cum eo egisse, « non oportere illum eodem uti vestitu atque ipse uteretur. » Itaque factum est, ut Scipio ad album sese vestitum transferret, et Jubæ, homini superbissimo inertissimoque, obtemperaret.

LVIII. Postero die universas omnium copias de castris omnibus educunt, et, supercilium quoddam excelsum nacti, non longe a Cæsaris castris aciem constituunt, atque ibi consistunt. Cæsar item producit copias, celeriterque iis instructis, ante suas munitiones, quæ erant in campo, constitit; sine dubio existimans ultro adversarios, quum tam magnis copiis auxiliisque regis essent præditi, promptiusque prosiluissent, ante se concursuros, propiusque se accessuros. Equo circumvectus, legionesque cohortatus, signo dato, accessum hostium aucupabatur: ipse enim a suis munitionibus longius non sine ratione non procedebat, quod in oppido Uzitæ, quod Scipio tenebat, hostium erant cohortes armatæ; eidem autem oppido ad dextrum

sensus horum verborum, *aut cæsis... malle*, incertus. M. [Quamcunque lectionem recipias, subobscurior est sententia.]

Atque etiam... factum. Scil. exstat, narratur. M.

Parvumque senatorem; Dav. nove dictum putat et librario tribuit, vultque *pedarium sen.* legi, de quo Gell. N. A. III, 18. Contra Oud. in Addendis, bene defendit eo, quia Horatius in Epod. IV, 15, dixit, « in primis magnus eques. » M.

Sagulo purpureo, paludamento. Cf. B. G. VII, 88. — Plutarchus in Caton. c. 57, etiam notat superbiam Jubæ, qui aliquando in colloquio cum Scipione et Catone suam sellam mediam poni voluerit; a Catone tamen ita sit correctus, ut, transpositis sellis, Scipio medius sederet. Conqueritur idem Plutarchus de adulatione, qua Scipio captarit Jubæ favorem. M.

Factum est. Addunt alii *illico*.

CAP. LVIII. *Supercilium*, locus editus, collis. Cf. Virg. Georg. I, 108, et Gesneri thesaurum. Etiam Græce sic dicitur ὀφρύς, de quo multis egit Wetstenius ad Evang. Lucæ, IV, 29. M.

Eidem autem oppido, etc. Jurin.

latus ejus cornu erat oppositum; verebaturque ne, si prætergressus esset, ex oppido eruptione facta, ab latere eum adorti conciderent. Præterea hæc quoque eum causa tardavit, quod erat locus quidam perimpeditus ante aciem Scipionis, quem suis impedimento ad ultro occurrendum fore existimabat.

LIX. Non arbitror esse prætermittendum quemadmodum exercitus utriusque fuerint in aciem instructi. Scipio hoc modo aciem direxit. Collocabat in fronte suas et Jubæ legiones: postea autem Numidas in subsidiaria acie ita extenuatos et in longitudinem directos, ut procul simplex esse acies media ab legionariis militibus videretur; in cornibus autem duplex esse existimabatur. Elephantos dextro sinistroque cornu collocaverat, æqualibus inter eos intervallis interjectis: post autem elephantos armaturas leves, Numidasque substituerat auxiliares. Equitatum frenatum universum in suo dextro cornu disposuerat; sinistrum enim cornu oppido Uzita claudebatur, neque erat spatium equitatus explicandi. Præterea Numidas levisque armaturæ infinitam multitudinem ad dextram partem suæ aciei opposuerat, fere interjecto non minus mille passuum spatio; et ad collis radices magis appulerat, longiusque ab adversariorum suisque copiis promoverat: id hoc consilio, ut,

hæc ita refingit: *eid. a. oppido ad latus, dextrum ejus cornu.*

Eum adorti. Jurinius conjicit *aperto.*

Cap. LIX. *Quemadmodum... instructi.* Hunc quoque locum tractavit Guischardus, *Mém. mil.*, vol. II, p. 246, vel t. II, p. 340, suamque explicationem ab adversarii dubitationibus ita defendit, *Mém. crit. et histor.*, p. 529, vel t. IV, p. 226, ut cap. 60 totum verteret, et propemodum verbum de verbo interpretaretur, et in altero libro tabula æri incisa illustraret. Inde ergo rei cognoscendæ studiosi adjumentum sibi petent. M. Pro *fuerint*, quod codd. dant, alii *fuerunt.*

Ab legionariis. Delendum est *ab.* Acies media Scipionis videbatur legionariis Cæsaris esse simplex. M. Davis. interpolata putat hæc verba *ab leg. mil.* Clarkius pro *ab* vult *ex.* Jurin. explicat *post legionarios milites.* Guischardi explicationem, vol. II, p. 246, sequitur Morus.

Præterea Numidas. Alii *Propterea* vel *Postea.*

quum acies duæ inter se concurrissent initio certaminis, paulo longius ejus equitatus circumvectus ex improviso clauderet multitudine sua exercitum Cæsaris, atque perturbatum jaculis configeret. Hæc fuit ratio Scipionis eo die præliandi.

LX. Cæsaris autem acies hoc modo fuit collocata, ut ab sinistro ejus cornu ordiar, et ad dextrum perveniam. Habuit in sinistro cornu legionem IX, VIII; in dextro cornu XXX, XXVIII; XIII, XIV, XXIX, XXVI in media acie; ipsum autem dextrum cornu, secundam aciem fere, in earum legionum parte cohortium collocaverat; præterea

Cap. LX. *Ordiar... legionem.* Hæc ita sunt mutilata in codicibus, ut necessario conjectura subveniendum fuerit lectioni. Eam ex parte protulit ingenium Rhellicani, quæ est sensim recepta in editiones. Res ipsa declarat nihil aliud scribi ab Hirtio potuisse. Est autem in Leid. pr. *ordinaret perveniam. Habuit legionem IX, VIII in sinistro cornu, XX, XXXVIII*, cæteris omissis. In aliis est, *ordinaret ad dextrum legionem IX et VIII, in sinistro cornu XXX, XXXVIII.* Nec in reliquis numeris consentiunt codd. et edd. antiquæ. Tum verba, *ipsum autem... collocaverat*, quis non videt sensu destituta esse? Itaque Guischardus, *Mémoires militaires*, vol. II, p. 249, vel t. II, p. 344; et *Mém. crit. et histor.*, p. 530, vel t. IV, p. 237, dicit ex hac diversitate lectionum locum sibi videri sic constituendum : *Habuit in sinistro cornu legionem IX, VIII. In dextro cornu XXX, XXVIII. In media acie XIII, XIV, XXIX, XXVI. In media autem acie ipsum dextrum cornu; secundam aciem fere...collocaverat.* Itaque verba, *in media acie*, a librariis altero loco omissa putat. Jam hanc lectionem, ab se constitutam, ita vertit : « La neuvième et la huitième étaient à l'aile gauche. La » trentième et la vingt-huitième à la » droite. La treizième, la quatorzième, la vingt-neuvième, la vingt- » sixième dans le corps de bataille. » Mais l'aile droite était encore com- » prise dans son corps de bataille, » et il se servait de sa seconde ligne » pour en former la droite à la place » des cohortes qui avaient été attri- » buées au corps de bataille. » Quod si verbulum de lectione addere licet, in extremis verbis, *in ear. leg. par. coh. collocaverat*, nondum esse lectionem genuinam puto. M. *Rösch* in *Comment. über die Comment. des Cäsar*, p. 108, consentit cum Guischardo *in media acie* bis legendum esse, verum negat octavam legionem affuisse in acie, quippe quæ, cap. 62, demum advenisse fertur cum septima. Itaque sic legi vult: *in sin. cornu leg. IX et X* (cf. cap. 53); *in d. c. XXX et XXIX; in m. acie XIII, XIV, XXVIII et XXVI. In m. autem acie*, etc. Sed ipsum consulat lector. Alia proponit Jurinius.

ex tironum legionibus paucas adjecerat. Tertiam autem aciem in sinistrum suum cornu contulerat, et usque ad aciei suæ mediam legionem porrexerat, et ita collocaverat, uti sinistrum suum cornu triplex esset. Id eo consilio fecerat, quod suum dextrum latus munitionibus adjuvabatur; sinistrum autem, equitatus hostium multitudini uti resistere posset, laborabat, eodemque suum omnem equitatum contulerat : et, quod ei parum confidebat, præsidio his equitibus legionem quintam præmiserat, levemque armaturam inter equites interposuerat. Sagittarios varie passimque, locis certis maximeque in cornibus, collocaverat.

LXI. Sic utrorumque exercitus instructi, non plus passuum trecentorum interjecto spatio, quod forsitan ante id tempus acciderat nunquam, quin dimicaretur, a mane usque ad horam decimam diei perstiterunt. Jamque Cæsar dum exercitum reducere intra munitiones suas cœpisset, subito universus equitatus ulterior Numidarum Gætulorumque sine frenis ad dextram partem se movere, propiusque Cæsaris castra, quæ erant in colle, se conferre cœpit; frenatus autem Labieni eques in loco permanere, legionesque distinere : quum subito pars equitatus Cæsaris cum

Et usque ad...porrexerat. Locum Guischardus, p. 530, vel tom. IV, pag. 243, sic vertit : « Ayant transporté sa troisième ligne à son aile gauche, il prolongea cette aile jusqu'à la légion qui partageait la gauche de son corps de bataille. » M. Lips. malebat : *ad aciei suæ mediæ legiones.*

Adjuvabatur. Cellar. ex Ursini codice *adjuvaretur.* De turbato h. l. v. Oud.

Præsidio... præmiserat, « il plaça devant la cavalerie sa cinquième légion pour la protéger. » Nec incommode confert Guischardus hanc Festi descriptionem : « Præsidium est, quod pro utilitate et salute alicujus auxilii gratia præponitur; subsidium, quod postpositum est ad subveniendum laborantibus. » Morus.

Cap. LXI. *Forsitan.* Sic codd. Vulgo *forte.*

Horam decimam. Est circiter tertia aut quarta pomeridiana. Mox pro *dum* legendum est *quum.* M.

Equitatus ulterior, quem, ut dictum est c. 59, Scipio longius a cæteris copiis promoverat. M.

Pars equitatus... progressi. Synthesis. Plane sic Sallust. Jug. 60.

levi armatura, contra Gætulos injussu ac temere longius progressi, paludemque transgressi, multitudinem hostium pauci sustinere non potuerunt; levique armatura deserti, ac pulsi convulneratique, uno equite amisso, multis equis sauciis, levis armaturæ XXVII occisis, ad suos refugerunt. Quo secundo equestri prælio facto, Scipio lætus in castra nocte copias reduxit. Quod proprium gaudium bellantibus fortuna tribuere non decrevit: namque postero die Cæsar cum parte equitatus sui Leptim, frumenti gratia, misit. In itinere prædatores equites Numidas Gætulosque ex improviso adorti, circiter centum partim occiderunt, partim vivorum potiti sunt. Cæsar interim quotidie legiones in campum deducere, atque opus facere, vallumque et fossam per medium campum ducere, adversariorumque excursionibus iter officere non intermittit. Scipio item munitiones contra facere, et, ne jugo a Cæsare excluderetur, approperare. Ita duces utrique et in operibus occupati erant, et nihilo minus equestribus præliis inter se quotidie dimicabant.

LXII. Interim Varus classem, quam antea Uticæ hiemis gratia subduxerat, cognito legionis VII et VIII ex Sicilia adventu, celeriter deducit, illamque Gætulis remigibus epibatisque complet; insidiandique gratia ab Utica progressus, Adrumetum cum LV navibus pervenit. Cujus adventus inscius Cæsar, L. Cispium cum classe XXVII na-

Proprium gaudium. Vid. ad c. 32. M. Præmissum *Quod* perperam damnat Scaliger; valet idem quod *sed*, judice Davisio. Verum nec hoc necesse. Relativum est et bene positum.

Cum parte equitatus. Leg. *quum partem* (sic quidam codd.) *equitatus... misisset* (sic unus cod.), *in itinere...* M. Idem placet Davisio, Vulgatum retinet Clarkius, subaudito *milites*. Oudend. subintelligit *frumentatores*. Verba *frumenti gratia* a codd. variis exsulant.

Iter officere. Vel *iter* deleo, vel *ita* lego. Davis. Idem sentit Oud. idem Bentl. «Itineri hostium officere» Sall. habet, c. 52. Transitive dici posse censet Cellarius, quia passive apud Lucret. II, 155, «officiuntur corpuscula.» Et IV, 767: «Corporii offensi sensus».

Cap. LXII. *Ab Utica*. Adjecit Oudend. e codd.

vium ad Thapsum versus in stationem, præsidii gratia commeatus sui, mittit: itemque Q. Aquilam cum XIII navibus longis Adrumetum eadem de causa præmittit. Cispius, quo erat missus, celeriter pervenit: Aquila, tempestate jactatus, promontorium superare non potuit, atque angulum quemdam tutum a tempestate nactus, cum classe se longius a prospectu removit. Reliqua classis in salo ad Leptim, egressis remigibus passimque in littore vagantibus, partim in oppido victus sui mercandi gratia progressis, vacua a defensoribus stabat. Quibus rebus Varus ex perfuga cognitis, occasionem nactus, vigilia secunda Adrumeto ex Cothone egressus, cum primo mane Leptim uni-

Ad Thapsum. Ita codd. vet.

Promontorium. Edd. vet. præmittunt *propius.*

Nactus, cum classe navium longarum. Sic paulo ante. M.

Reliqua classis navium onerariarum. Sic diserte paulo post. Aliis aliter videtur, quia verba *cum classe* in edd. quibusdam paulo ante ponuntur ante verbum *promontorium,* et ante verbum *se* absunt, unde post alios Oud. sic legit: *Aquila, temp. jactatus, cum classe promontorium sup. n. potuit. Atque ang.... nactus, se* (navem suam) *long. a p. rem. Reliqua...* M. Ruben., Elect. II, 4, non attendit ad classis navium longarum et onerariarum discrimen; inde factum, ut contradictionem in hoc loco deprehendere sibi videretur.

In oppido. Alii *in oppidum.*

Ex perfuga. Alii *ex perfugis.*

Ex Cothone. Verbum hoc etiam cap. 63 occurrit. Si Servium, ad Virg. Æn. I, 425, et Festum, in *Cothones*, seu, ut quædam edd. vitiose exhibent, *Catones*, audiamus, juxta hunc portus in mari interiores, arte et manu facti, appellantur Cothones; et juxta Servium, Cothones sunt portus non naturales, sed arte et manu facti; cujusmodi fossitios portus Salmasius, ad Solin., p. 794, a Latinis fossas, a Græcis χαράδρας dictos esse monuit. Sin ulterius quæramus, non abhorret a vero conjectura Cellarii, ad quam ipsam fere Salmasius inclinat, existimantis, Adrumetinos suum hoc navale Cothonem dixisse, ad similitudinem Cothonis Carthaginiensis. Scilicet e Strabone, XVII, p. 832 sq., scimus, vicinum fuisse Carthagini τὸν Κώθωνα, quam dicit esse insulam rotundam, canali cinctam, et utrinque navalia habentem. Quem quidem locum Appianus, Punic., p. 57, ed. Steph., sic describit: intra unum portuum Carthaginiensium fuisse insulam, atque cum portum tum insulam habuisse crepidines, in quibus fuerint navalia. Satis ex his intelligi potest, qui fuerit Cothon Carthaginiensis, sive totum illud opus omnino; sive navale, quod ibi fuit; sive canalis dictus sit Cothon: potuit enim usus

versa classe vectus, naves onerarias, quæ longius a portu in salo stabant, incendit, et penteres duas vacuas ab defensoribus, nullo repugnante, cepit.

LXIII. Cæsar interim celeriter per nuntios in castris, quum opera circuiret, certior factus, quæ aberant a portu millia passuum sex, equo admisso, omissis omnibus rebus, celeriter pervenit Leptim: ibique hortatus omnes ut se naves consequerentur, primum ipse navigiolum parvulum conscendit; in cursu Aquilam, multitudine navigiorum perterritum atque trepidantem, nactus, hostium classem sequi cœpit. Interim Varus, celeritate Cæsaris audaciaque motus, cum universa classe, conversis navibus, Adrumetum versus fugere contendit. Quem Cæsar in millibus passuum quatuor consecutus, recuperata quinqueremi cum omnibus suis epibatis atque etiam hostium custodibus CXXX, in ea nave captis, triremem hostium proximam, quæ in repugnando erat commorata, onustam remigum epibatarumque cepit; reliquæ naves hostium promontorium superarunt, atque Adrumetum in Cothonem se universæ contulerunt. Cæsar eodem vento promontorium superare non potuit, atque, in

verbi variari: nec mirum est, alios etiam, ob Carthaginiensis operis similitudinem, suum navale Cothonem nominasse. His certiora de nomine non habeo; et sufficit rem omnino intellexisse. Interpretes nostri loci locis Servii, Festi et Strabonis jam usi erant. Illud non bene fieri putem, si quis Græcum verbum κώθων comparet, et similitudinem figuræ poculi suspicetur nominis causam esse: quidni enim Carthaginiensis Cothon Punicum, aut omnino orientis verbum fuerit? id quod interpretibus Stephani Byz. in Καρχηδὼν jam in mentem venerat. — De situ loci Schawianum iter conferendum est, t. 1, p. 237. M. Ed. Angl. p. 19, ibi nomen ducitur e Phœnicio *katham*, incidere. Cf. et Bochartus Geogr. S. P. II, 1, 24. — *Cum primo mane*. Sic boni codd.

Penteres. Alii *pentiremes*, *penteremes*.

Cap. LXIII. *Hortatus*. Alii *moratus*; sed, ut monuit Oud. huic celeritati Cæsaris mora non convenit. M. Vulgo *moratus* in codd. et edd. vet. Sed Norvic. cod. *hortatur*, unde Clarkius bene *hortatus*. Jurin. malit *neque moratus*, non ita male. Tum Bentl. post *consequerentur* addi jubet, *imperat, ipse*. Non opus.

Contendit. Alii *cœpit*.

salo in ancoris ea nocte commoratus, prima luce Adrumetum accedit, ibique, navibus onerariis, quæ erant extra Cothonem, incensis, omnibusque reliquis aliis aut subductis, aut in Cothonem compulsis, paulisper commoratus, si forte vellent classe dimicare, rursus se recepit in castra.

LXIV. In ea nave captus est P. Vestrius, eques Romanus, et P. Ligarius, Afranianus, quem Cæsar in Hispania cum reliquis dimiserat, et postea se ad Pompeium contulerat; inde ex prælio effugerat, in Africamque ad Varum venerat : quem ob perjurium perfidiamque Cæsar jussit necari; P. Vestrio autem, quod ejus frater Romæ pecuniam imperatam numeraverat, et quod ipse suam causam Cæsari probaverat, se, a Nasidii classe captum, quum ad necem duceretur, beneficio Vari esse servatum, postea facultatem sibi nullam datam transeundi, ignovit.

LXV. Est in Africa consuetudo incolarum, ut in agris et in omnibus fere villis sub terra specus condendi frumenti gratia clam habeant, atque id propter bella maxime, hostiumque subitum adventum præparent. Qua de re Cæsar certior per indicem factus, tertia vigilia legiones duas cum equitatu mittit ab castris suis millia passuum decem, atque inde magno numero frumenti onustos recipit in castra. Quibus rebus cognitis, Labienus, progressus a suis castris millia passuum septem per jugum et collem, per quem

Reliquis aliis. Deleverim *aliis.* Mor.

Cap. LXIV. [*P. Ligarius.* Frater Q. Ligarii quem orator Romanus postea defendit apud Cæsarem.]

Afranianus, qui sub Afranio, Pompeii legato, in Hispania militaverat. Cellarius.

Dimiserat. Conf. B. C. I, 86, 87. M. *Et postea.* Subaudi *qui.*

A Nasidii classe. Sic Oud. e cod. Ursini. Vulgo præpositio deest.

Nasidii. Conf. B. C. II, 3. Morus.

Cap. LXV. [*Est in Africa consuetudo.* Hoc et solitum Germanis suo tempore testatur Tacit. de mor. Germ. c. 16 : « Solent et subterraneos specus aperire, eosque multo insuper fimo onerant, suffugium hiemi, et receptaculum frugibus. » Eumdem morem apud Hungaros hodie vigere testatur *Ach.*]

Recipit. Alii *recepit*, sueta variatione temporis.

Cæsar pridie iter fecerat, ibi castra duarum legionum facit; atque ipse quotidie, existimans Cæsarem eadem sæpe frumentandi gratia commeaturum, cum magno equitatu levique armatura insidiaturus locis idoneis consedit.

LXVI. Cæsar interim de insidiis Labieni ex perfugis certior factus, paucos dies ibi commoratus, dum hostes quotidiano instituto, sæpe idem faciendo, in negligentiam adducerentur, subito mane imperat porta decumana legiones se octo veteranas cum parte equitatus sequi; atque, equitibus præmissis, neque opinantes insidiatores subito, in convallibus latentes, levi armatura concidit circiter quingentos; reliquos in fugam turpissimam conjecit. Interim Labienus cum universo equitatu fugientibus suis suppetias occurrit. Cujus vim multitudinis quum equites pauci Cæsariani jam sustinere non possent, Cæsar instructas legiones hostium copiis ostendit. Quo facto perterrito Labieno ac retardato, suos equites recepit incolumes. Postero die Juba Numidas eos, qui, loco amisso, fuga se receperant in castra, in cruce omnes suffixit.

LXVII. Cæsar interim, quoniam frumenti inopia premebatur, copias omnes in castra conducit; atque præsidio Lepti, Ruspinæ, Achillæ relicto, Cispio Aquilæque classe tradita, ut alter Adrumetum, alter Thapsum mari obsiderent, ipse, castris incensis, quarta noctis vigilia, acie ins-

Atque ipse. Hic male interponunt *ibi* contra codd. bonos et edd. vet.

Consedit. Alii *considet.* Melius *considit.* Ut B. G. VII, 58, 79. OUD.

CAP. LXVI. *Octo veteranas.* Cæsar modo septem veteranas secum habebat. Legendum ergo putat Jurinius VII vel III et IV.

[*Suppetias occurrit.* Sic loquitur infra, c. 68. Hæc tamen φράσις Dodwello tam displicet, ut eam non ab Hirtio, sed a Celso interpolatore fuisse censuerit. Vide diss. de Jul. Celso, c. 8. Sed se nimis morosum censorem præstitit vir eximius: nam quum *suppetias occurrere* sit idem quod *suppetias* in tempore *venire*, non est cur nostrum malæ latinitatis incusemus. Adi Gronovium ad Senec., Controv. XI, 186. DAV. Vide etiam supra ad c. 5, 25, 39; et infra ad c. 75. OUD.]

CAP. LXVII. *Cispio Aquilæque.* Cf. c. 62. M.

tructa, impedimentis in sinistra parte collocatis, ex eo loco proficiscitur, et pervenit ad oppidum Agar; quod a Gætulis sæpe antea oppugnatum, summaque vi per ipsos oppidanos erat defensum. Ibi in campo castris unis positis, ipse frumentatum circum villas cum parte exercitus profectus, magno invento hordei, olei, vini, fici numero, pauco tritici, atque recreato exercitu, redit in castra. Scipio interim, cognito Cæsaris discessu, cum universis copiis per jugum Cæsarem subsequi cœpit, atque ab ejus castris millia passuum sex longe, trinis castris dispartitis copiis, consedit.

LXVIII. Oppidum erat Zeta, quod aberat ab Scipione millia passuum decem, ad ejus regionem et partem castrorum collocatum, a Cæsare autem diversum ac remotum, quod erat ab eo longe millia passuum XVIII. Huc Scipio legiones duas frumentandi gratia misit. Quod postquam Cæsar ex perfuga cognovit, castris ex campo in collem ac tutiora loca collocatis, atque ibi præsidio relicto, ipse quarta vigilia egressus, præter hostium castra proficiscitur cum copiis, et oppidum potitur. Legiones Scipionis comperit longius in agris frumentari, et, quum eo contendere conaretur, animadvertit copias hostium iis legionibus occurrere suppetias. Quæ res ejus impetum retardavit. Itaque, capto C. Mutio Regino, equite Romano, Scipionis fami-

Pauco tritici. Insolens hoc. Cod. Dorv. habet *parum*, Leid. 1, *parvo*.

Cap. LXVIII. *Millia passuum decem.* Jurinius vult *octo* ob ea, quæ sequenti capite traduntur; verum non ita præcise ista definienda sunt.

Ad ejus regionem... collocatum. Hæc mihi non sunt satis perspicua; puto tamen commode versa esse in itinere Shawiano, t. 1, p. 265, ed. Angl. p. 116, « Zeta était située » près du territoire de Scipion, et » près de cette ville il y avait un » corps de son armée. » M. Nomen a *zeith*, oliva, quasi olivetum, derivatur. Cf. Bochart. l. c. ad c. 62, et supra c. 50. In codd. *Zetta*.

Collocatis. Rectius forsan *collatis*, ut Al. 61, ubi codd. quoque habent *collocata*.

Mutio Regino. Variatur hic mire. *Mincio*, *Minnio*, *Ninnio*, etc. Rectius forsan *Mucius* scriberetur. *Regini* meminit Cic. ad Att. x, 12:

liarissimo, qui ei oppido præerat, et P. Atrio, equite Romano de conventu Uticensi, et camelis duobus et viginti regis adductis, præsidio ibi cum Oppio legato relicto, ipse se recipere cœpit ad castra.

LXIX. Quum jam non longe a castris Scipionis abesset, quæ eum necesse erat prætergredi, Labienus Afraniusque, cum omni equitatu levique armatura ex insidiis adorti, agmini ejus extremo se offerunt, atque ex collibus primis exsistunt. Quod postquam Cæsar animadvertit, equitibus suis hostium vi oppositis, sarcinas legionarios in acervum jubet comportare, atque celeriter signa hostibus inferre. Quod postquam cœptum est fieri, primo impetu legionum equitatus et levis armatura hostium nullo negotio loco pulsa, et dejecta est de colle. Quum jam Cæsar existimasset hostes pulsos deterritosque finem lacessendi facturos, et iter cœptum pergere cœpisset; iterum celeriter ex proximis collibus erumpunt, atque eadem ratione, qua ante dixi, in Cæsaris legionarios impetum faciunt Numidæ, levisque armaturæ, mirabili velocitate præditi, qui inter equites pugnabant, et una pariterque cum equitibus accurrere et refugere consueverant. Quum hoc sæpius facerent, et Julianos proficiscentes insequerentur et refugerent, stantes propius non accederent, et singulari genere pugnæ uterentur, eos-

alias *Basilus* vel *Basillus* vocatur. Vid. Orosius, VI, 15.

Adductis. Jurinius malit *abductis*, bene.

CAP. LXIX. *Adorti*. Davis. malebat *oborti*; Jurinius *coorti*; non opus.

Collibus primis. An *proximis*? MOR.

Exsistunt. Alii *exeunt*. Vid. B. C. lib. III, c. 105.

Sarcinas. Intellige non impedimenta legionum, quibus in hac expeditione non fuit opus, sed sarcinas frumenti et aliorum cibariorum, quibus erat potitus Zetæ. Sic *Guischard*, *Mémoires militaires*, vol. II, p. 261.

Levisque armaturæ. Edd. vel. *levis*. Codd. quidam *armatura*. Alterutrum rectius. Cf. not. ad c. 51.

Et refugerent. Fortassis excidit aliquid, legendumque est, *conversos refugerent*. Cf. c. 70. Sic tria dicuntur, quæ dicenda erant: insequuntur proficiscentes, refugiunt conversos, non accedunt propius stantes. Edd. vulg. habent, *instantes*, ut *refugere instantes* cohæreat; e correctione. M.

que jaculis convulnerare satis esse existimarent; Cæsar intellexit nihil aliud illos conari, nisi ut se cogerent castra in eo loco ponere, ubi omnino aquæ nihil esset; ut exercitus ejus jejunus, qui a quarta vigilia usque ad horam decimam diei nihil gustasset, ac jumenta siti perirent.

LXX. Quum jam ad solis occasum esset, et non totos centum passus in horam [IV] esset progressus; equitatu suo propter equorum interitum extremo agmine remoto, legiones invicem ad extremum agmen evocabat. Ita vim hostium, placide leniterque procedens, per legionarium militem commodius sustinebat. Interim equitum Numidarum copiæ dextra sinistraque per colles præcurrere, coronæque in modum cingere multitudine sua Cæsaris copias; pars agmen extremum insequi. Cæsaris autem non amplius tres aut quatuor milites veterani si se convertissent, et pila viribus contorta in Numidas infestos conjecissent, amplius duum millium numero ad unum terga vertebant, ac rursus ad aciem passim, conversis equis, se colligebant, atque in spatio consequebantur, et jacula in legionarios conjiciebant. Ita Cæsar, modo procedendo, modo resistendo, tardius itinere confecto, noctis hora prima omnes suos ad unum in castris incolumes, sauciis decem factis, reduxit.

Horam decimam. Ea est circiter quarta pomeridiana. M.

Cap. LXX. *In horam [IV].* Hæc esset circiter decima antemeridiana. Quorsum ergo diceret, quousque *mane* Cæsar esset progressus, quum jam esset ad solis occasum? Verissima lectio est codd. Leidensis primi et Scaligeriani, *in horam*, h. e. in horas singulas, et numeri nota delenda est. Alii habent *in horis IV*, quod et ipsum ferri potest: est enim, intra spatium quatuor horarum. Morus.

Extremo agmine remoto, ex agmine extremo removet, discedere jubet. — Etiam in hoc capite, omnique hac narratione, c. 68—71, Guischardus sibi visus est manum interpolatricem detexisse: negat enim hæc ita, ut scripta sunt, ab homine militaris rei perito scribi, ac ne fieri quidem sic potuisse. Vid. *Mémoires militaires*, vol. II, p. 262; t. II, p. 362. M.

In castris. Sic codd. Rectius foret *in castra*, ut edidere Vascos. et Steph.

Labienus, circiter trecentis amissis, multis vulneratis, ac defessis instando omnibus, ad suos se recepit. Scipio interim legiones productas cum elephantis, quos ante castra in acie terroris gratia in conspectu Cæsaris collocaverat, reducit in castra.

LXXI. Cæsar contra ejusmodi hostium genera copias suas, non ut imperator exercitum veteranum victoremque maximis rebus gestis, sed ut lanista tirones gladiatores condocefacere: quo pede se reciperent ab hoste, et quemadmodum obversi adversariis, et in quantulo spatio resisterent; modo procurrerent, modo recederent, comminarenturque impetum; ac prope, quo loco et quemadmodum tela mitterent, præcipit. Mirifice enim hostium levis armatura anxium exercitum nostrum atque sollicitum habebat: quia et equites deterrebat prælium inire propter equorum interitum, quod eos jaculis interficiebant; et legionarium militem defatigabant propter velocitatem: gravis enim armaturæ miles simul atque ab his insectatus constiterat, in eosque impetum fecerat, illi veloci cursu facile periculum vitabant.

LXXII. Quibus ex rebus Cæsar vehementer commovebatur; quia, quodcumque prælium quoties erat commissum, equitatu suo sine legionario milite hostium equitatui levique armaturæ eorum nullo modo par esse poterat. Sollicitabatur autem his rebus, quod nondum hostium legio-

Cap. LXXI. [*Lanista tirones.* Lanistæ erant qui docebant gladiatores batnendo rudibus artem gladiatoriam. God.]

Præcipit. Alii *præciperet*, *præciperent*, unde Dav. vult *præcipere*, ut respondeat τῷ *condocefacere*, sed solemnis Hirtio temporum variatio.

Interficiebant . . . . . . *defatigabant*. Pluralis pendet a collectivo. Scaliger e codice suo et Ursini dat *interficiebat*. . . . . *defatigabat*.

Insectatus. Sic *sector* passive accipitur. V. Vossius de Anal. III, 6.

Cap. LXXII. *Quibus ex rebus*...*quoties*... Quæcumque hic occurrunt variæ lectiones (vel abest *quia*, vel *commotus* legitur, vel *veh. comm. quia quodc.* omittitur), eæ sunt vel abemendandi studio, vel, ut omissio plurium verborum, a festinatione librarii. M.

Autem. Davis. malit *item*.

nes cognoverat, et quonam modo sustinere se posset ab eorum equitatu levique armatura, quæ erat mirifica, si legiones quoque accessissent. Accedebat etiam hæc causa, quod elephantorum magnitudo multitudoque militum animos detinebat in terrore : cui uni rei tamen invenerat remedium. Namque elephantos ex Italia transportari jusserat, quo et miles noster speciemque et virtutem bestiæ cognosceret, et cui parti corporis ejus telum facile adigi posset ; ornatusque ac loricatus quum esset elephantus, quæ pars ejus corporis nuda sine tegmine relinqueretur, ut eo tela conjicerentur ; præterea, ut jumenta bestiarum odorem, stridorem, speciem, consuetudine capta non reformidarent. Quibus ex rebus largiter erat consecutus : nam et milites bestias manibus pertractabant, earumque tarditatem cognoscebant, equitesque in eos pila præpilata conjiciebant ; atque in consuetudinem equos patientia bestiarum adduxerat.

Ex Italia. Sic scribendum esse Ciacconius ad h. l. et Lipsius, Elect. II, 22, docuerunt : nam constantem codd. et vett. edd. lectionem, *in Italiam*, redarguit non modo res ipsa, sed et locus Dionis Cassii, XLIII, 4, ubi disertis verbis est, Cæsarem et milites et elephantos *ex Italia* arcessisse. Hoc omnes fere interpretes monuerunt. M. Operam ludit Goduinus, qui vitiosam lectionem propugnat.

Adigi posset. Sic bene codd. et edd. vet. Male Scal. *adjici.*

Sine tegmine. Videtur interpretamentum. M.

Capta non. Alii legunt *captarum;* at si elephanti capti erant a Cæsare, cur ex Italia transportat? Leg. e cod. Davisii, *capta :* sic jumenta dicuntur capta esse consuetudine, ne reformidarent bestias. M. Bene sic Morus et Bentl. Male *capta* referunt alii ad *consuetudine.*

Largiter erat consecutus. Vel intelligetur, vel addetur, *quod optaverat.* Monuit Cellarius. M. Scal. delenda putat hæc, *quibus ex rebus.* Davis. malit *quibus hæc rebus.* Clarkius ellipticam locutionem elegantem pronuntiat.

Præpilata, non cuspide præfixa, sed obtuso acumine, et instar pilæ rotundo. Lipsii Poliorc. IV, 4. CELLARIUS. Eo sensu *præpilata* dicit *missilia* Liv. XXVI, 51, et *hastas præpilatas* Plin. VIII, 6. Idem IX, 30 (51) metaphorice « cornua locustarum præpilata » dicit, et Quinct. V, 12, 17 : « declamationes præpilatas », exercitii gratia institutas.

Patientia bestiarum, dum coguntur equi perpeti indolem bestiarum, adducuntur in consuetudinem ea-

LXXIII. Ob has causas, quas supra commemoravi, sollicitabatur Cæsar, tardiorque et consideratior erat factus, et ex pristina bellandi consuetudine celeritateque excesserat. Nec mirum. Copias enim habebat in Gallia, bellare consuetas locis campestribus, et contra Gallos, homines apertos minimeque insidiosos, qui per virtutem, non per dolum, dimicare consuerunt: tum autem erat ei laborandum, ut consuefaceret milites hostium dolos, insidias, artificia cognoscere, et, quid sequi, quid vitare conveniret. Itaque, quo hæc celerius conciperent, dabat operam ut legiones non in uno loco contineret, sed per causam frumentandi huc atque illuc raptaret: ideo quod hostium copias ab se suoque vestigio non discessuras existimabat. Atque post diem tertium productas accuratius suas copias sicut instruxerat, propter hostium castra prætergressus, æquo loco invitat ad dimicandum. Postquam eos abhorrere videt, reducit sub vesperum legiones in castra.

LXXIV. Legati interim ex oppido Vacca, quod finitimum fuit Zetæ, cujus Cæsarem potitum esse demonstravimus, veniunt; petunt et obsecrant « ut sibi præsidium mittat; se res complures, quæ utiles bello sint, administraturos. » Per idem tempus, Deorum voluntate, studioque

rum. M. In codd. variis et edd. vet. legitur *atque in cons. equos ipsarum bestiarum adduxerat*, sensu vel sic satis apto.

Cap. LXXIII. *Non per dolum.* Multos tamen Gallorum dolos ipse Cæsar in suis commentariis descripsit. M. [Sed rem narrat, ut generaliter accidere solebat.]

Cap. LXXIV. *Vacca.* Urbs Africæ propriæ discernenda ab alia eodem cognomine in Numidia, de qua Sallust. Jug. 29, 47.

Zetæ. Codd. et edd. vet. *Zettæ.* Pro quo ante Scal. legebatur *Uzitæ.*

Demonstravimus; cap. 68. Morus.

Deorum. Vulgo, *de eorum*, sine sensu: et *Deorum* codd. satis firmant. M. Confert Davis. hunc locum cum Al. c. 75, et mox cum c. 82. Non tamen video quomodo hæc cum narrato Vaccensium tristi fato conveniant. Jurinius ideo legi optat: *de eorum vol. studioque erga C. transfuga Scipionem facit cert.* Tum post *accucurrisse* addi jubet *cognitum est*, vel quid simile. Lipsius, El. II, 22, locum interpolatum judicabat.

erga Cæsarem, transfuga suos cives facit certiores « Jubam regem celeriter cum copiis suis, antequam Cæsaris præsidium eo perveniret, ad oppidum accucurrisse, atque, adveniente multitudine circumdata, eo potitum; omnibusque ejus oppidi incolis ad unum interfectis, dedisse oppidum diripiendum delendumque militibus. »

LXXV. Cæsar interim, lustrato exercitu a. d. XII Kal. Apriles, postero die productis universis copiis, progressus a suis castris millia passuum quinque, a Scipionis circiter duum millium interjecto spatio, in acie constitit. Postquam satis diuque adversarios, a se ad dimicandum invitatos, supersedere pugnæ animadvertit, reducit copias. Postero die castra movet, atque iter ad oppidum Sarsuram, ubi Scipio Numidarum habuerat præsidium, frumentumque comportaverat, ire contendit. Quod ubi Labienus animadvertit, cum equitatu levique armatura agmen ejus extremum carpere cœpit: atque ita lixarum mercatorumque, qui plaustris merces portabant, interceptis sarcinis, addito animo, propius audaciusque accedit ad legiones; quod existimabat milites sub onere ac sub sarcinis defatigatos pu-

Suos cives, h. e. Vaccenses legatos, qui cum Cæsare erant. Cellar.

Cap. LXXV. *A. d. XII Kal. Apriles.* Est dies 21 Januarii, juxta Usserii Annales ad a. m. 3958. Sed ex ratione Guischardi in *Mém. milit.*, vol. II, p. 266, vel t. II, p. 368, erit dies 17 Decembris. Vid. ad cap. 1. M. Sed in *Mém. crit.*, p. 390, 12 Febr. ponit.

Progressus. Sic Rhellicanus voluit legi, et editores e codd. quibusdam receperunt: nam alterum, *processus*, quod plerique codd. habent, in illius ætatis scriptore vix defendi potest, etsi Cellarius e Scribonio Largo defendit, qui *processam ætatem* dixerat. M. Sall. etiam Jug. 21: « eo processum (est). »

Supersedere pugnæ. Leg. *pugna*, ut latinitas flagitat. Davisius.

Iter... ire. Sic et c. 6, et mox hoc ipso capite.

Sarsuram. Codd. quidam *Sasurram*. Differt omnino a *Susura* Ptolemæi, IV, 3. Conf. Cellarius, Not. Orb. Ant. IV, 4; I, 29.

Habuerat præsidium. Leg. e cod. Davis. *habebat*: nam eo ipso tempore præsidium ibi erat, c. 76. Dav. Verum et alibi plusquamperfectum pro imperfecto positum reperitur, ut c. 76, 88, 89.

[*Lixarum. Lixæ* idem est quod Gallice vocamus *vivandiers*.]

Sub sarcinis. Sic et B. G. III, 24.

gnare non posse. Quæ res Cæsarem non fefellerat : namque expeditos ex singulis legionibus tricenos milites esse jusserat. Itaque eos, in equitatum Labieni immissos, turmis suorum suppetias mittit. Tum Labienus, conversis equis, signorum conspectu perterritus, turpissime contendit fugere, multis ejus occisis, compluribus vulneratis. Milites legionarii ad sua se recipiunt signa, atque iter inceptum ire cœperunt. Labienus per jugum summum collis dextrorsus procul subsequi non desistit.

LXXVI. Postquam Cæsar ad oppidum Sarsuram venit, inspectantibus adversariis interfecto præsidio Scipionis, quum suis auxilium ferre non auderent, fortiter repugnante P. Cornelio, evocato Scipionis, qui ibi præerat, atque a multitudine circumvento interfectoque, oppido potitur; atque ibi frumento exercitui dato, postero die ad oppidum Tisdram pervenit, in quo Considius per id tempus fuerat cum grandi præsidio cohorteque sua gladiatorum. Cæsar, oppidi natura perspecta, atque inopia ab oppugnatione ejus deterritus, protinus profectus circiter millia passuum quatuor ad aquam facit castra, atque, inde quarto die egressus, redit rursus ad ea castra, quæ ad Agar habuerat. Idem facit Scipio, atque in antiqua castra copias reducit.

LXXVII. Thabenenses interim, qui sub ditione et potestate Jubæ esse consuessent, in extrema ejus regni regione maritima locati, interfecto regio præsidio, legatos ad Cæsarem mittunt; rem a se gestam docent; petunt orantque

Procul subsequi. Vulgo, *procul milites subsequi.* M. Contra codd. et edd. vet.

Cap. LXXVI. *P. Cornelio, evocato Scipionis.* Jurinius *P. Cornelio Scipione evocato.* [Male. Is, de quo nunc agitur, plebeius quidam est, et *evocatus*, nempe veteranus.]

Atque inopia. Lipsius, Elect. II, 22, *aquæ inopia* legi vult, quod locus castrorum, de quo proxime dicitur, suadet. Cellar. Alii intelligunt inopiam rerum ad oppugnandum necessariarum.

Facit. Alii *fecit.*

Cap. LXXVII. *Rem a se gestam.*

ut suis fortunis populus Romanus, quod bene meriti essent, auxilium ferret. Cæsar, eorum consilio probato, Marcium Crispum tribunum cum cohorte et sagittariis tormentisque compluribus præsidio Thabenam mittit. Eodem tempore ex legionibus omnibus milites, qui aut morbo impediti, aut, commeatu dato, cum signis non potuerant ante transire in Africam, ad millia IV, equites CD, funditores sagittariique mille, uno commeatu Cæsari occurrerunt. Itaque cum his copiis et omnibus legionibus eductis, sicut erat instructus, octo millibus passuum ab suis castris, ab Scipionis vero quatuor millibus passuum longe constitit in campo.

LXXVIII. Erat oppidum infra castra Scipionis, nomine Tegea, ubi præsidium equestre circiter CD numero habere consuerat. Eo equitatu dextra sinistraque directo ab oppidi lateribus, ipse, legionibus ex castris eductis, atque in jugo inferiore instructis, non longius fere mille passus ab suis munitionibus progressus, in acie constitit. Postquam diutius in uno loco Scipio commorabatur, et tempus diei in otio consumebatur; Cæsar equitum turmas suorum jubet

Hæc est conjectura Lipsii, Elect. II, 22. Omnes codices, *rem male gestam* : inepte prorsus. DAVIS. Codd. Reg. et Vossii firmant conjecturam Lipsii. Emendatum jam dedere Vascos. Gryph., etc. [Nec sane inepta omnino est Lipsii conjectura; rem enim male gesserunt erga Jubam regem suum.]

Populus Romanus. Legebatur male *præsto* vel *de Populo Rom*. Emendavit R. Steph. e codd.

Marcium. Sic edd. Vascos. et Steph. Sic et Cic. Phil. XI, 12, et Vell. II, 69. Apud Appianum, C. III, 77, erat *Minucius*. Mendum sustulit eruditus editor nostras.

Commeatu dato, data venia ab suos vel alio abeundi a signis. CELL. Mox *unus commeatus* est multitudo una venientium, *ein Transport*. M.

Octo millibus passuum...quatuor millibus passuum. Jurin. legi jubet *sex... duobus*, et hoc præceperat cap. 75. Sed certe non est operæ pretium ad hæc minuta descendere. In numero *IV* variant codd. typographi vitio. Oud. editio recentior habet *IX*.

CAP. LXXVIII. *Tegea*. Non est eadem cum *Tege* Ptolem. V. Cellarius l. c.

CD numero. Egregie hoc sic constituit Davis. In quibusdam codd. legitur *MM* sive *duo millia*, in aliis deest *numero*.

in hostium equitatum, qui ad oppidum in statione erat, facere impressionem; levemque armaturam, sagittarios funditoresque eodem summittit. Quod ubi cœptum est fieri, et equis concitatis Juliani impetum fecissent; Pacidius suos equites exporrigere cœpit in longitudinem, ut haberent facultatem turmas Julianas circumfundi, et nihilominus fortissime acerrimeque pugnare. Quod ubi Cæsar animadvertit, trecentos, quos ex legionibus habere expeditos consueverat, ex proxima legione, quæ ei prælio in acie constiterat, jubet equitatui succurrere. Labienus interim suis equitibus auxilia equestria summittere, sauciisque ac defatigatis integros recentioribusque viribus equites subministrare. Postquam equites Juliani CD vim hostium, ad quatuor millia numero, sustinere non poterant, et a levi armatura Numidarum vulnerabantur minutatimque cedebant; Cæsar alteram alam mittit, qui satagentibus celeriter occurrerent. Quo facto sui sublati universi, in hostes impressione facta, in fugam adversarios dederunt, multis occisis, compluribus vulneratis: insecuti per tria millia passuum, usque in colles hostibus adactis, se ad suos recipiunt. Cæsar in horam decimam commoratus, sicut erat instructus, se ad sua castra recepit, omnibus incolumibus: in quo prælio Pacidius, graviter pilo per cassidem caput ictus, compluresque duces, ac fortissimus quisque, interfecti vulneratique sunt.

Circumfundi. Sic e codd. Oud. edidit. Est idem quod circumfundere se circa turmas. Vulgo, *circumfundere*. M. Infinitivus loco gerundii non raro. V. G. VII, 26 et 71. Dein accusativus pro dativo, ut C. III, 61, « præsidia circumduxit »: Ovid. Metam. IV, 360: « juvenem circumfunditur. »

Quos ex legionibus... consueverat. Vid. c. 75. M.

Ex proxima legione.....constiterat. Leg. *ex legione, quæ proxima ei prælio in ac. const.* Prælium est illa velitatio equestris, quæ nunc fit. Ergo legionem, quæ in acie (instructa) stat proxima illi velitationi, jubet Cæsar succurrere equitatui. M. Pro *prælio* alii *præsidio*.

Sublati, animo elati. M.

Caput ictus. Græcismus. [Habens caput per cassidem ictum.]

LXXIX. Postquam nulla conditione cogere adversarios poterat, ut in æquum locum descenderent, legionumque periculum facerent; neque ipse propius hostem castra ponere propter aquæ penuriam se posse animadvertebat; adversarios non eorum virtute confidere, sed aquarum inopia fretos despicere se intellexit: pridie Non. Apr. tertia vigilia egressus ab Agar, XVI millia nocte progressus, ad Thapsum, ubi Virgilius cum grandi præsidio præerat, castra ponit, oppidumque eo die circumvenire cœpit, locaque idonea opportunaque complura præsidiis occupare, hostes ne intrare ad se ac loca interiora capere possent. Scipio interim, cognitis Cæsaris consiliis, ad necessitatem adductus dimicandi, ne per summum dedecus fidissimos suis rebus Thapsitanos et Virgilium amitteret, confestim Cæsarem per superiora loca consecutus, millia passuum octo a Thapso binis castris consedit.

LXXX. Erat stagnum salinarum, inter quod et mare angustiæ quædam non amplius mille et quingentos passus intererant; quas Scipio intrare, et Thapsitanis auxilium ferre conabatur: quod futurum Cæsarem non fefellerat. Namque pridie in eo loco castello munito, ibique trino præsidio relicto, ipse cum reliquis copiis lunatis castris

CAP. LXXIX. *Animadvertebat.* Sic codd. Petav. et Norvic. Vulgo *animadverteret.* Dein Jurinius legi vult *et adversarios.*

Non eorum virtute, non sua ipsorum virt. CELLAR. Non hic *sua* legitur, quia ad Cæsarem referri posse videbatur.

Aquarum inopia. Alii *copia*, scil. a parte Scipionis.

Pridie Non. Apr. Usserius in Annal. l. cit. ad cap. 75, hæc quarto Februarii diei assignat. M. *Guischard* vigesimo septimo ejus mensis.

XVI millia. Addunt vulgo *passuum*, quod a Leid. pr., et Petav. abest.

Amitteret. Alii *desereret*, glossa. Jurin. *abjiceret.*

Consedit. Alii *contendit.*

CAP. LXXX. *Stagnum salinarum.* Ambitum ejus definit itineris Shawiani descriptio, tom. 1, p. 244. M. Ed. Angl., p. 147.

Trino præsidio. Lectio incerta: quidam libri scripti et editi pro *trino* exhibent *magno*; Scaligeri codex habet *III*; et Leid. pr. *cohortibus tribus.* Ergo putat Oud. legi posse, *cohortium trium præsidio.* M.

Thapsum operibus circummunivit. Scipio interim, exclusus ab incepto itinere, supra stagnum, postero die et nocte confecto, cœlo albente, non longe a castris præsidioque, quod supra commemoravimus, MC passibus, ad mare versus consedit, et castra munire cœpit. Quod postquam Cæsari nuntiatum est, milite ab opere deducto, castris præsidio Asprenate proconsule cum legionibus duabus relicto, ipse cum expedita copia in eum locum citatim contendit: classisque parte ad Thapsum relicta, reliquas naves jubet post hostium tergum quam maxime ad littus appelli, signumque suum observare; quo signo dato, subito clamore facto, ex improviso hostibus aversis incuterent terrorem, ut perturbati ac perterriti respicere post terga cogerentur.

LXXXI. Quo postquam Cæsar pervenit, et animadvertit aciem pro vallo Scipionis, elephantosque dextro sinistroque cornu collocatos, et nihilominus partem militum castra non ignaviter munire; ipse, acie triplici collocata, legione decima secundaque dextro cornu, octava et nona sinistro, oppositis quinque legionibus in quarta acie, ante ipsa cornua

Confecto. Vulgo, *confecta.* Mox pro *passibus* legetur *passus.* M.

Non longe. Negatiouem tollit Clarkius. Davis. malit *longius*, retenta negatioue.

Milite ab opere deducto. Sic codd. Sed vulgo *milites ab op. deductos.*

Proconsule dicitur, qui proconsulari imperio est, licet modo sit proprætor. Sic c. 87. Et ita sæpe *proprætore* de quæstore, vel eo, qui nullum gessit magistratum. OUDENDORPIUS.

CAP. LXXXI. *Aciem pro vallo Scipionis.* Clarkius eum Glandorpio addi vult *instructam;* sed subauditur. Alii alia é varietate codicum exsculpunt. Vulgata lectio bene babet.

Secundaque. Jurin. dat *septimaque*, quia *secunda* non erat in Africa.

Oppositis quinque legionibus. Nunc addendum esse *in media acie*, et sic pergendum, *in quarta acie ante ipsa...collocatis*, ostendit Guischardus. Vid. *Mémoires critiques et historiques*, tom. IV, p. 238. Sed jam ante eum hoc monuerat Glandorpius ad h. l. Cæteri interpretes omnes neglexerant. M. Discedit ab hac sententia *Roesch* in opere land., p. 114, et verbis *in quarta acie*, quæ inepte hic posita censet, substituit *in media acie.* Tum pergit *ad ipsa c.* quod habent edd. vet.

quinis cohortbius contra bestias collocatis, sagittariis, funditoribus in utrisque cornibus dispositis, levique armatura inter equites interjecta, ipse pedibus circum milites concursans, virtutesque veteranorum præliaque superiora commemorans, blandeque appellans, animos eorum excitabat. Tirones autem, qui nunquam in acie dimicassent, hortabatur « ut veteranorum virtutem æmularentur, eorumque famam, nomen, locumque, victoria parta, cuperent possidere. »

LXXXII. Itaque in circumeundo exercitum animadvertit hostes circa vallum trepidare, atque ultro citroque pavidos concursare, et, modo se intra portas recipere, modo inconstanter immoderateque prodire. Quum idem a pluribus animadverti cœptum esset; subito legati evocatique obsecrare Cæsarem, « ne dubitaret signum dare : victoriam sibi propriam a Diis immortalibus portendi». Dubitante Cæsare, atque eorum studio cupiditatique resistente, sibique, eruptione pugnari non placere clamitante, et etiam atque etiam aciem sustentante, subito dextro cornu, injussu Cæsaris, tubicen a militibus coactus canere cœpit. Quo facto, ab universis cohortibus signa in hostem cœpere inferri; quum centuriones pectore adverso resisterent, vique continerent milites, ne injussu imperatoris concurrerent, nec quidquam proficerent.

LXXXIII. Quod postquam Cæsar intellexit incitatis militum animis resisti nullo modo posse, signo Felicitatis dato, equo admisso, in hostem contra principes ire contendit. A dextro interim cornu funditores sagittariique concita tela in elephantos frequentes injiciunt. Quo facto, bestiæ,

Cap. LXXXII. *Victoriam... propriam.* Videatur caput 32. Morus.

Eruptione. Probat Oud. conjecturam Schelii ad Hygin., p. 41 : *irruptione*, quia Cæsar jam e castris exierat. M.

Cap. LXXXIII. *Signo Felicitatis dato.* Tesseram suis dedit verbum *Felicitas.* Cellar.

stridore fundarum lapidumque deterritæ, sese convertere, et suos post se frequentes stipatosque proterere, et in portas valli semifaetas ruere contendunt. Item Mauri equites, qui in eodem cornu cum elephantis erant, præsidio deserti, principes fugiunt. Ita celeriter bestiis circumitis, legiones vallo hostium sunt potitæ, et, paucis acriter repugnantibus interfectis, reliqui concitati in castra, unde pridie erant egressi, confugiunt.

LXXXIV. Non videtur esse prætermittendum de virtute militis veterani quintæ legionis. Nam, quum in sinistro cornu elephantus, vulnere ictus et dolore concitatus, in lixam inermem impetum fecisset, cumque sub pede subditum, deinde genu innixus, pondere suo, proboscide erecta vibrantique, stridore maximo premeret atque enecaret, miles hic non potuit pati, quin se armatum bestiæ offerret. Quem postquam elephantus ad se telo infesto venire animadvertit, relicto cadavere, militem proboscide circumdat atque in sublime extollit armatum. Qui in ejusmodi periculo quum constanter agendum sibi videret, gladio proboscidem, qua erat circumdatus, cædere, quantum viribus poterat, non destitit : quo dolore adductus elephantus, milite abjecto, maximo cum stridore cursuque conversus ad reliquas bestias se recepit.

LXXXV. Interim Thapso qui erant præsidio, ex oppido eruptionem porta maritima faciunt, et, sive ut suis subsidio occurrerent, sive ut, oppido deserto, fuga salutem sibi para-

Stridore fundarum lapidumque. Codex Dorvicanus et editiones veteres : *fundarum saxorum plumbique*.

Deterritæ. Alii *perterritæ*.

Cum elephantis, etc. Sic codd. vet. In aliis *cum* deest; unde editores *præsidio* trahunt ad *erant*, ut *elephantis* sit dativus.

Cap. LXXXIV. *Quintæ legionis*. Conferatur nota ad caput secundum.

Proboscide. Codd. quidam *promuscide*. Sic et in codicibus Plinii.

Armatum. Alii *armatus*. Perinde est.

Qua erat circumdatus. Bene. Refertur ad proboscidem. Alii *quo*.

Cap. LXXXV. *Pararent*. Alii *parerent*, ut cap. 50.

rent, egrediuntur; atque ita per mare umbilici fine ingressi, terram petebant: qui a servitiis puerisque, qui in castris erant, lapidibus pilisque prohibiti terram attingere, rursus se in oppidum receperunt. Interim, Scipionis copiis prostratis, passimque toto campo fugientibus, confestim Cæsaris legiones consequi, spatiumque se non dare colligendi. Qui postquam ad ea castra, quæ petebant, perfugerunt, ut, refectis castris, rursus sese defenderent, ducem aliquem requirunt, quem respicerent, cujus auctoritate imperioque rem gererent. Qui postquam animadverterunt neminem esse ibi præsidio, protinus, armis abjectis, in regia castra fugere contendunt. Quo postquam pervenerunt, ea quoque ab Julianis teneri vident. Desperata salute, in quodam colle consistunt, atque, armis demissis, salutationem more militari faciunt. Quibus miseris ea res parvo præsidio fuit. Namque milites veterani, ira et dolore incensi, non modo, ut parcerent hosti, non poterant adduci, sed etiam ex suo exercitu illustres urbanos, quos auctores appellabant, complures aut vulnerarunt, aut interfecerunt: in quo numero fuit Tullius Rufus, quæstorius, qui, pilo trajectus consulto a milite, interiit: item Pompeius Rufus, brachium gladio percussus, nisi celeriter ad Cæsarem accucurrisset, interfectus esset. Quo facto complures equites Romani senatoresque perterriti ex prælio se receperunt, ne

Umbilici fine; M. I. c. tenus. Usque ad umbilicum: Sallust., Hist. lib. III: « fine inguinum ingrediuntur mare. » V. not. ad G. VII, 47.

A servitiis. A servis. Sic Sall. Cat. 24; Flor. III, 21, 11.

Ducem requirunt. Nam Afranius, Scipio, alii, aufugerant. Cf. c. 91, 96; Dio Cass. XLIII, 9, 10. M.

Armis abjectis, non omnibus; sed quæ impedimento fugæ erant, scuto maxime: nam sequitur, *armis demissis sal. fac.* Ergo habuerunt adhuc quædam arma. CELLARIUS.

Ea quoque. Sic codd. et edd. vet. Alii addunt *ipsi,* unde Oud. conjectat leg. *ipsa.*

Armis demissis. Male alii *dimissis.* De ista salutatione vid. Isidor. Orig. I, 35. Cf. Lucan. IV, 173; Stat. Theb. XII, 401.

Auctores moderandæ iræ conservandorumque hostium. Viderat sensum Rhellicanus. M.

a militibus, qui ex tanta victoria licentiam sibi assumpsissent immoderate peccandi, impunitatis propter maximas res gestas spe, ipsi quoque interficerentur. Itaque ii omnes Scipionis milites, quum fidem Cæsaris implorarent, inspectante ipso Cæsare et a militibus deprecante eis uti parcerent, ad unum sunt interfecti.

LXXXVI. Cæsar trinis castris potitus, occisisque hostium decem millibus, fugatisque compluribus, se recepit, quinquaginta militibus amissis, paucis sauciis, in castra, ac statim ex itinere ante oppidum Thapsum constitit, elephantosque LXIV ornatos armatosque cum turribus ornamentisque capit, captos ante oppidum instructos constituit: id hoc consilio, si posset Virgilius, quique cum eo obsidebantur, rei male gestæ suorum indicio a pertinacia deduci. Deinde ipse Virgilium appellavit, invitavitque ad deditionem, suamque lenitatem et clementiam commemoravit. Quem postquam animadvertit responsum sibi non dare, ab oppido recessit. Postero die, Divina re facta, concione ad-

Impunitatis spe, est in codd. Norvic. et Petav. Vulgo neglexerunt *spe*, et *impunitate* posuerunt. — De insigni hoc prælio cf. Plutarch. Cæs. c. 53, qui ab aliis negare tradit, Cæsarem ipsi conflictui interfuisse, quoniam tum maxime, quum aciem instruxerit, correptus epileptico morbo deportatus sit in locum remotum. Appianus, II, 96, p. 488, vix operæ pretium fecit: adeo paucis verbis tantam rem complexus est. Etiam Dio Cassius, XLIII, 7, 8, festinat. Guischardus, *Mém. milit.*, vol. II, p. 274, vel t. II, p. 380, queritur, Hirtium, aut quicumque demum libri hujus auctor fuerit, in hoc prælio describendo non satis diligentem fuisse: aspersis enim quibusdam minutiis, neglectoque eorum indicio, unde de tota re judicium ferri posset, esse effectum, ut non nisi aliquid de hoc prælio cognosceremus. Mor.

Ii omnes milites. In variis edd. *ii* male deest.

Cap. LXXXVI. *Trinis castris*. Afranii, Jubæ, Scipionis. Plutarch. d. l. sic describit: Scipionem constitisse ad lacum (conf. c. 80), et reliquisse in castris aliis Jubam (conf. c. 85), in aliis Afranium (quod factum esse tum videtur, quum Thapsum movit, c. 78 extr.) castra vero videntur intelligi, unde pridie erant egressi. C. 83 extr. M.

Recessit. Alii *discessit*, quod præferunt Clarkius et Oud., quia Cæsar progrediens urbem reliquit obsessam.

vocata, in conspectu oppidanorum milites collaudat: totumque exercitum veteranum donavit, præmia fortissimo cuique ac bene merenti pro suggestu tribuit: ac statim inde digressus, Rebilo proconsule cum tribus ad Thapsum legionibus, et Cn. Domitio cum duabus Tisdræ, ubi Considius præerat, ad obsidendum relictis, M. Messalla Uticam ante præmisso cum equitatu, ipse eodem iter facere contendit.

LXXXVII. Equites interim Scipionis, qui ex prælio fugerant, quum Uticam versus iter facerent, perveniunt ad oppidum Paradæ. Ubi quum ab incolis non reciperentur, ideo quod fama de victoria Cæsaris præcucurrisset; vi oppido potiti, in medio foro lignis coacervatis omnibusque rebus eorum congestis, ignem subjiciunt, atque ejus oppidi incolas cujusque generis ætatisque vivos constrictosque in flammam conjiciunt, atque ita acerbissimo afficiunt supplicio: deinde protinus Uticam perveniunt. Superiore tempore M. Cato, quod in Uticensibus propter beneficium legis Juliæ parum suis partibus præsidii esse existimaverat, plebem inermem oppido ejecerat, et ante portam Bellicam

Rebilo. Alii *Rebullo*, *Rebillo*, etc. Notus *C. Caninius Rebilus*, legatus in Gallia. G. VII, 83.

Proconsule. Cf. ad c. 80. M.

Uticam...contendit. Ardebat enim Cæsar cupiditate Catonis, qui Uticæ præerat, vivi capiendi (Plutarch. Cæs. 54): et confugerant Uticam permulti e Scipionis exercitu. (Vid. mox c. 88, et Dio Cassius, XLIII, 10.) Mor.

Cap. LXXXVII. *Paradæ*. Alii *Paradam*. Strabo, l. XVII, p. 831, Φαρὰν, Celsus *Pardam* vocat. *Quod in Uticensibus*, vulgat.

Quod Uticensibus.... parum in suis partibus... Leg. *quod in Utic... parum suis partibus*. Hanc admonitionem Faerni protulit Ciacconius; Clarkius et Oud. probant; et loquitur ipsa res. M. In re tam manifesta quid attinet errorem servare intactum? transposita præpositione ulcus sanavi. Lipsius jam notarat.

Propter beneficium legis Juliæ, de libertate civitatibus provinciarum antea liberis conservanda. Cic. in Pison. c. 16: *Lege Cæsaris justissima atque optima populi liberi plane et vere erant liberi*. Sic post Rhellicanum Cellarius h. l. explicat. Sperabant igitur, ut Fabricius ad Dion. Cass. XLIII, 10, dicit, se libertatem lege Cæsaris servaturos. M.

Existimaverat. Alii *existimaret* vel *existimabat*.

castris fossaque parvula duntaxat munierat, ibique custodiis circumdatis, habitare coegerat: senatum autem oppidi custodia tenebat. Eorum castra ii equites adorti expugnare cœperunt, ideo quod eos partibus Cæsaris favisse sciebant, ut, eis interfectis, eorum pernicie dolorem suum ulciscerentur. Uticenses, animo addito ex Cæsaris victoria, lapidibus fustibusque equites repulerunt. Itaque posteaquam castra non potuerant potiri, Uticam se in oppidum conjecerunt, atque ibi multos Uticenses interfecerunt, domosque eorum expugnaverunt ac diripuerunt. Quibus quum Cato persuadere nulla ratione quiret ut secum oppidum defenderent, et cæde rapinisque desisterent; et, quid sibi vellent, sciret; sedandæ eorum importunitatis gratia singulis HS C divisit. Idem Sylla Faustus fecit, ac de sua pecunia largitus est: unaque eum iis ab Utica proficiscitur, atque in regnum ire contendit.

LXXXVIII. Complures interim ex fuga Uticam perveniunt. Quos omnes Cato convocatos, una cum trecentis, qui pecuniam Scipioni ad bellum faciendum contulerant, hortatur ut servitia manumitterent, oppidumque defenderent. Quorum quum partem assentire, partem animum mentemque perterritam atque in fugam destinatam habere

Expugnare. Potius *oppugnare.* Jurinius.

Castra... potiri. Alii *castris.*

Quum Cato... quiret. Quædam de his sunt in Plutarch. Caton. c. 62, 63. M.

HS C. Non est in antiquis libris *HS;* vix tamen intelligi potest aliud, quam *sestertios centum*, idque confirmat Petav. codex, in quo *C. sestertia* legitur, quod tamen modum excedit. M. Cf. not. ad Al. 48.

In regnum. H. l. regnum pro regno Jubæ κατ' ἐξοχὴν ponitur, ut c. 92, 93. Davis. Ergo neque *regnum Jubæ* legendum, neque *Jubæ* pro *ire* ponendum est. Conf. ad cap. 95. Mor.

Cap. LXXXVIII. *Cum trecentis.* Erant Romani cives, in Africa mercaturam et fœnus exercentes, quorum consilio et opera Cato utebatur. Cf. c. 90. Plutarch. Cat. cap. 59, 61. Cellar. Omnino Plutarchus illo loco studia conatusque Catonis et omnem rem diligenter persecutus est. M.

In fugam. Vulgo male *in fuga.* Contra codices bonos et editiones veteres.

intellexisset; amplius de ea re agere destitit, navesque iis attribuit, ut, in quas quisque partes vellet, proficisceretur. Ipse, omnibus rebus diligentissime constitutis, liberis suis L. Cæsari, qui tum ei pro quæstore fuerat, commendatis, et sine suspicione, vultu atque sermone, quo superiore tempore usus fuerat, quum dormitum isset, ferrum intro clam in cubiculum tulit, atque ita se trajecit. Qui quum anima nondum exspirata concidisset, et, impetu facto in cubiculum ex suspicione, medicus familiaresque continere, atque vulnus obligare cœpissent, ipse suis manibus vulnus crudelissime divellit, atque animo præsenti se interemit. Quem Uticenses, quamquam oderant partium gratia, tamen propter ejus singularem integritatem, et, quod dissimillimus reliquorum ducum fuerat, quodque Uticam mirificis operibus munierat, turresque auxerat, sepultura afficiunt. Quo interfecto, L. Cæsar, ut aliquid sibi ex ea

Ita se trajecit. De morte Catonis utique legendus Plutarchus d.l., cap. 67 sqq. Nempe curatis omnibus publicis privatisque negotiis, balneo utitur; tum cœna, in qua cum philosophis multa de sapientis libertate disputat; sic cubitum it. Ibi gladio desiderato, quem filius removerat (nam multa erat suspicio necis, quam Cato inferre sibi moliretur), tamdiu servis instat, donec ei afferatur, atque unum servorum recusantium pugno percutit. Dum ergo Platonis Phædonem legit, obdormiscit: expergefactus varia mandat, remotisque omnibus tandem se trajicit. Morus.

Qui quum. Alii *Qui dum.* Minus recte.

Concidisset. E lecto decidit, quia vulnus non satis alte descenderat in ventrem. Ergo strepitus accivit eos, qui ante cubiculum erant. M.

Continere, scil. vulnus. Cod. Norvic. *cum tenere.* Unde Davis. *eum tenere.* Quod mox sequitur *vulnus* deleri vult Jurinius.

Se interemit, non repetito ictu; sed quia fascias et vulnus divulserat. Conferri potest Appianus, III, 98, p. 489 sq.; Dio Cass. XLIII, 11, qui eum cognomen Uticensis tulisse addit, quia et Uticæ obiit, et ab Uticensibus publice sepultus est. Reliquos scriptores multos nominare non attinet. M.

Auxerat. Editio Ven. *evexerat.* Bentl. malit *turribus auxerat.*

L. Cæsar... pararet. Optime Petavianus: *L. Cæsar, aliquid sibi ex ea re auxilii ratus:* quod reponendum arbitror. Oud. In aliis quibusdam est: *ut aliquid sibi ea res auxiliaretur.* Vulgata est e cod. Ursini, et est vera. M. Oud. in edit. secunda lectionem, quam placuerat, exhibet.

re auxilii pararet, convocato populo, concione habita, cohortatur omnes ut portæ aperirentur : se in C. Cæsaris clementia magnam spem habere. Itaque, portis patefactis, Utica egressus, Cæsari imperatori obviam proficiscitur. Messalla, ut erat imperatum, Uticam pervenit, omnibusque portis custodias ponit.

LXXXIX. Cæsar interim, a Thapso progressus, Uscetam pervenit, ubi Scipio magnum frumenti numerum, armorum, telorum cæterarumque rerum, cum parvo præsidio habuerat. Id adveniens potitur : deinde Adrumetum pervenit. Quo quum sine mora introisset, armis, frumento pecuniaque considerata, Q. Ligario, C. Considio filio, qui tum ibi fuerant, vitam concessit. Deinde eodem die Adrumeto egressus, Livineio Regulo ibi cum legione relicto, Uticam ire contendit. Cui in itinere fit obvius L. Cæsar, et subito se ad genua projecit, vitamque sibi, neque amplius quidquam, deprecatur : cui Cæsar facile et pro sua natura, et pro instituto, concessit : item Cæcinæ, C. Ateio, P. Atrio, L. Cellæ, patri et filio, M. Eppio, M. Aquinio, Catonis filio, Damasippique liberis ex sua consuetudine tribuit; circiterque luminibus accensis, Uticam pervenit, atque extra oppidum ea nocte mansit.

Melior videtur quam vulgata, quæ sic habet : *ut aliquid sibi ex ea re auxilii pararet*. Sequor Oud. [Vulgatam cum *Ach.* et majore parte codd. reposui.]

C. Cæsaris. Prænomen addidit Oud. e codd.

Messalla. Conferatur cap. 86. Morus.

Cap. LXXXIX. *Uscetam*. Videtur esse Ptolemæi Οὐζικία, oppidum mediterraneum. Cellar.

Q. Ligario, pro quo Ciceronis oratio exstat. Cellarius. Mox alii male *Considii*. Tum *fuerant* Davis. e cod. Norvic.; consentiunt alii. Vulgo *fuerat*.

Item Cæcinæ. Leg. *idem* : nam sequitur *tribuit*. Mox *noctem* post *circiterque* a plurimis libris abest. M. Additum ab *iis*, qui non attenderant *circiter* etiam adverbialiter poni posse. Sed sic jam Cæsar, G. II, 32. Cf. Sall. Cat. 56. Varro, R. R. III, 10, ubi *circiter duobus mensibus*. Delevi ergo *noctem*, secutus codd. cum Oud. De tempore Censorinus ita, cap. 24 : « Post id sequitur tempus, quod dicimus luminibus accensis; antiqui prima face dicebant. »

XC. Postero die mane in oppidum introiit; concioneque advocata, Uticenses incolas cohortatus, gratias pro eorum erga se studio agit; cives autem Romanos negotiatores et eos, qui inter trecentos pecunias contulerant Varo et Scipioni, multis verbis accusatos, de eorum sceleribus longiore habita oratione, ad extremum, ut sine metu prodirent edicit: « se eis duntaxat vitam concessurum; bona quidem eorum se venditurum, ita tamen, qui eorum bona sua redemisset, se bonorum venditionem inducturum, et pecuniam mulctæ nomine relaturum, ut incolumitatem retinere posset. » Quibus metu exsanguibus, de vitaque ex suo promerito desperantibus, subito oblata salute, libentes cupidique conditionem acceperunt; petieruntque a Cæsare, ut universis trecentis uno nomine pecuniam imperaret. Itaque bis millies sestertio his imposito, ut per triennium sex pensionibus populo Romano solverent, nullo eorum recusante, ac se eodem die demum natos prædicantes, læti gratias agunt Cæsari.

Cap. XC. *In oppidum introiit.* Sic codd.

Trecentos. Confer. c. 88. M.

Ita tamen, qui. Vulgo, *ita tamen, ut, qui...* Sed *ut*, auctoribus codd. quibusdam bonis et edd. antiquioribus, sustulit Oud. nec admittit syntaxis. Legerim: *ita tamen, si quis...* M. Inepta foret repetitio particulæ *ut*, quæ in fine periodi recurrit, ubi male vulgo legitur *possent.*

Bona sua. Leg. *bona ipse sua*, quia codd. boni et edd. vet. habent, *bona ipsa sua.* Monuerunt Clarkius et Oudend. M.

Inducturum, aboliturum. Ut enim, qui scripsit, scriptum stilo converso inducit, h. e. delet: sic, qui decrevit, decretum inducit, h. e. irritum facit et abolet. Habent autem, teste Oud., codd. optimi *inducturum*, pro quo in aliis est *indicturum*, sensu plane contrario. M.

Incolumitatem, vitam. Sic et c. 95. M.

Bis millies. Abest *bis* a codd. bonis: erit ergo hoc incertum. Illud constat alteram lectionem, *mille sestertiis impositis*, falsam esse, quia summa foret nunc perexigua. Gronovio (de Sestert. II, 3) legendum videtur, *millies sestertio his* (vel *bis*) *imposito.* Cf. Grævius ad Cic. ad Div. XI, 10. M. Verior et moderatior summa videtur Oud. si deleatur *bis.*

Se eodem die demum natos. Bentl. bene malit *se eo demum die natos.* Cicero reditus sui diem *natalem* di-

XCI. Rex interim Juba, ut ex prælio fugerat, una cum Petreio interdiu in villis latitando, tandem, nocturnis itineribus confectis, in regnum pervenit, atque ad oppidum Zamam, ubi ipse domicilium, conjuges, liberosque habebat, quo ex cuncto regno omnem pecuniam carissimasque res comportaverat, quodque inito bello operibus maximis munierat, accedit. Quem oppidani, antea rumore exoptato de Cæsaris victoria audito, ob has causas oppido prohibuerunt, quod, bello contra populum Romanum suscepto, in oppido Zamæ lignis congestis, maximam in medio foro pyram construxerat; ut, si forte bello foret superatus, omnibus rebus eo coacervatis, dehinc civibus cunctis interfectis eodemque projectis, igne subjecto, tum demum se ipse insuper interficeret, atque una cum liberis, conjugibus, civibus, cunctaque gaza regia cremaretur. Postquam Juba ante portas diu multumque primo minis pro imperio egisset cum Zamensibus; deinde, quum se parum proficere intellexisset, precibus quoque orasset, uti se ad suos Deos penates admitterent; ubi eos in sententia perstare animadvertit, nec minis nec precibus suis moveri, quo magis se reciperent; tertio petit ab eis, ut sibi conjuges liberosque redderent, ut secum eos asportaret. Postquam sibi nihil omnino oppidanos responsi reddere animadvertit, nulla re ab iis impetrata, ab Zama discedit, atque ad villam suam cum M. Petreio paucisque equitibus se confert.

XCII. Zamenses interim legatos de iis rebus ad Cæsarem Uticam mittunt, petuntque ab eo « uti ante, quam rex manum colligeret, seseque oppugnaret, sibi auxilium mitte-

cit in Or. pro Red. XI, et ad Atticum, III, 20, et παλιγγενεσίαν, ad Atticum, VI, 6.

Cap. XCI. *Zamam*. Alii *Zamæ*.

Quem oppidani, antea, etc. Sic codd. boni. Vulgo τὸ *antea* legitur ante *oppidani*.

Zamæ. Alii *Zama*.

Interficeret. Celsus *superjaceret*. Bentl. *injiceret*.

Gaza. Vox Persica. Vid. Serv. ad Virg. Æn. I, 123, et II, 763, ubi male negat in plurali quoque usurpari. Cf. Horat. Od. I, 29.

ret : se tamen paratos esse, sibi quoad vita suppeteret, oppidum seque ei reservare. » Legatos collaudatos Cæsar domum jubet antecedere, ac suum adventum præuuntiare. Ipse, postero die Utica egressus, cum equitatu in regnum ire contendit. Interim in itinere ex regiis copiis duces complures ad Cæsarem veniunt, orantque ut sibi ignoscat. Quibus supplicibus venia data, Zamam perveniunt. Rumore interim perlato de ejus lenitate clementiaque, propemodum omnes regni equites Zamam perveniunt ad Cæsarem, ab eoque sunt metu periculoque liberati.

XCIII. Dum hæc utrobique geruntur, Considius, qui Tisdræ cum familia sua, gladiatoria manu, Gætulisque præerat, cognita cæde suorum, Domitiique et legionum adventu perterritus, desperata salute, oppidum deserit, seque clam cum paucis barbaris pecunia onustus subducit, atque in regnum fugere contendit; quem Gætuli, sui comites, in itinere, prædæ cupidi, concidunt, seque in quascumque potuere partes conferunt. C. interim Virgilius, postquam terra marique clausus se nihil proficere intellexit, suosque aut interfectos aut fugatos, M. Catonem Uticæ sibi ipsum manus intulisse, regem vagum, ab suisque desertum ab omnibus aspernari, Saburam ejusque copias ab Sitio esse deletas, Uticæ Cæsarem sine mora receptum, de tanto exercitu reliquias esse nullas, quæ sibi suisque liberis prodessent; a Caninio proconsule, qui eum obsidebat, fide accepta, seque et sua omnia et oppidum proconsuli tradit.

XCIV. Rex interim Juba, ab omnibus civitatibus exclusus, desperata salute, quum jam cœnatus esset cum Petreio,

Cap. CXII. *Venia data, Zamam perveniunt.* Jurinius mavult *pervenit*, scil. Cæsar. Rectius, credo.

Cap. XCIII. *Considius.* Cf. c. 86. M.

Domitiique... adventu. Cf. c. 86.

Virgilius. Ibid. M.

Intulisse. Alii *attulisse.*

Sitio. Conf. cap. 36, 48. Morus.

Nullas, quæ sibi. Sic codd. et edd. vet. Sed recentiores *qui.* Leid. 1, *nullas; ipse sibi suisque lib. a Can.*

Cap. XCIV. *Cœnatus.* Sic Rubenius, Elect. 1, 10, vulgatum *conatus* emendavit, probantibus Davisio

ut per virtutem interfecti esse viderentur, ferro inter se depugnant : atque firmior imbecilliorem Juba Petreium facile ferro consumpsit. Deinde ipse sibi quum conaretur gladio trajicere pectus, nec posset, precibus a servo suo impetravit, ut se interficeret, idque obtinuit.

XCV. P. Sitius interim, pulso exercitu Saburæ, præfecti Jubæ, ipsoque interfecto, quum iter cum paucis per Mauritaniam ad Cæsarem faceret, forte incidit in Faustum Afraniumque, qui eam manum habebant, qua Uticam diripuerant, iterque in Hispaniam intendebant, et erant numero circiter MD. Itaque celeriter nocturno tempore insidiis dispositis, eos prima luce adortus, præter paucos equites, qui

et Oud. (conjectarat et Gruterus). Et est necesse ut sic legatur, sive Florum, IV, 2, 69, audiamus, quem Cellarius contulit; sive Appianum, C. II, 100, p. 490, qui Jubam et Petreium in cœnaculo (ἐπὶ τῇ διαίτῃ) mutuis se cædibus interemisse dicit. M. Mutuam cædem testantur et M. Seneca, Suas. 7, et L. Seneca, de Provid. 2. Contra in Liviana epitome, 114, et apud Florum, l. c., Petreius Jubam seque interfecisse scribitur. Unde in nostro loco Rubenius reponebat *Jubam Petreius*. Sed in re incerta nil mutandum. Quid, quod Sextus Rufus in Breviario, c. 4, « Jubam mortem sibi propria manu conscivisse » dicit? Porro bene Barthius, Adv. XVI, 5, monet *Petreium imbecilliorem* dici in loco nostro et *firmiorem Jubam*; unde mirum non sit, si iste ab hoc *consumptus ferro* dicatur. Redeo ad *cœnatus*. Hoc temere damnat Scaliger. Muretus dabat *quum jam omnia conatus esset*. Glandorpius et Goduinus reponebant *convivatus*. [Forte legendum *conatus*, quum nulla codicum auctoritate confirmetur *cœnatus*.]

Impetravit, impetrare cœpit : alias redundarent verba, *idque obtinuit*. Mor.

Cap. XCV. *In Faustum*. Cf. c. 87 extr. M.

Qua Uticam diripuerant. An, *quæ Uticam diripuerat?* Nam si Sylla Faustus huic manui equitum de sua pecunia largitus est, ne diriperent Uticam, cap. 87, non dici potest ipse per hos equites diripuisse Uticam. M. Immo vero Uticæ direptæ nusquam hic mentio; itaque grave ulcus huic loco inhærere videtur. Accedit quod et sequentia parum apte cohæreant.

Iterque in Hispaniam. Sed, c. 87, in Jubæ regnum se contulisse hi omnes dicuntur : et hoc postulat res, quia, profecti Utica, nunc obviam fiunt adversariis in Mauritania. Quare quum codex Leid. primus, qui est e melioribus, non habeat hæc verba, *iterque in H. int.*, jure ea possunt suspecta dici. Nolui hæc prætermittere, quia nemo monuit; ut alii quoque quærant. M.

ex primo agmine fugerant, reliquos aut interficit, aut in deditionem accipit; Afranium et Faustum vivos capit cum conjuge et liberis. Paucis post diebus, dissensione in exercitu orta, Faustus et Afranius interficiuntur; Pompeiæ cum Fausti liberis Cæsar incolumitatem suaque omnia concessit.

XCVI. Scipio interim cum Damasippo, et Torquato, et Plætorio Rustiano, navibus longis, diu multumque jactati, quum Hispaniam peterent, ad Hipponem regium deferuntur, ubi classis P. Sitii per id tempus erat : a qua pauciora ab amplioribus circumventa navigia deprimuntur; ibique Scipio cum quibus paulo ante nominavi, interiit.

XCVII. Cæsar interim, Zamæ auctione regia facta, bonisque eorum venditis, qui cives Romani contra populum Romanum arma tulerant, præmiisque Zamensibus, qui de rege excludendo consilium ceperant, tributis, vectigalibusque regiis abrogatis, ex regnoque provincia facta, atque ibi Crispo Sallustio proconsule cum imperio relicto,

Dissensione in exercitu orta. Sed Florus, IV, 2, 90, et Eutropius, VI, 18, Cæsaris jussui tribuunt. Suetonius, Jul. c. 75, dubitat. Cellar.

Pompeiæ. Est Pompeii Magni filia, quæ Fausto, Syllæ dictatoris filio, nupserat. Cellar. Appianus, C. II, 100, p. 490. M.

Cap. XCVI. *Plætorio Rustiano.* Ursinus mallet *Cestiano*, quia Plæt. Cestianus in N. N. famil. occurrit; sed is in partibus Cæsaris stetit. V. Al. c. 24. Glandorp. in Onomastico, *Rusticanum* dicit. In codd. quibusdam legitur *Rusticiano* vel *Rusciano*.

Hispaniam peterent. Ibi Pompeius filius erat, colligens copias adversus Cæsarem. Dio Cass. XLIII, 9. Mor.

Cum quibus. Græcismus. Sic Oud. e Leid. 1. Ita, C. III, 15, « Quum essent in quibus demonstravi angustiis. » Cf. et notata supra ad c. 41.

Interiit. Se ita confodit, ut inter ictum corpus in mare præcipitaretur. Appian. l. c. M.

Cap. XCVII. *Contra populum Romanum*, h. e. contra Cæsarem. M.

Abrogatis. Leid. 1, offert *erogatis*, i. e. impensis in illos ad præmia. Id unice verum pronuntiat Oud.; in ed. tamen secunda retinuit vulgatum.

Sallustio. Cf. cap. 34. Est autem is, cujus historia belli Catil. et Jug. hodienum exstat. Provinciam fœde expilavit, perpetuamque famæ maculam aspersit. Dio Cass. XLIII, 9. Conferatur Fabricii Bibl. latin. lib. 1,

ipse Zama egressus, Uticam se recepit. Ibi bonis venditis eorum, qui sub Juba Petreioque ordines duxerant, item Thapsitanis HS vicesies, conventui eorum HS tricesies; Adrumetinis HS tricesies, conventui eorum HS quinquagies, mulctæ nomine imponit: civitates bonaque eorum ab omni injuria rapinisque defendit. Leptitanos, quorum superioribus annis bona Juba diripuerat, et ad senatum questi per legatos, atque arbitris a senatu datis sua receperant, tricies centenis millibus pondo olei in annos singulos mulctat, ideo quod initio, per dissensionem principum, societatem cum Juba inierant, eumque armis, militibus, pecunia juverant. Tisdritanos, propter humilitatem civitatis, certo numero frumenti mulctat.

XCVIII. His rebus gestis, Idibus Jun. Uticæ classem conscendit, et post diem tertium Carales in Sardiniam pervenit. Ibi Sulcitanos, quod Nasidium ejusque classem receperant, copiisque juverant, HS centies mulctat; et pro decimis octavas pendere jubet, bonaque paucorum vendit, et ante diem III Kal. Quinct. naves conscendit; et a Cara-

cap. 9. M. Edd. vet. addunt *P. R. proconsule.*

Item, similiter. Nempe hos quoque pœna affecit. Morus. Alii *itemque*. In multis codd. deest, et abesse commode potest, ni quid hic, quod cum Clarkio putat Oudendorp. deficiat.

HS vicesies. Vulgo *HS XX millia*. Quia vero codd. et edd. primæ non habent illud *millia*, sed tantum notas numerorum: post Gland. Oud. edidit *vicesies*, *tricesies*, etc.; laudavitque Gronovii locum de Pec. vet. III, 2. M.

Adrumetinis. Sic Leid. 1. Vulgo *Adrumetanis*. Sed altera forma sueta scriptoribus et lapidibus. Cf. Grut. Thes. inscr. p. 362 et 1092.

Leptitanos. Conf. B. C. II, 38. Mor.

Et ad senatum. Leg. *et qui ad senatum*. Deinde deleverim *atque*. M. Omnino sic planior locus foret. Oudend. putat subaudiri *qui*, et citat c. 68, et B. G. IV, 3. Tum cod. Cujac. habet *arbitrio a s. dato*.

Pondo. Sic Ciaccon. bene. Vulgo *ponderis* vel *ponderibus*. Cf. Gronov. de Pec. vet. II, 5.

Cap. XCVIII. *Idibus Jun*. Die 14 Aprilis. Mox *ante d. III Kal. Quinct.* est dies 29 Aprilis. Vid. Usserii Annales, l. c. ad cap. 75. M. *Guischard*, *Mém. crit.*, p. 392, assignat 6 et 21 Maii. Cæterum codd. antiquiores habent *ante diem IV Kal. Quinct.*

libus secundum terram provectus, duodetricesimo die, eo quod tempestatibus in portubus cohibebatur, ad urbem Romam venit.

Provectus. Sic codd. et edd. vet. Vulgo *profectus.*

Romam venit. Ibi quatuor triumphos egit, de Gallis, Pharnace, Ægypto, Juba (Appianus, C. II, 101, p. 491; Vellei. Paterc. II, 56; Dio Cass. XLIII, 19): senatum, milites et populum oratione (Dio, ibid., 15-19), præmiis, largitionibus, ludis delenivit: censum egit (Plutarch., in Cæs. 55): alios honores, propemodum nimios, sibi decretos accepit, alios plane immodicos declinavit (Dio Cass. XLIII, 14): multis de causis clementiæ laudem tulit: perturbatam denique temporum annorumque rationem digessit (Fabricius ad Dion. Cass. XLIII, 26). Interea præmisit C. Didium cum classe in Hispaniam adversus Pompeii filios (Dio, XLIII, 14, 28). — Equidem ut in hoc quoque Africano bello Cæsaris prudentiam, celeritatem, patientiam et fortitudinem admiror, ita tamen persentisco eum fortunæ illo tempore permultum debuisse; adeo nihil bene cessit ejus adversariis; adeo sæpe, quum videretur vel propter copiarum paucitatem, vel rerum temporumque difficultatem, facile penitusque deleri posse, salvus evasit. Sed nimirum placuerat providentiæ Divinæ, hanc Romanarum rerum conversionem hoc potissimum tempore efficere. — Liceat hoc quoque monere multa esse in Shawiani itineris descriptione, quæ hujus libri geographiam illustrent, maxime ubi, t. I, de regno Tunetano exponitur: unde hæc excerpsi: Adrumetum non esse hodiernum *Hamamet*, sed potius *Herkla*, p. 204, 237; Sarsuram esse nunc *Surseff*, p. 265; Ruspinam vero *Sahaleel*, p. 242; Agar cum *Boohadiar*, Leptin parvam cum *Lemta*, Thapsum cum *Demass*, p. 243, Cercinam cum *Querkynes*, p. 248, Zetam cum *Menzil*, Vaccam cum *Monzil Heire*, p. 264, Tegeam cum *Iimmel*, p. 265, Tisdram cum *Iemme*, p. 266, comparari posse. — Unum addam: si quis cum extremis præsertim hujus libri, satis illis ad similitudinem Cæsarianæ orationis compositis, comparaverit caput 19 aut 25, vel alium locum, ab illa facilitate longe remotum, hunc miraturum esse, unius ejusdemque scriptoris in eodem libro tam diversum reperiri genus dicendi; aut adeo in suspicionem additamentorum mutationumve venturum, quarum causa hodie quidem detegi nequeat. Legi poterit Dodwelli dissertatio de auctore hujus libri, quam huic editioni præmittendam curavi. M. Plut. in Cæs. c. 55, tres triumphos Cæsaris refert; Vell. l. c. quinque. Loca ex Shawiano itinere citata leguntur in ed. Anglica, inde a p. 105 ad p. 117; *Vaccam* nunc *Bejam* dici refert, p. 92.

DE

BELLO HISPANIENSI

LIBER SINGULARIS

INCERTI AUCTORIS.

Jam Suetonii ætate lectum esse librum de bello Hispaniensi certum est (Sueton. Jul., c. 56). Credibile etiam fit e loco Suetoniano hujus libri eumdem fuisse auctorem, qui de bello Alexandrino, Africano, et de Gallici belli extremis scripserat. Sed illud non credibile est librum de bello Hispaniensi eum, qui hodie circumfertur, sic, ut circumfertur, ab auctore cæterorum librorum confectum esse : tanta est dissimilitudo et orationis, et modi, quo singula narrantur. Etiamsi enim passim probabilior oratio est, ut c. 15 et 17 : tamen pleraque adeo inculta sunt, ut auctorem, quem Oud. ad c. 22, ineptulum dicit, aut non potuisse, aut noluisse bene scribere appareat. Ac minuitur quidem auctoris culpa eo quod liber adeo depravatus est, ut permulti loci plane non, complures vix intelligi possint, haud paucorum lectio omnino incerta sit, atque Julius Celsus, qui de vita Cæsaris scripsit, passim expedire se non potuerit : multa enim vitio scriptorum confusa vix intelligi posse queritur, p. 241, eaque de causa multa ab se præterita esse fatetur, p. 246. Verum ibi quoque, ubi corruptio nulla est, non magna scriptoris facultas elucet. Rursus modus narrandi est is, ut, gravioribus fere neglectis, ea, quæ scire paucorum intererat, consignata reperiantur : ut auctor existimasse videatur, quæ ipsi nota fuerint, eadem lectoribus, vel procul monstrata, eodem modo perspicua fore : ut digna denique sit oratio teste et spectatore rerum occupato, qui in tabulas suas retulerit quotidie res sibi memorabiles visas; cæterum eas in ordinem redigere, justaque orationis forma induere, non operæ pretium duxerit. Fieri ergo potuit ut antiquus ille et genuinus de Hispaniensi bello liber, quem Suetonius legit, ab aliquo in brevem summam contractus mutilatusque ad posteros veniret; aut ut plane intercideret, et alius ejusdam hominis ephemerides de hoc bello servarentur. Quum autem in hoc libro, qui non tironibus ad elementa linguæ discenda, sed provectioribus ad exercitationem diligentiæ, judicii et laboris proponendus est, neque lectores historiæ studiosos magnopere aut alliciet, aut tenebit, sed quum in libro tali fere unum illud quæratur, quid a scriptoris manu sit; cur id nesciamus; ubi codicibus destituamur; utrum spes inveniendi reliqua, an præcisa sit : omnes propemodum animadversiones lectionis varietati destinavi, non neglecta tamen illustratione rei ex aliis historiæ scriptoribus; etsi omnes, præter Dionem Cassium, in his rebus breviores fuerunt. Intelligent ergo harum rerum studiosi, codices duos antiquos et bonos, Petavianum et Norvicensem, non modo ubivis fere consentire; sed et veram ut plurimum lectionem continere, e qua quomodo cæteræ depravatæ sint, interdum facile cognoscitur : quanquam alibi tanta est diversitas horum codicum ac cæterorum, ut haud dubie duplex fons fuisse videatur, e quo diversi recensionum velut rivi fluxerint. M.

Suetonius, l. c., Oppium vel Hirtium auctorem nominat : Vossius de hist. Lat. c. 13, Balbo vel Oppio librum ascribit. Goduinus Afrum quem vel Syrum militem auctorem esse putat; sed latinitas pura obstat, judice Scaligero in proleg. in Manilium. Balbi *ephemeridis* meminit Sidonius, ep. IX, 14.

LIBER SINGULARIS

DE

BELLO HISPANIENSI

QUOD ADVERSUS POMPEII FILIOS GESTUM EST.

ARGUMENTUM.

Cap. I. Cn. Pompeius junior ulteriore Hispania potitur; Cæsar muneribus dandis detinetur in Italia. — II. Hic in Hispaniam venit, invitatur a Cordubensibus. — III, IV. Sextus Pompeius Cordubam tenet, Uliam oppugnat; mox, hac missa, ad Cordubam, cui Cæsar imminet, iter facit. — V-XIX. Cæsar Bætim ponte jungit, ad quem prælio facto, Ateguam oppugnat. Prælia ad flumen Salsum et ad Cordubam. Tandem Ategua potitur Cæsar, et imperator appellatur. — XX, XXI. Pompeius castra movet Ucabim. Cæsar castra castris confert. — XXII. Pompeii crudelitas refertur Bursavolensibus. — XXIII. Fit pugna. — XXIV. Ab Soricaria utrorumque conveniunt copiæ. Vincit Cæsar. — XXV. Antistii Turpionis et Q. Pompeii Nigri solitaria pugna. — XXVI. Equites Romani ad Cæsarem transfugiunt. — XXVII-XXXI. Cæsar castra ad Mundam constituit. Committitur acre prælium: pereunt Labienus et Attius Varus. — XXXII. Hostes Mundam se recipiunt, Cæsar eos circumvallat: Cn. Pompeius tendit Cartejam. — XXXIII. Cæsar ad Cordubam venit, ubi Scapula, seditionis caput, structa pyra, se cremat. — XXXIV. Cæsar oppido potitur; itemque — XXXV, XXXVI, Hispali. — XXXVII. Carteja seditione orta, Cæsaris naves incendit Didius. — XXXVIII, XXXIX. Saucius Pompeius profugit, et cæditur. Caput ejus Cæsari affertur Gadi-

hus. — XL. Didius interficitur. Cæsar Gadibus ad Hispalin recurrit. — XLI. Capitur Munda et Ursao. — XLII. Verba Cæsar facit ad Hispalenses.

I. PHARNACE superato, Africa recepta, qui ex iis præliis cum adolescente Cn. Pompeio profugissent, quum et ulte–

CAP. I. *Pharnace superato*. Conf. B. Al. c. 76. Quod autem in cod. Leid. pr. est, *Scipione superato*, hoc utrum vulgato præferam, an emendationi potius tribuam, non satis scio. Si *Scipione superato* legitur, optime cohæret cum superiore libro extremo, ubi de Scipione victo et Africa recepta narratum est. Sin Scipionis nomen ab emendatione ejus est, qui non tam ad remotiora, B. Al. 76, quam proxima respiciendum esse existimaverit, ideoque *Pharnace superato*, antiquior lectio videtur; fortasse cum Davisio dici poterit, breviter h. l. repeti, quæ nuper Alexandrino bello in Ponto, et nuperrime in Africa gesta sint. Sed præplacet Leidensis libri, ejusque boni, lectio. Cur enim scriptor, si summam rerum gestarum repetere voluit, neglecto bello Alexandrino graviore, videatur bellum, in Ponto gestum, idque et conatu et effectu multo expeditius, nominare voluisse? M. Librum male quidam ἀκέφαλον esse volunt.

Qui ex iis præliis... profugissent. Ex his præliis, quibus Africa recepta est, nemo cum Pompeio effugit: nam Pompeius jam ante prælium ad Thapsum, quo Scipio victus est, B. Afr. c. 83 seqq., discesserat, ut mox dicam. Sed ex his præliis multi *ad hunc Pompeium* in Hispaniam fugerunt. Et sic vertit Wagnerus. — Deinde, quid fecerunt hi, qui profugerant? Non sequitur verbum, quod referatur ad hos, qui profugerant, positumque est hoc comma sine nexu. Nam quod infra sequitur *vastare*, id non ad hos, sed ipsum Pompeium pertinet. — Denique, quod utitur conjunctivo *profugissent*, id sæpe fit ab hoc scriptore hoc modo, ut c. 13: « Valgius, cujus frater in castris fuisset. » C. 19: « turris, quæ nostra fuisset. » C. 32: « Pompeius, qui Cordubæ fuisset, » ubi nulla causa conjunctivi usurpandi apparet. Exempla Cellarius ad c. 11, collegerat. M. Clarkius suppleri vult *cum iis, qui... profugissent.* Gruterus in cod. Petav. invenit *quum multi ex*. Hoc ego recipiendum, et totum locum paucis mutatis ita refingendum puto: *quum multi ex iis præliis ad adolescentem Cn. Pompeium profugissent, qui ulterioris H. potitus esset, Cæsar mun. dandis in It. detinetur. Pompeius, quo fac. præsidia contra* (*istum*) *compararet, in fidem un. civ. conf. cœpit.* Ita non amplius erit hiulca oratio.

Cn. Pompeio. Hic, tædio rei ab se male gestæ, Africa relicta, ad Baleares insulas se converterat, B. Afr. 22, 23, ut Hispaniæ opibus uteretur, in qua permulti Pompeiani superarant, atque etiam exercitus contra Cæsarem comparabatur. Sed morbo correptus in insulis illis aliquandiu hærere coactus est. A quo morbo

rioris Hispaniæ potitus esset, dum Cæsar muneribus dandis in Italia detinetur, quo facilius præsidia contra compararet Pompeius, in fidem uniuscujusque civitatis confugere cœpit. Ita partim precibus, partim vi, bene magna comparata manu, provinciam vastare. Quibus in rebus nonnullæ civitates sua sponte auxilia mittebant, item nonnullæ portas contra cludebant. Ex quibus si qua oppida vi ceperat, quum aliquis ex ea civitate optime de Cn. Pompeio meritus civis esset, propter pecuniæ magnitudinem aliqua ei inferebatur causa, ut, eo de medio sublato, ex ejus pecunia latronum largitio fieret. Ita paucis commodis hoste hortato, majores

postquam convaluerat, in Hispaniam venit, estque magnis hominum studiis exceptus, et imperator salutatus. Dio Cass. XLIII, 29, 30. M.

Ulterioris Hispaniæ potitus. Legendus est Dio Cass. XLIII, 28-32. Moa.

Muneribus dandis. Vid. ad cap. ult. de B. Afr. M.

Detinetur. Codd. Leid. *detineretur.* Minus bene. Alii *distineretur.* Pessime.

In fidem... cœpit. Et hoc a Dione Cassio describitur, et Julius Celsus, in vita Cæs. p. 238, sic loquitur: « precando, fortunam suam miserando, patris memoriam renovando.» Moa.

Vastare. Qui ei favere nolebant, hos quocumque modo in suam potestatem redegit. Dio Cass. XLIII, 30. — Post *vastare* vulgo additur *cœpit.* M. Non habent codd.

Item simpliciter nectit, ut *porro*, *rursus*, *etiam.* M.

Portas contra cludebant. Abest *contra* a vulgg. Sed cf. c. 27. M. Restituit e codd. Clarkius. Sed superius *contra* recte ab editoribus quibusdam esse rejectum vult Oud. Mea quoque pace ibi omitti posset *contra* (*istum*). *Cludebant* Scalig. e cod. suo et Ursini.

Quum aliquis ex ea civitate. Etiamsi quis de Cn. Pomp. (patre) bene meritus esset. M. Potius *de C. Cæsare* legendum putat Oudend. cui totus nexus favet.

Inferebatur causa. Phædr. Fab. I: « jurgii causam intulit. »

[*Latronum largitio.* Latrones, teste Festo, eos antiqui dicebant qui conducti militabant. In eo sensu dixit Plaut., mil. Glor. I, 75: « Nam rex Seleucus me opere oravit maximo', Ut sibi latrones cogerem et conscriberem. » Et hos milites antiquitus *latrones* dictos eosdem opinor, quos nostri dicunt *partisans*, *corps francs*, et apud Hispanos *guerillas* vel *miquelets*. Dicuntur quoque *latrones* ii, qui, privati homines nullo consilio habito publico, bella gerunt, incursiones faciunt, etc. Ita eos definiunt Cicero et juris auctores. *A.*]

Ita paucis commodis. An, *Ita haud paucis commodis?* M.

Hoste hortato. Quisquis erat hos-

augebantur copiæ. Ob hoc crebris nuntiis in Italiam missis, civitates contrariæ Pompeio auxilia sibi depostulabant.

II. C. Cæsar Dictator III, designatus IV, multis itineribus ante confectis, quum celeri festinatione ad bellum conficiendum in Hispaniam venisset, legati Cordubenses, qui a Cn. Pompeio discesserant, Cæsari obviam veniunt : a quibus nuntiabatur « nocturno tempore oppidum Cordubam capi posse, quod nec opinantibus adversariis ejus provinciæ potitus esset, simulque tabellarii capti essent, qui a Cn. Pompeio dispositi omnibus locis essent, quo certiorem Cn. Pompeium de Cæsaris adventu facerent. » Multa præterea verisimilia proponebant. Quibus rebus adductus,

tis Cæsaris, afficiebatur his commodis, ut se Pompeianis aggregaret. M. Barbariem in [passive sumpto] *hortato* agnoscunt. Contra sentit Gellius, xv, 13. Cf. et Vossius de Analog. III, 6. Nulla defensione dignum judicat Bentleius.

Ob hoc recepit Oud. quia in Petav. cod. sic est, in aliis tantum *hoc*. Vulgo *ideoque*. M.

Nuntiis in Italiam missis. Legati Cæsaris, in Hispaniam præmissi, c. 2, eum monebant ut adventum acceleraret. Dio Cass. XLIII, 31. M.

CAP. II. *Designatus IV*. Omnes codd. *designatus Dictator IV*, præter Petavianum, in quo tantummodo *C. Cæsar Dictator IV* legitur. Oud. videtur legendum : *Dictator III, designatus Consul IV* : et hoc confirmat locus Plutarchi, in Cæs., cap. 56. M. Cf. Pighium ad *a.* 708, et nummos Cæsaris.

Multis itineribus... venisset. Lectio hæc non est satis certa, et ejus tanta varietas, ut ne constitui quidem possit. Res est hæc, ut Dio Cass. XLIII, 32, et Appianus, C. II, 108, p. 492, tradunt, tam inusitatam itineris celeritatem fuisse, ut Cæsar, relicta in itinere parte exercitus, longissimam viam vicesimo septimo die absolveret, omnibusque improvisus adesset. M. Conjicit Oud. *multis in urbe rebus ante confectis*. Codd. *venisset*. Vulgo *convenisset*.

Discesserant, defecerant. M.

Ejus provinciæ. Sic codd. Vulgo *provincia*.

Simulque tabellarii. Vulgo *simulque captos tabellarios, qui....* Sic Oud. Sed vellem, servasset lectionem codd. Norv. et Petav. quæ est hæc : *simulque tabellarii capti essent, qui... dispos. erant, ut cert.* Sed vulgata, *simulque, quod tabellarii a Cn. P... locis essent, qui*, et manca et sensu destituta est. M. Lectionem istam codd. recepi; nec ea mutata erat opus. Vulgata ineptam rationem dat, cur Corduba capi posset, *quod tabellarii essent dispositi, qui de Cæsaris adventu Pompeium facerent certiorem*.

quos legatos ante exercitui præfecerat, Q. Pedium et Q. Fabium Maximum, de suo adventu facit certiores, ut, quem sibi equitatum ex provincia fecissent, præsidio mitterent. Ad quos celerius, quam ipsi opinati sunt, appropinquavit, neque, ut ipse voluit, equitatum sibi præsidio habuit.

III. Erat idem temporis Sextus Pompeius frater, qui cum præsidio Cordubam tenebat, quod ejus provinciæ caput esse existimabatur: ipse autem Cn. Pompeius adolescens Uliam oppidum oppugnabat, et fere jam aliquot mensibus ibi detinebatur. Quo ex oppido, cognito Cæsaris adventu, legati, clam præsidia Cn. Pompeii, Cæsarem quum adissent, petere cœperunt uti sibi primo quoque tempore subsidium mitteret. Cæsar eam civitatem omni tempore optime de populo Romano meritam esse sciens, celeriter sex cohortes secunda vigilia jubet proficisci, parique equites numero: quibus præfecit hominem ejus provinciæ notum, et non parum scientem, L. Junium Paciecum. Qui quum ad Cn. Pompeii præsidia venisset, incidit idem temporis ut tempestate adversa vehementique vento afflictaretur: quem vis

Ut, quem sibi... Codd. Petav. et Norvic. exhibent: *ut sibi cum equitatu, qui ex provincia fuisset, præsidio essent.* Ac ita lego. Davisius. Vulgatum confirmat Dorvillianus, quod non temere muto. Oud. Cæteri codd. valde discrepant. M.

Neque, ut ipse. Vulgo *atque, ut ipse*, contra libros bonos et ipsam rem. M. [Id enim ait auctor Cæsarem celeritate prævertisse *legatos suos, quo minus* equitatum sibi, ut jusserat, præsidio mitterent. Cl.]

Cap. III. *Uliam.* Sic NN. et lapides. Contra codd. male *Ullam.*

Clam præsidia. Sic Scal. e codd. Sic et Plautus et Terentius. Alii *præsidio.*

Sex cohortes. Sic codd. et edd. vet. Vulgo *XI.*

Notum; peritum. Sic Phædrus, I, II: « ignotos fallit, notis est derisui. » Plautus, Pseud., II, 4, 29: « novi, notis prædicas. »

Afflictaretur: quem vis... In Leid. sic est, *aditusque vis.* Ciacconius ait in suo etiam addi *aditus.* Opinor legendum, *afflictaretur aditus, quem...* Hæc sunt verba Oud. qui mox mavult *posses.* M. Quia Dorvillii codex habet *possis.* Vulgo legitur *posset.* In locis adeo corruptis sequendi sunt codices, quantum potest maxime. [Delevimus *aditus* cum *Ach.* qui verbum id in suis codd. non legebat. B.]

tempestatis ita obscurabat, ut vix proximum agnoscere posses. Cujus incommodum summam utilitatem ipsis præbebat. Ita, quum ad eum locum venerunt, jubet binos equites incedere, et recta per adversariorum præsidia ad oppidum contendere : mediisque eorum præsidiis quum quæreretur qui essent, unus ex nostris respondit : « ut sileat verbum facere; nam id temporis conari ad murum accedere, ut oppidum capiant : » et partim tempestate impediti vigiles non poterant diligentiam præstare, partim illo responso deterrebantur. Quum ad portam appropinquassent, signo dato, ab oppidanis sunt recepti, et pedites equitesque, clamore facto, dispositis ibi partim, qui remansere, eruptionem in adversariorum castra fecerunt. Sic illud quum inscientibus accidisset, existimabat magna pars hominum, qui in iis castris fuissent, se prope captos esse.

IV. Hoc misso ad Uliam præsidio, Cæsar, ut Pompeium ab ea oppugnatione deduceret, ad Cordubam contendit; ex quo itinere loricatos viros fortes cum equitatu ante præmisit : qui, simul in conspectum oppidi se dederunt, in equis recipiuntur. Hoc a Cordubensibus nequaquam poterat animum adverti. Appropinquantibus ex oppido bene

Jubet binos equites incedere. Res est plana. Altera lectio, *conscendere,* videtur ab iis invecta, qui equitem *incedentem* ferre non possent; nec poterit defendi, nisi cum Heinsio legatur, *jubet binos* (equitem cum pedite) *equum conscendere,* ut c. 4. M.

Respondit : ut... Miram latinitatem! M. Barbaries mera.

Partim, qui remansere. An, *passim, qui remanerent?* Sed nihil efficitur emendatione. Tanta est varietas verborum, *sunt recepti.... eruptionem,* ut nihil definiri possit. M. [Sensus auctoris esse videtur : oppidanos postquam recepti essent illi pedites equitesque, partim ex urbe eruptionem fecisse, partim equites, qui ibi remanserant, ab altera parte disposuisse ut ita includerent obsessores. Oud.]

Cap. IV. *In equis recipiuntur.* Leg. *in equos recip.* Equites receperunt viros loricatos in equos suos. Lege modo ea quæ sequuntur. Propter varietatem lectionis poterit etiam, *equis recipiuntur,* legi, modo sensu hoc, ut sit, *in equos.* M. Rectius hoc quam quod vult Goduinus, *ex equis.* Alii codd. *cum equis.*

magna multitudo ad equitatum concidendum quum exissent, loricati, ut supra scripsimus, ex equis descenderunt, et magnum prælium fecerunt, sic uti ex infinita hominum multitudine pauci in oppidum se reciperent. Hoc timore adductus Sextus Pompeius litteras fratri misit, ut celeriter sibi subsidio veniret, ne prius Cæsar Cordubam caperet, quam ipse illo venisset. Ita Cn. Pompeius, Ulia prope capta, litteris fratris excitus, cum copiis ad Cordubam iter facere cœpit.

V. Cæsar, quum ad flumen Bætim venisset, neque propter altitudinem fluminis transire posset, lapidibus corbes plenos demisit. Ita insuper ponte facto, copias ad castra tripartito traduxit. Tenebant adversus oppidum e regione pontis trabes, ut supra scripsimus, bipartito. Huc quum Pompeius cum suis copiis venisset, ex adverso pari ratione castra ponit. Cæsar, ut eum ab oppido commeatuque excluderet, brachium ad pontem ducere cœpit. Pari idem conditione Pompeius. Hic inter duces duos fit contentio, uter prius pontem occuparet: ex qua contentione quotidiana

Cap. V. *Corbes.... demisit*. De hac ratione faciendi pontis apud veteres multa disputavit Guischardus, *Mémoires critiques et historiques*, p. 48, vel tom. 1, p. 116, ubi p. 124, et noster locus tractatur, et ex Arriano, de exp. Alex. v, 7, p. 327, ed. Blanc., et Suida in Ζεῦγμα illustratur. Scilicet, ut paucissimis summam Eunapiani loci apud Suidam tradam, corbes illi loco ancorarum fuerunt. Nam demissi ex nave in fluvium, alligati sunt fune ex navi, ut fere ancora ex navi alligata esse solet. Sic conficitur serie navium, per flumen deinceps nexarum, pons temporarius. M.

Tenebant... bipartito. Hæc, quia sunt corrupta, non possunt intelligi. Absunt adeo hæc omnia a cod. Regio, Norvicensi, Petaviano. *Tendebant* in quibusdam edd. (quod alius esse vult, *in tentoriis erant*; alius trabes tendere conjungit) est ab emendatione. M. Davis. *tendebant... tripartito*. Illud jam ed. Steph. hoc cod. Thuaneus. Clarkius *tenebant... castra tripartito*. Sed Leid. 1, *tenebat*, quod præfert Oud. relatum ad Cæs. legitque *tenebat.... castra.... tripartito*.

Ut supra scripsimus; i. e. mox. Sic bene cohærent omnia. Cæterum tota periodus in aliis deficit.

Pari idem. Leg. cum Ursino, *item*. M. Sed *idem* intelligitur, quod Cæsar.

Uter. Alii *qui*, *quis*. Cf. Vossius, Anal. iv, 2.

minuta prælia fiebant, ut modo hi, modo illi superiores discederent. Quæ res quum ad majorem contentionem venisset, ab utrisque cominus pugna inita, dum cupidius locum student tenere, propter pontem coangustabantur, et fluminis ripas appropinquantes coangustati præcipitabantur. Hic alteri alteris non solum mortem morti exaggerabant, sed tumulos tumulis exæquabant. Ita diebus compluribus cupiebat Cæsar, si qua conditione posset, adversarios in æquum locum deducere, et primo quoque tempore de bello decernere.

VI. Id quum animadverteret adversarios minime velle, quos ideo a via retraxerat, ut in æquum deduceret, copiis flumen traductis, noctu jubet ignes fieri magnos. Ita firmissimum ejus præsidium Ateguam proficiscitur. Id quum Pompeius ex perfugis rescisset, ea die per viarum angustias carra complura multosque lanistas retraxit, et ad Cordubam se recepit. Cæsar munitionibus Ateguam oppugnare, et brachia circumducere cœpit. Cujus rei Pompeio quum

Pugna inita, dum. Leg. e cod. Norvic. *pugna fiebat, in qua dum...* Hæc lectio est dupliciter corrupta: nam, omisso *fiebat*, transiit *in qua* in *iniqua*, et hoc Ciacconius in *inita* mutavit. M. Ita jam Vascosanus.

CAP. VI. *Id quum.* Hoc *id* e codd. et edd. vet. addidit Davis.

A via retraxerat. Reclamantibus omnibus, quos viderim, libris, lego, *ab Ulia retraxerat.* Hæc sunt Ciacconii verba. Cf. c. 4. M. Oud. legi suadet *quos Cordubam ab Ulia retraxerat.*

Ita firmissimum... Id est, ut ego quidem existimo: Cæsar Ateguam, quod erat firmissimum Pompeii præsidium, proficiscitur. CLARKIUS. De hac obsidione v. Frontin. III, 14.

Per viarum angustias. MS. Norvic. exhibet: *per viar. difficultatem et angustias*, quæ sana et sincera est lectio. DAVISIUS. Et ex hac cæteræ omnes sunt depravatæ, veluti, *ea die nactus facultatem angust.* aut, *ea die nactus facultatem per viarum angustias.* M.

Multosque lanistas. Sic codd. et edd. priores, teste Oud. Ac sæpe sunt in libris de Civili bello familiæ gladiatoriæ commemoratæ, quas unus et alter coegerat militiam facere; sed quorsum etiam lanistæ? Nam nunc milites erant, neque ad rem gladiatoriam exercebantur. Et quorsum multi lanistæ? Et cur horum nominatim mentio fit? Præfero igitur vulgatum, *multasque balistas*, a quocumque demum invectum sit. Lipsius *lixas* voluit legi. M.

nuntius esset allatus, eo die proficiscitur. Cujus in adventum, præsidii causa, Cæsar complura castella occupavit, partim ubi equitatus, partim ubi pedestris copia in statione et in excubitu castris præsidio esse possent. Hic in adventu Pompeii incidit, ut matutino tempore nebula esset crassissima. Itaque in illa obscuratione cum aliquot cohortibus et equitum turmis circumcludunt Cæsaris equites et concidunt, sic ut vix in ea cæde pauci effugerent.

VII. Insequenti nocte castra sua incendit Pompeius, et trans flumen Salsum per convalles castra inter duo oppida, Ateguam et Ucubim, in monte constituit. Cæsar in munitionibus, cæterisque quæ ad oppidum oppugnandum opus fuerunt, aggerem vineasque agere instituit. Hæc loca sunt montuosa et natura edita ad rem militarem; quæ planitie dividuntur Salso flumine, proxime tamen Ateguam, ut ad flumen sint circiter passuum duo millia. Ex ea regione oppidi in montibus castra habuit Pompeius, in conspectu utrorumque oppidorum, neque suis ausus est subsidio venire. Aquilas et signa habuit tredecim legionum; sed, ex quibus aliquid firmamenti se existimabat habere, duæ fuerunt vernaculæ, quæ a Trebonio transfugerant; una, facta ex co-

Partim ubi equitatus, partim ubi. Sic tres codd. boni. Cæteræ lectiones ex hac detortæ sunt. M.

Pedestris copia. Sic Davis. e cod. Norv. Vulgo *pedestres copiæ*.

Circumcludunt. Ambiguum est, utrum Pompeiani Cæsaris equites circumcluserint, an Cæsariani Pompeianos. At quum præcedentia, tum subsequentia, magis arguunt Pompeianos a Cæsarianis concisos esse. Modo enim ait castella a Cæsare in hoc occupata esse, ut Pompeii insultum reprimeret: mox subjungitur Pompeium fugisse, quod minime facturus fuerat, si qualicumque victoria potitus esset. Rhellicanus. Quare sub initium periodi legetur, *eum* (non *cum*) *aliquot coh.*, ut Goduinus monuit. Sed, si hic sensus est, plane repugnat loco Dionis Cass. XLIII, 33, qui Pompeio feliciter cessisse conatum narrat. M. Schnellio potior videtur auctoritas Dionis; quam et secuti sunt vulgo interpretes vernaculi.

Cap. VII. *Aggerem vineasque agere.* Cf. not. ad G. II, 12; A. 73.

Natura edita ad rem militarem. Hoc ipse scriptor, cap. 8, explicat, dum plenius dicit. M.

Vernaculæ. Cæsari victori tradi-

loniis, quæ fuerunt in his regionibus; quarta fuit Afraniana ex Africa, quam secum adduxerat; reliquæ ex fugitivis auxiliares consistebant: nam, de levi armatura et equitatu, longe et virtute et numero nostri erant superiores.

VIII. Accedebat huc, ut longius bellum duceret Pompeius, quod loca sunt edita et ad castrorum munitiones non parum idonea. Nam fere totius ulterioris Hispaniæ regio, propter terræ fecunditatem, inopem difficilemque habet oppugnationem, et non minus copiosam aquationem. Hic etiam propter barbarorum crebras excursiones omnia loca, quæ sunt ab oppidis remota, turribus et munitionibus retinentur, et, sicut in Africa, rudere, non tegulis teguntur; simulque in his habent speculas, et propter altitudinem longe lateque prospiciunt. Item oppidorum magna pars ejus provinciæ montibus fere munita, et natura excellentibus locis est constituta, ut simul aditus ascensusque habeat difficiles. Ita ab oppugnationibus natura loci distinentur, ut civitates Hispaniæ non facile ab hoste capiantur: id quod in hoc contigit bello. Nam, ubi inter Ateguam et Ucubim, quæ oppida supra sunt scripta, Pompeius habuit castra

tæ erant, de B. C. II, 20, qui cis Longinum præfecit, et, boc mortuo, Trebonium: a quo defecerunt, et rursus causam Pompeii tueri susceperunt. Dio Cass. XLIII, 29. M. Jurinius legendum putat *duæ fuerunt* (scil. veteranæ), *quæ a Trebonio transfugerant*, v. A. 64, *et vernacula*, de qua deinceps, c. 10, 12, 20.

Ex fugitivis auxiliares consistebant. Barbara locutio, judice Dodwello. Davis. malit *in*. Sed præpositio possel abesse. Jurin. dat *ex fugitivis et auxiliaribus constabant.*

De levi armatura, quod attinet ad levem armaturam. M.

Cap. VIII. *Propter terræ fecunditatem.* Monuit Davisius, præeunte Lipsio, *infecunditatem*, el paulo post *non nimis copiosam aqu.* legendum videri, et confert Strabon. l. III, init. M. Si *fecunditatem* retinere malis, intelligi potest de terra glebosa, frumento, frugibus ferendis apta, aggeribus struendis minus idonea. Oud.

Retinentur, ab incolis in potestate, defenduntur. M.

Rudere. B. Alex. c. 1. M.

Distinentur, hostes. M.

Ab hoste. Alii *ab hostibus.*

Id quod in hoc contigit bello. Sic Clarkius e codd. Cf. not. ad B. C. III, 43. Vulgo *quod accidit.*

constituta in conspectu duorum oppidorum, ab suis castris circiter millia passuum quatuor grumus est excellens natura, qui appellatur castra Postumiana: ibi præsidii causa castellum Cæsar habuit constitutum.

IX. Pompeius, qui eodem jugo tegebatur loci natura, et, quod remotum erat a castris Cæsaris, animadvertebat loci difficultatem, et, quod flumine Salso intercludebatur, non esse commissurum Cæsarem ut in tanta loci difficultate ad subsidium summittendum se mitteret. Ista fretus opinione, tertia vigilia profectus, castellum oppugnare cœpit, ut laborantibus succurreret. Nostri, quum appropinquassent, clamore repentino telorumque multitudine jactus facere cœperunt, uti magnam partem hominum vulneribus afficerent. Quo peracto, quum ex castello repugnare cœpissent, et majoribus castris Cæsaris nuntius esset alla-

Grumus. Etymon Nonius Marc. ducit a *congerie*, et aggerem interpretatur. « Grumorum tumulos » dicit Vitruv. VIII, 3; v. et infra c. 24. Cæsar *terreum tumulum* appellare solet. Festus: « Grumus, terræ collectio, minor tumulo: » quæ verba locum alterum, H. 24, illustrant.

Cap. IX. *Qui eodem.* Alii *quod.*

Intercludebatur. Post verbum hoc intelligendum erit, *putabat*, quod eruendum est e superiore *animadvertebat.* M.

Ad subsidium summittendum se mitteret. Mira loquendi ratio, quum potius *demittere se* ad duram conditionem dicatur, qui difficilem rem suscipit, seque periculo exponit. Sed in cod. Norv. et Petav. legitur, *ad subsidium veniret;* quanquam nec hoc satis latinum est. M. Alii *committendum. Se mitteret.* Fere ut Germ. *sich anschicken.* Alias *ferre se, dare se, reportare se.* Cf. c. 4. Sed aliud hic latet, Oudendorp. judice.

Castellum oppugnare cœpit, etc. Hæc ita scripta sunt, ut non satis appareat, quis, quid, quomodo fecerit, aut perpessus sit. Omnes explicationes non tam in verbis sunt, quam importatæ. *Castellum* ut est Cæsarianorum, ita qui sint *laborantes*, et ubi, ex verbis non potest cognosci. *Nostri* sunt obsessi a Pompeio. Ergo, *quum appropinquassent* non ad nostros, sed Pompeianos referendum est, *quum Pompeiani approp.* Nisi *Nostris quum appropinquassent* legere malimus. M. Clarkius explicat ita: *Castellum* (Cæsaris) *oppugnare cœpit Pompeius, ut laborantibus* (Ateguanis a Cæsare obsessis) *succurreret. Nostri* (in castello), *quum appropinquassent* (Pompeiani), etc., p. p. legi vult *majoribus castris Cæsari.* [Et ea sola est explicandi ratio. *A.*]

tus, cum tribus legionibus est profectus, et, quum ad eos appropinquasset, fuga perterriti multi sunt interfecti, complures capti; in quibus duo * multi præterea armis exuti fugerunt; quorum scuta sunt relata octoginta.

X. Insequenti luce Arguetius ex Italia cum equitatu venit. Is signa Saguntinorum retulit quinque, quæ ab oppidanis cepit. Suo loco præteritus est, quod equites ex Italia cum Asprenate ad Cæsarem venissent. Ea nocte Pompeius castra sua incendit, et ad Cordubam versus iter facere cœpit. Rex, nomine Indo, qui cum equitatu suas copias adduxerat, dum cupidius agmen adversariorum insequitur, a vernaculis legionariis exceptus est et interfectus.

XI. Postero die equites nostri longius ad Cordubam versus prosecuti sunt eos qui commeatus ad castra Pompeii ex oppido portabant; ex iis capti L cum jumentis ad nostra adducti sunt castra. Eodem die Q. Marcius, tribunus militum qui fuisset Pompeii, ad nos transfugit; et noctis tertia vigilia in oppido acerrime pugnatum est, ignemque multum miserunt, sic ut omne genus, quibus ignis per jactus solitus est mitti, exerceretur. Hoc præterito tempore, C. Fundanius, eques Romanus, ex castris adversariorum ad nos transfugit.

XII. Postero die ex legione vernacula milites sunt capti

*Duo * multi*. Videtur excidisse *tribuni*, vel *centuriones*, vel quid simile.

Cap. X. *Saguntinorum*. Ergone hos in itinere oppressit? M.

Suo loco... venissent. Inexplicabilis locus. Alii habent *præterritus* aut *perterritus*. Asprenas quidam B. Afr., c. 8, commemoratus est. M. Scalig. dedit *præteritus* e cod. Ursini. Mox *sua* adjecit Oud. e codd. et edd. vet. [*Ach.* ingeniose explicat, levissima emendatione, *suo loco præteritum est*. Ad suum proprium locum dicere obliti sumus, etc.]

Vernaculis, sunt Pompeiani; c. 7. Ergo ille rex Indo Cæsarem adjuvit. Mor.

Cap. XI. *Prosecuti*. Sic codd. et edd. vet. Alii *persecuti*.

In oppido. Ategua. Forsan leg. *ex oppido*.

Omne genus (telorum), *quibus*... Cf. B. Al. 14, de malleolo. M. Verbum *exerceretur* dedit Davis. e cod. Norvic. et e Petav. Oud. Alii, omisso verbo, legunt *sicut et omne genus*. In voce *quibus* est synthesis.

ab equitibus nostris duo, qui dixerunt se servos esse. Quum venirent, cogniti sunt a militibus, qui antea cum Fabio et Pedio fuerant, et a Trebonio transfugerant. Eis ad ignoscendum nulla est data facultas, et a militibus nostris interfecti sunt. Idem temporis capti tabellarii qui a Corduba ad Pompeium missi erant, perperamque ad castra nostra pervenerant, præcisis manibus missi sunt facti. Pari consuetudine, vigilia secunda ex oppido ignem multum telorumque multitudinem jactando, bene magnum tempus consumpserunt, compluresque vulneribus affecerunt. Præterito noctis tempore, eruptionem in legionem sextam fecerunt, quum in opere nostri distenti essent, acriterque pugnare cœperunt: quorum vis repressa a nostris, etsi oppidani superiore loco defendebantur. Ii, quum eruptionem facere cœpissent, tamen virtute militum nostrorum, qui inferiore loco premebantur, repulsi adversarii, bene multis vulneribus affecti, in oppidum se contulerunt.

Cap. XII. *Quum venirent, cogniti sunt a militibus qui antea cum Fabio et Pedio fuerant.* Non ad *milites* respicere videtur Schnellio pronomen relativum, sed ad eos qui venerant, ut sit sensus: *cogniti sunt a militibus, utpote qui (gnaris militibus nostris) antea cum Fabio et Pedio fuerant.* Suadet hunc sensum fragmentum e codice Cujacii, a Goduino subjunctum bello Hispaniensi, ubi hæc: *Per hos dies a Cæsarianis duo pedites capti sunt, qui se servos dicerent. Non licuit in his Cæsari suam consuetudinem servare. Antequam..... interfecti sunt.*

Cum Fabio. Alii *Badio*, *Babio*, etc. Dein leg. forsan *cum Trebonio.*

Idem temporis. Sic codices et c. 3 et 20. Vulgo *Eodem tempore.*

Pari consuetudine, qua et antea usi erant, c. 11.

Superiore loco defendebantur. Ipsa altitudo loci, e quo pugnabant, defensionem eorum faciliorem reddebat adversus hostes, in inferiore loco urbem oppugnantes. M.

Ii, quum. Sic Davis. e cod. Norv. Legebatur prius *L*, i. e. quinquaginta.

Tamen virtute... repulsi... Nihil deest; quædam potius redundant. Legerim: *tamen virt. mil. nostrorum, qui inferiore loco premebantur, repulsi advers...* M. Recte. Sic dedi. Legebatur ita: *nostrorum * qui, etsi*, et ante *repulsi* repetebatur *tamen*, otiose. Clarkius lacunam replendam putabat verbo *rejiciebantur*, vel simili.

XIII. Postero die Pompeius ex castris suis brachium cœpit ad flumen Salsum ducere : et, quum nostri equites pauci in statione fuissent a pluribus reperti, de statione sunt dejecti, et occisi tres. Eodie A. Valgius, senatoris filius, cujus frater in castris Pompeii fuisset, omnibus suis rebus relictis, equum conscendit et fugit. Speculator de legione secunda Pompeiana captus a militibus, et interfectus est : idemque temporis glans missa est, inscripta, « quo die ad oppidum capiendum accederent, sese scutum esse positurum. » Qua spe nonnulli, dum sine periculo murum ascendere, et oppidum potiri posse se sperant, postero die ad murum opus facere cœperunt, et bene magna prioris muri pars dejecta est. * Quo facto ab oppidanis, ac si suarum partium essent, conservati, missos facere loricatos, quique præsidii causa præpositi oppido a Pompeio essent, orabant. Quibus respondit Cæsar, « se conditiones dare, non accipere, consuevisse. » Qui quum in oppidum revertissent, relato responso, clamore sublato, omni genere telorum emisso, pugnare pro muro toto cœperunt : propter quod fere magna pars hominum, qui in castris nostris essent,

Cap. XIII. *Ducere.* Sic Norvic. et Petav. cod. Alii *facere.* Utrumque recte dicitur. M.

Glans. Cf. not. ad B. G. v, 43.

Sese..... positurum. Is, qui glandem inscripserat, de se uno scripserat : *Scutum ponam :* poteratque ex unius professione conjectura de reliquorum voluntate simili fieri. Non male tamen Lipsio placuit : *posituros.* M.

Sperant. Alii *sperarent.*

Et bene magna prioris muri, etc. Malit Schnellius *propioris.*

Dejecta est. Quia in reliquis hujus loci modus rei gestæ non satis apparet, haud dubie h. l. aliquid excidit. Inde asteriscus in edit. Oud. M.

Conservati. Capti et ab oppidanis conservati. [Corruptissimus locus. De quo enim loquatur nescitur. Conservati oppidani orabant Cæsarem ut missos faceret loricatos, quasi et ipsi suorum essent, atque adeo conservandi. Suspicor ab oppidanis captos fuisse nonnullos, quibus venia data. Itaque orabant Cæsarem ut vicissim aliquos dimitteret Pompeianos, quos ipse in sua habebat potestate. Ex Clarkio.]

Qui quum. Alii *Illi*, forsan *Ii quum.* Mox alii *reversi essent.* Cod. Norv. *oppido revertissent*, eodem sensu. Sic c. 16, *oppido represserunt.*

non dubitarunt quin eruptionem eo die essent facturi. Ita corona circumdata, pugnatum est aliquamdiu vehementissime, simulque ballista missa a nostris turrem dejecit: qua adversariorum, qui in ea turre fuerant, quinque dejecti sunt, et puer, qui ballistam solitus erat observare.

XIV. Eo præterito tempore, Pompeius trans flumen Salsum castellum constituit: neque a nostris prohibitus, falsaque illa opinione gloriatus est, quod prope in nostris partibus locum tenuisset. Item insequenti die eadem consuetudine dum longius prosequitur, quo loco equites nostri stationem habuerant, aliquot turmæ cum levi armatura impetu facto, loco sunt dejectæ, et, propter paucitatem nostrorum equitum, simul cum levi armatura inter turmas adversariorum protritæ. Hoc in conspectu utrorumque castrorum gerebatur: et majore Pompeiani exsultabant gloria, longius quod, nostris cedentibus, prosequi cœpissent. Qui quum aliquo loco a nostris recepti essent, ut consuessent, ex simili virtute clamore facto, aversati sunt prælium facere.

XV. Fere apud exercitus hæc est equestris prælii consuetudo: quum eques ad dimicandum, dimisso equo, cum pedite congreditur, nequaquam par habetur. Id quod in hoc accidit certamine. Quum pedites, ex levi armatura lecti, ad pugnam, equitibus nostris nec opinantibus, ve-

Cap. XIV. *Falsaque;* potius *falsa* e Norvic. et Petav. cod. M.

Simul cum levi armatura. Sic libri boni. Vulgo *simulque l. a.*; male. M. Hic verba *simul cum levi armatura* abundare videntur, e superioribus repetita.

Aliquo loco. Lips. malit *æquo loco.*

Recepti. Glandorpius malit *excepti.*

Ex simili virtute. Quid hoc sibi vult? Utrum ad superiora referendum, *nostri eos exceperunt simili virtute*, non cesserunt iis? An clamorem dicuntur sustulisse propter similem nostrorum virtutem? quia nostros videbant et ipsos audere aliquid. M.

Cap. XV. *Equitibus... venissent.* Glandorp. addi volebat *auxilio.* Vossius dabat *subvenissent.* Sed Oud. notat, *alicui venire* pro *advenire* in utramque partem sumi. Justin. XIII, 4: « Ptolemæo Africæ pars sorte ve-

nissent, idque in prælio animadversum esset, complures ex equis descenderunt. Ita exiguo tempore eques pedestre, pedes equestre prælium facere cœpit, usque eo, ut cædem proxime a vallo fecerint. In quo prælio adversariorum ceciderunt CXXIII, compluresque armis exuti, multi vulneribus affecti in castra sunt redacti: nostri ceciderunt III; saucii XII pedites, equites V. Ejus diei insequenti tempore, pristina consuetudine pro muro pugnari cœptum est. Quum bene magnam multitudinem telorum ignemque nostris defendentibus injecissent, nefandum crudelissimumque facinus sunt aggressi, in conspectuque nostro hospites, qui in oppido erant, jugulare, et de muro præcipites mittere cœperunt, sicuti apud barbaros: quod post hominum memoriam nunquam est factum.

XVI. Hujus diei extremo tempore a Pompeianis et clam nostros tabellarius est missus, ut ea nocte turres aggeremque incenderent, et tertia vigilia eruptionem facerent. Ita igne telorumque multitudine jacta, quum bene magnam partem muri consumpsissent, portam, quæ e regione et in conspectu Pompeii castrorum fuerat, aperuerunt, copiæque totæ eruptionem fecerunt, secumque extulerunt calcatas ad

nit.» Phædrus, fab. 2: «majus ne veniat malum.»

Redacti. Sic et c. 34. Leid. 1, *reducti.* Heinsius volebat *rejecti.*

Hospites. Cives, qui eos receperant.

Cap. XVI. *Nostros tabellarius.* Quidam post *clam*, *ad* sensu plane nullo addunt, quare necessario rejiciendum est. Mens auctoris manifesta est: *a Pompeianis* (Pompeii exercitu extra urbem) *clam nostros tabellarius* (in oppidum) *missus est.* Hæc sunt Clarkii ad h. l. verba, quem secuti sunt Davisius et Oud. Videtur Cellarius quoque sensisse, in cujus editione est: *a Pompeianis et clam nostros.* M. Cellarium sequor. Putidum est gravissimos errores servare.

Calcatas. Apparet verbum esse depravatum. In plerisque exemplaribus ascriptum est ad marginem, *crates*, quod vocabulum, utpote rei militaris, huic loco recte quadrat. Glandorp. Et hoc verius videtur, quam *culcitas*, quod Davisius reponi voluit. M. *Calcata* est materia, sabulo, glarea et calce constans. Sic J. C. H. in Misc. Lips. novis, vol. III, p. 1666, addit, Tongris olim *altam calciatam* dictam esse viam Romanam admirandi operis, sive *la haute*

fossas complendas, et harpagones ad casas, quæ stramentitiæ ab nostris hibernorum causa ædificatæ erant, diruendas et incendendas; præterea argentum et vestimenta, ut, dum nostri in præda detinerentur, illi, cæde facta, ad præsidia Pompeii se reciperent : nam quod existimabat eos posse conatum efficere, nocte tota ultra ibat flumen Salsum in acie. Quod factum licet nec opinantibus nostris esset gestum, tamen, virtute freti, repulsos multisque vulneribus affectos oppido represserunt, prædaque et armis eorum sunt potiti, vivosque aliquos ceperunt, qui postero die sunt interfecti. Eodemque tempore transfuga nuntiavit ex oppido Junium, qui in cuniculo fuisset, jugulatione oppidanorum facta, clamasse, « facinus se nefandum et scelus fecisse : nam eos nihil meruisse, quare tali pœna afficerentur, qui eos ad aras et focos suos recepissent; eosque hospitium scelere contaminasse : » multa præterea dixisse : qua oratione deterritos, amplius jugulationem non fecisse.

XVII. Ita postero die Tullius legatus cum Catone Lusitano venit, et apud Cæsarem verba fecit : « Utinam quidem Dii immortales fecissent ut tuus potius miles, quam Cn. Pompeii, factus essem, et hanc virtutis constantiam in tua victoria, non in illius calamitate, præstarem : cujus funestæ laudes quippe ad hanc fortunam reciderunt, ut cives Romani, indigentes præsidii, et propter patriæ luctuosam

chaussée. Præstat hoc iis quæ Oudend. affert ad *culcitas*.

Stramentitiæ. Sic Scal. e cod. Ursini. Vulgo *stramentis*, ut VIII, 5.

Existimabat, Pompeius. Monuit Clarkius. M.

Ibat. An, *stabat?* Sic et Wagnerus vertit. M. Forsan pro procedebat.

Oppido represserunt; i. e. in oppidum, ut Virg. V, 451 : « It clamor cœlo. »

Jugulatione... facta. Cic. pro Cæcina, c. 14, « occisio facta ».

CAP. XVII. *Cum Catone Lusitano*. Fortasse legendum, *cum C. Antonio Lus.* Illius enim, c. 18, ut comitis Tullii, meminit. GLANDORPIUS. Recepit *C. Antonio* Clarkius. Bene, credo. Sed et Celsus habet *Catone*, et codd. omnes. Tum sequentis capitis initium mira confusione laborat.

perniciem dedamur hostium numero : qui neque in illius prospera acie primam fortunam, neque in adversâ secundam obtinuimus victoriam : qui legionum tot impetus sustentantes, nocturnis diurnisque operibus gladiorum ictus telorumque missus exspectantes, victi et deserti a Pompeio, tua virtute superati, salutem a tua clementia deposcimus ; petimusque ut, qualem te gentibus præstitisti, similem te in civium deditione præstes. » « Et qualem, ait, gentibus me præstiti, similem in civium deditione præstabo. »

XVIII. Remissis legatis, quum ad portam venisset Tib. Tullius, et quum eum introeuntem C. Antonius insecutus non esset, revertit ad portam, et hominem apprehendit. Quod Tiberius quum fieri animadvertit, sinu pugionem eduxit, et manum ejus incidit. Ita refugerunt ad Cæsarem.

Qui neque... victoriam. Hoc acumen non satis capio. Julius Celsus, p. 140, initium et finem hujus orationis repetit, deinde addit : « Multa præter hæc locutus est, quæ scriptorum vitio confusa vix intelligi possint. » M.

Qui neque.... primam fortunam, etc. Schnellius *primum*.

Gentibus exteris, Ponto, Ægypto, Gallogræciæ. M.

Et qualem, ait... præstabo. Hæc omnia Davisius demum e Thuaneo codice inseruit, reperitque etiam Clarkius in Regio. Sed et superiora in duobus codd. aliter leguntur : in Petav. est : *oramusque, ut clementiam, quam victis gentibus præbuisti, calamitosis civibus tuis non deneges. Cui Cæsar, se non acerbiorem in cives futurum, quam in hostes venia donatos fuerit, respondit.* Hæc eadem Norvic. cod. sic exhibet : *ut clementiam..acerbiorem in cives fugatis* : cæteris plane omissis. Nonne ergo hæc omnia additamenta post verbum *deposcimus* spuria judicanda erunt? M. [Ea quoque omnia vix agnoscunt Paris. codd. quos legebat *Ach.*]

Cap. XVIII. *Remissis legatis... ad Cæsarem.* Miram profecto rem, si sic gesta sit. Hanc obscuritatem bene disjicit codex ille Davisii, in quo sic legitur : *Remissis legatis, quum ad portam venissent, Tib. Tullius, quum introeuntem C. Antonium secutus non esset, revertit ad portam* (scil. Antonius)... *animadvertit, sinu pugionem eduxit...* Sed et porro *refugit* legendum est. M. Codd. Norv. et Petav. *venissent.* Reliqua bene Davisius constituit. Sequerer, ni cum Cellario metuerem ne quid desit.

Sinu pugionem eduxit. Ita codd. laudati. Vulgo *simulque pug. eduxisset, manum.* Inde Oud. *simul*

Eodemque tempore signifer de legione prima transfugit, et nuntiavit, quo die equestre prælium factum esset, e suo signo perisse homines XXXV, neque licere castris Cn. Pompeii nuntiari, neque dici perisse quemquam. Servus, cujus dominus in Cæsaris castris fuisset, uxoremque et filium in oppido reliquerat, dominum jugulavit, et ita clam a Cæsaris præsidiis in Pompeii castra discessit, et indicium glande scriptum misit, per quod certior fieret Cæsar, quæ in oppido ad defendendum compararentur. Ita litteris acceptis, quum in oppidum revertissent, qui mittere glandem inscriptam solebant, insequenti tempore duo Lusitani fratres transfugæ nuntiarunt, quam Pompeius concionem habuisset: « quoniam oppido subsidio non posset venire, noctu ex adversariorum conspectu se deducerent ad mare versum » : unum respondisse, « ut potius ad dimicandum descenderent, quam signum fugæ ostenderent » : eum, qui ita locutus esset, jugulatum. Eodem tempore tabellarii ejus deprehensi, qui ad oppidum veniebant, quorum litteras Cæsar oppidanis objecit, et, qui vitam sibi peteret, jussit

pug. eduxit et. Sed præstat lectio optimorum codd. probata Clarkio et Davisio.

Suo signo. Leg. *e suo signo*, h. e. manipulo. M. Bene monitum. Sequor.

Fuisset..... reliquerat. Quanta hæc est scribendi negligentia! Morus.

Glande scriptum : ut cap. 13. M. Hic mentio omissa videtur ejus, qui glandem misit; nam servus id non fecerit; aut pro *Cæsar* scribendum *Pompeius*, quod Clarkio placet, ni quid desit.

Cæsar. Cur vero non dixit ipse Cæsari tum, quum in ejus castris fuit? M.

Litteris acceptis. Quis accepit? Unde? Quales? M.

Qui mittere...solebant. Ergo nunc plures mittebant? Mihi totus locus obscurus est : nihil satis distincte narratum reperire possum. Multa hic exciderunt, aut scriptor scribere quidem voluit, sed non potuit. M. Alii *scriptam*.

Descenderent... ostenderent. Videtur numerus singularis e duobus codd. semper conspirantibus recipiendus. M.

Eum, qui. Sic Oud. e codd. Vulgo *tum*.

Objecit. Codd. quidam *abjecit*, quod præfert Oud. eo sensu, quo B. G. v, 48.

turrem ligneam oppidanorum incendere : id si fecisset, ei se promisit omnia concessurum. Quod difficile erat factu, ut eam turrem sine periculo quis incenderet. Ita * facturus de ligno, quum propius accessisset, ab oppidanis est occisus. Eadem nocte transfuga nuntiavit Pompeium et Labienum de jugulatione oppidanorum indignatos esse.

XIX. Vigilia secunda propter multitudinem telorum turris lignea, quæ nostra fuisset, ab imo vitium fecit usque ad tabulatum secundum et tertium. Eodem tempore pro muro pugnatum acerrime, et turrim nostram, ut superiorem, incenderunt, idcirco quod ventum oppidani secundum habuerunt. Insequenti luce materfamilias de muro se dejecit, et ad nos transiliit dixitque, « se cum familia constitutum habuisse ut una transfugerent ad Cæsarem; illam oppressam et jugulatam. » Hoc præterea tempore tabellæ de muro sunt dejectæ, in quibus scriptum est inventum : « L. Minatius Cæsari. Si mihi vitam tribues, quoniam ab Cn. Pompeio sum desertus, qualem me illi præstiti, tali virtute et constantia futurum me in te præstabo. » Eodem tempore oppidanorum legati, qui antea exierant, Cæsarem adierunt, « si sibi vitam concederet, sese insequenti die

*Ita * facturus de ligno.* Res quidem utcumque potest intelligi, aliquem ita facere, h. e. ligneam turrem incendere voluisse; sed nec vulgata lectio latina, nec scriptura codicum, *ita fune crure de ligno*, sana est. M. Davis. conjicit : *Ita facturus turri ligneæ quum propius acceas.* Lips. delebat *de ligno*. Hoc mihi placet.

Cap. XIX. *Ut superiorem.* An, ut eam, de qua ante dictum est? Sed ea non incensa est. Quo sensu igitur *superior* dicitur? M.

Cum familia. Leg. *famula*, quia in Jul. Celso, p. 241, est, *cum ancilla.* Monuit Davisius. M. Phædrus tamen etiam familiam de uno servo, III, 19.

Minatius. Hunc Pompeius præfecerat urbico præsidio. Dio Cass. XLIII, 33. Add. Valer. Max. IX, 2, 4, ubi culpa omnis erga Ateguam crudelitatis, cujus exempla scriptor noster hactenus passim exposuit, in hunc Minatium Flaccum confertur. Aliis falso *Minutius*. M. Aliis *Munatius*. Sed v. Perizonii epistolam in Sylloge Burmanni, t. IV, p. 788.

Tribues. Sic codd. Vulgo *tribuis*.

Futurum. Poterat abesse. M. Vulgo additur *esse*.

oppidum esse dedituros. » Quibus respondit « se Cæsarem esse, fidemque præstaturum. » Ita, ante diem XI Kalend. Martii, oppido potitus, imperator est appellatus.

XX. Quod Pompeius ex perfugis quum deditionem oppidi factam esse scisset, castra movit Ucubim versus, et circum ea loca castella disposuit, et munitionibus se continere cœpit. Cæsar movit, et propius castra castris contulit. Eodem tempore mane loricatus unus ex legione vernacula ad nos transfugit, et nuntiavit Pompeium oppidanos Ucubenses convocasse, eisque ita imperavisse, ut, diligentia adhibita, perquirerent qui essent suarum partium itemque adversariorum victoriæ fautores. Hoc præterito tempore, in oppido, quod fuit captum, servus est prehensus in cuniculo, quem supra demonstravimus, dominum jugulasse : is vivus est combustus. Idemque temporis centuriones loricati octo ad Cæsarem transfugerunt ex legione vernacula, et equites nostri cum adversariorum equitibus congressi sunt, et saucii aliquot occiderunt ex levi armatura. Ea nocte speculatores prehensi servi tres et unus ex legione vernacula. Servi sunt in crucem sublati, militi cervices abscisæ.

XXI. Postero die equites cum levi armatura ex adversariorum castris ad nos transfugerunt. Et eo tempore circiter XI equites ad aquatores nostros excucurrerunt, nonnullos

Præstaturum. Sic codd. et edd. vet. Vulgo *præstiturum.* Alii *præbiturum.*

Imperator. Vid. ad B. C. II, 26. Mor.

Cap. XX. *Quod Pompeius.* Vulgo, *Et Pomp.*-Sed *quod* est, *in quo, qua in re*, et nectitur cum illo *quum*, ut *quod si, quod nisi.* M. [*Quod* h. l. redundat. *A.*]

Et circum ea loca. Sic codd. Vulgo male *sed.*

Ita imperavisse. Sic codd. et edd. vet.

Hoc præterito tempore. Sic et c. 11, et 14, et mox 22.

In oppido, quod fuit captum. Est Ategua, quam scriptor ab Ucubi discerni vult. — De servo erat loculus, c. 15, 16. M.

In crucem. Alii *in cruce.*

Militi. Cod. Ursini *militibus.* Sed unus modo captus miles. Tamen *cervices* plurali numero dici possunt. Sic Terent., Heaut. II, 2, 131. Immo olim nequidem singulari dicebatur *cervix.* V. Quinctil. VIII, 13, 35; et Varro, L. L. VII, 5 et 19.

interfecerunt, item alios vivos abduxerunt. Ex equitibus capti sunt equites VIII. Insequenti die Pompeius securi percussit homines LXXIV, qui dicebantur esse fautores Cæsaris victoriæ : reliquos in oppidum jussit deduci, ex quibus effugerunt CXX, et ad Cæsarem venerunt.

XXII. Hoc præterito tempore, qui in oppido Ategua Bursavolenses capti sunt, legati profecti sunt cum nostris, uti rem gestam Bursavolensibus referrent, quid sperarent de Cn. Pompeio, quum viderent hospites jugulari, præterea multa scelera ab iis fieri, qui præsidii causa ab his reciperentur. Qui quum ad oppidum venissent, nostri, qui fuissent equites Romani et senatores, non sunt ausi introire in oppidum, præterquam qui ejus civitatis fuissent. Quorum responsis ultro citroque acceptis et redditis, quum ad nostros se reciperent, qui extra oppidum fuissent, illi de præsidio insecuti ex aversione legatos jugularunt : duo reliqui, qui ex eis fugerunt, Cæsari rem gestam detulerunt, et speculatores ad oppidum Ateguam miserunt. Qui quum certum comperissent legatorum responsa ita esse gesta, quemadmodum illi retulissent, ab oppidanis concursu facto, eum, qui legatos jugulasset, lapidare, et ei manus intentare cœperunt : illius opera se perisse. Ita vix periculo liberatus

Cap. XXI. *Ex equitibus*. In Leidensi primo est *e quibus*. M.

In oppidum. Intellige *Ucubim*. Alii *versus opp.*

Cap. XXII. *Bursavolenses*. Ciaccon. vult *Ursaonenses* ex c. 26. *Ursonenses* Glandorpius e Plinio, III, 1.

Hospites jugulari; c. 15. M.

Ab iis...qui... reciperentur, ut a Minatio. Vid. ad c. 19. M.

Ad oppidum. Scil. *Bursavolam*. Rhellicanus intelligebat *Ateguam*, sed inde venerant.

Qui...fuissent. Voluit dicere, *qui erant*. M.

Ad nostros...qui extra oppidum fuissent, qui subaliterant extra oppidum. M.

Miserunt. Bursavolenses miserunt speculatores Ateguam. Hunc sensum postulat series narrationis. Sed pessime neglexit scriptor dicere, *quis* miserit speculatores. M.

Qui quum certum comperissent, de legatorum responsis, sive de his, quæ ipsi nuper cum legatis essent collocuti, ita gesta esse omnia. — Hic est sensus, aut saltem debet esse. Mor.

Se perisse. Subaudi *dicentes*.

petiit ab oppidanis, ut ei liceret legatum ad Cæsarem proficisci : illi se satisfacturum. Potestate data, quum inde esset profectus, præsidio comparato, quum bene magnam manum fecisset, et nocturno tempore per fallaciam in oppidum esset receptus, jugulationem magnam facit; principibusque, qui sibi contrarii fuissent, interfectis, oppidum in suam potestatem recipit. Hoc præterito tempore, servi transfugæ nuntiaverunt, oppidanorum bona vendi, nec cui extra vallum licere exire, nisi discinctum; idcircoque, ex quo die oppidum Ategua esset captum, metu conterritos complures profugere in Bæturiam, neque sibi ullam spem victoriæ propositam habere : et, si qui ex nostris transfugerit, in levem armaturam conjici, eumque non amplius XVI accipere.

XXIII. Insequenti tempore Cæsar castris castra contulit, et brachium ad flumen Salsum ducere cœpit. Hic dum in opere nostri distenti essent, complures ex superiore loco adversariorum decucurrerunt : nec detinentibus nostris, multis telis injectis complures vulneribus affecere. Hic tamen, ut ait Ennius, « nostri cessere parumper. » Itaque

Recipit. Alii *recepit.*

Vendi, plerique *vendere.* Sed boni codd. habent *vendi.* Recte. M. Recepi.

Nec cui. Sic Davis. bene. Vulgo *ne.* Tum Davis., Heins., alii *discincto.* Erat id alias inter pœnas militares. V. Lipsius de mil. Rom. v, 18.

Idcircoque. Alii *idcirco quod.*

Et, si qui. Hoc *et* ex Vossii codice dedit *Clarke* post Glandorp. Vulgo *ut.*

Non amplius XVI (assibus) *accipere* (haud dubie, in diem). Asses intelligi, ubi de militari stipendio sermo est, constat. Vid. Taciti Ann. I, 17. Lipsii Excursus ad h. l. sive potius Lipsii Electa I, 2. An numerus XVI sit genuinus; cur ut exiguus h. l. tradatur; ea esse omnia obscura, ex ipso illo Lipsii loco intelligitur. Mor.

Cap. XXIII. *Nec detinentibus nostris.* Puto sensum esse, quum nostri eos detinere seu prohibere non possent. Al. *desinentibus :* sic sensus erit, quem Glandorpius vidit, Cæsarianos non desiisse seu perstitisse in muniendo. Et hoc verius est. M. Bentl. *renitentibus.*

Hic tamen... parumper. Sic Leidensis primus, nisi quod pro *tamen* est *dum.* Cæteri codd. sunt valde depravati. Si quis cum Glandorpio *Hic tum* malit, erit dictum, ut *ibi tum* apud Ciceronem, ubi narrat, et transit ad aliud. M.

præter consuetudinem quum a nostris animadversum esset, cedere, centuriones ex legione quinta flumen transgressi duo restituerunt aciem; acriterque eximia virtute plures quum agerent, ex superiore loco multitudine telorum alter eorum concidit. Ita, quum is compar prælium facere cœpisset, et, quum undique se circumveniri animum advertisset, parumper ingressus, pedem offendit. Hujus concidentis viri casu passim audito, quum complures adversariorum concursum facerent, equites nostri transgressi interiore loco adversarios ad vallum agere cœperunt. Ita, dum cupidius intra præsidia illorum student cædem facere, a turmis et levi armatura sunt interclusi. Quorum nisi summa virtus fuisset, vivi capti essent: nam et munitione præsidii ita coangustabantur, ut eques, spatio intercluso, vix se defendere posset. Ex his utroque genere pugnæ complures sunt vulneribus affecti, in quis etiam Clodius Aquitius: inter quos ita cominus est pugnatum, ut ex nostris, præter duos centuriones, sit nemo desideratus, gloria se efferentes.

XXIV. Postero die ab Soricaria utrorumque convenere copiæ. Nostri brachia ducere cœperunt. Pompeius quum animadverteret, castello se excludi Aspavia, quod est ab Ucubi millia passuum V, hæc res necessario devocabat, ut ad dimicandum descenderet: neque tamen æquo loco

Ita, quum is... Vitium est in verbo *is*, pro quo duo codd. habent *eis*. Sed ne sic quidem constat de sensu. Glandorpius maluit *alter* pro *ita*. M. Lipsius malit *unus*. Oudend. *Quum unus eis compar*.

Viri casu passim audito. Pro his est in tribus bonis codd. *temporis aquari fortis insignia*. Quis hæc extricet? Saltem talia incredibilem hujus libri corruptionem et perantiquam arguunt. M.

Interiore loco. Fortasse, *ex inferiore loco*. M.

A turmis. Sic codd. Alii *et turmis*.

Eques... posset. Alii *equites... possent*.

Aquitius. Alii *Arquitius*, *Aquirius*.

Cap. XXIV. *Utrorumque*. Alii *utræque*.

Devocabat. Ita libri boni. Vulgo, *vocabat*. M. Sic Phædrus, 1, 20; in re periculosa aptum verbum.

sui potestatem faciebat, sed ex grumo excelsum tumulum capiebat, usque eo, ut necessario cogeretur iniquum locum subire. Quo [de] facto, quum utrorumque copiæ tumulum excellentem petissent, prohibiti a nostris sunt, dejectique planitie. Quæ res secundum nostris efficiebat prælium. Undique autem cedentibus adversariis, nostri magna in cæde versabantur. Quibus mons, non virtus, saluti fuit : quo subsidio tunc, nisi advesperasset, a paucioribus nostris omnique auxilio privati essent : nam ceciderunt ex levi armatura CCCXXIV, ex legionariis CXXXVIII, præterquam quorum arma et spolia sunt allata. Ita pridie duorum centurionum interitio hac adversariorum pœna est litata.

XXV. Insequenti die, pari consuetudine quum ad eumdem locum ejus præsidium venisset, pristino illo suo utebantur instituto : nam, præter equites, nullo loco æquo se committere audebant. Quum nostri in opere essent, equitum copiæ concursus facere cœperunt : simulque vocife-

Grumo. V. not. ad c. 8.

Planitie. An prisca forma pro *planitiei?* h. e. in planitiem. Certe hic est sensus. Davisius *planitiæ* eodem sensu maluit. Morus. Ut Virg. «It clamor cœlo.» Conf. cap. 13 et 16.

Nostri magna. Verbum *nostri* dubium est, quia omnes Oud. codd. habent : *non parum magna*... Ergo legerim : *Und. a ced. adversariis, non parum magna in c. versabantur* (adversarii cædebantur), *quibus*... Syntaxis esse debebat, *cedentes adversarii versabantur* : sed sæpe sic ablativi absolute ponuntur, ut h. l., et passim monuerunt interpretes. M.

Quibus mons. Glandorp. et Goduinus malunt leg. *Hostibus.*

Omnique auxilio. Hæc delenda sunt. M.

Præterquam. Alii *præter.* Ut B. G. 1, 5.

Interitio; dixit id etiam Cic. Verr. III, 54. Legerim : *ita pridie facta duorum cent. int*... M.

Cap. XXV. *Nullo loco æquo.* An *nulli?* ut sit nominativus : *nulli, præter equites.* M.

Quum nostri in opere essent.... Schnellius hoc pacto textum constituit : *Quum nostri in opere essent, equitum copiæ concursus facere cœperunt, ut consuetum sequi existimari possent; simulque vociferantibus*, etc. Et mox : *Ita avida, cuique suarum quippe partium, expertorum virorum fautorumque voluntas habebatur* (ni rectius forte, *alebatur.*)

rantibus legionariis, quum locum efflagitarent, ut consueti insequi existimare possent se paratissimos esse ad dimicandum, nostri ex humili convalle bene longe sunt egressi et planitie iniquiore loco constiterunt. Illi tamen procul dubio ad congrediendum in æquum locum non sunt ausi descendere, præter unum Antistium Turpionem, qui, fidens viribus, ex adversariis sibi parem esse neminem agitare cœpit. Hic, ut fertur Achillis Memnonisque congressus, Q. Pompeius Niger, eques Romanus Italicensis, ex acie nostra ad congrediendum progressus est. Quoniam ferocitas Antistii omnium mentes converterat ab opere ad spectandum, acies sunt dispositæ : nam inter bellatores principes dubia erat posita victoria, ut prope videretur finem bellandi duorum dirimere pugna. Ita avidi cupidique suarum quisque partium, * expertorum virorum fautorumque voluntas habebatur. Quorum virtute alacri quum ad dimicandum in planitiem se contulissent, scutorumque laudis insignis præfulgens opus cælatum, quorum * pugna esset prope profecto dirempta, nisi propter equitum * concessum, ut supra demonstravimus, levis armatura præsidii

Et planitie iniquiore loco. Fortasse legendum, *et in planitiei æquiore loco*. Varietas est multiplex, videturque res ipsa sequenda esse. M.

Procul dubio conjunxerim cum *descendere*, ut sit, sine mora et cunctatione descendere. M.

Præter unum Antistium. Ed. Ven. *unus Antistius Turpio fid. vir.*

Agitare, jactare. Sic codd. boni. Vulgo *cogitare*, quod est interpretamentum. M. Curt. VI, 4, eo sensu *agitare* dixit. Sic et Plin. Pan. c. 4; Flor. IV, 2, 83.

Achillis Memnonisque. Horum singulare certamen ad Trojam, quo Memnon periit, copiose descriptum est a Quinto Calabro, Paralipom. II, 395, seqq. Attigit etiam Dictys Cretensis, IV, 6. CELLAR. Hæc comparatio claudicat. Aptior foret Ajacis et Hectoris, judice Bentleio. Post vocem *congressus* punctum recte sustulit Oud.

Acies sunt dispositæ; stabant instructæ, sed spectandi causa, ut Liv. I, 25, qui locus omnino quædam habet huic nostro similia, ut nominatim *fautores*, qui faventes spectant. — Sed locus est fœde laceratus. M. Nec operæ pretium est varietatem codicum referre. Exhibet eam Oud.

[*Ita avidi.* Omnia hæc manca adeo et mutila doctis visa sunt, ut ea explicare desperaverint.]

Concessum. An *concursum?* Sic supra dixit. M.

causa non longe ab opere castrorum constitisset. Ut nostros equites in receptu, dum ad castra redeunt, adversarii cupidius sunt insecuti, universi, clamore facto, impetum dederunt. Ita metu perterriti, quum in fuga essent, multis amissis, in castra se recipiunt.

XXVI. Cæsar ob virtutem turmæ Cassianæ donavit millia XIII, et præfecto torques aureos V, et levi armaturæ millia X. Hoc die A. Bæbius, et C. Flavius, et A. Trebellius, equites Romani Astenses, argento prope tecti equites ad Cæsarem transfugerunt; qui nuntiarunt equites Romanos conjurasse omnes, qui in castris Pompeii essent, ut transitionem facerent; servi indicio omnes in custodiam esse conjectos, e quibus, occasione capta, se transfugisse. Item hoc die litteræ sunt deprehensæ, quas mittebat Ursaonem Cn. Pompeius. « S. V. G. E. V. Etsi, prout nostra felicitas, ex sententia adversarios adhuc propulsos habemus, tamen, si æquo loco sui potestatem facerent, celerius, quam vestra opinio fert, bellum confecissem. Sed exercitum tironem non audent in campum deducere, nostrisque adhuc freti præsidiis bellum ducunt; nam singulas civitates circumsederunt; inde sibi commeatus capiunt. Quare et civitates nostrarum partium conservabo, et bellum primo quoque tempore conficiam. Cohortes in animo habeo ad vos mittere. Profecto nostro commeatu privati, necessario ad dimicandum descendent. »

Cap. XXVI. *Tecti equites*. Leg. *tectis equis* cum Glandorpio, aut *tecti equos* cum codice Davisii. M. Hoc recepit Clarkius.

Ursaonem. Plin. III, 1, *Urso* dicta colonia, quæ *Genua Urbanorum*. Grut., p. 259, *Resp. Ursonentium*. Cf. c. 22.

S. V. G. E. V. Si valetis, gaudeo, ego valeo. M. Sic Dolabella in Epp. Cic. IX, 9.

Prout nostra felicitas, quæ nostra est felicitas. M.

Opinio fert. Sic codd. Norv. et ed. Rom. Vulgo *est* vel *fere est*.

Nostris... præsidiis, nostris adminiculis belli gerendi, v. c. commeatu, quibus insidiantur, sperant se ducturos bellum. M.

Circumsederunt. Ita Oud. e codd. et edd. vet. Vulgo *circumsidunt*.

In animo habeo. Vulgo *animo*.

XXVII. Insequenti tempore, quum nostri temere in opere distenti essent, equites in oliveto, dum lignantur, interfecti sunt aliquot. Servi transfugerunt, qui nuntiaverunt, a. d. III Nonarum Martii prælium, ad Soritiam quod factum est, ex eo tempore metum esse magnum, et Attium Varum circum castella præesse. Eo die Pompeius castra movit, et contra Hispalim in oliveto constitit. Cæsar, priusquam eodem est profectus, luna hora circiter VI visa est. Ita castris motis Ucubim, Pompeius præsidium, quod reliquit, jussit incenderent, et, deusto oppido, in castra majora se reciperent. Insequenti tempore Ventisponte oppidum quum oppugnare cœpisset, deditione facta, iter fecit in Carrucam, contraque Pompeium castra posuit. Pompeius oppidum, quod contra sua præsidia portas clausisset, incendit; milesque, qui fratrem suum in castris jugulasset, interceptus est a nostris, et fusti percussus. Hinc itinere facto, in campum Mundensem quum esset ventum, castra contra Pompeium constituit.

XXVIII. Sequenti die quum iter facere Cæsar cum copiis vellet, renuntiatum est ab speculatoribus, Pompeium de tertia vigilia in acie stetisse. Hoc nuntio allato, vexillum proposuit. Idcirco enim copias eduxerat, quod Ursaonensium civitati fuissent fautores : antea litteras miserat,

Cap. XXVII. *Prælium, ad Soritiam.* V. c. 24. Ergo vel *Soricaria*, vel *Soritia* utroque loco ponendum erit. — Syntaxis loci est durior. M. Vulgo *prælio*. Alii *prælium affore*.

Contra... constitit. Vulgo *circa*. Alii *constituit*.

Hora... VI. Est ipse meridies. Narratur ut prodigium. M.

Jussit incenderent. Sic unus cod. Alii *jussit ut incend.* Alii *jussit incendi*. Nomina urbium, quæ sequuntur, corrupta sunt. *Carula* placet Wesselingio ad Antonini itiner., p. 410. M.

Contraque. Sic Clarkius e codd. Vulgo copula deest.

Fusti percussus. De fustuario v. Polyb. VI, 35.

Cap. XXVIII. *Vexillum.* Vid. B. G. II, 20; B. C. III, 89; B. Al. 45.

Quod Ursaonensium. Legendum puto *civitatis qui fuissent fautores*. Sensus est, miserat litteras his civitatis Urs. (in civitate Urs.), qui hujus civitatis fautores Pompeii fuis-

« Cæsarem nolle in convallem descendere, quod majorem partem exercitus tironem haberet. » Hæ litteræ vehementer confirmabant mentes oppidanorum. Ita, hac opinione fretus, totum se facere posse existimabat : etenim et natura loci defendebatur, et ipsius oppidi munitione, ubi castra habuit constituta. Namque, ut superius demonstravimus, loca excellentia tumulis contineri ; interim nulla planitia dividit.

XXIX. Sed ratione nulla placuit taceri id quod eo incidit tempore. Planities inter utraque castra intercedebat, circiter millia passuum quinque, ut auxilia Pompeii duabus defenderentur rebus, oppidi excelsi et loci natura. Hinc dirigens proxima planities æquabatur, cujus decursum antecedebat rivus, qui ad eorum accessum summam efficiebat loci iniquitatem : nam palustri et voraginoso solo currens erat ad dextrum. Et Cæsar, quum aciem directam vidisset, non habuit dubium quin media planitie in æquum ad dimicandum adversarii procederent. Hoc erat in omnium conspectu. Huc accedebat, ut locus illa planitie equitatum ornaret, et diei solisque serenitas; ut mirificum

seut, h. e. erant, ut solet hic scriptor loqui. De litteris est c. 26. Ergo utroque loco vel *Ursaon*, vel *Versaon* legetur; sed prius est rectius. Quia vero edd. vet. *Fausto* ante verbum *antea* inserunt, maluit Oud. *quod, qui Ursa. civ. præfuisset, Fausto, antea l. m.* Nihil certum est in hoc libro. M. V. not. ad c. 26.

Exercitus tironem. Vulgo *exercitum*, ut cap. 26. Alii *tironum*.

Totum se facere, facere quæ vellet. Duker. de Latin. Juriscons. p. 353. Oudend. Scil. ea locutio apud Ulpianum occurrit. Apud Petronium c. 37 : « Trimalchionis tapauta est. »

Namque... dividit. Et hæc corrupta sunt. M. Respice ad B. C. 1, 43; et Af. 51. Mira h. l. est lectionis varietas.

Cap. XXIX. *Planities æquabatur*, æqua erat, seu æqua procurrebat. Quid sit dirigens, nescio. M. Puto, recta, directa.

Currens erat (vulg. *currebat*) *ad dextrum* (vulgo *dextram partem*) *Et*. Pro *partem Et* in codd. est *id quod*. Ergo legetur : *currens erat ad dextrum. Quod Cæs. quum ac. dir.* Sic *quod quum* conjungitur. Morus. Usus participii cum verbo substantivo etiam optimis scriptoribus notus. Vid. Cic. Orat. c. 13.

Ornaret. Res postulat, *adjuvaret*,

et optandum tempus prope ab Diis immortalibus illud tributum esset ad prælium committendum. Nostri lætari, nonnulli etiam timere, quod in eum locum res fortunæque omnium deducerentur, ut, quidquid post horam casus tribuisset, in dubio poneretur. Itaque nostri ad dimicandum procedunt, id quod adversarios existimabamus esse facturos; qui tamen a munitione oppidi mille passibus longius non audebant procedere : in quo sibi prope murum adversarii præliandum constituebant. Itaque nostri procedunt. Interdum æquitas loci adversarios efflagitabat ut tali conditione contenderent ad victoriam : neque tamen illi a sua consuetudine decedebant, ut aut ab excelso loco, aut ab oppido, discederent. Nostri pede presso propius rivum quum appropinquassent, adversarii patrocinari loco iniquo non desinunt.

XXX. Erat acies XIII aquilis constituta, quæ lateribus equitatu tegebatur, cum levi armatura millibus sex : præterea auxiliares accedebant prope alterum tantum. Nostra præsidia LXXX cohortibus et VIII millibus equitum. Ita, quum in extrema planitie iniquum in locum nostri appropinquassent, paratus hostis erat superior, ut transeundi superius iter vehementer esset periculosum. Quod quum a Cæsare esset animadversum, ne quid temere culpa sua secus

aut simile verbum. M. Credo, *juvaret*.

Ab Diis immortalibus. Cf. Al. c. 75, et Af. 74 et 82.

Casus. Sic edidisse Scaligerum, monet Oud. : nam in codd. est *causas, curas, cras*. Quædam edd. *p. hor. castris fieret*. M.

Id quod. Alii *idque*.

In quo. An, *quod?* ut sit, quia. M. Mox *præliandum* e cod. Norvic. dedit Davis. e Petav. recepit Oud. Vulgo deest.

Decedebant. Sic cod. Reg. Vulgo *discedebant*. Emendavit Davis.

Patrocinari (sibi) *loco in*. M.

Cap. XXX. *Nostra præsidia* (noster exercitus constitutus erat, h. e. constabat) *LXXX cohortibus*. M. Codd. quidam *cohortes* et *millia*.

Transeundi. Duo illi codd. boni, fere conspirantes in hoc libro, habent *transire*. M. Alii *transeundum*.

Secus ac voluerat, contra spem et exspectationem. Mor. Scalig. *sequius*.

admitteretur, eum locum definire cœpit. Quod quum hominum auribus esset objectum, moleste et acerbe accipiebant, se impediri quo minus prælium conficere possent. Hæc mora adversarios alacriores efficiebat, Cæsaris copias timore impediri ad committendum prælium. Ita se efferentes iniquo loco, sui potestatem faciebant, ut magno tamen periculo accessus eorum haberetur. Hic decumani suum locum, cornu dextrum, tenebant, sinistrum tertia et quinta legio, itemque cætera auxilia et equitatus. Prælium clamore facto committitur.

XXXI. Hic etsi virtute nostri antecedebant, adversarii se e loco superiore defendebant acerrime, et vehemens fiebat ab utrisque clamor, telorumque missu concursus, sic, ut prope nostri diffiderent victoriæ : congressus enim et clamor, quibus rebus maxime hostes conterrentur, in collatu pari erant conditione. Itaque ex utroque genere

Locum definire erit, hunc locum facere et constituere terminum, ad quem usque progrediantur. M.

Ut magno...haberetur, ut, quamvis ad eos Cæsariani accedere possent, at magno tamen id cum periculo fieret. CLARKIUS. Davis. e cod. Norvic. *magno cum periculo*.

Decumani. Legio decima, quam Cæsar maximi faciebat. V. B. G. I, 40.

CAP. XXXI. *Se.... defendebant*. Sic codd. Norv. et Petav. Alii *defendebantur*.

Missu. Vulgo male *missus*.

Diffiderent victoriæ. De summa Cæsaris in hoc prælio inopia et desperatione Plutarchus, Cæs. cap. 56, hæc narrat : vix ab eo milites compelli potuisse, ut perseverarent in prælio, ipsumque dixisse, alias se de victoria, hoc die de vita certasse. Conf. Vellei. Paterc. II, 55; Florus, IV, 2, 82; Sueton. Jul. 36. Eadem leguntur in Appian. Civ. II, 104, p. 493, sed gravi errore dicuntur ad Cordubam accidisse, pro quo, in reliqua Appiani diligentia, πρὸς Μοῦνδαν necessario ponendum est : nam non modo cæteri omnes sic referunt, et constat ex omni historia, sed ipse Appianus dicit, hoc prælium commissum esse, postquam Pompeius Cæsari metum et ignaviam exprobraverat. Atqui hoc factum est per illas litteras, de quibus paulo ante, c. 26, et quibus scriptor noster, c. 28, irritatum ad prælium esse Cæsarem monuit. Ergo Appianus de *Mundensi* pugna egit. Copiosus est de hoc prælio Dio Cass. XLIII, 36, 37, 38. Moa.

Itaque ex utroque genere. Delendum *ex*. Sensus est : in utroque ge-

pugnæ, quum parem virtutem ad bellandum contulissent, pilorum missu fixa cumulatur, et concidit adversariorum multitudo. Dextrum demonstravimus decumanos cornu tenuisse : qui, etsi erant pauci, tamen propter virtutem magno adversarios timore eorum opera afficiebant, quod a suo loco hostes vehementer premere cœperunt, ut ad subsidium, ne ab latere nostri occuparent, legio adversariorum traduci cœpta sit ad dextrum. Quæ simul est mota, equitatus Cæsaris sinistrum cornu premere cœpit. At ii eximia virtute prælium facere incipiunt, ut locus in acie ad subsidium veniendi non daretur. Ita, quum clamori esset intermixtus gemitus, gladiorumque crepitus auribus oblatus, imperitorum mentes timore præpediebat. Hic, ut ait Ennius, « pes pede premitur, armis teruntur arma, » adversariosque vehementissime pugnantes nostri agere cœperunt; quibus oppidum fuit subsidio. Ita ipsis Liberalibus fusi fugatique non superfuissent, nisi in eum locum confugissent, ex quo erant egressi. In quo prælio ceciderunt millia hominum circiter XXX et si quid amplius : præterea Labienus, Attius Varus; quibus occisis utrisque funus

nere pugnæ, pedestri et equestri, parem eminuisse virtutem; sed Cæsarianos pilis vicisse, h. e. pedites, s. legiones Cæsaris vicisse. M.

A suo loco. Codd. et edd. vet. habent præpositionem, a recentioribus omissam.

Ut ad subsidium, ne ab latere, etc. Cum Glaudorpio hic Schnellius τὸ *ad dextrum* mutat in *a dextro*, et mox legit *dextrum cornu premere cœpit*. Conspirat versio d'Ablancurtii.

Occuparent in libris bonis : recte : *occuparentur* in vulgatis edd. plerisque. M.

Crepitus. Leid. 1, *strepitus*. Sed *crepitus* bene de armis. Videatur Oud. ad Obseq. de prodig. c. 104.

Timore. Alii *timor*. Non male.

Pes pede... Brantius Homerum, Iliad. XIII, 131, et Virgilium, Æn. X, 361, jam comparavit. Cui non dictus Hylas? M. Paulus Merula in Fragm. Ennii h. l. metrum restituere laborat; sed ad hoc in soluta oratione non semper attenditur.

Ipsis Liberalibus. Sic et Cic. ep. ad Div. XII, 25. Incidebant in XVI Kal. Apr. Cf. Ovid. Fast. III, 713. [Ægre crediderim in eo prælio in quo Cæsar ipse pro vita pugnasse professus sit, tantum Pompeianorum, tantulum vero Cæsarianorum numerum cecidisse. B.]

est factum : itemque equites Romani, partim ex urbe, partim ex provincia, ad millia III. Nostri desiderati ad hominum mille, partim peditum, partim equitum, saucii ad quingentos. Adversariorum aquilæ sunt ablatæ XIII, et signa, et fasces : præterea duces belli XVII capti sunt. Hos habuit res exitus.

XXXII. Ex fuga hac quum oppidum Mundam sibi constituissent præsidium, nostri cogebantur necessario eos circumvallare. Ex hostium armis pro cespite cadavera collocabantur, scuta et pila pro vallo, * insuper occisi, et gladii, et mucrones, et capita hominum ordinata, ad oppidum conversa universa hostium timorem, virtutisque insignia * proposita viderent, et vallo circumcluderentur adversarii. * Ita Galli tragulis jaculisque oppidum ex hostium cadaveribus sunt circumplexi, oppugnare cœperunt. Ex hoc prælio Valerius adolescens Cordubam cum paucis equitibus fugit, Sex. Pompeio, qui Cordubæ fuisset, rem gestam refert. Cognito hoc negotio, quos equites secum babuit, his, quod habuit secum pecuniæ, distribuit; et oppidanis dixit « se de pace ad Cæsarem proficisci; » et secunda vigilia ab oppido discessit. Cn. Pompeius autem cum equitibus paucis nonnullisque peditibus ad navale præsidium parte altera Cartejam contendit, quod oppidum abest a Corduba millia passuum CLXX. Quo quum ad octavum milliarium venisset, P. Calvitius, qui castris antea Pompeii præpositus esset, ejus verbis nuntium mittit,

Cap. XXXII. *Ex hostium armis... cœperunt.* Hæc sunt misere discerpta. Scimus e Dione Cassio, XLIII, 38, congesta esse cadavera, ut, veluti vallum circa oppidum, coacervarentur : ex Appiano, c. 105, p. 493, cadavera hastis affixa esse terræ circa oppidum. M. Conf. Florus, IV, 2, 85; Val. Max. VII, 6, 5; Celsus, p. 245.

Fugit. Sic boni codd. Vulgo *fugiens.*

Cognito hoc negotio, quos equites secum habuit, his, quod habuit secum pecuniæ, distribuit. Sic legendum e Norvic. et Petav. Morus. Ita restitui locum. Legitur vulgo : *quos equites quod pec. secum habuit.*

« quum minus belle haberet, ut mitterent lecticam, qua in oppidum deferri possit. » Litteris missis, Pompeius Cartejam defertur. Qui illarum partium fautores essent, conveniunt in domum, quo erat delatus, (qui arbitrati sunt clanculum venisse,) ut ab eo, quæ vellet, de bello requirerent. Quum frequentia convenisset, de lectica Pompeius eorum in fidem confugit.

XXXIII. Cæsar, ex prælio Munda munitione circumdata, Cordubam venit. Qui ex cæde eo refugerant, pontem occupaverunt. Quum eo esset ventum, conviciari cœperunt, « nos ex prælio paucos superesse : quo confugeremus? » Ita pugnare cœperunt de ponte. Cæsar flumen trajecit, et castra posuit. Scapula, totius seditionis familiæ et libertinorum caput, ex prælio Cordubam quum venisset, familiam et libertos convocavit, pyram sibi exstruxit, cœnam afferri quam opimam imperavit, item optimis insternendum vestimentis : pecuniam et argentum in præsentia familiæ donavit. Ipse de tempore cœnavit, resinam et nardum identidem sibi infundit. Ita novissimo tempore ser-

Mitterent lecticam. Sic codd. Vulgo *mitteret.* Male. Subaudi *Cartejenses.*

Clanculum. Lipsius conjectabat *Calvitium*, de quo mox.

Vellet. Sic codices. Vulgo male *vellent.*

Cap. XXXIII. *Munda munitione circumdata.* Editores nomen *Munda* contra codd. addiderunt. Bene, si historiam spectes : etsi fortasse non opus fuit : nam e cap. 32, satis intelligitur, post prælium Mundam esse cinctam. M.

Scapula jam ante, quam Cn. Pompeius in Hispaniam venerat, audita Scipionis ad Thapsum clade, a militibus in Hispania lectus est cum Aponio dux, omnemque Hispaniam Bæticam a Cæsare abduxit, post hæc se cum Pompeio conjunxit. Dio Cass. XLIII, 29, 30. V. Cic. ad D. IX, 13. *Familia* sunt servi. M.

Opimam. Codd. fere *optimam* habent manifesto errore. M.

Insternendum. Plerique : *Insternendam.* Leg. e bonis libris, *insternendum*, ut sit impersonale, *imperavit, ut insterneretur.* Alia lectio, *superadditis*, est interpretamentum. Vestimenta sunt b. l. tapetes tricliniorum, vestes stragulæ. M.

De tempore, ante vesperum, quod alibi est *de die cœnare* : unde tempestiva convivia. M.

Resinam et nardum. In aliis est, *vinum et nardum*; in aliis, *vinum, resinam, et nardum*; in aliis

vum jussit et libertum, qui fuisset ejus concubinus, alterum se jugulare, alterum pyram incendere.

XXXIV. Oppidani autem, simul Cæsar castra contra oppidum posuit, discordare cœperunt usque eo ut clamor in castra nostra perveniret fere, inter Cæsarianos et inter Pompeianos. Erant hic legiones, quæ ex perfugis conscriptæ; partim oppidanorum servi, qui erant a Sex. Pompeio manumissi, tunc in Cæsaris adventum descendere cœperunt. Legio XIII oppidum defendere cœpit: nam, quum jam repugnarent, turres ex parte et murum occuparunt. Denuo legatos ad Cæsarem mittunt, ut sibi legiones subsidio intromitteret. Hoc quum animadverterent homines fugitivi, oppidum incendere cœperunt. Qui superati a nostris sunt interfecti, hominum millia XXII, præterquam extra murum qui perierunt. Ita Cæsar oppido potitus. Dum hic detinetur, ex prælio quos circummunitos superius demons-

sicam vel *sitam*. Hæc de lectione incerta: pauca de re, si modo de tantula re dicere operæ pretium est. Si vinum et resina conjungatur, vinum resinatum intelligetur, quod Plinius, H. N. XIV, 24; XVI, 22; et XXIII, 24, esse dicit resina et pice conditum mitigatumque. Sed non puto dici h. l. vini genus; verum Scapulam capiti infudisse unguentum, ut eo delicatius cœnaret; et, neglecto verbo *vinum*, describi resinam et nardum, h. e. resinam nardi, adeoque unguentum nardinum resinosius. Si quis in illo *sicam* tricari velit, poterit *spicam* legere, ut spica et nardus sit *spica nardi*, intelligaturque unguentum, e spica nardi expressum. — De interitu Scapulæ verbo dixit Appianus, l. c. M. Oudend. mallt pro *sicam* legere *stractam* vel *stactam resinam*, i. e. stillatiiciam.—Conferri meretur, de *spica nardi* veterum, dissertatio *W. Jones*, quæ exstat inter ejus *Dissertations relating to the History and Antiquities, etc. of Asia*. Lond. 1792. Germanice e versione J. Chr. *Fick* edidit J. Fr. *Kleucker*, 8°. *Riga*, 1795.

CAP. XXXIV. *Perveniret fere*. Sic bene ad id verbum retulit Oudendorpius.

Conscriptæ. Add. *fuerant* e cod. Norvic. DAVISIUS.

In Cæsaris adventum descendere. Quid hoc est? Ex loco Dionis Cassii, XLIII, 39, video oppidanos Cæsari favisse, manumissos ei restitisse, et oppidum defendisse. Ergo saltem *descendere* mutandum est; sed plura essent porro mutanda, ut orationi sensus perspicuus tribui posset. Sufficit rem indicasse. M.

Superius demonstravimus; capite 33. Sunt Mundenses. MORUS.

travimus, eruptionem fecerunt, et, bene multis interfectis, in oppidum sunt redacti.

XXXV. Cæsar Hispalim quum contendisset, legati deprecatum venerunt. Itá quum oppidum sese tueri dixisset, Caninium legatum cum præsidio intromittit. Ipse castra ad oppidum ponit. Erat bene magnum intra Pompeianarum partium præsidium, quod Cæsaris præsidium receptum indignaretur clam quemdam Philonem, illum, qui Pompeianarum partium fuisset defensor acerrimus. Is tota Lusitania notissimus erat. Hic clam præsidia Lusitaniam proficiscitur, et Cæcilium Nigrum, hominem barbarum, ad Lenium convenit; qui bene magnam manum Lusitanorum haberet. Rursus in Hispalim oppidum denuo noctu per murum recipitur; præsidium vigilesque jugulant, portas præcludunt, de integro pugnare cœperunt.

XXXVI. Dum hæc geruntur, legati Cartejenses renuntiarunt quod Pompeium in potestatem haberent. Quod ante Cæsari portas præclusissent, illo beneficio suum maleficium existimabant se lucrifacere. Lusitani Hispali pugnare nullo tempore desistebant. Quod Cæsar quum animad-

Redacti. Ita et c. 15.

Cap. XXXV. *Ita quum oppidum.* E codd. sic legendum : *Ita ad oppidum tuendum Can. leg. m. Tueri;* præsens pro futuro. V. not. ad B. G. II, 32.

Erat bene... proficiscitur. Et hæc mire in codd. variata, sic utrumque constituerunt viri docti. Rem attigit Dio Cass., XLIII, 39. Quilibet videt, recepto Cæsaris præsidio, Philonem clam profectum esse ad colligendum exercitum, eoque collecto, reversum noctu cædem Cæsarianorum fecisse. M. Pro *intra* alii *intus.*

Clam præsidia. Al. *præsidio.* Tum alii *in Lusitaniam.*

Hominem barbarum. Quidam habent *nomine barbarum;* sed leg. *hominem barbarum.* Sic Glandorp. et Manutius ad h. l. M. Recte. Recipio.

Rursus. Clarkius e codd. *Reversus.*

Cap. XXXVI. *Pompeium in potestatem haberent.* Cf. c. 32. M. Insolens constructio *quod...haberent*, h. l. tantum occurrit in his libris ; nam B. C. I, 26, alia significatione venit.

Hispali pugnare. Sic Norv. et Petav. Vulgo, *Hispalim oppugnare* : falso. Nam Lusitani in urbe erant, eamque defendebant, ut, cap. 35, narratum est. Monuerat hoc etiam Cellarius post Goduinum. M. Glan-

verteret, si oppidum capere contenderet, ut homines perditi incenderent, et mœnia delerent, ita consilio habito noctu, patitur Lusitanos eruptionem facere : id quod consulto non existimabant fieri. Ita erumpendo naves, quæ ad Bætim flumen fuissent, incendunt. Nostri dum incendio detinentur, illi profugiunt, et ab equitibus conciduntur. Quo facto, oppido recuperato, Astam iter facere cœpit, ex qua civitate legati ad deditionem venerunt, Mundensesque, qui ex prælio in oppidum confugerant, quum diutius circumsiderentur, bene multi deditionem faciunt, et, quum essent in legionem distributi, conjurant inter se ut, noctu signo dato, qui in oppido fuissent, eruptionem facerent : illi cædem in castris administrarent. Hac re cognita, insequenti nocte vigilia tertia tessera data, extra vallum omnes sunt concisi.

XXXVII. Cartejenses duces, dum Cæsar in itinere reliqua oppida oppugnat, propter Pompeium dissentire cœperunt. Pars erat, quæ legatos ad Cæsarem miserat, pars, qui Pompeianarum partium fautores essent. Seditione concitata, portas occupant : cædes fit magna : saucius Pom-

dorp. emendabat *Hispalim propugnare.*

Ut homines perditi incenderent, h. e. futurum esse, ut homines perditi incenderent. M.

Patitur...facere. Dio Cass. XLIII, 39: Ἀμελέστερον προσεδρεύων ὁ Καῖσαρ, ἐλπίδα σφίσιν ὡς καὶ διαφυγεῖν δυνησομένοις παρέσχε· κἀκ τούτου περιορῶν δὲ τοὺς ἐκ τοῦ τείχους ἐξιόντας, ἐκείνους ἐλόχιζε καὶ ἀπώλλυε. M.

Erumpendo. Sic Leid. 1. Vulgo male *irrumpendo*. Vid. not. ad B. G. VII, 69.

Detinentur. Alii *distinentur*.

Cap. XXXVII. *Cartejenses duces.* Olim in edd. erat hoc nexum cum superiore capite, et legebatur hoc modo: *omnes sunt concisi Mundenses duces. Cæsar in itinere...oppugnat, quæ pr. P. d. cœp.* Sed Davisium codex Norvic. admonuit, ut inde ederet : *omnes sunt concisi. Cartejenses, dum Cæsar...oppugnat, propter...* Idem ex Petav. et Leid. pr. protulit Oud. nisi quod hi *Cartejenses duces*, uno verbo auctiorem locum, exhibent. Et sic jam Cellarius ediderat, convenitque historiæ. M.

Pars, qui. Synthesis. E conjectura Glandorpii dederat Scaliger. Firmavit Oudendorpius e codicibus Leidensibus.

peius naves XX occupat longas et profugit. Didius, qui Gadibus classi præfuisset, (ad quem simul nuntius allatus est, confestim sequi cœpit : partim peditatus et equitatus ad persequendum celeriter iter faciebant :) item quarto die, navigatione confecta, consequitur eos. Quod imparati a Carteja profecti sine aqua fuissent, ad terram applicant. Dum aquantur, Didius classe occurrit, naves incendit, nonnullas capit. Pompeius cum paucis profugit, et locum quemdam munitum natura occupat.

XXXVIII. Equites et cohortes, quæ ad persequendum missæ essent, speculatoribus ante missis certiores fiunt : diem et noctem iter faciunt. Pompeius humero et sinistro crure vehementer erat saucius. Huc accedebat ut etiam talum intorsisset : quæ res maxime impediebat. Ita lectica a turre, qua esset allatus, in ea ferebatur. Lusitanus more militari, quum a Cæsaris præsidio fuisset conspectus, celeriter equitatu cohortibusque circumcluditur. Erat accessus loci difficultas. Nam idcirco quod propter suos a nostro præsidio fuisset conspectus, celeriter munitum locum natura, quem ceperat sibi Pompeius, quamvis magna multitudine deducti homines ex superiore loco defendere possent,

Gadis. Leg. *Gadibus*, ut alii monuerunt. Didius classi Cæsaris præfuit. Cf. c. 40; et Dio Cass. XLIII, 18, 20. Quæ sequuntur, in *partim* et *item* non videntur scripturæ vitio carere. *Consequitur eos* : forsan *eas*; scil. naves Pompeii. M. Alii *insequuntur*. Cap. 39 et 40, legitur etiam *Gadibus*.

Peditatus et equitatus...iter faciebant. Sic codd. Vulgo *peditatibus et equitatibus...iter faciens*.

Cap. XXXVIII. *Quæ...missæ*. Al. *qui...missi*.

Ita lectica. In Norv. et Petav. tantum hæc leguntur : *ita in lectica ferebatur*. Fortasse sensus est, lecticam a turre (villa : v. ad B. Afr. 40), allatam esse, et in ea Pompeium gestatum, quasi scriptum fuerit : *Ita, lectica a turre quæ esset allata, in ea ferebatur*. Sed non est tanti, quærere. Conf. cap. 32. M.

Lusitanus; milites Lusitani, Pompeium stipantes. Cf. cap. 40. Clarkius.

Difficultas. Cod. Norvic. *difficilis*.

Nam idcirco.... Hæc usque ad finem capitis obscura, et varie depravata sunt. M.

Munitum locum. Alii *ad munitum locum*.

subeunt. In adventu nostri depelluntur telis : quibus cedentibus, cupidius insequebantur adversarii, et confestim tardabant ab accessu. Hoc sæpius facto, animadvertebatur nostro magno id fieri periculo. Opere circummunire instituit, pari autem et celeri festinatione circummunitiones in jugo dirigunt, ut æquo pede cum adversariis congredi possent. A quibus quum animadversum esset, fuga sibi præsidium capiunt.

XXXIX. Pompeius, ut supra demonstravimus, saucius et intorto talo, idcirco tardabatur ad fugiendum : itemque propter loci difficultatem neque equo, neque vehiculo saluti suæ præsidium parare poterat. Cædes a nostris undique administrabatur, exclusa munitione, amissisque auxiliis. Ad convallem autem atque exesum locum, ut in speluncam, Pompeius se occultare cœpit, ut a nostris non facile inveniretur, nisi captivorum indicio. Ita ibi interficitur. Quum Cæsar Gadibus fuisset, Hispalim pridie Id. Aprilis caput allatum, et populo datum est in conspectum.

XL. Interfecto Cn. Pompeio adolescente, Didius, quem supra demonstravimus, illa affectus lætitia, proximo se recepit castello, nonnullasque naves ad reficiendum subduxit. Lusitani, qui ex pugna superfuerunt, ad signum se receperunt, et, bene magna manu comparata, ad Didium se reportant. Huic etsi non aberat diligentia ad naves tuen-

Opere circummunire instituit. Codices quidam præmittunt *Loca capta*. E glossa esse putat Oud.

Cap. XXXIX. *Exclusa munitione*. Res postulat hunc sensum, munitionem, in qua Pompeius latuerit, expugnatam, et Pompeium ea exclusum esse. In iis, quæ sequuntur, consentiunt et reliqui scriptores, Pompeium latitantem detectum cæsumque esse. Dio Cass. XLIII, 40; Appian. l. c. M.

Ut in speluncam. Sic codd. Alii *ut speluncam* vel *in spelunca*. Mox *ibi interficitur*. A Cæsonio (Καισέννιον Λέντωνα vocat Dio, XLIII, 40,) Cæsaris legato, apud Lauronem oppidum cæsum scribunt Florus, IV, 2, 86; et Celsus, p. 245.

Gadibus fuisset. Sic codd. boni : altera lectio, *quum Cæsar gradiebatur Hispalim*, etiam ferri potest. Morus.

Cap. XL. *Lusitani*. Cf. c. 36.

das, tamen nonnunquam ex castello propter eorum crebras excursiones eliciebatur : et sic prope quotidianis pugnis insidias ponunt, et tripartito signa distribuunt. Erant parati, qui naves incenderent, incensisque, qui subsidium repeterent. Ii sic dispositi erant, ut a nullo conspecti omnium ad pugnam contenderent. Ita, quum ex castello Didius ad propellendum processisset cum copiis, signum a Lusitanis tollitur, naves incenduntur, simulque, qui in castello ad pugnam processerant, eodem signo fugientes latrones dum persequuntur, a tergo insidiæ clamore sublato circumveniunt. Didius magna cum virtute cum compluribus interficitur : nonnulli ea pugna scaphas, quæ ad littus fuerant, occupant : item complures nando ad naves, quæ in salo fuerunt, se recipiunt : ancoris sublatis, pelagus remis petere cœperunt. Quæ res eorum vitæ subsidio fuit. Lusitani præda potiuntur. Cæsar Gadibus rursus ad Hispalim recurrit.

XLI. Fabius Maximus, quem ipse ad Mundam ad præsidium oppugnandum reliquerat operibus assiduis, hostesque circum sese interclusi, inter se decernere, facta cæde bene magna, * eruptionem faciunt. Nostri ad oppidum recuperandum occasionem non prætermittunt, et reliquos

Eliciebatur. Hoc pro vulg. *ejiciebatur* Glandorpius restituit. M. [Nulla tamen auctoritate, sed sensus postulat.]

Repeterent. Legendum esse *repellerent* Glandorpius vidit. Idem mox pro *omnium* ponit *omnino*. M. Desunt hæc *incensisque...repeterent* ab edd. vet. Unde lacunam hic esse suspicatur Oud. vel ulcus. Id ni sit, probat conjecturam Glandorpii. Mox pro *conspecti* vulgo *conspectu*.

Ex castello. Alii legunt *in castello*. Utique leg. *e castello*. M. Sic cod. Norv. Sed Oudend. retinet vulg. cum Clarkio. Distinguuntur hic, ut putat, abiis, qui ex castello jam cum Didio processissent.

Gadibus. Alii *a Gadibus*.

Cap. XLI. *Ad Mundam præsidium oppugnandum.* Leg. *Mundæ ad præs. opp.* Vidit Davisius; præiverat Glandorpius. De re conf. cap. 32. M. Edd. vet. *quem ipse ad præs. opp. reliq.* Vulgo *ad Mundam*, ineptum, ni legas *ad Mundam ad præs.*, quod ita recepi. *Ad Mundam* habet Leid. prim.

Hostesque . . . faciunt. Mutilata sunt hæc omnia. M.

vivos capiunt, XIV millia, ac deinde Ursaonem proficiscuntur : quod oppidum magna munitione continebatur, sic ut ipse locus non solum opere, sed etiam natura editus, ab oppugnando hostem averteret. Huc accedebat ut aqua, præterquam in ipso oppido Munda, circumcirca nusquam reperiretur propius millia passuum octo. Quæ res magno erat adjumento oppidanis. Tum præterea accedebat, ut agger materiesque, unde solitæ sunt turres agi, propius millia passuum VI non reperiebantur. Ac Pompeius, ut oppidi oppugnationem tutiorem efficeret, omnem materiem circum oppidum succisam intro congessit. Ita necessario deducebantur nostri, ut a Munda, quam proxime ceperant, materiem illo deportarent.

XLII. Dum hæc ad Mundam geruntur et Ursaonem, Cæsar, quum a Gadibus ad Hispalim se recepisset, insequenti die, concione advocata, commemorat, « initio quæsturæ suæ eam provinciam ex omnibus provinciis peculiarem sibi constituisse, et, quæ potuisset eo tempore, beneficia largitum esse. Insequenti prætura ampliato honore, vectigalia, quæ Metellus imposuisset, a senatu petisse, et eis pecuniis provinciam liberasse : simulque, patrocinio suscep-

Ursaonem. Cod. Dorv. *Ursonem*. Cf. not. ad c. 26.

Ab oppugnando. Leguut alii *ad oppugnandum hostem*. Leg. cum Goduino et Cellario, *ab oppugnando*. Pro *appeteret*, quod in codicibus est, bene editores *averteret* posuerunt. Morus. Vulgatum male defendit Clarkius. Emendationem recepi.

Ut aqua...octo. Sic Oud. Sed alii exhibuerant : *quod aqua, præterquam in ipso oppido, non erat : nam circumcirca rivus nusquam reperiebatur....* M. Oudend. secutus est codd. Norv. et Petav. *Ut* pro *quod* mox iterum occurrit, et quidem cum indicativo. *Rivus* abest ab editionibus veteribus.

Agi. Res *fieri* postulat. M.

Reperiebantur. Hujus syntaxeos culpam scriptori ipsi nemo, opinor, tribuet. M.

Oppidi oppugnationem. Saltem *propugnationem* legetur, ut multi dixerunt. M. Codd. omnes habent *ad oppidum*. Latere quid putat Oud. Forte pro *tutiorem* legendum *lentiorem*, *diuturniorem*.

Cap. XLII. *Quæsturæ suæ*. Sueton. Jul. c. 7. De prætura, ibid. c. 18. Cellarius.

to, multis legationibus ab se in senatum inductis, simul publicas privatasque causas, multorum inimicitiis susceptis, defendisse : suo item in consulatu absentem, quæ potuisset, commoda provinciæ tribuisse : eorum omnium commodorum esse et immemores et ingratos in se et in populum Romanum, hoc bello et in præterito tempore cognosse. Vos, jure gentium et civium Romanorum institutis cognitis, more barbarorum, populi Romani magistratibus sacrosanctis manus semel et sæpius attulistis; et luce clara Cassium in medio foro nefarie interficere voluistis. Vos ita pacem semper odistis, ut nullo tempore legiones desitæ populi Romani in hac provincia haberi. Apud vos beneficia pro maleficiis, maleficia pro beneficiis habentur. Ita neque in otio concordiam, neque in bello virtutem ullo tempore retinere potuistis. Privatus ex fuga Cn. Pompeius adolescens a vobis receptus, fasces imperiumque sibi arripuit : multis interfectis civibus, auxilia contra populum Romanum comparavit : agros provinciamque vestro impulsu depopulavit. In quo vos victores existimabatis? An, me deleto, non animum advertebatis decem habere legiones populum Romanum, quæ non solum vobis obsistere, sed etiam cœlum diruere possent? quarum laudibus et virtute ***

Legationibus. Vulgo male, *legibus*. M. Contra codd. et edd. vet.

Publicas privatasque causas. Codd. et edd. vet. *publicis privatisque causis*, ubi subintelligendum *provinciam defendisse*.

Et ingratos. Codd. quidam addunt *eos*.

Jure gentium. Hic invitis codd. et edd. vet. intrudunt *inquit*.

Semel et sæpius. Sic codd. Sed vulgo, *sæpe et sæpius*. M.

Cassium. Vid. B. Al. 52. M.

Desitæ. Sic codd. Petav. et Scaligeri. Vulgo *desint*.

Imperiumque sibi arripuit. Dio Cass., XLIII, 30. M.

Provinciamque. Sic Oud. e codd. et edd. vet. Vulgo *vestramque provinciam*.

In quo vos.... Quibus in rebus, quæ quum ita essent, num vos victores fore sperabatis? M. Scal. male *in quos*.

Animum advertebatis. Vulgo *animadvertebatis*.

Legiones. Codd. varii *lectas quidem legiones*.

Cœlum diruere. Hæc jactantia est a Cæsaris ingenio alienissima, et sunt

hæc verba recentius assuta. Similiter in quibusdam libris antiquis inepte assuitur: quarum laudibus et virtute *totus in orbe terrarum mundus exsultat.* Cæterum plures codices verbo indicant, multa hic deesse, ut adeo hic de bello Hispaniensi liber omnibus modis mutilus sit. — His rebus gestis, Cæsar eas Hispaniæ civitates, quæ ipsum adjuverant, agris, immunitate, jure civitatis ornavit; inimicas agris privavit, iisque graviora tributa constituit. Romam reversus mense Octobri anni 709 p. U. C. (Vellei. Paterc. II, 56,) non sine invidia de *civibus* victis triumphavit, quum antea (B. Afr. cap. ult.) non nisi de exteris triumphos agere solitus fuisset. Dio Cas s, XLIII, 39—43. M.

FRAGMENTA.

C. JULII CÆSARIS

FRAGMENTA.

EX LIBRIS EPISTOLARUM AD M. T. CICERONEM.

Cæsar imp. S. D. Ciceroni imp.

Quum Furnium nostrum tantum vidissem, neque loqui neque audire me commode potuisset, quum properarem, atque essem in itinere, præmissis jam legionibus; præterire tamen non potui quin et scriberem ad te, et illum mitterem, gratiasque agerem; etsi hoc officium et feci sæpe, et sæpius mihi facturus videor: ita de me mereris. Inprimis a te peto, quoniam confido me celeriter ad urbem venturum, ut te ibi videam; ut tuo consilio, gratia, dignitate, ope omnium rerum uti possim. Ad propositum revertar: festinationi meæ brevitatique litterarum ignosces: reliqua ex Furnio cognosces. Vale. *Ex Cic. ad Attic.* IX, 6.

Cæsar imp. Ciceroni imp. S.

Recte auguraris de me (bene enim tibi cognitus sum) nihil a me abesse longius crudelitate. Atque ego quum ex ipsa re magnam capio voluptatem, tum, meum factum probari abs te, triumpho gaudio: neque illud me movet, quod ii, qui a me demissi sunt, discessisse dicuntur, ut

mihi rursus bellum inferrent : nihil enim malo, quam et me mei similem esse, et illos sui. Tu velim mihi ad urbem præsto sis, ut tuis consiliis atque opibus, ut consuevi, in omnibus rebus utar. Dolabella tuo nihil mihi scito esse jucundius, hanc adeo habeo gratiam illi : neque enim aliter facere potuit. Tanta ejus humanitas, is sensus, ea in me est benevolentia. Vale. *Ex Cic. ad Attic.* IX, 16 (1).

Cæsar imp. Ciceroni imp. S.

Etsi te nihil temere, nihil imprudenter facturum judicaram, tamen permotus hominum fama, scribendum ad te existimavi, et pro nostra benevolentia petendum, ne quo progredereris, proclinata jam re, qua integra etiam progrediendum tibi non existimasses. Namque et amicitiæ graviorem injuriam feceris, et tibi minus commode consulueris, si non fortunæ obsecutus videbere; omnia enim secundissima nobis, adversissima illis accidisse videntur : nec causam secutus (eadem enim tum fuit, quum ab eorum consiliis abesse judicasti), sed meum aliquod factum condemnasse : quo mihi gravius abs te nihil accidere potest : quod ne facias, pro jure nostræ amicitiæ a te peto. Postremo, quid viro bono et quieto et bono civi magis convenit, quam abesse a civilibus controversiis? quod nonnulli quum probarent, periculi causa sequi non potuerunt; tu, explorato et vitæ meæ testimonio, et amicitiæ judicio, neque tutius, neque honestius reperies quidquam, quam ab omni contentione abesse. XV Kal. Mai. ex itinere. Vale. *Ex Cic. ad Attic.* X, 8 (2).

M. Orfium (3) quem mihi commendas, vel regem Galliæ

(1) Reperitur et apud Jul. Celsum, p. 186. Porro cf. C. I, 23, 84; et Cic. ad Attic. X, 4.

(2) V. et ep. ad Att. X, 9.

(3) [*M. Orfium.* Alii legunt *Rufum.* Goduinus, *M. Furium.*]

faciam, vel Leptæ (1) legatum : si vis tu, ad me alium mitte, quem ornem. *Ex Cic. ad Fam.* VII, 5.

Neque pro cauto ac diligente se castris continuit. *Ex Charis. l.* 1, *col.* 101, *edit. Putschii.*

Quid quæris, quid Cæsar ad me scripserit? quod sæpe, gratissimum sibi esse, quod quierim : oratque in eo ut perseverem. *Ex Cic. ad Attic.* VIII, 11.

De tribunatu quod scribis, ego vero nominatim petivi Curtio, et mihi ipse Cæsar nominatim Curtio paratum esse rescripsit. *Ex Cic. ad Quintum fr.* III, 1.

Quod quidem propemodum videor ex Cæsaris litteris ipsius voluntate facere posse : qui negat neque honestius, neque tutius mihi quidquam esse, quam ab omni contentione abesse. *Ex Cic. ad Attic.* X, 9.

Cæsar mihi ignoscit per litteras, quod non venerim, seseque in optimam partem id accipere dicit. Facile patior, quod scribit secum Tullium et Servium questos esse, quia non idem sibi quod mihi remisisset.—Sed tamen exemplum misi ad te Cæsaris litterarum. *Ex Cic. ad Attic.* X, 3.

Sestius apud me fuit et Theopompus, pridie venisse a Cæsare narrabat litteras : hoc scribere, sibi certum esse Romæ manere : causamque eam ascribere, quæ erat in epistola, ne se absente leges suæ negligerentur, sicut esset neglecta sumptuaria (2). *Ex Cic. ad Attic.* XIII, 7.

Sed heus tu, celari videor a te, quomodonam, mi frater, de nostris versibus Cæsar? Nam primum librum se legisse

(1) Turnebus *vel Leptæ delega*; Lamb. *vel Leptæ delegabo*. Rutgers., V. L. 1, 5, *vel Leptide legatum.*

(2) Conf. de lege sumptuaria Sueton. Jul. c. 43, et Cic. ad Familiares, IX, 15.

scripsit ad me ante : et prima sic, ut neget se ne Græca quidem meliora legisse. Reliqua ad quemdam locum ῥᾳθυμότερα, hoc enim utitur verbo, etc. *Ex Cic. ad Quintum fr.* II, 16.

Ex Britannia Cæsar ad me Kal. Sept. dedit litteras, quas ego accepi a. d. IV Kal. Octob. satis commodas de Britannicis rebus : quibus, ne admirer, quod a te nullas acceperim, scribit se sine te fuisse, quum ad mare accesserit, etc. *Ex Cic. ad Quintum fratr.* III, 1.

Quum hanc jam epistolam complicarem, tabellarii a vobis venerunt a. d. XI Kal. Sept. vicesimo die. O me sollicitum! quantum ego dolui in Cæsaris suavissimis litteris! sed quo erant suaviores, eo majorem dolorem illius ille casus afferebat. *Ex Cic. ad Quintum fr.* III, 1, 5.

EX EPISTOLIS AD C. OPPIUM ET B. CORNELIUM.

Cæsar Oppio et Cornelio S.

Gaudeo, mehercule, vos significare litteris quam valde probetis ea, quæ apud Corfinium sunt gesta. Consilio vestro utar libenter, et hoc libentius, quod me sponte facere constitueram, ut quam lenissimum me præberem, et Pompeium, darem operam, ut reconciliarem. Tentemus hoc modo, si possumus omnium voluntates recuperare et diuturna victoria uti : quoniam reliqui diuturnitate odium effugere non potuerunt, neque victoriam diutius tenere, præter unum L. Syllam, quem imitaturus non sum. Hæc nova sit ratio vincendi, ut misericordia et liberalitate nos muniamus. Id quemadmodum fieri possit, nonnulla mihi in mentem veniunt, et multa reperiri possunt. De his rebus, rogo vos, ut cogitationem suscipiatis. Cn. Magium, Pompeii præfectum, deprehendi : scilicet meo instituto

usus sum, et eum statim missum feci. Jam duo præfecti fabrûm Pompeii in meam potestatem venerunt, et a me missi sunt. Si volent grati esse, debebunt Pompeium hortari ut malit mihi esse amicus, quam iis, qui et illi et mihi semper fuerunt inimicissimi : quorum artificiis effectum est, ut Resp. in hunc statum perveniret. *Ex Cic. ad Attic.* IX, 8. (1)

Cæsar Oppio et Cornelio S.

A. d. VII Id. Mart. Brundusium veni : ad murum castra posui. Pompeius est Brundusii : misit ad me Cn. Magium de pace. Quæ visa sunt, respondi. Hoc vos statim scire volui. Quum in spem venero, de compositione aliquid me conficere, statim vos certiores faciam. *Ex Cic. ad Attic.* IX, 13. (2)

De Cæsare fugerat me ad te scribere. Video enim, quas tu litteras exspectaris. Sed ille scripsit ad Balbum, fasciculum illum epistolarum, in quo fuerat et mea, et Balbi, totum sibi aqua madidum redditum esse : ut ne illud quidem sciat, meam fuisse aliquam epistolam. Sed ex Balbi epistola pauca verba intellexerat, ad quæ rescripsit his verbis : « De Cicerone video te quiddam scripsisse, quod ego non intellexi : quantum autem conjectura consequebar, id erat hujusmodi, ut magis optandum quam sperandum putarem. » Itaque postea misi ad Cæsarem eodem illo exemplo litteras. Jocum autem illius de sua egestate ne sis aspernatus, etc. *Ex Cic. ad Quintum fr.* II, 12.

Libri sunt epistolarum C. Cæsaris ad C. Oppium et Balbum Cornelium, qui res ejus absentis curabant. In his epistolis quibusdam in locis inveniuntur litteræ singulariæ, sine coagmentis syllabarum, quas tu putes positas inconditе. Nam verba ex his litteris confici nulla possunt. Erat

(1) Cf. C. I, 23, 24. Mentio quoque hujus epistolæ fit apud Celsum, p. 187.
(2) Habet et Celsus, p. 188.

autem conventum inter eos clandestinum de commutando situ litterarum, ut inscriptio quidem alia aliæ locum et nomen teneret : sed in legendo locus cuique suus et potestas restitueretur. — Est adeo Probi Grammatici commentarius satis curiose factus, de occulta litterarum significatione epistolarum C. Cæsaris scriptarum (1). *Ex Gellio*, XVII, 9.

EX EPISTOLA AD Q. PEDIUM.

Cæsar Q. Pedio S.

Pompeius se oppido tenet : nos ad portas castra habemus : conamur opus magnum et multorum dierum, propter altitudinem maris : sed tamen nihil est, quod potius faciamus. Ab utroque portus cornu moles jacimus, ut aut illum quam primum trajicere, quod habet Brundusii copiarum, cogamus, aut exitu prohibeamus (2). *Ex Cic. ad Attic.* IX, 14.

EX EPISTOLA AD PISONEM.

Locellum tibi signatum remisi. *Ex Char. lib.* 1, *col.* 60.

EX LIBRO EPISTOLARUM AD ANTONIUM.

Nam ad me misit Antonius exemplum Cæsaris ad se litterarum, in quibus erat, se audivisse Catonem et L. Metellum in Italiam venisse, Romæ ut essent palam : id sibi non placere ; ne qui motus ex eo fierent : prohiberique omnes Italia, nisi quorum ipse causam cognovisset ; deque eo vehementius erat scriptum. *Ex Cic. ad Attic.* XI, 7.

(1) Steganographiæ hoc specimen est, a qua differt prorsus tachygraphia, quæ in notis Tironis et Senecæ spectatur. Opus Probi Grammatici, de quo hic sermo, non confundendum est cum ejus libello *de notis Romanorum*, qui ævum tulit.

(2) Cf. Julium Celsum, p. 188.

EX LIBRO EPISTOLARUM AD SERVILIUM.

P. Servilius pater ex litteris, quas sibi a Cæsare missas esse dicebat, significat valde te sibi gratum fecisse, quod de sua voluntate erga Cæsarem humanissime diligentissimeque locutus esses. *Ex Cic. ad Quintum fr.* III, 1', 6.

DE C. JULII CÆSARIS EPISTOLIS TESTIMONIA.

Epistolæ quoque ejus ad senatum exstant : quas primus videtur ad paginas, et formam memorialis libelli convertisse : quum antea consules et duces non nisi transversa charta mitterent scriptas. Exstant et ad Ciceronem; item ad familiares, domesticis de rebus; in quibus si qua occultius perferenda erant, per notas scripsit, id est, sic structo litterarum ordine, ut nullum verbum effici posset : quæ si quis investigare et persequi vellet, quartam elementorum litteram, id est, *D* pro *A*, et perinde reliquas commutet. *Ex Suet. in Cæs. c.* 56.

Scribere, et legere simul, dictare et audire solitum accepimus. Epistolas vero tantarum rerum quaternas pariter librariis dictare, aut, si nihil aliud ageret, septenas. *Ex Plin.* VII, 25.

Non dubito, quin tuis (Cæsarem alloquitur) litteris, quarum exemplum legi, quas ad eum (Dejotarum) Tarracone huic Blesamio dedisti, se magis etiam erexerit, ab omnique sollicitudine abstraxerit : jubes enim eum « bene sperare et bono esse animo, » quod scio te non frustra scribere solere. *Apud Ciceronem in Orat. pro Dejotaro, c.* 14.

Πομπήϊος ἐκέλευε τοῖς πεζοῖς, etc. Appianus, Civ. II, 79, refert stratagema Pompeii, de quo apud Cæsarem, B. C. III, 92. Idque in litteris suis Cæsarem improbasse scribit.

Quam (Britanniam) Cæsar, ille auctor vestri nominis, quum Romanorum primus intrasset, alium se orbem terrarum scripsit reperisse, tantæ magnitudinis arbitratus, ut non circumfusa Oceano, sed complexa ipsum Oceanum videretur. *Ex Eumenii in Panegyr. Constantii Cæs. c.* 11.

Ἐν ἐκεινῃ δὲ τῇ στρατείᾳ προςεξήσκησεν ἱππαζόμενος τὰς ἐπιστολὰς ὑπαγορεύειν καὶ δυσὶν ὁμοῦ γράφουσιν ἐξαρκεῖν· ὡς δὲ Ὄππιός φησὶ, καὶ πλείοσι. λέγεται δὲ καὶ τὰ διὰ γραμμάτων τοῖς φίλοις ὁμιλεῖν, Καίσαρα πρῶτον μηχανήσασθαι. *Ex Plutarcho, in Cæs. c.* 17.

EX ORATIONIBUS IN FUNERE JULIÆ ET CORNELIÆ.

Quæstor Juliam amitam, uxoremque Corneliam, defunctas laudavit e more pro rostris; sed in amitæ quidem laudatione de ejus ac patris sui origine sic refert: « Amitæ meæ Juliæ maternum genus ab regibus ortum, paternum cum Diis immortalibus conjunctum est; nam ab Anco Marcio sunt Marcii reges: quo nomine fuit mater; a Venere Julii, cujus gentis familia est nostra. Est ergo in genere et sanctitas regum, qui plurimum inter homines pollent, et cærimonia Deorum, quorum ipsi in potestate sunt reges. » *Ex Sueton. c.* 6.

Ὅτε τῆς Μαρίου γυναικὸς ἀποθανούσης, ἀδελφιδοῦς ὢν αὐτῆς, ἐγκώμιόν τε λαμπρὸν ἐν ἀγορᾷ διῆλθε καὶ περὶ τὴν ἐκφορὰν ἐτόλμησεν εἰκόνας Μαρίου προθέσθαι. *Ex Plutarcho, in Cæsare c.* 5, qui addit: τὸ μὲν ἐπὶ γυναιξὶ πρεσβυτέραις λόγους ἐπιταφίους διεξιέναι, πάτριον ἦν Ῥωμαίοις· νέαις δ᾽οὐκ ὂν ἐν ἔθει, πρῶτος εἶπε Καῖσαρ ἐπὶ τῆς ἑαυτοῦ γυναικὸς ἀποθανούσης.

EX ORAT. PRO BITHYNIS.

C. Cæsar Pont. Max. in oratione, quam pro Bithynis dixit, hoc principio usus est: « Vel pro hospitio regis Ni-

comedis, vel pro horum necessitate, quorum res agitur, refugere hoc munus, M. Vinici, non potui : nam neque hominum morte memoria deleri debet, quin a proximis retineatur; neque clientes sine summa infamia deseri possunt, quibus etiam a propinquis nostris opem ferre instituimus. » *Ex Gellio*, V, 13.

Quid ergo? syngraphæ non sunt, sed res aliena est. *Ex Julio Rufiniano, de Figuris; Edit. Rhetorum Capperon.* p. 30.

EX ORAT. PRO LEGE PLAUTIA.

Reperi tamen in oratione C. Cæsaris, qua Plautiam rogationem suasit, *necessitatem* dictam pro *necessitudine*, id est, jure affinitatis; verba hæc sunt : « Equidem mihi videor pro nostra necessitate, non labore, non opera, non industria defuisse. » *Ex Gell.* XIII, 3; *et Nonio, in voce* Necessitas, IV, 323.

EX ORAT. IN CN. DOLABELLAM.

Cæsar in Dolabellam actionis III : « Ibi isti, quorum in ædibus fanisque posita, et honori erant, et ornatu. » In libris quoque Analogicis omnia istiusmodi sine *i* littera dicenda censet. *Ex Gell.* IV, 16.

Nono decimo ætatis anno L. Crassus C. Carbonem, uno et vigesimo Cæsar Dolabellam, altero et vigesimo Asinius Pollio Catonem, non multo ætatem antecedens Calvus Vatinium, iis orationibus insecuti sunt, quas hodieque cum admiratione legimus. *Ex Dialogo de Oratoribus*, c. 34.

Cæterum composita seditione civili, Cornelium Dolabellam consularem et triumphalem virum, repetundarum postulavit, absolutoque, Rhodum secedere statuit. *Ex Sueton.* c. 4.

Divus quoque Julius, quam cœlestis numinis, tam etiam humani ingenii perfectissimum columen, vim facundiæ propriæ expressit, dicendo in accusatione Cn. Dolabellæ, quem reum agit, extorqueri sibi causam optimam L. Cottæ patrocinio. ***Ex Valer. Max.*** VIII, 9.

Ne forte erretis et eumdem hunc Cn. Dolabellam putetis esse, in quem C. Cæsaris orationes legitis, scire vos oportet, duos eodem tempore fuisse..... Dolabellas : horum alterum Cæsar accusavit, nec damnavit. ***Ex Pediano, in orat. pro M. Scauro.***

Significat et Cæsarem, item adolescentem, in Dolabella reo ex Sicilia, qui quidem damnatus non est, quantum oportuit per Hortensii gratiam, etc. ***Ex Pediano, in Divin.***

Ἐπανελθὼν δ' εἰς Ῥώμην, Δολαβέλλαν ἔκρινε κακώσεως ἐπαρχίας, καὶ πολλαὶ ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος τῶν πόλεων μαρτυρίας αὐτῷ παρέσχον. ὁ μὲν οὖν Δολαβέλλας ἀπέφυγε τὴν δίκην. ***Ex Plut. in Cæs.*** c. 4.

EX ORAT. AD MILITES.

Fama vero hostilium copiarum perterritos, non negando minuendove, sed insuper amplificando ementiendoque confirmabat. Itaque quum exspectatio adventus Jubæ terribilis esset, convocatis ad concionem militibus, « Scitote, inquit, paucissimis his diebus regem affuturum cum X legionibus, equitum XXX, levis armaturæ C millibus, elephantisque CCC. Proinde desinant quidam quærere ultra, aut opinari : mihique, qui compertum habeo, credant : aut quidem vetustissima nave impositos quocumque vento in quascumque terras jubebo avehi. » ***Ex Suet. cap.*** 66.

C. Cæsar apud milites de (1) incommodis eorum : « Non frustrabo vos, milites. » ***Ex Diomedis l.*** 1, ***col.*** 395.

(1) *Alias* commodis.

EX ORAT. PRO DECIO SAMNITE.

Nec forte quisquam aut Cæsaris pro Decio Samnite, aut Bruti pro Dejotaro rege, cæterosque cujusdam lentitudinis ac teporis libros legit, etc. *Ex Auctore Dial. de orator. c.* 21.

EX ORAT. PRO SEXTILIO.

Quo enim nimbo, qua procella verborum, impium Sextilii caput obrui meretur? quod C. Cæsarem, a quo quum studiose, tum etiam feliciter, gravissimi criminis reus defensus fuerat, etc. *Ex Val. Max.* v, 3, 3.

EX ORAT. DE CONJURATIS.

Catonem primum sententiam putat de animadversione dixisse, quam omnes ante dixerant præter Cæsarem : et quum ipsius Cæsaris tam severa fuerit, qui tum prætorio loco dixerit, etc. *Ex Cic. ad Attic.* xii, 21.

Sed Cæsar, ubi ad eum perventum est, rogatus sententiam a consule, hujuscemodi verba locutus est : Omnes homines, etc. (1) *Ex Sallust. Cat. c.* 51.

DE C. JULII CÆSARIS ORAT. TESTIMONIA.

Tum Brutus : Orationes quidem ejus mihi vehementer probantur, complures autem legi, etc. *Ex Cic. in Bruto, c.* 75.

Orationes aliquas reliquit, inter quas temere quædam

(1) Cf. de hac oratione et Plut. in Cæs. c. 7; et Joh. Sarisber. in policrat. v, 12.

feruntur, ut *pro Q. Metello*, quam non immerito Augustus existimat magis ab actuariis exceptam, male subsequentibus verba dicentis, quam ab ipso editam : nam in quibusdam exemplaribus invenio ne inscriptam quidem *pro Metello*, sed *quam scripsit Metello*, quum ex persona Cæsaris sermo sit, Metellum seque adversus communium obtrectatorum criminationes purgantis. *Apud milites* quoque *in Hispania* idem Augustus orationem esse vix ejus putat. Quæ tamen duplex fertur, una quasi priore habita prælio, altera posteriore, quo Asinius Pollio ne tempus quidem concionandi habuisse eum dicit, subita hostium incursione. *Ex Sueton. c.* 55.

EX LIBRIS IN CATONEM.

Reliquit et *de Analogia* duos libros, et *Anticatones* totidem. *Suet. c.* 56.

EX LIB. I.

Cæsar in *Anticatone priore :* « Uno enim excepto, quem alius modi atque omnes natura finxit, suos quisque habet caros. » *Priscianus bis l.* VI, VII *et* XIII.

INCERTA EX IISDEM.

Erunt officia antelucana, in quæ incidere impune ne Catoni quidem licuit, quem tamen C. Cæsar ita reprehendit, ut laudet. Describit enim « eos, quibus obvius fuerit, quum caput ebrii retexissent, erubuisse, » deinde adjicit : « putares non ab illis Catonem, sed illos a Catone deprehensos. » Potuitne plus auctoritatis tribui Catoni, quam si ebrius tam venerabilis erat? nostræ tamen cœnæ ut apparatus et impendii, sic temporis modus constet. Neque enim hi sumus, quos vituperare ne inimici quidem possint, nisi ut simul laudent. *Ex Plin. epist.* III, 12.

C. etiam Cæsar, gravis auctor linguæ latinæ, in *Anticatone* : « Unius, inquit, arrogantiæ, superbiæque dominatuque (1). » *Ex Gell.* IV, 16.

DE C. J. CÆS. IN CAT. SCRIPTIS TESTIMONIA.

Qualis futura sit Cæsaris vituperatio contra laudationem meam, perspexi ex eo libro, quem Hirtius ad me misit, in quo colligit vitia Catonis, sed cum maximis laudibus meis : itaque misi librum ad Muscam, ut tuis librariis daret; volo enim divulgari. *Ex Cic. ad Attic.* XII, 40.

Hirtii epistolam si legeris, quæ mihi quasi πρόπλασμα videtur ejus vituperationis, quam Cæsar scripsit de Catone. *Ex Cic. ad Attic.* XII, 41.

Quum mihi Balbus nuper in Lanuvino dixisset, se et Oppium scripsisse ad Cæsarem, me legisse libros contra Catonem, et vehementer probasse. *Ex Cic. ad Attic.* XIII, 50.

Quibus omnibus generibus usus est nimis impudenter Cæsar contra Catonem meum. *Ex Cic. in Topic. c.* 25.

M. Ciceronis libro, quo Catonem cœlo æquavit, quid aliud dictator Cæsar, quam rescripta oratione velut apud judices, respondit? *Ex Tac. Annal.* IV, 34.

Hisque usum C. Cæsarem in vituperando Catone notaverit (2) Cicero. *Ex Quinct.* III, 7, 28.

Ut Catonem Tullius laudans : et duobus voluminibus Cæsar accusans. *Ex Mart. Capell. lib.* 5.

(1) [*Dominatu* pro *dominatui*, ut passim vidimus in commentar.]
(2) In Topicis.

. . . . . . Quam sint duo Cæsaris Anticatones.
Ex Juven. Sat. VI, 337.

Cæsar, bello civili, cognita Catonis morte, cujus virtutem dialogo illo, qui inscribitur *Cato*, Cicero etiam laudavit, libros duos famosissimos in vitam Catonis edidit, quos *Anticatones* inscripsit (1). *Vetus schol. ad Juven., Sat.* VI, 337.

EX LIBRIS DE ANALOGIA.

AD M. T. CICERONEM.

Reliquit et *de Analogia* duos libros, etc. *Ex Suet., c.* 56.

EX LIB. I.

Quin etiam in maximis occupationibus quum ad te ipsum, inquit, in me intuens, de ratione latine loquendi accuratissime scripserit, primoque in libro dixerit, verborum delectum originem esse eloquentiæ, tribueritque, mi Brute, huic nostro, qui me de illo maluit quam se dicere, laudem singularem : nam scripsit his verbis, quum hunc nomine esset affatus : « ac, si cogitata præclare eloqui possent, non nulli studio et usu laboraverunt, cujus te pæne principem copiæ atque inventorem, bene de nomine ac dignitate populi Romani meritum esse existimare debemus, » hunc facilem et quotidianum noluisse sermonem, nunc pro relicto est habendum. Tum Brutus, amice, hercule, inquit, et magnifice te laudatum puto, quem non solum principem atque inventorem copiæ dixerit, quæ erat magna laus, sed etiam bene meritum de populi Romani nomine et dignitate. *Ex Cic. in Bruto, c.* 72.

C. Cæsar ille perpetuus dictator, Cn. Pompeii socer, a

(1) De illis Anticatonibus plura tradit Plut. in Cæsare, c. 54.

quo familia et appellatio Cæsarum deinceps propagata est, vir ingenii præcellentis, sermonis præter alios suæ ætatis castissimi, in libris, quos ad M. Ciceronem *de Analogia* conscripsit, *arenas* vitiose dici existimabat, quod *arena* nunquam multitudinis numero appellanda sit, sicuti neque *cœlum*, neque *triticum*; contra autem *quadrigas*, etiamsi currus unus equorum quatuor junctorum unum sit, plurativo semper numero dicendas putat, sicut *arma*, et *mœnia*, et *comitia*, et *inimicitias*, etc. *Paulo post:* Tunc prolato libro *de Analogia* primo verba hæc ex eo pauca memoriæ mandavi, nam quum prædixisset, neque cœlum, triticumve, neque arenam multitudinis significationem pati: « Num tu, inquit, harum rerum natura accidere arbitraris, quod unam terram et plures terras, et urbem et urbes, et imperium et imperia dicamus? neque quadrigas in unam nominis figuram redigere, neque arenam in multitudinis appellationem convertere possimus? » *Ex Gell.* XIX, 8.

Atque id, quod a C. Cæsare, excellentis ingenii ac providentiæ (*ita Gellius; Macrobius* prudentiæ) viro in primo *de Analogia* libro scriptum est, habe semper in memoria atque in pectore, « ut tanquam scopulum sic fugias inauditum atque insolens verbum. » *Ex Gell.* I, 10, *et Macrob. Saturn.* I, 5.

EX LIB. II.

C. Cæsar in libro *de Analogia* secundo, hujus *die* et hujus *specie* dicendum putat (1). *Ex Gell.* IX, 14.

Panium Cæsar *de Analogia* libro secundo dici debere ait, sed Verrius contra; nam *i* detracta, *panum* ait dici debere. *Ex Charis. lib.* 1, *col.* 69.

Cæsar *de Analogia* secundo: *fagos, populos, ulmos. Ex Charis. lib.* 1. *col.* 104.

(1) Exempla vide, II, 23.

Cæsar *de Analogia* secundo *turbonem*, non *turbinem*, etiam in tempestate dici debere ait, ut *Cato Catonis*, non ut *homo hominis*. *Ex Charis. lib.* 1, *col.* 117.

Lacer an *laceris*, etc. Cæsar *de Analogia* secundo, nec non Valgius de rebus per epistolam quæsitis. *Ex Charis. lib.* 1, *col.* 109.

Is homo, *idem* compositum facit, nisi quia Cæsar libro secundo (*de Analogia*) singulariter *idem*, pluraliter *iidem* dicendum affirmat. Sed consuetudo hoc non servat. *Ex Char. lib.* 1.

EX IISDEM, NON DISTINCTO LIBRO.

C. Cæsar, gravis auctor linguæ latinæ, in libris *Analogicis* omnia istiusmodi (*puta senatu, victu, aspectu, etc.*) sine *i* littera dicenda censet. *Ex Gell.* IV, 16.

Hic et hæc Samnis, hujus *Samnitis*: sic Cæsar *de Analogia*. *Ex Prisc. lib.* VI, *col.* 707.

Partum. Cæsar *de Analogicis*, harum *partum*. *Ex Char. lib.* 1, *col.* 114.

EX IISDEM, UTI VEROSIMILE EST, NON ASCRIPTO TAMEN UBI LAUDANTUR LIBRO.

Mihi autem placet latinam rationem sequi, quousque patitur decor. Neque enim jam *Calypsonem* dixerim, ut Junonem: quanquam secutus antiquos C. Cæsar utitur hac ratione declinandi. *Quinct.* 1, 5, 63.

M. Tullius et C. Cæsar *mordeo, memordi; pungo, pepugi; spondeo, spepondi* dixerunt. *Gell.* VII, 9.

C. Cæsar ait, *L* littera nominativo singulari neutra finita nomina eamdem definitionem capere, quam capiant

E littera terminata, ***huic animali*** et ***ab hoc animali: huic putеali*** et ***ab hoc puteali. Char. lib.*** 1, ***col.*** 95.

Aplustre. Omnium nominum, quæ sunt neutri generis et in *E* terminantur, ait Plinius, Cæsarem scisse eosdem esse ablativos, quales sunt dativi singulares. ***Char. lib.*** 1, ***col.*** 98.

AR litteris nomina neutralia terminata, ait Cæsar, quod dativo et ablativo pari jure funguntur, ut idem Plinius scribit. ***Char. lib.*** 1, ***col.*** 98.

Jubar. Plinius ait inter cætera etiam istud Cæsarem dedisse præceptum, quod neutra nomina *AR* nominativo clausa, per *I* dativum ablativumque singularis ostendant: ***jubar*** tamen et ***far*** ab hac regula dissidere, nam ***huic jubari*** dicimus, ***ab hoc jubare***, et ***huic farri***, ***ab hoc farre. Char. lib.*** 1, ***col.*** 108.

Ac ne illa ratio recepta est, quam Cæsar ponit in femininis, ut ***puppim***, ***restim***, ***pelvim***, hoc enim modo et ***ab hoc cani***, et ***ab hoc cane. Char. lib.*** 1.

Tribus ***iii*** junctis qualis posset syllaba pronuntiari? non postremum ***i*** (1) pro vocali accipiendum, quod Cæsari artis Grammaticæ doctissimo placitum fuisse a Victore quoque in arte Grammatica de syllabis comprobatur. ***Priscian. lib.*** 1, ***col.*** 545.

V loco consonantis posita, eamdem prorsus in omnibus vim habuit apud Latinos quam apud Æoles digamma *F*, pro quo Cæsar (2) hanc figuram Ⅎ scribere voluit. Quod quamvis recte visum est, tamen consuetudo antiqua superavit. ***Prisc. lib.*** 1, ***col.*** 545.

(1) In ed. Putschii legitur *nam postremum.*

(2) Legi hic præcipit A. Schottus, Obs. hist. III, 15, *pro quo Cl. Cæsar*, etc. quandoquidem Quinctil. I, 7, 27, istud inventum clarissimis verbis Claudio attribuit. Conf. notata ad Taciti Annales, XI, 14. Adeoque is Prisciani locus huc non pertinet.

Hæc pollis, pollinis. Sic Charisius. Probus autem et Cæsar, *hoc pollen, pollinis* declinaverunt. *Prisc. lib.* VI, *col.* 708.

Præterea Cæsar declinat *pubis, puberis:* Probus, *pubes, puberis:* quidam *puber, puberis. Prisc. lib.* VI, *col.* 707.

Quamvis Cæsar non incongrue protulit *ens* a verbo *sum, es, est. Prisc. lib.* XVIII.

Hoc *lutum* atque *macellum* singulari exire memento, licet Ennius ista *macella* dicat et Cæsar *luta. Ex Capro.*

Lacrumæ an *lacrimæ, maxumus* an *maximus;* et si quæ similia sunt, scribi debeant, quæsitum. Terentius Varro tradidit Cæsarem per *i* ejusmodi verba solitum esse enuntiare et scribere, inde propter auctoritatem tanti viri consuetudinem factam. Sed ego in antiquiorum, etc. *Cassiodorus ex Annæo Cornuto de Orthographia, col.* 2284. *Cf. Quinctil.* 1, 7.

Varie etiam scriptitatum est, *mancupium, aucupium, manubiæ*, siquidem C. Cæsar (1) per *i* scripsit, ut apparet ex titulis ipsius. *Ex Velio de Orthogr., col.* 2228.

An ideo minor est M. Tullius Orator, quod idem artis hujus (*Grammaticæ*) diligentissimus fuit, et in filio, ut in Epistolis apparet, recte loquendi usquequaque asper quoque exactor? Aut vim C. Cæsaris fregerunt editi de *Analogia* libri? *Quinct. lib.* 1, 7, 34.

APOPHTHEGMATA.

Sed tamen ipse Cæsar habet peracre judicium : et, ut Servius frater tuus, quem litteratissimum fuisse judico, facile diceret, « hic versus Plauti non est, hic est, » quod tritas haberet aures notandis generibus poetarum, et con-

(1) C. Cæsar. Hic est Caligula, ut Burmanno videtur.

suctudine legendi : sic audio Cæsarem, quum volumina jam confecerit Ἀποφθεγμάτων, si quid afferatur ad eum pro meo, quod meum non sit, rejicere solere; quod eo nunc magis facit, quia vivunt mecum fere quotidie illius familiares. Incidunt autem in sermone vario multa, quæ fortasse illis, quos dixi, nec illitterata, nec insulsa esse videantur. Hæc ad illum cum reliquis actis perferuntur. Ita enim ipse mandavit. Sic fit, ut, si quid præterea de me audiat, non audiendum putet. *Cic. ad Fam.* IX, 16.

DICTA COLLECTANEA.

Feruntur et a puero, et ab adolescentulo quædam scripta, etc.; item *Dicta collectanea*, quos omnes libellos vetuit Augustus publicari. *Suet.*, *c.* 56.

EPHEMERIDES.

C. Julius Cæsar quum dimicaret in Gallia, et ab hoste raptus equo ejus portaretur armatus, occurrit quidam ex hostibus, qui eum nosset : et insultans ait(1) *Cecos Cæsar*, quod Gallorum lingua, *demitte*, significat : et ita factum est, ut dimitteretur. Hoc autem ipse Cæsar in *Ephemeride* sua dicit, ubi propriam commemorat felicitatem. *Serv. in Æn. Virg.* XI, 743 (2).

(1) Alias, *Cetos Cæsar.* Servius P. Danielis, *Cæsar Cæsar.* Quod quid velit, docti examinent. Scal.

(2) Ex quo fonte hanc narratiunculam hauserit Servius, non constat. De sensu dicti, quod Gallo tribuitur, certarunt haud ita pridem duo viri eruditi, mihi ambo amicissimi, ambo e minore Britannia oriundi, Celticæ linguæ periti. Scilicet clar. *le Brigant*, cujus *Élémens de la langue des Celtes Gomérites ou Bretons* ipse a. 1779, Argentorati typis edenda curavi, in *Dissertation sur les Celtes Brigantes*, 8.°, 1762, legendum præcipiebat *cetòs Cesar* pro *chetò Cesar* vel *chtò Cesar*, i. e. en Cæsarem! Contra vir quondam strenuus, quem ad B. G. 1, 6, excitavi, *de la Tour d'Auvergne-Corret*, militaris præfectus, legi jubebat *skò Cesar*, i. e. occide Cæsarem. Tandem vero

LIBRI AUSPICIORUM.

Sed contra Julius Cæsar, XVI *Auspiciorum* libro, negat nundinis concionem advocari posse, id est, cum populo agi, ideoque nundinis Romanorum haberi comitia non posse. *Macrob. Sat.* 1, 16.

AUGURALIA.

Cæsar in *Auguralibus* : « Si sincera pecus erat. » *Prisc. lib.* VI, *col.* 719.

DE DIVINATIONE.

Genus eloquentiæ duntaxat adolescens adhuc Strabonis Cæsar secutus videtur : cujus etiam ex Oratione, quæ inscribitur *Pro Sardis*, ad verbum nonnulla transtulit in *Divinationem* suam. *Suet. c.* 55.

ASTRONOMICA.

Nam Julius Cæsar ut *Siderum motus*, de quibus non indoctos libros reliquit, ab Ægyptiis disciplinis hausit : ita hoc quoque ex eadem institutione mutuatus est, ut ad solis cursum finiendi anni tempus extenderet. *Macrob. Saturn.* I, 16. *Cf. et c.* 14.

Tres autem fuere sectæ, Chaldæa, Ægyptia, Græca : his addit apud nos quartam Cæsar dictator, annos ad solis cursum redigens singulos, qui prius antecedebat. *Ex Plin.* XVIII, 25 (57).

le Brigant ad sensum vocis, quem ipse Servius suppeditat, redeundum censuit, inque litteris ad laudatum sodalem suum datis, et mecum communicatis hariolatus est, non bene verbum percepisse Cæsarem; dixisse nempe hostem *lofk Cesar*, dimitte, *laisse César*.

A Bruma in Favonium Cæsari nobilia sidera significant: III Kal. Jan. matutino Canis occidens. ***Paulo post:*** Pridie Non. Jan. Cæsari Delphinus matutino exoritur, et postero die Fidicula, quo Ægypto Sagitta vesperi occidit. ***Paulo post:*** A Favonio in æquinoctium vernum Cæsari significat XIV Kal. Martii triduum varie, et VIII Kal. Hirundinis visu, et postero die Arcturi exortu vespertino. ***It.*** III Non. Mart. Cæsar Cancri exortu id fieri observavit. ***Paulo post:*** Cæsar et Idus Martias ferales sibi annotavit Scorpionis occasu. ***Paulo post:*** Æquinoctium vernum a. d. VIII Kal. Apr. peragi videtur. Ab eo ad Vergiliarum exortum matutinum Cæsari significant Kalendæ Apr. III Nonas Apr. in Attica Vergiliæ vesperi occultantur: eædem postridie in Bœotia; Cæsari autem et Chaldæis, Nonis. ***Paulo post:*** Cæsari VI Idus significatur imber Libræ occasu. XIV Kal. Maii Ægypto Suculæ occidunt vesperi, sidus vehemens, et terra marique turbidum, XVI Atticæ, XV Cæsari, continuoque triduo significabat. ***Paulo post:*** VI Nonas Maii Cæsari Suculæ matutino exoriuntur, et VIII Idus Capella pluvialis. ***Ex Plin.*** XVIII, 26 (64).

A Vergiliarum exortu significant Cæsari postridie Arcturi occasus matutinus: III Id. Maii Fidiculæ exortus. XII Kal. Junii Capella vesperi occidens et in Attica Canis. XI Kal. Cæsari Orionis gladius occidere incipit; III Non. Junii Cæsari, et Assyriæ Aquila vesperi oritur, etc. XI Kal. ejusdem Orionis gladius Cæsari occidere incipit. ***Ex Plin.*** XVIII, 27.

A Solstitio ad Fidiculæ occasum VI Kal. Junii (*al.* Julii) Cæsari Orion exoritur. ***Paulo post:*** XIII Kal. Augusti, Ægypto Aquila occidit matutino, Etesiarumque prodromi flatus incipiunt, quod Cæsar X Kal. sentire Italiam existimavit. ***Paulo post:*** Aquila Atticæ matutino occidit III Kal.

regia in pectore Leonis stella matutino Cæsari immergitur. *Ex Plin.* XVIII, 28.

DE SIDERIBUS

ETIAM ALIQUID POETICUM EDIDIT.

Sed nec aliquis pæne Latinorum de hac arte Institutionis libros scripsit, nisi paucos versus Julius Cæsar, et ipsos tamen de alieno opere mutuatus. *Jul. Firmicus, Mathes. lib.* 2 *ineunte.*

Exsecutus est etiam horum siderum numerum græce Aratus, poeta disertissimus, latine vero Cæsar, et decus eloquentiæ Tullius. Sed hi tantum nomina ipsorum et ortus, non autem apotelesmatum auctoritatem ediderunt : ita ut mihi videantur non aliqua Astrologiæ scientia, sed poetica potius elati licentia, docilis sermonis studia protulisse. *Jul. Firm.* VIII, 5.

POEMATA.

Reliquit et de Analogia libros duos et Anticatones totidem, ac præterea *Poema*, quod inscribitur *Iter.* Quorum librorum primos in transitu Alpium, quum ex citeriore Gallia, conventibus peractis, ad exercitum rediret : sequentes sub tempus Mundensis prælii fecit : novissimum, dum ab Urbe in Hispaniam ulteriorem (1) IV et XX die pervenit. *Suet. c.* 56.

Feruntur et a puero et ab adolescentulo quædam scripta; ut *Laudes Herculis, tragædia OEdipus,* etc., quos omnes libellos vetuit Augustus publicari. *Sueton. ibid.*

Olus quoque silvestre est trium foliorum, D. Julii carminibus præcipue jocisque militaribus celebratum. Alter–

(1) VII et XX legit ex Strabone et Appian. Casaubonus.

nis quippe versibus exprobravere, *lapsana* se vixisse apud Dyrrhachium, præmiorum parcimoniam cavillantes. Est autem id *cyma silvestris*. *Plin.* XIX, 8. (1)

Donatus in vita Terentii hos sub C. Julii Cæsaris nomine versus producit :

Tu quoque, tu in summis, o dimidiate Menander,
Poneris, et merito, puri sermonis amator.
Lenibus atque utinam scriptis adjuncta foret vis
Comica : ut æquato virtus polleret honore
Cum Græcis; neque in hac despectus parte jaceres.
Unum hoc maceror et doleo tibi deesse, Terenti.

Sequens etiam Epigramma C. Julio Cæsari quidam inscribunt, alii Germanico :

Thrax puer astricto glacie dum ludit in Hebro,
Pondere concretas frigore rupit aquas.
Dumque imæ partes rapido traherentur ab amne,
Abscidit tenerum lubrica testa caput ;
Orba quod inventum mater dum conderet urna,
Hoc peperi flammis, cætera, dixit, aquis.

Illud vero distichon :

Feltria perpetuo nivium damnata rigore,
Terra mihi posthac non habitanda, vale,

falso Cæsari inscriptum est, etsi quidam in membrana, alii in saxo exstare dicant.

INCERTA.

Unguenta dicuntur a locis, ut Telinum, cujus Julius Cæsar meminit, dicens : « Corpusque suavi Telino ungui-

(1) Vid. lib. III de Bello Civili, c. 48.

mus. » Hoc conficiebatur in insula Telo (1), quæ est una ex Cycladibus, etc. (2) *Isidorus*, *Orig.* IV, 12.

Apud Cæsarem, et Catullum, et Calvum lectum est : « Quum jam fulva cinis fueris. » *Nonius, in voce* Cinis, III, 57.

Salve primus omnium parens patriæ appellate, primus in toga triumphum linguæque lauream merite, et facundiæ latinarumque litterarum parens : atque (ut dictator Cæsar hostis quondam tuus te descripsit) omnium triumphorum lauream adepte majorem, quanto plus est ingenii Romani terminos in tantum promovisse, quam imperii. *Plin.* VII, 30.

(1) *Telon* insulam Sporadibus accenset Strabo, l. x, p. 488. Itaque apud Isidorum legi oportet aut *Delino — Delo*, aut *ex Sporadibus*.

(2) Insertum hoc ab Ursino fragmentis de Analogia : ut et illud ex Nonio in voce *Cinis*, nec non locus Plinii ex lib. VII, 3, ubi alloquitur M. T. Ciceronem. Quid habuerit causæ cur hoc fecerit, comminisci non potui. Quocirca inter INCERTA referendum duxi. Nisi quis potius Cæsari Straboni, non dictatori, tribuendum arbitretur. Si ad hunc modum addita una vocula scripseris, erit integer Senarius :

Corpusque suavi Telini unguine unguimus.

Idem Ursinus ex Prisciani lib. VIII fragmentum hoc, « C. Cæsar, quæ res augurantur οἰωνοσκοπεῖται, » ad Augualia transtulerat. Ego prætermisi, quum isto Prisciani loco non *Caius Cæsar*, sed *Lucius Cæsar* legatur. Non est quod corruptum aliquis existimet. Citatur nominatim L. Cæsar a Festo, in voce *Majorem.* Ex eodem fortassis est, quod apud Servium nuper ex Petri Danielis et Fuldanæ bibliothecæ membranis editum habemus, Commentario ad Æneidos Virgilii I, 2 : « Occiso, inquit, Mezentio, Ascanium, sicut J. Cæsar (verosimile mihi sit legendum L. Cæsar) scribit, Julum cœptum vocari dicunt, vel quasi ἰοβόλον, id est, sagittandi peritum, vel a prima barbæ lanugine, quam ἴουλον Græci dicunt, quæ ei tempore victoriæ nascebatur. Hæc ibi. Similiter expunxi quod inter fragmenta Epistolarum legebatur :

« Vespera fatigatus, luce dormitans. »

Non enim apud Charisium lib. II, unde hæc descripta sunt, nominatur Julius Cæsar, sed Aurelius Cæsar, lib. XI epistolarum ad Frontonem. Quo comperto, auctoritatem civis Romani insuper habui. Sed quid spuriis his diutius immoror, quin legitima, si qua porro restant, fragmenta colligo. SCAL.

BELGII. AUGUSTISSIMO. REGI.
PRINCIPI. NASSAVIÆ. ARAUSIONENSI.
MAGNO. DUCI. LUXEMBURGENSI.
E. Q. S. R.

WILHELMO PRIMO

LITTERARUM. FAUTORI. EXIMIO.

SCRIPTORUM. CLASSICORUM. LATINORUM. CORPUS.

D. D. D. Q.

FIDELISSIMI
A. BARON, H. TARLIER ET A. WAHLEN.

Prolapsus in egressu navis, verso ad melius omine, « Teneo te, inquit, Africa. » *Suet. c.* 59. *Cf. Front.* 1, 12, 2.

Cæsar dicebat, idem esse sibi consilium adversus hostem, quod plerisque medicis contra vitia corporum, fame potius quam ferro superandi. *Front. Strat.* IV, 7, 1.

Jactare solitus; « milites suos etiam unguentatos bene pugnare posse: » nec *milites* eos pro concione, sed blandiori nomine *commilitones* appellabat. *Suet. c.* 67. *Cf. Polyæn.* VIII, 23, 22.

Quosdam infimi generis ad amplissimos honores provexit. Quum ob id culparetur, professus est palam, « si grassatorum et sicariorum ope in tuenda sua dignitate usus esset, talibus quoque se parem gratiam relaturum. » *Suet. c.* 72.

Interrogatus, cur repudiasset uxorem, « Quoniam, inquit, meos tam suspicione, quam crimine judico carere oportere. » *Suet. c.* 74.

Acie Pharsalica proclamavit, « ut civibus parceretur. » *Suet. c.* 75.

Nosseque, ut Cæsar dictator aiebat, « miserum esse instrumentum senectuti recordationem crudelitatis. » *Amm. Marcell.* XXIX, 2. (1)

Nec minoris impotentiæ voces propalam edebat, ut T. Ampius scribit: « Nihil esse Rempublicam, appellationem modo sine corpore ac specie. Syllam nescisse litteras, qui dictaturam deposuerit. Debere homines consideratius jam loqui secum, ac pro legibus habere quæ dicat. » *Suet. c.* 77.

Eoque arrogantiæ progressus est, ut, haruspice tristia

(1) Varia Græca inserit Oudend. desumpta ex Plut. et Appiano.

et sine corde exta sacro quodam nuntiante, « Futura, diceret, lætiora, quum vellet : nec pro ostento ducendum, si pecudi cor defuisset. » *Suet. ib.*

Triumphanti et subsellia tribunitia prætervehenti sibi unum e collegio Pontium Aquilam non assurrexisse, adeo indignatus, ut proclamaverit : « Repete ergo a me, Aquila, Rempublicam Tribunus, » nec destiterit per continuos dies quidquam cuiquam, nisi sub exceptione, polliceri, « Si tamen per Pontium Aquilam licuerit. » *Suet. c.* 78.

Plebei Regem se salutanti, « Cæsarem se, non Regem esse » respondit. *Suet. c.* 79.

De quo genere optime C. Cæsarem prætextatum adhuc accepimus dixisse : « Si cantas, male cantas; si legis, cantas. » *Quinctil.* I, 8.

Elevandi ratio est duplex, ut aut veniam quis, aut jactantiam minuat : quemadmodum C. Cæsar Pomponio ostendenti vulnus ore exceptum in seditione Sulpiciana, quod ipse se passum pro Cæsare pugnantem gloriabatur, « Nunquam fugiens respexeris, » inquit. Aut crimen objectum, ut Cicero, etc. *Quinct.* VI, 3, 75.

Est et illa ex ironia fictio, qua usus est C. Cæsar. Nam quum testis diceret, a reo femina sua ferro petita, et esset facilis reprehensio, cur illam potissimum partem corporis vulnerare voluisset : « Quid enim faceret, inquit, quum tu galeam et loricam haberes? » *Quinctil. ib.* 91.

Sic fac existimes, post has miserias, id est, postquam armis disceptari cœptum est de jure publico, nihil esse actum aliud cum dignitate. Nam et ipse Cæsar, accusata acerbitate Marcelli (sic enim appellabat) laudataque honorificentissime et æquitate tua, et prudentia, repente

Cicero causarum XIII : « Re vendita iterum empta. » unde manifestum fit *venita* non dici, sed aut *venundata*, aut *vendita*, ut Cicero. C. Cæsar : « Possessiones redimi, eas postea pluris venditas. » *Diomedes, lib.* 1, *col.* 366.

Esseda, vehiculi vel currus genus, quo soliti sunt pugnare Galli. Cæsar testis est libro ad Ciceronem III : « Multa millia equitum atque essedariorum habet. » Hinc et gladiatores essedarii dicuntur, qui curru certant. *Junius Philargyrus in Georg. Virg.* III, 204.

Augustus quoque in epistolis ad C. Cæsarem scriptis emendat, quod is *calidum* dicere quam *caldum* (*in libris forte de Analogia*) malit : non quia illud non sit latinum, sed quia sit odiosum (1), et, ut ipse græco verbo significavit, περίεργον. *Quinctil.* 1, 6, 19.

C. JULII CÆSARIS DICTA.

Tu, quæso, quidquid novi (multa autem exspecto) scribere ne pigrere. In his, de Sexto satisne certum? maxime autem de Bruto nostro : de quo quidem ille, ad quem diverti, Cæsarem solitum dicere : « Magni refert, hic quid velit; sed quidquid volt, valde volt. » Idque eum animadvertisse, quum pro Dejotaro Niceæ dixerit, valde vehementer eum visum et libere dicere. *Cic. ad Attic.* XIV, 1.

Proxime quum Sestii rogatu apud eum fuissem, exspectaremque sedens quoad vocarer, dixisse eum : « Ego dubitem, quin summo in odio sim, quum M. Cicero sedeat, nec suo commodo me convenire possit? Atqui, si quisquam est facilis, hic est. Tamen non dubito, quin me male oderit. » *Cic. ibidem.*

Aiebat, Cæsarem secum, quo tempore Sestii rogatu

(1) *Odiosum*, quia affectationis esse putabatur.

bellavit, appareat; exornat tamen hæc omnia mira sermonis, cujus proprie studiosus fuit, elegantia. *Ex Quinctil.* X, 1, 114.

Quid tamen noceret, vim Cæsaris, asperitatem Cœlii, diligentiam Pollionis, judicium Calvi, quibusdam in locis assumere? *Ex Quinct.* X, 2, 25.

Hinc vim Cæsaris, indolem Cœlii, subtilitatem Callidii, gravitatem Bruti, acumen Sulpicii, acerbitatem Cassii, diligentiam Pollionis, dignitatem Messallæ, sanctitatem Calvi reperiemus. *Ex Quinct.* XII, 10, 11.

Astrictior Calvus, numerosior Asinius, splendidior Cæsar, amarior Cœlius, gravior Brutus, vehementior et plenior et valentior Cicero. *Ex Dialogo de Orat. c.* 25.

Λέγεται δὲ καὶ φῦναι πρὸς λόγους πολιτικοὺς ὁ Καῖσαρ ἄριστα, καὶ διαπονῆσαι φιλοτιμότατα τὴν φύσιν, ὡς τὰ δευτερεῖα μὲν ἀδηρίτως ἔχειν, *etc. Ex Plut. in Cæs. c.* 3.

Ἐν δὲ Ῥώμῃ πολλὴ μὲν ἐπὶ τῷ λόγῳ περὶ τὰς συνηγορίας αὐτοῦ χάρις ἐξέλαμπεν. Ex Plut. ib. c. 4.

Ac mihi ex Græcis orationes Lysiæ ostentat; ex nostris Gracchorum Catonisque, quorum sane plurimæ sunt circumcisæ et breves. Ego Lysiæ Demosthenem, Æschinem, Hyperidem, multosque præterea; Gracchis et Catoni Pollionem, Cæsarem, Cœlium, inprimis M. Tullium oppono, cujus oratio optima fertur esse, quæ maxima. *Ex Plin. Ep.* I, 20.

Sed ego verear ne me non satis deceat, quod decuit M. Tullium, C. Calvum, Asinium Pollionem, M. Messallam, etc. Divum Julium, Divum Augustum, Divum Nervam, T. Cæsarem, etc. *Ex Plin. Ep.* V, 3.

præter spem dixit, se senatui roganti de Marcello, ne (1) hominis quidem causa negaturum. *Cic. ad Famil.* IV, 4, *ad Ser. Sulpicium.*

Demetrio Megæ Siculo Dolabella rogatu meo civitatem a Cæsare impetravit : qua in re ego interfui. Itaque nunc P. Cornelius vocatur. Quumque propter quosdam sordidos homines, qui Cæsaris beneficia vendebant, tabulam, in qua nomina civitate donatorum incisa essent, revelli jussisset : eidem Dolabellæ, me audiente, Cæsar dixit : « Nihil esse, quod de Mega vereretur; beneficium suum in eo manere. » *Cic. ad Fam.* XIII, 36, *ad Acilium.*

DE C. JULIO CÆSARE.

Sed tamen, Brute, inquit Atticus, de Cæsare et ipse ita judico, et de hoc hujus generis acerrimo æstimatore sæpissime audio, illum omnium fere oratorum latine loqui elegantissime, nec id solum domestica consuetudine, ut dudum de Læliorum et Muciorum familiis audiebamus, sed, quamquam id quoque credo fuisse, tamen ut esset perfecta illa bene loquendi laus, multis litteris, et iis quidem reconditis et exquisitis.... est consecutus, etc. *Ex Cic. in Bruto. c.* 72.

Sed perge, Pomponi, de Cæsare, et redde quæ restant. Solum quidem, inquit ille, et quasi fundamentum oratoris, etc. Cæsar autem rationem adhibens, consuetudinem vitiosam et corruptam pura et incorrupta consuetudine emendat. Itaque quum ad hanc elegantiam verborum latinorum, quæ, etiamsi orator non sis, et sis ingenuus civis Romanus, tamen necessaria est, adjungit illa oratoria ornamenta dicendi : tum videtur tamquam tabulas bene pic-

(1) Sic Victorius edidit, eumque secutus Lambinus, cui tamen *ominis* legendum videtur, ipsum vide.

tas collocare in bono lumine; hanc quum habeat præcipuam laudem in communibus, non video, cui debeat cedere: splendidam quamdam minimeque veteratoriam rationem dicendi tenet, voce, motu, forma etiam magnifica, et generosa quodammodo. Tum Brutus: Orationes quidem ejus, etc., atque etiam commentarios quosdam scripsit rerum suarum valde quidem, inquam, probandos: nudi enim sunt, recti, et venusti, omni ornatu orationis tamquam veste detracta: sed, dum voluit alios habere parata, unde sumerent, qui vellent scribere historiam, ineptis gratum fortasse fecit, qui volunt illa calamistris inurere, sanos quidem homines a scribendo deterruit, etc. *Ex Cic. in Bruto, c.* 74 *sq.*

Quid? oratorum quem huic antepones eorum, qui nihil aliud egerunt? quis sententiis aut acutior, aut crebrior? quis verbis aut ornatior, aut elegantior? *Ex Cic. ad Corn. Nepot. Suet. c.* 55.

Sed bene loquendi de Catulis opinio non minor: sale vero et facetiis Cæsar vicit omnes. *Ex Cic. de Offic.* 1, 37.

Reliquit et rerum suarum commentarios Gallici Civilisque belli Pompeiani; nam Alexandrini, Africique et Hispaniensis incertus auctor est. Alii enim Oppium putant, alii Hirtium: qui etiam Gallici belli novissimum imperfectumque librum suppleverit. *Paulo post:* Pollio Asinius parum diligenter, parumque integra veritate compositos putat; quum Cæsar pleraque et quæ per alios erant gesta, temere crediderit; et quæ per se, vel consulto, vel etiam memoria lapsus, perperam ediderit, existimatque rescripturum et correcturum fuisse. *Ex Suet. in Cæs. c.* 56.

C. vero Cæsar si tantum foro vacasset, non alius ex nostris contra Ciceronem nominaretur; tanta in eo vis est, id acumen, ea concitatio, ut illum eodem animo dixisse, quo

TABULA

EORUM QUÆ IN HOC SECUNDO VOLUMINE CONTINENTUR.

FINIS.